

BİLİM VE İNSAN

Şahsiyetini İnşa Edenler

.....●●●●●●●●●●.....

Mihail Vasilyeviç Lomonosov
Vladimir İvanoviç Dal
Konstantin Sergeyeviç Aksakov
Aleksandr Afanasyeviç Potebnya
Çokan Valihanov
Abay Kunanbayulı
Vasili Vasilyeviç Rozanov
Aleksey Aleksandroviç Şahmatov
Ahmet Baytursınulı
Dmitri Nikolayeviç Uşakov
Nikolay Konstantinoviç Rerih
Gustav Gustavoviç Şpet
Boris Matveyeviç Sokolov
Yuri Matveyeviç Sokolov
Aleksey Fyodoroviç Losev
Boris Aleksandroviç Larin
Viktor Vladimiroviç Vinogradov
Nikolay Aleksandroviç Bernşteyn
Roman Osipoviç Yakobson
Mihail İllarionoviç Artamonov
Gennadiy Nikolayeviç Pospelov
Dmitri Sergeyeviç Lihaçev
Aleksey Pavloviç Okladnikov
Eduard Makaroviç Murzayev
Yuri Mihayloviç Lotman
Vladimir Georgiyeviç Marantsman
Murad Eskenderoviç Adji

.....●●●●●●●●●●.....

BİLİM VE İNSAN

Şahsiyetini İnşa Edenler

Mihail Vasilyeviç Lomonosov

Vladimir İvanoviç Dal

Konstantin Sergeyeviç Aksakov

Aleksandr Afanasyeviç Potebnya

Çokan Valihanov

Abay Kunanbayuli

Vasili Vasilyeviç Rozanov

Aleksey Aleksandroviç Şahmatov

Ahmet Baytursinuli

Dmitri Nikolayeviç Uşakov

Nikolay Konstantinoviç Rerih

Gustav Gustavoviç Şpet

Boris Matveyeviç Sokolov

Yuri Matveyeviç Sokolov

Aleksey Fyodoroviç Losev

Boris Aleksandroviç Larin

Viktor Vladimiroviç Vinogradov

Nikolay Aleksandroviç Bernşteyn

Roman Osipoviç Yakobson

Mihail İllarionoviç Artamonov

Gennadiy Nikolayeviç Pospelov

Dmitri Sergeyeviç Lihaçev

Aleksey Pavloviç Okladnikov

Eduard Makaroviç Murzayev

Yuri Mihayloviç Lotman

Vladimir Georgiyeviç Marantsman

Murad Eskenderoviç Adji

BİLİM VE İNSAN

Şahsiyetini İnşa Edenler

- Mihail Vasilyeviç Lomonosov (1711-1765)
Vladimir İvanoviç Dal (1801-1872)
Konstantin Sergeyeviç Aksakov (1817-1860)
Aleksandr Afanasyeviç Potebnya (1835-1891)
Çokan Valihanov (1835-1865)
Abay Kunanbayulı (1845-1904)
Vasili Vasilyeviç Rozanov (1856-1919)
Aleksy Aleksandroviç Şahmatov (1864-1920)
Ahmet Baytursınuı (1872-1937)
Dmitri Nikolayeviç Uşakov (1873-1942)
Nikolay Konstantinoviç Rerih (1874-1947)
Gustav Gustavoviç Şpet (1879-1937)
Boris Matveyeviç Sokolov (1889-1930)
Yuri Matveyeviç Sokolov (1889-1941)
Aleksy Fyodoroviç Losev (1893-1988)
Boris Aleksandroviç Larin (1893-1964)
Viktor Vladimiroviç Vinogradov (1895-1969)
Nikolay Aleksandroviç Bernşteyn (1896-1966)
Roman Osipoviç Yakobson (1896-1982)
Mihail İllarionoviç Artamonov (1898-1972)
Gennadiy Nikolayeviç Pospelov (1899-1992)
Dmitri Sergeyeviç Lihaçev (1906-1999)
Aleksy Pavloviç Okladnikov (1908-1981)
Eduard Makaroviç Murzayev (1908-1998)
Yuri Mihayloviç Lotman (1922-1993)
Vladimir Georgiyeviç Marantsman (1932-2007)
Murad Eskenderoviç Adji (1944-2018)

EDİTÖRLER

- Prof. Dr. Zeynep Bağlan ÖZER
Arş. Gör. Dr. Fatih YAPICI
Arş. Gör. Şekip AKTAY

© Bu kitabın Türkiye’deki her türlü yayın hakkı Gazi Kitabevi Tic. Ltd. Şti’ne aittir, tüm hakları saklıdır. Kitabın tamamı veya bir kısmı 5846 sayılı yasanın hükümlerine göre, kitabı yayımlayan firmanın ve yazarlarının önceden izni olmadan elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemiyle çoğaltılamaz, yayımlanamaz, depolanamaz.

Kapak Tasarımı

Sevda Sofia KIRDAR

Düzenleme

Sevda Sofia KIRDAR

Baskı

Vadi Grafik Tasarım Reklam Ltd. Şti.
İvedik Organize Sanayi Sitesi Oto 88 3. Bölge 2284. Sk.
No: 101 Ostim / ANKARA
Tel: (0312) 395 85 71
Sertifika No: 33748

Baskı Yılı

Nisan 2018

ISBN

978-605-344-683-5

Gazi Kitabevi Tic. Ltd. Şti.

Döğol Caddesi No: 49/B Beşevler, ANKARA
Tel: (0 312) 223 77 73 – 213 32 82 • Faks: (0 312) 215 14 50
info@gazikitabevi.com.tr

www.gazikitabevi.com.tr

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	VII
BİZİM İLK ÜNİVERSİTEMİZ: M. V. LOMONOSOV	3
<i>Yazar: Vladimir TOLMAÇEV, Maria DÜZENLİ</i>	
HEKİMLİKTEN SÖZLÜKÇÜLÜĞE UZANAN BİR YAŞAM: VLADİMİR DAL	15
<i>Yazar: Canan PAŞALIOĞLU</i>	
RUS TARİH FELSEFESİNDE K. S. AKSAKOV	39
<i>Yazar: Hanife ERDOĞAN</i>	
DİL VE DÜŞÜNCE: A. A. POTEBNYA.....	59
<i>Yazar: Melek YAVUZ</i>	
MİLLİ KÜLTÜRÜN KAHRAMANI ÇOKAN VALİHANOV	71
<i>Yazar: Olga VOLKOVA</i>	
ABAY: ADIMI ‘İNSAN’ KOYMUŞLAR NASIL CAHİL OLAYIM?	89
<i>Yazar: Dinara DUİSEBAYEVA</i>	
RUS YAZAR VE DÜŞÜNÜR VASİLİ ROZANOV.....	127
<i>Yazar: Marina LEBEDZEVA</i>	
<i>Çeviren: Leyla Çiğdem DALKILIÇ</i>	
A. A. ŞAHMATOV: DİL TARİHİ – MİLLET TARİHİ	139
<i>Yazar: Salih ACAR</i>	
KAZAK’IN İRGE TAŞI, ALAŞ’IN SESİ: AHMET BAYTURSINULI ..	159
<i>Yazar: Nergis BİRAY</i>	
SÖZ MİRASININ KORUYUCUSU: D. N. UŞAKOV	179
<i>Yazar: Ümmügülsüm DOHMAN</i>	
KÜLTÜREL MİRASI KORUMA BAĞLAMINDA RERİH (ROERİCH) PAKTI.....	197
<i>Yazar: Alfuıa IRMAK</i>	
GUSTAV GUSTAVOVİÇ ŞPET: YAŞAMI VE FELSEFESİ.....	209
<i>Yazar: Funda TEMUR</i>	
BİLİM İNSANI OLMAK: SOKOLOV KARDEŞLER.....	221
<i>Yazar: Yerke ÖZER</i>	
SON RUS FİLOZOF: ALEKSEY LOSEV	239
<i>Yazar: Nazıfa KUSAEVA</i>	

‘ETNOLOJİ, TARİH, DİL’ BÜTÜNLÜĞÜ BAĞLAMINDA B. A. LARİN.....	255
<i>Yazar: Emrah ÖZCAN</i>	
XX. YY. RUS DİLBİLİMİNDE TEK KİŞİLİK BİR ENSTİTÜ: V. V. VİNOGRADOV	271
<i>Yazar: Fatma ATAĞLI SAÇAK</i>	
BİLİM AHLÂKI VE N. A. BERNŞTEYN.....	295
<i>Yazar: Fatih YAPICI</i>	
ROMAN GİBİ HAYAT: ROMAN YAKOBSON VE BİLİMSEL MİRASI	311
<i>Yazar: Olena KOZAN</i>	
HAYATINI HAZAR TARİHİNE ADAMIŞ BİR BİLİM İNSANI: M. İ. ARTAMONOV.....	329
<i>Yazar: Svetlana Aleksandrovna PLETNEVA</i>	
<i>Çeviren: Sevda Nasradınlı BAHAR</i>	
EDEBİYAT BİLİMİNDE BÜTÜNSEL SİSTEMİN KURUCUSU OLARAK GENNADİY POSPELOV	349
<i>Yazar: Anatol ANDREYEU, Sjarhei LEBEDZEU</i>	
<i>Çeviren: Onur AYDIN</i>	
İLİMLE HAYATA TUTUNAN D. S. LİHAÇEV	365
<i>Yazar: Gülbanu AKCAN</i>	
SİBİRYA-ALTAY ARKEOLOJİSİ VE A. P. OKLADNİKOV	391
<i>Yazar: Şekip AKTAY</i>	
YERADBİLİM VE E. M. MURZAYEV EKOLÜ.....	411
<i>Yazar: Sonnur AKTAY</i>	
BİR FİKİR MİMARİ: YURİ LOTMAN	427
<i>Yazar: Hakan SARAÇ</i>	
BİLİM VE İNSAN: V. G. MARANTSMAN.....	441
<i>Yazar: Ekaterina TİMOFEEVA</i>	
<i>Çeviren: Yerke ÖZER</i>	
KAYBOLAN MİLLETİN SESİ: MURAD ADJİ.....	455
<i>Yazar: Zeynep Bağlan ÖZER</i>	
DİZİN	481

ÖNSÖZ

‘Bilim ve İnsan’ adlı bu kitap, Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümünde hazırlanmıştır. Bilim insanlarının hayatlarını, mücadelelerini ve çalışmalarını anlatan makalelerden oluşan bu kitabın amacı, bir bilim şahsiyetinin nasıl oluştuğunu ve geliştiğini göstermek, gençlere örnek teşkil etmesini sağlamak; zor ve sıkıntılı dönemlerdeki davranışlarını, dik duruşlarını, ahlâkî değer sistemlerini ve dünya görüşlerini göstermektir.

Makalelerin ortak konusu, şahsiyetini inşa eden bilim insanlarının hayatlarına siyasî ve toplumsal olguların yansımaları, zor şartlara karşı ortaya koydukları ahlâkî duruş ve sahip oldukları manevî gücün önemidir. Bu şahsiyetler, genç araştırmacıların çalışma hayatına ışık tutabilir; bazen hocası, bazen de bir yol arkadaşı olabilir. Buna, zaman ve mekân engel teşkil etmez: yanınızda olan uzaklarda, uzaklarda olan yakınınızda... Ortak yönlerimizi ve değerlerimizi ortaya koyan kültürler arası etkileşim, zamanlar ve mekânlar arası iletişimi zaten sağlamaktadır.

Bu çalışmada Çarlık Rusyası, Sovyetler Birliği ve Post-Sovyet dönemlerinde yaşamış olan bilim insanlarının hayatları ve günümüze bıraktıkları irdelenmektedir. Tarihî olguların insan hayatını nasıl etkilediği, her dönemin zor şartlarında sergilenen toplumsal ve bireysel sorumluluk, ruhanî güç ve irade gücü gösterilmektedir.

Dünyanın her yerinde ve tarihin her döneminde ‘bilim insanı’ kavramı toplumlar için büyük önem taşır. Bazılarının değeri yaşadıkları çağda bilinmemiş, hatta isimleri hiç duyulmamış olsa da veya zaman içerisinde unutulsa da, ortaya koydukları çalışmalar, hayat tarzları ve dünya görüşleriyle topluma örnek teşkil edebilirler. Meselâ, Sovyetler Birliği döneminde *Güzel İnsanların Hayatı* (Jizn zameçatelnih lyudey) adıyla yayımlanan çok popüler olan bu kitap dizisinin amacı, dünyanın tanınmış insanlarını Rus toplumuna anlatmaktır. Her kitap bir şahsa ithaf edilmişti. Dolayısıyla söz konusu eserlerde ele alınan şahıslar ayrıntılı bir şekilde anlatılıyordu: Edebî metin ise, şüphesiz daha geniş okuyucu kitlesine hitap etme imkânı sağlamaktadır. Bu tür kitapların Türkiye’de de yayımlanmasının faydalı olabileceği kanaatindeyiz.

Bu çalışmamızda biz, 27 bilim kahramanını anlatmaya çalıştık. Elbette, her biri ile ilgili ayrı bir kitap yazılabilirdi. Nitekim Rus dilinde bu tür eserlerin sayısı pek çoktur. Dolayısıyla her makalede bu eserlerin verilmesine de özen gösterilmiştir. Okuyucumuz, ilgilendiği her bilim insanı hakkında daha fazla bilgi ve kaynağa ulaşabilir. Çağımızda bilgiye ulaşma imkânının kolaylaşmış olduğu da göz önünde bulundurularak, konu ile ilgili geniş bir kaynakça sunulmuştur.

Kitabımızda takdim edilen Rus bilim dünyasının eşsiz şahsiyetleri arasında Türk dünyasından da Abay Kunanbayulı, Ahmet Baytursınulı ve Çokan Valihanov gibi önemli isimler yer almaktadır. Bu isimleri bilinçli olarak dâhil ettiğimizi özellikle belirtmek gerekir.

Rus bilim dünyasını temsil edenlerin azımsanmayacak bir kısmının Türk veya yabancı kökenli olduğu bu kitapta yer alan şahsiyetlerin de hayatından görülebilir. Ahlâk felsefesi kuramcısı Kazak filozof Abay Kunanbayulı, Rus tarihi, edebiyatı ve kültürü ile yakından ilgilenir. A. Puşkin, M. Lermontov gibi ünlü şair ve yazarların eserlerini Kazak Türkçesine kazandırır. Rusya ile tarihî ve kültürel iletişimin önemini dile getirir. Çokan Valihanov'un, Rus subayı ve Rus Coğrafya Topluluğu'nun Üyesi olduğu zaten bilinir. Ahmet Baytursınulı ise, Çarlık Rusyası'nda başlayan ve Sovyetler Birliği'nde uygulanan alfabe politikalarına itiraz eden bir Kazak bilim insanıdır. 1926 tarihinde Bakü'de düzenlenen I. Türkoloji Kurultayı'nda Kazak dilinin Kiril alfabesine geçmesi yerine mevcut alfabenin reforme edilebileceğini savunur. Farklı görüşleri sergilemeyi amaçlamamızın yanı sıra, Rusya tarihi, kültürü ve bilim dünyasının gelişimi Orta Asya'ya, bilhassa Kazakistan'a yönelik uygulanan dil siyaseti, özellikle alfabe değişimi faaliyetleri yansıtılmadan eksik kalırdı. Bilindiği gibi, Sibirya, Altay ve Orta Asya'da yürütülen çok yönlü faaliyetler XVIII. yüzyılda hızlanır ve XIX. yüzyılda uygulamaya konulur. XIX.-XX. yy. Rusya tarihini, kültürünü ve dil siyasetini Sovyetler Birliği Cumhuriyetleri'nden birini kaleme almadan bir bütünlük içerisinde sunmamız zor olurdu. Kazakistan'ı seçmemizin sebebi, Rus tarihi ve kültürüne daha yakın, hatta içinden olan ve Sovyet döneminde 'halklar dostluğu laboratuvarı' olarak ilan edilen, Orta Asya kavramı dışında tutulan, yani Orta Asya ve Kazakistan olarak farklılaştırılan bir bölge olmasının yanı sıra Rusya tarihinin de ayrılmaz bir parçası olmasıdır. Bu geniş coğrafyada ortak tarihî, siyasî ve kültürel hayatın bilim şahsiyetlerini bir araya getirdiği aşikârdır. Bu tarihî ve millî-kültürel olgu, farklılıklarına rağmen bilim şahsiyetlerinin ortak ruhanî temellerini ve dünya görüşlerini tespit etmemizi ve her birinin aslında bu dünyayı güzelleştirmeye çabalayan, nereye ait olursa olsun insana değer veren birer barış temsilcisi olduğunu görmemizi sağlar. Ayrıca, bu vesile ile Rusya tarihinin üç yüz yılını bilim şahsiyetlerinin hayatı, faaliyetleri ve eserleri ile ortaya koymaya çabaladık. Resmî tarihi yansıtan yazılı kaynaklar bazen yetersiz kalabilir, doğrulukları sorgulanabilir, karşılaştırılarak incelenebilir. Bilim insanlarının gözüyle, kalemıyla anlatılan zaman dilimleri de tarihin canlı bir kesiti olduğu için okuyucunun ilgisini çekebilir. Bugünlerde sözlü tarihin önemi artıyor. Bu dünyadan ayrılanlar ise, eserleri ile var olmaya ve geleceğe yönelik ışık tutmaya devam ediyorlar, dolayısıyla biz onları tanımaya, sözlerini duymaya ve onlarla diyalog kurmaya çalıştık.

Bu kitapta inceleme kapsamına alınan bilim insanlarının eserleri dünya çapında zaten tanınmaktadır. Bilindiği gibi, her eser, muhakkak arkasında duran insanı yansıtır. Biz, bu insanı anlamaya ve anlatmaya özen gösterdik. Eserlerin arkasındaki insanı tanımak, anlamaya ve anlatmaya çalışmak kolay değildir: Nasıl çalıştılar, bu yola nasıl girdiler, aile ve çevre gibi etken unsurları ancak yaşadığı zamanı tahlil ederseniz doğru algılayabilirsiniz. Farklı alanlarda isimlerini duyuran bilim kahramanlarının ortak yönleri elbette çoktur: Ruhani güç, hoşgörü ve insan sevgisi; zamana verdikleri değer, geniş dünya görüşleri; diğer kültürleri tanıma arzusu, azim, gayret ve bilim ahlâkı bunların başında gelir.

Bilim insanı Vernadski'ye sormuşlar: *“Bir bilim adamı olarak sizin çalışmalarınızın oluşmasında en önemli ve en değerli unsur nedir?”* Akademisyenin bu soruya cevabı şudur: *“Sistem, çevreyi tanıma ve anlama gayreti; en önemlisi de ahlâk kurallarına riayet.”*

Çevreyi tanıma ve anlama gayreti, hayatın manasıdır.

Sistem bunun için bir araçtır.

Ahlâk ise pusuladır. Seçtiğin yolun doğru olmasını sağlar. Bilindiği gibi, işte bu üç unsurun bütünlüğü bir âlimin şahsiyetini, çalışmalarının ve meydana koyduğu eserlerinin temelini oluşturur.

Şahsiyetlerini inşa edebilen bu bilim kahramanlarının engebeli hayatlarına ve bıraktıkları bilimsel mirasa dokunduğunuzda yeni hedefler oluşturabilecek yeni araştırma alanları açılabilir... Yeni yollar keşfedilebilir; mevcut olgulara yeni anlamlar yüklenebilir, hayatın doğru amacını aramaya ve bulmaya vesile olabilir. Bu kitabın devamı olacağı ümidindeyiz, çünkü tanıtılacak, hayatlarıyla örnek olabilecek ve yeni diyaloglar kurabileceğimiz bilim şahsiyetleri Türkiye’de, Rusya Federasyonu’nda ve bütün dünyada okuyucularını beklemektedir.

Başta Gazi Üniversitesi olmak üzere Moskova Devlet Üniversitesi, St. Petersburg Devlet Pedagoji Üniversitesi, Ekaterinburg Ural Federal Üniversitesi, Belarus Devlet Üniversitesi, Anadolu Üniversitesi, Ankara Üniversitesi, Hitit Üniversitesi, İstanbul Aydın Üniversitesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Kastamonu Üniversitesi, Nevşehir Üniversitesi, Pamukkale Üniversitesi, Selçuk Üniversitesi ve Trakya Üniversitesi gibi birçok yükseköğretim kurumundan ve bazı kamu kuruluşlarından katılarak çalışmamızın oluşmasına katkı sağlayan yazar ve çevirmenlere, bu kitabı 19-20 Ekim 2017 tarihlerinde St. Petersburg Üniversitesi’nde Profesör G. V. Marantsman’ın anısına düzenlenmiş bir bilimsel konferansta tanıtan Doç. Dr. Ekaterina Timofeeva’ya, kitabın hazırlanma aşamasında tavsiyeleri ve

yardımları ile yanımızda olanlara ve Gazi Kitabevi'ne değerli katkılarından dolayı çok teşekkür ederiz.

Prof. Dr. Zeynep Bağlan ÖZER

Arş. Gör. Dr. Fatih YAPICI

Arş. Gör. Şekip AKTAY

Mihail Vasilyevič Lomonosov (1711-1765)

BİZİM İLK ÜNİVERSİTEMİZ: M. V. LOMONOSOV

Vladimir TOLMAÇEV*, Maria DÜZENLİ**

ÖZET

Bu makalede Mihail Vasilyeviç Lomonosov'un doğduğu yer, dehasının kökleri, şahsiyetinin manevi temeli ve karakterini oluşturan özellikleri sayesinde Rus kültürü ve bilimine kattığı eşsiz faaliyetleri ve eserleri incelenecektir. Moskova Devlet Üniversitesi'nin kurucusu M. V. Lomonosov'un şahsiyetinin oluşumunu ve gelişimini etkileyen milli kültür, dil, tarih, din ve Kuzey Rusya halklarının yaşam biçimi gibi unsurlar üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: M. V. Lomonosov, Ortodoksluk, Pomorye, Milli kültür.

Aklına güven, aklın bilginin ışığıyla parlıyorsa.
M. V. Lomonosov

Mihail Vasilyeviç Lomonosov (1711-1765), döneminin en önemli aydınlarından biridir. Seçkin bir bilgin, filozof, tarihçi, etnograf, demograf, ekonomist, eğitimci, dilbilimci, sanatçı, şair, biyolog, ekolojist, fizikçi, kimyacı, gökbilimci, haritacı, coğrafyacı, deniz bilimcisi ve siyasetçidir. V. G. Belinski'ye göre, Lomonosov'un Rus kültürüne yaptığı katkılar, Birinci Petro'nun Rusya için yaptıklarıyla rahatlıkla kıyaslanabilir (Belinskiy, 1976). Bir insan bu kadar çok bilgi ve beceriye nasıl sahip olabilir? Bu makalede Lomonosov'un evrensel dehasının oluşmasına katkıda bulunan kişilik özelliklerini anlatmaya çalışacağız.

Bize göre, bu dehanın kökeninde yatan, Rus kültürü ve Rus toplumunun karakteridir. Lomonosov'un memleketi, Rusya Avrupası'nın kuzeyinde, Beyaz Deniz kıyısındaki Holmogori kenti yakınlarında kurulmuş olan Denisovka köyü, her yere uzaklığından ve bakırlığından dolayı antik Rus kültürel geleneklerinin muhafaza edildiği bir yerdir. 'Pomorye' olarak tanınan bu geniş toprakların halkı, Ortodoksluk dinine tabiydi ve Tanrı'nın yarattığına inandıkları doğayla uyum içinde yaşayarak, her türlü faaliyetlerinde yalnızca

* Felsefeci (Rusya, Ekaterinburg), tvd710@yandex.ru

** Doçent, Ural Federal Üniversitesi Öğretim Üyesi (Rusya, Ekaterinburg), mashatolm@rambler.ru

muhakeme gücü ve akıldan yararlanmamış; duygu ve sezgilerinden de yararlanmıştır. Bu köylü toplumunun yaşamının temel özelliği derin maneviyat, bütünlük ve uyumluluk olmuştur. Bu değerlerin hepsi nesilden nesile aktarılmıştır. Sert yaşam koşullarından dolayı dayanıklı, çalışkan, becerikli, fizikî ve ruhanî açıdan güçlüydüler. Tarım aletlerini kullanma ve gemicilik konusunda ustaydılar. Böyle ıssız bir yerde birliktelik, dayanışma ve paylaşma ruhu olmadan yaşamak zordu. Birbirlerine, özellikle yaşlılara karşı aşırı saygılı olan bir halktı. Bu bölgede insanlar yakınlarına ve akrabalarına ellerinden geldiğince yardım etmeye özen gösterirlerdi. Bir yandan da insanlara yardım etmeyi özendirmeye çalışırlardı. Gelecek nesiller bebekliklerinden itibaren topluma, aileye ve herhangi bir işe karşı sorumlu olarak yetiştirilirdi. Bu eğitim ve öğretim temelinin kilit noktasıydı (Belov, 1982: 115).

Pomoryeli ailelerde ailenin reisi baba olmasına rağmen, çocuklar hem annenin, hem babanın sözünü sorgusuz sualsiz dinlerlerdi. T. C. Butorina'ya göre, Pomorye'deki eğitimin temeli, yetişkinlerin ve çocukların kadına karşı tutum ve davranışlarının farklılığına dayanmaktaydı. Kadın sadece aile düzenini kuran ve koruyan kişi değil, aynı zamanda ahlâk timsali ve vatanın sembolüydü. Pomoryeli kadınlar ve kızlar, ekonomik ve gündelik hayatın problemlerine karşı Rusya'nın diğer bölgelerindeki kadınlardan daha bağımsızdılar. Denizde, tehlikeli işlerde erkeklere yardımcı oluyorlardı. Erkeklerin uzun süreliğine ava gittiği dönemlerde, kadınlar evin tüm yönetimini üstlenirdi (Butorina, 2005: 120-121).

Manevi değerlerin önemli olduğu böyle bir ortamda yetişen Lomonosov'un, Ortodoksluğu samimiyetle kabul etmesinin ve dinî bir yaşam sürmeye azmetmesinin onun bu çok yönlü kişisel niteliklerinin oluşmasına büyük etkisi olmuştur. İncil'i çok iyi bilen Lomonosov, birçok yazısında İncil'den alıntılar yapmıştır. A. S. Puşkin, onun ilahî çevirilerine çok değer vermiştir (Karpeyev, 1999). Lomonosov'a göre, onun dinî eserleri çok iyi bilmesiyle gelişmiş temiz din görüşü, dinin ve bilimin birbirine bağlı olduğunu açıklamaktaydı (Lamanskiy, 1863: 37). Lomonosov'un benzersiz kişiliğinin altında yatan temel unsur, dünyanın büyüklüğünü ve onun uyumlu bir şekilde sistemleştirilmesinin gerekliliğini kabul etmesi ve aynı zamanda Tanrı'nın varlığını ve büyüklüğünü inkâr etmemesiydi. Lomonosov'a göre, dünya ve ahiret birbirini tamamlıyordu. Yaratıcı, insan ırkına iki kitap verdi. Birisinde kendi görkemini (büyüklüğünü), diğerinde kendi iradesini açıkladı. Birincisi – görünen fani dünya, ikinci kitap ise kutsal kitaptı (Lomonosov, 1955: 375). Lomonosov dünyanın yaratılışını, inanç ve Tanrı'nın yüceltilmesi nedenine dayandırıyor. Ortodoks Kilisesi'nin Lomonosov'un Rus kültürüne ve bilimine olan katkılarını takdir etmesi bundan kaynaklanmaktadır.

Şimdi bu büyük insanın çocukluğundan başlayarak gelişen güçlü maneviyatının temelini ve özelliklerini inceleyelim. Her şeyden önce

Lomonosov'un birçok zorluktan geçmiş güçlü karakterinin, ahlâkının ve cesaretinin altını çizmek gerekir. Köy hayatı, doğayla başa çıkılması gereken zorlu deniz yolculukları ve yaşadığı yoksulluk Lomonosov'u sadece fizikî olarak güçlendirmekle kalmayıp, aynı zamanda ahlâkî gelişiminde, karakterinin oturmasında ve onu bekleyen hayat sınavlarına hazırlanmasında da yardımcı olmuştur. (Sipovskiy, 1911:36). Profesör Sipovskiy, Lomonosov'un gücünü, cesaretini, korkusuzluğunu ve kendisinde mevcut olan kuzeylilerin olağanüstü enerjisini şu şekilde anlatmaktadır: *"Daha gençken birçok tehlikeye atılmıştı; ölümün en yakın olduğu hallerde bile, korku ona tamamen yabancıydı"* (Sipovskiy, 1911:36).

Lomonosov'un çocukluğundan itibaren bilgiye olan hevesi, entelektüel iradesinin teşkilinde ve eğitiminde temel olmuştur. Deneyimli öğretmenlerden eğitim alma imkânı olmayan Lomonosov, olumsuz şartlar ve eğitimindeki oldukça zor sorunlar karşısında bile herhangi bir zihinsel umutsuzluğa düşmemiştir. Muhatap olduğu sorunlar karşısında şaşmadan, anlamadığı konuları kitaplardan metanetle tekrar tekrar okuyup başarıya ulaşmıştır. Onun bu kitap aşkına rağmen aile üyeleri onun için balıkçılık ve tarımın daha önemli olduğunu düşünüyorlardı. Ailenin bu tavrına rağmen o, gerçekleri arama yolunu seçti. Lomonosov'un kaderi farklıydı. Daha sorumlu bir kader, Rusya'nın çıkarlarına hizmet etme... Tabii ki, o zamanlar yakın akrabalarının bunu bilmesine imkân yoktu.

Lomonosov, okuma çağını ve imkânlarını kuzeyin bu küçük kasaba hayatı şartlarında boşa harcadığını hissettiği an kendisi için bir karar verdi: Moskova'ya okumaya gitmek. Böylesine güçlü bir iradeye sahip olan genç cesur adam, bilgiye olan hevesiyle eğitimini devam ettirmek için çetin kış şartlarında, oldukça uzak ve zorlu Moskova yoluna koyulur. Geçimini sağlayabilecek kadar yeterli parası olmadığı halde sadece kendine güvenerek Moskova'ya varır. Fakirliğine aldırış etmeden ve yolundan sapmadan Slav Yunan Latin Akademisi'nde eğitimine devam eder. Öyle ki, bir yılda üç sınıftan bitirir; ilerleyen dönemlerde, Avrupa'nın çeşitli üniversitelerinde zorluklara ve maddî imkânsızlıklara aldırış etmeden kendini bilime adar.

Rusya'nın kuzeyinde yaptığı deniz seyahatleri, Lomonosov'un hayal gücünü geliştirmiştir. Kimseden hiçbir yardım almadan çok başarılı keşifler yapar ve çok değerli edebi eserler yazar. Rus şairi K. Batyuşkov'a göre, onun zevklerinin ve ıstırabının kaynağı, sahip olduğu hayal gücü, azim ve cesur yüreğidir. Bu, sıradan insanlarda bulunmamaktadır (<http://www.lomonosov300.ru/56908.htm>). Lomonosov, bunu Kuzey Kutbu'nun sert doğasının, insan iradesini nasıl güçlendirdiğini yazdığı şiirlerinde çok güzel bir şekilde kanıtlamıştır. O, kuzeyin yüze vuran soğuk rüzgârını ve asi denizini seviyordu (Morozov, 1953). İnsan ruhunu ve denizde yaşayan halkın farklı ve zor yönlerini derinlemesine anlayan Lomonosov, bu

sayede uzun ve endişeli seferlerden dönen Pomorye sakinlerinin duygularını derinden hissederek, onların duygularını dile getiren çok güzel şiirler yazmıştır. Lomonosov'un şiir yeteneği birçok alanda tezahür eder. Halkın konuştuğu ortak temel Rusçayı çok iyi kullanır. Kendi fikirlerini dikkatlice ifade etmek için doğru kelimeleri bulmayı öğrenir. A. Morozov tarafından da belirtildiği üzere Lomonosov, memleketinin halk diline önem veriyordu. Bunu Rus dilinin öğrenilebilmesi için başvurulacak kaynaklardan biri olarak görüyordu (Morozov, 1953).

B. Sipovskiy'nin ifade ettiğine göre, Lomonosov'un öğretmeni Profesör Christian Wolff'un söyledikleri onun hayat felsefesi olmuştur. “*Eğer aklın bilginin ışığıyla parlıyorsa, aklına güven*” (Sipovskiy, 1911: 12). Lomonosov'un zihinsel yetenekleri çocukluğundan itibaren gelişmeye başladığından, öğretmenin bu öğüdünden önce de sezgilerini mevcut haliyle en iyi şekilde kullanıyordu. Buna ilk sırada yardımcı olan, onun okuma aşkı; edebiyat ve Rus tarihindeki önemli olayların yanı sıra askerî raporlar ve tarihsel notlardı. Birçok araştırmacıya göre genç yaşlarında üzerinde çalıştığı üç kitap, büyük âlim Lomonosov'un eserlerinde ve kişilik gelişiminde derin izler bırakmıştır. Birinci kitap, Simeon Polotskiy tarafından sunulan *kutsal kitabın* (Zebur) Rusça hece ölçüsüyle tam çevirisi olan *Manzum Zebur* 'dur. Bu eser, Lomonosov'un şiir yeteneğinin gelişmesine yardımcı olmuştur. Kendisiyle yaşıt olan *Aritmetik* adlı ikinci kitap onun kişiliğini muazzam derecede etkilemiştir. Yazarı Leonty Magnitsky'dir. Kitap, ansiklopedik matematik bilgisinin yanında geometri, astronomi, jeodezi, seyrüsefer gibi bilim dallarını, eski ve yeni ölçü sistemlerini içermektedir. Son kitap ise, yazarı Meletius Smotrytsky olan *Gramer* kitabıdır. Bu kitap 4 parçadan oluşmaktadır: İmla kuralları, etimoloji, sözdizimi ve ses uyumu. Yazar bu kitapta, Yunan Gramer temeline dayalı olarak Slav dilini göstermeyi başarmıştır.

Lomonosov'un hayatının ilerleyen dönemlerinde verdiği eserlerde edebi çalışmalar büyük yer kaplamıştır. Uzun ve gayretli bir çalışmanın sonucunda, kendi kendine iyi derecede Yunanca ve Latince öğrenir. Farklı kütüphanelerde çalışır. Spassky köprüsündeki Basil Kipriyanova kütüphanesinin yanı sıra, Slav Yunan Latin Akademisi'nde bulunan büyük edebi kitaplar bölümündeki antik edebi eserler üzerinde yapılmış çalışmalar onda derin izler bırakır.

Lomonosov, dilin doğasını derinlemesine anlamak amacıyla ve Rus toplumunun aydınlanması için birçok yabancı eseri Rusçaya çevirmiştir. Bunların arasında, Christian Wolff'un deneysel fizik kitabını saymak gerekir. Çevirisinin ön sözünde, o zamanlar Rusya'da zorunlu olmayan bu deney metotlarının kullanılmasının gerektiğini belirtmiştir. Lomonosov'un düşüncesine göre, Rus bilimine, kendi bilimsel dili ve terimleri gereklidir (Menşutkin, 1912: 41). Kendini geliştirdiği ileriki dönemlerde, öğrenme

becerisini daha da geliştirmiş, bu arada Rus diline 200'den fazla kelime ve terim girmesini sağlamıştır.

Lomonosov'un okuma aşkı ve meraklılığı dışında onun doğuştan gelen gözlem yeteneği de araştırmalarında ciddi bir rol oynamıştır. Doğanın birçok sırrını gözlemleyerek öğrenmiştir. V. G. Belinski onun hakkında şöyle yazmıştır: "*O harika bir çocuktuk... Yılın altı ayının gece olmasını, içinde esrarengiz anlamlar saklayan bir şey olarak görürdü. Okyanus, sanki ona anlayamadığı her şeyi açıklamaya söz vermiş gibi onu, kendi uçsuz bucaksız enginliklerine çağırırdı*" (Belinskiy, 1976).

Geleceğin bilim adamı, babasıyla birlikte gittiği kuzey Dvina Nehri ve Kuzey Buz Denizi de denilen Arktik Okyanusu seferlerinde dikkati ve gözlem gücü sayesinde ufkunu genişletir; bu, Lomonosov'un gelecekte önemli bilimsel çıkarımlarda bulunmasına ve onun kavrama yetisinin ve kıvrak zekasının ortaya çıkmasına imkân sağlar. Örneğin deniz suyunun farklı tuzluluğa sahip olmasının sebebinin kıyılara uzaklıklarıyla doğru orantılı olması, yavrularını beslemek için martıların ağzında balıkla sürekli kıyılara gelmesi vb. (Lomonosov, 1952: 524). Büyük bilim adamından kalan, böyle yaratıcı daha pek çok örnekler verebiliriz. Bu özelliklerin oluşmasında kuzey sınırının, buz örtüsünün, atmosferik elektrik, deniz akıntıları ve yüzey şekillerinin değişimi gibi birçok faktör vardır.

Yeryüzü Katmanları Hakkında adıyla Metalürji biliminin ilk temel kitabı sayılan eserinde Lomonosov, kendi denizcilik deneyimlerini kullanarak, Almanya'nın bulunduğu geniş bölgenin eskiden deniz tabanı olduğunu ileri sürdüğü cesur varsayımları sıradan insanlara anlatmak çok zor olmuştur. Genç bilim adamı bu varsayımları Almanya'dayken Beyaz Deniz ve Arktik Okyanusu hakkındaki anılarını kullanarak yapmıştır (Lomonosov, 1954: 580).

İlk bakışta Lomonosov'da, sadece gerçekliğin göze çarpmayan ama gerçekte önemli yönlerinin farkına varma becerisi değil, aynı zamanda buna dayanarak kendi bilgilerini doğru şekilde genelleme becerisi de gitgide gelişme göstermiştir. Gözlemlerini doğru şekilde analiz etmesi ve sentezleri isabetli yapmasının yanı sıra sahip olduğu titizlik ve konsantrasyon kabiliyeti Lomonosov'a haritalarla ilgili çalışmalarında fayda sağlamıştır. Çeşitli kartografik baskıları inceleyen Lomonosov, Atlantik Okyanusu'nun doğu ve batı kıyılarının anahatlarının birbirleri ile karşılıklı şekilde uyduğu gerçeğine ilk dikkat çeken kişilerden biri olmuş ve bu nedenle eski çağda tek bir kıtanın varlığı hipotezini öne sürmüştür.

Sistemli bir şekilde yaptığı çalışmalar Lomonosov'da, yavaş yavaş bilimle meydana gelen süreçlerin özünü tam ve daha geniş bir şekilde görmeyi sağlayan, onu çevreleyen gerçekliğin sistemli resmini oluşturmuştur. 1758 yılından itibaren Petersburg Bilimler Akademisi'nin Coğrafya Bölümü'nün

başkanlığını yürüttüğü süreçte, sadece coğrafi değil, aynı zamanda ekonomik ve etnografik araştırmaların da öneminin farkında olduğu için, Lomonosov, coğrafi bilgilerin yanı sıra politik, ekonomik ve demografik bilgilerin yerleştirilmesinin öngörüldüğü kapsamlı *Rusya Atlası*'ni oluşturmak için azami çaba sarfetmiştir. Düşündüğü işi gerçekleştirmek amacıyla, anketler tasarlar ve ilgili yerlere gönderir; özel bir araştırma gezisi düzenleyerek bu çalışmasına çok sayıda insanın katılımını sağlar.

Lomonosov, özellikle memleketi Kuzey'e, Büyük Kuzey deniz yolunun incelenmesi ve öğrenilmesine ciddi ilgi duyuyordu. Gençlik anlarına dayanarak, onları gezginlerin yazıları ile karşılaştırarak, birçok önemli ve kapsamlı sonuçlara varabilmiş, okyanus akıntılarının, buzul sürüklenmelerinin yön ve örüntü sistemini ortaya çıkarmış, gelgitlerin değişim düzenini belirtmiştir.

Lomonosov dünya görüşünü giderek daha da derinleştirmiş ve sistematize etmiştir. Her zaman teori ile uygulamayı birleştirmeye çalışmıştır. Birçok bilim adamının uzman görüşlerinin aksine Lomonosov sezgisel olarak hem kendi bilgilerinin düzenlenmesine hem bu veya diğer araştırmaların yürütülmesine hem de bilimsel başarıların pratik uygulamaya konulmasına kapsamlı olarak yaklaşımın gerekliliğini hissetmiştir. Özellikle Kuzey Denizi'nde gemiyi doğru şekilde yönlendirmek için düzgün yön belirlemenin gerekli olduğunun farkına varmıştır. Yani bu ciddi astronomi eğitimi gerektiren bir iştir, çünkü denizciye yön belirleme konusunda sadece yıldızlar güvenli şekilde yardımcı olabilir. Lomonosov yaşamın dünyevi yönünü evrenin ufuklarına dahil etmeye çalışmıştır. Dünya'daki birçok sürecin belirli ölçüde kozmik güçlere bağlı olduğu kanaatindedir. Ona göre, Güneş, Dünya dâhil birçok gök cisminin üzerinde, bunun yanı sıra gezegenlerin kuyruklarının oluşumunda aktif bir etkiye sahiptir. Güneş sistemindeki bazı gezegenler, örneğin Venüs, Dünya'mızın sahip olduğu atmosfere sahiptir (Lomonosov, 1955-II: 368). Lomonosov, mega ve makro dünyalara yönelik araştırmalarını yapmak için birtakım teknik araçlara ihtiyaç duymuştur. Bir bilim insanı olarak, yeni teleskop-reflektörü oluşturmayı başarır; bunun yapımında Newton teleskoplarının aksine, iki değil bir ayna kullanmıştır. Bununla görüntü parlaklığını yükselterek, astronomları uzay keşfini yapmaları için yeni, daha gelişmiş araçlarla donatmış olur. Denizcilerin faaliyetlerini kolaylaştırmak amacıyla geminin hareketini izlemeye ve belirlenmiş rotadan sapmaları saptamaya yardımcı olacak kaydedici pusulayı icat etmiştir.

Lomonosov'un görüşlerinin sıkı, sistematik oluşu mikro dünyanın öğrenilmesinde, özellikle kimyasal süreçlerin araştırılmasındaki yaklaşımında da ortaya çıkmıştır. O, tüm cisimleri kimyasal elementlere (basit partiküllere) ayırmaktadır. Onları öğrenmek için, ona göre, sadece kimya yeterli değildir, matematik ve mekanik bilimi de gereklidir: "*Matematiksiz fizik kördür,*

kimyasız fizik kurumuş kola sahiptir”(Menşutkin, 1912: 66). Lomonosov, sürekli bu yönde hareket ederek evrensel doğa kanununun keşfine ulaşmaktadır, yani “...doğada karşılaşılan tüm değişiklikler şu şekilde meydana gelmektedir: herhangi bir şeye bir şey ilave edilirse, bu başka bir şeyden çıkarılmaktadır” (Lomonosov, 1957: 455). Bu keşif Lomonosov’a, o dönemde Avrupa’da geçerli olan, yanmayı varsayımsal elementler olan filojiston ve kalori kullanarak açıklayan *akışkan teorileri*’ni çürüten ısının korpusküler-kinetik teorisini öne sürmeye yardımcı olmuştur. Ağırlığın matematiksel ve fiziksel kontrol yöntemleri dikkate alınarak deneysel yöntemler vasıtasıyla maddelerle karşılıklı etkileşime giren metallerin oksidasyonuna ilişkin deneylerin titiz ve dikkatli bir şekilde yapılması Rus bilim adamına tam yüz yıl önceden yanmanın oksijen teorisini görmeyi sağlamıştır.

Sistem yaklaşımını Lomonosov, sosyal ve tarih bilimlerinde de kullanmıştır. Petersburg Bilim Akademisi’ne geldiği zaman, orada Rus biliminin gelişimi ile ilgilenmeyen Alman profesörler çoğunluktadır. Bu yaklaşımın teorik dayanağı, kavramsal olarak Normanizmle açıklanmaktadır; buna göre, Doğu Slavların Novgorod ve daha sonra Kiev Rusyası gibi ilk devletlerinin kurucularını İskandinav kökenli Varyaglara atfetmek gerekir. Bu kavramın kökeninde Alman tarihçiler G. Z. Bayer, G. F. Miller ve A. L. Şletser’in oluşu dikkat çekicidir. Örneğin Bayer, Rusça’yı hiç bilmediği halde eski Rus tarihini araştırmıştır. Bu nedenle, *Varyaglar kimlerdir?* sorusunu incelerken onun, kendince birçok Rusça kelimenin İskandinav doğası ile ilgili olduğu gibi önyargılı sonuçlara varmış olması şaşırtıcı değildir. Bu nedenle Lomonosov’un tarih ve filoloji bilimlerindeki faaliyetleri Antinormanizm olarak tanımlanabilir. 1748 yılından itibaren Lomonosov, Bilim Akademisi’nde kurulan Tarih Kurulu’na katılmış ve *‘yabancıların Rusya ile ilgili kınama tarzında hiçbir yazı yazmamaları gerektiği’* görüşüyle devletin ulusal çıkarlarını korumuştur (Menşutkin, 1912: 90). Böyle bir mücadele sürecinde Rus bilim adamı Lomonosov’un karakteri kuvvet bulmuş, teorik pozisyonu gelişmiş ve derinleşmiştir. 1751 yılından 1765 yılına kadar yorulmadan *Rus Halkının Başlangıcından İtibaren Büyük Prens Birinci Yaroslav’a Kadar veya 1054 Yılına Kadar Eski Rus Tarihi* konusunda temel tarihi çalışmalar yapar, fakat zamansız ölümü nedeniyle bu eseri bitiremez. Bu çalışmasında o, Rusya tarihinin dünya medeniyeti için Roma tarihi kadar önemli olduğu kanısındadır. Ulusal tarihçilerin eksikliği, birincinin (Rusya Tarihi) ikinci (Roma Tarihi) kadar ünlü olamamasına neden olmuştur. Bu nedenle Lomonosov, bu boşluğu doldurmanın kendisi için önemli bir vatanseverlik görevi olduğunu düşünür. Lomonosov, Rusya tarihi kökeninin, Eski Rus Devleti’nin başlangıcını Prens (Knez) Rurik’in tahta çıktığı 862 yılından itibaren düşünen normanistlerin aksine, ‘Troyun mahvolmasından yüzyıllar önce’ olduğunu (Lomonosov, 1952-II: 180) düşünmektedir.

Diğer bilim faaliyeti alanlarında, örneğin Bilimler Akademisi Dairesi yönetiminde yer aldığı zamanlarda, Lomonosov Rus halkının Rus bilimi hakkına sahip olduğunu, ulusal bilim personelinin bilimsel faaliyetlerde yabancılarla eşit haklara sahip olduklarını savunmuştur. Bu düşünce Rus bilim toplumunu oluşturmak için örgütlü çabalar gerektirmektedir. Lomonosov *'mücadelesini özellikle eğitimin yayılmasına engel gördüğü kişilere ve özellikle Akademi'de bulunan ama Rusya yararına çalışmayan kişilere karşı veriyordu'* (Menşutkin, 1912: 93). O, Rusya'da, kendi üniversitesini kurmanın gerekliliğini düşünen ilk kişilerden biridir. Kamusal alanda sistematik ve kurumsal bir yaklaşımı esas alarak, sadece kendi üniversitesinin kuruluş projesini değil, aynı zamanda içerisindeki kütüphaneyi düzenler, bunun yanı sıra üniversitenin öğrenci alabileceği lisenin kuruluşunu da planlar. Lomonosov tecrübeli bir uygulayıcı ve organizatör olarak hareket etmiştir. Önerisini kabul eden İmparatoriçe Yelizaveta Petrovna'nın gözdesi Kont İ. İ. Şuvalov'un desteğini almıştır. Bu gayretinin sonucunda, 1755 yılında Moskova'da Rusya'nın ilk üniversitesi açılır. İlk başta tüm üniversite öğrencileri üç yıl boyunca Felsefe Fakültesi'nde felsefe, matematik, fizik, tarih, hitabet, şiir ve eleştiri dersleri okumuştur. Daha sonra Felsefe, Tıp ve Hukuk fakültelerinde, dört yıl süren daha derin ve detaylı bir öğrenime devam etmişlerdir. Tıp fakültesinde kimya, botanik, zooloji, agronomi, mineraloji gibi dersler görmüşlerdir.

Moskova Üniversitesi'nde, tüm bilim dallarında öğretimin Rusça olduğunu vurgulamak gerekir. Lomonosov, 1759 yılında üniversite ve lisede öğrenim organizasyonunu önemli derecede iyileştiren yeni düzenlemeler yapar. Üniversitede kurulan matbaada basılan ilk kitaplardan birinde yazarın portresinin eklenmiş olduğu ve bunun da Lomonosov'un bir eseri olduğu gerçeği kayda değerdir. Kont İ. İ. Şuvalov, Lomonosov'dan portre için bir şiir yazmasını istemiş, fakat şu cevabı almıştır: *"... Merhametli Efendim, onu istemiyorum ... sadece adil şekilde bana düşeni ... benim hizmetim ve yolum gereğince düşeni ve benim için değil daha çok vatanım için gerekli ve yararlı olanı isterim"* (Menşutkin, 1912: 97).

Sonuç olarak, Lomonosov'un yüksek ahlâkını ve öne çıkan niteliklerini vurgulamak istedik. V. Belinski onun hakkında, asillik ve dürüstlük örneği diye bahsetmiştir (Belinskiy, 1976). E. Karpıyev'e göre Lomonosov, hiçbir zaman ikiyüzlü olamamıştır. Nerede olursa olsun, evinde hiç kimse ona saygıda kusur etmemiştir. Hatta Şletser'in dediğine göre, Bilimler Akademisi'nde ve sarayda gençlerin kulağını çekse de kimse ona ses çıkarmaz. Çok iyi kalpli olmakla birlikte kendisini savunmayı iyi bilir, söz konusu onur, şeref ve sevdiği bir fikir olunca, himayesi altında olduğu halde ona karşı çıkan insanlardan bile sözünü esirgememiştir (Karpıyev, 1999).

Lomonosov'un kendine has insanî özellikleri mevcuttur. Bunlar alçakgönüllülük, konukseverlik ve çalışkanlıktır (<http://www.lomonosov300.ru>

/147865.htm). Ama Lomonosov’u bu büyük başarıya götüren en önemli etmen, onun ruh bütünlüğü olmuştur ve muhtemelen bu konu hakkında en doğru sözü Puşkin söylemiştir: “Lomonosov harika bir adamdı. I. Petro ve II. Katerina arasındaki zamanda tek başına Aydınlanmanın öncüsü olmuştur. İlk üniversiteyi o kurdu. Daha doğrusu, o bizim ilk üniversitemiz oldu”(Puşkin, 1959: 385).

KAYNAKÇA

1. Belinskiy, V. G. (1976). *Statyi, retsenzii, zametki 1834-1836, sobraniye soçineniy v 9 Tomah*, T.1. Moskva: İzdatelstvo hudojestvennaya literatura.
2. Belov, V. I. (1982). *Lad: Oçerki o narodnoy estetike*. Moskva: İzdatelstvo Molodaya Gvardiya.
3. Butorina, T. S. (2005). *Lomonosovskiy period v istorii russkoy pedagogičeskoj mısli XVIII veka*. Moskva-Arhangelsk: İzdatelstvo Arhangelskogo gosudarstvennogo tehniçeskogo universiteta.
4. Karpeyev, E. P. (1999). SE ÇELOVEK... (zametki k psihologiçeskomu portretu M. V. Lomonosova). *İstoriya yestestvoznaniya i tehniki*. №1.
5. Lamanskiy, V. (1863). *M. V. Lomonosov*. Oteçstvenniye zapiski.
6. Lomonosov, M. V. (1952-I). *Primernaya instruksiya morskim komanduyuşim ofitseram otpravliyayuşimsa k poiskaniyu puti na vostok severnum sibirskim okeanom, Polnoye sobraniye soçineniy*. Moskva, Leningrad. T.6.
7. Lomonosov, M. V. (1952-II). *Drevnyaya rossiyskaya istoriya ot naçala rossiyskogo naroda do konçini Velikogo Knyaza Yaroslava Pervogo ili do 1054 goda, soçinennaya Mihailom Lomonosovim, statskim sovetnikom, professorom himii Sankt-Peterburgskoy imperatorskoy i korolevskoy Şvedskoy Akademii Nauk, Polnoye sobraniye soçineniy*. Moskva, Leningrad. T. 6.
8. Lomonosov, M. V. (1954). *Perviyе osnovaniya Metallurgii. Pribavleniye vtoroye. O sloyah zemnih. Polnoye sobraniye soçineniy*. Moskva, Leningrad. T. 5.
9. Lomonosov, M. V. (1955-II). *Yavleniye Veneri na Solntse, nablyudennoye v Sankt-Peterburgskoy Imperatorskoy Akademii Nauk, Maya 26 dnya 1761 goda. Polnoye sobraniye soçineniy*. Moskva, Leningrad. T. 4.
10. Lomonosov, M. V. (1957). *Pisma (1737–1765): 1748 iyulya 5. L. Eyleru. Polnoye sobraniye soçineniy*. Moskva, Leningrad. T. 11.
11. Lomonosov, M. V. (1955-I). *Yavleniye Veneri na Solntse: Pribavleniye (polnostyu), Polnoye sobraniye soçineniy*. Moskva, Leningrad. T.4.
12. Menşutkin, B. N. (1912). *Mihail Vasilyeviç Lomonosov: Jizneopisaniye*. Sankt-Peterburg.
13. Morozov, A. A. (1953). *Yunost Lomonosova*. Arhangelsk: Arhangelskoye knijnoye izdatelstvo.
14. Puşkin, A. S. (1959). *Puteşestviye iz Moskvi v Peterburg, Sobraniye soçineniy v 10 tomah*. Moskva. T.6.
15. Sipovskiy, V. V. (1911). *Mihaylo Lomonosov, Jizn i tvorçestvo*. Sankt-Peterburg: İzdatelstvo Ya. Başmakova i K°.
16. İnternet: <http://www.lomonosov300.ru/56908.htm> adresinden 01.08.2017 tarihinde alınmıştır.
17. İnternet: <http://www.lomonosov300.ru/147865.htm> adresinden 01.08.2017 tarihinde alınmıştır.

Vladimir Ívanoviç Dal (1801-1872)

HEKİMLİKTEN SÖZLÜKÇÜLÜĞE UZANAN BİR YAŞAM: VLADİMİR DAL

Canan PAŞALIOĞLU*

ÖZET

Vladimir İvanoviç Dal, XIX. yüzyıl Rus bilim dünyasında iz bırakmış bir hekim, yazar, halkbilimci, sözlükbilimci, doğa araştırmacısı, diyalektolog ve Türkologdur. Makalemizde Vladimir Dal'in şahsiyeti, ilmî faaliyeti, hayat mücadelesi ve günümüze kadar önemini korumaya devam eden *Yaşayan Rus Dilinin Açıklamalı Sözlüğü* incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Vladimir İvanoviç Dal, Yaşayan Rus Dilinin Açıklamalı Sözlüğü, Rus Sözlükbilimi, Türkoloji, Diyalektoloji.

Rusya'da yayınlanan *Yaşayan Rus Dilinin Açıklamalı Sözlüğü* ile adını duyuran Vladimir İvanoviç Dal, XIX. yüzyıl Rus bilim dünyasına damgasını vuran bir bilim insanıdır. Çok yönlü bir kişiliğe sahip olan Vladimir Dal'in yazar, şair, dilbilimci, halkbilimci, doğabilimci ve hekim gibi birçok kimliği bulunmaktadır. Her zaman okumaya ve yeni şeyler öğrenmeye meraklı biri olması başarılı ve üretken olmasında önemli bir rol oynamıştır. Uzun yıllar Rusya'da yaşayan Vladimir Dal, çeşitli Türk topraklarını da gezmiş ve görme fırsatı bulmuştur. Gezdiği yerlerin halklarını, kültürlerini, dillerini, âdetlerini, gelenek ve göreneklerini not alarak gelecekteki çalışmalarına hazırlık yapmıştır. Filoloji eğitimi almamış olmasına ve üniversitede tıp fakültesinde okumuş olmasına rağmen en başarılı dil araştırmacılarından biri olmuştur. Yalnızca sözcükleri, atasözleri ve deyimleri toplamamış, aynı zamanda halk şarkılarını, masalları, destanları ve efsaneleri de derlemiştir. Etnografya çalışmalarına da sahip olan Vladimir Dal, halk yaşamı, adetleri, inanışları, gelenek ve görenekleri üzerine incelemeler yapmıştır. Diyalektoloji ve dil tarihi alanında yaptığı çalışmalar günümüzde önemini hâlâ korumaktadır.

1801 yılında Ukrayna'nın Lugansk kentinde dünyaya gelen Vladimir Dal'in çok yönlü bir kişiliğe sahip olmasında doktor ve çok dilli bir ailede yetişmesinin etkili olduğu muhakkaktır. Vladimir Dal'in dile olan yeteneği şahsi merakının yanı sıra ailesinden de gelmektedir. Her insanın hayatında ailesi

* Arş. Gör. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi. Fen-Edebiyat Fakültesi Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Rus Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, cananpasali@gmail.com

önemli bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, sıra dışı bir kişiliğe sahip olan Vladimir Dal'in kendisini incelemeden önce nasıl bir ailede yetiştiğine bakmak faydalı olacaktır. Babası, *Johan Christian Dahl*, aslen Danimarkalı bir doktordur, II. Ekaterina'nın daveti üzerine 1781 tarihinde Rusya'ya gelmiştir ve *İvan Matveyeviç Dal* adını alarak Rus uyruğuna geçmiştir. Babası Rusça ve İngilizce'nin yanı sıra, Almanca, Fransızca, Latince ve birçok dile hâkimdir. II. Ekaterina'nın sarayında kütüphaneci olarak çalışmıştır. Beş dil bilen ve piyano çalan annesi de Alman kökenli bir Rus'tur. Babası Alman, annesi ise Fransızdır. Vladimir'le birlikte toplam altı çocuğu olmuş, müzik, edebiyat ve çeviriyle alakadar olmuştur. Alman klasiklerinin Rusça çevirilerini yapmış ve yayımlatmıştır.

Vladimir Dal henüz dört yaşındayken, ailesi Ukrayna'nın doğusunda ve Karadeniz'e kıyısı bulunan Nikolayev şehrine taşınmıştır. Dal, çocukluk yıllarında evde iyi bir eğitim almıştır. Annesi Rusça ve diğer yabancı dilleri öğretirken, babası tarih ve edebiyat derslerini anlatma görevini üstlenmiştir. El işlerini öğrenmesi konusunda annesi özen göstermiştir. Matematik ve resim derslerini özel öğretmenlerden almış ve küçük yaşta okumaya düşkünlüğü başlamıştır. Aile içerisinde kitaplardan konuşulur ve dünya edebiyatı hakkında sohbetler edilirdi. Vladimir Dal çok milletli bir aileden gelmenin ve başka bir ülkede yaşamının verdiği duyguyla kendisini ait hissettiği ulus için şu sözleri dile getirmiştir: “*Ne bir isim ne bir din ne de kan bağı... Bir ulusa ait kılmaz insanı. Aidiyetin aranacağı yer insanın ruhunda saklıdır. Peki, ruhun aidiyeti nasıl belirlenir? Elbette, ruhun kendisini düşünce ile göstermesine bağlıdır... İnsan hangi dilde düşünüyorsa o dilin konuştuğu ulusa mensuptur. Ben de Rusça düşünüyorum.*” (Kostinskiy, 2000: 89). Halklar arası anlaşmazlıklara ve kavgalara karşı çıkmıştır. Çeşitli milletlerin yaşadığı Rus topraklarında herkesin birbirini desteklemesi ve yaşadıkları topraklara, yani vatanlarına bağlı olmaları gerektiğine inanmıştır. Slav ve Türk halkları arasında ayırım yapmamış; Kazak, Başkurt, Tatar, Çuvaş, Yakut gibi birçok farklı milletle barış içinde yaşamıştır ve ihtiyaç sahibi olanlara her zaman yardım etmiştir.

Vladimir Dal'in çocukluğunu geçirdiği döneme baktığımızda, Rusya'da suların durulmadığı bir zaman dilimidir. 1812 yılında Napolyon Savaşı, tüm ülkeyi kasıp kavurmuş, Napolyon'un ordusu Moskova'ya kadar gelmiştir. Dal'in çocukluğuna dair unutamadığı travmatik olaylardan biri bu olmuştur. Üzüntüsünü derinden yaşayan Vladimir Dal, küçük bir çocuk olmasına rağmen savaşa katılmayı çok istemiştir, fakat babasından izin alamamıştır. Savaşı kaybettiği düşünülen Rusya, Napolyon'un ordusunu Moskova'dan geri püskürterek büyük bir zafer kazanmıştır. Vatanlarına zafer kazandıran kahramanların savaş bittikten sonra evlerine döndüklerinde köle statüsünde olmaları iç huzursuzluğu beraberinde getirmiştir. Ülkede yaşanan bayram havası yerini zamanla ayaklanmalara bırakmıştır. Ülke çapında köylü

ayaklanmaları baş göstermiştir. Devletin ise bu ayaklanmaları zor kullanarak, hatta kıyımla bastırıldığına dair haberler yayılmıştır. Böyle karmaşık bir ortamda büyüyen Vladimir Dal, 1814 yılında, yani on üç yaşındayken Petersburg Deniz Harp Okuluna gitmiştir. Babası, kardeşi Karl ile Vladimir'i okula beraber kaydettirmiştir. Karl, çok çabuk adapte olmuş olsa da Vladimir, kışla disiplinine hemen alışmamıştır. Vladimir Dal, otobiyografisinde okul yıllarından iyi bahsetmez. Orada geçirdiği yıllara hep üzümüştür. Öğitmenlerin verdikleri cezalar, sevgisizlik, korkuya dayalı baskı kurulması ve eğitim sistemindeki eksiklikler öğrencilik yıllarının özeti niteliğindedir.

1819 yılında Vladimir Dal, gedikli başçavuş olarak mezun olmuş ve kendi isteğiyle Karadeniz Filosu'na görevlendirilmiştir. Görev yeri ailesinin de yaşadığı Nikolayev kenti olmuştur. Bu şehirde geçirdiği beş yılı, boşa geçen zaman olarak değerlendirmektedir. Eline hiç kitap almadığını ve makul bir alışkanlık kazanmadığını dile getiren Dal, avcılığa ilgi duymuş ve elinde silahla avcılık ile vakit geçirmiştir. Bu dönemde işinden geriye kalan zamanlarda eğitilmiş ve seçkin insanlarla birlikte olduğundan avcılık sayesinde kelime dağarcığını genişletmiştir. Eline kitap almamış olsa da şiirler ve piyesler yazarak edebi faaliyetlerine devam etmiştir. Eserlerinde ve şiirlerinde satirik bir dil kullanması tatsız bir olay yaşamasına neden olmuştur. Yazdığı bir şiir, şehirde son zamanlarda dedikodusu yapılan bir olayla ilgili olduğu düşünüldüğünden tepki çekmiştir. Şiirinde Karadeniz filusunun başkomutanı ile Yahudi bir kadının ilişkisi hakkında eleştirel ifadeler kullandığı gerekçesiyle tutuklanmış ve yargılanmıştır. Uzun süre kendini aklamaya çalışan Vladimir Dal, Baltık Denizi'nin ana limanı konumunda olan Kronstadt'a gönderilmiştir. Sağlık sorunlarından ve askeriyede yaşadığı tatsız olaylardan dolayı görevinden ayrılma kararı almıştır. Askeri okulda aldığı eğitimi her zaman yetersiz gören Vladimir Dal, eksiklerini üniversite eğitimi alarak gidermek istemiştir.

Babası öldükten sonra Tartu'ya yerleşen annesinin yanına giden Vladimir Dal, 1826 yılında Tartu Üniversitesi Tıp Fakültesine girmiştir. Öğrencilik yıllarında çatı katında küçük bir odada kalmıştır. Rusça öğreterek harçlığını çıkarmaya çalışmıştır. Latinceyi iyice öğrenmiş, felsefeye merak salmıştır. Yazmaktan hiç vazgeçmemiş, deyim ve atasözlerini, duyduğu yerel ifadeleri sürekli not almış, şiirler yazmış ve 1827 yılında *Slavyanın* adlı dergide iki şiiri yayımlanmıştır. 1828 yılında patlak veren Rus-Türk savaşından dolayı eğitimine ara vermek zorunda kalmıştır. Askeri doktor olarak cephelerde görev almış, savaş şartlarında zorlu operasyonlarla mücadele etmiştir. Zaman zaman savaş cephelerinde de yer almıştır. O süre içerisinde fırsat buldukça bir şeyler karalamaya devam etmiştir. Savaşta da Rusya'nın birçok farklı bölgesinden askerlerle tanışma fırsatı bulmuştur. Onlardan duyduğu atasözleri ve deyimleri, yerel sözcükleri not defterine yazmayı ihmal etmemiştir. Yazdıklarının bazıları ileride yayınlayacağı kitabının temelini oluşturmuştur. Savaş bittikten sonra

gerekli sınavlara girerek üniversiteden mezun olmuş ve Petersburg Askeri Hastanesi'ne doktor olarak atanmıştır.

Petersburg'a, Rusya'nın o dönem başkenti olan kente taşınmak, kendisini oldukça mutlu etmiştir. Bir süre doktorluk yapan Vladimir Dal, adını başarılı cerrahi operasyonlarıyla, özellikle de göz ameliyatlarıyla duyurmuştur. En ünlü doktorlar tarafından zorlu ameliyatlara çağrılarak ününe ün katmıştır. Sol elini, sağ eli kadar aktif kullanabilmesi kendisine büyük avantaj sağlamıştır. Göz ameliyatlarında iki elini birden rahat kullanabilmesini annesinin çocukken öğrettiği el işlerine borçludur. Göz ameliyatlarında yaptıklarını kaleme aldığı yazısı Berlin'de bir dergide yayınlanmıştır. Doktorluk mesleği çok zamanını alsa da Vladimir Dal, kendini sosyal hayattan soyutlamamıştır. Akraza ziyaretlerini, arkadaşları ile buluşmalarını ihmal etmemiştir. Tartu'da öğrencilik yıllarında hocası sayesinde tanıştığı V. A. Jukovski ile bağlarını koparmamış ve onun vesilesiyle edebi çevre kazanma fırsatı edinmiştir. A. S. Puşkin, İ. A. Kırlov, N. M. Yazıkov, V. F. Odoyevski gibi şair ve yazarlarla tanışmıştır.

Vladimir Dal'in edebi faaliyetleri doktorluk yaptığı döneme denk gelmektedir. 1830 yılında *Moskova Telgrafi* (Moskovskiy Telegraf) adlı gazetede *Çingene* (Tsıganka) ismini verdiği uzun öyküsü yayınlanmıştır. 1832 yılında ise *Rus Halk Masalları. İlk Beşlik* (Russkiye skazki. Pyatok pervıy) adlı ilk edebi çalışmasını *Kazak Luganskiy* takma adıyla yayınlamıştır. Çalışmasında oldukça basit ve anlaşılır bir dil kullanmıştır, ancak hakkında alınan bir ihbardan ve hikâyede hiciv bulunmasından dolayı çalışması şüpheli bulunmuştur. Eserinin satışı yasaklanarak piyasadan toplatılmış ve yok edilmiştir. Kalan birkaç nüshayı kurtarmayı başaran Vladimir Dal, bir nüshasını A. S. Puşkin'e göndermiştir. Yazdığı eserden dolayı gözaltına alınmış olsa da araya giren yakın dostları ve özellikle de şair V. A. Jukovski'nin ricası üzerine ceza almaktan kurtulmuştur.

I. Nikolay'ın eski yaveri olan ve Orenburg Valiliği'ne yeni atanan V. A. Perovski, Vladimir Dal'e özel işleri yürütmesi için memurluk görevi teklif etmiştir. Yaşadığı tatsız olayın etkisiyle bu teklifi kabul eden Vladimir Dal, 1833 yılında Orenburg'a taşınmıştır. V. A. Perovski, edebi ve sanatsal çalışmalara değer veren ve Vladimir Dal'in uğraşlarına da saygı gösteren bir şahsiyettir. Bu durum, Vladimir Dal'in V. A. Perovski'nin yanında çalışmayı kabul etmesini etkileyen sebeplerden biri olmuştur.

Orenburg'a taşınmasıyla Vladimir Dal, yeni bir hayata başlamıştır. Orenburg'a varır varmaz Ural bölgesi Kazak ordularına göreve gönderilmiştir. Kendisine verilen görevler Orenburg bölgesinin yönetimi ile ilgili olmuştur fakat bu bölge çeşitli doğa koşullarına ve farklı dilleri konuşan halklara sahiptir. Diplomatik görüşmeler Orenburg üzerinden gerçekleştirilmiştir. Orenburg'da Rus elçilerinin de eşlik ettiği ekipler kurulmuştur. Bu ekipler Rusya'nın doğudaki komşularına ve Kazak bozkırlarına gezi düzenlemişlerdir. Orenburg

ve civarındaki kalelere Buhara, Hive ve Hokand şehirlerinden kervan ticareti için gelenler olmuştur. Rusya'ya taşınan ürünler arasında kumaş, elbise ve değerli taşlar bulunmaktadır. Tezgâhların açılması ve satışların Orenburg'da yapılması şehrin ticaret merkezi olduğunu bizlere göstermektedir. XIX. yüzyıl başlarında Orenburg, Rusya'nın Orta Asya hanlıkları ile diplomatik ve ticari ilişkilerin ana merkezi durumundadır.

Vladimir Dal, işi gereği Orenburg'da Tatar, Başkurt, Kazak gibi Türk halklarıyla ve kervan ticareti için Orenburg'a gelen Orta Asya halklarıyla muhatap olmuştur. Her halkın kendi inanışları, adetleri, yaşam tarzı, gelenekleri ve göreneklere vardır. Vladimir Dal'in görevinde başarılı olabilmesi için yerel halkı anlaması, onlarla ortak bir dili konuşması ve bu bölgeyi öğrenmesi gerekmiştir. Bu gereklilik, onun bakış açısını genişletmiş ve çalışmalarına önemli ölçüde katkıda bulunmuştur. Orenburg'da söz konusu halklar arasında Tatarcanın yaygın bir şekilde konuşulduğuna tanık olan Vladimir Dal, Tatarca öğrenmek için çalışmalara başlamıştır. Vladimir Dal'in Başkurt ve Kazak halk kültürüne olan ilgisi, Türk dillerini araştırmasında en büyük etkenlerden biri olmuştur. Kaleme aldığı bazı yazılarında Türk dilleri arasındaki benzerliklere ve farklılıklara değinmiş, Rus diline geçen kelimeleri tespit etmiş ve anlamlarını açıklamıştır.

Vladimir Dal, Başkurt ve Kazak halklarının günlük yaşamlarına ve geleneklerine ayrı bir ilgi duymuştur. Edebi faaliyetlerinde doğu kültürüne olan ilgisi kendini göstermiştir. *Cengiz Han'ın Hayatı* (Jizn Çingiz-hana), *Timurlenk Hakkındaki Rivayetler* (Povestvovaniye ob Aksak-Timure) adlı Tatar efsanelerini Rusçaya çevirmiştir. 1835 yılından itibaren A. A. Ploşar'ın *Ansiklopedik Sözlük* çalışmasına katkıda bulunmuştur. Söz konusu sözlük çalışmasında Vladimir Dal, Orenburg bölgesinde duyduğu kelimelerin açıklamasıyla ilgilenmiştir. Sözlükte yer alan Türk kökenli kelimelere **ayran**, **beşbarmak** örnek verilebilir. Kendi sözlüğünde de birçok Türk kökenli sözcüğe yer vermiştir. Bazı sözcükleri anlamlarının yanı sıra kullanım yerlerini de ayrıntılı yazarak okuyucuya aktarmıştır. Meselâ, sözlüğünde geçen **bayguş** (*байгуш*) sözcüğünü ele alalım. **Bayguş** sözcüğünün Astrahan ve Orenburg bölgelerinde kullanıldığı notunu düşmüştür. **Bayguş** sözcüğü Orenburg bölgesinde göçebe halklardan gelip yoksulluk içinde yaşayan kişi anlamında kullanılmaktayken Astrahan bölgesinde ücra bölgede bulunan bir yaşam yeri anlamına sahiptir. Vladimir Dal, bir sözcüğün diğer Türk milletlerinde farklı kullanımı ya da farklı telaffuzu olduğu durumlarda bunlara da yer vermiştir. Örneğin, tuzlu ve kuru bir peynir anlamını taşıyan **krut** (*крут*) sözcüğünün Başkurt, Kalmık, Kırgız, Nogay ve Kazak halklarında **kurt** (*курт*) olarak da kullanıldığını belirtir. **Beşbarmak** (*бешбармак*) sözcüğünü Başkurt, Kazak ve Kırgız halklarında yapılan yemek olarak açıklar. Yemeğin nasıl yapıldığına dair bilgileri de beraberinde verir. Rus ağızlarına ait sözcükleri açıklarken eşanlamlı

Türk kökenli sözcükleri de beraberinde verdiği görülür. Örneğin, Novorossiysk bölgesi ağzına ait *gava* (*zava*) sözcüğünü Türk kökenli *karga* sözcüğü ile örneklendirmiştir. Dal'in sözlüğünde geçen Türk kökenli sözcükler oldukça fazladır ve araştırmacı Kubanova tarafından ayrıntılarıyla ele alınmıştır (Kubanova, 1967-1968). Yaptığı bu katkılardan dolayı Rus bilim dünyasında Vladimir Dal, aynı zamanda ilk Türkologlardan biri olarak yorumlanmaktadır (<https://scientificrussia.ru/articles/vladimir-dal>).

Orenburg'da yaşadığı süre içerisinde Vladimir Dal, Kazak kültürünü, örf ve adetlerini yakından tanıma imkânı bulmuştur. *Mevlana ve Bikey* ile *Mayna* adını verdiği öykülerinde iki Kazak gencin aşk hikâyesini anlatır. Adı geçen öykülerde Kazak örf ve adetlerini, aile ilişkilerini, milli bayramlarını, düğünlerini, karar mercilerini detaylarıyla anlatmış, bazı yerlerde Kazakça kelimeler kullanarak milli kültürel öğeleri daha iyi yansıtmak istemiştir. Öykülerinde Orenburg'a ait kesitler de görülmektedir. Orta Asya'dan Orenburg'a kervan ticareti için gelenleri de resmetmiştir. Vladimir Dal'in eserlerinin, tarih araştırmalarında kaynak metin olduğunu söylemek mümkündür.

Tarih araştırmalarında yardımcı olacak çalışmalarından biri de *Verholontsev'in Pugaçev Hikâyesi* (Rasskaz Verholontseva o Pugaçeve) adını verdiği yazısıdır. Bu yazısında Vladimir Dal, 85 yaşında Verholontsev adında yaşlı bir adamın hatıralarını kaleme almıştır. Adı geçen kişi, bir dönem Pugaçev için hizmetlerde bulunmuş ve Pugaçev isyanı faaliyetlerinde yer almıştır. Vladimir Dal, Verholontsev'in Pugaçev isyanında aslında gönüllü olarak yer almadığını, her şeyi korkudan yaptığını vurgulamaya çalışmıştır. Tarihe Pugaçev isyanı olarak geçen bu hadisede Verholontsev'in bu isyana nasıl katıldığı, neler yapmak zorunda kaldığı detaylarıyla anlatılmıştır. XVIII. yüzyılda yaşanan olayları yansıtmaya açısından Vladimir Dal'in bu yazısı oldukça değerli bir çalışmadır.

Orenburg'da yaşadığı dönemde yazdığı eserlerden bir diğeri *Kurt Avı* (Ohota na volkov) adını verdiği denemesidir. Bu denemeyi yazmasının temeli Taşla köyünde yaşayan bir tanıdığı çiftliğinde birkaç defa bulunmasına dayanmaktadır. Timaşev çiftliği diye bilinen bu yere şehrin karmaşasından kaçıp dinlenmeye gelen birçok ünlü isim olmuştur. Köyün bakir doğasının tadını çıkarmak, ormanlarda gezinti yapmak ve avcılığa çıkmak o dönemde oldukça caziptir. Vladimir Dal, bu çiftlikte bulunduğu sıralarda kendisi de ava katılmış ve avcılıkla alakalı birçok hikâye dinlemiştir. Bu vesileyle *Kurt Avı* hikâyesini yazabilmiştir.

Dal'in Orenburg'da geçirdiği sekiz yıl, hayatının dönüm noktalarından biri olmuştur. Orenburg'da çok farklı hayatlara, insanlara, kültürlere tanık olmuş ve bu vesileyle kendisini çok yönlü geliştirme fırsatı yakalamıştır. Bilmediği ağızlarla tanışma imkânı elde ederek çok fazla sayıda sözcük toplamıştır. Türk

dillerini, Türk halklarının yaşam tarzını ve âdetlerini yakından tanımış, yerel halktan dinledikleriyle birçok hikâye yazmıştır. Etnografik bilgiler toparlayarak gazetelerde ve dergilerde yayınlamıştır. Ayrıca Orenburg bölgesine ait bitkiler ve hayvanlar ile ilgili koleksiyon yapmış, 1838 yılında Bilimler Akademisi'ne muhabir üye olarak seçilmiştir. Güney Ural bölgesini gezme fırsatını elde eden Vladimir Dal, ilerideki çalışmaları için birçok materyal toplamıştır. Kazaklarla alakalı yazdığı *Bikey ile Mavlana* (Bikey i Maulyana) isimli öyküsünü 1836 yılında, Başkurtlar hakkında yazdığı *Başkurt Deniz Kızı* (Başkirkaya rusalka) adlı öyküsünü ise 1843 yılında yayınlamıştır. Orenburg'da topladığı etnografik malzemeler ve yayınladığı çalışmalarla sadece Türkolog değil, Orta Asya halklarıyla alakalı yazdığı yazılarıyla hem coğrafyacı, hem tarihçi hem de edebiyatçı yönünü ortaya koymuştur.

Vladimir Dal'in A. S. Puşkin'le yakından tanışması Orenburg'da gerçekleşmiştir. Puşkin, Pugaçev isyanı olaylarını araştırmak ve malzeme toplamak üzere Orenburg'a gittiğinde, Vladimir Dal, Puşkin'e bu seyahatinde eşlik etmiş ve çalışmalarından bahsetme imkânı bulmuştur. Vladimir Dal'e yol arkadaşlığı ve yardımlarından ötürü minnettarlık duyan Puşkin ise, *Pugaçev Tarihi* (İstoriya Pugaçeva) adlı eserinin bir örneğini 1835 yılında henüz yayınlanmadan Vladimir Dal'e göndermiştir. Puşkin'in bu davranışı arkadaşlıklarının güven üzerine kurulduğunun göstergesi niteliğindedir. İki dostun yolları yıllar sonra Petersburg'da tekrar birleşmiş fakat bu buluşma Puşkin'in düelloda yaralanmasından dolayı gerçekleşmiştir. Vladimir Dal, Puşkin'i tedavi etmek için çok çaba sarf etmiş, ancak onun gösterdiği bu çaba Puşkin'i hayatta tutmaya yetmemiştir. Vladimir Dal'in Puşkin'den aldığı son armağan ise, zümrütlü altın yüzüğü olmuştur. Puşkin, onu unutmaması için kıymetli yüzüğünü hatıra olarak bırakmıştır.

Puşkin'in ölümüyle sarsılan Vladimir Dal, 1841 yılında Petersburg'a dönerek İçişleri bakanı olan V. A. Perovski'nin özel sekreteri olarak çalışmaya devam eder. Vladimir Dal'in yaratıcılığına bakıldığında, uzun bir sanat yaşamı olduğu görülür. Memuriyetin kariyer basamakları onun ilgisini hiç çekmemiştir. Bilimsel ve edebi çalışmalarıyla daha çok alakadar olmuştur. Petersburg'da çalıştığı dönemde fizyolojik denemeler serisini oluşturmuş, zooloji ve botanik alanında birkaç kitap yazmış, makaleler ve öyküler yayınlamıştır. Yazdığı öyküler ve hikâyeler günlük yaşam ile ilgili olması ve etnografik unsurları çok fazla içermesiyle dikkat çekmektedir. Bu bağlamda örnek verilebilecek eserlerini şu şekilde sıralamak mümkündür: *Vakh Sidorov Çaykin* (1843), *Sarhoşluk, Uyku Hali ve Gerçeklik* (Hmel, son i yav – 1843), *Pavel Alekseyeviç İgriviy* (1847), *Bir İnsanın Hayatı ya da Nevskiy Caddesinde Bir Gezinti* (Jizn çeloveka, ili Progulka po Nevskomu prospektu – 1843). Vladimir Dal, adı geçen eserlerde *küçük insan* tiplemesine de yer vermiştir. *Cansız Beden* (Mertvoe telo – 1857), *İki Arşın Uzunluğundaki Burun* (Dvuharşinniy nos –

1856) adlı hikâyelerinde aristokrat kesimi değil toplum kuralları ve yasa önünde haksızlığa uğrayan halka ait şahsiyetleri anlatır.

Vladimir Dal, atasözleri ve deyimlere, halk motiflerine ve efsanelere hep ilgi duymuştur. Petersburg'da yaşadığı zamanlarda, ülkenin farklı yerlerinden bu konularla alakalı bilgileri muhabirlerden edinmiştir. Aldığı mektuplarda Rusya'nın farklı bölgelerinden atasözleri, masallar, şarkılar ve ağızlar ile ilgili örnekler bulunuyor olsa da Vladimir Dal için bu mektuplar yeterli olmamıştır. 1849 yılında Novgorod'a gitme kararı alarak bilgileri kendi toplamak istemiş ve yaklaşık 10 yıl Novgorod'da kalmıştır. *Rus Halkının Atasözleri* (Poslovitsy russkogo naroda) adlı çalışmasını burada bitirebilmiştir.

1852 yılında *Rus Dilinin Bölgesel Sözlüğü'nün* (Opit oblastnogo velikorusskogo slovary) yayınlanmasının ardından, Vladimir Dal *Rus Dilinin Şiveleri* (O nareçiyah russkogo yazıka) adlı bir makale yazar. Bu makalede Rus dilinin tüm kollarını yansıtan sistemli bir sözlük yapılması gerektiği fikrini ileri sürer. Bu sistemin içerisine girmesi gereken özellikleri şu şekilde belirtir: Tüm kavramları kapsayan, yazılı ve sözlü metinlerde var olan sözcüklerin hepsinin alfabetik sıralamaya göre yazıldığı genel Rusça sözlük hazırlanmalıdır. Sözlükte her kelimenin ayrıntılı açıklaması yapılmalıdır. Cümlelerle, ağızlarda, eski Rusçada ve edebi dilde var olan eş anlamlı kelimelerle, atasözleri ve deyimlerle örnekler artırılmalıdır. Rusça ağızlara ve şivelere özgü sözlükler yapılmalıdır. Vladimir Dal, yaptığı bu sınıflandırmalarla ihtiyaca yönelik, birbiriyle bağları olan sözlükler yapılabileceğini göstermeye çalışmıştır.

Vladimir Dal 54 yaşına geldiğinde sağlık sorunlarından dolayı görevinden ayrılarak Moskova'ya yerleşmiştir. Yıllarca üzerinde emek sarf ettiği çalışmalarının yayınlanmasıyla meşgul olmuştur. 1861 ve 1862 yıllarında yaklaşık 30 bin atasözü içeren *Rus Halkının Atasözleri* kitabını bastırmıştır. Ardından *Rus Dilinin Şiveleri* ile *Rus Halkının Batıl İnançları* (O sueveriyah i predrassudkah russkogo naroda) adlı kitapları yayınlanmıştır. 1861 yılında Yaşayan *Rus Dilinin Açıklamalı Sözlüğü* (Tolkoviy slovar jivogo velikorusskogo yazıka) adlı çalışmasının ilk cildi yayınlanmıştır. 1868 yılına kadar sözlüğün birinci basımı tamamlanmıştır. Vladimir Dal, sözlüğün ikinci basımı üzerinde çalışmalara başlamıştır. Sözlüğe yeni kelimeler ekleyerek genişletmeye çalışmıştır. 1872 yılına kadar, yani hayatının son gününe kadar bu gayreti devam etmiştir. Durumu ağırlaşan ve ölmesine birkaç gün kalan Vladimir Dal, kendisi yazamasa da sözlüğün ikinci genişletilmiş baskısı için kızına ekletmeler yaptırmıştır. Eklettirdiği her madde başı kelime, sözlüğünün ikinci baskısında yer alan ifadeler dudaklarından dökülen son sözcükleri olmuştur.

Dal'in sözlüğü, Rus bilim camiasında oldukça önemli bir yere sahiptir. Sözlüğün uzmanlık alanı dil olmayan biri tarafından hazırlanmış olması, yarım asırdan daha fazla sürmesi ve söz konusu dönem göz önüne alındığında

Vladimir Dal'in başarısı daha iyi anlaşılacaktır. Otobiyografisinde Vladimir Dal şu açıklamayı yapmıştır: “Sözlüğü bir öğretmen, bir hoca ya da işini çok iyi bilen bir uzman değil, ömrünün 50 yıldan fazlasını topladığı materyallerle, öğretmenlerinden ve çevresinden duyduklarıyla bir talebe yazmıştır.” (Sorokoletov ve Kuznetsova, 2010: 28).

Vladimir Dal'in görevinden dolayı çok sık seyahat etmiş olması, Rusya'nın her köşesini ve her sınıftan insanın yaşamını görme imkânı sağlamıştır. Aslında Vladimir Dal, derlediği verilerle hem Rus dilini kayıt altına almış hem de halkın yaşam biçimini dikkatlice gözlemlemiştir. Yaklaşık 52 yıl boyunca topladığı sözcükler, deyimler ve atasözleri ile sözlük çalışmasını hazırlamıştır. Sözlük çalışmasına nasıl başladığını otobiyografisinde şöyle anlatır: “3 Mart 1819. Gedikli Başçavuş olarak okuldan mezun oldum. Kendi isteğimle Karadeniz filosuna yazıldım. Rus topraklarına çıktığım bu ilk yolculukla daha önceden duymadığım kelimeleri not almaya başladım. Bu şekilde bilinçsizce sözlüğümün alt yapısını hazırladım.” Vladimir Dal, bu yolculuğa çıktığında 17 yaşındadır. Petersburg'tan Moskova'ya doğru yola çıktığında hava çok soğuktur. Üşümüş bir şekilde arabaya biner, zorlu bir yolculuk olacağını düşünür. Arabacı onu teselli etmek için havanın kapalı olduğunu *zamolajivayet* (замолаживает) ifadesini kullanarak söyler. Vladimir Dal, bu kelimeyi anlamaz ve arabacı *zamolajivayet* ifadesinin ne anlama geldiğini açıklar. O soğukta iliklerine kadar üşüyen Vladimir Dal, not defterini cebinden çıkarır, kelimeyi anlamıyla beraber yazar ve yanına Novgorod diye not düşer (Sedov, 1993: 37). Sözlüğü için ilk kaydını bu şekilde tutan Vladimir Dal, ölüm döşeğindeyken bile sözlüğün ikinci basımına, evin hizmetçisinden duyduğu dört kelimeyi eklemesi gerektiğini düşünür.

Rus Dilinin Şiveleri Üzerine (O nareçiyah velikorusskogo yazıka) adlı makalesinde içerik ve bütünlük bakımından ağızların betimlemelerini ustaca yapmış, gramer ve söz varlığı ile ilgili incelemelerde bulunmuştur. O dönemde Dal'den önce bilimsel tanımlamaları kimse yapmamıştır.

Vladimir Dal'in Rusçaya olan ilgisi, sevgisi ve düşüncesi sözlüğünde yansımaları bulmuştur. Yazı dili ile halkın konuştuğu dil arasında bulunan kopukluk kendisini her zaman rahatsız etmiştir. Bu kopukluğun ise Rus dilinin kendisine has ruhunu bozduğu kanısındadır. Konuşma diline, yani kırsal kesimde yaşayan halkın konuştuğu dile çok önem vermiştir. Halk dilinin, yazı diline güç verdiğini, güzelleştirdiğini ve beslediğini düşünmüştür. Çünkü edebi dilin gelişmesi için halk dili hazine niteliğindedir.

Sözlüğünde edebi dile ait sözcükler bulunsa da, sözlüğünün temelini halk dilini koymuştur. Sözlükte arkaik kelimelere de yer veren Vladimir Dal, Eski Kilise Slav diline ait sözcükleri de dâhil etmiştir. Sözlükte toplanan söz varlığı *Rus Dilinin Bölgesel Sözlüğü Denemesi* ve *Ekler Sözlüğü*'nden daha fazla olmuştur. Dal'in sözlüğü, söz konusu dönemde en zengin materyale sahip

çalışma olmuştur. Vladimir Dal, sözlüğünün önsözünde 70-80 bin civarında kelime topladığını yazmıştır. Halk dili ve bölge ağzı için kendisinden önce çıkarılmış sözlük çalışmalarından da faydalanmıştır. Yararlandığı sözlükler ise şunlardır: *Rusya Akademi Sözlüğü* (Slovar Akademii Rossiyskoy), *Rus Dilinin Bölgesel Sözlüğü Denemesi* (Opit oblasnogo velikorusskogo slovarya), *Tarım, Sanayi, Avcılık ve Gündelik Yaşama Dair Terimler Sözlüğü Denemesi* (Opit terminologičeskogo slovarya selskogo hozyaystvo, fabričnosti, promislov i bita narodnogo), *Kilise Slavcası ve Rusça Sözlük* (Slovar tserkovnoslavvyanskogo i russkogo yazıka) *Botanik Sözlüğü* (Botaničeskiy slovar).

Vladimir Dal, kendi çalışmasında tüm bilgileri ve yazı dili ile halk dilini bir araya getirmiş, kendine özgü bir yöntemle yeniden düzenlemiş, köklerine göre dağılımını yapmış ve yorumlamıştır. Bu temel kaynakların yanı sıra 1840 yılından itibaren muhabirlerin derlediği ve yayınladığı ağızlara özgü verilerden de yararlanmıştır. Verilerin içerisine atasözleri, deyimler, halk diline özgü deyişler ve sözcükler, halk inanışları, bitki ve hayvan isimleri, hekimlik, avcılık, el işleri vb. alakalı adlandırmalar girmektedir. Sözlüğe giren kelime listesinin hacmi 200 bini geçmektedir ve hacim olarak Rus dilinin en büyük sözlüğüdür. Rus sözlükçülüğünde tüm halkı kapsayan ya da yerel bir halka özgü sözlükler şeklinde sınıflandırma yapılması oldukça zahmetli bir iştir. XIX. yüzyılda tek başına böyle bir işin üstesinden gelmek çok daha zahmetli ve zordur. Halk diline çok iyi hâkim olan Vladimir Dal, zamanının zorluklarına takılmadan bu konuda büyük başarı göstermiştir. Birçok farklı bölgede bulunduğundan dilin kullanım alanına ve yaygınlığına dair tespitlerde rahatlıkla bulunmuştur.

Vladimir Dal, sözlüğünü oluştururken temel prensipler edinmiştir. Rus dilinin söz varlığını en geniş biçimde göstermek, yazı diline ait sözcüklerle birlikte halk diline ve konuşma diline ait, ağızlara özgü sözcükleri dâhil etmek, Rusçanın ruhunu yansıtmak, sözcük yapma yollarını ve türlerini belirtmek, Rus halkının manevi ve ahlaki yönünü, geleneklerini ve göreneklerini aksettirmek en önemlilerindedir. Bu prensipler sözlüğünün temel kuralları olmuş ve bu doğrultuda sözlüğünü oluşturmuştur.

Vladimir Dal'ın kendi hesaplamalarına göre *Kilise Slavcası ve Rusça Sözlük*'ten yaklaşık 100 bin, *Rus Dilinin Bölgesel Sözlüğü Denemesi* ve *Ekler Sözlüğü*nden yaklaşık 30 bin kelime kullanmış, yaklaşık 70 bin kelimeyi de kendisi bizzat toplamıştır. Kullandığı Atasözleri ve deyimlerin sayısı 80 bin civarıdır. Görüldüğü üzere, farklı kaynaklardan da oldukça fazla yararlanmıştır. Sözlüğün içeriğinde yazılı ve sözlü ifadeler, genel kullanımı olan bölgesel ve yerel kelimeler, günlük kullanımda geçen sözcükler, bilimsel, sanatsal ya da bir zanaata mahsus terimler, başka dilden geçen alıntı sözcükler, nesnelere ve eşyaların açıklamaları, eş ya da zıt anlamları, yan anlamları, sözcüğün ismin hallerine göre ya da fiil çekimleri, atasözleri, deyimler, bilmece vs. bulunmaktadır.

Vladimir Dal, sözlüğünde kelime dağılımını kökteş sözcük yöntemine göre uygulamıştır. Kökteş olan sözcükleri bir araya getirerek başına fiil ya da isim kökünü yazmıştır. Bu yöntemi uygulayarak Rusçanın ruhunu göstermeyi istemiştir. Söz konusu yöntem, kelimeler arası anlam ilişkilerini kolay yoldan anlama imkânı sunmaktadır. Anlamsal ve kelime oluşturma özelliklerini de ortaya koyabilir fakat bazı hataların yapılmasına yol açmaktadır. Filoloji eğitimi almamış olmasına rağmen, kelimeleri tek bir gövdede toplamayı başarmıştır, ancak akraba olmayan sözcükleri de aynı gövdeye koyduğu fark edilmiştir. Örneğin; *prostoy – prostor, kolet – kol, krug – krujit (простой – простор, колеть – кол, круг – кружить.)*

Dal'in sözlüğünün zengin olmasını sağlayan etkenlerden biri, kendisinin de farklı özelliklere sahip bir kişi olmasıdır. Asker, denizci ve doktor mesleklerinin yanı sıra memurluk mesleğiyle Rus halkının farklı tabakalarına inebilmiştir. Hekim olması sözlükte tıbbi terimlere geniş bir şekilde yer vermesine imkân sağlamıştır. Mesela, *glaukoma (глаукома)* – karasu hastalığına benzer bir rahatsızlık olan ve tedavisi olmayan bir göz hastalığı. *Katarakt (катаракт)* – göz merceğinin saydamlığını kaybederek bulanıklaşması. *Skarlatina (скарлатина)* – kırmızı lekelerin olduğu bir hastalık, kızıl. (Blagova, 2001: 27). Doğa bilimlerine ve zanaata olan ilgisi farklı kavramları öğrenmesine vesile olmuştur. Dal'in çok yönlü kişiliği sözlüğünün içeriğini de etkilemiştir. Sözlük hakkında yazılan değerlendirme yazılarında gündelik yaşam, gelenekler, âdetler, Rus halkının inancı, avcılık, ticaret, denizcilik ve doğa bilimleri ile ilgili sözcüklerin bolluğuna dikkat çekilir. Karşımıza çıkan örneklerden bazıları şunlardır:

Rus.	Tr.	Rus.	Tr.
Unina (<i>унина</i>)	Ok	Balta (<i>балта</i>)	Balta, nacak
Kuyan (<i>куян</i>)	Tavşan, kuyan	Kulan (<i>кулан</i>)	Kulan
Şaytan (<i>шайтан</i>)	Şeytan	Namaz (<i>намаз</i>)	Namaz
Minaret (<i>минарет</i>)	Minare	Sara (<i>сара</i>)	Para
Zakuyat (<i>закят</i>)	Zekat	Sultan (<i>султан</i>)	Sultan
Yurta (<i>юрта</i>)	Otağ, yurt	Kumis (<i>кумыс</i>)	Kımız
Ayran (<i>айран</i>)	Ayran	Arba (<i>арба</i>)	Kağrı, araba
Bakşış (<i>бакшиши</i>)	Bahşiş	Şaravarı (<i>шаравары</i>)	Şalvar
Halat (<i>халат</i>)	Kaftan	Çalma (<i>чалма</i>)	Sarık
Tuman (<i>туман</i>)	Tuman, don	Voylok (<i>войлок</i>)	Keçe
Byaz (<i>бязь</i>)	Bez	Ulus (<i>улус</i>)	Ulus
Seral (<i>сераль</i>)	Saray	Balagan (<i>балаган</i>)	Baraka
Hurma (<i>хурма</i>)	Hurma	Kaymak (<i>каймак</i>)	Kaymak
Aga (<i>ага</i>)	Ağa, ağabey.	Ata (<i>ата</i>)	Ata
Dombra (<i>домбра</i>)	Dombıra	Aly (<i>алый</i>)	Al, kızıl
Kalım (<i>калым</i>)	Başlık parası, Kalım	Djigitovka (<i>джигитовка</i>)	Cirit, Yiğitlerin oyunu

Görüleceği üzere, sözlüğünde yer verdiği kelimeler çoğunlukla günlük yaşamla alakalıdır. Bunun sebebi ise 8 yıl boyunca Türk halklarıyla birlikte yaşaması ve günlük yaşamlarına ortak olmasıdır. Ayrıca ağızlara özgü nesnelere adları Dal tarafından bizzat görülmüş ve halkla iletişim kurulması neticesinde kayıt altına alınmıştır.

Vladimir Dal, sözlüğünün üzerinde yaklaşık elli yıl çalışmıştır. Yaklaşık 200.000 kelimeyi içeren bu sözlükte 50 bin civarında atasözü bulunmaktadır. Vladimir, 80.000 sözcüğün başka hiç bir sözlükte yer almadığını ifade eder. 200.000 sözcüğün yaklaşık 80.000 civarı ilk defa Vladimir Dal tarafından kayıt altına alınmıştır. Sözlüğün üçte birlik kısmını oluşturan kelimeleri Orenburg'da yaşadığı dönemde toplamıştır (Dal, 1955:138). Rus sözlükbiliminin atası olarak kabul edilen Dal'ın sözlüğü, Petersburg Bilimler Akademisi tarafından Lomonosov ödülüne layık görülmüştür.

Rus Filoloji Topluluğu (Общество любителей русскаго языка), Vladimir Dal'ın sözlüğünün yayınlanması konusunda yardımcı olmuştur. Özellikle sözlüğün ilk cildinin geciktirilmeden basılması konusunda oldukça çaba sarf etmiştir. İlk cildin basımına gerekli maddi desteği topluluğun üyesi olan A. İ. Koşevlev vermiştir. Topluluk bünyesinde derlenen tüm yerel kelimeler Vladimir Dal ile paylaşılmıştır. 1864 yılında sözlüğün ilk cildi Çar'a sunulmuş, ardından diğer ciltler için para ayırma çalışmalarına başlanmıştır, fakat masraflar Çar II. Aleksandr tarafından karşılanmıştır. Sözlüğün son cildi 1866 yılında yayımlanmıştır.

Sözlüğün ilk iki cildinin yayınlanmasından sonra, ünlü araştırmacı İ. İ. Sreznevskiy değerlendirme yazısı kaleme alır. Bu yazısında uzun zamandır hiçbir sözlüğün bu denli ilgi görmediğini belirtir. Bilim ve endüstri alanına ait sözcükler, bölge ağızlarına özgü kelimeler, anlamlarının açıklanması ve yorumlanması, halk deyişlerinin, atasözleri ve deyimlerin eklenmesi, kelimelerin kökenlerinin belirtilmesi gibi özelliklerin sözlüğü değerli kıldığını dile getirir.

XIX. yüzyıl ikinci yarısında Dal'ın sözlüğü, Rus bilim dünyasında yüksek takdir kazanır. Sözlük henüz baskıdayken büyük yankı uyandırmıştır. *Oteçestvennyye Zapiski*, *Russkiy Vestnik*, *Biblioteka Dlya Çteniya*, *Knijny Vestnik*, *Vek* isimli dergilerde ve gazetelerde sözlük hakkında yazılar yayımlanır. Sözlüğün rehber görevi görmesinin yanı sıra yurtsever özelliğinin altı çizilir. Halk tarihi, yaşantısı ve değerlerini içinde barındıran bir rehberdir aynı zamanda. Sözlük, geleneksel dilbilim sözlükleri çerçevesinde hazırlanmamıştır. İçerisinde yalnızca kelimelerin anlamları bulunmamakta, Rus halkının yaşamına, inanışlarına, geleneklerine ve göreneklerine özgü nesnelere ve olgular da yer almaktadır. Dal'ın sözlüğü Rus halkının kültürünü, yaşam biçimini, inanışlarını, âdetlerini ve göreneklerini yansıttığının yanı sıra Rus insanının özelliğini ve mantalitesini de göstermektedir. Açıkladığı her kelimeyi örneklerle

zenginleştirmesi XIX. yüzyıl Rus dünyasının ansiklopedisi şeklinde yorumlanır (Dovgan, 2017). Dolayısıyla, Dal'ın sözlüğü rehber özelliğiyle birlikte ansiklopedik sözlük özelliğini de taşımaktadır. XIX. yüzyıla ait bir çalışma olan *Yaşayan Rus Dilinin Açıklamalı Sözlüğü* bir buçuk asrı aşmış ve günümüzde de önemini yitirmemiştir.

Vladimir Dal, Rus tarihine XIX. yüzyıl Rus dili kelime hazinesini ayrıntılarıyla yansıtan sözlük çalışmasıyla adını yazdırmış ve bu sözlük Dal'ın sözlüğü olarak anılmaktadır. Sözlüğün yayınlanmasının üzerinden bir buçuk asır geçmiş olsa da defalarca yeniden yayınlanan sözlüğün tarihi ve kültürel önemi, Rus sözlükçülüğünün gelişmesindeki rolü, değeri ve eksiklikleri, hem geçmişte hem de günümüzde araştırma konusu olmaya devam etmiştir. Yaşadığı dönem göz önüne alındığında bir kurumun değil, şahsi gayretlerin sonucunda böyle bir sözlük çalışmasının ortaya çıkması takdire şayandır. UNESCO tarafından 2001 yılı, Uluslararası Vladimir Dal yılı olarak ilan edilmiş ve kutlanmıştır. Kendisi hem çalışmalarıyla, hem de şahsiyetiyle örnek gösterilecek bilim insanlarından.

V. Dal'ın Başlıca Eserleri:

1. *Avtobiografiçeskaya zapiska.* (1872). Rus. Arhiv.
2. *Başkirkaya rusalka.* (1843). Moskvityanın.
3. *Bedovik.* (1839). Oteç. zapiski.
4. *Bemerkungen über L. Zimmermann's Entwurf des Kriegstheaters Russlands gegen Chiwa, und die beigefügte Geograpshe Analzse etc. Beiträge zur Kenntniss des Russischen Reiches und der angränyen den Länder Asiens.* Hrsg. K. Baer und Gr. von Helmersen. (1845). Bändchen 7. St. Pet.
5. *Bılı i nebilıtsı.* (1833). Ç. 1. SPb.: Tip. N. İ. Greça.
6. *Bılı i nebilıtsı.* (1835). Ç. 2. SPb.: Tip. N. İ. Greça.
7. *Bılı i nebilıtsı.* (1836). Ç. 3. SPb.: Tip. N. İ. Greça.
8. *Bılı i nebilıtsı.* (1839). Ç. 4. SPb.
9. *Bikey i Maulyana.* (1836). Biblioteka dlya çteniya.
10. *Bolgarka.* (1837). Ç. XIII. № 7. Moskva: Nablyudatel.
11. *Botanika. (Uçebniye rukovodstva dlya voyenno-uçebnih zavedeniy. Yestestvennaya istoriya).* SPb.: Tip. I. Fişona, 1849. 2-e izd.: SPb. 1851.
12. *Buran.* (1839).
13. *Çereposloviye i fiziognomika.* (1844). Lit. gazeta.
14. *Çernobrovaya rusa kosa.* (1847). Sın oteçestva.
15. *Çuhontı v Pitere.* (1846). Finskiy vestnik.
16. *Denşçik.* Finskiy vestnik. 1845. T. 2. 101.
17. *Donskaya komaya artilleriya.* (1871). Rus. starina. 1871.
18. *Dva originalnih pisma: 1. Obraztsovoye pismo starşego pisarya Semigradskogo pehotnogo polka Ovçinnikova. 2. Pismo kazaka iz-pod Şumlı.* (1837). Lit. pribavleniye k Russkomu invalidu.
19. *Dva stihotvoreniya. (Otrivok iz dlinnoy povesti, Sovet molodım moyım druzyam).* (1827). Slavyanın. Izd. A. F. Voeykova. Ç. 2. S. 106, 462.

20. *Dva-soroka bivalitsinok dlya krestyan.* (1862). Ç. 1-2. SPb.: Izd. M. O. Volfa.
21. *Dve pritçi o vsyakoy vsyaçine, da eščyo koye o çyom.* (1838). Novogodnik. SPb: Izd. N. V. Kukolnik.
22. *Gde poteryaješ, ne çayeş, gde naydeş, ne znayeş.* (1846). Mosk. literat. i ucheniy sbornik. İzd. Yazikov.
23. *Gofmanskaya kaplya.* (1846). Oteç. zapiski.
24. *Hmel, son i yav.* (1843). Moskvityanin.
25. *İz soldatskih dosugov.* (1841). Moskvityanin.
26. *İz soldatskih dosugov.* (1842). Moskvityanin.
27. *İz ukrainskoy povesti (Perepiska po-russki korrespondentsiya, Proklyatiye).* (1832). Lit. pribavleniye k Russkomu invalidu. № 66, 73.
28. *İzlojeniye knigi F. A. Simona, posvyaşçennoy kritike gomeopatii.* (1833). Sın oteçestva.
29. *İzvestiya o Hive, vzyatiye iz rasskazov kizil'skogo garnizonnogo bataliona portupei-poruçika Medyanika, bivşego v plenu u hivintsev.* (1840). Lit. gazeta.
30. *Jizn Cingiz-Hana. Tatarskaya skazka. (Per. s tatarskogo).* (1835). Sın oteçestva.
31. *Jizn çeloveka, ili progulka po Nevskomu prospektu.* (1843). Moskvityanin.
32. *Karay-tsareviç i Bulat Molodets: Bolgarskaya skazka.* (1845). Moskvityanin.
33. *Kartini russkogo bita (10 statey).* (1856). Rus. beseda. İzd. A. İ. Koşev.
34. *Kartini russkogo bita (15 statey).* (1857). Oteç. zapiski.
35. *Kartini russkogo bita (15 statey).* (1848). Oteç. zapiski.
36. *Kartini russkogo bita (20 statey).* (1856). Oteç. zapiski.
37. *Kartini russkogo bita (20 statey).* (1856). Sovremennik.
38. *Kartini russkogo bita (3 stati).* (1848). Sovremennik.
39. *Kartini russkogo bita (4 stati).* (1857). Rus. Beseda.
40. *Kartini russkogo bita (8 statey).* (1848). Moskvityanin.
41. *Kartini russkogo bita.* (1857). Sovremennik.
42. *Kartini russkogo bita.* (1861). T. 1-2. SPb.: İzd. M. O. Volfa.
43. *Kartini russkogo bita.* (1867). Rus. vestnik.
44. *Kartini russkogo bita.* (1868). Rus. vestnik.
45. *Kaspiyskoye more.* (1839).
46. *Klad (Russkaya skazka).* (1837). Lit. pribavleniye k Russkomu invalidu.
47. *Kolbasniki i borodaçi.* (1844). Oteç. zapiski.
48. *Matrosskiye dosugi.* (1853). SPb.: Morsk. uçebn. komissiya.
49. *Mayna.* (1841). Moskvityanin.
50. *Misli po povodu stati "O vospitanii" v "Morskom sbornike".* (1856). Morskoy sbornik.
51. *Miçman Potseluyev, ili Jivuçi oglyadivaysya.* (1841). Rus. beseda.
52. *Miçman Potseluyev, ili Jivuçi oglyadivaysya.* (1855). SPb.: Tip. Smirdina.
53. *Nahodçivoye pokoleniye. Kartini russkih nraov.* (1843). Kn. 5. SPb: İzd. V. Timm.
54. *Naputnoye slovo.* (1898). Poli. sobr. soç. T. X.
55. *Nebivaloye v bivalom i biloye v nebivalom.* (1846). Oteç. zapiski.

56. *Neçto o kumize*. (1843). Jurnal min-va vnutr. del.
57. *Nedovesok k state 'Poltora slova o russkom yazıke'*. (1842). Moskvityanin.
58. *Nepravdedno najitoye*. (1848). Vorojeyka. Moskvityanin.
59. *Neskolko melkih statey. Soldatskoye çteniyeye*. (1846). İzd. Çekmarev.
60. *Noga. Rukobitye*. (1847). Sovremennik.
61. *Novejšıye izvestiya o Hive*. (1838). Sın oteçestva.
62. *Noviy ataman*. (1834). Sev. pçela. № 101.
63. *O buharskom hane*. (1835). Sev. pçela. № 5.
64. *O gramotnosti*. (1857). Sankt-Peterb: vedomosti.
65. *O karte Zauralskih stepey, izdannoy v Berline*. (1841). Oteç. zapiski.
66. *O kozem puhe*. (1835). Biblioteka dlya çteniya.
67. *O nareçiyah russkogo yazıka. Po povodu opıta oblastnogo velikorusskogo slovarya, izdannogo vtorim otdeleniem imp. Akademii nauk*. (1852). Kn. 5; otd. ottisk: SPb.: Tip. E. Pratsa,
68. *O narodnih vraçebnih sredstvah*. (1843). Jurnal min-va vnutr. del.
69. *O pesnyah russkih İ. P. Rupini*. (1833). Sev. pçela. № 66.
70. *O poveryah, sueveryah i predrassudkah russkogo naroda*. (1845). İllyustratsiya.
71. *O russkih poslovıtsah*. (1847). Sovremennik.
72. *Ob 'Opıte oblastnogo slovarya'* (1852). izdannogo Akademiyey nauk. Vestn. Rus. geogr. ob-va.
73. *Ob inostrannih slovah, voşedşih v russkiy yazık*. (1839).
74. *Ob iskajenii russkogo yazıka. Russkiy*. (1868). Gazeta M. P. Pogodina.
75. *Ob omeopatii (Pismo knyazyu V. F. Odoyevskomu)*. (1838). Sovremennik.
76. *Opisaniye mosta, navedennogo na reke Visle dlya perehoda otrıyada general-leytenantı Ridigera*. (1833). Sın oteçestva.
77. *Osada Gerata, po rasskazam plennikov*. (1861). Sobr. soç.
78. *Osobyı sposob sidki degtya, upotreblyayemyı kirgizami*. (1843). Jurnal min-va vnutr. del.
79. *Otets i sin*. (1848). Oteç. zapiski.
80. *Otrıvok v stıhah. Literaturnoye pribavleniye k Russkomu invalidu za 1828 g.*
81. *Otvıt na prigovor. Tolkoviy slovar jıvogo velikorusskogo yazıka*. T. 4.
82. *Ozero Ayçulı; Remeslennost; Ostatki; Molokososi; Starina*. (1839).
83. *Pamyatnaya knijka dlya nijnih çinov İmperatorskogo kazaçego voyska*. (1837). SPb. Tip. Departamenta voyennih poseleniy.
84. *Pavel Alekseyeviç Igriviy*. (1847). Oteç. zapiski.
85. *Perevod pervoy çasti "Yestestvennoy istorii Orenburgskogo kraya" Je. A. Jeversmana*. (1840.) Orenburg: Tip. ştaba Orenb. korpusa,
86. *Pervaya pervinka polugramotnoy vnuke. Skazki, pesenki, igrı*. (1870). Moskva. (2-e izd.: SPb., 1874; 3-e izd.: SPb., 1873).
87. *Pervinka drugaya. Vnuke gramoteyke s negramotnoyu bratıeyu. Skazki, pesenki, igrı*. (1871).
88. *Peterburgskiy dvornik*. (1844). Lit. gazeta.
89. *Pisma k družyam iz pohoda na Hıvu*. (1867). Rus. arhiv.
90. *Pisma o knijnoy i pismennoy uprave blagoçiniya*. (1836). Ç. VIII. № 8. Moskva: Nablyudatel.

91. Pismo k izdatelyu A. Í. Koşevu. Rus. beseda.
92. *Pismo k izdatelyu iz Orenburga*. (1834). Sev. pçela.
93. *Pismo k N. Í. Greçu iz Uralska*. (1833). Sev. pçela.
94. *Pismo k Zeydlitsu o gomeopatii*. (1834). Sev. pçela.
95. *Podolyanka*. (1839). Sovremennik.
96. *Pohojdeniya Hristiana Hristianoviça Violdamura i ego Arşeta. Hud. A. P. Sapojnikov*. (1844).
97. *Polnoye sobraniye soçineniy v 8 tomah*. (1861). SPb.
98. *Poltora slova o nineşnem russkom yazıke*. (1842). Moskvityanin.
99. *Poslovitsı russkogo naroda. Sbornik poslovits, pogovorok, reçeniy, prisloviy, çistogovorok, pribautok, zagadok, poveriy i pr. Ob-vo istorii i drevnostey ros.* (1879). SPb.: İzd. M. O. Volfa,
100. *Povesti, skazki, rasskazy Kazaka Luganskogo*. (1846). Ç. 1-4. SPb.: Gutenbergova tipogr. (Poli. sobr. soç. russkih pisateley. T. 8).
101. *Povestvovaniye ob Aksake Timure. (Per. s tatarskogo)*. (1838). Lit. pribavleniye k Russkomu invalidu.
102. *Povinoveniye naçalstvu. Loj i pravda*. (1848). Çteniyе dlya soldat.
103. *Pritçi 'O dyatle', 'O dubovoy boçke', 'Ne polojiv, ne işçi', 'Çto znaeş, o tom ne spraşivay', 'Çto legko najivaetsya', 'Os i çeka', 'Poteryavşi ne tuji, naşedşi ne raduysya'* (1843-1845). Selskiye çteniya.
104. *Rasskaz hivinskogo plennika Fedora Fedorova Gruşina*. (1838). Lit. pribavleniye k Russkomu invalidu.
105. *Rasskaz kazaka Derevyanova*. (1839). Sev. pçela.
106. *Rasskaz lezgintsa Asana o pohojdeniyah svoih*. (1848). Sovremennik.
107. *Rasskaz nevolnika, hivinskogo urojentsa Andreya Nikitina*. (1830-1838). Almanah 'Utrennyaya zarya' Izd. V. Vladislavlev.
108. *Rasskaz plennika iz Hivi Yakova Zinovyeva. (S izustnogo rasskaza)*. (1839). Sankt-Peterb. Vedomosti.
109. *Rasskaz vişedşego iz hivinskogo plena astrahanskogo meşçanina Tihona Ivanova Ryazanova*. (1839.) Almanah 'Utrennyaya zarya', SPb: İzd. V. Vladislavlev.
110. *Retsenziya na knigu 'Malorossiyskiye povesti, rasskazıvayemye Gritskom Osnovyanenkom'*. (1837). Kn. vtoraya. Moskva: Tip. Lazarevih,
111. *Retsenziya na knigu: Malorossiyskiye povesti, rasskazıvayemye Gritskom Osnovyanenkom. Knijka pervaya. (1834)*. Moskva: Tip. Lazarevih.
112. *Retsenziya na knigu: Svatanye. Malorossiyskaya opera v 3-h deystviyah*. (1837). Soç. Gritska Osnovyanenko. Lit. pribavleniye k Russkomu invalidu.
113. *Russkiy mujik. Novoselye*. (1846). Ç. 3. Izd. A. F. Smirdin. SPb.
114. *Russkiy slovar*. (1845). İlyustratsiya.
115. *Russkiye skazki, iz predaniya narodnogo izustnogo na gramotu grajdanskuyu perelojenniyе, k bitu jiteyskomu prinorovlenniyе i pogovorkami hodyaçimi razukraşenniyе Kazakom Vladimirom Luganskim. Pyatok perviy*. (1832). SPb.: Tipogr. A. A. Plyuşara.
116. *Saveliy Grab ili Dvoynik. Skazka za skazkoy*. (1841). Izd. N. V. Kukolnik. SPb.

117. *Sila Kaliniç, duşa goremiçnaya, ili russkiy soldat ni v adu, ni v rayu. Soldatskaya skazka.* (1966). Ogonek.
118. *Skaçka v Uralske.* (1834). Sev. Pçela.
119. *Skaçki v Uralske i Orenburge.* (1835). Sev. pçela.
120. *Skazka o baranah.* (1845). Moskvityanin.
121. *Skazka o Georgii Hrabrom i o volke.* (1836). Biblioteka dlya çteniya.
122. *Skazka o kuptse s kupçihoyu i o vikradennom ih sine.* (1842). Moskvityanin.
123. *Skazka o mujde, o şçastii i o pravde.* (1835). Biblioteka dlya çteniya.
124. *Skazka o vore i buroy korove.* (1834). Biblioteka dlya çteniya.
125. *Skazka o Yemele-duraçke. Novosele.* (1833). SPb.: Izd. A. F. Smirdina.
126. *Skazka pro İvana Lapotkina.* (1835). Moskva: Nablyudatel.
127. *Slovesnaya reç çeloveka.* (1844). Lit. gazeta.
128. *Slovo medika k bolnim i zdorovim.* (1832). Sev. pçela.
129. *Soldatskiy portret. Osnovyanenki (Per. s ukrainskogo)* (1837). Sovremennik.
130. *Soldatskiye dosugi.* (1843). SPb.: Tip. ştaba voen.-uç. zavedeniy.
131. *Soldatskiye dosugi.* (1861). SPb.: Izd. M. O. Volfa,
132. *Sovershennoletiyе naslednika.* (1834). Sev. pçela
133. *Stati 'Ayda', 'Aydar', 'Aksakol', 'Ayrın', 'Aksyuyak', 'Aral', 'Baranta', 'Buran' i dr. dlya 'Entsiklopediçeskogo leksikona'.* İzd. A. A. Plyuşar.
134. *Stati v razdele 'Smes' (1837).* Lit. pribavleniye k Russkomu invalidu.
135. *Stati, predstavleniye v 'Entsiklopediçeskiy leksikon'.*
136. *Tolkoviy slovar jivogo velikorusskogo yazıka.* (1863-1866). Moskva: Ob-vo lyubiteley ros. slovesnosti.
137. *Tsiganka.* Moskovskiy telegraf. Ç. XXXVI. № 21.
138. *Ueber den Kumzss. Beiträge zur Kenntniss des Russischen Reiches und der angränzen den Länder Asiens.* Hrsg. K. Baer und Gr. von Helmersen. Bändchen 7. (1845). St. Pet.
139. *Ukrainskaya skazka.* (1837). Lit. pribavleniye k Russkomu invalidu.
140. *Uralskiy kazak. Naşi, spisanniye s naturi russkimi.* (1842). İzd. Ya. A. Isakov, red. A. P. Başutskiy.
141. *Vakh Sidoroviç Çaykin ili Rasskaz ego o sobstvennom svoynom jitye-bitye za pervuyu polovinu jizni svoey.* (1843). Biblioteka dlya çteniya.
142. *Vermischte Nachrichten (Über die Russische Sprache. Über den Kumisse) Dorpater Jahrbücher, für Lit., Statistik u. Kunst.* (1835).
143. *Vo vseuşşaniye.* (1880). Rus. Arhiv.
144. *Voennoye predpriyatiye protivu Hivi.* (1860). Çteniya v Obşçestve istorii i drevnostey rossijskih.
145. *Vostoçniye pritçi i skazki.* (1838). Moskva: Nablyudatel.
146. *Zameçaniya o başkirtsah.* (1834). Jurnal min-va vnutr. del. SPb.
147. *Zapiska polkovnika Pekarskogo o buntah yaitskih, çto nıne uralskiye, kazakov i o samozvantse Yemelyane, donskom kazake Pugaçeve.* (1841). Moskvityanin.

148. *Zapiska, sostavlenneya po rasskazam Orenburgskogo lineynogo batalyona № 10 praporşçika Vitkeviça otnositelno puti ego v Buharu i obratno. Zapiska o Buharskom hanstve.* (1983). Oteyoti P. İ. Demezona i I. V. Vitkeviça. Moskva: Nauka.
149. *Zapiski o russkom yazıke. Otçet lyubiteley russkoy slovesnosti.* (1860). Rus. beseda.
150. *Zapiski orenburgskogo starojila.* (1841.) Oteç. zapiski.
151. *Zoologiya (Uçebniye rukovodstva dlya voenno-uçebnih zavedeniy. Yestestvennaya istoriya).* (1847-1852). SPb.: Tip. E. Pratsa.
152. *Zverinets.* (1844). Lit. gazeta.
153. *Zyugrya, ili proishojdeniye zornitsı. Musulmanskoye predaniye.* (1843). Lit. sb.
154. 'Molodik'. Harkov: Izd. I. E. Betskiy.

V. Dal Hakkında Yapılan Bazı Kitaplar:

1. Bronnikova D. A. (1973). *Dal v Orenburgskom kraye: (K 140-letiyu priyezda V. İ. Dalya v Orenburg).* Orenburg.
2. Fateev P. S. (1969). *Mihail Mihaylov revolyutsioner, pisatel, publitsist.* Moskva: Misl.
3. Fesenko Yu. P. (1999). *Proza V. İ. Dalya: Tvorç. evolyutsiya: (Monogr.)* Puşkin. komis. RAN;
4. Lugan. gos. ped. un-t. Lugansk; SPb: Alma mater.
5. *Lingvistiçeskoye i literaturnoye naslediye V. İ. Dalya na urokah russkogo yazıka i literaturı i vo vneklassnoy rabote: Metod. rekomendatsii v pomoşç učitelyam.* (1989). Sost.: S. İ. Ravikoviç i dr. Voruşilovgrad.
6. Sedov A. V. (1993). *Nijegorodskiy podvig V. İ. Dalya.* Depart. obrazovaniya i nauki Administratsii Nijegor. obl. i dr. N. Novgorod: Izd-vo Nijegor. in-ta povişeniya kvalifikatsii rabotnikov obrazovaniya.
7. Şerbakov M. İ. (1999). *Dal Vladimir Ivanoviç (1801-1872) Pisatel, leksikograf, etnograf.* A. S. Puşkin: Şk. entsikl. slov. Pod red. V. I. Korovina. Moskva.

V. Dal Hakkında Yazılan Başlıca Makaleler:

1. Akbay J. (1997). *V. İ. Dal i kazahi.* Akbay J. Raduga Ak Jayık. Samara.
2. Boduen de Kurtene İ. A. (1963). *Predisloviye k novomu, ispravlennomu i dopolnennomu izdaniyu slovarya Dalya.* İzbrannie trudi po obşçemu yazıkoznaniyu. Moskva.
3. Çernişev V. İ. (1970). *Vladimir Ivanoviç Dal i ego trudi v oblasti izuçeniya russkogo yazıka i russkogo naroda.* İzbr. tr. Moskva.
4. Fesenko Yu. P. (1993). *L. V. Dal – posledovatel V. İ. Dalya. Traditsii v kontekste russkoy kulturi:* Sb. st. i materiyalov. Çerepovets.
5. Filin F. P. (1972). *V. İ. Dal i russkaya kultura: (K 100-letiyu so dnaya smerti).* Vestn. AN SSSR.

6. Gusarov V. V. (1983). *Proizvedeniya V. İ. Dalya kak istočnik po istorii Orenburgskogo kraya. Issledovaniya i issledovateli Orenburgskogo kraya XVIII – načala XX vv.* Orenburg: Sverdlovsk.
7. Kolomtseva R. M. (1999). *Puşkin i Dal. Puşkin i Obşçestvo lyubiteley rossiyskoy slovesnosti.* M.
8. Listrova-Pravda Yu. T. (2001). *Sobstvennoye liçnoye imya v poslovitsah i pogovorkah, sobrannih V. İ. Dalem.* Yazık i poetika folkloru: Dokl. Mejdunar. konf., 15–18 sent. Petrozavodsk.
9. Losev V. (1999). *Velikoye blago: Dal Vladimir İvanoviç (1801–1872).* Slovo.
10. Nikitin O. V. (2001). *V. İ. Dal i vostočnoslavyanskaya nauka.* Rus. yaz. v şk.
11. Novikov Yu. A. (2001). *Etnolingvistiçeskoye naslediyeye Vladimira Dalya. Narodniye kulturniye russkogo Severa: Folklor. entitet etnosa: Materiyalı ros.-fin. simpoz. (3–4 iyunya 2001 g.).* Arhangelsk.
12. Pryanışnikov N. (1977). *V. İ. Dal v Orenburge. Pisateli-klassiki v Orenburgskom kraye.* Çelyabinsk.
13. Safronova M. V. (1995). *Otrajeniye govora uralskih kazakov v proizvedeniyah V. İ. Dalya. İstoriya i kulturna slavyan Yujnogo Urala.* Orenburg.
14. Vinokur G. O. (1935). *Rets. na 'Tolkoviy slovar'.* Moskva.
15. Vostrikova T. İ. (1999). *Antroponimi v 'Poslovitsah russkogo naroda' V. İ. Dalya: K vozmožnosti leksikogr. opisaniya. Aktualniye problemi sovremennoy leksikografii: Slovar. rabota v şk. i vuzе: Materiyalı Vseros. nauç. konf. (Astrahan, 24–26 sent. 1998 g.).* Astrahan.
16. Zavalışin D. (1904) *Nekotoriye obstoyatelstva jizni Vladimira Ivanoviça Dalya.* Rus. starina.
17. Zinin S. İ. (2001). *Vladimir Ivanoviç Dal: (K 200-letiyu so dnya rojdeniya).* Rus. yaz. v şk.
18. Zrajevskiy A. A. (1990). *Znayem li mı Dalya.* Sov. bibliogr.

V. Dal Hakkında Yapılan Bazı Tezler:

1. Bayramukova, A. İ. (2008). *Metapoetika i metalingvistika 'Tolkovogo slovaryu jivogo velikoruskogo yazıka' V. İ. Dalya kak tolkovo-entsiklopediçeskogo fenomena.* Dis. kand. filol. Nauk. Stavropolskiy gos un-t. Stavropol.
2. Deykina A. Yu. (1993). *Otvleçenniye imena suşestvitelnyye- novoobrazovaniya v 'Tolkovom slovare jivogo velikoruskogo yazıka' V. İ. Dalya: Dis. kand. filol. nauk. Mosk. ped. un-t. Moskva.*
3. Gulak A. N. (1995). *V. İ. Dal i Ukraina: (Ukraina i ukr. nar.-poet. tvorçestvo v şfere folklorist. i. pisat. interesov V. İ. Dalya)* Dis. kand. filol. nauk. AN USSR İn-t iskusstvovedeniya, folkloru i etnografii im. M. F. Rılskogo. Kiev.
4. Kankava M. V. (1952). *V. İ. Dal kak leksikograf: Dis. d- ra filol. nauk. AN SSSR. İn-t yazıkoznaniya. Tbilisi.*
5. Kubanova, L. A. (1968). *Tyurkizmi v dialektiçeskoy leksike russkogo yazıka (po 'Tolkovomu slovaryu jivogo velikoruskogo yazıka' V. İ. Dalya).* Dis. kand. filol. Nauk. Moskovskiy gos obl un-t. Moskva.

6. Ponomareva S. V. (2000). *'Tolkoviy slovar jivogo velikorusskogo yazyka' V. İ. Dalya v kontekste orfografičeskoj variantnosti XIX – naç. XX vv.:* Dis. kand. filol. nauk. Krasnoyar. gos. un-t. Krasnoyarsk.
7. Pşeniçnova M. G. (1990). *Leksikografičeskiye parametri i sposobi ih formalizatsii: (Na materiyale slov. V. İ. Dalya):* Dis. kand. filol. nauk. AN SSSR. In-t rus. yaz. Moskva.
8. Skrobova A. M. (1950). *Ranee tvorçestvo V. İ. Dalya (30–40 gg. XIX):* Dis. kand. filol. nauk. Mosk. Gor. Ped. In-t im. V. P. Potemkina. Moskva.
9. Smirnova V. A. (1972). *V. İ. Dal i naturalnaya škola:* Dis. kand. filol. nauk. Saratovskiy Un.
10. Umarova, G. S. (2007). *Mir kazahskogo etnosa v dokumentalnoy i hudojestvennoy proze V. İ. Dalya.* Dis. kand. filol. Nauk. Saratovskiy gos un-t. Saratov.

V. Dal Hakkında Yapılan Başlıca Çalışmalar ve Konferanslar:

1. Çetvyortiyte Dalevskiye çteniya. (1989). Rus. yaz. i lit. v sred. uçeb. zavedeniyah USSR. Kiev.
2. *İspolzovaniye tvorçeskogo naslediya V. İ. Dalya v hudojestvennom, nravstvennom i estetiçeskom vospitanii molodeji:* (1985). Tez. dokl. obl. nauç.-prakt. konf. (Voroşilovgrad, 1985). Voroşilovgr. gos. ped. in-t im. T. G. Şevçenko, Obl. org. Soyuza pisateley USSR, Obl. org. ohranı pamyatnikov istorii i kulturi. Voroşilovgrad.
3. *K 190-letiyu so dnya rojdeniya Vladimira İvanoviça Dalya:* (2001). (Materiyalı yubil. 'kruglogo stola'). Lugansk.
4. *Nauçno-praktiçeskoy konferetsii, posvyaşçennoy 200-letiyu so dnya rojdeniya leksikografa, pisatelya, etnografa i obşçestvennogo deyatelya Vladimira Ivanoviça Dalya (1801–1872).* (2001). Taşkent.
5. *Problemu izuçeniya jivogo russkogo slova na rubeje tısyaçeletiy: Materiyalı Vseros. nauç.-prakt. konf., posvyaşç. 200-letiyu so dnya rojd. V. İ. Dalya i 70-letiyu* (2001). Voronej.
6. *Şestiyte Mejdunarodniye Dalevskiye çteniya, posvyaşçenniye 200-letiyu so dnya rojdeniya V. İ. Dalya.* (2001). Lugansk: VNU.
7. *V. İ. Dal i russkaya regionalnaya leksikologiya i leksikografiya: Materiyalı vseros. nauç. konf., posvyaşç. 200-letiyu so dnya rojdeniya V. İ. Dalya.* (2001). Yaroslavl.
8. *Vtoriyte mejdunarodniye İzmaylovskiye çteniya, posvyaşçenniye 200-letiyu so dnya rojdeniya V. İ. Dalya.* (2001). Orenburg.

KAYNAKÇA

1. Bessarab, M. Ya. (1968). *Vladimir Dal*. Moskva: Moskovskiy raboçiy.
2. Blagova, G. F. (2001). *Vladimir Dal i ego posledovatel v tyurkologii Lazar Budagov*. Voprosı yazikoznaniya. № 3. 22-39.
3. Dal, V. İ. (1955). *O russkom slovare 'Tolkoviy slovar jivogo velikorussskogo yazıka'*. T.1. Moskva.
4. Dal, V. İ. (1989-1990). *Tolkoviy slovar jivogo velikorussskogo yazıka*. Moskva.
5. Gorbaceva, O. G. (2004). *Vladimir Dal: Jizn i tvorçestvo*. Moskva: Paşkov.
6. Kostinskiy, Yu. M. (2000). *Vladimir İvanoviç Dal. Oteçestvenniye leksikografi XVII-XX vv*. Moskva. 85-122.
7. Kubanova, L. A. (1967). *O tyurkizmah russkogo dialektnoy leksiki*. Çerkessk.
8. Kubanova, L. A. (1968). *Tyurkizmi v dialektnoy leksike russkogo yazıka (po 'Tolkovomu slovaryu jivogo velikorussskogo yazıka' V. İ. Dalı)*. AKD, Moskva.
9. Matviyevskaya, G. P., Zubova, İ. K. (2002). *Vladimir İvanoviç Dal'*. Moskva: Nauka.
10. Sedov, A. V. (1993). *Nijgorodskiy podvig Dalı*. Novgorod.
11. Sorokoletov, F. P., Kuznetsova, O. D. (2010). *Oçerki po russkoy dialektnoy leksikografii*. Moskva: Librokom.
12. Şpilyanskiy, E. M. (2013) *Russkiy pisatel, leksikograf, etnograf, vraç. Kliniçeskaya gerontologiya*. 11(12), 56-57.
13. İnternet: Dovgan, L. *Jizn i tvorçestva V. İ. Dalı*. <http://www.microarticles.ru/article/tvorchestvo-v-dalja.html> 10.05.2017 tarihinde alınmıştır.
14. İnternet: Materiyalı portala 'Nauçnaya Rossiya' <https://scientificrussia.ru/articles/vladimir-dal> 18.05.2017 tarihinde alınmıştır.
15. İnternet: Oprya, O. V. *Tyurkizmi v nauçnih i hudojestvennih proizvedeniyah V. İ. Dalı*. Uralsk <https://library.wksu.kz/dmdocuments/Oprya.pdf> 06.06.2017 tarihinde alınmıştır.
16. İnternet: Rossiyskaya Gosudarstvennaya Biblioteka https://xn--90ax2c.xn--plai/collections/95_v-dal-and-his-dictionary/ 12.05.2017 tarihinde alınmıştır.

Konstantin Sergeevič Aksakov (1817-1860)

RUS TARİH FELSEFESİNDE K. S. AKSAKOV

Hanife ERDOĞAN*

ÖZET

Bu çalışmada Slavofil hareketinin önemli temsilcilerinden Konstantin Sergeyeviç Aksakov'un hayatı, çalışmaları ve fikirleri ele alınmıştır. Aksakov, hayatı boyunca tarih, felsefe, edebiyat ve dilbilim üzerine çalışmış seçkin bir bilim insanıdır. Slavofil hareketinin izinde, Rusya tarih felsefesi üzerine ortaya koyduğu fikirleriyle Aksakov, Rus bilim dünyasında önemli bir yer edinmiştir.

Anahtar Kelimeler: K. S. Aksakov, Rusya Tarihi Felsefesi, Slavofil Hareketi.

Giriş

Konstantin Sergeyeviç Aksakov, Slavofil hareketinin temsilcisi olmakla birlikte yazar, dilbilimci, tarihçi ve edebiyat eleştirmenidir. Kısa süren yaşamına rağmen, Rusya ve Rus halkı üzerine bıraktığı etki büyüktür. Rus kültürünün özgünlüğünün korunması gerektiğini ileri süren Aksakov, Slavofil hareketinin de etkisiyle, I. Petro'nun Avrupa tarzında yaptığı reformlara karşı çıkmış bir bilim adamıdır. Çalışmalarının odak noktasına Rusya ve Rus halkını koyan Aksakov, Rus halkının sorunlarına hiçbir zaman duyarsız kalmamıştır. Çar II. Aleksandr'a sunduğu bildiriyle de adından söz ettiren Aksakov, yaptığı çalışmalarla Rus toplumunun kaderini değiştirmeye çalışmıştır.

Aksakov, *“sonsuz ruhun gerçek çarlığı sanat, din ve felsefe alanıdır”* diyerek eserlerini de bu doğrultuda ortaya koymuştur (Aksakov, 2009: 7). Çalışmalarında Slavofil hareketinin ilkelerini temel alan, Batıcılara büyük bir muhalif olan Aksakov, 29 Mart 1817 yılında Orenburg ilinin Aksakov köyünde, bilim ve sanatla uğraşan bir ailede dünyaya gelmiştir. Babası ünlü yazar Sergey Timofeyeviç Aksakov ve erkek kardeşi İvan Sergeyeviç Aksakov, Slavofil hareketinin öncülerindedir. Aksakov ailesi, Slavofil hareketinin ışığında, XIX. yüzyılın ikinci yarısında özellikle tarih, edebiyat ve felsefe üzerine ortaya koydukları düşünceleriyle Rusya'da yankı uyandırmıştır.

* Okt., Kastamonu Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm ve Otel İşletmeciliği Bölümü, hanife.erdogan123@gmail.com

Slavofil hareketinin savunucusu Aksakov'un babası Sergey Timofeyeviç Aksakov yazar, tiyatro ve edebiyat eleştirmenidir. Sergey Timofeyeviç, Moskova yaşamının sosyal ve edebi alanında büyük rol oynamıştır. 1820'li yıllardan itibaren Sergey Timofeyeviç'in evi, şehrin manevi yaşam merkezlerinden biri olmuştur. Olga Semenovna Zaplatina ile olan evliliğinden Konstantin ile birlikte on bir tane çocuğu olmuştur. Aksakov'un annesi Olga Semenovna Zaplatina, General Binbaşı Semen Grigoryeviç Zaplatin ve esir bir Türk kadını olan İgel-Syum'un kızıdır (Kuleşov, 2009: 20). Dolayısıyla Aksakov, anne tarafından Türk sayılmaktadır. Ancak anne O. S. Zaplatina, oğlu İvan Sergeyeviç Aksakov'un sözlerinden de anlaşılacağı üzere, tamamen Rus yaşamına uyum sağlamıştır. K. S. Aksakov'un erkek kardeşi İ. S. Aksakov, annesinden "... O tümüyle Rus yaşam tarzına aittir. Rus gelenekleri, özellikle kilise, Rus mutfağı, Rus doğası- tüm bunlar onun özüdür" şeklinde bahsetmiştir (Aksakov, 2008: 18). Ayrıca ünlü Rus Türkolog N. A. Baskakov, **Türk Kökenli Rus Soyadları** (Russkiye Familii Tyurskogo Proishojdeniya) adlı çalışmasında, Aksakov soyadının Türk kökenli **aksamak** fiilinden türeyerek **aksak, topal** isminden geldiğini belirtmiştir (Baskakov, 1979: 142). Baskakov'un bu açıklaması da Aksakov'un aile ağacında Türk kökenli unsurlar barındırdığı yargılarını güçlendirmektedir.

Aksakov ailesinin evi, Moskova usulüne göre misafirperver ve herkese açık bir ev olmuştur. 1840'lı yıllardan itibaren ev, Moskova kültür yaşamının merkezi haline gelmiştir. Aile üyeleri arasındaki sevgi ve anlayış temelli manevi yakınlık, pek çok kişiyi Aksakov ailesine çekmiştir (Annenkova, 1977: 3). Aksakovlar'ın evi, Moskovalı Slavofiller'in merkezi olmuştur. M. P. Pogodin, M. N. Zagoskin, N. İ. Nadejdin gibi ünlü yazarlar, bilim adamları ve topluma mal olmuş kişiler; S. P. Şevirev, P. S. Şçepkin, M. G. Pavlov, A. O. Armfeld gibi Moskova üniversitesinin ünlü profesörleri sürekli olarak Aksakovlar'ın evinde toplanmışlardır (Koşarnıy, 2014: 93). Ailenin tüm çocukları gençliklerinde edindikleri topluma yönelik ilgilerini ve üstün etik ilkelerini hayatlarının sonuna kadar koruyabilmişlerdir (Annenkova, 1977:3). Aksakov ailesi, bu özellikleri sayesinde Rus bilim dünyasında ve kültüründe özgün bir yer edinmiştir. Aksakov, her zaman Rusya'ya, Rus toplumuna ve inancına sadık kalmış, Rus halkının sözcüsü niteliğinde bir bilim insanı olmuştur.

Aksakov, kardeşleriyle birlikte mükemmel ev eğitimi almış, ataerkil biçime özgü, manevi idealler ruhunda yetiştirilmişlerdir (Babiçeva ve diğerleri, 2006: 15). Aksakov, 1832-35 yıllarında Moskova Üniversitesi edebiyat bölümünde eğitim görmüştür. Üniversite döneminde aralarında M. A. Bakunin, V. G. Belinski, V. P. Botkin ve M. N. Katkov'un bulunduğu, Rus kültürünün farklı kişilerini bir araya getiren N. V. Stankeviç topluluğuna katılmıştır. Bu topluluğun temelinde, genel felsefe ve estetik yatmaktadır. Aksakov, bu dönemde aktif olarak Alman filozofların çalışmalarını incelemiştir. Topluluğun

diğer katılımcıları gibi Aksakov da Hegel'in, N. V. Stankeviç'in ve V. G. Belinski'nin görüşlerinin etkisi altında kalmıştır (Koşarını, 2014: 94). Katılımcıların fikir telakkilerinde objektif idealizmin diyalektik yönteminden oldukça etkilenmişlerdir ve bu düşüncelerin meyvesi olarak yeni bir estetik anlayışı ortaya çıkmıştır. Yazar bu dönemlerini *1832-1835 Öğrencilik Anıları* (Vospominaniye studençestva 1832-1835) adlı eserinde anlatmıştır. Eser uzun bir süre sonra 1911'de yayınlanmıştır (Babiçeva ve diğerleri, 2006: 15). Fakat daha sonra Hegel'in ve diğer Alman düşünürlerin eserlerini yorumlamaya başlayan Aksakov, bu fikirlerin Rusya için geçerli olmadığı kanısına vararak, hepsini reddetmiştir (Bushkovitch, 2011/2016: 173).

Rus Dili ve Edebiyatı Tarihinde Lomonosov (Lomonosov v istorii russkoy literaturı i russkogo yazıkı) adlı tezini savunması, Aksakov'a üniversite kapısını açmıştır. Fakat Moskova Üniversitesi'nde kadro olmadığından, Aksakov edebiyata ve sosyo-politik konulu yazılara dönmüştür (Kuleşov, 2009: 21). Üniversite bittikten sonra Aksakov, 1838 yılında Almanya'ya ve İsviçre'ye gitmiştir. Yazar, bu iki ülke halkının sosyal yaşamlarını ve yaşayışlarını tanımayı amaç edinmiştir. Fakat yurt dışında altı aydan fazla kalamamıştır. Uzun süre kalmaya niyetlenen Aksakov, yurt dışındaki hayat karmaşasının üstesinden gelememiştir. Yurt dışı ortamında kendini yabancı bir madde olarak görmüştür. Eve duyduğu derin özlemden dolayı yazar, Rusya'ya hızlı bir dönüş yapmıştır. Dolayısıyla kısa süreli yurt dışı gezisi yazarda belirgin bir iz bırakmamıştır (Yakimoviç, 2016: 41). Babasıyla derin bir duygusal bağ içinde olan Aksakov, neredeyse hep onunla yaşamıştır. Öyle ki babasının ölümünün ardından ağır depresyona girmiş ve vereme yakalanarak vefat etmiştir (Babiçeva ve diğerleri, 2006: 15-17).

Üniversiteden sonra Aksakov, N. İ. Nadejdin'in *Molva* gazetesinde yazmıştır. 1838-1839 yıllarında V. G. Belinski'nin editörlüğünü yaptığı *Moskovskiy Nablyudatel'*de yazmıştır. 1839 yılında Yu. F. Samarin, A. S. Homyakov ile tanışmıştır. Samarin ve Homyakov'un etkisi altında, sosyal ve siyasi görüşleri nihai olarak biçimlenmiştir. Çok geçmeden Moskova Slavofil topluluğunun başına geçmiştir (Kuleşov, 2009: 21). 1840'lı yıllarda Aksakov, Belinski'den uzaklaşmıştır. Aksakov'un felsefe-tarih, tarih-sosyoloji kuramları, Homyakov ve İ. V. Kireyevski'nin temel düşüncelerinin mecrasında ortaya çıkmıştır (Koşarını, 2014: 95). *Moskova Edebi ve Bilimsel Derlemesi* (Moskovskiy literaturniy i uçeny sbornik) (1846-1847), *Moskova Derlemesi* (Moskovskiy sbornik) (1852) ve *Rus Sohbeti* (Russkaya beseda) adlı dergilerde yayın yapmıştır. Yazıları, genellikle dergilerin siyasi yönünü belirlemiştir (Kuleşov, 2009: 21). Devlet kadrosunda görev almayan Aksakov, düşüncelerini dergilere yansıttığı yazılarla duyurmuştur. Çalışmalarında, özgün Rusya tarihinin ve Slav kültürünün mükemmelliğini gözler önüne sermiştir. Batıcılığa

karşı olan Aksakov, bu yüzden I. Petro'nun yaptığı reformları açık yüreklilikle eleştirmiştir.

Aksakov'un çalışmalarının temelinde yatan Slavofil hareketi, Rusya'nın geri kalmışlığını Batı'nın izinden giderek ve onu taklit ederek aşacağını düşünen Batıcılara muhalif olarak, 1830-1840'lı yıllarda ortaya çıkmıştır. I. Petro ile Rusya'da Batı yönünde modernleşme adına yapılan çalışmalar, felsefi tartışmaları başlatmıştır. Batıcılar, Rusya'nın Batı'ya benzeyerek ve onu taklit ederek Rusya'yı ileriye taşıyacaklarını düşünürken; Slavofiller, Batıcıların aksine Rusya'nın kendi geleneklerini ve sosyal örgütlenmelerini koruması gerektiğini savunmuşlardır (Kaya ve İşyar, 2009: 26-30). Samarin, Aksakov, Homyakov ve Kireyevski bu hareketin en büyük düşünürleridir (Walicki, 2004/2009: 160).

Slavofiller, manevi Rus kültürünün gelişiminde tarihi rol oynamışlardır ve ilk olarak felsefe alanında, dünya tarihinde Rusya'nın milli-özgün yolunu, Rus kültürünün milli özgünlüğünü ifade etmişlerdir. İlk Slavofilleri kendi halkını yücelten ve diğer milletlerin değerlerini aşağılayan dar görüşlü milliyetçiler olarak düşünmek yanlıştır. Slavofiller, Batı Avrupa kültürünün başarılarını takdir etmişlerdir. Felsefede Hegel ve Schelling'i hocaları olarak kabul etmişlerdir. Buna rağmen, bu durumun, Alman filozoflarla tartışmaya engel olmadığını söylemişlerdir. Slavofiller Hegel felsefesinin ilkelerini, özellikle dünya tarihinde farklı milletlerin rolü üzerine Hegel düşüncesini Rusya tarihine uygulamışlardır. Hegel'in Alman milleti için söylediğini, Slavofiller Rus milleti için söylemişlerdir. Slavofil felsefesi, Alman düşünürlerin felsefi düşüncelerini ve yöntemini anımsatmaktadır (Çistyakova, 2000: 515).

Hareketin temsilcileri, 1840'lı yıllardan itibaren sosyal değişimlere aktif olarak tepki göstermişlerdir. Hareket, ülkenin sosyo-politik ve kültürel yaşamında gelişmiş ve belirgin rol oynamıştır. Slavofillerin bildirimlerinde, geniş anlamda Slavların barışseverliğiyle ve diğer halklarla olan ilişkilerinde şiddet içermemesiyle farklı olduğuna dair vurgular vardır (Kuznetsov, 2016: 24-25). Bu hareketin temsilcileri, Batı Avrupa'ya göre Rusya'nın teknik olarak geri kalmışlığını ve tecrit edilmişliğini açıklamaya çalışmışlardır. Ayrıca Rusya'nın Batı'ya benzememesinin sebeplerini ortaya koymuşlardır. Onlara göre, Moğol ve Tatar boyunduruğu, Bizans'ın çökmesi, Litvanya-Polonya istilaları sonrasında ise Avrupa'nın Rusya'ya yaklaşmış olmasına karşı koymak gibi sebepler tecrit edilmişliği ağırlaştırmıştır. Slavofillere göre Rusya, temelinde Avrupa'nın ana ilkeleriyle oldukça farklıdır. Rus toplumunun temel ilkelerinden biri topluluk halinde yaşamalarıdır. Rusya'yı Batı'dan ayıran bir diğer büyük fark ise Rusya'nın Ortodoks olmasıdır (Martinova, 2013:260-263). Slavofillerin, Batı'yı reddetmesinin temelinde ruhani değerler, sekülerizm ve hukuk aracılığıyla kısıtlamaya neden olan bireyselcilik yatmaktadır. Slavofiller Rusları birbirine bağlayan şeyin hukuk değil, sevgi olduğunu ileri sürerek,

Rusya ve Batı Avrupa arasındaki farkları sıralamışlardır (Kaya ve İşyar, 2009: 33). Slavofiller döneminde, Avrupa ‘hümanizmi’nin ilkeleri popüler olmuştur. Bu ideoloji Tanrı ile insanoğlu arasındaki uçurumun artmasına sebep olan kendi kendine yeten özerk insan kişiliğini ön plana çıkarmıştır. Slavofiller, bu ideolojiye katedral (sobornost) ideolojisiyle karşı çıkmışlardır. Katedral, Slavofil felsefesinin merkezi, ontolojik kavramlarından biridir. Katedral, kilise sözcüğüdür. Kilise bir örgüt, kolektif değildir; canlı bir organizma ve varlığın özel bir tipidir (Skorobogatko, 2007: 19). Slavofiller’in de düşündüğü gibi, ne zenginlik, ne şan, ne güç ne de bireysellik Rus değerler dizgesinde yer edinememiştir. Gerçek bir yaşamın ideali ve böyle bir yaşamın zirvesi kutsiyettir. Ancak gerçekte, tarihin tüm döneminde Batı insanları gibi Rus insanları da dünyevi yaşamı ve dünyevi yaşamdan zevk almayı sevmişlerdir. Bu yüzden zenginlik, başarı, şan peşinde olmuşlardır. Bu durum manevi ve dini buyrukları ihlal etmiştir (Şirokova, 2010: 142). Slavofiller maneviyata önem verdikleri için, maddi istemlerin maneviyata zarar verdiğini düşünmektedirler. Bu yüzden Rus değerlerinde dünyevi arzuları görmek istememişlerdir.

Slavofiller, Rusya’nın felsefe aynası olmuştur. Slavofil karşıtı Batıcılar ise, Slavofilleri Rusya’yı pohpohlayan, abartan eğri bir ayna olarak gördüklerini söylemişlerdir. Slavofiller ise Rusya’yı, benzemeye çalıştığı *öncü* Batı’dan nasıl ayırdıklarını göstermişlerdir (Skorobogatko, 2007: 3). Aksakov, genel olarak çalışmalarında, hatta giyim tarzında Slavofil hareketinin temel ilkelerini hissettirecektir.

Aksakov, halkla sadece manevi anlamda değil, aynı zamanda dış görünüş olarak da kaynaşmak amacıyla kılık kıyafetini de değiştirmek istemiştir. Bunun için, başına *murmolka*¹ takmış, *kosovorotka*² giyip sakal bırakmıştır. *Murmolka* takmak, *kosovorotka* giymek; *geriye*, *eve*, *gözünü Doğu’ya dikmenin* inanç sembolüdür ve tılsımıdır. Bu giyim tuhaf karşılanmış, sokakta haylazlar, arkasından koşup ‘*acem*’ diye bağırılmışlardır. Aksakov Rus mizacının bozulmasından şikâyet etmiş ve bunun suçlusu olarak da Avrupa’yı hedef göstermiştir (Smirnov, 1895: 79). I. Petro, milli Rus elbiselerini atarak, Avrupalılar gibi giyinmek, sakalı tıraş ettirmek gibi yenilikler getirmiştir. Rusların umumi hayatta, aristokraside nasıl hareket etmeleri gerektiği, konuşmadan, oturup kalkmaya, yeme içmeye kadar her şeyi öğretmek üzere *adab-ı muaşeret kitabı* hazırlatmıştır (Kurat, 2014: 287). I. Petro pek çok alanda Avrupalı reformlar yapmıştır. Tıpkı diğer Slavofiller gibi, Aksakov da Rus milli kültürünün bozulmasına tepkisiz kalamamıştır. Aksakov, I. Petro’nun reformlarına karşı duruşunu sadece çalışmalarına değil, giyim tarzına da yansıtmıştır. Yazar, giyimiyle, söylemleriyle ve davranışlarıyla Batı’ya ve I. Petro’nun reformlarına karşı tavrını net bir şekilde ortaya koymuştur.

¹ Eski tip kürklü veya kadife şapka.

² Dik yakalı, yandan ilikli erkek gömleği.

Rusya Tarihi Felsefesi ve Sosyoloji Anlayışı

Rusya, Rus halkı ve Ortodoksluk, Aksakov'un yaşamının temel direkleridir (Smirnov, 1895: 71). Aksakov'a göre sanat, gerekli olan tüm tarihi devinimi ifade etmektedir (Aksakov, 2011: 31). Ona göre, Rusya, eşsiz ulusal Slav kültürüyle Batı'dan tamamen farklıdır. Slavofiller'e göre Avrupa, bencillik bataklığına saplanmış ve bu durumun sonuçları, siyasi çatışmalarda, sanayi kapitalizmi yüzünden halkın yoksulluğa düşmesinde görülmektedir. Rusya'da soylular ile köylüler, Çar ile halk arasındaki ahenk, Batıdaki durumun yaşanmasını engellemiştir. Fakat Petro'nun Rusya'yı Batılılaştırması, Rusya'yı bataklığa çekmek için bir hamle olmuştur. Slavofiller, Rus değerlerine sahip çıkarak, bu süreçten kurtulabileceklerini düşünmüşlerdir (Bushkovitch, 2011/2016: 173). *Rus Düşüncesi Üzerine Birkaç Söz* (Ещё о несклько слов о русском воззрении) adlı çalışmasında da belirttiği gibi, görüş tüm insanlara özgü, evrensel olmalıdır. Evrenselliği anlamak için ise kendin olmak gerekir, kendi fikrin olması gerekir, kendince düşünmen gerekir. Aksakov, Rus görüşünde ise Rus halkının kendi görüşünü kastetmektedir. Bir halkta sadece tek bir şey mümkündür: ya kendi halk görüşü vardır ya da hiçbir görüşü yoktur, çünkü yabancı görüş o halka ait değildir. Halk görüşüne sahip olmak için ise, öncelikle yabancı gözlerden, yabancı fikir otoritesinden kurtulmak gerekmektedir (Aksakov, 2011: 135-138). Aksakov, çalışmalarını genel olarak bu düşüncelerin temelinde ortaya koymuştur. Eserleri romantik ve Slavofil ruha bürünmüştür (Babiçeva ve diğerleri, 2006: 16). Aksakov, Rus kültüründeki özgünlüğün korunması ve Batı etkisinden uzak durulması gerektiğini her fırsatta vurgulamıştır.

Aksakov, kapsamlı çalışması *Rus Dili ve Edebiyatı Tarihinde Lomonosov* adlı tezinde Rus halkının tarihi önemine yer vermiştir. Aksakov, Petro dönemine kadar Rus halkının sıkı sıkıya vatanına bağlı olduğunu, vatanlarını sevdiğini fakat bu sevginin özgür olmayan, tek taraflı bir sevgi olduğunu ve içinde tüm yabancılara karşı bir korku olduğunu dile getirmiştir. Aksakov'a göre I. Petro'nun reformları, Rusya tarihinde körü körüne tüm yabancıları taklit etmek, kendi milli geleneklerini reddetmek gibi sonuçlar doğmuştur (Koşarniy, 2014: 94).

Aksakov'un *Rusya Tarihi Üzerine* (О руской истории) adlı makalesi de Slavofil hareketinin izlerini taşıyan, önemli çalışmaları arasındadır. Yazar, burada Rusya tarihine Batı ölçüleriyle yaklaşan milli tarihçilere sitem etmiştir. Ona göre; Rusya tarihini Batı bakış açısıyla değerlendirenler, hem Batı kahramanlarını hem de Batı kahramanlıklarını ön plana çıkararak, yalnızca tarihi çarpıtmışlardır. Rusya tarihi aslında Rusya toprağının, Rus halkının "*iç tarihi*"dir. Rusya tarihi tamamen başka bir olaydır. Aksakov'a göre Rus milleti tarihi, tüm dünyada tektir. Hristiyan halkının tarihi ise sadece mezhep açısından değil, aynı zamanda yaşamı, en azından yaşama isteği açısından tektir

(Yunusov, 2005: 141). Yazar, Rusya Tarihi'ni diğer tüm milletlerin tarihinden daha üstün görmüştür. Bununla birlikte Aksakov'a göre Rusya tarihi, kendi içinde Rus bakış açısıyla irdelenmelidir.

Aksakov, kendine özgü tarihe dair temel ilkelerini şu şekilde sıralamıştır:

1. Halk, *kültürlü* kişiler olarak belirtilen, Avrupa medeniyetinin üst kademedekilerinin benimsediği, özellikle Ruslar tarafından benimsenen talimatların hiçbirine ihtiyaç duymamaktadır.
2. Halkın düzgün ve istikrarlı bir dünya görüşü vardır. Bu dünya görüşü sadece günlük köylü yaşamı için elverişli değil, aynı zamanda eğitimiyle ve sosyal statüsüyle bir köylüden (mujik) üstün olan insanların dünya görüşünün baskısına karşı koyabilecek yetidedir.
3. Halkın kendine özgü bir ahlâkı vardır, kendine özgü olmasa da yine de köylü toplumunun sosyal ilişkiler kurduğu, onları bir araya getiren kendi anlayışıyla bezenmiş bir dinleri vardır.
4. Milli ahlâk, adalet duygusuna dayalıdır. Bu duyguyu halk hiçbir zaman biçimsel matematik manasında anlamamıştır. İşte bu yüzden tüm toplumun çıkarlarını sıkı bir şekilde korumuştur.
5. Halkın ahlâkı gibi dindarlığı da görünürde olan göstermelik bir şey değildir. Dindarlık, iyiliğe yönelik içsel bir çağrıyı tatmin etmektir.
6. Yukarıda söylenen her şey, kendine özgü hukuk, ekonomi ve ahlâk enstitüsü olan, samimi milli gelenekleri muhafaza eden ve bir başka yapıda toplumsal ve bireysel adaletsizliklere karşı olan bir köy '*mir*'³ i yaratmıştır (Koşarnıy, 2014: 95-96).

Tüm bu maddeler Aksakov'un insanlar arasındaki manevi bağı değer verdiğini göstermektedir. Çoğunluğun çıkarlarını koruyan resmi adalet yoktur, onlarda iyiliğe yönelik içsel arzuları ortaya çıkarmak için tam bir özgürlük vardır. Sürekli aktif olan dindarlık için de bir yer vardır (Koşarnıy, 2014: 96). Ayrıca Slavların, Aksakov'un Hristiyanlığın tek gerçek biçimi olarak gördüğü Ortodoksluğu kabul etmesi, Rusya ile Katolik Batı arasındaki aşılmasız sınırı göstermektedir. Aksakov'a göre Rus halkının yaşamının temelinde, halk dindarlığının bulunduğu içsel gerçekliğin tahakkuk etmesi vardır. Dış gerçekliğin tılsımı yani kanun koymak devletin görevidir (Kuleşov, 2009: 22). Aksakov, Rus köylüsünün Rusya toprağındaki en iyi insan olduğunu belirtmiştir (Aksakov, 2009: 15). Slavofil Aksakov, köy '*mir*'ini bencilliklerini reddeden ve ortak uyumlarını ifade eden bir insan topluluğu olarak açıklamıştır (Stites, 1989/2011: 360). Fakat I. Petro, Rus toprağının değerini anlamamıştır; bu yüzden *tüm Rusya'yı Alman figürleri yapabileceği bir hamura dönüştürmek* istemiştir. Rusya ikiye bölünmüştür; bir tarafta Rus yaşamını koruyan ülke ve

³ Mensuplarıyla birlikte köy topluluğu.

halk, diğer tarafta ise kendi milletini reddeden bir toplum. Bu açıdan edebiyatın gelişimi de kendi halkını reddeden, yalan yanlış bir temele dayanmıştır (Aksakov 2009: 17). 1848'in Nisan ayında yazdığı *Moskova'dan Ses* (Golos iz Moskvy) adlı makalesinde yer verdiği *Kendine Put Yaratma* (Ne sotvori sebe kumira) epigrafı, Aksakov'un düşüncesini ortaya koymaktadır (Koşarnıy, 2014: 96). Aksakov, I. Petro'nun reformlarıyla halkın ikiye bölündüğünün altını çizmiştir. Toplumun bir kısmı I. Petro'nun reformlarından memnuniyet duyarken, geri kalanı I. Petro'nun Avrupa tarzı reformlarına karşı çıkarak, Garpcılığ⁴ reddetmiştir.

Aksakov'un genel olarak sosyal ve siyasal kuramının temelinde, Rusya'nın kendine özgü niteliklerinin takdiri yatmaktadır. Aksakov, IX. yüzyıla kadar Slavlarda devlet olmadığını, toplum hayatının temel biçiminin ise toprak (zemlya) ve topluluk⁴ (obşçına) olduğunu belirtmiştir. Slavlar, dış tehlikelerden korunmak için devlete ihtiyaç duymuşlardır. Devlet, bu toprağı korumak için gerekli bir araçtır. Aksakov'a göre halk ve iktidar ayrı, fakat samimi müttefik güçlerdir ve bu, Rusya'nın gelişiminde önemli bir yoldur. Gönüllü olarak knezleri⁵ kabul eden halk, iktidarın ilk muhafızı olarak çıkmıştır, iktidar ise halkın boyun eğen köle olmadığını, özgür uyruklu müttefik olduğunu görmüştür. Rusya tarihinde bu iki güç birbirine karıştırılmadan, anlaşmazlığa düşmeden, birbirine güvenerek ve destekleyerek bir arada olmuşlardır. Aksakov'a göre; devlet ve halkın işbirliği XVI.-XVII. yüzyıllarda *Zemskiy Sobor*⁶ larda ifade bulmuştur. Bu uyum, I. Petro'nun reformlarıyla bozulmuştur. I. Petro'nun reformları sadece üst sosyal sınıfa değinmiş, halka inmemiştir; üst sosyal sınıf ile halk arasında var olan eşitliği bozmuştur. Ayrıca Aksakov'a göre; I. Petro'nun reformları köylüleri toprak ağalarından koparmış, köylüler ve toprak ağaları arasında çatışma çıkarmıştır (Kuleşov, 2009: 21-22).

Homyakov'un ardından Aksakov da siyasi ilişkilerin ikinci dereceden bir karakteri olduğunu kabul etmiş ve siyasi özgürlüğün özgürlük olmadığını, Rus halkının ise siyasi hedeflerin yabancısı olduğunu kanıksamıştır. Aksakov'a göre; devletin olumlu yanı, toplumu siyasi problemlerin yükünden kurtarmış olmasıdır. Aksakov, devlet işlerinin iç ve dış yönetimle, askeri hizmet sağlamakla ve toprağı dış düşmanlardan korumakla, güçsüzlerin haklarını savunmakla, günah ve suç içeren durumlara karşı mücadele etmekle ve sosyal düşünce özgürlüğünü korumakla sınırlı olduğunu düşünmüştür. Sanayi, tarım, ticaret, günlük yaşam, ideolojik ve ahlâki yaşam devlet kavramı dışında kalmaktadır. Aksakov'a göre toprak ve topluluk, devletin karışmadığı tarım, sanayi, ticaret, günlük yaşam, ideolojik ve ahlâki ilişkileri düzenlemektedir.

⁴ Eskiden belli bir yerde yaşayan sakinlerin özerk düzeni.

⁵ Feodal Rusya'da hükümdar, prens ve ordu komutanı.

⁶ Rusya Çarlığı döneminde siyasi, sosyal ve ekonomik sorunları görüşmek üzere köylüler hariç tüm tabaka temsilcilerinin toplandığı yüksek kurum, meclis.

Vatandaşlar, devletin ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlüdür ancak devlet karşısında kendi düşüncelerini hiçbir siyasi unsur içermeden, sadece ahlâki güçle özgürce ifade etmekte bağımsızdırlar. Zamanla özellikle de Petersburg döneminde müttefik güçlerin (ülke yani halk ve devlet) uyumu, Rus toplumunda devletin toplum işlerine karışmasından dolayı kaybolmuştur. Devlet ve halk arasındaki ilişkiler, I. Petro tarafından kökten değiştirilmiştir. Alt ve üst sınıflar arasında uyuşmazlık ortaya çıkmış, fazla ayrıcalıkları olan soylular halktan kopmuş, soylularda iktidar arzusu doğmuş ve bu durum devrim girişimlerine sebep olmuştur. I. Petro'nun reformları, iç özgürlüğü yok ederek dış ve siyasi bir özgürlük arayışına sürüklemiştir (Koşarnıy, 2014: 97). Aksakov, I. Petro döneminde başkentin Moskova'dan Petersburg'a taşınmasını da eleştirmiştir. Petersburg, Aksakov için Rus değildir, Alman bile değildir, genel olarak yabancıdır. Yani Alman olması genel olarak yabancı olmasından daha iyidir. Alman; belli bir halk zihniyetinin, kültürünün vb. temsilcisidir. Aksakov'a göre, Moskova ise Rus'tur ve halk şehridir (Aksakov, 2009: 26-27). Petersburg, I. Petro tarafından Avrupa tarzında yaptırılan bir şehir olmasından dolayı; Aksakov, Rus ruhunu yansıtmadığı gerekçesiyle başkentin Moskova'dan Petersburg'a taşınmasını eleştirmiştir. Petersburg, Avrupai tarzda mimari yapısıyla, dokusuyla, yabancı mimarlar tarafından yapılan binalarıyla *Bati'ya açılan pencere* olarak kabul edilmektedir. Bu da Aksakov'un Petersburg'a karşı çıkması için yeterli sebep olmuştur.

II. Aleksandr'ın Çar olması, Aksakov'u kendi fikirlerini hayata geçirme fırsatları olduğuna inandırmıştır. 1855 yılında, II. Aleksandr'a *Rusya'nın İç Durumu Üzerine Rapor* (Zapiska o vnutrennem sostoyanii Rossii) sunmuştur (Kuleşov, 2009: 22). Raporunda; mevcut durumun Rus devrim ruhuna ne kadar aykırı olduğunu, köylülerin sadece içsel gerçeğin, içsel özgürlüğün ve manevi kahramanlığın peşinde olduğunu; sadece otokrat bir hükümdarın idaresinde halkın, kendini devletten ayrı tutabileceğini, devletteki tüm katılımlardan kendini kurtarabileceğini ifade etmiştir. Aksakov'a göre "*Özgürce doğru bir şekilde hareket eden, kendini savunmak için yeterince güçlüdür ve tüm yalanları hezimete uğratur*" ifadesini koruyabilmek için, '*halk görüşü*' adına gerekli olan şey serbest olmaktır (Owen, 1984:104). O dönem itibarıyla Rusya'nın asıl sorununun kölelik olduğunu belirtmiş; köleliği, bölünme (raskol) gibi, rüşvetçilik gibi ve beyliğin parayı zimmete geçirme gibi (kaznokradstvo) iç yaralarından biri olarak görmüştür. Toprak köleliğinin ve köylülerin sorunlarının bencilliklerinden vazgeçmiş kişilerin ahlâki birliğiyle ve toplulukla çözüleceğine inanmıştır. Aksakov'a göre; sınırsız yönetme özgürlüğü yalnızca hükümete aitken, hükümetin koruduğu, iç ve dış tam özgür yaşam halka aittir (Koşarnıy, 2014: 98). Aksakov ülkenin özgürlüğü derken; ülkenin bireysel özgürlüğünden değil; bir bütün olarak ülkenin özgürlüğünden bahsetmiştir. Bireyin topluluk içindeki özgürlüğü bağlamında değil, inanç, gelenek ve görenek sorunlarında topluluğun herhangi bir dış müdahale olmadan özgür

olması anlamında kullanılmıştır (Walicki, 2004/2009:167). Aksakov bu raporunda, hükümetin baskıcı sistemini sert bir şekilde eleştirmiştir. Devlet ve toplum arasındaki eski ilişkinin yeniden düzelmesi için öneriler teklif etmiş, *Zemskiy Sobor*'un tüm danışma tabakasını çağırıp; toprak köleliğini kaldırmayı, sözlerin ve fikirlerin özgürce dile getirilmesi gerektiğini belirtmiştir (Kuleşov, 2009: 22). Aksakov, bu önlemlerle ülke yani halk ve devlet birliğinin yeniden sağlanabileceğini ve Rusya'nın gelecekte parçalanmasının önüne geçilebileceğini düşünmüştür. Yazar için her zaman halkın refahı, huzuru ve özgürlüğü önde gelmiştir. Ayrıca, Aksakov'un çalışmalarının sadece akıl yürütmelerle sınırlı kalmadığını, aynı zamanda iktidarı etkilemeye de çalışmış olduğunu görmekteyiz.

II. Aleksandr'ın saltanatının başlaması, toplumda sosyal yeniliklere yönelik umutlar doğurmuştur. II. Aleksandr köylü serflüğünü kaldırmış ve Rusya'da büyük bir sosyal ıslahat başlatmıştır; şimdiye dek kanunda hiçbir hak ve yetkileri olmayan çiftlik sahibi veya devlette hizmete mecbur tutulan yaklaşık 22 milyona yakın köylüye özgürlük kazandırmıştır (1861). Bu yüzden kendisine *Kurtarıcı Çar* ünvanı verilmiştir. Köylülerin azad edilmesi üzerine her vilayette mahalli idarelerin ekonomisini, yollar, hastane ve okul yaptırma sorumluluğunu üzerine alan *zemstvo*'lar kurulmuştur (Kurat, 2014:360). II. Aleksandr'ın yaptıklarına bakılırsa, Aksakov'un istemlerinin karşılıksız kalmadığı ortadır.

Kireyevski ve Homyakov gibi Aksakov da Rusya tarihinde *Karışıklık Dönemi*'ni (1598-1613) en ilginç dönem olarak görmüştür (Yunusov, 2005:141). Yazar bu dönemi *Solovyev'in 'Rusya Tarihi' Kitabının Sekizinci Cildi Üzerine* (Po povodu VIII. toma 'İstoriya Rossii' g. Solovyeva) adlı makalesinde şöyle ifade etmiştir: "... taht boştu, tahtın çevresinde ise farklı hak iddiası olanlar duruyordu ve korkunç bir endişe ve karışıklık hakimdi (...)"'. Aynı şekilde, *1612'de Moskova'nın Kurtuluşu* (Osvobojeniye Moskvi v 1612 godu) adlı piyesinde de Aksakov, Slavofil doktrinine göre Karışıklık Dönemi'ni, Rusya tarihini ve insanını tasvir etmeye çalışmıştır (Yunusov, 2005: 141-142). Ayrıca Aksakov'un Kırım savaşı dönemine dair, Rusya tarihi felsefesine ait görüşleri de ayrı önem taşımaktadır. Yetenekli şair Aksakov, savaşın başlamasına 1453-1853 alt başlıklı, *Rusya'nın Kartalı* (Orel Rossii) adlı şiiriyle seslenmiştir. 1453-1853 alt başlığını eklemesi, Rusya'nın İstanbul üzerinde hak iddiası olduğuna dair tarihi gerekçesi üzerine düşüncesinin göstergesidir (Noskov, 2002: 110). Aksakov'un çalışmalarının içerikleri, Rus toplumunun yaşayışına ve Rusya tarihine yön verecek nitelikte olduğu aşikârdır.

Dil ve Edebiyat Anlayışı

Aksakov, önemli eserlerinin başında gelen *Rus Dili ve Edebiyatı Tarihinde Lomonosov* adlı tezinde edebiyata dair önemli yorumlar yapmıştır. Aksakov, bu tezinde önemli hususlara değinmiştir. Şiir ve edebiyat arasındaki ayrıma

getirdiği yorum dikkat çekicidir. Aksakov, şiiri kendiliğinden anlaşılan söz sanatı olarak; edebiyatı da kendi gerçekliğini bulurken, şiirin somutlaşması gereken tarihi bağlarda ayrı ayrı eserler bütünü olarak tanımlamıştır (Aksakov, 2011: 6). Şiirin genel olarak gerekli bir yadsıma yolundan geçtiğini; bu yolun insan ruhunda tamamlandığını, şiirin gelişiminde insan ruhu emeğinin somutlaştığını belirtmiştir. Ayrıca, bu yolda şiir noktalarının ortaya çıktığını ve gerçek tarihin önem kazandığını belirtmiştir. Ona göre; şiir ortaya çıkarken, edebi ve özgün bir hal alırken, yalnızca kendine has bir milliyeti ifade etmektedir ve sadece kendi halkını yansıtan milli bir şiir, milli bir şarkı olarak ortaya çıkmaktadır (Aksakov, 2011:20). Aksakov tezinde, Rus milli şarkılarının da kapsamlı ve geniş olduğunu, halkın çıkarlarını ifade ederek, sesli bir şekilde yankılandığını belirtmiştir. Halk şarkılarında halkın yüce özünün görüldüğünü, dolayısıyla halk şarkılarını incelerken halk edebiyatı tarihinden başlamak gerektiğini, halk ruhunun halk şarkılarında ifşa olması açısından önemli olduğunu dile getirmiştir (Aksakov, 2011: 21). Aksakov, şiirlerde, şarkılarda ve yazında özgün Rus halk ruhu aramıştır.

Aksakov dil, şiir ve sözcük arasındaki ilişkiye de farklı bir gözle bakmıştır. Ona göre dilin kendisi şiirin ilk tanımıdır. Şiirin gücü, dilde kendini göstermek zorundadır. Dilin, şiirle ilişkisine bakılacak olursa, dil fevkalade, mucizevi, her gün kendini tekrarlayan bir olgudur. Dil aslına bakılırsa bir işaret ya da ima değil, somut olarak dünyanın kendisini ifade etmektedir. Dilin farklı geleceği vardır ve farklı amaçlara hizmet etmektedir. Sözcük ise tüm dünyadır, ruhun tüm çıkarlarına, alanlarına hizmet etmektedir, her ne olursa olsun insan tarafından ifade edilen her şeye hizmet etmektedir. Sözcük araç niteliğinde kullanılarak, tüm dünya olarak her şeyi kapsamaktadır, felsefe temaşalarında soyut, kesin, maddi ve endüstriyel bilgilerde, insanoğlunun gereksinimlerine araç olarak hizmet etmektedir (Aksakov, 2011: 43- 46).

Tarihi çalışmalarının yanı sıra, aynı zamanda bir edebiyat eleştirmeni olan Aksakov, 'Doğalcı Okul'un⁷ (naturalnaya şkola), daha geniş bağlamda, Rus edebiyatında 'eleştirel realizm'in (kritičeskiy realizm) muhalifi olarak ortaya çıkmıştır (Babiçeva ve diğerleri, 2006: 16). Özellikle Doğalcı Okul'un yazarlarının ülkeden kopukluklarına ve halk üzerindeki mevhum üstünlük duygularına sitem etmiştir (Kuleşov, 2009:22). Aksakov, Doğalcı Okul'un, sanat dâhisinin yanlış anlama ve dış yöntemlerin benimsenmesi sonucunda ortaya çıktığını, içsel bir varlık oluşturamayan her olgu gibi kısa sürede kendiliğinden sona erdiğini belirtmiştir (Aksakov, 2011: 152). Aksakov edebiyat alanında da özgün olmayı savunmuştur. İnsanın kendi fikir ve yaşamı olmadan, her şeyin yalan olduğunu ifade etmiştir. Kendi fikir ve yaşamını içermeyen bir doğrunun ise Rusya için faydasız olduğunu ve manevi anlamda

⁷ 1840'lı yıllarda ortaya çıkan edebî okul. Kuramcısı Belinski'dir. Gogol ise Doğalcı okulun babası kabul edilmektedir (Kuleşov, 1982: 6).

yenilenme etkisi yaratmayacağını vurgulamıştır. Rus halkı arasında olmak ya da olmamak sorusu ortaya çıkmıştır. Aksakov'a göre; kendin olmamak, bir insan için olmak anlamına gelmemektedir (Aksakov, 2011: 142-143). Aksakov, Rus toplumunun başat ilkelerinden biri olarak taklitlerden uzak durması ve salt Slav kültürü çerçevesinde hayatını devam ettirmesi gerektiğini düşünmüştür.

Aksakov'un 1842'de N. V. Gogol'ün *Ölü Canlar* (Mertviye duşi) eseri ile ilgili broşür yayımlanmıştır. Poemanın açıklayıcı coşkuluğunu tamamen yadsıyarak, yazarı Homeros ve W. Shakespeare ile karşılaştırmış ve bu eserin Rus edebiyatında kadim bir epiği canlandırdığını iddia etmiştir. 1847 yılında Aksakov *Moskova Derlemesi*'nde (Moskovskiy Sbornik) 'İmrek' takma adıyla, çağdaş yazarların sanatı üzerine üç büyük eleştiri yazısı yayımlamıştır. Halktan kopan yazarlara sert bir şekilde sitem etmiştir. Diğer yandan Aksakov, N. A. Nekrasov'un *Yolda* (V doroge) adlı şiirinden, İ. S. Turgenev'in *Avcı'nın Notları* (Zapiski ohotnika) adlı eserinden hayranlıkla bahsetmiştir (Babiçeva ve diğerleri, 2006: 16). Aynı şekilde Aksakov, F. İ. Tyutçev'in, Ya. P. Polonski'nin, A. A. Fet'in, N. F. Şçerbina, M. A. Stahoviç'in sanatlarını da takdirle karşılamıştır. F. İ. Tyutçev'i kendine özgü bir şair olduğunu söylemiştir. Aksakov, *Çağdaş Edebiyata Toplu Bakış* (Obozreniye sovremennoy literaturı) adlı çalışmasında Tyutçev'in hemen hemen tüm şiirlerinde barındırdığı birkaç ana motifin olduğunu ve şiirlerinin üstün değeri olduğunu belirtmiştir. Aksakov, ayrıca Tyutçev'in sanatının iki yönlü olduğunu ifade etmiştir. Bir yandan şair Tyutçev, doğaya, ebedi düzgün dünyaya, ne kadar fırtınalı ve korkunç olsa da mükemmel olgulara; özellikle şiirlerinde muazzam bir biçimde anlattığı bahara yönelmiştir. Diğer yandan ise şair, insanın iç dünyasına, gizemli derinliklerine, hayallerin, rüyaların ortaya çıktığı ruhun uçurumlarına yönelmiştir. Tyutçev aynı zamanda insanlığın tarihi sürecini, halkı, kendi halkını ele almıştır (Aksakov, 2011: 144-145). A. A. Fet'in tartışma götürmez bir yeteneği olduğunu, derin konulara değinmediğini aşk ve doğa üzerine yazdığını dile getirmiştir. N. F. Şçerbina'nın şiirlerinin mükemmel olduğunu söylerken, M. A. Stahoviç'in şiirlerinin de kendine özgü olduğunu, şarkı tadında ve okuyucuda derin bir duygu uyandırdığını söylemiştir (Aksakov, 2011:147-148). Aksakov, 1830'lu yılların sonu 1840'lı yılların başında, eserlerinde sürekli adını geçirdiği Puşkin'in edebi-eleştirel ve estetik çalışmalarında Rus edebiyatının gelişmesindeki rolünü takdir etmiştir. Aksakov'un gözünde, Puşkin, Rus edebiyatının soyut, öykünme dönemine ait bir şairdir (Kunilskiy 2010: 243-245). Aksakov, tüm bu çalışmalarının dışında yazdığı şiirlerle ve *Bulutlar* (Oblaka), *Walter Eisenberg* adlı fantastik uzun öyküleriyle Rus edebiyatına değerli eserler kazandırmıştır. Çok yönlü bir yazar olan Aksakov, Rus edebiyatına kazandırdığı eserler dışında, birçok yazar ve şairin sanatını değerlendirmiştir.

Sanatında filoloji çalışmalarına da yer veren Aksakov, 1840-1860 yıllarında doğrudan Moskovalı Slavofiller'in ideolojisi ve felsefesiyle ilintili olan, ayrıca büyük felsefi ve tarihi-kültürel anlamlar taşıyan eserler çıkarmıştır. 1850'li yılların ortalarında, Moskova'da Slavofil dil felsefesinin temel çalışması olarak kabul edilen *Rusça Fiiller Üzerine* (O russkih glagolah) adlı çalışması yayınlanmıştır. Yazarın çıkış tezi; "*Rus halkının manevi ve sosyal gelişimi, tek bir tarihi deneyimi takip etmeli, Batı'dan alıntılanan yabancı kalıplara öykünmemelidir*" şeklindedir. Aksakov, Slavofil ideolojinin özünü gösteren ifadelerde Rusça fiillerin sınıflandırılması sorununu ortaya koymuştur: "*Rusça fiiller üzerine çok şey yazılmıştır, fakat sorun şimdiye kadar çözülmemiştir, (...) dilimizin fiillerinin kuramsal olarak açıklanamayan asi bir özgünlüğü vardır... Hem Ruslar hem Almanlar Rus fiilini açıklamaya çalışmışlardır, fakat şimdiye dek başarısız olmuşlardır (...)*" (Koşarnıy, 2014: 99). Aksakov'a göre; Rus dili, yaşam gibi dinamik, kuru rasyonel şemalara tabii olmayan, öznel ve nesnel ilkelerin dengesinde düşünce ve eylemi, içerik ve biçimi birleştirebilmeyi yansıtmaktadır. Rus dili, milli manevi geleneğin ve halk yaşamının özünü ifade etmektedir; bu bağlamda tamamen günlük yaşam deneyiminin somut özelliğine uymaktadır (Koşarnıy, 2014: 100). Aksakov, Rusça dilbilgisi biçimlerinin yabancılarınkinden daha mükemmel olduğunu düşünmüş ve Rusça dilbilgisini yabancı görüşlerin zararlı etkilerinden kurtarmayı savunmuştur. Aksakov'un dilbilim ile ilgili makaleleri, diğer dillerle karşılaştırmalı olarak, Rusçanın özgünlüğü üzerine pek çok ilginç bilgiler içermektedir (Babiçeva ve diğerleri, 2006: 17).

Dilbilimci Aksakov, kendi bilimsel çalışmalarının dışında, var olan dilbilim çalışmaları üzerine ayrıntılı eleştiri yazıları yazmıştır. 20 yıllık süre zarfında, *Genel Olarak Dilbilgisi Üzerine* (O grammatike voobşçe) *Belinski'nin Dilbilgisi Üzerine* (Po povodu grammatiki g. Belinskogo. 1839), *İmlamız Üzerine Birkaç Söz* (Neskolko slov o našem pravopisanii. 1846), *Rusça Fiiller Üzerine* (O russkih glagolah) (1855), *F. Buslayev'in Rusça'nın Tarihi Dilbilgisi Deneyiminin Eleştirel İncelemesi* (Kritičeskiy razbor opita istoričeskoy grammatiki russkogo yazıka F. Buslayeva. 1859) ve *Rusça Dilbilgisi Denemesi* (Opıt russkoy grammatiki. 1860) adlı çalışmalarını yazmıştır (Babiçeva ve diğerleri, 2006: 17). Aksakov'un filoloji fikirleri ve Rus dili felsefesi, N. P. Nekrasov'un, N. İ. Bogoroditski'nin, A. A. Dmitrevski ve diğer Rus dilbilimcilerin çalışmalarına yansımıştır (Koşarnıy, 2014:100).

Sonuç

Aksakov, yaşamı boyunca ülkesinin sorunlarına duyarlı, bilim dünyasına pek çok çalışma kazandırmış, çok yönlü bir bilim insanı olmayı başarmıştır. Genç yaşta ölümü pek çok çalışmasının tamamlanmasını engellemiştir. Bilimsel çalışmalarının bir bölümü *Bütün Eserler* (Polnoye sobraniye soçineniy) adlı

bitmemiş çalışmasında yer almıştır. Eser 1861-1880 yıllarında kardeşi İ. S. Aksakov tarafından çıkartılmıştır. Edebi eserleri daha sonra Ye. Lyatskiy tarafından çıkartılmıştır. 1915 yılında *K. S. Aksakov'un Eserleri* (Soçineniya K. S. Aksakova) adı altında tek bir ciltte toplanmıştır. Aksakov'un tartışmaya açık toplumsal konulara değindiği bitmemiş pek çok makalesi vardır (Annenkova, 1977:12).

Rus bilim dünyasında saygın bir yeri olan Aksakov çalışmalarıyla diğer bilim insanlarını etkilerken; kişiliğiyle de çağdaşlarının takdirini toplamayı başarmıştır. Rus yazar, düşünür A. İ. Herzen; "*Aksakov ebediyen coşkulu ve çok asil bir genç olarak kalmıştır, o merak etmiştir, merak edilmiştir, fakat her zaman temiz kalplidir*" demiştir (Gertsen, 1958:10).

Aksakov, gerek ortaya koyduğu eserlerle, gerek fikirleriyle hâlâ Rus bilim dünyasında yankı uyandırmaya devam etmekte ve yazara dair güncel çalışmalar yapılmaktadır. Ayrıca, Moskova'da 3-27 Nisan 2017 tarihleri arasında, Rusya Devlet Tarih Halk Kütüphanesi (Gosudarstvennaya publiçnaya istoričeskaya biblioteka Rossii) ev sahipliğinde, "*Konstantin Aksakov ve Slavofiller*" (Konstantin Aksakov i Slavyanofilı) adlı bir sergi düzenlenmiştir.

K. Aksakov'un Başlıca Eserleri:

1. *Bogatiri vremen velikogo knyazya Vladimira po russkim pesnyam* (1856).
2. *Eşçyo neskolko slov o russkom vozzrenii* (1856).
3. *Fiziologiya Peterburga, sostavlenneya iz trudov russkih literatorov* (1845).
4. *Lomonosov v istorii russkoy literaturı i russkogo yazıka* (1846).
5. *Na smert Gogolya* (1852).
6. *Neskolko slov o poeme Gogolya: Pohojdeniya Çiçikova, ili mertvie duşı* (1842).
7. *Neskolko slov o russkoy istorii, vozbujdennih İstoriyey g. Solovyeva* (1860).
8. *O drame g. Pisemskogo Gorkaya sudbina* (1860).
9. *O drevnem bite slavyan voobşçe i russkih v osobennosti na osnovanii obiçayev, predaniy, poveriy i pesen* (1860).
10. *O Karamzine* (1848).
11. *O nekotorih sovremennih sobstvenno literaturnih voprosah* (1839).
12. *O russkom vozzrenii* (1856).
13. *O russkoy istorii* (1860).
14. *O sovremennom çeloveke* (1860).
15. *Ob osnovnih naçalah russkoy istorii* (1860).
16. *Obozreniye sovremennoy literaturı* (1857).
17. *Obraşçeniye k uçitelyam slovesnosti* (1860).
18. *Obyasnenie* (1842).
19. *Peredoviye stati gazeti Molva (Uçeniye slavyanofilov)* (1857).
20. *Pisma o sovremennoy literature* (1856).
21. *Pismo iz derevni* (1857).
22. *Po povodu VI toma İstorii Rossii g. Solovyeva* (1856).

23. *Po povodu VII toma 'İstorii Rossii' g. Solovyeva* (1858).
24. *Po povodu VIII toma İstorii Rossii g. Solovyeva* (1860).
25. *Povest o brajnike* (1859).
26. *Razgovor İ. Turgeneva* (1845).
27. *Reç, proiznesennaya v obşçestve lyubiteley rossiyskoy slovesnosti 29 yanv. 1859 g.* (1859).
28. *Rossiya* (1860).
29. *Tri kritičeskiye stati g-na İmrek* (1847).
30. *Trudi i dni* (1859)
31. *Vzglyad na russkuyu literaturu s Petra Pervogo* (1860).
32. *Zameçaniya na novoe administrativnoe ustroystvo krestyan v Rossii* (1861).
33. *Zameçaniya na statyu g. Solovyeva Şlyotser i antiistoričeskoe napravleniye* (1857).
34. *Zameçaniye na zametku g. Dalya* (1857).
35. *Zapiska o vnutrennem sostoyanii Rossii* (1855).

Dilbilim Çalışmaları:

O grammatike voobşçe (Po povodu grammatiki g. Belinskogo. 1839), Neskolko slov o našem pravopisanii (1846).

O russkih glagolah (1855), Kritičeskiy razbor opıta istoričeskoy grammatiki russkogo yazıka F. Buslayeva (1859), Opıt russkoy grammatiki (1860).

Çeviri Çalışmaları:

Johann Wolfgang von Goethe – Magadeva i Bayadera (1838).

Adam Mitskeviç – Pesn iz başni (1827).

Friedrich Schiller – Stihotvoreniya (1795).

Şiirleri: İzbranniye stihotvoreniya (erken dönem 22 şiirinden oluşan derlemesi. 1856), Stihotvoreniya (1857).

Düz Yazıları: Oblako (1837), Valter Eyzenberg (1842).

Anıları: Vospominaniya studençestva 1832-1835 (1911).

K. Aksakov Hakkında Yapılan Başlıca Çalışmalar:

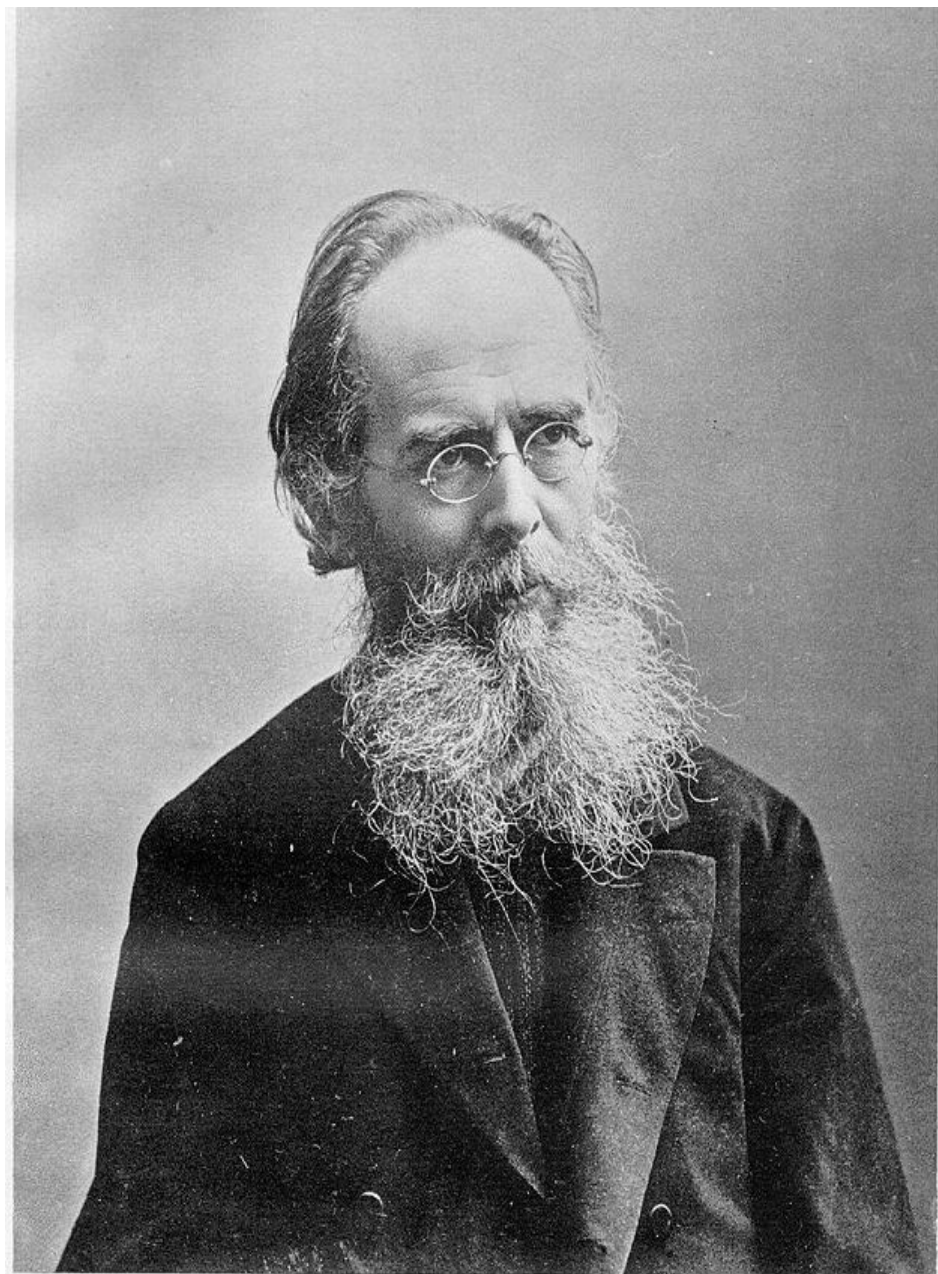
1. Aksakov, İ. S. (1881). *'O Zapiske' K. S. Aksakova, podannoy imperatoru Aleksandru II.*
2. Aksakov, İ. S. (1881). *Otvet g. Gradovskomu na ego razbor 'Zapiski' K. S. Aksakova.*
3. Annenkova, Ye. İ. (1977). Arhiv K. S. Aksakova., Alekseyev, M. P., Baskakov, V. N., İzmaylov, V. N., Muratova, K. D. (Editörler). *Yejegodnik rukopisnogo otdela Puşkinskogo doma na 1975 god.* Leningrad. Nauka.
4. Annenkova, Ye. İ. (1996). *Mirosozertsaniye Aksakovih Vera-nravstvennost-ideologiya.* Naçalo.

5. Brodskiy, N. L. (1910) *Ranniye slavyanofil A. S. Homyakov, Í. V. Kireyevski, K. S. i Í. S. Aksakovi*. Moskva: Kniga po Trebovaniyu.
6. Girenok, F. Í. (1998). *Opti sinonimov K. Aksakov. Patologiya russkogo uma*. Moskva: Agraf.
7. Kiriçenko, O. A. (1992). *U istokov russkoy ideyi A. S. Homyakov, K. S. Aksakov*. Vestnik vişşey şkoli.
8. Kostomarov, N. Í. (1861). *O znaçenii kritičeskikh trudov Konstantina Aksakova po russkoy istorii*. S-Peterburg: Tipografiya N. Tiblena.
9. Koşarniy, V. P. (2014). *Konstantin Aksakov: Filosofiya i sotsiologiya russkoy istorii*. İzvestiya vişşih uçebnih zavedeniy. Povoljskiy region. Gumanitarnie nauki.
10. Koşev V. A. (1992). *K. S. Aksakov i zapadnye revolyutsii. Publitsistiçeskiye statyi 1848 g.*, Literatura i istoriya.
11. Koşev, V. A. (1990). *‘Çudnaya strana’ Konstantina Aksakova*. Voprosi filosofii.
12. Kurilov, A. S. (1981). *Konstantin i Ivan Aksakovi. Aksakov K. S., Aksakov Í. S. Literaturnaya kritika*. Moskva: Sovremennik.
13. Smirnov, V. D. (1895). *Aksakovi. Íh Jizn i Literaturnaya Deyatelnost*. Moskva: Litres.
14. Stepanova, Yu. A. (2008). *Politiçeskaya Kontseptsiya K. S. Aksakova*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, MGU im. Lomonosova, Moskva.
15. Tsimbayev N. Í. (1985). *Íz istorii slavyanofilskoy politiçeskoy misli (slavyanofil i tsarskoe pravitelstvo)*. Vestnik MGU.
16. Tsimbayev, N. Í. (1976). *Íz istorii slavyanofilskoy politiçeskoy misli K. S. Aksakov v 1848*. Vestnik Moskovskogo Universiteta.
17. Tsimbayev, N. Í. *Zapiska K. S. Aksakova ‘O vnutrennem sostoyanii Rossii’ i ee mesto v ideologii slavyanofilstva*, Vestnik Moskovskogo Universiteta.
18. Vengerov S. A. (1912). *Peredovoy borets slavyanofilstva. K Aksakov*. Sobraniye soçineniy, III. cilt.
19. Yunusov, Í. Ş. (2005). *O probleme natsionalnogo haraktera v pyese K. S. Aksakova. Osvobojudeniye Moskvi v 1612 godu*. İzvestiya rossiyskogo gosudarstvennogo pedagogičeskogo universiteta im. A. Í. Gertsena.

KAYNAKÇA

1. Aksakov, K. S. (2009). *Gosudartsvo i narod*. Moskva: İstitut russkoy tsivilizatsii.
2. Aksakov, K. S. (2011). *İz istorii russkoy literaturı i russkogo yazıkı*. Moskva: URSS.
3. Aksakov, İ. (2008). *Naše znamyá-russkaya narodnost'*. Moskva: İstitut russkoy tsivilizatsii.
4. Annenkova, Ye. İ. (1977). Arhiv K. S. Aksakova., Alekseyev, M. P., Baskakov, V. N., İzmaylov, V. N., Muratova, K. D. (Editörler). *Yejegodnik rukopisnogo otdela Puşkinskogo doma na 1975 god*. Leningrad: Nauka.
6. Babiçeva, M. E., Bavin, S. P., Balaşova, İ. G., Volkova, O. O, Loseva, M. K., Petrova, G. A., Postnikova, T. V., Saharova, E. M., Sokolova, T. V. (2006). *Russkiye filologi XIX veka: Bibliografiçeskiy Slovar. Spravoçnik*. Moskva: Sovpadenie.
7. Baskakov, N. A. (1979). *Russkiye familii tyurskogo proishojdeniya*. Moskva: Nauka.
8. Bushkovitch, P. (2016). *Rusya'nın Kısa Tarihi*. (Çev. M. Doğan). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi. (Eserin orijinali 2011'de yayımlandı).
9. Gertsen, A. İ. (1958). *Sobranie soçineniy v tridsati tomah*. Moskva: Akademiya nauk SSSR.
10. Kuleşov, A. S. (2009). *Aksakovi. İstoriya razbitih sudeb*. Moskva: Territoriya.
11. Kuleşov, V. İ. (1982). *Naturalnaya şkola v russkoy literature XIX veka*. Moskva: Prosveşçeniye.
12. Kurat, A. N. (2014). *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
13. Skorobogatko, N. V. (2007, Yanvar- İyun). İstoriko-filosofskiye oçerki o rannih Slavyanofilah. *Nauçno-obrazovatelny jurnal*, 16, 11-22.
14. Smirnov, V. D. (1895). *Aksakovi. İh Jizn i Literaturnaya Deyatelnost*. Moskva: Litres.
15. Stites, R. (2011). *Devrimci Hayaller Rus Devriminde Deneysel Yaşam ve Ütopyacı Vizyon*. (Çev. Gürses) İstanbul: Sel Yayıncılık. (Eserin orijinali 1989 yılında yayımlandı).
16. Walicki, A. (2009). *Rus Düşünce Tarihi*. (Çev. A. Şenel). İstanbul: İletişim. (Eserin orijinali 2004'de yayımlandı).
17. İnternet: Çistyakova, T. L. (2000). Slavyanofilı i Neslavyanofilı. A. Homyakov. N. Danilevskiy. K. Leontyev. *Vestnik MGTU*, 3(3),515-524. Web: <https://cyberleninka.ru/article/v/slavyanofily-i-neoslavyanofily-a-homyakov-n-danilevskiy-k-leontiev> adresinden 5 Haziran 2017'de alınmıştır.
18. İnternet: Kaya, S., İşyar, Ö. G. (2009). Rus Yayımcılığı ve Slavofil Düşüncenin Tarihsel Gelişimi. *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi*, 4(8), 25-49. Web: https://www.academia.edu/1576743/Rus_Yayımcılığ

- _ve_Slavofil_Düşüncenin_Tarihsel_Gelişimi adresinden 18 Haziran 2017'de alınmıştır.
19. İnternet: Koşarnıy, V. P. (2014). Konstantin Aksakov: Filozofiya i Sotsiologiya Russkoy İstorii. *İzvestiya vısshıh učebnıh zavedeniy. Povoljskiy region. Gumanitarnıe nauki*, 1(29),92-100. Web: <http://cyberleninka.ru/article/n/konstantin-aksakov-filozofiya-i-sotsiologiya-russkoy-istorii> adresinden 18 Mart 2017' de alınmıştır.
 20. İnternet: Kunilskiy, D. A. (2010). Puşkin v Otsenkah K. S. Aksakova (K voprosu o dinamike estetiçeskih vzglyadov Slavyanofilov). *Znaniye. Ponimaniye. Umeniye*, 1. 242-245. Web: <http://cyberleninka.ru/article/n/pushkin-v-otsenkah-k-s-aksakova-k-voprosu-o-dinamike-esteticheskih-vzglyadov-slavyanofilov> adresinden 25 Mart 2017' de alınmıştır.
 21. İnternet: Kuznetsov, A. V. (2016). Slavyanofilı o Pravoslavii i Zapadnom Hristianstve. *Kontekst i Refleksiya: filozofiya o mire i çeloveke*. Moskva: Analitika Rodis, 3. 23-31. Web: <http://elibrary.ru/item.asp?id=27021696> adresinden 14 Nisan 2017' de alınmıştır.
 22. İnternet: Martinova, O. A. (2013). Vopros ob Osnovah Russkogo Obşçestva v Trudah Rannih Slavyanofilov. *XXI Vek: İtogi Proşlogo i Problemi Nastoyaşçego Plyus*, 8 (12), 259-265. Web: <https://elibrary.ru/item.asp?id=19070829> adresinden 10 Haziran 2017' de alınmıştır.
 23. İnternet: Noskov, V. V. (2002). Krımskaya voyna i razvitiye Slavyanofilskoy filozofii istorii. *İzvestiya Rossiyskogo Gosudarstvennogo Pedagogiçeskogo Universiteta im. A. İ. Gertsena*, 2(2), 103-118. Web: <http://cyberleninka.ru/article/n/krymskaya-voyna-i-razvitie-slavyanofilskoy-filozofii-istorii> adresinden 12 Nisan 2017' de alınmıştır.
 24. İnternet: Owen, T. C. (Spring,1984). K. S. Aksakov: A study in Ideas. Volume 3 of an Introduction to Nineteenth- Century Russian Slavophilism. *Slavic Review*, 43 (1). 103-104 Web: <http://www.jstor.org/stable/2498750> adresinden 8 Mart 2017' de alınmıştır.
 25. İnternet: Şirokova, M. A. (2010). Slavyanofilı o Russkom Soznanii: İstoriçeskiy i antropologiçeskiy aspekti. *Sibirskiy Filozofskiy Jurnal*, 8(3), 139-144. Web: <https://elibrary.ru/item.asp?id=15174975> adresinden 12.06.2017' de alınmıştır.
 26. İnternet: Yakimoviç, G. V. (2016). Russkiye Slavyanofilı za rubejom v 30-40 gg. XIX. v. *Vestnik Slavyanskih Kultur*, 40 (2), 33-51. Web: <https://elibrary.ru/item.asp?id=26150435> adresinden 12.06.2017' de alınmıştır.
 27. İnternet: Yunusov, İ. Ş. (2005). O Probleme Natsionalnogo Haraktera v Pyese K. S. Aksakova. Osvobojdeniye Moskvı v 1612 godu. *İzvestiya Rossiyskogo Gosudarstvennogo Pedagogiçeskogo Universiteta im. A. İ. Gertsena*, 11(5), 141-153. Web: <http://cyberleninka.ru/article/n/o-probleme-natsionalnogo-harakterav-piese-k-s-aksakova-osvobozhdenie-moskvy-v-1612-godu> adresinden 22 Mart 2017' de alınmıştır.

Aleksandr Afanasyevič Potebnya (1835-1891)

DİL VE DÜŞÜNCE: A. A. POTEBNYA

Melek YAVUZ*

ÖZET

Aleksandr Afanasyeviç Potebnya (1835-1891) dilbilimci, kültürbilimci ve halkbilimci olmanın yanı sıra göstergebilim, toplumdilbilim, ruhdilbilim ve etnopsikoloji gibi bilim dallarının Rusya'daki en önemli temsilcilerinden biridir. Potebnya'nın dil araştırmalarına kazandırdığı yeni felsefi boyut XX. yüzyılın başlarında bilişsel dilbilimin önemini ortaya koymuştur. Bu makalede Potebnya'nın şahsiyeti ve bilimsel faaliyetleri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Potebnya, Halkbilim, Düşünce, Dil, Etnopsikoloji.

XIX. yüzyılın önemli dilbilimcilerinden biri olan, Rus biçimciliğine ve sembolizmine modern edebiyat eleştirisiyle önemli katkılar sağlayan A. A. Potebnya, Rusya'da göstergebilim, toplumdilbilim, tarihsel dilbilgisi, tarihsel lehçebilim ve etnopsikoloji gibi bilim dallarının en büyük temsilcilerinden biri olarak görülmektedir. Bu bilim dallarının gelişim evreleri ise Avrupa'dan Amerika'ya kadar dünyanın geniş bir coğrafyasına uzanmaktadır.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında bilim özelliklerinden biri bilim adamlarının düşüncelerini ortaya koyan yaratıcı genellemedir. Bilimin geniş ve temel sorunları farklı cevapların ortaya çıkmasına imkan tanır. Bazı zamanlarda bu genişlik sonuçları belirtmekte, mevcut olan bilgileri düzene koymakta kendini göstermektedir. Bazı durumlarda ise bilimsel düşünceler kendi genişliğini yeni bakış açılarıyla göstermeye çalışır ve bu bakış açıları sadece eski bilgileri birleştirmiyor, onları daha önce bakılmadığı açıdan aydınlatmaya çalışmaktadır. *“İnsanlığın tarihsel gelişim seyri onun kendi içindeki bütünlüğüyle ilgili fikirler verir, ama ne fizyoloji, ne anatomi ne de başka bir bilim dalı dilbilim kadar insanlığın birliği konusunda bir fikir sağlamaktadır. Bu gerçek doğrultusunda bakılırsa, her insan benim gibi düşünür, dil sistemlerinin oluşumuna benim gibi katılır ve aynı yüce bilinç hedefine ulaşmaya çabalar. Barbarlar ve barbar olmayanlar diye bir şey yoktur. Tıpkı botanik için yararlı bitki ve ot ayrımı olmadığı gibi.”* (Potebnya, 1999: 204). *Düşünce ve Dil* (Mısl i Yazık) eserinde

* Okt, Selçuk Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, tatyana.yavuz@gmail.com

böyle yazan Potebnya, bu bağlamda dili insanlığın en büyük ortak paydası olarak görmüş, ortak kodlarımızı en çok dilde bulduğunu ifade etmiştir.

Göstergebilim fikir bağlamında birkaç bilim adamı tarafından neredeyse aynı zamanda ve birbirinden bağımsız olarak oluşturulmuştur. Göstergebilimin kurucusu ve ona bu adı öneren Amerikalı mantıkçı ve filozof, doğa bilimci Charles Sanders Peirce'dir (1839-1914) (Stepanov, 1971: 2).

Dilin sosyal açıdan tekdüzelikten uzak olduğu gerçeği ise çok uzun zamandan beri bilinmektedir. Bunu XVII. yüzyılda dilbilimde ilk vurgulayan, dilin sosyal işlerlik derecelerinin ve çeşitliliğinin olduğunu ifade eden İspanya'daki Salamanca Üniversitesi'nde hocalık yapan Gonzalo de Correas'tır (Baryshnikov, 2013: 925). Dilin sosyal çeşitliliğiyle ilgili teorik araştırmaların çoğu XX. yüzyılın ilk yarısına Fransa, Amerika, Çek Cumhuriyeti ve SSCB'deki akademik merkezlere dayanmaktadır ve *sosyolingüistik* terim olarak ilk defa Amerikalı sosyolog German Karri tarafından 1952 yılında kullanılır (Baryshnikov, 2013: 925).

Herodot (M. Ö 490/480-425) tarihin olduğu kadar etnografyanın da babasıdır. Birçok bilimin, hepsinden önce etnografyanın, psikoloji ve dilbilimin gelişimi XIX. yüzyılın ortalarında, bağımsız bir bilim dalı olarak etnopsikolojinin doğuşuna yol açmıştır. Bu ise şüphesiz ki Almanya'da gerçekleşmiştir. Bu yeni disiplinin kurucuları Alman bilim adamları M. Lazarus (1824-1903) ve H. Steintal (1823-1899)'dır (Stefanenko, 2009: 19-21).

Rusya'da etnopsikolojinin doğuşu ise *Rus Coğrafya Topluluğu*'nun faaliyetleriyle bağlantılı olmuştur. Bu topluluğun üyeleri etnografyanın dallarından biri olarak *psikolojik etnografya*'yı incelemiştir. Rusya'da, Seçenov'un psikolojinin doğa bilimleri taraftarları ve Kavelin'in insani bilimler taraftarları arasındaki tartışmayı Seçenov ve taraftarlarının kazanmasıyla psikoloji çerçevesinde bilimsel etnopsikolojinin kurulmasının ilk adımı atılmıştır. Etnopsikoloji fikrinin gelişimine ise Rus dilbilimi de katkı sağlamıştır. Bu noktada Potebnya, dilin psikolojik doğası üzerine araştırmalara dayanan orijinal bir dil kavramını incelemiştir (Stefanenko, 2009: 21-23).

Potebnya, 1835 yılında Ukrayna'da soylu bir ailede dünyaya gelmiştir. Çocukluğundan beri okumayı sevdiği için erkek kardeşi gibi babasının izinden gitmemiş, askeri alanda bir kariyer seçmemiştir. Küçük yaşlardan itibaren çok okuyan Potebnya, Ukrayna ve Rusya folkloruna, bu dillerin atasözlerine, epik şiirlerine ilgi duymuştur. Dönemin çoğu soylu ailelerinin çocukları gibi ilk eğitimini öncelikle evde almış, sonrasında Radom kolejini bitirmiştir.

Bu kolejden birincilikle mezun olmanın yanı sıra ileri seviyede Almanca, Latince, Lehçe öğrenmiştir. Dil öğrenmeye büyük ilgi duyan dilbilimci, hayatının sonuna kadar bu konuda her fırsatı değerlendirmiştir. 1862 yılında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Avrupa'daki bilimsel gelişmeleri araştırmak

üzere yurt dışında görevlendirildiği dönemde Berlin Üniversitesi'nde ağırlıklı olarak Sanskritçe ile uğraşmış; Slav ülkelerinde dolaşırken de Çekçe, Slavca ve Sırpça öğrenmiştir.

Üniversiteye Hukuk Fakültesi'nde başlayan dilbilimci, burada bir yıl okuduktan sonra bu alana karşı içinde bir yetenek görmediğini anlayarak, Tarih-Filoloji Fakültesine geçiş yapmıştır. 1856 yılında Harkov Üniversitesi'ni bitirmiş, 1860'da *Slav Halk Şiirindeki Bazı Semboller Üzerine* adlı yüksek lisans tezini, 1874'te de *Rusça Dilbilgisi Üzerine Notlar* adında doktora tezini savunmuştur. 1875 yılından itibaren de Harkov Üniversitesi'nde profesör olarak görev yapmış, sonrasında Petersburg Bilimler Akademisi'nin üyesi seçilmiştir. Yüksek Lisans tezi Potebnya'nın dile olan bakışını belirlemiştir. Bu yaklaşımın en parlak örneği 1862 yılında *Milli Eğitim Bakanlığı Dergisi*'nde basılan *Düşünce ve Dil* isimli çalışmasında görülmüştür.

Potebnya bu çalışmasında Alman filolog Wilhelm von Humboldt ve onun okulunun savunduğu görüşleri ele almış, onun fikirlerine sanatsal açıdan yaklaşmış ve onları kendi potasında eriterek benimsemiştir. Humboldt, dili halkın manevi enerjisini belirli seslerle mucizevi şekilde özünde barındıran, içinde insanın dünyasının ve hayal gücünün olduğu hiyeroglifler topluluğu olarak tanımlar (Humboldt, 1985: 349). Bu nedenle de insan dili öğrenirken varoluşunun farklı yönlerini keşfeder, farklı şekilde düşünmeyi ve algılamayı öğrenir, böylece hem kendi manevi dünyasını hem de evreni zenginleştirir.

Potebnya buna dayanarak dilbilimle psikoloji ve mantık arasında bağlantı kurup, Slav dilbilimini düşünce tarihinin geniş temelinde oturtturarak, kendine ait birçok görüş ileri sürmüştür. Potebnya için dil izole bir fenomen değildir ve halkın kültürü ile kesintisiz bir bağa sahiptir. Dil unsuru içinde yaşayan halk onun yaratıcısıdır, ama aynı zamanda dil de halkı yaratmaktadır ve halkın ruhsal gelişiminin en önemli aracıdır (Potebnya, 1999).

Ona göre dil, insanda zihinsel çalışma faaliyetlerine yol açar ve farklı dillere sahip farklı halklar kendilerince diğerlerine benzemeyen bir düşünce oluşturur. Potebnya özellikle insanları birbirine bağlayan milli özelliği temel bir olgu olarak görür. Onun için milli nitelik, bir halkı diğerinden ayıran, onu kendine has kılan ve dil birliği temelinde etnik bir kimlik oluşturan olgudur. Dille ulus kavramını birleştiren Potebnya, ulusu kadim bir varoluş olarak görür ve bu varoluşun kökenleri ise kesin olarak belirlenemez. Bu nedenle halkın en eski geleneklerini temel olarak dilde aramak gerekmektedir. Bir çocuk içinde doğduğu toplumun dilini öğrenir öğrenmez, onun geleneklerini de kazanır; dil kaybı ise ulusun kaybolmasıyla aynı anlama gelmektedir (Potebnya, 1999).

Dilbilimci bu bağlamda Ukrayna ve Rus halklarının tarihî-kültürel ve folklorik yapı taşlarını özenle bir araya getirmiş ve bu halkların mitsel ve şiirsel bilinçlerinin ortaklığını kanıtlamıştır. Düşüncenin gelişiminde özel bir fenomen

olarak miti öğrenerek, onu düşüncenin bilinçli hareketi, bilişin eylemi olarak yorumlamıştır. Bu, bilinmezini açıklanmasında ilk adımdır. Mit, Potebnya'ya göre sözcüğün dışında var olamaz. Mitlerin ortaya çıkması için sözcüğün içsel yapısı (özü) çok önemlidir. Potebnya, dille ilgili tasavvurunda sözcüğü, dışsal ses örüntüsü, onun soyut anlamı ve içsel yapısı (özü) olarak ayırmıştır. Özden kastettiği onun etimolojik içeriğidir. Buna sözcüğün halkın zihninde oluşturduğu imge de denilebilir. Potebnya'ya göre dil, hazır olan bir düşünceyi ifade etmek için değil, onu yaratmak için bir araçtır. Bu bağlamda düşünce ancak dil unsuru içinde gerçekleşebilir. Sözcük, kendi yapısı içinde örüntülü bir ses birliği, öz ve anlam taşır. Öz, duygusal imge ve soyut anlam arasında bağ kanalı olarak hizmet eder. Potebnya düşünce ve kelime arasındaki bu bağıntıyı incelerken, bu yapının; düşünen kişi, düşünülen nesne, düşünce, örüntülü sesler, seslerin telaffuzu ve düşünceler arasındaki çağrışım ve sonunda anlama süreci ve doğal dil aracılığıyla kendi aralarında iletişim kurmak için toplum üyelerinin görüş alışverişi olduğuna inanmıştır (Potebnya, 1999: 247-251).

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Humboldt'un fikirlerinden esinlenen Potebnya, dili fikir üreten mekanizma olarak görür. Fikir, dil aracılığıyla ortaya çıkar ve her konuşma anı eskisini tekrarlayan değil, yenisini üreten sanatsal bir süreçtir. *Düşünce ve Dil* (Mısl i Yazık) isimli çalışması anlaşılmeden, diğer çalışmalarını anlamak mümkün değildir. Bu eser bir anlamda yazarın çalışmalarının temelini oluşturur. Eserin ilk bölümünde yazar, dilin ortaya çıkışı bağlamında iki teoriyi inceler: Bu, dilin Tanrı buluşu mu, yoksa insan buluşu mu olduğu noktasıdır.

İnsan kaos şeklindeki duygularının bir düzene sokulmasında dile çok ihtiyaç duyar. Bu süreçte sözcüklerin rolü ise çok önemlidir. *“Sadece kavram (olmazsa olmazlardan olan sözcük) insanın bulunduğu ve gerçek olarak kabul etmek zorunda kaldığı dünyaya düzen ve adalet getirmektedir”* (Potebnya, 1999: 131).

Düşünce ve kelime arasındaki bağlantıyı ararken şöyle bir soru karşımıza çıkmaktadır. Dil nasıl oluşmuş, insanlık nasıl konuşmaya başlamıştır. Bütün bu arayış, kelimenin düşünce için taşıdığı anlamı ve onun manevi hayatı ile olan bağlantısının neler olduğu konusunu ortaya koymaktadır. Bu durumda kelime oluşumundan da söz etmek gerekmektedir. Bu bağlamda ise Potebnya, ilk önce eski görüşleri yıkıp sonradan yenilerine yol açmak gerektiğini düşünmektedir. İlk olarak kelimenin insanlar tarafından mı, yoksa Tanrı tarafından mı yaratıldığı noktasındaki zıt görüşlerden kurtulmak gerekmektedir.

Dilin insanlar tarafından yaratıldığı teorisi, insanların yaşam biçiminin çok esnek olduğunu ve onların istediği şekilde her alanda hayatlarına yön verdiğini kabul ettiğinden, edebiyat alanında ya da dil alanındaki dilbilgisi kurallarında da esnekliğin söz konusu olduğu görüşünü ileri sürer. Dilin Tanrı tarafından yaratıldığı görüşü ise ilk görüşten muhtemelen çok önce ortaya çıkmıştır.

İnsanlığın hayal gücünün dilde ulaşamadığı birçok yerin olduğu fikri, dilin yapısını keyfilikten çıkarır, ancak ilahi tarafı dili ve dilin içeriği noktasındaki araştırmasını kökünden yok eder (Potebnya, 1999: 5-12).

Yazar, dilin organizma gibi doğal olarak ortaya çıktığı teorisini de ele almış, bunun için iki dilbilimcinin August Schleicher ile Ernst Immanuel Bekker'in çalışmalarına başvurmuştur. Dili canlı bir varlık olarak inceleyen bu bilim adamlarının ortaya koydukları fikirleri tek tek ele alıp incelemiş, bu fikirlere neden katıldığını ya da katılmadığını açıklayarak kendi görüşlerini ortaya koymuştur (Potebnya, 1999: 12-26).

Alman filozof, dilbilimci ve devlet adamı Humboldt'un yaklaşımını ele alırken Potebnya, bunu sorularına aradığı cevabı bulmak için değil de, cevabı ararken karşımıza ne gibi engeller çıkabileceğini göstermek için yapmıştır (Potebnya, 1999: 26-45). "*Humboldt'a göre dil, özünde her anda kaybolan sabit bir şeydir. Ama cansız bir şey değil, faaliyet sürecinin ta kendisidir. Bu yüzden onun gerçek açıklaması ancak genetik olabilmektedir. Dil tek tek olan seslerin aracılığı ile düşünceyi yansıtmaya çabasıdır. Bu dilin değil, konuşmanın tanımıdır, ancak bu şekilde konuşma eylemlerinin birleşmesi dili oluşturur*" (Potebnya, 1999: 28). Dili, ruhun harekete geçmesi olarak tanımlaması, onu hareket ve ilerlemenin önemli belirtisi olarak görmesi Humboldt teorisini diğer teorilere nazaran daha önemli kılmaktadır.

Yazar bunun yanı sıra renk, tat gibi her türlü duyguyu da ele almış, onlarla ilgili düşünceleri insanların nasıl dile yansıttığını incelemiştir. Mevcut olan teorilerin birçoğunu görmezden gelen Potebnya kendisine akademisyenlik yolu açan hocası ile bile fikir ayrılığına düşmüştür (Potebnya, 1999: 240). Potebnya'nın öğrencileri de genellikle onun ne demek istediğini anlamakta güçlük çekmiş ve onunla (özellikle de soyadıyla) dalga geçmişlerdir (Potebnya, 1999:246). Ukrayna'da *potebnya* kelimesinin Türkçe'deki karşılığı atı, üstünde oturanın ayak temasından koruyan deri parçası olarak bilinen *kuburluk*'tur. Bilim adamı kendini sık sık bu kelime ile karşılaştırır.

Potebnya'nın görüşlerinde kardeşinin hayatının trajik şekilde sona ermesi büyük etki yaratmıştır. Andrey Potebnya *Toprak ve Özgürlük (Zemlya i Volya)*⁸ örgütünün aktif üyesi olmuş ve 1863 yılında Polonya'daki ayaklanmada hayatını kaybetmiştir. Potebnya da gençlik yıllarından hayatının sonuna kadar özgürlükçü fikirleri desteklemiş ve bu sebeplerden dolayı kendisine devlet tarafından şüpheli gözüyle bakılmıştır. Belki de bu yüzden her zaman münzevi bir hayat yaşamış, belki de bunun sonucu olarak arkasında incelemeye değer birçok eser bırakmıştır. Potebnya'nın oldukça büyük ve değerli bilimsel araştırmaları bitmemiş el yazmaları olarak kalmıştır. Onun öğrencesi V. İ.

⁸ 1860 yıllarında Rusya'da oluşmuş gizli devrimci örgüt. Temel amacı, toprak kölelerinin özgürlüğüne kavuşup kendi topraklarına sahip olmasıdır.

Hartsiyev, hocasının vefatından sonra çalışmalarını düzene koymaya çalışırken şöyle düşünür: “Her çalışmanın üzerinde ani bir duraksamanın mührü var. Potebnya'nın çalışmalarına göz gezdirdikten sonra genel izlenimimi bir Ukrayna atasözü ile özetleyebilirim: Sofrada parti var, ama omuzların arkasında ölüm. Potebnya, yenilik ve bilimsel yaklaşım açısından birçok sorunu ele alıp çözüme kavuşturmuş, bize de onları sadece üstünden geçip düzeltmek kalmıştır” (Sumtsov, 1898:727-728).

Potebnya genellikle bir kaçık olarak değerlendirilmiş ve yaşamında üniversite hocaları tarafından da anlaşılammış ve hocaları onu, kendilerine yönelik haince gördükleri hırslarından dolayı hiç affedememişlerdir. Özellikle Petersburg yönetimi için her zaman şüpheli bir kişilik olmuştur. Öğrencileri tarafından da az anlaşılan ve kıymeti bilinmeyen Potebnya'nın kaçıklık derecesinde bir dahi konumuna geldiği ise yadsınamaz bir gerçektir (Potebnya, 1999: 245-246).

Potebnya'nın bilimsel yaratıcılığı sıra dışı, orijinallliği ile dikkat çekmektedir. Çağının ötesinde fikirleri, bıraktığı bilimsel miras eskimediği gibi modern dilbilim araştırmalarına yön vermeye ve ilham kaynağı olmaya devam etmektedir.

A. Potebnya'nın Başlıca Eserleri:

1. *Avtobiografiçeskoye pismo.* (1989). Moskva: Pravda.
2. *Dva issledovaniya o zvukah russkogo yazıka.* (1866). Voronej: V tipografii V. Golşteyna
3. *Estetika i poetika.* (1976). Moskva: İskusstvo
4. *Etimologiçeskiye i drugıye zametki.* (1879). Russkiy filologiçeskiy vestnik
5. *İz leksiy po teorii slovesnosti. Basnya. Poslovitsa. Pogovorka.* (1894). Harkov.
6. *İz zapisok po russkoy grammatike.* 1 tom Çleni predlojeniya i ih zameni. (1874). Harkov: Universitetskaya tipografiya.
7. *İz zapisok po russkoy grammatike.* 1 tom Vvedeniye. (1874). Voronej: V tipografii V. Golşteyna
8. *İz zapisok po russkoy grammatike.* Glagol. Mestoimeniye. Çislitelnoye. Predlog. (1941) Moskva: İzdatelstvo Akademii Nauk.
9. *İz zapisok po teorii slovesnosti.* (1905) Harkov: İzdatelstvo V. M. Potebni.
10. *K istorii zvukov russkogo yazıka.* (1876). Voronej: Tipografiya V. İ. İsayeva
11. *K istorii zvukov russkogo yazıka.* (1879). Tipografiya V. İ. İsayeva
12. *Mısl i yazık.* (1862) Ministerstvo narodnogo prosveşeniya, №1-5
13. *O dole i srodnih s neyu suşçestvah.* (1867). Moskva: Tipografiya Graçova.

14. *O kupalskih ognyah i srodnih s nimi predstavleniyah.* (1867). Moskva: Arheologičeskiy vestnik.
15. *O mifiçeskom znaçenii nekotorih obryadov i poveriy.* (1865) Moskva: V universitetskoy tipografii.
16. *O nekotorih simvolah v slavyanskoy narodnoy poezii.* (1860). Harkov: V universitetskoy tipografii.
17. *O svyazi nekotorih predstavleniy v yazıke.* (1860). Voronej: Tipografiya Golşteyna.
18. *O vliyaniı nebnosti na soglasniye zvuki.* (1879) Filologičeskiy vestnik.
19. *Predaktivnost suştıestvitelnogo. Ustraneniye podlejšçego.* (2010). Moskva: Krasandr.
20. *Psihologiya poetičeskogo i prozaiçeskogo mışleniya.* (1989). Moskva.
21. *Selo, derevnya i t.p. (k istorii bitı).* (2017). URSS.
22. *Simvol i mif v narodnoy kulture.* Moskva: Labirint.
23. *Simvoli i mifi v narodnoy kulture.* (2000). Moskva: Labirint.
24. *Slovo i mif.* (1989). Moskva: Pravda.
25. *Slovo i predlojeniye. Vvedeniye v teoriyu.* (1976). Moskva: İskusstvo
26. *Teoretičeskaya poetika.* (1976). Moskva: İskusstvo.
27. *Teoriya slovestnosti. Tropı i figuri.* (2010). Krasnodar.
28. *Udareniye.* (1973). Kiev: Nauka-dumka.
29. *Yazık i narodnost.* (1895). Vesti Evropı.
30. *Zametki o malorusskom nareçii.* (1870). Filologičeskiye zapiski.
31. *Znaçeniya mnojestvennogo çisla v russkom yazıke.* (1888). Voronej: Tipografiya V. İ. İsayeva

A. Potebnya Hakkında Yapılan Çalışmalar:

1. Behy A. (1910). Mısl i yazık. Filosofiya yazıka A. A. Potebni. Logos.
2. Bulahovskiy L. A. (1952). *Aleksandr Afanasyeviç Potebnya.* Kiev: Kievsk.
3. Çudakov A. P. (1975). *Psihologičeskoye napravleniye v russkom literaturovedenii A. A. Potebnya. Akademiçeskiye şkoli v russkom literaturovedenii.* Moskva: Nauka.
4. Filin F. P. (1935). *Metodologiya lingvistiçeskih issledovaniy A. A. Potebni v knige Yazık i Mışleniye. tom 3-4.* M.-L.
5. Fizer J. (1988). *Alexandr A. Potbnja's Psycholinguistic Theory of Literature.* Harvard Ukrainian Research Institute Publications
6. Françuk B. Y. (1975). *Oleksandr Opanasoviç Potebnya.* Kiev: Nauka-dumka
7. Françuk V. Y. (1974) *K stoletiyu "İz zapisok po russkoy grammatike" A. A. Potebni (1874-1974).* Seriya literaturı i yazıka.

8. Françuk V. Y. (1985) *İz pisem M. A. Kolosova k A. A. Potebne (k istorii jurnala Russkiy filologičeskiy vestnik)*. Seriya literaturı i yazıka
9. İzyumskaya S. S. (2014). *Ob opredelenii ponyatiya "Smisl slova" (Na materiyale issledovaniy A. A. Potebni)*. Obrazovaniye. Nauka. İnnovatsii: Yujnoye izmereniye
10. Jirmunskiy V. M. (1977) *Teoriya literaturı. Poetika. Stilistika*. Leningrad: Nauka.
11. Kamçatnov A. M. (1998). *A. A. Potebnya i A. F. Losev o vnutrenney forme slova*. Russkiy filologičeskiy vestnik.
12. Lagunov A. İ. (2004). *Uçeniye A. A. Potebni v estetiçeskih kontseptsiyah russkih simvolistov (V. Bryusov, İ. Annenskiy)*. Vestnik HNU imeni V. N. Karamzina
13. Lavrovskiy P. A. (1866). *Razbor issledovaniya A. A. Potebni o miçiçeskom znaçenii nekotorih poveriy i obryadov*. Moskva: Katkov i K.
14. Liksaov N. K. (1923). *Dva veka russkoy literaturı*. Moskva: Petrograd
15. Ovsyaniko-Kulikovskiy D. (1893). *A. A. Potebya kak yazıkoved mslitel*. Kievskaya Starina.
16. Pilşikov İ. A. (2014). *"Vnutrennyaya forma slova" v teoriyah poetičeskogo yazıka*. Kritika i semiotika.
17. Presnyakov O. P. (1980). *Poetika poznaniya i tvorçestva. Teoriya slovestnosti A. A. Potebni*. Moskva.
18. Raynov T. (1924). *Aleksandr Afanasyeviç Potebnya*. Petrograd: Kolos
19. Sumtsov N. O. (1893). *Sovremennaya maloruskaya etnografiya*. Kievskaya starina.
20. Sumtsov N. O. (1905) *A. A. Potebnya. Russkiy biografiçeskiy slovar*. Primo: SPB.
21. Şklovskiy V. (1929). *O teorii prozi*. Moskva: Federatsiya.
22. Tverdohleb O. G. (2016) *Priyem vdumçivogo çteniya pri testirovanii na zanyatiyah po teme "Psihologizm v yazıkoznanii. Aleksandr Afanasyeviç Potebnya" kak instrument povişeniya kaçestva obuçeniya na filologičeskom fakultete pedagogičeskogo vuza*. Materials of the I international research and practice conference.
23. Vinogradov V. V. (1958). *İz istorii izuçeniya russkogo sintaksisa (ot Lomonosova do Potebni i Fortunatova)*. Moskva: Moskovskiy universitet.

KAYNAKÇA

1. Baryshnikov, P. N. (2013). *Linguistic Levels of Social Epistemology*. Middle-East Journal of Scientific Research 14 (7): 925-930.
2. Gumboldt, V. (1985). *Ob izučenii yazıkov, ili plan sistematıçeskoj entsiklopedii vseh yazıkov. yazık i filosofiya kulturu*. Moskva: Progress.
3. Potebnya, A. A. (1999). *Sobraniye Trudov. Mısl i Yazık*. Moskva: Labirint.
4. Raynov, T. (1924). *Aleksandr Afanasyevic Potebnya*. Petrograd: Kolos.
5. Stefanenko, T. G. (2009). *Etnopsihologiya: uçechnik dlya vuzov*. Moskva: Aspekt-press.
6. Stekolşçikova, İ. V. (2012). *Filosovko- lingvistiçeskiye vzglyadı Karla Bekkera v svete naturalistiçeskoj kontseptsii yazıkoznaniya XIX veka*. Vestnik Çelyabinskogo Gosudarstvennogo Universiteta 28 (282), 136-142.
7. Sumtsov, N. (1898). *Potebnya, Aleksandr Afanasyeviç*. Entsiklopediçeskiy slovar Brokgauza i Yefrona. -Tom XXIV. S. Peterburg. 727-728.
8. İnternet: Stepanov, Yu, S. (1971). *Semiotika*. Akademiya Nauk SSSR, İnstitut Yazıkoznaniya. Moskva: Nauka. 1-14. <http://lib.vvsu.ru/books/semiotika1/page0001.asp#xex1> adresinden 02.08.2017 tarihinde alınmıştır.

Çokan Çingizulu Valihanov (1835-1865)

MİLLİ KÜLTÜRÜN KAHRAMANI ÇOKAN VALİHANOV

Olga VOLKOVA*

ÖZET

Kazak halkının önde gelen aydınlarından biri olan Çokan Valihanov, düşünür, coğrafyacı, seyyah, etnolog, halk sanatı araştırmacısı ve filologdur. Valihanov, Orta Asya'da yaşayan Türklerin yaşam tarzını, geleneklerini, tarihini, sosyal durumunu, efsane ve destanlarını araştıran ve kaydetmeye çalışan ilk bilim insanıdır. Otuz yıl kadar süren kısa ömrüne rağmen Valihanov, Rusya'daki doğubiliminin gelişmesine büyük katkı sağlamıştır. Valihanov'un bilimsel mirası hem Rus, hem Kazak bilim dünyası için büyük önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ç. Ç. Valihanov, Rus Coğrafya Topluluğu, Orta Asya, Doğubilim, Halkbilimci.

Çokan Çingizulu Valihanov, Kazak bilim insanı, eğitimci, seyyah, etnograf, filolog, tarihçi, halkbilimci, Rus ordusunun kurmay subayı ve XIX. yüzyılda Kazakistan'daki en parlak, olağanüstü ve yetenekli insanlarından birisidir. Adı, Kazakistan'ın tarih ve coğrafyasında ve Rus doğubiliminde sonsuza kadar saygıyla anılacaktır. Kazak halkı, hem Kazakistan'a sürgüne gönderilen düşünce ve fikir suçlusu Rusları, hem de Orta Asya'da değişik araştırmalar gerçekleştiren mühendis ve bilim adamlarını misafirperverliği, merhameti ve anlayışlı davranışları ile kucaklamış, onlara yardım etmiş ve onları yakından tanımaya çalışmıştır. Bu ilişki, her iki ülke için de faydalı olmuş, dil, kültür ve tarihe olan ilgiyi artırmıştır. Valihanov, hayatı ve bilimsel çalışmaları ile Rus ve Kazak halklarının her yönden yakınlaşmasında, halklar arası iletişim ve etkileşimde büyük rol oynamıştır. Kazak bilim insanı, iki halk arasındaki dostluğun sağlanmasını ve güçlendirilmesini desteklemeye çalışmıştır.

Valihanov, XIX. yüzyılın ortalarında yaşamıştır. Bu dönem, hem Rusya hem de Kazakistan tarihinde oldukça zor ve karmaşık olarak değerlendirilebilir. 1853 yılında Rusya, güney denizlere inmek, İstanbul ve Çanakkale boğazlarını

* Yüksek Lisans öğrencisi, Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü, voala2012@gmail.com

kontrol altına almak için Kırım Savaşı'na girer. Sivastopol'da bulunan Rusya'nın Karadeniz'deki önemli askeri üssü 11 aylık kuşatma sonrasında düşer. 18 Mart 1856 yılında Paris'te Barış Antlaşması imzalanır. Rusya'nın yenilgisi, otokratik-kölelik yapısının derin krizi, Avrupa'nın önde gelen ülkelerden daha geride kalmasına sebep olmuştur.

Rusya'da XIX. yüzyılın başlarında hâlâ kölelik sistemi vardır. Bu durumdan toplumsal yapının etkilenmemesi mümkün değildir, dolayısıyla birçok aydın, halk ve toplum için yeni yol arayışı içerisinde olmak zorunda kalmıştır. Ancak Rus aydınlarının hayallerindeki demokrasi, özgürlük, adalet kavramlarının tartışılması için toplumsal ve siyasî şartlar oluşturulmamıştır, çünkü Çarlık Rusya'nın kölelik ve baskıcı otokratik yapısı devam etmektedir. Rusya'nın yönetici tabakası tarafından kölelik sistemini geçmişin kalıntısı olarak kabul etme akımı XVIII. yüzyılda ortaya çıkmaya başlamıştır. Ancak yüzyıllar boyu var olan kölelik sisteminin Rusya'da köklü bir şekilde yerleşmiş olması ve soylular tarafından bir norm olarak kabul görmesi, köylü serfliğin ortadan kaldırılması gibi bir devrimci fikrin yüksek sesle dile getirilmesini engellemiştir. Köleliğin kaldırılması yönünde çalışmalar I. Pavel hâkimiyetinde başlamıştır. I. Pavel sayesinde Rus köylülerinin hayatı oldukça hafiflemiştir, çünkü onun emrine göre köylülere toprak ağaları için yedi gün yerine sadece üç gün çalışma izni verilmiştir. Köleliğin kaldırılmasının temelinde köylülere karşı sevgi, insanlık ya da onları düşünme gibi fikirler yoktur. Köleliğin kaldırılmasının istenmesinin nedeni zaman zaman köylüler ve toprak ağaları arasındaki anlaşmazlığın kanlı ayaklanmalara dönüşmesi, köylülerin zorunlu ve ağır şartlar altında çalışmalarının devletin ekonomik gelişmesini durdurmasıdır. I. Pavel'den sonra I. Aleksandr biraz daha ileriye gitmiş ve toprak ağalarından köylüleri serbest bırakmalarını istemiştir. II. Aleksandr, 19 Şubat 1861 yılında köleliğin kaldırılması hakkındaki anlaşma beyannamesini imzalamış ve *Köylülerin Toprak Köleliğinden Azat Edilmeleri Kanunu'nu* (Manifest ob osvoboğenii krestyan ot krepostnoy zavisimosti) onaylamıştır. I. Nikolay'ın 30 yıllık hükümdarlığı dönemi, serbest düşünce ve demokrasi fikrinin Rusya'da sert ve acımasızca bastırıldığı bir dönem olarak bilinmektedir. Ancak bununla birlikte bu dönem; Rus edebiyatının, biliminin, tiyatrosunun, sanatının ve sosyal düşüncelerin gelişmesinin *altın çağı* olarak değerlendirilmektedir.

Kazakistan, jeopolitik açıdan önemli ve stratejik bir konumda bulunduğu için Avrasya kıtasındaki Rusya ve Çin gibi iki devlet arasında kaldığından, bu iki büyük komşunun siyasî ve iktisadi hak iddiasında bulunmalarına sebep olmuştur. XVII. yüzyılın başında ise, Kasım Han'ın ölümünden sonra kabileler ve aşiretler arasında iç çatışmalar tekrar başlamış ve sonunda Büyük Cüz, Orta Cüz ve Küçük Cüz ortaya çıkmıştır. Kazak halkında toplumsal yapı diğer yerel halklara göre biraz değişik özelliklere sahiptir. Göçebe ve yarı göçebe bir toplum yapısına sahip olan Kazaklarda, toplum iki büyük sınıfa ayrılmıştır.

Soyluların oluşturduğu sınıfa ‘ak süyek’ (ak kemik), soylu sınıfa sahip olmayan halk da ‘kara süyek’ denmiştir. “Kazak toplumunda yaygın olmasa da köle kullanılmıştır. Zengin ailelerin sadece ev işlerini gören köleler Sırderya boyundaki şehirlerde alınıp satılabiliyordu. Köleler ekonomik üretimde kullanılmadığı için fazla yaygınlaşmamıştır.” (Kalkan, 2009).

XVII.-XVIII. yüzyıllarda Çin İmparatorları tarafından gönderilen Cungar⁹ göçmen kabileleri Kazak Hanlığına karşı bir nevi savaş başlatırlar. Abılay Han (1711- 1781) Orta Cüz Kazaklarının başarılı ve en önde gelen siyasi liderlerinden birisidir. Gerçek adı Abilmansur’dur. Abılay Han her şeyden önce Orta Cüz için birçok alanda temel değişiklikleri gerçekleştirmiş, bağımsız bir politika sürdürmüş ve Kazak Devleti’ni güçlendirmiştir. O, Kazak Türklerini Cungarlara karşı birleştiren bir liderdir.

XIX. yüzyılın ortalarında, Kazakistan henüz Çarlık Rusya’sının idaresine tam olarak katılmamıştır. Ancak Kazakistan, zor ve oldukça karmaşık bir zaman geçirmekte, Kazak aşiretler ve kabileler arasında iç çatışmalar halâ devam etmektedir. Kazakların bir kısmı bağımsızlık için Rusya hâkimiyetine ve adaletsiz davranışlara karşı ayaklanmıştır. Milli kuvvetlerin başında olan Kenesarı Han’ın¹⁰ sömürgeleştirmeye karşı kahramanca direnmesine ve Büyük Cüz ile diğer Cüzlerin ayaklanmaya katılmalarına rağmen 1871 yılında bu bağımsızlık hareketi bastırılmıştır. XIX. yüzyılda da Kazak halkından çıkan büyük âlim İbray Altınсарın (1841 – 1889), milli şair ve düşünür Abay Kunanbayulı (1845 – 1904), büyük filozof ve şair Şakarım Kudayberdiulı (1858 – 1930), büyük dilbilimci Yusuf Kopyev (1857 – 1931), yazar ve dilbilimci Ahmet Baytursınulı (1873 – 1937), şair Mahambet Ötemişsulı (1802 – 1845) gibi aydınlar ve bilim adamları Kazakistan’ın siyasi ve toplumsal anlamda gelişmesine önemli ölçüde katkıda bulunmuşlardır.

Ünlü Türkolog V. V. Radlov’un Kazak halkı hakkında söylediğine göre, Kırgızlar (Kazaklar¹¹) gibi konuşmayı seven bir halk olduklarından Kazakların

⁹ Cungarlar, diğer adıyla Oyratlar, Moğolistan, Kırgızistan, Çin ve Rusya’daki Kalmıklardır. Minhanedan döneminde (1368-1644) Gobi çölünün batı bölgesinde yaşayan Moğollara Oyratlar denilmiştir. İlk önce Oyratlar Yenisey Nehri’nin üst havzasında yaşamışlardır. Oyrat göçmen halkının devleti Cungar Hanlığı olarak bilinmektedir. Cungar kelimesi ‘zuun gar’ Moğolca’dan ‘sol kol’ olarak çevrilmiştir. Cungar bölgesindeki Oyratların devleti (1635-1758) günümüzdeki kuzey-batı Çin’de bulunmaktadır. Cungar Hanlığı Mançu Qing hanedanı tarafından işgal edilir, işgal sonucunda hanlığın neredeyse bütün nüfusu yok edilmiştir.

¹⁰ Meşhur Abılay Han’ın torunu Kenesarı Kasımoğlu 1830-1840’larda Kazakistan’da Rus hâkimiyetine karşı büyük bir milli mücadele vermiştir (Zlatkin, 1964).

¹¹ 1734 yılında Han Abulhair’in oğlu Sultan Ebu'l-Hayır Petersburg’a resmî görevli olarak gelir. O dönemde Rusya toplumu Kazak halkı hakkında hiçbir şey bilmemektedir, o yüzden *Sankt-Peterburgskiye Vedomosti* gazetesi bu konu üzerinde kapsamlı bir makale yazmaya karar verir. Bu makaleyi yazması için görevlendiren gazeteci, Nicolaes Witsen’in *Kuzey ve Doğu Tartariya* (Severnaya i Vostochnaya Tartariya) kitabından birkaç sayfayı gözden geçirerek ve ‘Buhariya’ bölümüne gelmeden acele bir şekilde bir makale yazar. Gazeteci, kişisel görüşlerini de ekleyerek, Kazakların Yenisey Kırgızlarından geldiğini bir not olarak belirtmiştir. *Sankt-Peterburgskiye Vedomosti* Rusya İmparatorluğu’nun resmi gazetesi gibi görüldüğü için gazetede yazılan her şey bir gerçek olarak kabul edilmiştir. Bu sebeple 200 yıl boyunca

da belagat sanatında bu kadar yüksek seviyeye çıkmış olmaları hiç şaşırtıcı değildir. Kazaklar, bütün komşuları arasında da hitabet veya belagat sanatında çok yeteneklidirler. Her Kazak'ın konuşması akıcı ve serbesttir. Kazaklar öyle yüksek söz sanatına sahiptirler ki, şiir şeklinde uzun doğaçlama yapabilirler. Günlük konuşmaları da belli bir ritme sahiptir, dolayısıyla günlük konuşmalar bile genellikle şiire benzemektedir. Bu konuşma canlı ve renkli, ifadeler net ve açıktır. O yüzden Kazaklara haklı olarak Batı Asya'nın 'Fransızlar'ı'¹² diye bir ad vermek mümkündür. Daha önce belirttiğim gibi Kazak halkında özellikle çok zengin bir halk edebiyatı ortaya çıkmış olması hiç şaşırtıcı değildir.

Valihanov'un eğitim, öğretim ve ruhani gelişiminde ailesi ve yetiştiği çevre büyük önem taşır. O, Orta Cüz'ün hanlarından Abılay Han'ın torunudur. Dedesinin ölümünden sonra Valihanovların aile reisi, ninesi Ayganım olur. Ayganım Hanım oldukça eğitilmiş, bilgili, akıllı, öngörülü bir kadındır. Yerel halk arasında saygın bir yere ve otoriteye sahiptir. Ayganım Hanım ve Valihanov babası Cengiz gibi Rus ve Kazak halkı arasındaki dostluk ilişkilerinin güçlenmesini istemişlerdir. Kazak bozkırında araştırma ve inceleme çalışmaları ile uğraşan Rus mühendislere ve sözlü halk sanatını, yaşam tarzını ve milli geleneklerini inceleyen Rus bilim adamlarına yardımcı olmuşlardır. Böylece hem Kazakların Rus kültürünü tanımalarına, hem de Rus topluluğunun Orta Asya'da yaşayan Türk halklarının yaşam tarzını, kültürünü daha iyi anlamalarına ve olduğu gibi kabul etmelerine yardımcı olmaya çalışmışlardır. Valihanov'un öz kardeşleri de yetenekli ve eğitilmiş insanlardır. En yeteneklileri Sahib-Kerey, diğer adıyla Kozıkey'dir. Kozıkey, olağanüstü bir şair ve bestecidir. Valihanov'un bir diğer kardeşi Makajan Valihanov ressamdır. Eğitimini Petersburg'da almıştır. Eğitimini tamamladıktan sonra ressam olarak pek çok kütüphane ve bilimsel kurum ile birlikte çalışır, 11 yıl sonra ana vatanına döner ve kamu işleri ile uğraşmaya başlar. Valihanov'un diğer kardeşi Mahmud Valihanov da çocukluğundan beri Valihanov'un etkisi altında kalarak, Rus ve Batı Avrupa kültürü ve edebiyatını sevmiştir. Diğer kardeşler gibi, Mahmud da küçük yaşlarından beri Rus yazar, mühendis ve bilim adamları ile görüşmeye, konuşmaya alışıktır. Valihanov böyle bir aile ortamında büyümüştür. Bir bilim insanının yetişmesinde ailenin önemi çok büyüktür.

Gerçek adı Muhammed-Kanafiya olan Çokan Valihanov 1835 yılında Kuşmurun köyünde soylu bir ailede dünyaya gelmiştir. Çocukken annesi onu

bütün resmi evraklarda ve belgelerde 'Kazak' kelimesi yerine 'Kırgız' kelimesi kullanılmıştır. Belirtmek gerekir ki, Çokan Valihanov dahil birçok bilim insanı, bu tarihî hatayı düzeltmeye çalışmış ancak gayretleri boşa çıkmıştır. Kazaklar için 'Kazak' adının kullanılmaya başlanması yazar, şair, devlet adamı ve gazeteci Saken Seyfullin sayesinde olmuştur. *Enbekşil Kazah* gazetesinde onun '*Haydi Kazaklara Kazak olarak hitap edelim ve hatayı düzelteyim*' (Davayte nazıvat kazahov kazahami – ispravim oşıbkı) başlıklı makalesi yayınlanır (Aubakirov, 2014). Söz konusu makale sayesinde iki yüz yıllık tarihî hataya da son verilmiş olunur.

¹² V. V. Radlov bu ifade ile Kazakların Fransızlar gibi çok güzel ve akıcı bir şekilde konuşabildiklerini ifade etmek istemiştir.

Çokan diye çağırıldığı için ileriki yıllarda Valihanov bu takma adını kullanmaya başlar. Çocukluğu bozkırlarda kendi halkı arasında geçmiştir. Valihanovlar'ın hatıralarına göre, Çokan çok hareketli ve akıllı bir çocuktur. Küçük yaşlardan itibaren tarihi rivayetleri, efsaneleri ve halk şarkılarını dinlemeyi ve insanlarla konuşmayı çok sevmektedir. Valihanov, *Kozı Korpeş ve Bayan-Sulu ve Erkokşe* gibi halk destanlarını derlemiş, daha sonra bu derlemeleri öğretmeni N. F. Kostletski'ye vermiştir. Valihanov'un manevi ve entelektüel gelişimine babası Cengiz, onların evinde toplanan bilim insanları, yazarlar ve tabii ki, ninesi Ayanım yardım etmiştir.

Valihanov, ilk eğitimini Kuşmurun köyündeki medresede almıştır. Bu medresede, Arapçayı ve önemli yedi Türk lehçesini öğrenmiş, doğu şiirleri ile tanışmış ve resim yapmayı öğrenmiştir. Gazeteci arkadaşı N. M. Yadrintsev onun hakkında şu dizelere yer vermiştir: "*Valihanov şair ruhuna sahiptir. O, doğu şiirlerini çok sevmiş ve öğretmeni Kostletski ile birlikte bu şiirleri okumaktan ve onlarla uğraşmaktan büyük bir zevk alıyordu*" (Valihanov, 1984: 20). Resim ise onun gerçek tutkusudur. Günümüze kadar gelmiş resimler ve çizimler, onun gerçekten yetenekli bir ressam olduğunu kanıtlamaktadır. Eğitimine Ombi, günümüzdeki Omsk¹³, Askeri Lisesi'nde devam etmiştir. Lise döneminde Valihanov kendine özgü bir çevre oluşmuştur. Bu çevreye doğubilimci N. F. Kostletski, tarihçi P. V. Gonsevski, gazeteci ve Sibirya ve Kazakistan halkların tarihinin araştırmacısı N. M. Yadrintsev, ünlü bir coğrafyacı olan G. N. Potanin, N. F. Annenski ve başka sınıf arkadaşları ve öğretmenleri de dahil olmuştur. Daha sonra bu çevreye şair, yazar ve çevirmen S. F. Durov, coğrafyacı ve seyyah P. P. Semyenov-Tyan-Şanski, doğubilimci ve seyyah E. P. Kovalevski ve ünlü Rus yazar F. M. Dostoyevski de katılır.

Geleceğin bilim adamı olma yolunda ilerleyen Valihanov, yeni bilgilere ve ufuklara açıktır. Sınıf arkadaşı Potanin, Valihanov'un sınıftaki Rus arkadaşlarını geride bırakarak, çabuk öğrendiğini anımsar. Potanin ve Yadrintsev, kendi hatıralarında Valihanov'un liseye girdiğinde Rusçayı iyi konuşmadığını, ama sıra dışı yeteneği sayesinde bu zorluğun üstesinden çok çabuk gelerek ikinci sınıfın başına kadar kendi Rus yaşatlarından hiç farkı olmadan Rusçayı serbestçe konuştuğunu ifade etmişlerdir. Hem Yadrintsev, hem de Potanin Valihanov'un dil öğrenme konusunda inanılmaz bir yeteneğe ve mükemmel bir zekâya sahip olduğunu belirtmişlerdir. Ders olmadığı vakitlerde Valihanov her zaman Omsk Şehir Kütüphanesi'ne giderek Rus ve dünya bilimsel çalışmalarını okur. İlgi alanı çok geniş ve çok yönlüdür. Rus klasik ve

¹³ İnsanlar Omsk toprağına yaklaşık 14.000 yıl önce yerleşmeye başlamışlardır. Ancak Omsk şehri resmi tarihi 1716 yılında başlamış ve Sibirya'da yaşayan göçebe halklara karşı bir kale olarak kurulmuştur. XIX. yüzyılın sonunda ve XX. yüzyılın başlarında Omsk şehri Batı Sibirya'nın sanayi, toplumsal ve kültürel merkezlerinden birisi haline gelir. Çarlık döneminde ise siyasi suçlular ceza olarak Omsk şehrine gönderilmişlerdir. Omsk şehri Ekim 1917 yılından sonra Batı Sibirya'daki Sovyet İktidarının siyasi bir merkezi olarak kabul edilmiştir.

dünya edebiyatı ile birlikte, Kazak araştırmacının ilgisini Asya'yı araştıran seyyahların eserleri de çekmiştir. Fakat lisenin ilk dönemlerinde Valihanov'a diğer yabancılar gibi her şeyi okumasına izin verilmez ve okulun merkez kütüphanesinden kitap alması da mümkün değildir. Potanın, kendi hatıralarında öğretmenlerin Valihanov'a 14-15 yaşındayken geleceğin bir araştırmacısı, hatta belki bir bilim adamı gibi bakmaya başladığını ve lise kütüphanesinden kitap almasına izin verildiğinde de Valihanov'un çok mutlu olduğunu ve bu durumun Valihanov'un gelişiminde yeni bir dönem başlattığını belirtir (Valihanov, 1984: 32). O dönemde bile Valihanov'un ilk hayali Orta Asya ve gizemli Çin'i gezme, o yüzden öğrenim yılları bu seyahate bir nevi hazırlıktır. Araştırmacı, Doğu ile ilgili bütün kitapları okumuş ve doğu filolojisini de incelemiştir. Okul dönemi boyunca Valihanov *Sovremennik*¹⁴ dergisine abonedir. Puşkin ve Lermontov'un birçok şiirini ezbere bilir, bunları sonraki bilimsel çalışmalarında ve gezi notlarında kullanmıştır.

Valihanov'un kişiliğinin ve kimliğinin gelişmesine N. F. Kostiletski'nin de etkisi olmuştur. Kostiletski, Kazan Üniversitesi Şarkiyat Fakültesi'nden mezun edebiyatçı ve doğubilimcidir. Kısa süre sonra Valihanov, Kostiletski ile birlikte Kazak halk destanlarının incelemesi için çalışmaya başlamış ve bu alandaki çalışması çok verimli olmuştur. Birlikte ünlü Kazak destanı *Kozi-Korpeş ve Bayan-Sulu*'nun en eski ve ayrıntılı varyantını Rusçaya çevirirler. Kostiletski, Kazak Halk Edebiyatı'na ait bu eserin bir parçasını bilim dünyasına gösterebilmek için Petersburg'a Prof. İ. N. Berezin'e göndermiştir. Valihanov'un gelişimine bilim insanı P. V. Gonsevski ve öğretmen K. K. Gutkovski'nin de ciddi anlamda katkısı olmuştur. Valihanov'un ilk eserleri K. K. Gutkovski'nin yardımı ile yayınlanmıştır. Valihanov, insanlar ile ortak noktalar kolayca bulup arkadaşlık kurabilmiş, bu nedenle çok geniş arkadaş çevresi yakalamıştır. Valihanov dostluğunda her zaman sadık, ilişkilerinde de samimi olmuştur. Dostları arasında büyük Rus yazar Dostoyevski, yetenekli şair A. N. Maykov, *Petersburg'un Gecekonduları* (Peterburgskiye Truşçobı) romanının ünlü yazarı ve aynı zamanda şair olan V. V. Krestovski gibi ünlü isimler yer alır.

Valihanov'un toplumsal ve siyasî görüşlerinin oluşmasında Dostoyevski önemli rol oynar. Günümüze kadar ulaşan yazışmalara bakıldığında aralarında derin bir manevi bağın ve samimi ilişkilerin olduğu görülmektedir. Valihanov'un Dostoyevski ile ilk tanışması 1854 yılında Omsk şehrinde İvanov ailesinin evinde gerçekleşmiştir. O zaman Valihanov 19 yaşındadır, sonrasında

¹⁴ *Sovremennik*, 1847-1866 yılları arasında Petersburg'da aylık çıkarılmış bir Rus dergisidir. Yayıncıları gazeteci yazar ve şair N. A. Nekrasov'la edebiyat eleştirmeni ve gazeteci İ. İ. Panayev'dir. *Sovremennik*'te A. İ. Gertsen, İ. S. Turgenev, İ. A. Gonçarov, P. V. Annenkov, George Sand, Charles Dickens, Henry Fielding v.b. gibi yazarların yazıları yayınlanmıştır. Dergi 1848-1855 yılları arasında sansür ekipleri tarafından ciddi şekilde takip edilmiştir. Ancak bunun gibi zor bir dönemde dahi *Sovremennik* kendi prensiplerine sadık kalmayı başarmıştır.

mektuplaşmaları 1862 yılına kadar sürer. Dostoyevski kendi mektuplarında dostu Valihanov hakkında her zaman çok iyi ve samimi bir şekilde söz eder. Valihanov, Dostoyevski ile fikir alış-verişinde bulunmuş, tavsiyeler istemiş, kendi düşünce ve hayallerini paylaşmıştır. 14 Aralık 1856 tarihli mektubunda Dostoyevski Valihanov'a şöyle yazmaktadır:

“... Beni sevdiğinizi yazıyorsunuz. Ben ise hiçbir merasime gerek duymadan size vurduğumu ilan ediyorum. Asla ve kimseye, buna erkek kardeşim de dahildir, size olduğu gibi gönlümün aktığını bilmiyorum ve bunun nasıl gerçekleştiğini ancak Tanrı bilir... Omsk'ta sıkıldığınızı yazmışsınız, nasıl da sıkılmazsınız! Görevinizle ve genel olarak vaziyetinizle ilgili olarak tavsiye istiyorsunuz. Çalışmayı bırakmayınız. Elinizde malzeme çok. Bozkır hakkında makale yazınız. Onu yayımlayınız (hatırlıyor musunuz? bunu konuşmuştuk.) Bozkırdaki hayat tarzı, sizin oralaradaki dirlik düzen vb. hakkındaki notlarınız şeklinde düzenleyebilseydiniz çok daha güzel olurdu. Bu herkesin ilgisini çeken bir yenilik olurdu. Yeni bir şey olurdu ve siz tabii ne yazacağınızı bilirdiniz. Omsk'ta da, Petersburg'da da dikkatleri üzerinize çekmiş olurdunuz. Elinizdeki malzemelerle, bilgi ve notlarla siz Coğrafya Topululuğu'nun da ilgisini çekerdiniz. Kısacası, Omsk'ta size başka türlü bakarlardı. Hatta sizin için açılacak yeni yolun imkanlarıyla akrabalarınızın dikkatini de çekerdiniz... Mesela, milletinizden olan insanlar arasında, Rusya'ya Rusların arasında bulunan biri olarak bozkırın ne olduğunu anlatan ve mensubu olduğunuz halkı tanıtan, değerini açıklayan neredeyse ilk kişi olmak, aynı zamanda da aydınlanmış birisi olarak vatanına hizmet etmek, büyük bir amaç ve kutsal bir görev değil mi! Hatırlayın, siz tamamıyla Avrupalı tarzda eğitim görmüş ilk Kazaksınız. Üstelik kader buna ek olarak ruh ve yürek vererek sizi harikulade bir insan yapmış. Geride kalmamak lazım, ısrar ediniz, gayret ediniz, hatta kurnazlık ediniz, eğer mümkünse. Aslında mümkün, emin olun.

Kaderinizle ilgili ütöpik fikirlerime ve tahmin yürütmelerime gülmeyiniz, azizim Vali Han!

Sizi o kadar çok seviyorum ki bütün gün boyunca sizi düşünüyor ve sizin kaderiniz hakkında hayaller kuruyorum... Herhangi bir şeyle başlayın işe, hiç olmazsa kendi mizacınızı çözmek uğruna bir şey yapınız. Herhangi bir şey yapmış olmak, hiçbir şey yapmamaktan daha iyidir.

Bahtınız açık olsun! Hoşça kalın, aziz dostum, sizi kucaklamama ve 10 defa öpmeme izin veriniz. Beni unutmayınız ve sık sık yazınız.” (Duissebayeva, 2016).

Valihanov'un çok yönlü faaliyetleri hakkında P. P. Semyenov-Tyan-Şanski¹⁵ de yazmıştır. Tyan-Şanski genç, nüktedan, eğitilmiş genç adamı hemen

¹⁵ Pyotr Petroviç Semyenov-Tyan-Şanski (1827-1914). Rus coğrafyacı, istatikçi ve seyyahıdır. 1889 yılından itibaren Rus Coğrafya Topluluğu'nun Yönetim Kurulu Başkan Yardımcılığını üstlenir. Orta Asya'da gerçekleştiren birçok gezinin başlatıcısıdır. Rusya'da 1897 yılında ilk nüfus sayımının düzenleyicisidir.

fark etmiştir. Bir gün Tyan-Şanski, Valihanov'un evini ziyaret ettiğinde bu kadar uzak bir ilde onun bu kadar nadir bulunan Doğu Tarihi üzerine yapılan yayınlardan zengin bir kütüphane kurmayı başarabilmesine çok şaşırır. Valihanov'un kütüphanesinde Kazaklar ve Kırgızlar hakkında Rusça yazılan bütün kitaplar ve çalışmalar vardır. Genç araştırmacının sevimli ve alımlı karakteri, derin bilgisi, seyyahı hayran bırakmıştır. Böylece, aralarında güzel bir arkadaşlık ilişkisi oluşur. Tyan-Şanski'yle Valihanov'un Kazakistan'ın güneydoğusunu ve Issık Gölü havzasını incelemeye başladıklarında Tyan-Şanski değerli tavsiyelerde bulunur. Bu bölgede 1856-1857 yıllarında birlikte çalışırlar. 1856 yılında Issık Gölü gezisinde Valihanov Kazak Dili Sözlüğü için büyük ölçüde materyal toplamış, birçok Kazak destan ve şarkıları not almış ve çevirmiştir. Sayesinde bilim dünyasına Kazak halk sanatının en büyük anıtı olan on milyon dizeyi içeren *Kırgız Manas Destanı* tanıtılmıştır. Valihanov, *Manas* destanını derlemiş ve birkaç bölümünü Rusçaya çevirmiştir. *Manas* destanını Kazak sözlü halk sanatının en önde gelen eseri olarak değerlendirmiştir. Valihanov, *Manas* destanını bozkırın *İlyadası*, *Manas*'ın devamı olan *Semetey* destanını ise doğunun *Odesa Destanı* olarak nitelendirir. Tyan-Şanski, Valihanov'u Orta Asya halklarının yaşam biçimleri, gelenekleri ve tarihleri üzerine bir uzman olarak görür. Tyan-Şanski'nin tavsiyeleri ve danışmanlığı Valihanov'a 1856-1859 yılları arasında gerçekleştirdiği gezilerde çok yardımcı olmuştur. Genç seyyahın Doğu Türkistan'a yapacağı seyahatin organize edilmesinde Tyan-Şanski aktif rol oynar. Valihanov, 1859 yılının Nisan ayında Kaşgar'da yaklaşık beş ay kaldıktan sonra Verniy'e, günümüzdeki Almatı'ya, çok zengin ve ilginç bilgiler ile döner. Tyan-Şanski ve Valihanov'un verimli işbirliği Petersburg'da da devam etmiştir. Kazak bilim adamının Petersburg'da İmparator II. Aleksandr'ın özel emri ile rütbesi yükseltilmiş, IV. derece Kutsal Vladimir Nişanı¹⁶ ve 500 gümüş ruble ile ödüllendirilmiştir. Valihanov, 1860 yılında Petersburg'a geldiğinde Coğrafya Topluluğu'na¹⁷ üye olarak seçilir. Tyan-Şanski danışmanlığında Petersburg'da *Altı Şehir* (Altı Şar) üzerindeki çalışmasını bitirmiş, *Cungar Denemeleri* (Oçerki Djungarii), *Alatau Kırgızları* (Alatauskiye kirgizi) ve *Abılay* makaleleri ve Rus İmparatorluğu'nun Coğrafya-

¹⁶ Kutsal Vladimir Nişanı: Rus İmparatorluğu'nda 4. dereceden bir nişandır. Nişan hem askeri hem de sivil anlamda büyük fayda sağlayanlara veriliyordu. Bu nişan Rusya'yı vaftiz eden Prens Vladimir adına 1782 yılında II. Ekaterina tarafından çıkarılmış ve 1917 yılına kadar varlığını sürdürmüştür.

¹⁷ Rus Coğrafya Topluluğu I. Nikola'nın emri ile 18 Ağustos 1845 yılında oluşturulmuştur. Dünyadaki en eski coğrafya topluluklarından biridir. Bu topluluğun temel amacı gerçek ve güvenilir coğrafya bilgilerinin toplanması ve yayılmasıdır. Rus Coğrafya Topluluğu'nun onur üyeleri olarak P. P. Semyenov-Tyan-Şanski, S. Yu. Vitte, N. İ. Vavilov, V. İ. Vernadski, A. İ. Vrangeli, V. İ. Dal gibi Rusya'nın devlet ve bilim adamları girmişlerdir. Bunun yanı sıra Belçika Kralı II. Leopold (1835-1909), Türk Sultanı II. Abdulhamid (1876-1909), İsveç Kralı XVI Carl Gustav (1873-), Norveç Kralı II. Oscar (1829-1907) gibi ünlü devlet adamları ve Berlin Coğrafya Topluluğu'nun başkanı Baron Ferdinand von Richthofen (1833-1905), Norveç kutup seyyahı Roald Amundsen (1872-1928), Norveç kutup araştırmacısı Fridtjof Nansen (1861-1930), Norveçli seyyah, yazar ve arkeolog Tur Heyerdal (1914-2002) gibi ünlü seyyah ve araştırmacılar da onur üyesidirler.

İstatistik Sözlüğü için *Kırgızlar* (Kırgızı), *Kırgız-Kaysaklar* (Kırgız-kaysaki), *Trans-İli Aladağları* (Zailiyskiy Alatau), *Altışar* ve bunun gibi başka kısa denemeler ve makaleler kaleme almıştır. Tyan-Şanski editörlüğünde Valihanov'un bazı el yazmaları da yayınlanır. 1867 yılında araştırmacının ölümünden sonra Rus Coğrafya Topluluğu'nun Konseyi, Tyan-Şanski'nin verdiği teklif üzerine Valihanov'un çalışmalarını yayınlamaya kararı alır. Ancak bu karar sadece 1904 yılında hayata geçirilir.

Valihanov'un dostu Rus etnolog, coğrafyacı, gazeteci ve halkbilimci Potanin'in söylediğine göre Valihanov, bu dünyadan çok çabuk göçen seçkin insanlardandır. Yufka bir yüreğe ve keskin bir zekâya sahiptir. Potanin, onun faaliyetlerini kendi özel çalışmalarında ve anılarında yaşatır. Valihanov'un öldüğü yıl Potanin, Tomsk İl İstatistik Komitesi'nde sekreter olarak çalışmaktadır. O süre zarfında gözaltına alınarak kürek cezası çarptırılır ve Arhangelsk iline gönderilir. Bu sebepten dolayı Valihanov'un ölümü hakkında çok uzun bir süre hiçbir şey bilmemiştir. Potanin, dostu hakkında yazacağı anılar çalışmasına sadece sürgünden döndükten sonra başlar. Kendisi, Valihanov'u başkalarından daha iyi tanıdığı ve onun hayatını daha ayrıntılı bir şekilde bildiği için akademisyen A. N. Pıpin'in ricası üzerine *Rus Etnografyasının Tarihi* (İstoriya russkoy etnografii) adlı eser için Valihanov hakkında iki adet biyografi makalesi yazar. Potanin, biyografi denemelerinde genç Kazak bilim adamının hem okuldaki yılları hakkında hem de onun Semyenov-Tyan-Şanski ile verimli işbirliği ve Kaşgar gezisi hakkında daha ayrıntılı bilgiler vermiştir. Valihanov'un Potanin için ne kadar değerli olduğunu *S. F. Durov ile Buluşma* (Vstreça s S. F. Durovim), *Son Kırgız Han'ının Çadırında* (V yurtte poslednego kirgizskogo tsareviça), *Çokan Valihanov Hakkında Biyografik Bilgiler* (Biografiçeskiye svedeniya o Çokane Valihanove) adlı makalelerde görebilmekteyiz.

Yadrintsev de Valihanov hakkında sevgi ve dostluk dolu anılar yazmıştır. Onların dostluk hikâyesi de Omsk'ta başlar ve Petersburg'da devam eder. Yadrintsev, kendi anılarında Valihanov'un yetenekleri ve keskin zekâsından hayranlıkla bahsetmektedir. Ona göre Valihanov Rus bilimine ve Orta Asya'nın etnografyasına paha biçilemeyen bir katkıda bulunmuştur. Yadrintsev, Valihanov'un Kazak ve Rus halklarının karşılıklı ve ortak kültürel ilişkileri, uzak doğu bölgelerindeki aydınlanma problemi, Çarlık Rusya'da yaşayan diğer halkları siyasi ve ekonomik açıdan iyileştirme sorunları gibi konulara değindiğini belirtir. Yadrintsev'in çalışmalarında ve gazetelerdeki makalelerinde de Valihanov hakkındaki yorum ve anılar yer alır. Bu anılar 1870-1890 yılları arasında *Kamsko-Voljskaya Gazeta*, *Poryadok*, *Nedelya*, *Oteçestvenniye Zapiski*, *Sibirskiy Vestnik*, *Vostoçnoye Obozreniye*, *Delo* gibi periyodik yayınlarda yayımlanmıştır. Yadrintsev, Valihanov'un ölüm haberini Omsk hapisanesinde almış ve Valihanov hakkında ilk anılarını da orada

yazmaya başlamıştır. Bu anılar daha sonra Sibiryalı gazeteci Ye. A. Milyutin'in eline geçip *Sibirskiy Vestnik* gazetesinde yayınlanmıştır.

Gazeteci yazar A. İ. Gertsen de *Kolokol* gazetesinde yayınlanan materyaller çerçevesinde genç bilim adamını iyi tanımaktadır. Gertsen de, Valihanov'un basılmış çalışmalarına büyük ilgi göstermiştir. Gertsen, *Kolokol* gazetesinde Valihanov ve Potanin'e ait olan *Kazak Bozkırından Mektuplar*'ı (Pisma iz kazahskih stepy) basmıştır. Bu mektuplar Gertsen'e Petersburg'ta 1860-1861 yıllar arasında verilmiştir. Gertsen, Valihanov'un çalışmalarına dayanarak memurlar tarafından yapılan kanunsuzluklara ve açık bir şekilde Kazak bozkırlarında yaşayan savunmasız halkı soymalarına çok kızmıştır ve Valihanov'un da bu olayları daha çok ironik ve keskin, ancak gerçekçi bir şekilde tasvir ettiğini belirtmiştir.

Valihanov'un, ünlü Tobolsk'lu ressam M. S. Znamenski ile yakın dostluğu olmuştur. General Çernyayev¹⁸ tarafından düzenlenen gezide tanışmışlardır. Znamenski, Valihanov ile 1864 yılının bütün yazı boyunca 9. Taburda birlikte çalışmışlardır. Znamenski'nin resimlerinde Valihanov'un etkisi de fark edilebilmektedir. Znamenski'nin Kazakistan albümü 34 sayfadan oluşturmaktadır. *Bozkır- 1864* bölümüne Kazakistan ve Kırgızistan'a ait Burana kulesi, Tokmak kalesi, Merke, Talas Alatau'nun piramitleri, Taş-Ahir Eski Tapınağı, Karahanlı Türbesi, Merke Kalesi'nin yanında bulunan Kazak mezarları ve diğer mimari anıtlar yer almaktadır. Doğayı resmettiği yerler ve ayrıntılar Znamenski'nin Valihanov'un tavsiyelerini dinlediğini göstermektedir. 1865 yılında Znamenski'nin resimleri *Ressam Znamenski'nin Çizimleri* (Zarisovki hudojnika Znamenskogo) adı altındaki bir albümde birleştirilir. Bu albüm, bu isim ile Kazakistan (daha önce Kazak SSC) Merkez Müzesi'nde korunmaktadır. Ressamın başka bir albümü Ermitaj Müzesi'nde¹⁹ bulunmaktadır.

Genç Kazak araştırmacının S. F. Durov, S. G. Aksakov, A. M. Maykov ve Ya. P. Polonski gibi önemli şahsiyetlerle de güzel ve samimi dostlukları olmuştur. Maykov, Valihanov ile birlikte çok zaman geçiremediğini, ama onu uzun zamandır tanıyormuşçasına çok sevdiğini dile getirmiştir. Şair, büyük olasılıkla, *Doğunun Antolojisinden* (İz antologii Vostoka), *Gezgin* (Strannik), *Bozkırlarda* (V stepyah), *Alp Buzulları* (Alpiyskiye ledniki) gibi şiirleri Valihanov ile konuşmalarının etkisi altında kalarak yazmıştır. *Yemşan* adlı şiirinde tema olarak eski Kazak efsanesinde geçen bir askerin anavatanına dönmesi konusunu ele almıştır.

¹⁸ Çernyayev M. G. (1828-1898): Rus General, Türkistan İli valisi, Sırp Ordusunun Başkomutanı ve siyasetçidir. Kazak Türkistan'ın yirmi yıllık işgal ve ele geçirme dönemini başlatan ve bitiren insandır. 1864 yılında Aulie-Ata (günümüzde Almatı) ve Şimkent, 1865 yılında ise Taşkent'i almıştır.

¹⁹ Ermitaj Müzesi, St. Petersburg şehrinde yer alan Rusya ve dünya çapında en büyük sanat ve kültür müzelerinden biridir.

Valihanov'un bazı eserlerinin, o daha hayattayken yayımlanmaya başlaması genç araştırmacının başarısının önemli bir göstergesidir. 1857 yılında Kazak halkının tarihi hikâyeleri üzerindeki çalışması yayınlanır. Bu çalışma Valihanov'un öğretmeni Gutkovski tarafından basılır ve bu çalışmasının önsözünde eserde yer alan bilgileri Sultan Teğmen Valihanov'dan aldığını ifade eder. Bundan üç yıl sonra birbiri ardından *Cungar Denemeleri* (Oçerki Djungarii), *Altı Şehrin veya Çin'in Nan-Lu Eyaleti'nin Doğudaki Altı Şehrinin Durumu Hakkında* (O sostoyanii Altışara, ili Şesti vostoçnih gorodov kitayskoy provintsii Nan-Lu) gibi çalışmaları da yayınlanır. *Cungar Denemeleri*'ne Yedisu, Zaliy, Issık Gölü, Tekerey Alatau ve onun sınırında bulunan bölgelerin kabartmalı haritası da eklenir. Bu çalışmalar çok vakit geçmeden Avrupa dillerine çevrilir. Semyenov-Tyan-Şanski'nin Coğrafya-İstatistik Sözlüğü'nde Valihanov'un *Kırgız-Kaysaki* ve *Kırgızlar* adlı makaleleri de eklenir. Onun ölümünden sonra *Kaşgar Günlüğünden Bölümler* (Otrivki iz Kaşgarskogo dnevnika), *Kazak Halk Gelenekleri ve Örf Adetleri* (Kazahskiye narodnie obiçayı), *Ölenleri Anma ve Cenaze Törenleri* (Pohoronı i pominki po usopşim), *Göçmen Kırgızlar Hakkında* (O koçevkah Kirgiz), *Kazak Kışlıkları* (Kazahskiye zimovya) yayınlanır.

1867 yılında Coğrafya Topluluğu Konseyi, Valihanov'un tüm eserlerini yayınlamaya karar verir. Bu görevi Gutkovski üstlenir, editörlüğünü Semyenov-Tyan-Şanski kabul eder. Gutkovski'nin ani ölümü sebebiyle *Kaşgar Günlüğü'nden* (Kaşgarskiy dnevnik) sadece bir bölüm yayınlanır. Potanin tarafından 1887 yılında Coğrafya Topluluğu'nda Valihanov'un tüm eserlerinin yeniden yayınlanması gündeme getirilir. 1896 yılında Prof. N. İ. Veselovski, Coğrafya Topluluğu'nda konuşma yaparken Valihanov'un el yazmalarının yayınlanması için memnuniyetle çalışmaya başlayabileceğini dile getirir. 1904 yılında Veselovski'nin yönetiminde Valihanov'un ilk *Tüm Eserleri* kitabı ortaya çıkar. Birinci baskıya Valihanov'un çalışmalarının sadece bir kısmı dahil olur.

Veselovski, Valihanov'un *Tüm Eserler* kitabının önsözünde hem Kazak Hanlarının evladı, hem de Rus Ordusunun subayı Valihanov'un Doğu Biliminin üzerinden parlak bir meteor gibi uçarak geçtiğini, Rus doğubilimcilerin onu bir fenomen olarak kabul ettiklerini, ondan Orta Asya'daki yaşayan halkların yaşamları hakkında önemli buluşlar beklediklerini, ancak Valihanov'un otuz yaşına bile gelmeden veremden erken ölümünün onların umutlarını yitirmelerine neden olduğunu yazar (Valihanov, 1904: I). Onun çalışmalarına profesör ve ünlü seyyah, Orta Asya'nın coğrafya ve jeoloji araştırmacılarından olan İ. V. Muşketov da büyük değer vermiştir. Muşketov'a göre Valihanov yaptığı gezilerden bilimsel anlamda sadece birkaç makale yayımlayabilmiştir. Tyan-Şanski, anı yazısında Rusya'nın uzak köşesinde bulunan Kırgız-Kazak bozkırlarında genç yaşında parlamış, yetenekli Kazak Sultan Valihanov'un öldüğünü ve ölümün Rusya'nın en seçkin insanlarından birini aldığını ifade

eder. Tarihçi S. G. Klyāstorniy *Çokan Valihanov Biyografisi* makalesinde şu şekilde belirtir: “*Valihanov’un kişiliği o kadar üstündü ki, Rus kültür ve biliminin en mümtaz adamları ondan hayranlıkla bahsediyorlardı, çünkü o görünümü, yetenekleri, keskin zekası, engin bilgisi ve çok yönlü ilgi alanları ile o dönemde yabani bozkır çocuklarının var olan naif algılama klişelerinin aksini kanıtlamıştı*” (Valihanov, 2015: 438-441). Valihanov’un çalışmaları devrimden önceki Rus Ansiklopedik Sözlüklerine yansımıştır. Bu baskılar için Prof. İ. N. Berezin, doğubilimci D. A. Pozdneyev, etnograf ve arkeolog D. A. Klements, coğrafyacı ve seyyah G. E. Grum-Grjimaylo, doğubilimci A. E. Alektorov, edebiyat eleştirmeni, tarihçisi ve bibliyografyacı O. A. Vengerov, halkbilimci ve edebiyatçı M. K. Azadovski gibi Rus bilim adamları tarafından Valihanov hakkında makaleler yazılmıştır.

Valihanov, Yedi Su, Issık-Göl, Tyan-Şan ve Doğu Türkistan’ı inceleyen ilk bilim adamlarından biridir. Araştırma çalışmaları hem Rus hem de Batı Avrupa bilim adamlarının ilgisini çekmiştir. Valihanov’un *Cungar Denemeleri, Altışar’ın Tasviri* (Opisaniye Altışara) gibi çalışmaları 1861 yılında Rus Coğrafya Topluluğu’nun notlarında çıktıktan kısa dönem sonra Almancaya çevrilmiş ve Almanya’da Alman bilim adamı Georg Adolf Erman ve Avusturyalı coğrafyacı August Heinrich Petermann tarafından yayınlanmıştır. Yukarıda belirtilen çalışmalar İngilizceye John ve Robert Mitchell kardeşler tarafından çevrilmiştir. Valihanov 1878-1879 yıllarında Elisee Reclus’nün Fransa’da hazırlanmış 19 ciltlik Genel Coğrafya adlı çalışmaya, yani La Nouvelle Geographie Universelle’e bir bilim adamı ve seyyah olarak girmiştir.

Valihanov, 1864’te General M. G. Çernyayev’in askeri gezisine çağrılır. Bu gezisinin maksadı Güney Türkistan’ın Rusya topraklarına katılmasıdır. Yine aynı yıl General Çernyayev’in Güney Türkistan’da gerçekleştirdiği faaliyet ve eylemlerine karşı duran bir grup içerisinde Valihanov da Verniy şehrine döner. Uzun geziler, çetin iklim ve yol şartları, Petersburg’daki iki yıl süren yaşantısı sağlığını olumsuz yönde etkiler ve durumu gitgide kötüleşir. Valihanov 1865 yılının Haziran ayında, Tezek köyünde vefat eder. 1985 yılında Valihanov’un doğumunun 150. yılı onuruna vefat ettiği yerde, günümüzde Kogen-Togan yerinin yakınlarında, anıt bina yapılmıştır. Valihanov’un çalışmaları Kazakistan’ın önde gelen arkeolog, doğubilimci ve tarihçisi A. H. Margulan²⁰ tarafından araştırılmıştır ve sayesinde 1961-1972 yıllar arasında Valihanov hakkında beş ciltlik eser yayınlanır.

²⁰ Margulan Alkey Hakanoviç (1904-1985). Profesör, Kazakistan Arkeoloji Okulunun kurucusu, etnografya, doğu bilimi, tarih, edebiyat ve sanat bilimi gibi birçok bilim alanında otorite ve ünlü bir bilim adamıdır. Margulan’ın yönetimi altında 1950’li yılların başlarından itibaren Valihanov hakkında bilgi ve materyaller toplanmaya başlanmıştır. Margulan Valihanov’un eser koleksiyonunun editörü, hazırlayıcısı ve onun hakkındaki birçok monografinin yazarıdır.

Sovyet Tarihi ile ilgili bütün ders kitaplarında Valihanov hakkında bilgiler verilmektedir ve hakkında birkaç tane film çekilmiştir. Bunlardan ilki olan *Onun Zamanı Gelir* (Ego vremya pridyot) filmi, Kazahfilm tarafından 1956 yılında çekilmiştir. Filmin yönetmenliğini Majit Begalin üstlenmiş, başrolde ise Nurmuhhan Janturin oynamıştır. İkincisi Valihanov'un doğumunun 150. yılı anısına *Efsane Çokan* adında dört bölümlük dizi şeklinde Asanali Aşimov²¹ tarafından 1985 yılında çekilmiş, başrolünde ise Sagi Aşimov oynamıştır. Üçüncüsü de 2006 yılında İgor Gonopolski yönetmenliğinde *Üniformalı Adam* (Çelovek v mundire) adıyla belgesel olarak çekilmiştir.

Valihanov'un halkın manevi mirasını titiz bir şekilde toplama geleneğine, dünya müzik kültürü için Kazak beste sanatının örneklerini koruyan Rus ve Sovyet müzisyen, besteci, etnolog ve Sovyet Kazakistan'ın halk sanatçısı A. V. Zatayeviç devam etmiştir. Zatayeviç hem Orenburg'da, hem de Kazakistan'ın birçok bölgesinde 2300'den fazla Kazak şarkı ve küy²² derlemiştir. Bu şarkılar ve küyler üzerinden *Kazak Halkının 1000 Şarkısı ve 500 Kazak Şarkısı ve Küyü* şeklinde koleksiyonlar oluşturulmuştur. Bu koleksiyonlarda Kazak halk müziğinin tarihi ve kuramsal sorunları incelenmiştir. Zatayeviç *Kazak Halkının 1000 Şarkısı* koleksiyonundan sonra birkaç müzikal-etnografya koleksiyonu daha toplamış ve yayımlamıştır. Bu koleksiyonların hepsi Kazak halk müziğinin antolojisini içermektedir. Ünlü Rus tarihçi, etnolog yazar L. N. Gumilev (1912-1992), Valihanov ve diğer doğubilimci, türkolog ve felsefecilerin fikirlerini kullanarak ve geliştirerek kendi Avrasyacılık anlayışını oluşturmuştur. Orta Asya'da yaşayan Türk ve Rus halkları arasındaki derin kültürel-tarihi bağ olduğu fikrini geliştirmiştir.

Valihanov, çevresindeki herkesin saygısını kazanmıştır. Bir coğrafyacı, seyyah, Orta Asya ve Doğu Türkistan araştırmacısı olarak ortaya koyduğu bilimsel miras, bilim dünyasınca kabul görmüştür. Arkasında çok geniş edebiyat, çeviri, coğrafya ve folklor çalışmaları bırakmıştır. Çok kısa süren ömrüne rağmen Orta Asya'da yaşayan Türk halklarının tarihi, coğrafyası, etnografyası ile çeşitli toplumsal, siyasi konular üzerine de pek çok çalışması vardır. Valihanov'un çalışmaları üzerine yorumlar, eleştiriler ve fikirler o daha hayattayken ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu durum onun ne kadar iyi bir araştırmacı olduğunun önemli bir göstergesidir. Çok genç yaşına rağmen ansiklopedik bilgilere sahip ve yaşadığı dönemde bilim alanında yeni sorunlar ortaya koyabilen büyük bir ilim adamı haline gelmiştir. Bilim insanının hayatını, nasıl bir insan olduğunu, seçtiği yolu, bilimsel anlamda ortaya

²¹ Asanali Aşimoviç Aşimov (1937-). Kazak oyuncu, sinema ve tiyatro yönetmeni, senarist ve eğitimcidir. İlk oyunculuk deneyimlerini öğrenciyken Botagoz (1958), daha sonra 1970 yılında Kazak destanı üzerine çekilen *Kız – Jibek* adlı filmlerde yaşamıştır. 1984 yılında yönetmen olarak dört bölümlük *Efsane Çokan* adlı filmi, 1992 yılında ise *Kozı Korpeş - Bayan Sulu* adlı Kazak Destanını konu alan bir dram filmi çekmiştir.

²² Küy: Zengin içeriğe, ahenge ve etnik özelliklere sahip halk müziği bestelerine ve ezgilerine verilen ad.

koyduğu yenilikleri, Orta Asya halklarıyla Rus halkını birbirine nasıl yakınlaştırdığını, kendi prensiplerine sadık kalma yetisini, ayrıca, ailesinin ve kurduğu dostlukların ne denli önemli olduğunu öğrenmek ve incelemek isteyenler bunları onun biyografisinde ve bilimsel mirasında rahatlıkla görebilirler. Valihanov'un vatanını ve milletini ne kadar sevdiği arkadaşları ile sohbetlerinden anlaşılmaktadır: *Ben, her şeyden önce kendi milletimi, Kazakları, sonra Sibiryayı, sonra Rusya'yı, sonra da tüm insanoğlunu seviyorum* (Koç, 2010: 373). Valihanov'un çalışmalarından günümüzde bile faydalanmak mümkündür. Bu çalışmalar, örneğin zaman içinde kaybolan ya da herhangi bir siyasi sebepten dolayı değiştirilen yer adlarının asıl hallerini ortaya çıkarmaya imkan tanır. Valihanov'un hem çalışma gücü hem de kişiliği hâlâ birçok insanın ilgisini çekmektedir. XXI. yüzyılda bile bu yetenekli ve parlak bilim adamı hakkında bilimsel araştırmalar yapılmakta ve hayatı incelemektedir. Valihanov, sadece ardında bıraktığı bilimsel, edebi, coğrafi, tarihi, toplumsal ve siyasi mirasında değil, insanların kalplerinde de yaşamaktadır.

Ç. Valihanov'un Başlıca Eserleri:

1. *Chinese Turkestan and Dzungaria by Capt. Valikhanov and other Russian travellers, 'The Russians in Central Asia'*. (1865). London, Edward Stanford,
2. *Etnografiçeskoye naslediye Kazahov*. (2007). Astana, Altın Kitap,
3. *İzbranniye soçineniya*. (1986). Moskva, Nauka.
4. *Kirgiz-Kaysaki. Kirgizi makaleleri*. P. P. Semyenov-Tyan-Şanski'nin Coğrafya sözlüğü.
5. *O sostoyanii Altışara ili Şesti vostoçnih gorodov Kitayskoy provintsii Nan-Lu*. (1860).
6. *Oçerki Cungariyi*. (1860).
7. *Rabota ob istoričeskih skazaniyah Kazahskogo naroda*. (1857).
8. *Sobraniye v 5 tomah*. (1961-1985). Alma-Ata,.
9. *Soçineniya Çokana Çingisoviça Valihanova*. (1904). XXIX. Cilt. Sankt-Peterburg.
10. *Statya Ablay i izvleçeniye iz zapisok o Kirgizah pod nazvaniyem Dikokamennaya Orda*.

Ölümünden sonra Otrivki iz Kaşgarskogo dnevnika, Kazahskiye narodniye obıçayı, Pohoronı i pominki po usopşim, O koçevkah Kirgiz, Kazahskiye zimovya adlı eserleri yayınlanmıştır. Ayrıca Alatauskiye Kirgizi, Zailiyskiy Alatau, Altışar gibi kısa makale ve denemeleri Rus İmparatorluğu'nun Coğrafya-İstatistik Sözlüğü için yazılmıştır.

KAYNAKÇA

1. Aşimbayeva Natalya. (2008). *Bir Dostluğun Hikayesi: Fedor Dostoyevski ve Çokan Valihanov*. Konsul, №4 (15).
2. Duisebayeva D. (2016). “Çokan Valihanov ile F. M. Dostoyevski Mektupları”. *Aydın Türklük Bilgisi Dergisi*. 2(3), s.49-65.
3. Erkembay J. (2014). *Ç. Valihanov– Seyyah ve Bilim Adamı*. Peer-reviewed materials digest (collective monograph) published following the results of the LXXVII International Research and Practice Conference and I stage of the Championship in Art History, Philosophy, Culturology, Physical Culture and Sports, Published by the IASHE London, s. 21-23.
4. Ermekbay J. (2015). *F. Dostoyevski ile Çokan Valihanov'un Mektuplaşması*. Peer-reviewed materials digest (collective monograph) published following the results of the XCVIII International Research and Practice Conference and I stage of the Championship in Art History, Philosophy, Culturology, physical culture and sports, Published by IASHE London, s. 29-30.
5. Ermekbay J. (2015). *Merkezi Asya'nın Fedakar İnsanları: P. P. Tan-Şanski ve Ç. Ç. Valihanov*. Peer-reviewed materials digest (collective monograph) published following the results of the XCVIII International Research and Practice Conference and I stage of the Championship in Art History, Philosophy, Culturology, physical culture and sports, Published by IASHE London, s. 27-28.
6. Ermekbay J., Abuseytova M. H. (2013). *Çokan Valihanov: Araştırmalar ve Uygulamalar*. Almatı. Eltanım Baspası, s.22-30.
7. Fedorov, V. A. (1996). *Padeniye Krepostnogo Prava v Rossii: Dokumenti i Materiyalı*. Vıpusk 1: Sotsialno-ekonomiçeskiye predposilki i podgotovka krestyanskoy reformı. Moskva.
8. Hizmetli. S. (2011). *Kazak Ulusı ve Kazak Tarihi Üzerine: Dünü ve Bugünü. İstem*. YJ/:9, Sayı 7, s. 23-43, Almatı / Kazakistan.
9. Koç, K. (2010). *İlk Kazak Bilim Adamı Şokan Valihanov. Kültür Evreni*. Sayı 5, s.365-374.
10. Margulan A. H. (1986) *Osnovniye Etapı Jizni i Deyatelnosti Ç. Ç. Valihanova*. Valihanov Ç. İzbranniye proizvedeniya. M.: Nauka.
11. *Soçineniya Çokana Çingisoviça Valihanova pod redaksiyey N. İ. Veselovskogo*. (1904). Tipografiya glavnogo upravleniya udelov. (Zapiski imp. Rus. geogr. o-va po otd-niyu etnografii; XXIX). Sankt-Peterburg.
12. Valihanov Ç. Ç. (1968). *Sobraniye v 5 tomah*, T.4 Alma-Ata: İzdatelstvo Nauka KazSSR.
13. Valihanov Ç. Ç. (1984). *Sobraniye v 5 tomah, T.1. Glavnaya redaksiya Kazahskoy Sovyetskoy Ensiklopedii*. Alma-Ata.
14. Valihanov Ç. Ç. (2015). *Sobraniye v 8 tomah*. Almatı.
15. Zayonçkovskiy. P. A. (1964). *Krizis samoderjaviya na rubeje 1870-1880-h godov*. Moskva.

16. İnternet: Aubakirov E. (2014). *Nasıl “Kazak” adı yerine hatalı bir şekilde “Kırgız” gelmişti.* Ekspres K №192, Almatı. Web: http://old.express-k.kz/show_article.php?art_id=100301 adresinden 23.07.2017’de alınmıştır.
17. İnternet: Džumagaziyev M. (2008). *Bilim Adamı ve Seyyah Çokan Valihanov.* Web: https://www.proza.ru/2008/09/07/90___adresinden 19.05.2017’de alınmıştır.
18. İnternet: K. K. Abuyev. *Rus Demokratik İntelijensiyanın Ç. Valihanov’un hakkındaki Görüşmeleri.* Web: <http://cyberleninka.ru/article/n/russkaya-demokraticeskaya-intelligentsiya-o-chokane-Valihanov> adresinden 08.03.2017’de alınmıştır.
19. İnternet: Karaağaçlı. A. *Kazakistan’ın Sosyal ve Ekonomik Yapısı.* 07.03.2012 tarihinde yayınlamıştır. Web: <http://www.turansam.org/makale.php?id=4357> adresinden 12.05.2017’de alınmıştır.
20. İnternet: Kalkan. İ. *Kazak Halkının Etnik Yapısının Oluşumu*_Web: <http://nogai.blogspot.com.tr/2009/01/kazak-halkinin-etnik-yapisinin-oluumu.html> adresinden 19.05.2017’de alınmıştır.
21. İnternet: Lavrov S. B. (2016). *Lev Gumilyev ve Avrasyacılık.* Web: <http://eurasian-movement.ru/archives/7721> adresinden 10.06.2017’de alınmıştır.
22. İnternet: Şişkin İ. S. (1998). *L. N. Gumilyev’in Kuramı, Avrasyacılık ve Rus Sorunu.* Gumilyev’in İkinci Okumalarının Tez Koleksiyonu. Web: <http://gumilevica.kulichki.net/GW/gw233.htm> adresinden 10.06.2017’de alınmıştır.
23. İnternet: Web: <http://www.kazakhstanhistory.ru/post43.php> adresinden 12.05.2017’de alınmıştır.
24. İnternet: Web: http://old.unesco.kz/heritagenet/kz/content/history/history_ru.htm adresinden 12.05.2017’de alınmıştır.
25. İnternet: Zlatkin İ. (1964). *İstoriya Džungarskogo Hanstva (1635-1758).* Moskva: Nauka. Web: <http://kalmyki.narod.ru/projects/kalmykia2005/html/zlatkin/6.htm> adresinden 23.07.2017’de alınmıştır.

Abay (İbrahim) Kunanbayuli (1845-1904)

ABAY: ADIMI ‘İNSAN’ KOYMUŞLAR NASIL CAHİL OLAYIM?

Dinara DÜİSEBAYEVA*

ÖZET

Abay Kunanbayulu, köklü Türk edebiyatının Kazak sahasında klâsiklik basamağına tırmanabilmiş sanatkârlardan biridir. O, eserlerinde en çok insan ve onun sorumlulukları üzerinde durur. İnsana evrendeki yerini, görev ve sorumluluklarını hatırlatır. İnsan mizacındaki kusurları betimler ve hicveder. Tespit ve tenkit ettiği kusurların da insanın kendisini olgunlaştırmak ve çevresindeki insanları bu uğurda aydınlatmakla yok edileceğine inanır, bunun için bazı çözümler önerir. Şairimizin yakın çevresinden başlayan tespit ve tenkitleri, mensubu olduğu boyu, kabileyi, halkı ve milleti de içine alarak tüm insanlığı kucaklayacak boyuta ulaşır. Abay’ın *bilim*, *sevgi* ve *adalet* kavramlarına dayanan çözümleri; öğrenme tutkusu, insanı tanıma arzusu ve hakikate ulaşma azmiyle şekillenen dünya görüşünün meyveleridir. Millî kültür, Doğu ve Batı kültürü gibi üç kaynaktan beslenen Abay’ın fikirlerine toplu olarak bakıldığında, onun bireyden başlayarak topluma, aile terbiyesinden başlayarak üst sosyal kurumlara doğru ilerleyecek olan bir reform istediğini görmek mümkündür. Abay, hem herhangi bir toplumda, herhangi bir çağda karşılaştığımız ve karşılaşılabileceğimiz ahlâki kusurlara dikkat çekmesi bakımından, hem onların düzeltilmesi için gösterdiği yol bakımından yerelden evrensele ulaşabilmiş bir sanatkârdır.

Anahtar Kelimeler: Kazak Edebiyatı, Abay Kunanbayulu, İnsan Mizacındaki Kusurlar, XIX. Yüzyıl Kazak Toplumundaki Sosyal Aksaklıklar, Kusur ve Aksaklıkların Giderilmesi İçin Çözüm Yolları

1. ‘Abay Atamızın Dediği Gibi...’

Abay (İbrahim) Kunanbayulu, hakkında kaleme alınmış yazılarda “yaşadığı çağda değeri anlaşılmamış bir *bilge* ve *jumbak can* olarak nitelendirilir.²³ Sonuncusu Abay’ın *Jüreginnin tübine teren boyla* (Kalbinin derinliklerine dal)

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ddusebayeva@aydin.edu.tr

‘ Bilim ve İnsan-1’ adlı bu değerli çalışmaya katılmamıza vesile olan, konuyu teklif eden ve yazılması için teşvik eden Prof. Dr. Zeynep Bağlan Özer’e çok teşekkür ederiz.

²³ Bu çalışmada yararlandığımız, Taken Alimkulov’a ait Abay Kunanbayulu ile ilgili kitabın adı *Jumbak Jan*’dır.

sözleriyle başlayan şiirinde geçer: *Men bir jumbak adamın... (Ben bir bilmeyeceyim)."*

Okuyucusuna: *"Beni anlamak için kendi kalbinin derinliklerine dalmalısın."* diyor Abay. Bu sözler kulağımıza tanıdık geliyor. Başkasını tanımanın ve anlamının yolu kendimizi tanımaktan, kendimizi anlamaktan geçer. Kanaatimizce Abay burada: *"Beni çözmeye çalış. Beni çözmek için sadece akıl değil kalp de gereklidir."* demektedir. *Kalp* ile Türk Dünyası'na bilindik bir kavram olan *gönüllü* işaret etmektedir. Aynı şiirin: *"Men bir jumbak adamın onu da oyla. Soktıkpalı sokpaksız jerde östim, Mınmen jalgız alıştım kına koyma"* şeklindeki dizelerini şöyle aktarabiliriz: *"Ben bir bilmeyeceyim (bir gizemim) onu da düşün. Engeli engebese çok ve patikasız bir yerde büyüdüm. Binle yalnız savaştım. Elimden geleni bu oldu; kusuruma bakma."*

İnsanın bir bilmece olarak nitelendirilmesi evrensel bir bakış açısidir. İnsanlığa ortak olan bu anlayışın tezahürlerini farklı kılan ise onun yorumlanmasıdır. Nitekim aynı bakış açısını, Abay'ın bazı şiirlerini Kazakçaya tercüme ettiği Rus şairi M. Yu. Lermontov'un eserlerinde de görmek mümkündür. Buna büyük yazar F. M. Dostoyevski'yi de ekleyebiliriz. Onun: *"İnsan bir gizemdir. Eğer tüm yaşamını onu çözmekle geçirirsen, zamanını boşa harcamış olmazsın. Ben de bu gizemle meşgul oluyorum çünkü ben bir insan olmak istiyorum"* sözü, günümüzün sevilen özdeyişlerindendir.

Can, Kazak Türkçesinde *adam* ve *kisi* sözcükleriyle birlikte *insanı* karşılar. Zaman zaman sözünü anlayacak kimse olmadığından yakınan Abay'a yakışan unvan, yaşamı ile sanatının özü olarak bellediği: *Adam bol!* (İnsan ol!) cümlesindeki *insan* olsa gerek. Nitekim Abay bir şiirinde *"Adam degen dankım bar."* der²⁴. Bir başka şiirinde ise bu ismin başlıca sorumluluğunu hatırlatır: *"Atımdı adam koygan son kalay nadan bolayın?"* (Adımı insan koymuşlar. Nasıl cahil olayım?). Abay'ın *insan* olmaktan başka davası yoktu dersek yanlış olmayacağız. Şimdi de onun bilim dünyasınca kabul edilen niteliklerini sıralayalım: O, Kazakların baş şairi²⁵, *agartuvşı*²⁶, filozof²⁷, dâhi,

²⁴ *"Bir şanıım var 'insan' derler ona."* şeklinde aktarabileceğimiz bu dizedeki *dank* sözcüğü, *şan*, *şöhret*'le birlikte *ad*, *lakap*, *unvan*, *mevki*, *rütbe* anlamlarına da gelir.

²⁵ Abay'la ilgili ilk makale, onun vefatı üzerine Alihan Bökeyhanlı tarafından yazılmış ve 25 Kasım 1905 tarihinde *Semipalatinski Listok*'ta yayımlanmıştır. Siyasetçi, iktisatçı, tarihçi, etnograf ve gazeteci yazar Alihan Bökeyhanlı, aynı zamanda da XX. yüzyılın başlarındaki demokrat Kazak aydınlarının millî bağımsızlık yolundaki tüm mücadelelerinin etkin ve etkili bir ismi idi. O, Abay'ın şiirlerinin kitaplaştırılmasına da öncülük etmiş ve katkıda bulunmuştur. Ondan sonra makale yazarlardan biri Ahmet Baytursın idi. Onun 1913 yılında, Kazak gazetesinde yayımlanan makalesi Türkiye Türkçesine de aktarılmıştır: Baytursunlu, Ahmet (1996) , *Kazakların Baş şairi* (Aktaran: M. Öner) TDK Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, 2, 378-385.

²⁶ *Agartuvşı*: Aydınlanmayı savunan, aydınlanmacı. Rönesansçı düşündür.

²⁷ Bisembiyev'e göre Abay'ın doğa ve toplumla ilgili fikirlerini sistemli bir şekilde ortaya koyduğu müstakil bir felsefi eseri yoktur. Onda felsefi bir sistem yoktur. Ancak şiirlerinde ileri sürdüğü felsefi fikirleri vardır (Bisembiyev, 1954, s.39). Mirzahmetulı'na göre Abay, sadece Kazaklar arasında değil tüm Türk halkları için yaşadığı dönemde zirveye ulaşmış felsefi şiir konusunda çağdaşlarından hayli yüksektedir. Bkz.:

bestekâr, yazar, tercüman, siyasetçi, eğitimci ve aydındır. M. Avezov, K. Jumaliyev, S. Mukanov, M. S. Silçenko, B. Kenjebayev ve E. Ismayılov, K. Jubanov, S. Amanjolov, I. Kenesbayev, N. Savranbayev, M. Balakayev, A. Iskakov ve G. Musabayev gibi bilim adamlarına göre Abay, Kazak yazılı edebiyatının temelini atmıştır (Sızdıkova, 2014: 6-7).

Edebiyat tarihçisi ve yazar Sabit Mukanov, Abay’la ilgili, “*Dâhilerin hepsi şair, şairlerin hepsi dâhi değildir. Abay’da her ikisi de vardır.*” demiştir. Bir başka edebiyatçımız Gabit Müsirepov, 21 Ağustos 1945 tarihli *Sotsialistik Kazakistan* gazetesinde Abay’ın Kazak edebiyatının gelişimindeki tarihî yerini şu şekilde değerlendirmiştir: “*Kazak halkının aydınlık geleceği için hayatı boyunca mücadele eden Abay, bir milletin belli bir yüzyıldaki fikrî hayatının genişliği ile yüksekliğini gösteren şairler arasında yer alır. İleri görüşlülüğün, derin bir tefekkürün, büyük bir akımın şairi olan Abay, geçmiş, yaşadığı dönemi ve geleceği akıl süzgecinden geçirdi, yalnız Kazak edebiyatının değil Kazakların manevî kültürünün geleceğini şekillendirecek yollar gösterdi. Abay, yaşadığı çağın insanlarından hayli yüksekte olan bir şairdi. O, çağı ile milletin dertlerini terennüm ederken onları tarihî gelişme yolunda ilerleyen tüm insanlığın sorunlarına dönüştürebildi. Abay, Kazak halkının yeni bir zorlu geçitle karşılaştığı döneminin şairidir. Bu devir, Kazaklardan çıkan fikir adamlarının halkın geleceği için çok endişelendiği, çok düşündüğü, çok dertlendiği bir dönemdir*” (Müsirepov, 2012: 91).

Kazak halkının Abay’a duyduğu muhabbet ve hürmetin ne kadar derin olduğunu ise, günlük hayatta sık sık şahit olduğumuz: “*Abay atamızın dediği gibi...*” şeklinde başlayıp söylemek istediğinin doğruluğunu onun nasihatleriyle destekleyen sohbetler kanıtlsa gerek. Kazak halkı, zamanında “*bahşı mezarı gibi yapayalnız kaldığı*”ndan, “*kayaya gidip haykırdığında sesinin yankısından başka bir şey duyamadığı*”ndan, “*kalp gözü açık dinleyici bulamadığı*”ndan yakınan şairimizi, vefatından kısa bir süre sonra çıkardığı o “*klâsiklik*” mertebesinden bugüne kadar hiç indirmemiş, onun eserlerinden de “*Abay sözü*” ve “*Abay nasihatı*”²⁸ şeklinde daima muhabbet ve hürmetle bahsetmiştir.

Halk arasında Abay’a *dânâ* (dâhi, bilge), *hakîm* (bilge, filozof) ve *kemenger* (şahsiyet) gibi vasıflar da lâyük görülür. Ancak onun için daha çok *ata* unvanı kullanılır. *Atamız* demek, *klâsik* sıfatının halk arasındaki şekli olsa gerek. Sıradan, ama candan ve hayatın içinde. Oysa *klâsik*, tanımlanması, açıklanması ve karşılaştırılması gereken çok ciddi bir kavram gibi. Çoğunlukla da eğitim ocaklarında, okul duvarlarının içinde kullanılmıyor mu?

Mekemtas Mirzahmetulı, *Kazaktın Minezi Özgerip Ketti*. Web: www.dalanews.kz/18024 adresinden 30.06.17 tarihinde alınmıştır.

²⁸ Jumagalı Ismagulov, *Abay: Akındık Tagılımu*, Gılım, Almatı 1994, s.123.

Bize daha çok başka ülkelerden gelmiş ve dünyanın okuyup yazan milletlerince *klâsik* olarak tanınmış dünya klâsikleri de var. Başka başka dillerde hitap ederler bize onlar. *Atamız* ise bir tanım gerektirmiyor. Bizdendir; örnek alınması ve sözü dinlenmesi gereken bir büyüğümüz. Öz dilimizde hitap eder bize. Ancak başka diyarlardan gelen klâsiklerle ortak meselelere dikkat çeker, ortak çözüm yolları teklif eder. Soy, ten rengi ve inanç gibi nitelikleri engele dönüştürenlerden değildir klâsikler. Tüm insanlığı kucaklayan bir dünya görüşüne sahiptirler. Uvalihan Abdıhanov'a göre bugün Rudakî, Nizamî, Nevayî, Shakespeare, Byron, Goethe, Puşkin, Lermontov²⁹, Tolstoy ve Dostoyevski ile aynı safta yer alan Abay'ın edebî mirası, millî ve evrensel değere sahip büyük bir hazinedir. Onun eserlerindeki fikirler bugün de günceldir. Gelecekte de onun bilge fikirlerine ihtiyaç duyulacaktır (Abdıhanov, 2017). Bunu bir başka tespitle destekleyelim: “*Abay; Virgilius, Shakespeare, Goethe ve Puşkin gibi dâhilerdendir. Onun sanatında derine uzanan millî kökler, evrensel değerlerle ahenk içindedir*” (Anastasyev, 2010: 22).

Abay'ın bir dâhi olarak nitelendirildiğini söyledik. “Dâhiler, mensup oldukları içtimai heyetin hâle veya istikbâle ait bir mefkûresini (ülküsün) azami muvaffakiyetle temsil eden insanlar olmaları bakımındandır ki, edebiyat tarihinde başlıca hedef olurlar” (Fuat Köprülü, 2016: 29). Abay Kunanbayulı da Kazak edebiyatı tarihinde bir dâhi olarak yerini almış, pek çok çalışmaya ilham kaynağı olmuştur. O, vefatından sonra da hayatın içinde yer almaya, kendinden sonrakilere ışık olmaya devam etmiştir. Kazakistan'da bugün Abay adını taşıyan birçok okul, müze, enstitü, tiyatro, cadde ve sokak vardır. İlköğretim ve ortaöğretim ders kitaplarında şahsiyeti ile sanatına geniş yer verilen Abay, yükseköğretim kurumlarında müstakil bir ders olarak okutulmaktadır. Kazak Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'na bağlı Abaytanuv (Abay Araştırmaları) adlı bir bilim dalı da gelişmiştir. Abay hakkında yazılan tiyatro eserleri, roman ve şiirlerle birlikte belgesel ve sinema filmleri de mevcuttur. Şairlerimizin ona ithaf ettiği şiirler müstakil kitap olarak yayımlanmıştır. Kazakistan'daki yükseköğretim kurumlarında Abaytanuv Tarihi adlı bir dersin okutulmasına öncülük eden edebiyatçı âlim Mekemtas Mırzahmetulı, 1990'lı yıllara kadar Abay'la ilgili yapılan çalışmaların dört bine ulaştığını belirtmiştir (Mırzahmetulı, 1994: 161). Bunların arasında “Abay Ansiklopedisi” ve “Abay Dili Sözlüğü” de vardır. Bir fikir vermesi bakımından Abay'ın şahsiyeti ile eserlerinin incelenmesine dikkate değer katkıda bulunan isimlerden birkaçını sıralayalım³⁰: Kakitay Iskakulı, Alihan Bökeyhanulı, Ahmet Baytursınulı, İliyas

²⁹ Abay Kunanbayulı, M. Yu. Lermontov'dan 28 şiir tercüme etmiştir (Askerbekkızı, 2004:592)

³⁰ İsmi zikredilen bilim adamları ile aydınlarımızdan birkaçının Abay ile ilgili makaleleri *Ulı Dala Tulgaları (Ulu Bozkırın Şahsiyetleri* serisinin *Abay (İbrahim) Kunanbayulı* adlı kitabında yer almıştır. *Ulı Dala Tulgaları* serisi, Kazakistan Eğitim ve Bilim Bakanlığı'nın *Gılımi Kazına* adlı projesi çerçevesinde yayımlanmaktadır. Serinin *Abay (İbrahim) Kunanbayulı* adlı kitabı, Muhtar Avezov Edebiyat ve Sanat Enstitüsü tarafından hazırlanmıştır. Bkz. *Ulı Dala Tulgaları Seriyası: Abay (İbrahim) Kunanbayulı*, Adebıyet Alemi, Almatı 2013.

Jansügirov, Mircakıp Duvlatulı, Muhtar Avezov, Kудaybergen Jubanov, Sabit Mukanov, Baurıjan Momışulı, Mitrofan Silçenko, Mukametjan Karatayev, Kajım Jumaliyev, Beysenbay Kenjebaev, Aykın Nurkatov, Zeki Ahmetov, Müsilim Bazarbayev, Serik Kıyrabayev, Hangali Süyiñşialiyev, Zeynolla Kabdolov, Rımgali Nurgali, Malik Gabdullin, Rabıga Sızdıkova, Seyit Kaskabasov, Rahmankul Berdibayev, Taken Alimkulov, Şeriyazdan ELEVKENOV, Tursınbek Kakişev, Tursın Jurtbay, Garifolla Esim vb.

Bugün Abay, Kazakistan'ın dışında Türkiye başta olmak üzere diğer Türk devletlerinde de bilimsel çalışmalara konu olmakta, Türk Dünyası ile ilgili derslerde okutulmaktadır.

2. İnsanı çağı yoğurur.

Abay'ın asıl adı İbrahim'dir. Rivayete göre babası Kunanbay gördüğü bir rüya üzerine, ona bu adı koymuştur. Kutsala hürmetin göstergesi olarak peygamberlerin adlarını söylememe geleneğinden olsa gerek Ninesi Zere, torunu İbrahim'e Abay demiştir. Abay sözcüğü, *dikkatli, ihtiyatlı, sak, sakınan, düşünceli* anlamlarına gelir. Annelerin çocuklarına çok söyledikleri, sevgi ve endişeyle karışık "*Abayla³¹, balam.*" cümlesinde geçer bu sözcük. Rivayete göre "*zamanenin kargaşası ve acımasızlığı*"ndan korumak için bu adı vermişler şairimize babaannesi Zere ile annesi Uljan. Çocuğun mizacının şekillenmesinde annelerin ne kadar etkili olduğunun somut örneğini, Abay'ı hem edebî eserleriyle hem ilmî çalışmalarıyla dünyaya tanıtan Kazak edebiyatının klâsiği, Türkistan edebiyatının anıtı³² Muhtar Avezov'un dört ciltlik *Abay Yolu* romanından okuyabilirsiniz.

Abay Kunanbayulı, resmî hayat hikâyesine³³ göre Kazakistan'ın Semey ilinin Şingıs *avıl*'ında³⁴ doğup büyümüştür. İlk eğitimini *avıl molla*'sından alan Abay'ı, babası on yaşına geldiğinde önce Semey şehrindeki Gabduljappar adlı bir mollaya (Avezov, 2002: 62-63), daha sonra Ahmet Rıza'nın yanına verir. Semey imamı Ahmet Rıza'nın yönettiği medresede Abay üç yıl okumuştur. Burada Arapça, Farsça ve Çağatayca öğrenmiştir. Aynı zamanda üç ay kadar *prihodskaya škola*'nın derslerine katılmış, Rusça öğrenmiştir³⁵.

³¹ Dikkatli ol, yavrum.

³² Öner, Mustafa, "XX. Yüzyıl Türkistan Edebiyatının Anıtı: Muhtar Avezov (1897-1961)", *Bilig*, Bahar / 2006, Sayı 37, s.175-188.

³³ Resmî biyografi derken Abay'ın ilmî biyografisini kastetmiştik. Muhtar Avezov, Abay'ın biyografisi için uzun yıllar bilgi ve belge toplamıştır. Onun Abay biyografisini, 1950'de çıkan dördüncü baskısına kadar nasıl genişlettiğini şu çalışmadan takip etmek mümkündür: M. Avezov, *Abaydı Bilmek Parız Oylı Jaska*. (İbrahim Kunanbayulının Gumırnaması), Okuv Kuralı, Kurastırğan: Mekentas Mırzahmetuli, Sanat, Almatı 1997.

³⁴ Avıl: Oba, köy.

³⁵ 1718 yılında kurulan Semey şehrinin 1858 yılındaki nüfusu 261487 kişidir. Semey'de 1860'lı yıllarda faaliyet gösteren eğitim kurumları ise şunlar idi: bünyesinde bir kız mektebi bulunan bir ilçe meslek yüksekokulu, iki *prihodskaya škola* (kilise yüksekokulu), 14 Rus Kazakları (Kazaçi) okulu ve 9 Tatar

Semey bölgesinin tanınmış kişilerinden ve Çarlık hükümetinin görevlendirdiği yerli yöneticilerden biri, daha doğrusu Kazaklar arasındaki ilk *aga starşın*³⁶ olan babası³⁷, onu on üç yaşından itibaren mevkiinin *izbasarı*³⁸ olarak yetiştirmeye başlamıştır. Medrese eğitimi üç yıllık bir süreyle sınırlı olsa da Abay, kendi döneminin şartlarına göre *hoca görmüş, okumuş, tahsilli* bir insandır.

Medrese yıllarında anlatılanı, okunanı hemen hafızasına kaydedip *Türkî tili*'ne aktarmakla dikkat çeken Abay'da (Avezov, 2002: 62) okuma tutkusu memleketine döndükten sonra da sönmez. Jiydebay obasındaki çocukluk ve ilk gençlik günleri, Irgızbay boyunun, hatta Tobıktı kabilesinin *büyük anası* olarak tanınan ve mizacıyla adından daima saygı ve sevgiyle bahsettiren ninesi Zere ile annesi Uljan'ın anlattığı masal, menkıbe, rivayet, efsane ve destanları dinlemekle ve eline geçen her kitabı okumakla geçer. Eline geçtikçe diyoruz, çünkü Jiydebay obasında ve yakınlarında bir okul veya kütüphane yoktur. Bunun için Abay, yakınında yöresinde kitabı olan kim varsa onun kitabını aldırıyordu. Gabıthan Molla aracılığıyla babası Kunanbay'ın şehirden getirttiği kitapları da alıp okur. Derler ki babası Kunanbay, çocukları okutmak için davet ettiği Gabıthan Molla başta olmak üzere okuma bilen kişilere, tabii ki aralarında Abay da var, kitap okutup dinlemeyi çok severmiş. Kunanbay, çocukluğunda aldığı geleneksel dinî eğitimin dışında sistemli bir eğitim görmemiş, ancak ilerleyen yaşlarda azmetmiş ve Kur'an sure ve ayetlerini okur olmuştur. Oğullarından Haliolla'yı Rusça eğitim veren askerî okula, Abay'ı ise medreyese göndermesi, onun eğitime ne kadar kıymet verdiğine örnektir. Böyle 'kitap okutma' saatlerinde Abay'ın babasına Süfî Allahyâr'ın eserlerini okuduğu rivayet edilir.

Muhtar Avezov, Abay'ın yetişmesinde onun doğup büyüdüğü ailesinin, mensubu olduğu boyun, soyun, akraba ve arkadaş çevresinin önemli olduğuna dikkat çeker: “*Şair adayı Abay'da akrabadan, aileden, soydan gelen özellikler var. Ata geleneği ve geleneksel hayat tarzı var. Atalarından, ana babadan geçen huylar var*” (Avezov, 2002: 45). Avezov, Abay'ın atası Irgızbay'dan başlayıp sırasıyla dedesi Öskembay, babası Kunanbay ve dayılarından Abay'a geçen hazırcıevaplık, nüktedanlık ve liderlik gibi özelliklere dikkat çeker. Abay'ın atalarına ve dayılarına ait özdeyiş ve şiirlerden örnekler verir. Halk hafızasında sert mizaçlı, aynı zamanda da akıllı, dindar, ileri görüşlü ve güçlü bir lider olarak kalan Kunanbay'ın şu sözleri dikkat çekicidir: “*Kul ile sahibi, cephede eşitleşir. Genç ile yaşlı bilgide eşitleşir. Zengin ile fakir cömertlikte eşitleşir. İyi ile kötü, öldüğünde eşitleşir. İnsanın nasıl bir mizacı (iyi veya kötü*

okulu. Web: <http://алтай-информ.рф/goroda-kazakhstan/semipalatinsk-semej.html> (<http://altai.inrofm.rf>) adresinden 02.07.2017 tarihinde alınmıştır.

³⁶ *Starşın*, Rusça askerî bir rütbe olan *starşına*'nın Kazakça söylenişidir ve *kaza başkanı* olarak aktarılabılır.

³⁷ Kunanbay, 1849 yılının güzünde, Abay dört yaşındayken, *aga starşın* olmuştur. (Alimkulov, 1993: 225).

³⁸ *İzbasar*: İzinden giden, yolunu takip eden; halef; mirasçı.

huyu) varsa kusuru da o olur. Başkasının kusurunu dile dökmekten kolayı, kendi kusurunu anlatmaktan zoru yoktur. Yapılmış işten daha kolayı, yapılacak işten daha zoru yoktur. Yalan ile gerçeğin arası dört parmak kalınlığındadır; gözle görülen gerçek, kulakla duyulan yalandır” (Avezov, 2002: 59).

Abay’ın mizacının şekillenmesinde, ninesi Zere ile annesi Uljan’ın payı büyüktür. Kazak sözlü edebiyatının nice güzel örneğini çocuk Abay, ninesi ile annesinden dinlemiştir. Misafirperver Zere ile Uljan’ın oturduğu Jiydebay obası, yörenin tanınmış, itibarlı ozanlarının da uğradıkları, bizzat davet edilip günlerce ağırlandıkları ve sanatlarını sergiledikleri bir mekân olmuştur. Destan, türkü, mani, atışma, rivayet, efsane ve masalları kendini unutacak kadar pür dikkat dinleyen Abay, zamanla anlatan kişi olur. Medrese yıllarında memleketine geldikçe okuduklarını başta ninesi Zere ile annesi Uljan olmak üzere dinlemek için gelen oba sakinlerine özetleyerek anlatmayı âdet edinmiştir. Abay’ın Jiydebay obasındayken okudukları ve anlattıkları, Doğu edebiyatının klâsikleridir³⁹. Okuduklarının isimleri ilk şiirlerinde de geçer: Firdevsî, Sadî, Nizamî, Fuzulî, Nevayî, Camî ve Seyhâlî (Ahmetov, 2008: 22). Sıraladığımız bu isimlerin eserlerini, Abay sadece medrese yıllarında değil, daha sonra da derin bir muhabbetle okumayı sürdürür. Kutadgu Bilig, Babürnâme, Seçere-i Türk, Mahbûb-el Külüb⁴⁰, Gülistan ile birlikte Farabî’nin yolunu takip eden Davanî⁴¹, Ahmet Yesevî, Süleyman Bakırganî ve Şehabettin Mercanî’nin⁴² eserlerini, Şemseddin Sâmî’nin Kamûsü’l Alâm’ını⁴³ da okur.

Abay, kitapları tutkuyla okuduğu gibi okuduğunu çevresindekilere anlatıp yayan bir kişidir. O, aile üyelerini, yetiştirdiği genç ozanları ve kendisini dinlemeye gelen oba sâkinlerini, Binbir Gece Masalları, Şehname, Köroğlu, Leylâ ve Mecnûn⁴⁴ gibi Doğu edebiyatının eserleri ile Rus ve Avrupa edebiyatının örnekleriyle tanıştırmıştır.

Fikir ve sanat bakımından Abay’ın beslendiği üç kaynaktan⁴⁵ biri, Rusça aracılığıyla ulaştığı Batı (Avrupa) kültürüdür. Yukarıda da belirtildiği gibi Abay, Semey’deki medresede okurken *prihodskaya škola*’nın derslerine katılıp Rusça öğrenir. Onun yabancı dil eğitimi bu üç aydan ibarettir. İdarî işlerde Çarlık yöneticileri, hâkim ve avukatlarıyla anlaşmak için Rusça bilmenin

³⁹ Abay’ın Doğu klâsikleri ile ilişkisi için şu çalışmaya bakılabilir: El-Maşani, *El-Farabi jane Abay*. Köp Tomdik Şıgarmalar Jıynagı, 2-tom, Alataş, Almatı 2005.

⁴⁰ Ötegen Kümisbayev, “Navayî jane Abay”, *Şıgıs Şayırları*, III tom, Davir, Almatı 2015, s.131.

⁴¹ Celalleddin Muhammed bin Ashad el Davanî (Mırzahmetuli, 1996:165.).

⁴² Akjan El-Maşani, *El-Farabi jane Abay. Köp Tomdik Şıgarmalar Jıynagı*, 2-tom, Alataş, Almatı 2005, s. 107, 118-120, 124-125.

⁴³ Ötegen Kümisbayev, “Navayî jane Abay”, *Şıgıs Şayırları*, III tom, Davir, Almatı 2015, s.129.

⁴⁴ Muhtar Avezov, “Abay Enbekterinin Biyik Nısanası”, *Abay Tağılımı, Adebî Sın Makalalar, Zertteveler*, Jazuşşı, Almatı 1986, s.10-11.

⁴⁵ Abay’ın beslendiği üç kültür, üç kaynakla ilgili bilgi için şu kaynağa bakılabilir: Muhtar Avezov, *Jıyırma Tomdik Şıgarmalar Jıynagı, On Togızınşı Tom, Monografıyalar, Makalalar*. 1985, Jazuşşı, Almatı 1985, s.47-48.

gerekliliği, onu Rusça bilgisini kendi çabalarıyla geliştirmeye iter. Semey'de idarî işleri takip ederken, belli bir yol takip etmeden, iyi olduğunu duyduğu her kitabı okur. Aslında Abay'ın Rus edebiyatıyla tanışması ve Rusça eserleri severek okumasında ağabeyi Haliolla'nın payı büyüktür. Haliolla, Avrupaî eğitim alan ilk Kazaklardandır.

Abay, Semey şehrinin halk kütüphanesinden aldığı ve Kazak topraklarına sürgün edilmiş Rus aydınlarının yardımıyla edindiği Rusça kitapları okuyarak bilgisini zenginleştirir. 1880'li yıllarda, 35-36 yaşlarında iken, okuyacağı kitapları araştırmak ve alıp gitmek için yaptığı kütüphane ziyaretlerinden birinde, E. P. Mihaelis ile tanışır. Tanışma şöyle gerçekleşir: Abay, kütüphane⁴⁶ görevlisinden Tolstoy'un bir eserinin yayımlandığı *Russkiy Vestnik* dergisini ister. Konuşmaya kulak misafiri olan Mihaelis, bozkırlı bir Kazak'ın Tolstoy'un eserlerini okumak istemesine hem şaşırır hem hayranlık duyar. Bu tanışma Mihaelis ile Abay arasında kök salacak olan dostluğun çekirdeğidir. “*Dünyaya gözümü açan Mihaelis'tir.*” diyerek adından hürmetle bahsettiği E. P. Mihaelis ile ilk tanıştığında Abay, Rusça eserleri okuyup anlayacak seviyededir. Çevresinde tanınmış bir yönetici, itibarlı bir aydın ve şöhreti yaşadığı ilin sınırlarını aşmış bir şairdir. E. P. Mihaelis'in desteğiyle Abay için sistemli bir okuma süreci başlar.

Mihaelis ile birlikte Polonyalı hukukçu S. S. Gros, Rus doktor N. İ. Dolgopolov, Kazakların etnografyası hakkında çok değerli çalışmalara imza atan A. V. Leontyev, Abay'ı 1860'lı yılların Avrupa ve Rus fikir akımlarıyla, Rus edebiyatının hümanist ve demokrat yazarlarıyla tanıştırlar (Silçenko, 1945: 22-27). Böylece Abay'ın dünya görüşünün şekillenmesinde millî kültür ve Doğu klâsikleriyle birlikte A. S. Puşkin⁴⁷, M. Yu. Lermontov, İ. A. Krılov, V. G. Belinski, N. G. Çernişevski, L. N. Tolstoy, N. A. Nekrasov, İ. S. Turgenev, E. Saltıkov-Şçedrin, N. A. Dobrolyubov ve D. İ. Pisarev gibi Rus münekkitleri ile klâsiklerinin eserleri de etkili olmuştur (Avezov, 2002: 82; Zeki Ahmetov, 2008: 25.). Rusça aracılığıyla Byron ile Goethe'nin ve diğer Avrupa sanatkârlarının eserleriyle, hatta Antik edebiyatla, Darwin ve Spinoza'nın fikirleriyle de tanışmıştır (Avezov, 1954: 20).

Abay'ın talebeleri olmakla gurur duyan Alihan Bökeyhanulı ile Ahmet Baytursınulı, Abay'ın şiire tam anlamıyla yönelmesinde, şiirin ve felsefi

⁴⁶ Abay Kunanbayulı, 1883'te açılan ve 1992 yılında onun adını alan Semey Halk Kütüphanesi'nin ilk okuyucularındandır. Web: http://semeylib.kz/?page_id=172&page=2. adresinden 2.08.2017 tarihinde alınmıştır.

⁴⁷ Abay, Puşkin'in ve Lermontov'un bazı şiirlerini Rusçadan Kazakçaya tercüme etmiştir. Araştırmacılar onların tercümeden çok birer telif eser oldukları konusunda hemfikirlerdir. Abay, hatta tercüme ettiği bazı şiirlere beste yazmıştır. Puşkin'in *Yevgeniy Onegin* adlı manzum romanının başkahramanı Tatyana, Abay'ın tercümesiyle ve bestesiyle aşkını Kazakça ve bir Kazak kızı gibi anlatmıştır. *Tatyana'nın Mektubu*, Abay'ın *Közimnin Karası* (Göz Bebeğim) ve *Ayttım Salem Kalam Kas* (Selam Gönderdim Sana Kalem Kaşım) gibi çok sevilen aşk şarkıları arasında yerini almıştır.

düşüncenin değerini anlamasında, edebî eser yazmanın bilgili ve medenî milletlerde saygın bir iş olduğunu kavramasında sürgündeki *siyasî suçlular* E. P. Mihaelis ve S. S. Gross'un etkili olduklarına dikkat çekmişlerdir. Kakitay Iskakuli ise Turagıl Abay'ın birlikte hazırlayıp 1909 yılında bastırdıkları Abay'ın ilk şiir kitabı için yazdığı biyografisinde onun Avrupalı âlimlerden Herbert Spencer (1820-1903) ve John William Draper'in (1811-1882) eserlerini de okuduğunu belirtmiştir⁴⁸. Bu etki tek taraflı olmamıştır. Abay, dostluk kurduğu Çarlık Rusya aydınlarının Kazaklarla ilgili ilmî çalışmalarına önemli katkılarda bulunmuştur.

Avezov, Abay biyografisinin ilk nüshasında onun otuzlu yaşlarına kadarki istek ve hedeflerinin bir bozkır *bolısı*'nın⁴⁹ menfaatlerinden farklı olmadığını belirtir. Abay, tabii olarak babadan kalan *boluluk*⁵⁰ mevki ile mal varlığının muhafazası için mücadele etmiştir. Bilinçli olarak Rusçasını geliştirmeye yöneldiği yirmili yaşlarından sonra yaklaşık on-on beş yılda yoğun bir okuma sürecinden geçen Abay, kırklı yaşlarına geldiğinde ise yaşadığı bölgede yaygın olan boylar arası anlaşmazlıklarla, rüşvetçilik, dedikoduculuk ve hırsızlık gibi olumsuzlukların, aslında tüm Kazak halkını hapseden kusurlar olduğunu kavrar. Bu kusurları düzeltmeye karar verir. Doğru sözü dinler ve anlar diye ümit ettiği kişilere öğüt vermek için bir *ustaz*⁵¹, halkına yol gösteren bir önder olmak ister. Okuyup öğrendiklerini ve deneyimlerini bu yolda kullanmayı düşünür. Onun okuduklarından ne kadar çok etkilendiğini göstermek için şu sözlerini aktarmak yeterli olacaktır: “*Otuzlu yaşlarımdan itibaren Avrupalı bilginlerden çok kitap okudum. Kırkıma yaklaştığımda, eski dünyam/dünya görüşüm altı üst, üstü alt olup değişti. Doğu dediğim Batı, Batı dediğim de Doğu oldu.*” Bundan sonra da okuma onun için beslenme gibi tabii bir ihtiyaç olmaya devam etmiştir (Avezov, 2002: 83-84).

Abay'ın beslendiği üç kaynağın başında millî kültür gelir. Onun yetişmesinde Kazak sözlü edebiyatı ile *şeşendik*⁵² sanatının, Kazak töresi ile örf-âdetlerinin, geleneksel yönetim tarzı ile resmî unvanı *aga starşın*⁵³, halk

⁴⁸ Abay'ın Draper'i okuduğu ile ilgili bilgi, ABD'li gazeteci G. Kennan'ın 1890'da yayımlanan *Sibirya ve Sürgün* adlı kitabında da yer alır. G. Kennan, Semey'e gelince buraya *siyasî suçlu* olarak sürgün edilmiş A. V. Leontyev'i ziyaret eder. Leontyev, Semey Halk Kütüphanesi'nin tarihçesini anlatırken Draper'i okuyan bozkırlı Kazak İbrahim Kunanbayev'in de bu kütüphaneden istifade ettiğini belirtir. Leontyev, önce buna şaşırmıştır. Ancak Abay'ın kendisine dedüksiyon ile endüksiyon arasındaki farkı sorması üzerine onun İngiliz filozofların eserlerini Rusça tercümesinden takip etmesini, okuyup anlamasını takdir etmiştir. O, sözlerine Abay'la Draper'in *Avrupa Düşüncesinin Gelişimi* adlı kitabı üzerine sohbet ettiklerini de ekler. Dj. Kennan, *Sibir i Ssilka*, v Dvuh Çastyah, perevod s Angliskogo İ. N. Kaşitseva, İzdanie VI. Raspopova, St. Peterburg 1906, s. 26.

⁴⁹ Bucak başkanı. Boy beyi.

⁵⁰ Bucak başkanlığı, beylik.

⁵¹ Üstat, öğretmen.

⁵² Hikmetli söz söyleme, retorik.

⁵³ Kaza başkanı

arasında ise *ruv bası*⁵⁴ olarak tanınan babasından aldığı terbiyenin etkisi büyüktür. Abay, erken olgunlaşır. 15 yaşında evlenir. 16 yaşında baba olur. 1866'da *bolis* olur ve bu görevi aralıklarla 1878 yılına dek sürdürür. Onun yürüttüğü diğer idarî görevi ise *biy*⁵⁵, liktir.

Abay'ın gençliği, mensubu olduğu Tobıktı kabilesinin Irgızbay boyu ile Jigitek, Bökenşi ve Borsak boyları arasındaki anlaşmazlıkların ortasında geçer. O, başta babası Kunanbay olmak üzere *aga sultan*⁵⁶ daha sonra *bolis*, *starşın*, *ruv bası*, *biy* gibi yöneticilerin halkı nasıl yönettiklerini gözlemeleme fırsatına sahip olur.

Boylar arası anlaşmazlıkların çözümünde *ata jolı*⁵⁷ adıyla bilinen kurallara ve şeriat kaidelerine başvurulmaktadır. Büyük anlaşmazlıklar davalık olan taraftarlar, genel anlamda halk tarafından seçilen *biy*'lerce ve Çarlık hükümetinin *olağanüstü kurultay* olarak adlandırdığı toplantılarda çözülmektedir. Böyle kurultaylarda, *söz* (hitabet, retorik), büyük bir öneme sahiptir. Bir söz büyük bir çatışmayı durdurabilmekte veya bir kavgaya sebep olabilmektedir.

Abay, babasının talimatlarıyla başlangıçta bir ulak veya bir elçi gibi katıldığı meclislerde iyi bir dinleyici idi. “Duyduğunu anlama, anladığını unutmama ve onları gerektiğinde kullanma, konuşmasına ekleme gibi özellikler, o dönemin itibarlı kişilerinin arasında yaygın bir gelenek idi” (Avezov, 2002: 68). Buna Abay'ın hazırcevaplık, muhatabını şaşırtacak ve yenecek cümleler kurma, sohbet sırasında gelmiş geçmiş hitabet ustalarının özlü sözleriyle birlikte nükteye ve hicve başvurma, bilgisine güvenme, biliyorum diyenle çözdüm diyene hemen inanmayıp görünmeyeni de sorgulama gibi özelliklerini de eklemeliyiz.

Boy beylerinin töre ile şeriatı kendi çıkarlarına uyacak şekilde kullandıklarına, sık sık kaba kuvvete başvurduklarına şahit olur. Boylar arası çatışmalarda beylerin kendileri, aileleri ve birinci dereceden akrabaları değil, onların idaresi altında ve hizmetinde bulunan sıradan insanların daha çok zarara uğradıklarını görür. Abay, boy beylerinin halkı nasıl yönettiklerini ve nasıl sömürdüklerini gördükçe baba muhitinden, Irgızbay boyunun liderlerinden uzaklaşmaya başlar. Babası Kunanbay, onun kendi izinden gideceğini ummuş, onu yetiştirmeye çalışmıştır. Fakat Abay, babadan oğula kalacak olan makam, itibar ve aile şerefini değil, adaleti ve halkın yanında olmayı seçer. *Biy* olarak görev aldığı her mecliste, her kurultayda ve her davada adil ve barışçıl bir yol izler. Yalancıyı, hırsız, güçsüze zulmeden, acze kötülük eden cezalandırır. Haksızlığa uğrayan gözü yaşlı mazlumu koruyup kollar.

⁵⁴ Boy beyi.

⁵⁵ Hâkimlik.

⁵⁶ İlçe başkanı.

⁵⁷ Ataların yolu, töre

Abay, menfaatlerine karşı çıktığı için babasıyla ve baba muhitindeki büyük kuşağın temsilcileriyle birçok konuda anlaşamaz. Yirmi sekiz yaşına geldiğinde idarecilik konusunda babası ile yolları ayrılır. Avezov'a göre "sadece okul hayatından değil aynı zamanda da doğal çocukluk çağından da uzaklaştıran" baba muhiti, büyükler meclisi ve idarecilik (Avezov, 2002: 67), Abay'ın bir devlet adamı ve aydın olarak yetişmesine zemin hazırlar. Abay'ın bundan sonra seçtiği yolu onun şu cümleleri özetleyecektir: "Babanın oğlu olma, insan(ın) oğlu ol! Babasının oğlu düşmanın, insan(ın) oğlu ise kardeşindir."

Millî kültürün can damarlarından biri, her toplumda olduğu gibi inanç dünyasıdır. Şairimizin yaşadığı dönemde Kazaklar, çağının diğer Türk boylarına nazaran İslâmiyet'i yaygın ve etkin bir şekilde yaşatmamakla beraber birkaç yüzyıldır Müslüman idiler. Merkezinde Kazak ilinin bulunduğu Türkistan topraklarında nice din âlimi ve bilim adamı yetişmiştir. Abay'ın dünya görüşünün zenginleşmesinde etkili olan Farabî bunlardan sadece biridir. Günlük hayattaki dinî uygulamalar bir yana o dönemin Çarlık Rusyası'ndaki tüm Müslümanlar arasında eğitilmiş kişi demek, dinî eğitim almış, halk dilindeki şekliyle *hoca görmüş kişi*, *molla* demektir. Dönemin modern eğitim kurumlarından mezun olmuş, daha doğrusu Rusça eğitim görmüş kişilere dahi bir müddet halk öğretmen demeyip *molla* demiştir. Eğer bu öğretmen Rus ise *Rus molla* dediği de görülmüştür.

Abay'ın babası Kunanbay da dindar biridir. Oğlu Abay'a İbrahim adını koymuştur. Karkaralı'da bir cami inşa ettirmiştir. İlerleyen yaşlarında dünya işlerinden elini eteğini çekmiş, hacca gitmiş ve Mekke'de soydaşları için konaklayabilecekleri bir bina inşa ettirmiştir. Bu bina Kazaklar arasında *Takıya* (tekke) adıyla bilinmektedir. Kunanbay'ın obasında belli bir ücret karşılığında çocukları okutmak için gelen, Kazan Tatarlarından bazı molla veya medrese talebelerinin ağırlandığı, onların saygı ve itibar gördükleri bilinmektedir. Kısacası Kunanbay, çocuklarının eğitilmiş olmalarını önemsemiş, geleneksel İslâmî eğitimle yetişmeleri için gerekli ortamı hazırlamıştır. Abay'ın Müslümanlıkla ilgili bilgisinin pekişmesinde aile terbiyesi etkili olmuşsa, derinleşmesini sağlayan de medrese eğitimi ile öğrenme merakı, okuma tutkusunu ve araştırmacılığıdır. Onun, Kur'an bilgisinin sağlamlığını, hurafelerden uzak, İslâm'ın ruhuna sadık ve sağduyuya önem veren bir dünya görüşüne sahip olduğunu görmek için şiirleri ile *karasöz*'lerine eğilmek yeterlidir.

Abay, çağının sosyo-ekonomik ve sosyo-politik gelişimini yakından takip etmiş, millî kültürü Kazakları ayakta tutabilecek bir kaynak hâline getirmek istemiştir. Bunun için de Kazaklara mensubu oldukları Türk-İslâm kültürünün değerlerini hatırlatmış, millî değerleri çağın yenilikleriyle bağdaştırmak istemiştir.

Beslendiği kaynakları kısaca betimlemeye çalıştığımız Abay, duyduklarını ve okuduklarını⁵⁸ olduğu gibi kabul etmeyip daima akıl süzgecinden geçirmiştir. O, kendinden önceki ve dönemindeki fikir akımlarını öğrenmekle kalmamış, bu fikir akımlarının savunduklarını sorgulamış, onlardan gerekli gördüklerini almış ve millî değerlerle yoğurmuştur. Abay'ın mizacını ve sanatsal yaratıcılığını besleyen millî kültür konusunda halk şiirine özellikle dikkat çekmemiz gerekmektedir. Avezov'a göre Abay'ın şiirlerini orijinal kılan yön, onun halk edebiyatından, halkın yaşamından beslenmiş olmasıdır (Avezov, 1985a: 19). Abay, köklü Türk dilinin kollarından biri olan Kazakçanın yüzyılların içinden süzülerek gelen, oya gibi işlenen zengin söz varlığını eserlerinde tüm ihtişamıyla işlemiştir. Buna millî söyleyişi ve musikiyi de eklemeliyiz.

3. Öldü diyebilir misiniz ardında ölmez söz bırakana?

Abay'ın 1855-1903 yılları arasında yazdığı yaklaşık 160 şiiri, 4 poemi⁵⁹ ve 54 tercüme şiiri ve *kara sözder* adıyla tanınan nesir yazıları⁶⁰ bulunmaktadır. Eserleri bugüne kadar çoğunlukla iki cilt halinde basılagelmiştir. O, birkaç şiirine beste yazmış, onları şarkı olarak dombıra eşliğinde bizzat icra etmiştir⁶¹.

Kimi kaynaklara göre 9-10, kimi kaynaklara göre 12 veya 14 yaşında doğaçlama şiir okumaya başlayan Abay'ın ilk şiiri bir hicivdir. Hicivle birlikte nükte, ilk şiirinden itibaren onun üslûbunun belirleyici özelliği olmuştur diyebiliriz. Bundan sonraki şiirleri medrese dönemine aittir. Bu şiirlerini Abay, Avezov'a göre Arapça, Farsça, Türkçe, Çağatayca ve Fuzulî, Allahyâr, Babür gibi yazar (Avezov, 2002: 65). Ancak Abay'ın gençliğinde doğaçlama okuduğu veya yazdığı şiirlerinden elimize ulaşanı azdır. Neşredilen ilk şiirleri ise *Jazdikün Şilde Bolganda* (Yazın Sarı Sıcak Gününde) ve *Külembayga*

⁵⁸ Abay'ın okuduğu kitaplar hakkında daha ayrıntılı bilgi edinmek için şu kaynağa bakılabilir: Koysığara Salgaraulı, *Tanınm Baspaldaktarı*, Kazakistan, Almatı 1993.

⁵⁹ Kazakistan'daki araştırmacılarımız Abay'ın poemlerinin (manzumelerinin) sayısı konusunda ikiye ayrılırlar. Birinci grup onun üç poemi (*Eskendir, Masgut, Azim*) olduğunu yazarken, ikinci grup onun Lermontov'dan çevirdiği *Vadim* adlı poemi, bir çeviri değil telif eser olarak değerlendirdikleri için dört poem kaleme aldığını savunmaktadır.

⁶⁰ Abay'ın eserler külliyyatında yer alan nesir yazıları *kara sözder* adıyla anılagelmiştir. *Kara sözder*, Abay Ansiklopedisi'e göre toplam kırk altıdır. Başlığını *Kazakların Kökeni Hakkında Birkaç Söz* olarak aktardığımız kırk altıncı *kara söz*'ü, araştırmacıların büyük bir kısmı müstakil bir *makale* olarak değerlendirmektedirler. Bazı araştırmacılar ise kısa olan ve konu bakımından birbirini tamamlayan *kara söz*'leri birleştirmektedir. Kaynaklarda *kara söz*'lerin sayı bakımından 41, 45 veya 46 olarak gösterilmesi bundan olsa gerek. Bu *kara söz*'lerden 38. *kara söz*, çoğunlukla Abay'ın çevresindekilerce istinsah edilen şiirleri arasında *akliyat-tasdikat* adıyla yer almıştır (Abay Entsiklopediya, 1995: 327-352). *Monolog, düşünce yazıları ve nasihatler* olarak da adlandırılan *kara söz*'leri, Taken Alimkulov, Avrupalı düşünürlerin *tarih düşülmemiş* günlüklerine benzetmektedir (Alimkulov, 1993: 27).

⁶¹ Ahmet Jubanov, varyantları da dikkate alındığında Abay'ın hem sözünü hem bestesini yazdığı şarkılarının toplam sayısının 40'a yakın olduğunu kaydetmiştir. Jubanov, *Abaydın Muzikalık Murası, Abay Tagılımi*, Adebî Sın Makalalar, Zertteveler, Jazuvsı, Almatı 1986, s.152. Bisengali Gizatov ise, Abay'ın günümüze 20 şarkısının ulaştığını, varyantları da dikkate alındığında bu sayının 60'a yakın olduğunu belirtmiştir. Bisengali Gizatov, *Abay Anderi*, Öner, Almatı 1994, s. 3. Abay'ın şarkılarını şu adresten dinleyebilirsiniz: <https://sites.google.com/site/abai1845/bejne-zene-ender>

(Külembay'a) olup *Dala Uvalayatu* (Bozkır Vilayet) gazetesinin, 17 Şubat 1886 tarihli 7. sayısında çıkmıştır. Şiirlerin altında “*Bir kişinin ağzından derledim: Kökbay Janatayulu.*” kaydı mevcuttur. İlk şiirin baş tarafında da “*Semey ili, Şıngıs ilçesinin Kazaklarından İbrahim Kunanbayulu obasının Bakanas nehri kıyısındaki Kökbeyit adlı yerde konaklaması*” açıklamasına yer verilmiştir (Bekhojin, 1986: 355).

Abay, sağlığında şiirlerini neşretmeyi düşünmemişe benziyor. Başlangıçta doğaçlama okuduğu şiirlerinin dostlarından birine, çoğunlukla ozan Kökbay'a ait olduğunu söylediği bilinmektedir. Şiirlerini kâğıda yazmaya başladıktan sonra da tavrı değişmemiştir diyebiliriz. O, bir yaprak kâğıda yazdığı şiirini minderinin altına atıverir veya oturduğu yerde bırakıp gidermiş (Mekemtasulu, 1996:161). Bu şiirler, çevresindeki genç ozanlarca adeta kapışılmış ve ezberlenmiştir. Sohbetlerde, düğün derneklerde okunmuş, böylece ağızdan ağza kulaktan kulağa yayılmıştır. Yine bu genç ozanlarca Abay şiirleri bir araya getirilmiş, el yazması şiir defterleri oluşmuştur⁶². Bu defterler, özel isteklerle, maddî karşılığı da unutulmadan istinsah ettirilirdi. Bilindiği üzere Abay, şiirlerinin el yazma nüshalarını, şiir defterlerini çoğunlukla Mürseyit istinsah etmiştir. Böyle taleplerin sahipleri arasında Abay'ın şiir defterini çeyiz sandığına koymak isteyen gelinlik kızlar da vardır. Uvasıla, Asiya, Rahilya, Gabida ve Kanış adlı kızların çeyizlerine koydukları Abay şiirleri defteri, daha sonra şairimizin el yazmalarının düzenlenmesinde ve basımında esas alınmıştır (Avezov, 2002: 21). Böylece istinsah etme, ezberleme ve halktan derleme (Mırzahmetuli, 1996: 161) yoluyla elimize ulaşan Abay'ın şiirleri bir kitap olarak ilk defa 1909 yılında, Petersburg'da Boraganski matbaasında basılmıştır. Bu kitabı baskıya hazırlayan ve ona yazdığı Abay biyografisini de ekleyen kişi, Kakitay Iskakuli'dir (Avezov, 1985b: 16).

Abay, hayattayken ve vefatından sonra da dinleyicisi ile okuyucusuna manevi bir güç kaynağı olmaya devam etmiştir. Bunun en çarpıcı örneklerinden biri, Bavırjan Momışuli'nin mektubudur. II. Dünya savaşı sırasında Bavırjan Momışuli, Nurtas Ondasınov'a⁶³: “*Cepheye askerlerin ruhunu uyandıracak manevî gıda lazım, Abay'ı gönderiniz.*” diyerek bir mektup yazar. Savaş yıllarında Abay'ın şiirleri iki defa basılır. Askerlerin ellerinde dilim dilim olup

⁶² Bir diğer kayda göre Magaviya, Akılbay, Kakitay ve Kökpay, şairimizin talimatıyla 1896'dan itibaren onun şiirlerini toplamaya başlamışlardır (Avezov, 1985a: 19).

⁶³ Kazakistan hükümetini 13 yıl yöneten (1938-1951) devlet adamı Nurtas Ondasınov (1904-1989)'un başta Nikita Hruşçev'in baskılarına çekinmeden “Toprak benim değildir halkındır.” diye tepki göstermesi olmak üzere dillere destan olan birçok kahramanlığı var. Onun şu sözleri meşhurdur: “*Birinci olarak zor dönemlerde memleketi yönettim fakat kimsenin kanına girmedim; vicdanım temizdir. İkinci olarak kimseden rüşvet almadım, ellerim temizdir. Üçüncü olarak kimseye mensubu olduğu yüz'e (boya) göre muamele etmedim. Hiç kimseye hangi yüz'den (hangi 'boy'dan) olduğunu sormadım, yüzüm/alnım temizdir.*” Buradaki “Yüz'e göre muamele etmedim.” cümlesini “Herkes eşit davrandım, memleketlimi/hemşehrimi kayırmadım.” diye aktarırsak, sanırım daha iyi anlaşılacaktır. Web: <https://aikyn.kz/2017/04/14/10121.html> adresinden 03.08.2017 tarihinde erişilmiştir.

yıpranmış Abay Şiirleri kitabı Berlin'e kadar gider (Mirzahmetuli, 1996:163). Onun şiir kitabı, geçmişte ve bugün olduğu gibi Kazakistan'da en çok basılan ve en çok okunan kitap olmaya devam edecektir.

4. Erken olgunlaştım, düşündüm, ulaşamadım.

Dâhiliğin doğuştan mı geldiği, sonradan mı kazanıldığı tartışması günümüzde de devam ededursun, doğuştan gelen bir özelliğin beslenmediğinde körelip yok olacağı da artık herkesçe bilinen bir hakikattir. Azim ve kararlılıkla kendini geliştirmeyi başarmış şahsiyetlerden biridir Abay Kunanbayuli. O, konargöçer bir hayat tarzının hâkim olduğu Kazak bozkırında aldığı geleneksel İslâmî eğitimle ve kendi iradesiyle derslere katılarak öğrendiği, başlangıç seviyesindeki yabancı dil eğitimiyle yetinmemiş, karşılaştığı tüm zorluklara rağmen okumayı ve öğrenmeyi sürdürmüştür. Yukarıda idareci olmanın onu çok erken olgunlaştırdığını söylemiştik. Mensubu olduğu Tobıktı boyunun idaresi, hayatının büyük bir kısmında onu meşgul etmiştir. Abay'ı daha iyi tanıyabilmek için onun yaşadığı döneme kısaca göz atalım.

Çarlık Rusya, 1861 reformundan sonra artık bütünüyle işgal ettiği Kazak bozkırlarının yönetimi ile ilgili planlarını hızlandırmış, yeni kararlar almıştır. Çarlık'ın 1866-1867 yıllarda uygulanmaya başlayan geçici nizamnameyle ve ardından gelen aşamalı reformlarla idarî sistem değiştirilmiştir. Yerleşik hayata geçiş ve şehirleşme süreci hızlanmış, ticaretle birlikte sanayinin gelişmesi ile Kazak Türklerinin yaşam tarzları da değişmeye başlamıştır. Sosyal hayatta Rus kültürünün ve onun aracılığıyla Batı kültürünün yansımaları görülürken, eğitimde eski Müslüman okulları ile medreselerinin yerini devrine göre çağdaş bir eğitim sunan Cedit okullarıyla Rus okulları almaya başlamıştır.

İdare sistemi açısından bugünkü il, ilçe ve bucağa benzetebileceğimiz bölgelere bölünen Kazak ili, Çarlık'ın atadığı yöneticiler tarafından yönetilmektedir. İdarî sistemde, yerel yöneticilerin sadece görünüşte *seçiliyor* olması, gerçekte ise bölgelerin oraya hâkim olan ve Çarlık hükümetinin onayladığı boy beylerince yönetilmesi, seçim veya resmi görev atamalarında Çarlık memurları veya onu temsil eden yerel yöneticilerin istediği kişileri görev başına getirmeleri, Kazak boyları arasındaki mevki rekabetini, makam kavgasını körüklemektedir. *“Abay'ın yaşadığı dönemde Kazakların hayat tarzları ile zihniyetleri biraz değişti. Abay, saf hayat tarzı ile zihniyetin şekillendirdiği bir insandı. Çarlık hükümetinin sömürgecilik politikasının büyük bir hedefi vardı. Çünkü Kazaklar millî şuurları gelişmiş, asî bir millet idi. Bu yüzden de onun asırlarca şekillenen hayat tarzı ile zihniyetini değiştirmeden bir sömürge yapamayacağını anlayıp, hayat tarzı ile zihniyetini değiştirme politikası izledi. Değişim başladı. Bu değişimi Abay da, Şortanbay da, Dulat da gördü. ...Kazak psikolojisi değişmeye başlamıştır. Daha önce hiç görülmemiş*

iftira dolu şikâyet dilekçeleri çoğaldı. Bolıslık (kaza başkanlığı) görevi için kavga etme alışkanlığı çıktı” (Ospantegi, 2001: 10).

Çarlık Rusya'nın Kazak topraklarını *boy düzeni*'ni, etnik yapıyı dikkate almaksızın illere bölmesi, geçim kaynağının neredeyse tamamı hayvancılığa dayalı hayat tarzına büyük darbe indirmiş olur. Hayvancılığın yürütülmesinde, yazın ve kışın dönüşümlü olarak kullanılan otlakların taksiminde *boy düzeni* önemli bir etkidir. Hangi otlagın, kayıtlı olmasa da hangi boylar tarafından kullanıldığı bilinmektedir. Varlıklı, güçlü ve Çarlık hükümetine sırtını dayayan *bolısların* (yerli yöneticiler, bucak başkanları), başkalarının otlaklarına el koymaları, başka bir deyişle toprak meselesi dönemin en çok görülen idarî davalarındandır.

Boylar arasındaki otlaklarla ilgili anlaşmazlıklarla birlikte yerel seçimlerin sebep olduğu maddi ve manevi zarar büyüktür. Seçimin tüm masrafı vergi olarak halkın sırtına yüklenmiştir. Çarlık'ın Rusya'daki yoksul çiftçileri önce Kazak sınırlarına yakın yerlere, zamanla Kazak bölgelerine yerleştirilmesi de bu dönemin önemli meselelerindendir. Bu durum, bir taraftan otlak olarak kullanılan yerlerin azalmasına, toprakları izinsiz işgal edilen Kazaklarla Rus çiftçileri arasında çatışmaların patlak vermesine sebep olmuştur. Ayrıca Kazak toprakları Çarlık'ın siyasi suçluları sürgün ettiği bir bölgeye dönüştürülmüştür⁶⁴.

Kendi deyimiyle böylesine *engeli çok patikası yok* bir zamanda yaşayan Abay, idarecilik konusunda da kendini geliştirmeyi ihmâl etmemiştir. Makamı mevkii değil adaleti seçen Abay, halk arasında *adil biy* (adil hâkim) olarak tanınmıştır. Suçlu olan taraf Abay'ın mensubu olduğu Tobıktı boyundan biri olduğu durumlarda dahi davacılar, adaletine güvendikleri için *töbe biy* (baş hâkim) olarak Abay'ı seçmişlerdir. Kazak töresini, gelmiş geçmiş örfi kuralları, şerî hükümleri ve Çarlık Rusya kanunlarını iyi bilen Abay, hâkimlik kıldığı davalarda hep adil kararlar vermiştir. Oğlu Turagul'un aktardığına göre Abay, idarî işlerde Çarlık Rusya memurları ile iş yapması gerektiğinde daima dürüstlüğünden, haklı oluşundan ve kanundan güç almıştır. Üst rütbedeki bir Çarlık memuru ile görüştüğünde, kendisini ondan aşağı görmez, bilgisi ve konuşması ile konuştuğu kişinin takdirini kazanmıştır (Avezov, 2002: 127). Abay'ın idarecilik alanındaki takdire şayan hizmeti, 93 maddelik *biyeler erejesi*'nin⁶⁵ yazımında *baş hâkim* olarak yer almasıdır.

⁶⁴ Buradaki bilgiler şu çalışmadan özetlenmiştir: Dinara Duisebayeva, “Mehmet Âkif Ersoy'un ‘Safahat’ ile Muhtar Avezov'un ‘Abay Yolu’ Adlı Eserinin Tema Bakımından İncelenmesi,” (basılmamış doktora tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman: Prof. Dr. Şerif Aktaş, Ankara 2008.

⁶⁵ Kimi kaynaklara göre 92, kimi kaynaklara göre 93 maddelik olan, halk arasında da “Abay'ın 76 maddesi” olarak bilinen *biyeler erejesi*, Abay'ın nasıl bir siyasetçi olduğunu tanıtır. Bir eğitim kurumunda hukuk ve siyaset bilimi okunmuş olsa da Abay, 12 yıllık *bolıslık* ve 6 yıllık *biylik* tecrübesinde, Kazakların Çarlık Rusya'nın nizamnamelerine kadar kullanageldikleri, eski Türk hukuk sisteminden başlayıp Kazak Hanlığı'nın tarihindeki “Kasım Hannın kaska jolı” “Esım Hannın eski jolı” ve “Az Tavkenin Jeti jargısı”

Abay'ın bu gibi başarıları onun Çarlık Hükümeti nezdinde itibarını, günlük hayatta ise dostu ile düşmanını artırmıştır. Nitekim Abay'ın itibarını sarsmak isteyen düşmanları önemli davaların çözüldüğü büyük bir kurultayda ona suikast düzenlerler. Ona değer veren bir dostun kendisini siper etmesiyle Abay, tepesine indirilen sopalardan sağ kurtulur. Bir erkeğin milletin gözü önünde dayak yemesi, onun şerefine silinmez bir leke olarak düşer. Düşmanları nicedir bilgide, tecrübede, sözde ve güçte yenemeyip dış biledikleri Abay'ın cesaretini kırmak ve *dayak yediği* haberini yayarak cahillere aşağılatmak istemiş, ancak başarılı olamamışlardır.

4. Ben şiiri eğlence olsun diye yazmadım.

Çağının aynası ve sesi olan Abay, şiirleri ve *kara söz* adıyla tanınan nesirlerinin büyük çoğunluğunda bozkır Kazaklarının yaşam tarzını tenkitçi bir bakış açısıyla değerlendirir, aksaklıkları dile getirir ve onlara çözüm yolları teklif eder. Abay'ın ele aldığı konular onun, halkın ruhunu, arzu ve dileğini, ihtiyacı ve hedefini çok iyi anladığını gösterir (Ahmetov, 2008: 29).

Hem muhteva hem şekil bakımından Kazak şiirine büyük yenilikler getiren Abay, manzum ve mensur eserlerinde bilgisizlik, amaçsızlık, tembellik, sorumsuzluk, dalkavukluk, ikiyezlülük, yalancılık, dedikoduculuk, edepsizlik, utanmazlık, vicdansızlık ve hırsızlık gibi kusurlarla birlikte makam sahibi olmak için rüşvet vermek, başkalarının otlaklarını elinden almak ve halkı sömürmek gibi yönetimdeki aksaklıkları tenkit eder. Birliği bozan ve sosyal gelişmeyi engelleyen bir kusur olarak gördüğü boylar arasındaki anlaşmazlıkların zararlarına dikkat çeker.

Abay'ın üzerinde durduğu kusurların başında cehalet gelir. O, *Segiz Ayak* (Alistan Sermep, 1889)⁶⁶ adıyla bilinen şiirinde *cahilleri* şu şekilde betimler:

gibi tecrübelerle pekişen geleneksel (örfi) hukukla birlikte şerî hukuka, Çarlık Rusya'nın hukuk sistemine vakıf olduğunu göstermiştir. Onun bu konudaki başarısını, onun bir reformcu olduğunu gösteren çalışma, 1885 yılında Semey ilindeki Karamola'da bir araya gelen dört vilayetin *biy*'lerinin toplandığı *olağanüstü kurultay*'da kaleme alınan *biyler erejesi* (biylerin uygulayacakları örfi ve şerî hükümler) dir. Kurultaya yüze yakın *biy* gelmiştir. Abay, *töbe biy* (yüksek hakîm) olarak seçilmiştir. Çarlık Rusya kanunlarının Kazakların hayat tarzına ters geleceğini savunan Abay'ın bu kurultayda yazılan hükümlerde, eserlerinde sözünü ettiği eşitlik ve adaletle birlikte dönemin şartlarını da dikkate aldığı bilinmektedir.

⁶⁶ Segiz Ayak: Sekiz dize. *Ayak* kelimesi, *dize* ile birlikte *kafiye* anlamına da gelmektedir. Kafiye düzeni "aabccbdd" şeklinde olan, 5 ve 7-8 heceli dizelerden oluşan *segiz ayak*, Abay'ın Kazak şiirine getirdiği yeni şekillerden biridir. Abay'ın şiirlerinde başlık, müstakil ad yoktur. Şiirlerinin ilk dizeleri başlık olarak kullanılmaktadır. Bu şiirin ilk dizesi olan "Alistan Sermep" (*Ötelerden Başlatıp* veya *Uzaklara Götüren*) yerine *Segiz Ayak* adı daha yaygın olarak kullanılmaktadır.

“Basında miy jok,
Özinde oy jok
Külkişil kerden nadannın.
Köp aytsa köndi,
Jurt aytsa boldı -
Adeti nadan adamnın.
Boyda kayrat, oyda köz,
Bolmagan son, aytpa söz.
Kaynaydı kanın,
Aşıydı janın,
Minezderin körgende;
Jigerlen, silkin,
Kayrattan, berkin
Dep nasikat bergende
Uyatsız, arsız saltınan
Kalgıp keter artınan” (Kunanbayulı, 1994: 103).

(Beyinsizdir. Kendine ait bir fikri yoktur. Sırttır durur. Kibirlidir de. Kim ne derse kabul etmek, millet demişse tamamdır deyip itirazsız boyun eğmek, âdetidir cahil insanın. Gayret etmeyene, düşündüğünde göremeyen birine bir şey söylemek boş uğraştır. Görünce davranışlarını, acıyorsun hâllerine; öfkeleniyor, kahroluyorsun. Azmet, kendine gel diye nasihat ettiğinde ise bu utanmazlar, bu vicdansızlar, eski alışkanlıklarıyla dinliyorlar dinliyorlar ve uyuyakalıyorlar.)

Abay’a göre toplumda yaygın olan kendini beğenmişlik, kıskançlık, birbirini kötülemek ve birbirine düşmanlık beslemek gibi kusurlar, hem ailedeki hem sosyal hayattaki birliği ve huzuru bozmaktadır. Amaçsızlık, önemsiz şeylerle meşgul olmak, günübirlik yaşamak, geleceği için endişe duymamak, başkasının sırtından geçinmek, onun tenkit ettiği diğer kusurlardır.

Abay’ın birçok şiiri, dönemin âdeta aynası gibidir. Örnek olması için *Könilim Kayttı Dostan da Duşpannan da* (Ümidimi Kestim Dosttan da Düşmandan da) adlı şiirini nesir hâlinde aktarmaya çalışalım:

Dosttan da düşmandan da ümidimi kestim. Yakındaki uzaktaki Kazakların hepsini gördüm. Görmediklerim tek tük olsa gerek. Günümüzde insanlar çıkar

için dostluk kuruyor. Başın sıkıştığında bu tür dostları yanında bulamazsın. Senden ne üstünlüğüm var ki diyerek cephede seni terk etmeyecek biri kaldı mı acaba? Günümüzde milletin sözü, çalmaktan soymaktan ibaret. Sözden anlayan şuurlu birini görmedim. Millette bugün sevinip alkışlayacağıın hiçbir başarı yok. Zenginler de ellerindeki mal mülkten tam anlamıyla istifade edemiyor. Yazın yaylaya gönderdikleri hayvan sürüleri güzün eksilerek geliyor. Her gün sürülerinden hayvanları çalınıyor. Çalanları aramakla yoruluyor. Bulamayıp öfkeleniyor. Zengindir ama yüzü gülmüyor. Tüccarda da huzur yok. Borca yazıp dağıttığını sonra toplayamadığı için perişandır. Issızda yiğit kesilen, milletin önünde ise inkâr eden utanmaz arlanmaz insanlardan yaka silkiyor. Akıllılar da yaptıklarından memnun değil. Cahiller ise “Millet azdı.” diye üzülüyor, kimseden de utanmıyorlar. Beylik makamında uzun süre dayanabilen yok. O bile hırsızları yok edemiyor. Her gün kavga gürültü çıkarıp huzuru bozan yaramazlar ise ne yakalanıyor ne ceza alıyor. Akrabaların da kuyunu kazıyor, ayağının kaymasını bekliyor. Birbirini dinlemiyor. Dünürün, akranın, hanımın ve çocukların, herkes istikrarsız. Yaylaya çıkmak, kışlağa dönmek, hayvan sürülerini otlaklara sürmek gibi işler hep kanlı bıçaklı geçiyor. Hiçbir iş yolunda gitmiyor.

“Jası kişi ülkennen uyalmay jür,

Suramsaktar napsisin tıya almay jür.

Salem borış, söz kuvlık bolgannan son,

Kanday jan sırttan söz bop, sınılmay jür?” (Kunanbayulı, 1994: 32)

(Küçük, büyükten utanmıyor. Dilenci mizaçlılar, asalaklar nefesine hâkim olamıyor. Selâmı alan borçlu çıkıyor. Sözler de hep kandırmaca. Hâl böyleyken kimin arkasından konuşulmaz ki? Kim eleştirilmez ki?)

Abay, *suramsak* olarak adlandırdığı, bizim burada *dilenci mizaçlı* ve *asalak* diye aktardığımız insanları birçok şiirinde hicveder. Böyle insanlar toplumu olumsuz yönde etkilemektedirler.

*“Tamagı toktık,
Jumısı joktık,
Azdırar adam balasın.
Talasıp boska,
Jav bolıp doska,
Kor bolıp, kurıp barasın.
Ötirik şagım toldı goy,
Ökiner uvaktın boldı goy”* (Kunanbayulı, 1994: 105).

(Karnı tokluk, işsizlik azdırır insanoğlunu. Boşuna kavga ediyor, dosta düşman oluyorsun, rezil ve sefil yaşıyorsun. İtibarın ayaklar altında, yok olup gideceksin. Yalan şikâyetler yağdı, pişman olacağın vakit geldi.)

“Aş Karın Jubana ma Maylı As Jemey?” (Aç Karın Avunur mu Doyurucu Bir Yemek Yemenen?) adlı şiirinde de şairimiz, tenkitlerini hayatını tembellikle geçirenlerle birlikte, karın tokluğu ile yetindiği için bir gelişme gösteremeyenlere, kendi sofrası yoksul olduğu için aş pişen evi gözleyip karnını başkalarının evinde doyuran ve bundan da utanmayan dilenci mizaçlılara yöneltir. Abay’a göre insan gücü kuvveti yerindeyken çalışmalı, kimseye muhtaç olmamalı.

*“Karuvının barında kayrat kılmay,
Kangıp ötken ömirdin bari de – jel.
Tavekelsiz, talapsız mal tabılmas,
Enbek kılmas erinşek adam bolmas”* (Kunanbayulı, 1994: 213).

(Gücü kuvveti yerindeyken gayret etmeyip serserilikle geçirilen hayatların hepsi birer rüzgârdır. Cesaret ve gayret göstermeden, istekli olmadan mal mülk kazanılmaz. Çalışmayan tembel insandan adam olmaz.)

*“Kıvlık, sumdık, urlıkpen mal jıyılmas
Sum napsin üyir bolsa, tez tıyılmas”* (Kunanbayulı, 1994: 214).

(Kurnazlık, fesatlık ve hırsızlıkla mal mülk birikmez. Kurnaz nefsin bunlara bir kez alıştı mı durduramazsın. Kötülüğe alışan nefsi ıslah etmek zordur.)

“*Enbek kılmay tapkan mal davlet bolmas,
Kardın suvı sıkıldı tez suvalar*” (Kunanbayulı, 1994: 214).

(*Ter dökmeden kazanılan kazanç kalıcı değildir. Kar suyu gibi çekilir gider.*)

Abay, “daima neşe ve eğlence içinde geçen” ve “daima üzüntü ve ümitsizlik içinde geçen” iki hayat tarzını tenkit eder. Abay’a göre her gülme, her neşe aslında bir keyif, kendinden geçmişlik, bir nevi sarhoşluktur. Bu ruh hâlinde olan birçok insan aslında gaflet içinde yaşamaktadır. Ayrıca sarhoşun sözleri hep baş ağrıtır. Gaflet içinde yaşayan birinin ya bu dünyada ya da öteki dünyada bir felakete uğradığı hep görülmüştür. Nasıl ki hayatı hep böyle bir sarhoşluk içinde geçirmek zararlı ise insanın hayatını neşenin tersi olan üzüntü içinde geçirmesi de zararlıdır. Burada Abay’ın sözünü ettiği sarhoşluk, içki ile ilgili değildir. Aşırı sevinç ve neşenin insana verdiği kendinden geçmişlik hâlidir (Kunanbayulı, 1993: 15-16).

Abay’ın 1901 yılında kaleme aldığı *Uyalamın Degeni Könil Üşin* (Utaniyorum Demesi Başkasının Takdirini Kazanmak İçindir) adlı şiirinde, ilk şiirinden bu yana tenkit ettiği kusurların düzelmediğini görüyoruz:

“*Jalıguv bar, şalkuv bar, iş pısuvsu bar,
Jana süygiş adamzat, körse kızar.
Ar men uyat oylanbay, tanin asırap,
Erteni jok, büginge bolgan kumar*” (Kunanbayulı, 1994: 276).

(*Çevremde gördüklerim hep usanmak, keyiften kendinden geçmek ve sıkılmaktır. Yenilik/moda tutkunu insanoğlu gördüğü her şeye heves eder. Utancı ve vicdanı düşünmez, hep bedenini besler. Yarını düşünmez bugüne tutkundur.*)

“*Tuvıskanın, dostarın – bari eki uştı,
Sol sebepti dosınnan duşpan küştı.
Süyse – jalgan, süymese – ayanbagan,
Bul ne degen zamanga isim tüsti?!*” (Kunanbayulı, 1994: 276)

(*Akraba da, dost da, hepsi istikrarsız olduğu için düşmanın dostundan daha güçlüdür. Seviyorum dediği yalandır, sevmiyorum dediğine ise hiç acımaz. Nasıl bir zamana denk geldim ben?*)

Yukarıda bir kısmını sıraladığımız kusur ve aksaklıkları ortadan kaldırmak için insanın *düzelmesi*, olumsuz özelliklerinden kurtulup olgunlaşması gerekmektedir. Abay'a göre insanın niyeti, karakteri düzelirse halk da değişecektir, *zaman* (devir, çağ) da düzelecektir (Nurkatov, 1966: 35).

“*Adımı insan koymuşlar, nasıl cahil olayım?*” diyen Abay, insanın doğuştan kötü olmadığı kanaatindedir. İnsanı kötü yapan çevresidir. Eğer bir insan kötü ise onun kötü olmasında çağdaşlarının hepsi suçludur. Abay, “*Eğer kanun gücü (yasama yetkisi) elimde olsaydı, insan karakterini düzeltmezsin diyen kişinin dilini keserdim.*” diyor (Kunanbayulı, 1993: 78).

Kötü alışkanlıklara sahip bir kimseyi düzeltmek mümkündür. Böyle bir insan elbette kendisini düzeltebilir; başkası da onu doğru yola sevk edebilir. Demek ki insanın kendisini olgunlaştırmanın yanı sıra başkalarına da bu konuda önder olma, bir nevi *öğretmenlik yapma* gibi sorumluluğu da vardır. Doğru yol hangisi? Abay'a göre, bilim, sevgi ve adalettir. Kötü alışkanlıklarından arınmış, evrendeki yeri ile sorumluluklarını kavramış ve onları yerine getirme gayreti içinde olan kişiye Abay *tolık adam*⁶⁷ diyor.

Abay'ın tanım ve tariflerine göre *tolık adam*, imanlı, akıllı, azimli, girişken, bilgili, dürüst, merhametli, namuslu ve vicdanlıdır. Her yönüyle gelişmiş, olgunlaşmış, bugünün popüler terimiyle *kendini gerçekleştirmiş* bir insandır. Muhtar Avezov, Abay'ın eserlerindeki *tolık adam* kavramını *ahlâkî kimlik*'le karşılamıştır. Kızırbek Alkojayev'e göre *tolık adam*, Abay'ın kendinden başlayarak çevresindekileri, toplumu ve dünyayı düzenleme, sanatı geliştirme ve onu en yüksek mertebeye ulaştırma şeklinde özetleyebileceğimiz estetik idealidir (Alkojayev, 2007:152).

Tolık adam, sadece bugünü değil yarını, sadece bu dünyayı değil öteki dünyayı düşünerek hareket eden kişidir. Zira hayat geçicidir. İnsanın çevresinde gördükleri, heves ettikleri, gafletle sahiplendikleri, nefesine yenik düşüp bağlandığı ve kimi zaman başkasının hakkını yiyerek sahiplendiği her şey, hatta bedeni dahi ruhu uçup gittiğinde bu dünyada kalacaktır.

⁶⁷ Tolık adam: tam insan, kendini geliştirmiş insan, olgun insan, kâmil insan. Muhtar Avezov gibi hayatının büyük bir kısmını “Abaytanuv” çalışmalarına adanmış üstat Mekemtas Mırzahmetulı, “Abay'ın kâmil insan” ilminin kaynağını eski Türk kültüründe görür. Mırzahmetulı'na göre M. Ö. 620 yılından bugüne kadar, 2637 yıl boyunca kesintisiz bir gelişme gösteren geleneksel çizgi devam ediyor. Bu çizgi Alp Er Tonga'nın son sözlerinde geçen *mertlikle* başlar, Farabî'nin *feraseli insan*, Yusuf Balasagun'un *civanmertlik*, Ahmed Yesevî'nin *hâl*, Abay'ın *tolık adam* (kâmil insan), Şakarım Kudayberdiulı'nın *ar* (utanma, vicdan, namus) fikriyle devam etmiştir (Mekemtas Mırzahmetulı, 25.05.2017). Abdimalik Nısanbayev'e göre Abay'ın hayat felsefesinin mayası olan *İnsan ol!* sloganı ve onun yaratıcılığına ilham kaynağı olan insanın ahlâkî yönden geliştirilmesi fikri ve bu fikirden hareketle toplumu iyileştirme isteği, Doğu düşünürlerinin felsefî düşüncülerinin filizleridir (Nısanbayev, 2000: 10)

“Adam gapıl dñniyeni der meniki,
Meniki dep jürgennin bari oniki.
Ten kalıp, mal da kalıp, jan ketkende,
Sonda oyla, boladı ne seniki?” (Kunanbayulı, 1994: 249)

(İnsan gafildir; fâni dünyaya, mal mülke benimdir der durur. Benimdir dediklerinin hepsi de onundur. Bedenin kaldığı, malın mülkün kaldığı ve ruh uçup gittiği anda, düşün, hangisi olacaktır senin?)

Ömrün sonu ölümdür. Evrene süreklilik hâkimdir: “Dünya büyük bir denizdir, zaman da esen rüzgârdır; öndeki dalgalar, büyük kuşağı temsil eden ağabeylerdir. Sonrakiler ise genç kuşağı temsil eden küçük erkek kardeşlerdir. Sırayla ölinür, her şey eskisi gibi görünür.” (Kunanbayulı, 1993: 79).

Kaideler, kanunlar ve kurallar değişebilir. Ancak asıl hakikat değişmez:

“Zamana, şaruva, minez künde özgerdi,
Olarga kez-kezimen nebi keldi.
Kagida şarigatı özgerse de,
Tagrif alla eş jerde özgermedi.” (Kunanbayulı, 1994:283).

(Zaman, iş, mizaç her gün değişti. Dünyadaki milletlere sırayla nebiler geldi. Kaideleri, şariatları değişse de, tarif-i Allah⁶⁸ hiçbir yerde değişmedi.)

Sevgiyle yaratılan insan da diğer varlıklar gibi dünyanın bir parçasıdır, bir üyesidir. *Asempaz bolma arnege* (Her Gördüğüne Heves Edip Durma) adlı şiirinde dünyayı kerpiçlerden örülmüş bir bina gibi betimleyen Abay’a göre nasıl ki her bir kerpicin bu binanın yükselmesinde ve ayakta durmasında bir rolü varsa insanın da bu dünyada kendine ait bir yeri vardır. Evrendeki diğer varlıklardan üstün olarak yaratılmış insanın, kendisini sevgiyle var eden Yaradan’ın sevgisine lâyık olması lazım. Bunun için ardında iyi bir isim bırakmalıdır. Çocuğu varsa onu öncelikle hayırlı bir evlat olarak yetiştirmelidir. Hayırlı evlât, itibar sahibi bir kişi demektir. İtibarlı olmak için, halka hizmet etmeli, onun memnuniyetini ve takdirini kazanmalı. Ancak o takdir kazanıldıktan sonra da sorumluluk bitmiyor. Kazanılan itibar ile takdirin kalıcılığı için görevde ve hizmette süreklilik şarttır:

⁶⁸ İlahî kudret ile ilgili tanım değişmedi.

“Abuyır, atak sol janda,
Kimdi köp jurtt maktasa.
Ol maktavdan ne payda,
Köp maktavın tappasa?” (Kunanbayulı, 1994:172)

(Millet kimi çok övüyorsa itibar, şöhrət ondadır. Ancak o övgü neye yarar, eğer milletin beklentisini karşılayamıyorsa?)

Abay’a göre engebese engeli çok hayat yolu düz bir çizgi değildir:
“Ömir jolu – tar sokpak, bir iygen jak.
İyiltip eki basın ustagan hak.
İymek jolda tıyanak jok, tegistik jok,
Kulap ketpe, tura şık, közine bak.” (Kunanbayulı, 1994: 217).

(Hayat yolu dar bir patika, eğilmiş bir yaydır. Eğip iki başını da tutman doğru olacaktır. Eğri yolda istikrar, tutunabileceğin bir dayanak yoktur. Sakın düşme, düz git, önüne bak.)

Ayağının kaymaması için insan Abay’a göre ne yapmalı?

“Dosına dostık - karız is,
Duşpanına adil bol.
Asıgıs tübi – ökiniş,
Oylanıp almak – sabır sol.” (Kunanbayulı, 1994:159).

(Dostuna dostlukla karşılık vermek, borcundur. Düşmanına karşı ise adil ol. Acele yapılan işin sonu pişmanlıktır. Önce düşünmek, sonra hareket etmek ise sabırdır. Sabreden kazançlı çıkacaktır.)

“Mazlumga janın aşıp, işin küysin,
Hareket kıl paydası köpke tiysin.
Köptin kamın avelden tanir oylagan,
Men süyğendi süydi dep iyen süysin.” (Kunanbayulı, 1994: 249).

(Mazluma merhamet et, yüreğin yansın. Öyle bir iş yap ki faydası halka dokunsun. Tanrı ezelden çoğunluğun/halkın menfaatini düşünmüştür. Sen de bunu gözet ki Sahibin⁶⁹ benim sevdiğimi seviyor diyerek seni sevsin.)

⁶⁹ İye, Yaradan, Allah.

“Alla işimdi aytkızbay biledi oyla
 Bendesine kastıkpen kina koyma
 Raspenen talaspa mümin bolsan,
 Oyla, adamdık atın, joyma!” (Kunanbayulı, 1994: 286)

(Allah ne düşündüğümü söylemesem de bilir. Düşmanlık besleyip O'nun kullarını suçlama. Hakikate karşı çıkma eğer Mümin isen. Düşün, sana verilen insan adını yok etme!) Görüldüğü üzere Abay, insan unvanına büyük bir değer vermiştir.

6. Çalışırsan Üşenmeden, Doyar Karnın Dilenmeden.

Abay'ın eserlerinde işlediği temalardan biri *çalışma*'dır. İyilik, soyluluk ve mertliğin kaynağı olan *çalışma*, *bilim* ve *eğitim* kadar *düzeltilici*, *törpüleyici*'dir. Ayrıca *çalışma* insanî faaliyetlerin en üstünü, millete hizmet etmenin temel göstergesidir:

“Kurnazlık, dilenmek, insanı sömürmek, marifetsiz itin işidir. Önce Allah'a dua et, sonra bileklerini sıvayıp gayret et ve emeğini ortaya koy. Çalışırsan kara toprak da verir, karşılıksız bırakmaz.” (Kunanbayulı, 1993: 16).

“Kendin için çalışırsan, bil ki, kendisi için otlayan hayvanlardan biri olursun; insanlık borcu için çalışırsan, bil ki Allah'ın sevdiği kullarından biri olursun.” (Kunanbayulı, 1993: 16).

Abay, eserlerinde geçim kaynağı büyük ölçüde hayvancılığa dayalı olan Kazak toplumu için geleneksel iş alanlarıyla birlikte çiftçilikle birlikte çeşitli zanaatların öğrenilmesi gerektiğine dikkat çeker. Gençleri, güzel bir ahlâka sahip olmaya, hayatını alın teriyle kazanmaya ve okumaya davet eder. O, *İnternatta Okıp Jür* (Yatılı Okulda Okuyor) adlı şiirinde gençlere şöyle seslenir:

“Payda oylama, ar oyla,
 Talap kıl artık bilüvge.
 Artık gılım kitapta.
 Erinbey okıp körüvge.” (Kunanbayulı, 1994: 58)

(Çıkar düşünme, şerefini düşün. Gayret et daha çok öğrenmeye. Bilgi, bilim kitaptadır. Gayret et üşenmeden okuyup öğrenmeye.)

“Tübinde bayandı enbek egin salgan,
Jasınan okuv okıp, bilim algan.
Biy bolgan, bolıs bolgan öner emes,
Enbektin budan özge bari jalgan.”(Kunanbayulı, 1994: 196)

(Esasen kalıcı emek, ekin ekmek ve çocukluktan başlayıp okumak, eğitim almaktır. Hâkim olmak, yönetici olmak marifet değildir. Çalışmak ve okumaktan başka emeğin/işin hepsi yalandır.)

Abay, 1889 yılında yazdığı *Segiz Ayak*'ta da çalışmanın önemini vurgular:

“Eginnin ebin,
Savdanın tegin
Üyrenip, oylap, mal izde.
Adal bol – bay tap,
Adam bol – mal tap,
Kuvansan kuvan sol kezde.
Birindi, kazak, birin dos,
Körmesem, istin bari bos.” (Abay, 1994: 104).

(Ziraat ve ticaretin yöntemlerini öğren, düşün ve kazanç yolları ara. Dürüstlikle ve insanîyetle kazan mal mülkü. İşte o zaman sevin. Birbirinizi, ey Kazaklar, dost görmüyorsanız eğer her şey boşunadır.)

“Bolmasın kekşil,
Bolsayşı köpşil,
Jan ayamay kasıp kıl.
Orınsız ırjan,
Bolımsız kıljan
Bola ma devlet, nasıp, bul?
Enbek kılсан erinbey –
Toyadı karnın tilenbey.” (Kunanbayulı, 1994: 104).

(Kinci olma, çoğulcu ol. Canını dişine takıp çalış. Yersiz gülüşler, yersiz şakalar, sana bir kazanç sağlayacak mı? Yoksa bu senin kısmetin mi? Çalışırsan üşenmeden, karnın doyar dilenmeden/kimseye muhtaç olmadan.)

Abay, insanî kusurları sadece tasvir ve tenkit etmiyor, onlardan uzak durmaya davet ediyor. O, 1888 yılında kaleme aldığı *Gılm Tappay Maktanba* (Bilime Hâkim Olmadan Övünmeyin) adlı şiirinde uzak durulması gereken olumsuz davranışları şu şekilde sıralar:

*“Bes narseden kaşık bol,
Bes narsege asık bol,
Adam bolam deseniz.
Tilevin, ömirin aldında,
Ogan kaygı ceseniz.
Ösek, ötirik, maktanşak,
Erinşek, beker mal şaşpak,
Bes duşpanın, bilseniz.”* (Kunanbayulı, 1994: 47).

(İnsan olmak istiyorsanız beş şeyden uzak durun, beş şeye yakın olun. Hayalleriniz, istekleriniz, yaşayacaklarınız için endişelenmeyin, onlar için daha çok vaktiniz var. Dedikodu, yalan, övünmek, üşengeçlik, har vurup harman savurmak, bunlar beş düşmanınızdır, bilirsiniz.)

Aynı şiirin devamında gençlerde görmek istediği olumlu davranışları da tek sayar:

*“Talap, enbek, teren oy,
Kanagat, rakım, oylap koy -
Bes asıl is, könseniz.
Jamandık körsen nefretli,
Suvıtp könil tıysanız.
Jaksılık körsen gibretli,
Onı oyga jıysanız.
Galım bolmay nemene,
Balalıktı kıysanız.”* (Kunanbayulı, 1994: 47-48).

(Beş soylu davranış ise: azim, çalışma, düşünme/fikir yürütme, kanaat ve merhamettir. Bir kötülük gördüğünüzde ondan nefret edip gönlünüzden siliniz. Bir iyilik gördüğünüzde ise ibret alıp onu hafızanızda biriktiriniz. Böyle yaptığınızda ancak ve bunları kazanmak uğruna çocukluğunuzu feda ederseniz âlim olursunuz.)

“Bolmasan da uksap bak,
Bir galımdı körseniz.
Onday bolmak kayda dep,
Aytpa gılım süyseniz,
Sizge gılım kim berer,
Janbay jatıp sönseniz?
Düniye de özi, mal da özi,
Gılımga könil berseniz.
Bilgenderdin sözine
Mahabbatpen erseniz.” (Kunanbayulı, 1994: 48).

(Bir âlimi gördüğünüzde onun gibi değilseniz bile ona benzemeye çalışın. Eğer âlim olmak istiyorsanız, bilimi seviyorsanız Onun gibi olmak nerede? demeyin. Daha tutuşmadan sönerseniz size bilimi kim verecek? Bilimle meşgul olursanız ve bilenlerin sözlerine sevgiyle uyarsanız göreceksiniz ki dünya görüşünüz zenginleşecek, bilim size mal mülk de kazandıracak.)

Bilim ve onu öğrenme süreci olan eğitim, Abay’a göre insana kim olduğunu, özünü, değerini kavratır; olumsuz yönlerini törpülemesine ve olgun bir insan olmasına yardımcı olur. Bilgisiz ve bilgili olmaya çabalamayan insan hayvanla eşittir. Zira insanın hayvandan farkı, bilme isteği, öğrenme arzusudur.

Abay, bu konuda sadece gençlere seslenmiyor. Onun büyüklere de söyleyeceği bir çift sözü var: “Allah’tan kork, kuldan utan, çocuğum adam olsun diyorsan onu okut. Bu uğurda mal mülke acıma” (Kunanbayulı, 1993: 53).

Abay’a göre çocuğun iyi bir insan olarak yetiştirilmesinde ailenin rolü büyüktür. O, insanın iki yönlü bir mizaçla doğduğunu savunur. Hangi yönü gelişmişse o onun mizacı olur. Biri, yeme içme ve uyuma gibi isteklerin şekillendirdiği yönümüzdür. Bunlar, *ten*’in (bedenin) tutkularıdır. Bunlarsız *ten*, *can*’a (ruha) konukevi olamaz. Diğer yönümüzü ise şekillendirecek olan *bilme* isteğidir. *Bilme*, *görme*, *öğrenme* isteği, *can*’ın tutkusudur. İnsanoğlu, bebeklik ve çocukluk çağlarında gördüğü her şeyi sorgular, çevresindeki her şeye merak duyar. Bu öyle bir istek ki çocuk öğrenmek istediğini öğreninceye kadar bazen yiyip içmeyi, bazen uyumayı unuttur. İşte bu *öğrenme merakı ile tutkusunu* nun çok canlı olduğu dönemde çocuğu, bilgiye ve bilime yönlendirmek lazım. Öğrenme sevgisi kök salıncaya kadar, çocuk bir bilgiyi kendiliğinden severek araştırarak seviyeye ulaşıncaya kadar onu çeşitli yöntemlerle teşvik etmek lazım (Kunanbayulı, 1993: 21). Bu görev de tabii ki öncelikle ailelerindir.

Abay, anne babaların çocuk sahibi olma arzusunu *onuncu karasöz*'ünde, tartışma konusu yapar: “*Kimileri Allah'tan çocuk istiyor. O çocuğu ne yapacak? Ya ölürsen yerime geçsin diye, ya ardımdan dua etsin diye, ya da yaşlılığında baksın diye istiyor*” diyen Abay'a göre bu isteklerin hepsi, eğer insan hayatı boyunca iyilik ederek yaşamışsa, adını yaptığı hayırlı işlerle duyurmuşsa kendiliğinden gerçekleşecektir. Önemli olan *çocuğumu hayırlı bir evlat olarak yetiştirmek*'tir (Kunanbayulı, 1994: 26-27).

Abay, aile kurumu, ebeveynin sorumlulukları, genç neslin terbiyesi ve kadın temalarını, kendinden önceki şairlerden daha farklı bir bakış açısıyla işler. Aşkın ve sevginin önemini vurgular ve genç kızların kendi aşkı için her türlü zorluğa göğüs gerebildiklerini dile getirir. Kızların sevmedikleri insanlarla zorla evlendirilmelerine karşı çıkar. Erkeğe ailenin direği, yuvadaki huzur ve sevginin kaynağı olan hanımını sevmesini ve ona sahip çıkmasını tavsiye eder. Abay, delikanlılara aşk ve evlilik konusunda kendi hayat tecrübeleriyle yoğrulmuş öğütler verir. *El jaktan jigitti kız jaktan* (Halkın arka çıktığı/sevdiği yiğitlere genç kızlar da arka çıkmıştır/onları sevmiştir) der. Böylece her konuda olduğu gibi burada da akranları ile gençleri *iyi insan* olmaya davet eder. Delikanlılara eş seçiminde dış güzelliğe değil, iç (karakter) güzelliğine dikkat etmeleri gerektiğini söyler.

Abay'a göre insanın başarısı ile toplumun başarısı birbirine bağlıdır. Bir toplum, kendisini oluşturan insanlar bilgisiz ise gelişemeyecek, ilerleyemeyecektir. Bilgili bir insan eğer halkı bilgisizse yine başarılı olamayacaktır.

“Atımdı adam koygan son

Kaytip nadan bolayın?

Halkım nadan bolgan son,

Kayda barıp onayın?” (Kunanbayulı, 1994: 265).

(Adımı insan koydukları için nasıl cahil olayım? Halkım cahil olunca nereye gidip adam olayım?)

Abay, kendisini mensubu olduğu milletten ayrı ve farklı görmüyor. Bir bakıma o insana sosyal sorumluluklarını hatırlatıyor. Bir insan içinde yaşadığı topluma katkıda bulunmalıdır. Bu katkı, çalışmakla, okumakla, bilime hâkim olmakla, milletini parlak bir geleceğe ulaştırmakla da mümkündür. Bu katkı, halkının sözcüsü ve önderi olmakla da mümkündür.

7. Akıl, Azim ve Yüreği Eşit Tutmalı.

Eserlerinde *eğitim* ve *çalışma* ile birlikte *akıl*, *bilgi* ve *bilim* kavramları üzerinde de duran Abay, okuyucusuna; “*aklının inanmadığı işe inanmamasını*;

önce bilgiyi, bilim yolunu seçmesini, akıllıları örnek almasını ve geçimini sadece alın teriyle sağlamasını” salık verir.

Akıl, Abay’da insanın dünyayı, kâinatı tanıma faaliyetinin neticesidir. İnsan, beş duyu aracılığıyla evren hakkında bilgi edinir. Beş duyu ile edindiği bilgileri bilincinde işler, iyiyi kötüyü, faydalı faydasız, zararlı zararsız ayırır. Böylece bilgilerin bilinçte işlenmesiyle akıl ve bilim elde edilir. Öyleyse akıl ile bilgi, bir emeğin ürünüdür. Bilinç, gerçek dünyanın bizdeki yansımasıdır. Dünyanın güzellikleri, insanın aklını güzelleştirir. İnsan, bilgili ve akıllı olmak istiyorsa çevresini gözlemlemeli, incelemeli, denemeli; eğitilmiş ve bilgili kişilerin fikirlerine kulak vermeli. Ancak kâinatla ilgili edindiği bilgileri, olduğu gibi almayıp bir seçime tâbi tutmalı, doğrusunu alıp yanlışını atmalıdır (Bisembiyev, 1954: 43-44).

Abay’a göre insan akıllı nasıl kullandığını ve nasıl kullanacağını bilmeli. O, on beşinci *kara söz*’de akıllı kişi ile akılsız kişinin farkı üzerinde durur. İnsanın dünyaya geldikten sonra mutlaka bir şeye merak duyduğunu söyler. İnsan için bu merak ettiğini araştırma anı onun için en ilginç, en lezzetli andır. İşte bu merak, doğru şeylere yönelmelidir. Eğer insan yerini bulamayıp yanlış işlere yönelirse kaçırdığı zaman için daha sonra pişmanlık duyar. Günlerini pişmanlıkla geçirir. Aradığına ulaştığında ise keyiflenir, mutluluktan uçar ve kendinden geçer. Bu keyif, bu kendinden geçmişlik hâli bir nevi derttir. Her keyif, mizaçta kusurların artmasına sebep olur, gözleri bağlar ve kişiyi çevredikilerin tenkitlerine açık hale getirir. Akıllı insanlar, böyle anlarda doğru yoldan şaşmaz, aklını kaybetmez, tenkitlere maruz kalmadan ilerlemesini bilir. Akılsız kişi ise yolunu şaşırır. Böhürlenip durduğu için ilerleyemez, yerinde sayar (Kunanbayulı 1993: 35-36).

“Eğer akıllı insanlarla aynı safta olmak istiyorsan, her gün veya haftada yahut ayda bir kez kendine hesap sor! Bir önceki hesaplaşmandan sonra ne yaptın, nasıl yaşadın; bilim için veya ahiret için yahut bu dünya için yararlı bir iş yaptın mı? Yoksa ne yaptığını ya da gününü nasıl geçirdiğini fark etmemiş misin?” (Kunanbayulı, 1993: 35-36).

Abay, dinleyicisine ve okuyucusuna *günün muhasebesini* yapmayı sadece tavsiye etmemiş uygulamıştır da:

“Oyga tüstim tolgandım,

Öz minimdi kolga aldım,

Minezime kol saldım

Tekserüvge oylandım.” (Kunanbayulı, 1994: 292).

“Düşündüm, dertlendim. Kendi kusurlarıma eğildim. Mizacıma ele aldım. Onu sorguladım.” diyen Abay, burada görüldüğü gibi ve *kara söz*’lerinde görüleceği üzere kendisini de hesaba çekerek örnek oluyor.

Abay'a göre akıllı kişi, yaptığı iyilik için övgü beklemez. Akıllı kişi, "Övmesinler, ama kötü demesinler." der ve her türlü kötülükten sakınır, kusurlarını yok etmek için daima gayret eder (Kunanbayulı, 1993: 44-45).

Bilgi ile bilim'i, insan aklını besleyen kuvvetli bir araç, insanı bu olgunluğa götüren bir yol olarak tanımlayan Abay, azim ve yürek olmadan aklın aciz kalacağını savunur. O, "*Avelde bir suvık muz - akıl zerek*" (Ezelden akıl bir soğuk buzdur.) dizesiyle başlayan şiirinde aklın soğuk, yüreğin ise sıcak olduğunu belirtir. Şairimize göre bedeni ısıtan da yürektir. Ağırbaşlılık ve ne istediğini bilen bir sabır ise azimden doğar. Bunun için de insanın akıl, azim ve yüreği eşit tutması gerekiyor. Böyle yaparsa ancak başkalarından farklı olur insan. Akıl, azim ve yürekten biri eksikse insan *tam* olamaz. Eksik akıllıya nasıl *iyi* densin? Diyelim ki akıl da yok, öfke de yok, neşe de yok. Böyle bir durumda yürek, asileşir, çırpınır durur; insana huzur vermez. Akıl, azim ve yürek... Biri diğeri olmadan yaşayamaz. Bu üçünü iyi tanıyıp yönlendiren ise bilim olacaktır (Kunanbayulı, 1994: 115).

"Jürekte kayrat bolmasa,

Uyıktağan oydı kim türtpək?

Akılğa savle konbasa,

Hayuvaşa jürip küneltpək." (Kunanbayulı, 1994: 264).

(Eğer insanın yüreğinde azim yoksa onun uyuyan fikrini kim dürtecek/kim uyandıracak? Aklına ışık düşmemişse, hayvan gibi yaşayıp gidecektir.)

Abay, akılla yüreği birbirinden ayırmaz. Akıl bilgidir, yürek ise insanî özellikleri koruyan zarif hislerin sahibidir. Ancak Abay, ilim ile bilimi ayırıyor. İlim, kalbin dünyasıdır. Bilim ise aklın. Bilim, dünyayı tanımak ve bir dünya görüşü oluşturmak için bir araçtır.

Abay'ın azim-akıl-yürek üçlüsü, "Malga Dostın Munı Jok Maldan Baska" (Mal Mülk Dostu Olanın Mal Mülkten Başka Derdi Yok) adlı şiirinde de karşımıza çıkar. O, bu şiirinde önce mal mülk düşkünü kimseleri tenkit eder. Paraya tapan bu kimselerin mal mülkü halka hizmet etmek için değil övünmek için biriktirdiklerini, kendi kusurlarına bakmadıklarını ve halkı kolay kandırabilecekleri bir kalabalık olarak gördüklerini, artık milletin bir kimseyi akıllı, vicdanlı ve dürüst olduğu için övmediğini, parayı önemseydiğini dile getirir. Sonra da eğer akıllı isen bunları okuyup üzerinde düşün der ve şunları ekler:

“*Enbektı sat, ar satıp nege kerek?*

Üş-ak narse – adamnın kasıyeti:

Istık kayrat, nurlı akıl, jılı jürek.” (Kunanbayulı, 1994: 237).

(Alın terini sat, niye şerefını satasın? İnsanı insan kılan yalnızca üç şeydir: ateşi sönmeyen azim, hakikat ilmiyle aydınlanmış akıl, sevginin hâkim olduğu yürek.)

Buraya fikirlerinin bir kısmını eserlerinden aldığımız örneklerle betimlemeye çalıştığımız Abay, gördüklerini, duyduklarını ve okuyup öğrendiklerini akıl süzgecinden geçirmiş ve halkını aydınlatmak için kullanmıştır. Aslında o, sadece medenî toplumlarla aynı safta yer almasını arzuladığı halkının meselelerini değil, aynı zamanda da kendisini, sanatta izleyeceği yolunu, bilgisini, sanattaki gelişimini, eğitimini, yazarlık ve sosyal sorumluluklarını da düşünmüş, onları kendinden önceki şairlerin girmedikleri bir vadiye yönlendirmiştir (Avezov 1985: 15). Abay, nasihat ettiklerini uygulayarak çevresindekilere örnek de olmuştur.

Sonuç

8. Özü ile Sözü Bir

Abay, çocuklarının eğitimi ile yakından ilgilenmiştir. Kızı Külbadan’ı, oğulları Abdırâhman ile Magaviya’yı döneminin çağdaş eğitim kurumları olan okullara kaydettirmiştir. Sadece kendi çocukları değil öğrenmeye meraklı ve sanata yeteneği olan gençleri yanına almış, onların fikrî gelişimlerini takip etmiş ve nasihatleriyle yetiştirmeye çalışmıştır. “*Üstat, öğretmekten usanmaz çocuğa*” diyen Abay’ın muhiti, bir edebiyat mektebidir. Kökpay Janatayulı, Şakarım Kudayberdiulı, Magaviya Abayulı ve Kakitay Iskakulı bu mektepte yetişmiş şairlerdir. Abay, sanata koştuğu şartları bu şairlerden de talep etmiş, onlara konular verip araştırmalarını istemiş, yazıp geldiklerini de okutup eleştirmiştir. Örneğin, 25 yıllık dostu Kökpay Janatayulı’ndan Abılay Han ile Kenesarı’nın Kazaklar için yaptıkları büyük hizmetleri manzum olarak anlatmasını istemiştir.

Abay, çeşitli sebeplerle şehre gidip okuyamayan gençleri sadece nasihatleriyle eğitemeyeceğini düşünmüş ve onların sanatla iç içe yaşamalarını sağlamaya çalışmıştır. Gençlere musiki eğitimi aldirmek için 1889’da kemancı Muka’yı ve yörenin tanınmış ozanlarından Aset’i bir müddet misafir eder. Şahinle veya doğanla avlanma, iyi cins koşu atları yetiştirme ve onları yarıştırmaya, pehlivan güreştirme, halk sanatçıları davet edip sanatlarını icra ettirme gibi döneminin kültürel faaliyetlerini takip etmiş, onlardan çocuklarının da istifade etmelerini sağlamıştır. “*Korku ile sevgi, su ile ateş gibi aynı yerde duramazlar. İnsan, sevdiği kişinin nasihatlerini dinler, onu örnek alır.*

Korkutarak kızarak verilen öğüt işe yaramaz. İnsana, anne babası, öğretmeni ve arkadaşları olmak üzere üç çeşit insandan bazı özellikler bulaşır. İnsan bunlardan hangisini çok seviyorsa en çok ondan etkilenir.” diyen Abay, çocuklarını kötü arkadaşlıklardan korumaya çalışmıştır. Çocuklar için Krilov’un fabllarını Kazakçaya tercüme etmiştir.

Abay obasının sofrası, yaz kış misafirlere açıktır. Onun muhitinde “Öğle yemeğini Abaygillerde yiyeceğiz.” diyerek gelen yoksullarla birlikte yörenin kalburüstü insanları, masalcı ve ozanlar, dombıracı ve kemancılar, *toğız kumalak* (mangala) oyuncularını da eksik olmazdı. Abay, *toğız kumalak* (mangala) tutkunudur. Usta oyuncularındır. Günlerce süren oyunlarda kendisi de eğlenmiş, çevresindekilerin de keyifli vakit geçirmelerine vesile olmuştur. Oyun bitince oyunculara durumlarına uygun olacak şekilde tay, dana, koyun veya giysi hediye ederdi. Bunlar, oğlu Turagul ile dostu Kökpay’ın Abay’la ilgili hatıralarında anlatılır. Dikkatimizi çeken bir hikâye daha var: Ürküt’ten (İrkutsk) kaçmış savaş esiri Türkleri aylarca evinde ağırlamış ve onlara yardım etmiştir.

Görülüyor ki Abay, nasihat ettiği *bilim, azim ve sevgi*’yi, bir başka deyişle *iyi-doğru-güzel* üçlüsünü hem günlük hayatına hem sanat hayatına hâkim kılabilmiştir. Onun devlet adamı, düşünür ve şair olarak ortaya koyduğu fikirleriyle eserleri, tarihimizdeki müstesna yerini korumaya devam edecektir.

KAYNAKÇA

1. *Abay Entsiklopediya*. bas redaktor: R. N. Nurgaliyev, redaktsiya alkası: Z. Ahmetov, L. M. Avezova, B. G. Erzakoviç. (1995). Almatı: Kazak Entsiklopediyası Bas Redaktsiyası, Atamura Baspası.
2. Abdıhanov, Uvalihan (2017). *Abay –kladez kazahskoy i mirovoy kultury*. udk 821.512.122-1. Web: <http://group-global.org/ru/publication/48429-abay-kladez-kazahskoy-i-mirovoy-kultury> (24.01.2017) adresinden 02.07.2017 tarihinde alınmıştır.
3. Abdıhanov, Uvalihan. *M. Lermontov i A. Kunanbaev*: Soyuz «volşebnih zvukov, çuvstv i dum. Web: <http://group-global.org/kk/node/21153> adresinden 02.07.2017 tarihinde alınmıştır.
4. Ahmetov, Zeki. (2008). *Abaydın Akındık Alemi*. (Ana Tili yayınlarından çıkan 1995 baskısının yeniden basımı), Almatı.
5. Alimkulov, Taken (1993). *Jumbak Jan: Adebı Sın Zerttev*. 2-şi basılım, Almatı: Jazuvşı.
6. Alkojayev, Kdırbek. (2007). *Abay Estetikası jane İslam*. Almatı: “An Arıs” Baspası.
7. Anastasyev, Nikolay. (2010). *Abay. Samgav Salmagı*. Kazakçaya çeviren: J. Ismagulov, Astana: Avdarma.
8. Askerbekkızı, Janat. (2004). *Örşil Ruh jane Mangilik Jır. Mihail Yuryeviç Lermontov*, Ölender, Poemalar, Bizdin Zamannın Kaharmanı, Roman, Astana: Avdarma.
9. Aşa, H. Emel. (1997). İbrahim Abay Kunanbayoğlu'nun Edebı Çehresi, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Ayrıbasım, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları.
10. Avezov, Muhtar. (1954). *Jızın i Tvorçestvo Abaya Kunanbayeva, Abaydın Ömiri men Tvorçestvostı, Jızın i Tvorçestvo Abaya*. Sbornik Stately, pod redaktsiyey M. Ahinjanova i Z. Ahmetova, İzdatelstvo Akademii Nauk Kazahskoy SSR. s.5-29. Alma-Ata.
11. Avezov, Muhtar. (1954). *Velikiy Poet Kazahskogo Naroda Abay Kunanbayev*. Moskva.
12. Avezov, Muhtar. (1985a). *Jıyırma Tomdık Şıgarmalar Jıynagı*, On Togızınşı Tom, Monografiyalar, Makalalar. Almatı: Jazuvşı.
13. Avezov, Muhtar. (1985b), *Jıyırma Tomdık Şıgarmalar Jıynagı*, Jıyırmasınşı Tom, Monografiyalar, Makalalar. Almatı: Jazuvşı.
14. Avezov, Muhtar. (2002). *Abay Ömirbayanının Algashkı Nuskası (1927-1933)*, Muhtar Avezov Şıgarmalarının 50 Tomdık Jıynagı, 8-şi tom, s.45-109. Almatı: Gılım Baspası.

15. Avezov, Muhtar. (2002). *Şıgarmalarının Eliv Tomdik Tolık Jiynagı*, 8-tom, Makalalar, Zertteveler, Oçerkter, Angimeler, Avdarmalar, Kujattar 1930-1934, Almatı: “Gılım” Gılımı Baspa Ortalgı.
16. Ayan, Ekrem. (2014). *Çağdaş Kazak Edebiyatının Kurucusu Abay Kunanbayev'in Kara Sözlerinde Eğitim*. Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması. 26-28 Mayıs 2014. Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB). Eskişehir, ss.371-378. Web: <http://bilgelerzirvesi.org> adresinden 22.08. 2015 tarihinde alınmıştır.
17. Baytursınulı, Ahmet. (1996). Kazakların Baş Şairi, Çev.: Mustafa Öner, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, cilt 1, Sayı 2, Güz 1996, s.378-385.
18. Bekhojin, Kayırjan. (1986). *Abay jane Dala Uvalayadı, Abay Tagılımu*, Adebî-Sın Makalalar men Zertteuler, s.355-364, Almatı: Jazuvşı.
19. Beysembiyev. K. (1954). *O filozofskih vzglyadah Abaya Kunanbayeva, Abaydın Ömiri men Tvorçestvosı, Jizn i Tvorçestvo Abaya*. Sbornik Statey, pod redaktsiyey M. Ahinjanova i Z. Ahmetova, İzdatelstvo Akademii Nauk Kazahskoy SSR, s.38-64. Alma-Ata.
20. Duisebayeva, Dinara. (2008). “*Mehmet Âkif Ersoy'un 'Safahat' ile Muhtar Avezov'un 'Abay Yolu' Adlı Eserinin Tema Bakımından İncelenmesi*” (basılmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman: Prof. Dr. Şerif Aktaş, Ankara.
21. Esim, Farifolla. (2004). *Abay Tuvralı Filozofiyalık Traktat*. Almatı: Kazak Universiteti.
22. Ismagulov, Jumagali. (1994). *Abay: Akındık Tagılımu*. Almatı: Gılım.
23. Jubanov, Ahmet. (1986). *Abaydın Muzikalık Murası, Abay Tagılımu*, Adebî Sın Makalalar, Zertteveler, s.149-155, Almatı: Jazuvşı.
24. Kaskabasov, Seyit. (1995). *Abay jane Folklor*. Almatı: Bilim.
25. *Kazak Adebıyeti, Entsiklopediyalık Anıktamalık* (2005). A-Ya, Almatı: Aruna Baspası.
26. Kennan, Dj. (1906). *Sibir i Ssilka. v dvuh çastyah, perevod s angliyskogo İ. N. Kaşintseva*, İzdaniye Vl. Raspopova, Sankt Peterburg. s. 26.
27. Köprülü, Mehmet Fuad. (2016). *Türk Edebiyatı Tarihi*. 2. Baskı, İstanbul: Alfa Yayınları.
28. Kulmat Omiraliyev. (1993). *Abay Aforizmi*. Almatı: Kazakistan.
29. Kunanbayev, (İbrahim) Abay. (1945). *Şıgarmalarının Tolık Jiynagı*, Polnoye Sobraniye Soçinenii. Alma-Ata: KazOGİZ,
30. Kunanbayev. Abay. (1954). *Şıgarmalarının Tolık Jiynagı*. 1-2 tom. Almatı: Kazak SSR, Gılım akademiyasının baspası.
31. Kunanbayulı, Abay. (1993). *Kara Söz. Poemalar*. Kniga Slov. Poemi. Almatı: El.

32. Kunanbayulu, Abay. (1994). *Şıgarmalar*. Almatı: Mör Memlekettik Şağın Kasiporın.
33. Kümisbayev, Ötegen. (2015). *Navayi jane Abay. Şıgıs Şayırları*. III tom, s.128-139, Almatı: Davir.
34. Mirzahmetulı, Mekemtas. (1994). *Abaytanuv Tarihi*. Almatı: Ana Tili.
35. Mirzahmetulı, Mekemtas. (1997). *Avezov jane Abay*. Almatı: Kazakistan.
36. Mirzahmetulı, Mekemtas. (2007). *Abay men Şakarimnin Sopılıkka Katsı. Şakarimtanuv Maseleleri Seriyalık Gılimi Jiynak*. 3 tom, kurastıruvşı: Turdikul Şanbay, Almatı: Raritet.
37. Mirzahmetulı, Mekemtas. (25.05.2017). *Tolık Adam İlimi Jaylı Tolganıs*. Aray Jambıl Oblıstık Jastar Gazeti, Web: <http://ar-ay.kz/?p=5187> adresinden 30.06.2017 tarihinde alınmıştır.
38. Muhamedhanov, Kayım. (1195). *Abay Muragerleri*, Almatı: Atamura.
39. Müsirepov, Gabıt. (2012). *Kazak Adebıyetının Örkendeıv Jolındağı Abaydın Tarihi Ornı*. Klassikalık Zertteıver: Köp Tomdık, T.1: G. Müsirepov, G. Mustafın. Adebıyet Tuvralı. s.91-95, Almatı: Adebıyet Alemi.
40. Nısanbayev, Abdimalık. (2000). *Abay Felsefesi*, aktaran: Dinara Düısebayeva, Bilge 2000 / Yaz: 10-14.
41. Nurkatov, Aykım. (1966). *Abaydın Akındık Dastüri*. Monografıya. Almatı: Jazuıvşı.
42. Ospantegi, Masatı. (2001). *Abaytanuvşı Galım Mekemtas Mirzahmetulina 70 Jas*, Redaktör: Farıda Muhsınkızı, Taraz: M. H. Dulatı Atındağı Taraz Memlekettik Universiteti.
43. Öner, Mustafa. (1996). *Abay Kunanbayulu ve Tabıat Şüirlerinden Seçmeler*. Türk Dünyası Dil ve Edebıyat Dergisi, Bahar 1996; (1/1): 90-106.
44. Öner, Mustafa. (2006). *XX. Yüzyıl Türkistan Edebıyatının Anıtı: Muhtar Eıezov (1897-1961)*. Bilig. Bahar, 2006. (37). 175-188.
45. Özdemir, Aşur. (1996). Kazak Edebı Dilinin Kurucusu Kazakların Klâsik Şairi Abay (İbrahim) Kunanbayulu (1845-1904). *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 5, s.189-201.
46. Öztürk, Rıdván-Sembi, Nurbolat. (2017). Kazak Millî Şairi Abay (İbrahim) Kunanbayev'in Pedagojik Görüşleri Üzerine Bir İnceleme. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (SUTAD)*, Bahar; (41): 39-51.
47. Salgaraulı, Koışığara. (1993). *Tanıım Basıaldaktarı*. Almatı: Kazakistan.
48. Sızdık, Rabıga. (2014). *Abay Şıgarmalarının Tili, Leksikası men Grammatikası*. Almatı: El-Şecire.
49. Silçenko, M. S. (1945). *Abay Oçerki Jizni i Tvorçestvo*. Alma-Ata: KazOGİZ.

50. Şavkenova. Z. K. - S. E. Nurmatov. (2015). *Kazak Fİlosofİyası Tarihi Ejelgi Davirden Kazirgi Zamanga Deyi. Kazaktın Agartuvşılık Fİlosofİyası. 3 tom, Almatı.*
51. <https://abay-museum.kz>
52. <https://sites.google.com/site/abai1845/-le-der>
53. <http://ibrahim-abai.blogspot.com.tr>
54. <http://abaialemi.kz/>
55. <https://kunanbaev.kz>

Vasili Vasilyevich Rozanov (1856-1919)

RUS YAZAR VE DÜŞÜNÜR VASILİ ROZANOV

Marina LEBEDZEVA*

Çev. Leyla Çiğdem DALKILIÇ**

ÖZET

Bu makalede, XIX. yüzyıl sonu XX. yüzyılın başı Rus düşünür, *yeni ruhani bilincin* temsilcisi, edebiyat eleştirmeni ve gazeteci Vasili Rozanov'un (1856-1919) yaşam ve çalışmaları ele alınmaktadır. Düşünürün özgün sanat yöntemi Rus kültüründe Gümüş çağ ve Avrupa'daki modernizm akımının fikrî arayışları çerçevesinde incelenmektedir. V. Rozanov'un bireysellik kavramı, felsefe, lirik şiir, eleştiri ve gazeteciliği içerisinde barındıran yeni metinler aracılığıyla sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Modernizm, Gümüş Çağ, Rus Ruhani Felsefesi, Gazetecilik ve Edebiyat.

Rus yazar, filozof, XIX yy. sonu XX yy. başı Rus Kültür Rönesansı döneminin düşünürü, edebiyat eleştirmeni ve gazeteci Vasili Rozanov'un hayatı Rusya'nın kaderi, küçük şehir yaşamı, Gümüş çağdaki manevi arayışlar ve Rus tarihinin gidişatını değiştiren devrim olayları ile sıkı sıkıya ilintilidir.

Vasili Rozanov 2 Mayıs 1856 yılında Vetluga şehrinin Kostromskaya kasabasında çok çocuklu bir ailede dünyaya gelir. Babalarının vefatının ardından, Vasili'nin bakımı ve eğitimiyle abisi Nikolay ilgilenir. Vasili liseyi bitirdikten sonra Moskova Üniversitesi Tarih ve Filoloji Fakültesine girer. Fakülteyi tamamladıktan sonra Rusya'nın küçük şehirlerindeki liselerde öğretmenlik yapar. 24 yaşında, Fyodor Dostoyevski'nin eski ilham perisi olan 41 yaşındaki Apollinariya Suslova ile evlenir. Düşünürün hayatını kaleme alan biyografi yazarları, Dostoyevski'nin büyük hayranlarından olan Rozanov üzerinde, özel tercihinin neredeyse esas sebebi olarak, bu gerçeğin büyük bir etkisi olduğunu iddia etmektedirler. Bu evlilik uzun ömürlü olmaz, ancak Rozanov eşinden resmi olarak boşanamaz, bu nedenle de yazarın Varvara Butyagina ile olan ikinci evliliği gizli kalır, bu evlilikten meydana gelen

* Doç. Dr., Belarus Devlet Üniversitesi, Gazetecilik Enstitüsü, Medyoloji ve Web-Gazetecilik Bölümü, lebedzeva1612@gmail.com

** Yrd. Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Slav Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Rus Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, lcdalkilic@ankara.edu.tr

çocukları ise, kabulleri için onay alınana kadar (Rozanov Çar'a hitaben bir dilekçe kaleme alır) uzun süre gayri meşru kabul edilir. Yazarın özel yaşamındaki bu olaylar felsefe, edebiyat ve gazetecilik alanında kaleme aldığı konuların oluşumunda önemli bir rol oynamıştır.

1890'lı yıllarda Rozanov ailesi ile birlikte Petersburg'a taşınır ve yazıları merkez şehirlerde çıkan gazetelerde aktif bir şekilde yayınlanmaya başlar. *Yeni Zaman* gazetesinin devamlı çalışanı haline gelir. Daha sonra Petersburg Din ve Felsefe Topluluğu olarak adlandırılan Din ve Felsefe Toplantıları'nın kurucularından biri olarak şehrin edebiyat ve felsefe hayatına aktif bir şekilde katılır.

Rozanov devrimi kabul etmeyerek 1917 yılında Petersburg'u terk eder, gazetecilik ve edebiyattan kazandığı tüm gelirlerini neredeyse kaybettiğinden ötürü kıt kanaat yaşadığı Sergiyev Posad⁷⁰ şehrine yerleşir. Devrime karşı olan düşüncelerini, Rusya'nın üzerine bir *demir perde* indiğini belirttiği ve dönemin çağdaş Rus yaşamındaki gelişmeleri trajedi, kıyamet, tarihin sonu olarak nitelendirdiği *Çağımızın Kıyameti* adlı son eserinde dile getirmiştir.

Rozanov'un içinde yaşadığı Gümüş Çağ dönemi, yazarın edebi yaratıcılığına yeni bir vizyone katarak, edebi türlerin sınırlarını genişletip zenginleştirir ve edebi eserlerde felsefi sorunların çözümüne ilişkin yeni yaklaşımlar ve çözümler sunar. Nikolay Berdyayev, zamanın entelektüel ve düşünsel ortamında meydana gelen süreçleri, yeni bir kişilik tipinin ortaya çıkması ile gerçekleşen kültür ve din felsefesinin Rönesans'ı olarak değerlendirmektedir: "*Rus kültürünün gelecekteki ilerleyişine etki eden dönemin birçok yaratıcı gelişmesi, şimdi tüm kültürlü Rusların ortak mirasıdır. Ancak o zamanlar sanatsal yaratıcılığın artmasının verdiği bir sarhoşluk, yenilik, gerginlik, mücadele ve meydan okuma vardı. Bu, Rusya'da bağımsız bir felsefi düşüncenin doğduğu, şiirin geliştiği ve estetik duyguların yoğunlaştığı bir uyanış dönemiydi*" (Berdyayev, 1990: 85). XX. yüzyılın ünlü edebiyatçılarından Arkadi Gornfeld, "*öyle görüyorum, öyle istiyorum*" biçimindeki yazarın bağımsızlığını ortaya koyduğu yeni bir akımdan doğan yeni bir sanatın <...> oluşumundan söz etmektedir (Gornfeld, 1922: 11). XX. yüzyılın başlarındaki ruhsal ve sosyal çelişkilerin artması yeni bir edebi akımın ortaya çıkmasını kaçınılmaz kılmıştır: '*sanatın ve yaşamın birleştirilmesi modeli*' (Kriçevskaya, 1994: 3). Rozanov'un sanat bilinci özellikle *sanatın ve yaşamın birleştirilmesi, canlı sözcüklerin, gerçek yaşamın* edebiyata sokulmasına yönelik yöntemlerin arayışı sürecinde ortaya çıkmıştır. Yazarın edebi eserlerinin temelinde bulunan *bölümleme* tekniği ve bunun sonucunda gelişen *bölümlerin* konusal zenginliği, metnin her bir *sayfasında* sunulan yazarın çeşitli *bakış açılarının* esas noktasını meydana getirmektedir. Bilhassa

⁷⁰ ÇN: Rusya'nın Moskova Eyaleti'nde bulunan bir şehir.

bu özellik, *Yalnız* (ve diğer Rozanov eserlerinin) eserinin yazarını betimleyen tanımlamaların ortaya çıkmasında rol oynamıştır: *soğan kabuğu gibi ardı ardına gelen bir değil, bin gerçek, bin samimiyet* (Merejkovski, 2001: 189), *çok renkli ruh* (Nalepin, 1988:113) *Rozanov fikirlerinin çok renkli mozaïği* (Yerofeyev, 1990: 6) Rozanov'un eserlerindeki yazar, şiir eserlerine has bir özellikle, çok yüzlüdür. Her bir *bölüm* bir anın dinamiğini yansıtmaktadır. Yazar *gerçek yaşamın* edebiyata aktarılması arzusuyla gerçek kişiliğini eserdeki karakterle buluşturarak edebiyatı *şahsi bir belge* haline getirip *özel yaşamı* edebiyatın içine dahil ederek, günlük yaşamı şiirsel hale getirmeyi estetik görevi olarak benimsemektedir. *Günlük yaşam aracılığıyla yeni bir öznellik oluşturulması* olarak belirlenen Rozanov'un hayat felsefesi bununla ilintilidir (Nalivayko, 1998: 139). Rozanov'un 1910'lu yıllardaki nesirlerinde yazar ile kahraman arasındaki *ayırıcı süreçleri* yok etme çabası Rozanov eserlerinin gazetecilik ile edebiyat, şiir ile felsefe sınırları arasında ilerlemesine neden olmuştur.

Gerçek yaşamı, eserlerin sanatsal dünyası ile özdeşleştirme, günlük yaşamın gerçeklerini *Yalnız, Fani, Dökülmüş yapraklar* eserlerine sokma çabası Rozanov'un eserlerindeki *yazar imgesinin* yazarın gerçek karakter özelliklerine sahip olmasına yol açmıştır. Böylece Rozanov, yazar ile kahramanı arasında maksimum yakınlığın sağlandığı, buna karşılık tam bir özdeşleştirmenin meydana gelmediği, yeni edebi bir model geliştirmiştir. Rozanov "*dönemin ruhunu yansıtan, çağdaş kişilerin tam bir portresini çizen ve onların iç ve dış dünyalarını farklı açılardan ve tam anlamıyla ortaya koyan kahraman imgeleri oluşturuyor*" (Klimova, 2004: 290). Ancak yazar, bunu yaparken *genel bir karakter* yaratmaya çalışmamaktadır. Eser kahramanı, yazarın estetik kurgusundan bağımsız olarak, Gümüş çağı dönemine özgün karakteristik kişilik özelliklerine sahip bir tiplleme olarak karşımıza çıkmaktadır.

Rozanov, bir nevi estetik tekrar olgusunu üzerinden atarak, kendini yansıtmaya yoluyla, kendi iç dünyasını estetik bir nesne olarak kabul etmektedir. Bilhassa bu nedenle Rozanov'un eserlerindeki *yazar imgesi* ve *eser kahramanı imgesi* gerçek yazarın özelliklerini taşımalarına rağmen iç içe geçmemektedir. *Yalnız, Fani, Dökülen yapraklar* ve diğer eserlerdeki bölümlemeler, yazar ve kahramanın farklı *sayfalarda* ziyadesiyle birbirinden uzaklaşabileceği gibi (yaşamdan kesitler sunan ayrı parçalarda) neredeyse birbirine benzeyebileceğini (*Anlık ve Son Yapraklar* adlı eserlerde sıkça yer alan gazete özelliği taşıyan kesitlerde) ortaya koymaktadır. Tıpkı Dostoyevski'nin kahramanları gibi, Rozanov'un kahramanları *başkalarının düşünceleri ile başkalarının duyguları* arasında yoğun bir biçimde yan yana yaşamaktadır (Bahtin, 2002: 41). Rozanov'un eserlerinde sunduğu gerçeklik, kişinin iç dünyasının ortaya konmasına hizmet ettiğinden, bir düşünür ve yazar olarak Rozanov için ilgi çekicidir. Dış dünyanın, tarihi olayların, edebiyatçıların, çağların, felsefi

yaklaşımlar ile manevi değerlerin böylesi sanatsal bir açıdan kavranması sonucunda sanatsal ve felsefi ifadenin mutlak özgürlüğüne yönelik bir dünya görüşü hakim olmaktadır. XX. yüzyılın başlarında estetik modernizm doğrultusundaki temel prensipler (irrasyonelizm ve öznelcilik) ile gerçekleri *seçme* yöntemleri (kendini yansıtmaya) Rozanov'un eserlerinde belirleyici unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Kültür, tarih, dış dünyaya ilişkin olayların öznel algısı, yazar tarafından gerçekliğin estetik anlayışının temel taşıdır. *hürriyeti sevmek* – hiçbir kriter, hiçbir kural aramadan, yalnızca kendin olmak – nesnel gerçeğin arayışından vaz geçmek demektir. Bu da Rozanov'un sanatsal bilincinin oluşmasındaki özellikleri belirlemektedir.

Yazarın sembolizme olan yaklaşımı Rozanov'un estetik arayış özelliklerinin anlaşılması açısından önemli bir rol oynamaktadır. Vasili Rozanov'un sanat yaşamına yönelik gerçekleştirilen ilk araştırmalardan biri olan Voljski'nin (Rus gazeteci Aleksandr Glinka'nın takma adıdır) *Rozanov'un mistik panteizmi* adlı yazısında ustalıkla şöyle ifade edilmektedir: “*Gerçeğin güçlü duygusu insanı, gerçekliğin derinliğine, aşılmaz karanlığına, en gizemli detaylarına ve saklı parçalarına çekmektedir <...>*”

Rozanov hayatın gizeminin cevabını arar, hayatın gizli anlamını çözmeye çalışır, bunu ise, en çok ve her şeyden önce sezgisel tahminle yapmaya <...> çalışmaktadır” (Voljski, 1995: 425). Gümüş çağın modern estetik tarafından belirlenen dünyanın sezgisel ve irrasyonel yöntemle anlaşılması, Dmitri Merejkovski, Zinaida Gippius, Andrey Bely ve Aleksandr Blok'a da yabancı değildir. *Rus sembolizminin babalar ve oğulları* adlı yazısında Andrey Bely, *Volinski, Merejkovski ve Minski'nin yanı sıra, Rozanov'u bizim ustalarımız arasında göstermektedir* (Bely, 252). Bunda, Rozanov'un yaşamın gizemli yönleri ile yaşamın doğa ötesi tezahürlerine olan ilgisi, insan ve Tanrı arasındaki görünmez bağlantıyı yakalama arzusunun yeri büyüktür. Nikolay Losski “*Rozanov şair değildi, ancak sembolist şairler gibi o da 'Tanrıyı arayanlar' sınıfındaydı*” demiştir (Losskiy, 1994: 369). Andrey Sinyavski de Rozanov'un sembolistlerle olan içsel bağlantısına işaret etmektedir: “*Rozanov yazınsal anlamda olmasa da, varlıkları algılama ve akıl yürütme tarzıyla sembolistlere yakındır*” (Sinyavski, 1999: 33). Rozanov sembolistler için de güncel olan ve *Şiir ve felsefenin sınırlarında “Vladimir Solovyev'in eserleri”* adlı eleştiri yazısına yansıyan sanattaki mistik başlangıç fikrine ustalıkla dikkat çekmiştir. Zaten makalesinin başlığında Rozanov, şair-düşünürün, kendi sanatsal bakış açısıyla benzer olan, sanatsal bilincinin en önemli özelliklerinden birine işaret etmektedir. “*İçlerinde inci büyüyen şiirlerinin en iyi deniz kabukları din ile felsefenin sınırları arasında yer almaktadır*”. *Sonsuzluğun gözü, Akıllı yıldızlar*, özellikle son satırı “*Toprak ana, yüzümü sana döndüm*” veya, örneğin, *Ofitlerin Şarkısı* (Rozanov, 1995: 229) eserleri bu şekildedir, Rozanov'un bu değerlendirmesinde, kendi edebi sanatının belirleyicisi olan bir

metafiziksel hareket gözlenmektedir. A. D. Sinyavski'nin yukarıda ifade ettiği yazının *sanatsal tarzı* Rozanov'un, özellikle de metnin ritim ve ezgi kurgusu açısından sembolistlerle (bilhassa Andrey Bely ile) olan yakınlıklarına işaret etmektedir. Bu biçimsel çerçevede Rozanov'un şiirleri ritmik veya *metrik* olarak nitelendirilebilir. Lirik şiirlere özgü (burada ise Rozanov şiirlerindeki *cinsellik* olgusuna özgü olarak) ezgi ve ritim, *kayıtlara* günah çıkarıcı bir ton katarak kahramanın ruh halini, *yaşamın ruhunu* ortaya koymaya yardımcı olmaktadır. Gözyaşlarının akmasına ve ruhun parçalanmasına (Rozanov, 1990: 423) neden olan öylesi bir müzikal beceri ile ortaya konan Rozanov'a özgü içsel duyguların aktarım yöntemi, büyük oranda kelimelerin bölmeli, italiklerin, fazladan boşlukların, tırnak işaretleri ve aktarımların kullanımı ile ilintilidir. Bu ise, sembolistlerin (Andrey Bely, Konstantin Balmont) eserlerine özgü bir yöntemdir. Gümüş çağın estetiği hem lirik şiirde hem de destanlarda olmak üzere, kendine has tür ve formlar oluşturmuştur. Müzik, resim hatta mimari gibi çeşitli sanat türlerine ait özelliklerin edebi tür çerçevesindeki sentezi, modern şiir türünün başlıca özelliği olarak ortaya çıkmaktadır. Söz konusu durum bilhassa sembolistlerin ve fütüristlerin şiirlerinde (Andrey Belov'un *Senfoniler*; Vasili Kamenski'nin *Betonarme şiirler*) karşımıza çıkan bir olgudur, bu ise "sözcüğü sanat türleri ayrımının dışına çıkarma çabası"dır (Polyakov, 1991: 578). Şiirin türlerine yönelik yeni denemeler estetik ve lirik yapıların iç içe geçmesine neden olmuştur. Böylece konu yok olmuş içerik olay kurgusu özelliğini kaybetmiş, ve sonuç olarak sayesinde dış dünyanın mozaik bir resminin yaratıldığı ve kendi dünyasına yönelmiş olan eser kahramanı olgusu hakim kılınmıştır. Bu, tam anlamıyla Rozanov'un 1910'lu yıllarına ait şiirlerine özgüdür. Bununla birlikte, yazarın fütürizm şiiri ile sanat yöntemi bakımından benzerliği belirgin bir şekilde hissedilmektedir. Aniden aklıma gelen *ruhun dinamiklerini* not alarak Rozanov en beklenmedik araçları kullanmaktadır (*bölmülerle* birlikte kaleme alınan notlar da bunu ortaya koymaktadır), bu da *Yargıçlar Bahçesi* adlı eserlerinin birinci baskısı duvar kâğıdına basılan fütüristlerin şok edici arayışları ile örtüşmektedir. Yaşamı ve onun en ufak detaylarını bu şekilde şiirselleştirmesine rağmen Rozanov, anı onu çevreleyen gerçek ile olan çok çeşitliliği içerisinde yakalamaya, onu *nesnelleştirmeye* çalışmaktadır; fütüristler ise basit bir yaşam sürenleri *eleştirmekte*, yeni biçimler yaratma girişimleri XX. yüzyılın başlangıcındaki Rus modernizmin genel özelliğini oluşturmaktadır. Dmitri Merejkovski: "*Rozanov çağdaşlarından bireycilik üzerine ortaya koyduğu eserlerin miktarı ile değil, kalitesiyle farklılık göstermektedir: çağdaşlarında bireycilik spontane, bilinçsiz ve estetiğe, fütürizme, akmeizme ve diğer akımlara kayar bir ölçüde belirirken, Rozanov yalnızlığını içsel, ruhsal bir trajedi yaratacak derecede derinleştirmektedir*" (Merejkovski, 2001: 190) şeklinde belirtmektedir.

Vasili Rozanov'un 1910'lu yıllara ait eserleri öznellik bakış açısı etrafında birleşmektedir: meydana geliş anında kaydedilen ruh hali ve

izlenimler mutlak bir değer oluşturmakta ve yaşamı taklit eden değil de *devam ettiren* bir edebiyat ortaya koymaktadır: “*hayal kurmak, yaratmak hâlâ mümkündür, fakat edebiyatın anlamı kurguda değil, kalplere dokunma ihtiyacında yatmaktadır*” (Rozanov, 1990: 423). Bu ise, Rozanov şiirlerinin temel prensibini olan *el yazısı* prensibini kavramak için önemli bir anahtardır. *Yalnızlık* eserini bilhassa bu açıdan, onu gördüğü ve anladığı şekliyle vermesi Rozanov’un önemini ortaya koymaktadır.

Yazar, *hayal* veya *yaratıcılık* (*yaratma* eylemi burada *yapay* olarak oluşturmak, *yapmak* anlamındadır) ürünü olan böylesi bir edebi ürünü kabul etmez. Bu nedenle de edebi eserlerin *kurgu* dünyasına karşılık olarak kendi öznel gerçekliğini ortaya koymaktadır. Buna ise Rozanov’un çağdaşları son derece sert bir biçimde tepki göstermektedirler. Merejkovski *Yalnızlık* adlı eseri *inanması güç* olarak adlandırmaktadır: *Ölünün Utanmazlığı* kitabında “*canlı, kendisi hakkında bir ölü gibi konuşuyor, kendini bir ölü gibi gösteriyor. İnsan, hâlâ hayattayken, utanır; yalnızca ölüler utanma duygusuna sahip değildir.*” (Merejkovski, 2001: 185). Gümüş çağıın şair ve yazarlarının felsefi arayışları, çağın manevi sorunlarına ve sonsuz felsefi konularına olan o döneme özgü ilgi, gerçeğin yansıtılmasında öznelliğin ortaya konması, sanatsal yansıtma, içeriğin özünde mantık bulunurken, dış yapılarında mantık bulunmaması, lirik ve epik türlerin iç içe geçmesi gibi modern estetizm doğrultusunda meydana gelen Rozanov’un sanatsal yöntemi ile uyumludur.

Rozanov’un eserlerindeki sorunların özelliği XIX. yüzyılın sonu XX. yüzyılın başlangıcında hakim olan Rus ruhani ve felsefi düşüncenin egemen fikirleri ile ilintilidir. Bu egemen fikirlerin yorumu ise, yazarın sanatında *Yalnız, Fani, Dökülen Yapraklar* ve diğer edebi eserlerin içeriklerini, sanatsal imgelerinin özelliklerini oluşturmuştur.

XIX. yüzyılın sonu XX. yüzyılın başlangıcında Rus ruhani felsefesindeki arayışları büyük ölçüde Fyodor Dostoyevski ve Vladimir Solovyev’in fikirleri ile belirlenmiştir.

Dostoyevski’nin sanatı, insan doğasını ve felsefi fikirleri kavrayışı, sadece XIX. yüzyılın sonu XX. yüzyılın başlangıcındaki Rus Kültür Rönesans’ının tüm temsilcileri üzerinde bir iz bırakmakla kalmamış, aynı zamanda her birinin felsefi bakış açısının *oluşmasına* etki etmiştir. Dostoyevski’nin ahlâki değerler sistemi Rozanov’un ruhani ve felsefi arayışlarını belirlemiştir. Vladimir Solovyev *İyiliğin savunması* adlı çalışmasında “*ruhun bedenden içsel kopuşu*”, “*ruhun bağımsızlığını savunması*”, “*ruhun beden üzerindeki egemenliği ya da cinsel sapmaların ortadan kaldırılması*” konularını ele almaktadır (Solovyev, 1988: 53). Rozanov’un felsefesi beden ve ruhun *eşit haklara sahip olma* arzusuna dayanır: *ruh* ve *cinsiyet*, *cinsiyetin Tanrı ile bağlantısı* felsefi dünya görüşünün merkezini oluşturmaktadır. XIX. yüzyılın sonu XX. yüzyılın başlangıcındaki Rus ruhani felsefesinin ana fikrini, yaşamın doygunluğuna ve

bütünlüğüne ulaşmak adına insan yaşamının ruhsal (Hristiyanlık) ve bedensel (putperestlik) yönlerinin iç içe geçme arzusu oluşturmaktadır. XIX. yüzyılın sonu XX. yüzyılın başlangıcındaki Rus ruhani felsefesi, yaşamın teolojik ve hümanist anlayışını temel alarak yeni bir maneviyat canlanması yaratmaya yöneliktir.

Rozanov eserlerinde ruh ve bedenin bütünlüğünü fikrini yorumlamaktadır: yazar sıradan insanın günlük, olağan, göze çarpmayan ayrıntılarını ilahi kader ve yüce iradenin varlığı ile açıklama ve haklı çıkarma çabasıdır. Rozanov'a göre, insan soyut bir varlık olarak değil, (yazar, eserlerinde yaşamı mümkün olduğunca somutlaştırarak soyut olan her şeye karşı durmaktadır), onu çevreleyen her şey ile (her şeyden önce evi, ailesi) ve iç dünyasında meydana gelen içsel süreçlerle *somutlaştırılmış* bir kişilik olarak ilgi çekicidir. İnsanın özel yaşamında kısacık şeylerin bile kaderle çizildiğini gösteren ve yazarın din anlayışını ortaya koyan Rozanov kahramanının monologlarında ortaya çıkan, Tanrıya yönelik herkesten gizli, şahsi, göstermelik olmaktan uzak olan tutumu özel bir anlama sahiptir. Az şeyle yetinen insan Tanrı'yı mutlu eder – Rozanov'un ortaya koyduğu edebi kahramanların özellikleri ile eserlerinin sorunsal alanını belirleyen temel felsefi düşüncesi bu şekildedir.

Rozanov'un ruhani ve felsefi anlayışına göre, insan aseksüel, soyut bir varlık olarak değil, içsel yaşamı kadınlık ve erkeklik kavramları ile uyum içerisinde olan bir kişilik olarak önemlidir. Yaşamın mistik yönlerinin kavranması, tüm zıtlıkları ile beraber kişinin iç dünyasının şiirselleştirilmesi ve *somutlaştırılması* çabası Rozanov'un sanatının temel felsefi amacı olarak belirlenmektedir. Bu şekilde Rozanov, Solovyev'in '*yaşamda Hristiyanlık*'⁷¹ fikrini kendince hayata geçirerek aynı zamanda Dostoyevski geleneklerinin halefi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Rozanov'un eserlerinde aile konusu cinsiyet kavramı ile ilintilidir. Rozanov, *Tanrı ve cinsiyet* arasında felsefi bir yeniden oluşum yaratmayı amaçlarken '*Rus Veyningerciliği*'⁷² temel almaktadır.

O. Veyninger'in *Cinsiyet ve Karakter* adlı eserinin XX. yüzyılın başlarındaki Rus düşünürler üzerindeki etkisinden bahsetmişken Yevgeni Berşteyn, Rozanov'un iki olgunun <...> (güneş ve ay; doğurganlık ve sodomizm) mücadelesiyle insanlık tarihinin dini, kültürel ve siyasi çatışmalarını açıkladığı *Ay Işığı İnsanları* adlı eserinde yer alan düşüncelerine özellikle dikkat çekmektedir (Bernşteyn, 2004: 219). İlahi olarak kutsanmış olan cinsiyet, Rozanov'un felsefi görüşleri çerçevesinde, bireyin ruhani özü ile bağlantılıdır: :

⁷¹ ÇN: Yaşamda Hristiyanlık (domaşneye hristiyanstvo) – Burada belirtilen ve orijinalden birebir çeviride *Ev Hristiyanlığı* olarak aktarılabilen kavram, Hristiyanlık öğretisinin sadece kilisede değil, ev, iş, okul gibi yaşamın her alanında sürdürülmesi felsefesini kapsamaktadır.

⁷² ÇN: Otto Weinger (1880-1903) Avusturyalı düşünür ve psikolog. En önemli eseri kadınlık ve erkeklik kavramlarını incelediği *Cinsiyet ve karakter* adlı eseridir.

“<...> varlıkların mantıki analizine yardımcı olan aklın yanı sıra, kişinin kendisinde ikinci bir ruhani başlangıç bulunmaktadır, bu da onun cinsiyetidir. Burada anatomik, ya da görsel bir şeyden bahsetmiyorum. İnsanların – erkek ve erkeksi, kadın ve kadınsı – kendi ruhları özün kendisidir. Sonuç olarak öyle gelişmesine rağmen her iki ruhun birbirini tamamlama arayışları, sadece fiziki açıdan değil, manevi (aşk) açıdan da özü oluşturmaktadır. Kişinin cinsiyeti onun ruhunun kaynağıdır” (Rozanov, 1999: 214).

Rozanov’un şiirlerinde, sadece dini ve felsefi konular olarak cinsiyetin sanatsal kavrayışı ortaya konmamaktadır: yazarın *canlı sözcük* olarak adlandırdığı Rozanov’a özgü *logos* düşünür-yazarın karşı çıktığı sembolik (göstermelik) maneviyatla mukayese edilmektedir. Rozanov’un eserlerindeki *ev teması* aile idealinin *kutsal toprak* ve kişinin *manevi yurdu* olarak sunulması şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Yazarın her bir eserinin estetik bütünlüğünü oluşturan *yarı düşünceler* ve *yarı duygular* bilhassa bu konunun etrafında yoğunlaşıp dağılmaktadır. Bilinç alanı içinde uzanan ve devam eden bir kavram olarak düşünce, nitel özelliklerine en uygun düşecek şekilde, *bölümlenmiş* metinde sözlü ifadeye sahip olur. Rozanov’un felsefi doğasına göre belirlenen *canlı sözcük*, *el yazısı* prensibiyle hayata geçirilir. Bu açıdan, Pavel Florenski’nin “*yaşam sözcükle değişir ve yaşam sözcükle ruha yaklaşır*” düşüncesi Rozanov’a yakın olmakla kalmaz (Florenski, 1990: 252), kendi sanat hareketi ile ‘*ruhun yaşamının*’ hayata geçirilmesini hedefler. Kadınlık ideali (Sophia, Edebi kadınlık) Rozanov’un eserlerinde *somut* özellikler kazanmakta, ev ve yaşam felsefesiyle iç içe geçmektedir. Bu da, aile ve evin manevi temeli olarak *kadın* temasının gelişmesine etki ederek 1910’lu yıllarda kaleme aldığı eserlerinde doğrudan hayat bulmaktadır. XIX. yüzyıl sonu XX. yüzyıl başı, dönemin entelektüel ve manevi çelişkiler çeşitliliği Rozanov’un arayışlarıyla sınırlı kalmıştır. Bireyin öznel dünyası ve *benliğin* tezatlığı Rozanov’un dünyaya bakış modelinin temelini oluşturmaktadır.

Rozanov, tıpkı diğer birçok Gümüş çağ kültürü temsilcileri gibi, Friedrich Nietzsche’nin geleneği ile aynı çizgide yer almıştır: “*gerçeği sadece ben ölçebilir, ben çözebilirim*” (Rozanov, 1990: 536). Nietzsche’nin özlü söz tarzı Rozanov’un üzerinde tartışmasız etki bırakmıştır (Alman düşünür özlü sözün, vecizenin *sonsuzluğun* biçimi olduğunu ifade etmektedir.) (Rozanov, 1990: 620). Rozanov’un şiirlerindeki *yalnızlık* ilkesi ise, Nietzsche’nin “*yalnızken insan kendi kendini, toplumda ise birçokları onu yer*” (Nitsşe, 1996: 258) deyişiyle özdeşleşmektedir. Nietzsche’nin *hayat felsefesi* Rus felsefesinin temeline göre, bilhassa da Rozanov’un felsefi yaklaşımına göre *günlük yaşam felsefesine* geçerek yeniden oluşmaktadır (Nalivayko, 1998: 139), *üst insan* düşüncesine ise *özel insan (birey)* düşüncesi egemen olmaktadır. Rozanov’un *büyük* felsefi, tarihi, kültürel temalarıyla ilintili olan ve bireysel, *göze batmayan, küçük* üzerine yazılmış edebi eserlerinde ortaya çıkan bu değerler sisteminin

oluşumu, bireyin iç dünyasının estetik anlayışı süreci ve yalnız bilinç olgusunun detaylandırılması ile iç içe gerçekleşmektedir. 1910 yıllarında kaleme alınan Rozanov eserlerinin cinselliğe, *bireyin* ruhsal ve bedensel yaşamına, eski uygarlıkların kültürüne yönelmesi, sıradan insanın günlük, olağan, göze çarpmayan ayrıntılarını ilahi kader ve yüce iradenin varlığı ile açıklama ve haklı çıkarma çabası, yaşamla edebiyatı mümkün olduğunca bir araya getirerek *yazılı* ifadeyle eserlerdeki *ruhun* hayat bulması ile ortaya konmaktadır.

Rozanov'un nesir şiirleri XX. yüzyılın başında Rus modernizmin gelişimiyle belirlenmektedir. Yazarın sanatsal yöntemi ve Rozanov tarzı yazının temel ilkeleri, temelinde bireyin iç dünyası ile birlikte onu çevreleyen dünyayı yansıtmaya amacı güden modern estetizmi doğrultusunda gelişmiştir. Eserin estetik ağırlığı olarak birey-yazar bilinci olgusunun aktif hale gelmesi bununla doğrudan ilintilidir (Rozanov'da bu *bireyin* bilincinin ta kendisidir). Bireyin tüm çelişkili varoluşsal durumlarına karşın tasviri, *yaşamın ruhunun* gerçek şekillerde edebi çalışmalara girmesi açısından yeterli estetik gerekliliğe sahip yeni edebi türlerin arayışına itmiştir. Rozanov'un eserlerinde yarattığı edebi model, sanatın *yapaylığının* reddi ve edebi eserde *yaşamın devam etmesi* düzeni ile belirlenmiştir. Dostoyevski'nin *günlük tutma* geleneğini geliştiren Rozanov, içinde bir *formun* olmadığı yeni bir edebi tür sunmaktadır. Bu da, doğal olarak temel özelliği bölümlenme olan yeni bir türün ortaya çıkmasına yol açmıştır. Rozanov'un eserlerinde türü oluşturan etmenlerin iç içe geçmesi lirik içeriğe sahip *bölümlerin* gazete yazıları ile sürekli olarak sıkıştırılması ile belirlenmiştir. Bu da yazarın, 1910'lu yılların değişken sosyal gerçeklerin vahim ve güncel sorunlarına yanıt verme arzusundan kaynaklanmıştır.

KAYNAKÇA

1. Andreev, A. N. (1998). *Kulturologiya. Liçnost i kultura*. Minsk: Dizayn PRO.
2. Bahtin, M. M. (1963). *Problemi poetiki Dostoyevskogo. Raboti 1960-1970 gg.*
3. Bahtin, M. M. (2002). *Sobraniye soçineniy: v 7 t.* Moskva.
4. Bely, A. *Arabeski. Kniga statey. Kritika. Estetika. Teoriya simvolizma: v 2 t.* Moskva.
5. Berdyaev, N. A. *Samopoznaniye (opit filosofskoy avtobiografii)*. Moskva: Mejdunar. otnošeniya.
6. Bernşteyn, E. (2004). *Tragediya pola: gde zametki o russkom veyningerianstve*. Novoe literaturnoe obozrenie.
7. Florenski, P. A. (1990). *U vodorazdelov misli*. Moskva: Pravda.
8. Gornfeld, A. G. (1922). *Puti tvorçestva*. Peterburg: Kolos,
9. Klimova, S. M. (2004). *Fenomenologiya svyatosti i strannosti v russkoy filosofii kulturi*. SPb.: Aleteyya.
10. Kriçevskaya, Yu. R. (1994). *Modernizm v russkoy literature: epoha serebryannogo veka (uçebnoe posobie)*. Moskva: TOO İntelTeh.
11. Losskiy, N. O. (1994). *İstoriya russkoy filosofii*. Moskva: İzdatselskaya gruppa Progress.
12. Merejkovski, D. S. (2001). *Rozanov. Bilo i budet. Dnevnik. 1910 – 1914; Nevoenniy dnevnik. 1914 – 1916*. Moskva.
13. Nalepin, A. (1988). *Raznotsevnaya duşa Vasiliya Vasilyeviça Rozanova*. Literaturnaya uçeba.
14. Nalivayko, İ. M. (1998). *Povsednevnost: Vstreça s drugimi i dvijeniye subyektivatsii (V. Rozanova)*. Ot ‘Ya’ k Drugomu: problemi sotsialnoy ontologii v postklassiçeskoj filosofii. Materiyalı mejdunarodnogo seminarı. Minsk.
15. Nitsşe, F. (1996). *Smeşanniye mneniya i izreçeniya. Strannik i ego ten*. Moskva.
16. Polyakov, M. (1991). *Vasiliy Kamenskiy i russkiy futurizm. Tango s korovami*. Moskva.
17. Rozanov, V. V. (1990). *Opavşiy listya. Korob vtoroy i posledniy*. Sobr. soç.: v 2 t. Moskva.
18. Rozanov, V. V. (1995). *Na granitsah poezii i filosofii (Stihotvoreniya Vladimira Solovyeva)*. Sobr. soç. Moskva.
19. Rozanov, V. V. (1999). *Pol i duşa*. Sobr. soç. Moskva.
20. Sinyavskiy, A. D. (1999). *Opavşiy listya Vasiliya Vasilyeviça Rozanova*. Moskva: Zaharov.
21. Solovyev, V. S. (1988). *Opravdaniye dobra. Nравstvennaya filosofiya*. Soç.: v 2 t. – Moskva.
22. Voljski (Glinka, A. S.) (1995). *Mistiçeskiy panteizm Rozanova: pro et contra*. sost. i prim. V. A. Fataeva. SPb.
23. Yerofeev, V. V. (1990). *Raznotsvetnaya mozaika rozanovskoy misli. Nesovmestimiye kontrastı jitiya: Literaturno-estetičeskiye raboti raznih let*. Moskva: İskusstvo.

Aleksey Aleksandroviç Şahmatov (1864-1920)

A. A. ŞAHMATOV: DİL TARİHİ – MİLLET TARİHİ

Salih ACAR*

ÖZET

Aleksey Aleksandroviç Şahmatov (1864-1920), dilbilim, tarih, arkeoloji, diyalektoloji, etnografya, sözlükbilim, coğrafya ve paleografi gibi birden fazla bilim dalında araştırma yapar. A. A. Şahmatov, dil tarihi araştırmalarının muhakkak milletler tarihi ile bağlantılı olduğunu savunur. Şahmatov'un dil araştırmalarında tarih, arkeoloji ve coğrafya gibi alanların çok önemli bir araç olduğu görülür. Vakayiname incelemeleri ile Rusya tarih yazıcılığını yeniden sorgulanması gerektiğini ortaya koyar. Bu makalede Şahmatov'un hayatı, bilim şahsiyeti ve ilmî şecaatı ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: A. A. Şahmatov, Rus Dili Tarihi, Millet Tarihi, Vakayiname, Tarihdilbilim.

Giriş

A. A. Şahmatov'un adı, XIX. yüzyıl karşılaştırmalı filoloji ve tarihî dilbilim alanında çok önemli bir yere sahiptir. Rus vakayinamelerinin incelenmesinde çığır açan Şahmatov'un binden fazla makale ve eleştiri yazısı, çağdaş Rus dili söz dizimi, sözlükbilim, Rus dili tarihi ve diyalektoloji alanlarında özgün eserleri vardır. Şahmatov, 1984'de Petersburg Bilimler Akademisi'nin en genç ordinaryüsü, 1899'da Bilimler Akademisi'nin daimî üyesidir.

Şahmatov'un yaşadığı XX. yüzyılın başında Rusya, Avrupalı rakiplerinin aksine, sürekli devam eden ciddi toplumsal, siyasal, ulusal çelişkilerin yer aldığı bir ülke görünümündedir. Rusya, sanayileşmede Avrupalı ülkelerin gerisinde kalmıştır ve daha ziyade bir tarım ülkesi durumundadır. Ayrıca tarım alanında geri kalmışlık ve eğitimsiz bir köylü sınıfına sahip Rus toplumu, yabancı sermaye tarafından insafsızca sömürülmüştür. 1890'lı yıllarda Rus halkı, aristokratlar, ruhban sınıfı, şehirliler ve köylüler olarak dört kesimi teşkil etmiştir. Şehir halkı ise tüccarlar, zanaatkârlar, toprak sahipleri ve aşağı orta sınıftan oluşmaktadır. Sanayileşme ile birlikte köylerin kente göçmesi, sosyal sorunları beraberinde getirir. (Çaşın, 2015: 136) 1905 yılında Moskova'da işçiler umumi greve başlarlar. Caddelerde gösteriler düzenlenir. Hükümet de bu

* Arş. Gör., Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü, salihacar@gazi.edu.tr

gösterilerin durdurulması için gerekli önlemleri alamaz. Daha sonra demir yolu işçileri ve devlet memurları da greve dâhil olurlar. Rusya'daki bütün demir yolları, fabrikalar, posta-telgraf ve okullar faaliyetlerini durdururlar. Bu gösterilerin askeri kuvvet uygulanarak bastırılacağı düşünülmeye başlanır. Hatta bazı şehirlerde askerlerle halk arasında çatışmalar olur. Harkov'da üniversite öğrencileri, üniversite binası etrafında barikatlar kurarak askere karşı durur, işçilerin bir kısmı da öğrencilere destek olurlar. Bu gösteriler sırasında 147 kişi ölür. Petersburg Üniversitesi öğrencileri de büyük bir gösteri düzenleyerek bu baskıcı yönetimin kalkmasını talep ederler. (Kurat, 2010: 385) Rusya'nın her köşesinde gerçekten bir devrim havası esmeye başlar.

Petersburg'da ortaya çıkan bu devrimci hareketler, Şahmatov'u heyecanlandırır ve her gün dikkatli bir şekilde gazeteleri takip eder. 27 Ağustos 1905'te üniversitelerin özerkliği hakkında kararname hazırlanır. Şahmatov, sivil özgürlüklerin olması talebiyle birlikte ünlü *342 Bilim Adamı Muhtırası*'nın (Zapiski 342-h) altına imzasını atarak kararı destekler.

Şahmatov, gerekli dönüşümlerden uzakta olan devlet memurlarının kayıtsızlığı ve ataletli oluşları karşısında zaman zaman isyan eder. XX. yüzyılın başlarında her aydın insanın başına geldiği gibi Şahmatov, dönemin siyasi yapısını rahatsız eder, otorite tarafından sevilmez ve iktidarın muhalifi durumuna gelir. Özellikle Rus coğrafyasında yaşayan *yerel halka* (inorodtsı) karşı ve konuştukları dil ile ilgili imparatorluğun uyguladığı siyaseti, konuşma özgürlüğü üzerine saldırıları, çeşitli sosyal kuruluşlara ve öğrencilere yapılan baskıları ve saldırıları kınar. O dönemde ülke bir iç savaş içerisindedir ve kırsal kesimdeki halka yeterince hizmet gitmemektedir. Millî eğitime gerekli destek verilmemektedir. Oluşturulan komisyonlar ve komiteler halka hitap etmemektedir. Hükümet üstüne düşen sorumluluğu ve görevleri tam anlamıyla yerine getirmeyince Şahmatov da tüm bu yaşananlara katlanamamaktadır ve yönetimi sürekli eleştirmektedir. Bu çıkışlarından dolayı ileri zamanlarda Şahmatov, *ideoloji savaşçısı* ve *ateşli devrimci* gibi isimlerle anılmaya başlanır.

Şahmatov, böylesine zor şartlarda eğitime, öğretime ve bilimsel faaliyetlerine dört elle sarılmış bir bilim insanıdır. Şahmatov, anne ve babasını küçükken kaybetmesine rağmen amcasının destekleri sayesinde sürekli olarak bilgiye ve öğrenmeye aç bir şekilde kendini geliştirir. Kitapları en büyük yol arkadaşı olmuştur. Şahmatov, çocukluğundan itibaren kadim dönemlerin tarihine, ana dilinin ve Slav dillerinin tarihini öğrenmeye merak duyar. Kadim el yazmalarını araştırır, ortaya çıkarır ve onları restore eder. *Geçmiş Yılların Hikâyesi*'nin metin analizini yaparak vakayinameyi yeniden oluşturur. Bu yüzden kadim el yazmalarının tarihi üzerine bir devrim yapar.

Hayata karşı güçlü duruşu, mücadeleci yapısı, bunlar elbette Şahmatov'a ailesinden genetik olarak geçmiştir. Babasının hayat mücadelesi, başarılı yaşamı, karakteri, davranışı, uysallığı, sadeliği ve ciddiliği Şahmatov'a miras

olarak kalır. Ayaklanmaların, devrimlerin, savaşların, soğuk bir coğrafyanın ve açlığın gölgesinde Şahmatov, mücadelesine kararlılıkla devam eder. Tüm bunların üstüne tanıştığı insanlar, fikirler ve okullardaki hocalarının desteğiyle sürekli kendini geliştirir. Bilimsel yönü herkesçe kabul görmüş bakış açısıyla hazırladığı çalışmaları, bilim dünyası ve bilim insanları tarafından takdirle karşılanır.

V. V. Vinogradov'un da dediği gibi, “*Rus dilbilim tarihinde hiçbir şey, A. A. Şahmatov'un çalışmalarından daha parlak ve daha heyecan verici olmamıştır*” (Vinogradov, 1922: 5).

Bilime Adanmış Bir Ömür

Aleksey Şahmatov, 5 Haziran 1864'te, Estonya'nın Narva şehrinde eğitimli ve soylu bir ailede dünyaya gelir (Oldenburg, Karskiy, 1930: 9). Şahmatov'un ailesi, aslen Saratov⁷³'dan gelmektedir. Şahmatov soyadı, N. A. Baskakov'a göre, “*Şeyhahmed* adına dayanır” (Baskakov 1979: 235-236).

Şahmatov'un babası Aleksandr Alekseyeviç Şahmatov (1828-1871), hukukçudur. 1856 Sivastopol Seferi sırasında, Saratov Gönüllü Milis Kuvvetleri Komutanlığı'nda askerlik görevini tamamlar. (Makarov, 1981: 7). Aleksandr Alekseyeviç, ailesine çok düşkündür. Yaşadıkları köyü, doğayı, avcılığı ve tarla işlerini sever. Daha sonra Adalet Bakanlığı Senatosu'nda çalışır. (Masalskaya, 2012: 15). Şahmatov'un babası çok çalışkandır ve görevli olarak bulunduğu her yerde köylülerin haklarını savunur. Smolensk, Penza, Voronej, Harkov, Moskova ve en son olarak Odessa'daki adalet saraylarında, eyalet savcısı olarak çalışır. Bu nedenle Şahmatov'un ilk yılları babasının görev yaptığı yerlerde geçmektedir.

Şahmatov'un annesi Mariya Fedorovna Kozen (1838-1870), zeki, çalışkan ve oldukça başarılıdır. Avrupa dillerini öğrenme merakı ve dilbilime olan yatkınlığı ailesinden gelmektedir. Rus ve Fransız edebiyatı okumasının yanında daima yeni diller öğrenmeye devam eder. Petersburg'daki Şarkiyat Fakültesi'nden mezun olan bir akrabasından Türkçe dersler alır. Eğitim açısından yeterli donanıma sahip olan Şahmatov'un annesi, ev işlerinin yanı sıra çocuklarının eğitimiyle de bizzat kendisi ilgilenir.

Altı yaşındayken anne ve babası vefat eden Şahmatov, kardeşleri Yevgeniya ve Olga ile birlikte, amcası Aleksey Alekseyeviç Şahmatov'un yanında yaşamaya başlarlar. Amcası, onları Odessa'dan Saratov Eyaleti'nin bir köyü olan Gubarevka'ya götürür. Çocukların eğitiminde amcası ve eşi Olga Nikolayevna'nın büyük katkıları olur. Şahmatov, eğitimine destek olan dadı ve

73 Saratov şehrinin asıl adı Sarı Tau'dır. Tau kelimesi Türk dillerinde dağ anlamına gelmektedir. Aslında tavağ ilişkisini gören bilim adamları, ses değişimine uğrayan adların da temel biçimsel ve anlamsal yapılarını incelemeli ve araştırmalıdır.

öğretmenleri sayesinde küçük yaşlardan itibaren Fransızca ve Almanca öğrenmeye başlar (Masalskaya, 2012: 94).

Şahmatov'un bu yeni yaşamı, amcası sayesinde oldukça başarılı geçer. Evde Fransız klasiklerinden oluşan bir kütüphane dahi vardır. Şahmatov, bu kütüphanede yer alan XIX. yüzyıl Fransız edebiyatının önemli isimlerinden Jean Jacques Rousseau, Victor Hugo, Jean Racine ve Alphonse de Lamartine'nin kitaplarını okumaya başlar. Yaşadıkları evde bir kütüphanenin bulunması ve bilinçli kitap seçimi, Şahmatov'un erken yaşlarda farklı kültürlere ve dillere ait eserlerle tanışmasına yardımcı olur. Bununla beraber çeşitli alanlara karşı ilgi ve araştırma merakı ortaya çıkar. Amcasıyla birlikte dil, tarih, coğrafya ve matematik, Latin ve Yunan dili, ayrıca tiyatro oyunları ve şarkı çalışmalarına başlarlar. Amcası öncelikle Yunan tarihini öğretir; Şahmatov, Yunan edebiyatının temel eserlerinden olan Homeros'un *İlyada* ve *Odessa* eserlerini Fransızca tercümelerinden okur. Tüm bunlar, Şahmatov'un kişisel gelişimi ve kültür seviyesini artırmak için önemli adımlardır.

Şahmatov çocukluk çağlarında yengesi Olga Nikolayevna sayesinde Fransızca, İngilizce, Almanca ve Latince öğrenir. Erken çocukluk döneminde Şahmatov'un kazandığı bu yabancı dile yönelik yatkınlığı kendisinin bilişsel gelişiminde büyük katkı sağlamaktadır. Ayrıca yengesi O. Nikolayevna daima tertipli, düzgün ve disiplinli olmayı da öğütler (Makarov, 1981: 9). Aile fertlerinin aile içindeki tutumu ve rolleri çocukların eğitimi açısından mühimdir. Bütün bu dil, kültür ve tarih eğitimi üzerine Şahmatov, artık Rusya tarihiyle de ilgilenmeye başlar. A. O. İşimova⁷⁴'nın 1859 yılında yayınlanmış *Büyükanneden Dersler* (Babuşkıni uroki) adlı kitabını okur ve tarihe karşı olan ilgisi daha da artar. İşimova, ilkokul çağındaki çocuklara Rusya tarihi öğretilmesi için kitabı diyaloglar halinde hazırlamıştır. (İşimova, 1859). Aslında bu türden tarihle ilgili eserler, çocukların tarih bilinciyle yetişmesi açısından oldukça önemlidir. Bir çocuğun oyunlarla, şarkılarla, masallarla kendi tarihini çok küçük yaştan itibaren öğrenmesi, gelecek yıllar için önemli adımlardır.

Köy yaşamı, Şahmatov'un hayatında için çok önemlidir. Ailesine düşkünlüğü, doğayı sevmesi ve köyde huzur bulması nedeniyle okul dışında vaktinin çoğunu köyde geçirir. Köyde yaşamaya devam etmesi kendisini olumlu yönde etkiler. Bu nedenle bazı önemli bilimsel çalışmalarını dahi köyde hazırlar. Belki de bu yönüyle ılımlı, duygusal ve hayat dolu bir karaktere sahip olması, kendi topraklarından asla vazgeçememesinden ve öz benliğini korumasından kaynaklanmaktadır.

⁷⁴ İşimova, A. O. (1804 – 1881), Rus çocuk kitapları yazarı, çevirmen. Yatılı kız okulunda eğitim alır ve yurttan kendi kendine yabancı dil öğrenir. Edebiyat çevirileri yapar. 1834 yılında kendisine ülke çapında ün kazandıran *Çocuklar İçin Masallarda Rusya Tarihi (İstoriya Rossii v rasskazah dlya detey)* adlı eserini yazar.

İlkokula başlamasından itibaren Şahmatov'un okuma sevgisi iyice artmıştır. XIX. yüzyılın önemli şair ve yazarlarından olan Gogol, Lermontov ve Puşkin'in eserleri vasıtasıyla klasik Rus edebiyatıyla tanışmış olur. Özellikle İ. S. Turgenev'in *İlk Aşk*, *Rudin*, *Asilzade Yuvası* ve *Arefe* eserlerini büyük bir hayranlıkla okuyup bitirir (Makarov, 1981: 11). Zamanının çoğunu kendi çalışma odasında geçirir. Kız kardeşi, anılarında bu duruma şöyle değinir:

"Tüm ciddiyeti ve kararlılığıyla tarihçi olmak istiyordu. Kitaplarını kucaklar ve bütün gününü odasında geçirirdi. Kitaplarının hepsi, çoğunlukla Rusya tarihiyle ilgili tarihi kitaplardı" (Masalskaya, 2012: 131).

XIX. yüzyıl Rus eğitim kurumlarının aksine Avrupa'da okullar, üniversiteler, kütüphaneler ve müzeler daha gelişmiş seviyededir. Bu durumun da farkında olan Şahmatov, lisede eğitim gördüğü yıllarda amcasıyla birlikte yurtdışına gider. Sırasıyla Varşova, Viyana, Gastein, Salzburg ve Münih'i gezerler. 1875 yılının yaz mevsiminde Münih'te bulunduğu sırada, Şahmatov, Korolev Müzesi'nde antik çağ tarihçileri, Strabon, Pomponius Mela ve Mannert'in eserlerini okumaya başlar. Ağustos ayında ise Leipzig'e gider ve burada bir süre eğitim görür. Üniversite kütüphanesinde dönemin en ünlü dilbilimcilerinin çalışmalarıyla tanışır. İlk kez burada karşılaştırmalı tarihsel dilbilim araştırmalarıyla tanışır ve XIX. yüzyılın ünlü dilbilimcisi Karl Brugmann⁷⁵'nin eserlerini okuma fırsatı bulur. Leipzig'de kısa süren bir eğitimden sonra Moskova'ya geri döner.

Şahmatov, eski çağ dilleri ile ilgili yapılan sınavları geçerek Moskova Kreyman Lisesi'nde eğitime başlar (Oldenburg, 1930: 12-13). Şahmatov, sadece Rusya tarihini değil, aynı zamanda dünya tarihiyle ilgili her konuyu incelemek ister. Şöyle ki okulda aynı dönem içerisinde Hz. Muhammed ve halifeler tarihiyle ilgili ders aldığından kardeşine yazdığı bir mektupta bahseder. Ayrıca Rus dili tarihi derslerinde sözcüklerin kökenini analiz ederler ve bu konuyla ilgili kompozisyon yazarlar. Almanca derslerinden çok memnundur ve derslerde Nibelungen⁷⁶ gibi Germen ve İskandinav mitolojisine ait kadim Alman poemalarını okur. Eski Alman filolojisi üzerine sohbet ederler (Masalskaya, 2012: 158).

Şahmatov, ailesinden gelen parayı her zaman bilim çalışmalarına, tiyatroya gitmek ve defter almak için harcar. Bir defasında Şahmatov, edebiyata ilgi duyan lise arkadaşlarıyla Moskova'da bir etkinliğe katılmak ister. Fakat cebinde

⁷⁵ Brugmann, K. (1849-1919), Alman dilbilimci. Hint-Avrupa dilleri araştırmaları üzerine çalışmaları vardır. Karşılaştırmalı dilbilim ve fonetik özellikle Sanskritçe üzerine yaptığı araştırmalar neticesinde Hint-Alman Dillerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi Unsurları adlı eserini yazar. Yaptığı çalışmalar Hint-Avrupa dilleri üzerine araştırma yapanlar için vazgeçilmez bir kaynak oluşturmaya devam etmektedir. Dil ile ilgilenen herkesin büyük bilgisini çekmektedir.

⁷⁶ M. Adji, Nibelungen efsanesinin yazarının Kıpçak olduğunu belirtir. Çünkü onların bozkır âdetlerini hâlâ hatırladığını eserde sıkça rastlanan ayrıntılardan anlamaktayız. (Adji, M. Kaybolan Millet. (Deşt-i Kıpçak Medeniyeti) Çev. Z. B. Özer. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları. s118).

sadece bir rublesi vardır. Evden para isteyemez ve okuldaki öğretmenlerinden biri üç ruble verir. Bu parayla sabun ve *Nestor Kroniği* kitabını satın alır. Bu para sayesinde arkadaşlarıyla birlikte etkinliğe katılır (Masalskaya, 2012: 159). Gençlik yıllarında arkadaş çevresi önemlidir. Doğru arkadaşlarla yapılacak etkinlikler, buluşmalar ve toplantılar bir gencin kişisel gelişimine yardımcı olmaktadır. Şahmatov da doğru arkadaş seçimi sayesinde kendisini daima olumlu yönde geliştirmiştir.

Şahmatov ilerleyen zamanlarda, kendi bilim kütüphanesini oluşturmaya karar verir ve zamanının çoğunu, dilbilim üzerine kitaplar aramakla geçirir. İsteddiği kitapları satın almak için bazen gardırobundaki elbiselerini satmak zorunda kalır (Makarov, 1981: 10). 27 Ocak 1879'da İngiliz arkeolog James Frederick Hodgetts'le⁷⁷ tanışır. Moskova'da üniversitede İngilizce ve dilbilim dersleri veren Hodgetts, çeşitli sözcüklerin kökeniyle ilgili kitabını incelemesi için Şahmatov'a verir. Hodgetts, onu N. İ. Storojenko⁷⁸ ve V. F. Miller'a⁷⁹ yönlendirir (Olderburg, Karskiy, 1930: 13). Şahmatov, Storojenko ile görüşür. Bu görüşmeden sonra Storojenko, Şahmatov'un bilimsel çalışmalarını karşılaştırmalı dilbilim profesörü V. F. Miller'a gönderir. Miller bu önemli çalışmaları görünce hayrete düşer ve Storojenko'ya dönerek şöyle der:

“Tüm bu çalışmaları, bir çocuğun yazdığını mı söylüyorsun? Olamaz! Henüz on beş yaşındaki bu genç, böyle nasıl yazabilir? Yirmili yaşlarda, hatta üniversite mezunu birisi bile bu şekilde bir çalışma yapamaz” (Makarov, 1981: 22).

Şahmatov, lise döneminde Miller'ın referans mektubuyla birlikte F. F. Fortunatov'u⁸⁰ ziyaret eder. Fortunatov, Şahmatov için bir ders programı hazırlar ve bu sayede onun öğrencisi olur. Kendisi, yabancı dil öğreten bir bilim adamıdır. Entelektüel yapısı tamamen farklıdır, güçlü ve soyut mantıksal fikirleriyle hem matematikçi hem de filozoftur (Vinogradov, 1922: 13). Şahmatov onun sayesinde kadim Rus eserleri, vakayinameler ve tarihi kalıntılar üzerine çalışmaya başlar. Fortunatov, bütün sempati ve ilgisini kendi bilim dünyasına toplamıştır. Belki de bu yüzden Şahmatov'un bilimsel kuramlarında Fortunatov ve Buslayev'in izlerine rastlanır.

⁷⁷ Hodgetts, James Frederick (1828–1906), İngiliz arkeolog, komutan ve bilim adamı. Hindistan'da görev yaparken Rusça öğrenir. Daha sonra profesör olur ve St. Petersburg ve Moskova'da görev yapar.

⁷⁸ Storojenko, Nikolay İliç (1836-1906), Rus bilim adamı, dilbilimci, Shakespeare uzmanı, Rusya'da Doğu Avrupa edebiyatları üzerine çalışma yapan ilk uzmanlardan birisi ve Moskova Üniversitesi Genel Edebiyat bölümü profesörüdür.

⁷⁹ Miller, Vsevolod Fyodoroviç (1848-1913), Rus dilbilimci, halk bilimci, etnograf ve arkeolog; Petersburg Bilimler Akademisi üyesi ve Moskova Üniversitesi'nde profesördür.

⁸⁰ Fortunatov, Filipp Fyodoroviç (1848-1914), Moskova Üniversitesi Hint-Avrupa Dilleri Karşılaştırmalı Dilbilgisi üzerine profesör olarak görev yapar. Rusya Bilimler Akademisi üyesi (1902), Moskova Resmî (Fortunatov) Dilbilim Okulu kurucusu, Ekim Devrimi öncesine kadar Rusya'nın en önemli dilbilimcilerinden birisidir.

Miller, Şahmatov'u Eski Yunan ve Latin dillerinin öğreniminde rehberlik için F. Ye. Korş'a⁸¹ gönderir (Oldenburg, Karskiy, 1930: 14-15).⁸² Korş, Şahmatov'un *Feodosiya'nın Yaşamı* metni hakkında yaptığı çalışmaları takdir eder. Şahmatov, Korş hakkında yazdığı kişisel notlarında kendisinin sadece Hint-Avrupa dilleri üzerine değil, birçok dil ailesine ait bilgisi olan, klasik filoloji uzmanı, edebiyat ve şiir hayranı, şaşırtıcı derecede esprili ve hoş sohbet çok yönlü bir bilim adamı olduğundan bahseder (Vinogradov, 1922: 13). Korş, Şahmatov için rol model olan ve onun dilbilime karşı ilgisinin artmasında en önemli şahsiyetlerden birisidir. Öyle ki Korş ile tanışmasından sonra Şahmatov, Rus halklarının tarihini araştırmaya yönelir ve her şeyden önemlisi Rus dili tarihi üzerine araştırmalara başlar.

Petersburg'da halk kütüphanesinin el yazması bölümlerinde çeşitli araştırmalar yapar. Burada, İ. V. Yagiç'le⁸³ tanışır. İkisi arasında mektuplaşmalar başlar. Yagiç, genç Şahmatov'un mektuplarına ve kadim Rus dili hakkındaki derin ve yeni fikirlerine çok değer verir. *Kadim Rus Metinleri Üzerine Bir İnceleme* (Zur Kritik der altrussischen Texte) isimli makalesinin Yagiç'in editörlüğünde çıkan "*Archiv für Slavische Philologie*" adlı dergisinde yayımlanır. 17 yaşındaki bir lise öğrencisinin böyle bir başarıya ulaşması bilim camiası tarafından hayretle karşılanır. Bundan sonra okul derslerinin dışında tüm boş vakitlerinde filoloji üzerine çalışmalar yapar.

Mesleki yönelim, en iyi okul çağlarında başlar. Şahmatov bu durum için güzel bir örnektir. Liseden sonra Şahmatov, bilim çevresinde yalnızca Moskova'da değil, aynı zamanda *efsane-çocuk* olarak adından söz ettirdiği Petersburg'da da ünlü olur (Makarov, 1981: 37). Şahmatov, yaptığı araştırmalar sonucunda lise hayatı boyunca dönemin önemli bilim adamları ve dilbilimcileri ile çalışma fırsatı bulur. Burada, bir öğrencinin bulunduğu ortamın, arkadaş çevresinin, gittiği okulun ve ders aldığı öğretmenlerinin ne denli önemli olduğu görmekteyiz. Genç bir öğrenci için geleceğini şekillendirebilmesi açısından çok önemli bir süreç olan lise hayatı, Şahmatov için başarılı bir şekilde geçer. Şahmatov, lise yıllarında elde ettiği bu başarılarını üniversite yaşamı boyunca da devam ettirir.

Şahmatov, 1883 yılında Moskova Üniversitesi, Dil-Tarih Fakültesi'ne kaydolar. Burası, Şahmatov'un dil çalışmaları yönündeki hayallerini gerçekleştirebilmesi için en uygun yerdir. Üniversite öğrencisi olması,

⁸¹ Korş, Fyodor Yevgenyeviç (1843–1915), Rus klasik dilbilimci, Slavist, şarkiyatçı, Moskova Üniversitesi'nde profesör (1877'den beri), 1900 yılında Petersburg Bilimler Akademisi'nden akademik (ordinaryüs) unvanını alır.

⁸² Oldenburg, S. F., Karskiy, E. F. Age, s14-15.

⁸³ Yagiç, İgnatij Vikentyeviç (1838–1923), aslen Avusturyalı Rus dilbilimci, Slavist, paleograf ve arkeograf, Petersburg Bilimler Akademisi Akademisyeni (1880), XIX. yüzyıl ikinci yarısında Slav dilbilim sahasında önemli uzmanlardan biridir. 1874 yılında Berlin Üniversitesi Slav Dilbilimi Bölümü'nün başkanlığını yapar.

Şahmatov'un hayallerine bir adım daha yaklaşmasına olanak sağlar. Rus dili dersleri artık daha kapsamlı hale gelir. Korş, N. S. Tihonravov⁸⁴, Storojenko ve Fortunatov gibi dünyaca tanınmış dilbilimcilerin derslerine girer. Onların desteğiyle Şahmatov, amacına yönelik sistematik bir çalışma fırsatı bulur. Birbirlerine benzemeyen, farklı bilimsel merakları olan ve kendi tecrübelerini karşılıksız aktaran hocaları, Şahmatov'un üniversite yıllarında en önemli destekçileri olurlar.

1887 yılının kış ve bahar mevsimlerinde son sınıf öğrencisi olan Şahmatov, *Slav Dillerinde Vurgular ve Bunların Uzunluğu Üzerine* (O dolgote i udareniye v obşeslavyanskome yazıke) isimli lisans tezini yazar. Moskova Üniversitesi Dil-Tarih Fakültesi toplantısında Korş ve Fortunatov, bu tezi oldukça beğenirler ve kendisini takdir ederler. Şahmatov, geniş Slav dili çalışmaları alanında Rus lehçebiliminin ötesine geçerek en karmaşık ve birleşik vurgu sorunlarına dikkat çeker (Vinogradov, 1922: 17). Bu dönemden sonra Şahmatov, meslek hayatı için hazırlık yapmaya ve bilimsel çalışmaları için sürekli araştırmalar yapar.

Şahmatov, 25 Eylül 1887'de Tihonravov, Fortunatov, Korş, Miller ve Brandt gibi önemli isimlerin referansı ile burs alarak Moskova Üniversitesi Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde yüksek lisans eğitimi yapmaya hak kazanır. Şahmatov, üniversitede çalışırken orta, lise ve üniversitelerin hazırlık eğitiminin önemli olduğunu savunur. Mesela, Moskova VII Numaralı Lisesi'nin müdürü, okulunda ders vermesini ister. Şahmatov da teklifi kabul eder ve okulda Latin dili derslerine girmeye başlar (Olderburg, Karskiy, 1930: 23).

Bilimler Akademisi'nin 12 Kasım 1894'de yapılan genel toplantısında öğretim görevlisi olarak ataması yapılan Şahmatov, çalışmalarıyla toplumun yararına hizmet ettiğini şu cümleleriyle dile getirir: "*Elimdeki olanaklar, sadece kendim için değil; herkesin yararınadır*" (Vinogradov, 1922: 20). Bilimler Akademisi'ne seçilmesiyle birlikte Şahmatov, XIX. yüzyılın son yıllarında Rus dilbiliminde ve ortak Slav dilbilimi de dâhil hızlı ve kalıcı bir başarı sağlamak için yapılacak bilimsel girişimlerin ilham kaynağı ve araştırmaların başlatıcısı haline gelir.

Şahmatov, diyalektoloji araştırmalarına önem verir. Şahmatov, diyalektlerin yerel halkın söz mirası ve halkın tarihinin birer şahidi olduğuna inanmaktadır. Bu bağlamda Haziran 1895'te Kaluga ili, Meşovsk ve Mosalsk ilçelerine giderek bu bölgelerdeki yerel ağızları inceler. Şahmatov'un bu gözlemleri, lehçenin karakteristik sisteminde ve bilim dünyasında güçlenerek önemli bir ilerleme kaydetmiştir. Bu gezide topladığı malzemeleri derleyerek Şahmatov, Rus lehçesi ses bilim alanında araştırmalara, keşiflere ve değerlendirmelere yeni bir yön veren önemli bir keşif yapar (Makarov, 2000:

⁸⁴ Tihonravov, Nikolay Savviç (1832 – 1893), Rus dilbilimci, arkeograf, en önemli Rus edebiyatı tarihçilerinden biridir. Moskova Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak görev yapar. 1890 yılında Petersburg Bilimler Akademisi'ne seçilir.

182). Ayrıca Şahmatov, özellikle Rus dilinin ağızlarının toplanması için programlar oluşturur.

Şahmatov, mütevazı kişiliği ile tanınır. Natalya Aleksandrovna ile tanıştıktan kısa bir süre sonra evlenme kararı alırlar. 31 Mart 1896'da sade bir düğünle evlenirler. Bilimler Akademisi, Şahmatovlara düğün hediyesi olarak Güney-Slav topraklarına bir seyahat organize eder (Makarov, 2000: 177). Aynı yıl eşiyile birlikte yurt dışına gider. Avrupa ve özellikle Balkanlar'a seyahat ederler. Şahmatov, bu yoğun iş temposuna rağmen ailesini asla ihmal etmez. Biri kız ikisi erkek olmak üzere üç tane çocukları olur.

Şahmatov sözlük çalışmalarına çok büyük önem verir. Ona göre, yaşayan bütün dil ağızlarıyla birlikte *Rus Dili Sözlüğü* oluşturulmalıdır. Rus Dili Edebiyatı Bölümü'nde sözlük hazırlama çalışmalarlarıyla ilgili bir toplantı düzenler. 1897 yılının başında bu sözlüğün basılmasını sağlar. Milletlerin kelime hazineleri, folklor ya da etnik kökenleri hakkında onların geçmiş hayatları arasında bağlantı bulmak için etraflıca araştırmalar yapar. Dolayısıyla sözlükte Rusça kelimelere uygun düşen Ukraynaca, Belarusça ve Slav dillerinden kelimeler de bulunur. Burada önemli olan nokta, bu sözlükte dilin sözcük yapısına uygun olarak ilk kez ayrıntılı filolojik yorumların bulunmasıdır (Makarov, 2000: 185).

27 Ocak 1901'de Şahmatov, Rus Dili Edebiyatı Bölümü'nden Bilimler Akademisi Yönetim Kurulu üyeliğine seçilir. Bu dönemde Petersburg Üniversitesi'nde öğrenci eylemleri baş gösterir. İktidarın eğitim üzerindeki baskısını protesto etmek için yapılan eylemlere Şahmatov da imzasıyla destek olur. Millî Eğitim Bakanlığı, eğitim protestolarına destek verdikleri gerekçesiyle Şahmatov'u görevinden uzaklaştırmaya çalışır. Bilimler Akademisi'nin başkanının emriyle görevi sınırlandırılır.

Şahmatov, Rus dili araştırmaları yanı sıra diğer Slav dillerini de inceler. 23 Aralık 1907'de Belarus dilini öğrenmek için Minsk'e gider. Minsk'te ve Borisov'da çok sayıda ses kaydı yapar. Rus Dili ve Edebiyatı Bölüm toplantısında, Belarus dilini öğrenmek için Minsk'e yaptığı yolculukla ve Belarus dilinin yaşayan ağızlarıyla ilgili yaptığı ses kayıtları hakkında bir bildiri sunar. Ses kayıtları arşivi için temel oluşturması ve diyalektoloji bütünlüğü için seyahatler organize edilmesi ile alakalı teklif sunar. 1908 – 1909 eğitim yılında, Petersburg Üniversitesi'nde Rus Dili Tarihi dersleri okutmaya başlar. Aynı zamanda Dil-Tarih Fakültesi'nde ders verir. Derslerin dışında, eski çağlardan bu yana Saratov yakınlarında yaşayan Fin-Ugor halklarıyla ilgili malzemeler toplar (Masalskaya, 2012: 562).

Şahmatov kültürel değerlerin korunmasında ve geleceğe taşınmasında önemli rol oynayan müzecilik ve kütüphanecilik olgusunun bir ulusun kültürü, tarihi ve dili için ne kadar önemli olduğunun bilincindedir. Bu bakımdan, bilimsel faaliyetlerinin yanı sıra üniversitelerde ve devlet kademelerinde

kütüphane ve müze yöneticiliği görevlerini de üstlenmiştir. Bu bağlamda Minsk Tarih-Arkeoloji Müzesi'ne başkanlık eder. (Olderburg, Karskiy, 1930: 53).

6 Aralık 1909'da Saratov Üniversitesi açılır. Şahmatov, Saratov'da üniversite kurulması düşüncesinin fikir babası ve en büyük destekçisi olur. Maalesef, Sovyet hükümeti zamanında yapılan sansür çalışmaları ve yasaklamaları sonucunda Şahmatov'un ailesine ait tüm kayıtlar Saratov arşivlerinden silinmiştir. Saratov Devlet Üniversitesi'nde dahi Şahmatov adını görmemiz imkânsızdır. Dönemin yazar, şair, askerlerinin isimleri üniversitedeki herhangi bir binaya verilmesine rağmen Şahmatov adı hiçbir yerde yoktur. Saratov Üniversitesi'nin kurulmasına en çok emek veren Şahmatov olmasına rağmen, bugün üniversite Rus yazar N. G. Çernişevski adıyla anılmaktadır.

Şahmatov, son günlerine kadar *Rus Dili Sentaksı* (Sintaksis russkogo yazıka) kitabının basılması için üzerinde çok çalışır ama kitabı tamamlamasına ömrü yetmez. Kitap üzerinde çalışırken ağır hastalıklar geçirir. Ancak ölümünden sonra kitap için yazdığı notları toplanır ve 1925 yılında basılır. Sentaks kitabının, tamamlanmamış olmasına rağmen basıldığı dönem için genel olarak çok büyük bir bilimsel değeri olmuştur. Aynı zamanda bu çalışma, dil-edebiyat öğretmenleri, yükseköğretim öğrencileri ve kişisel gelişim eğitimi için önemli bir kaynaktır.

1917 Ekim Devrimi'nden sonra Şahmatov, göçmeyi bir an bile düşünmeden Petrograd'ta kalmıştır. Öz vatanından kaçma düşüncesini, ülkesine karşı yapılmış bir ihanet olarak görür. Bu durumla ilgili A. Ahmatova'nın "*Bir ses duydum...*" adlı şiiri Şahmatov'a ithaf edilmiştir:

*"Duydum bir ses. Aradı bir teselli.
Bulundu bir çağrıda: "Buraya gel,
Terk edin vatanınızı günahkâr ve zararsız
Bırakın sonsuza dek Rusya'yı.
Temizleyeceğim ellerini seni kirleten kanlardan
Atacağım yüreğimden kara utancı.
Yeni bir isimle örteceğim
Yenilginin ve kırgınlığın acısını."
Fakat kayıtsızca ve sükûnetle
Kaldırdım ellerimi kulaklarımı kapatmak için
Bu aşağılık konuşmadan dolayı
Aşağılamayın gözyaşları içinde kaybolan bu ruhu".*

30 Temmuz 1920’de Şahmatov ölümcül bir hastalığa yakalanır. Ölmeden önce kızı Sofya’ya hayattaki düşünceleri hakkında son kez mektup yazar. 10 Ağustos’ta hastalığı iyice kötüleşir. Hekimlerin teşhisi bağırsak sorunudur. Acilen hastaneye götürülür ve 11 Ağustos günü önemli bir ameliyat geçirir. 16 Ağustos 1920’de vefat eder. 20 Ağustos 1920’de Smolenski mezarlığına defnedilir (Olderburg, Karskiy, 1930: 77).

Şahmatov’un ölümünden sonra V. N. Şçepkin, Şahmatov’un özünden gelen değerini bir kez daha anlar. Şçepkin, Şahmatov hakkında düşüncelerini şu şekilde dile getirir: “Şahmatov, Slav-Rus dilbilim alanında ulusun bilinçli bir şekilde organize olması ve halkın birlik beraberliğinin manevi gelişimi için mücadele eden önder bir kişiliktir. Rusya’nın örgütsüz ve manevi kişisiz bürokrasisinde böylesine büyük bir sosyal kişiliğin varlığı çok nadirdir ve bu durum bizim için mutluluk vericidir.” (Masalskaya, 2012: 565).

Dil Tarihi - Millet Tarihi

Şahmatov için dil, sosyal bir olgudur. “Dilin tarihi, ulusun tarihidir. Bu durumu, Rus dili tarihi üzerine yaptığı çalışmalarda açık açık görmekteyiz ve Rus dili sentaksı eserinde dilin sosyal işlevlerinin kurulması ile birlikte toplumun psikolojik düşüncesi birleşir. Bizim düşüncelerimizin psikolojik temeli, önceki deneyimlerimizin bize verdiği ve mevcut deneyimlerimizi artırdığı fikirlerimizin fazla olmasıdır” (Şahmatov, 2001: 9).

Şahmatov birden fazla yabancı dil bilmektedir ve bu dillerin çoğunu çocukken öğrenmiştir. Çünkü yabancı dil eğitimi oldukça ciddiye alınması gereken bir süreçtir. Okul seçimi bu süreci hızlandırabilir. Okulda alınan dil eğitimi çocukların gelecekteki yaşamlarına ve çalışma hayatlarına etki etmektedir. Şahmatov’un, liseden itibaren dilbilime karşı ilgi duymaya başlamasının nedeni budur. Şahmatov kelimelerin toplanması, sistemleştirilmesi ve betimlenmesinin, bilimsel çalışmalarının temel hedeflerinden biri olduğunu görür. Dile karşı olan merakı kendisinde zamanla bir tutkuya dönüşür. Şahmatov, dilbilim hakkındaki görüşlerini bir mektupta şu şekilde dile getirir:

“Filoloji, tarihi, dini ve edebiyatı yüceltir. Filoloji, kendi yaşamımızdır; eski Aryan atalarımızın yaşamıdır. XIX. yüzyıl idealistlerinin yaşamıdır (Vinogradov, 1922: 8).

Şahmatov, genç yaşlarından itibaren dilbilim üzerine sürekli araştırmalar yapar. Dönemin önemli dilbilimcilerinin çalışmalarını okur ve inceler. A. S. Homyakov’un⁸⁵ Sanskritçe ile Slav dilleri arasındaki dil akrabalıklarını anlattığı kitabını inceler. Kendisi için bir hazine değeri taşıyan bu eser sayesinde tarih ve

⁸⁵ Homyakov, Aleksey Stepanoviç (1804-1860), Rus şair, ressam, sosyo-politik konuları işleyen yazar, ilahiyatçı, filozof, Slavyonofil hareketinin ilk kurucularından, Petersburg Bilimler Akademisi üyesi (1856)’dir. Eserleri iki cilt halinde Polnoye Sobraniye Soçineniy Homyakova ismiyle basılmıştır.

kültür ilişkisi konusunda yeni bilgiler elde eder. Bunlara ek olarak Arap, İbrani, Mısır, Fin, Gürcü, Ermeni, Sanskrit, Fars, Kelt, Litvan, Got, İzlanda dillerindeki kelimeleri araştırır. Bu araştırmasına paralel olarak bu dillerde yazılmış eserlerin dilbilgisi kurallarını da görmüş olur. Daha sonra özellikle, XIX. yüzyılın ünlü dilbilimcisi F. İ. Buslayev'in⁸⁶ *Ana Dilin Öğretimi Üzerine* (O prepodavanii oteçestvennogo yazıka, 1844) adlı kitabı onu derinden etkiler. Bir anda kendini Buslayev gibi tecrübeli bir dilbilimcinin çalışmaları içerisinde bulur. Şahmatov, 1879-1880 yılları arasında bu önemli bilim adamının derslerine katılır ve Buslayev ile birlikte çalışır. Buslayev, genç bir araştırmacı için çok değerli bir bilim insanıdır. Henüz on beş yaşında olan Şahmatov'un üzerinde büyük bit etki göstermiştir.

Şahmatov, bilmeye, öğrenmeye ve araştırmaya çok meraklı bir karakter yapısına sahiptir. Elindeki kaynaklarla yetinmeyip daha iyisine ve daha fazlasına ulaşmak için çaba sarf etmektedir. Tarih bilimi de Şahmatov'un ilgi alanları içerisinde en önemlisidir. Tarih, araştırmacısına sürekli yeni kapılar açan bir bilim dalıdır ve oldukça geniş bir sahadır. Şahmatov gibi araştırmacılar daha fazlasına ulaşmak için sürekli okurlar ve inceleme yaparlar. Sanırım bu şekilde yapılan bir tarih araştırması öznellikten uzak ve nesnellığe daha yakındır. Ne kadar fazla kaynak gözden geçirilirse, tarih o kadar şeffaf, aydınlık ve yansız olur. Şahmatov, Rus topraklarında bunu başarabilen birkaç bilim insanından biridir.

Dil tarihinin kesinlikle ulusların tarihine dayanarak araştırılması gerektiğini savunan Şahmatov, Fortunatov'un karşılaştırmalı gramer yöntemini kullanarak Genel Slav Dili'nin kaynağını araştırır ve yeniden yapılandırmasını oluşturmaya çalışır. Yaptığı bu araştırmaları, kadim halkların göç yollarını tespit etmekte kullanır. Dil tarihi araştırmaları sayesinde milletlerin etnografya açısından yaşadıkları ortam, milletlerin oluşumu ve parçalanması Şahmatov'un ilgi alanına girmiştir. Dil tarihi ile milletlerin tarihinin birlikte araştırılması gerektiği ilkesini ilk kez böyle ortaya koymuş olur (Özer, 2004: 54).

Şahmatov'un eserlerinde dilbilim araştırmaları daima, dil-tarih çerçevesinde birlikte verilir. Şahmatov, dil-tarih çerçevesinde ele aldığı konuları eski Rus edebiyatı tarihiyle karşılaştırır. Bunun için, okulda Yunan fonetiğinin Slav, Sanskrit ve Latin dilleriyle karşılaştırmalı incelemelerinin yapıldığı dersi almaya başlar. Aldığı bu ders sayesinde *Vakanüvis – Nestor: "Feodosiy Peçerski'nin Hayatı* (Jitiye Feodosiya Peçerskogo) adlı eseri incelemeye başlar. Eserde yer alan XI. yüzyıla ait tarihi metinlerin dilbilimsel olarak incelemesini yapar. Zaharova'ya göre Şahmatov, el yazmasında "*orijinal basılı kopyadan saptmış 600'den fazla hata olduğunu tespit etmiştir*" (Zaharova, 2001: 55).

⁸⁶ Buslayev, Fyodor İvanoviç (1818-1897), Rus dilbilim ve folklor bilimci, sanat ve edebiyat tarihçisi, Rus Mitoloji Okulu'nun temsilcisidir. 1861-1881 yılları arasında Moskova Üniversitesi Rus Edebiyatı Bölümü başkanlığı görevini yapar.

Şahmatov'un bilimsel ve toplumsal çalışmalarının içerisinde Rus vakayinameleri üzerine yaptığı çalışmalar, önemli bir yere sahiptir. Rus vakayinameleri, yazılı kültürün eşsiz örnekleridir. Bu yazma eserler, XI. yüzyılın başlarından XVIII. yüzyıla kadar olan tarihi olayların kesintisiz kayıtlarıdır. Ayrıca bu eserler, Litvanyalıların, Moldovalıların, Beyaz Rusların, Ukraynalıların ve Rusların manevi ve entelektüel dünyalarının yazılı kanıtlarıdır (Şahmatov 2002: 5). Vakayinameler, Şahmatov'a dilbilimsel analiz yapabilmesine olanak sağlamaktadır. Ayrıca vakayinameler, kadim Rus topluluklarının tarihi süreci, Rus ulusu ve Rus dili lehçeleri üzerine araştırma yapmak için kendisine yeni malzemeler sunar.

Rus vakayinameleri ismi verilen Rus yıllıkları, Rusların Hristiyanlığı kabul etmelerinden sonra Bizans ile yakınlaşmalarıyla onlardan aldıkları yıllık yazma âdeti sonucunda meydana getirilmişlerdir. Rus devletinin kurulmasından, Slav ve Rus halklarının tarihsel süreç içerisinde yaşadıkları sorunlardan, birbirleriyle ve Türk boylarıyla olan münasebetlerden, çatışmalardan, mücadelelerden ve uluslaşma yolunda atılan adımlardan bahseden eserlerdir. Bu eserlerin çoğu tahrip edilmiş, ilk nüshaları bozulmuş ve değiştirilmiştir. Rus rahibi, kutsal kitabı el yazısı ile çoğalttığı sırada, parşömen sayfaların birinde mürekkep lekesi oluşmuş ve silmeyi unutmıştır. Kendisinden sonra gelen kâtipler de bu mürekkep lekesini aynı yerde yüzyıllar boyunca tekrar etmişlerdir. İlk hiyeroglifler, gelenek karşısındaki sadakat ve inançtan dolayı hemen hemen hiç değişmeden günümüze kadar ulaşmıştır (Süleyman, 2001: 39).

Şahmatov, vakayinameler üzerine çalışmalar yaptığı ilk dönemde, gerçeklerin dikkatli bir şekilde ele alınmasına ihtiyaç olduğuna kanaat getirir. Bu dönemde Rus dilinin ses özellikleri üzerinde birtakım çalışmalar yapar. Rus dilinin kadim ve çağdaş diyalektik çeşitliliğinin birlikte geliştiğini ve bu gelişimin sürekli devam ettiğini anlatan fikirler ortaya koyar. Rus dili lehçelerinin gelişimini göstererek bu sürekliliği gözler önüne serer. Daha sonra vakayinamelerde yer alan kadim lehçeleri inceleyerek dilin kökeniyle ilgili önemli sonuçlara varır. Bu amaçla Şahmatov, üniversite hayatının henüz ilk aylarında XIII. – XIV. yüzyıllara ait *Novgorod Yıllıklarını* inceler. Şahmatov, bu yıllıkları kullanarak kaybolan sesli harflerin sürecinin bir haritasını çizmeye çalışır (Makarov, 1981: 40-41).

Şahmatov, Keşiş Vakanüvis Nestor⁸⁷ döneminde ortaya çıkan metinlerle daha sonra ortaya çıkan el yazmalarındaki eklentileri, değişiklikleri ve yapılan hataları büyük bir titizlikle kıyaslamalarını yapar. Şahmatov'un araştırmalarının bir parçası olan bu zorlu çalışmalar günlerce devam eder. El yazmaları, kadim Slav tarihi hakkında oldukça değerli bilimsel kaynaklardır. Bu çalışmalarını için Şahmatov sadece el yazmalarını okumaz, aynı zamanda coğrafi isimlerin

⁸⁷ Vakanüvis Nestor (1056-1114), XI. yüzyıl sonu XII. yüzyıl başlangıcında azizlerin biyografisini yazan, Kiev-Peçerski manastırı keşişi ve kadim Rus dönemi vakanüvisidir.

tarihçesi, dillerin lehçelerini ve kendi halkının isimlerinin dağılımını ve kökenlerini de inceler. Hiç şüphe yok ki *Geçmiş Yılların Hikâyesi* adlı vakayinamenin incelenmesi ile ilgili Slav halklarının kökenleri ve dilleri meselesi açıklığa kavuşur. Bu inceleme, Slavların glottogonik⁸⁸ ve etnogenezindeki⁸⁹ sorunların çözümünde en çok dilbilimcilerin çalışmaları için fayda sağlamıştır (Makarov, 2000: 180). Bu bağlamda yapılan tüm bu tarihi metinlerin analizleri, tarihdilbilim açısından oldukça değerli araştırmalardır.

Şahmatov'un ileri sürdüğü dil-tarih kuramına karşı çıkanların sayısı çoktur. Mesela, Sobolevski bir yazısında "*Şahmatov'un XI.-XII. yüzyılda Rusların, Bulgar dilinin ağızdan ağıza geçmesi sonucunda Kilise Slav diliyle tanışmış olduklarına inanarak hata yapmaktadır*" demektedir. *XI.-XII. yüzyıllar arasında Yunan egemenliği altındaki Bulgaristan, Çar I. Simeon dönemindeki en parlak günlerinden çok uzaktadır. Hatta kendi topraklarında okuma-yazma bilen Bulgarların sayısı bile çok azdır. Rusların kilise Slavcası ile tanışması, genellikle sadece kitaplar sayesinde olmuştur. Ruslar, kilise Slav diline ait harfleri kendilerine özgü bir şekilde telaffuz etmeye başlamıştır* (Sobolevski, 2006: 471-472).

Arkeolog, antropolog ve tarihçi olan Şahmatov, sadece Slav çalışmaları üzerine yoğunlaşmaz, Hint-Avrupa, Türk, Baltık, Germen, Kelt, Fin dillerinin Rus diline etkisini de araştırır.

Şahmatov'un diyalektoloji çalışmaları günümüz lehçe çalışmalarında fazla kullanılmaz. Diyalektoloji alanında yapmış olduğu çalışmalar, dil ve tarih ilişkilerini çok iyi gösterir. Buna rağmen Şahmatov'un kadim Slav dilleri tarihi üzerine yaptığı birçok tahmin ve bazı çalışmaları, bugün tartışma konusu olmuştur. Şahmatov'un *Tarihsel Diyalektoloji* derslerini tekrar okumalı, incelemeli, kontrol etmeli ve onlar üzerinde etraflıca düşünülmelidir. Çünkü Şahmatov'a karşı alınan tavır ne kapsamlı ne de ikna edicidir. Yapılan eleştirilerin doğruluğu yoktur. Şahmatov, *Tarihsel Diyalektoloji* derslerindeki eleştirileri, zorlu çalışmalar ve kendi zamanının önemli bilimsel görüşleri sayesinde kendisine yapılan eleştirilerin üstesinden gelir (Şahmatov, 2010: 9).

Sonuç

Dil, insanoğluna verilmiş en büyük miraslardan birisidir. Dil sayesinde insan yaşantısının binlerce yıllık sürecini, tarih süzgecinden geçirerek duru anlam ve özünü bulabilmekteyiz. Bu bakımdan, yüzbinlerce işaret ve kelimelerden kurulmuş olan dil, yapı ve ayrıntılarına doğru inildikçe, insan, toplum, millet ve tarih kavramlarına hükmeden çok yönlü ve derin anlamlı bir sistem olarak karşımıza çıkar. Bu bağlamda dil ve tarih kavramları,

⁸⁸ Dillerin kökeniyle ilgili sorunlar.

⁸⁹ Halkların kökeni, aslı, kaynağı.

çalışmamızın en önemli meselesini oluşturmaktadır. Dil ve milletler tarihi üzerine yapılan çalışmalar, Rusya'da konu olarak yoğun bir şekilde ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ve ağırlıklı olarak XX. yüzyılda incelenmeye başlamıştır.

Dil tarihi – millet tarihi araştırmaları içerisinde Şahmatov, XIX. yüzyılın sonu XX. yüzyılın başlarında Rus dilbilim dünyası adına önemli çalışmalar yapar. Şahmatov, dil tarihinin kesinlikle milletler tarihine dayanarak araştırılması gerektiğini savunmuş bir bilim adamıdır. Çok yönlü bir bilim insanı olmasından dolayı, Rus dilbilimi ve ulus tarihi için önemli çalışmalara imzasını atmıştır.

Şahmatov, yüksek hedeflere ulaşmak için yetenekli, çalışkan ve sebatlı bir karaktere sahiptir. Şahmatov'un çağdaşları, bütün hayatı boyunca bilime özverili hizmetler sunduğu ve bilimin ilerlemesi için yaptığı çalışmalar karşısında kendisi hakkında dürüst, çalışkan ve iyi kalpli biri olarak bahsederler. Ömrünün son günlerinde dahi büyük bir titizlikle çalışmalarına devam eder. Bir bilim adamında olması gereken tüm özellikler kendisinde fazlasıyla vardır.

Şahmatov'un bu denli başarılı olmasının en büyük nedeni, ailesinden aldığı terbiye ve eğitimidir. Küçük yaşlarda hem annesini hem de babasını kaybetmiş olmasına rağmen çalışmaktan ve kendini geliştirmekten asla vazgeçmez. Babasından miras olarak aldığı hayat mücadelesi, başarılı yaşam, güzel ahlâk, sağlam karakter, uysallık, sadelik ve ciddilik Şahmatov'u yaşadığı dönemin dahi bilim adamlarından birisi yapar. Özellikle amcasının Şahmatov'un hayatındaki yeri çok önemlidir. Amcasının evinde aldığı eğitim, Şahmatov'un hem kültür seviyesini hem de kişisel gelişimini olumlu yönde etkilemiştir.

Şahmatov'un çalışmaları, Rusya tarihine, Rus edebi diline ve bölge etnografyasına büyük katkıları olur. Rus yazılı eserlerinin metinbilimsel analizinin esaslarını koyar. Çalışmalarını daha çok Rus tarihini aydınlatmak, tarihi kaynakların incelenmesi ve vakayinamelerin analizi üzerine yoğunlaştırır. Rus vakayinameleri üzerine yapılan araştırmalar tarihinde gerçek bir devrim yapar.

Rus dilinin oluşumu, asıl kaynağı ve kökeni, Rus dili tarihi ile ilgili belki de en önemli meselelerden birisini oluşturur. Rus dilinin kökeni meselesiyle ilgili bugüne kadar ortak bir fikre varılamamıştır. Şahmatov, Rus edebi dilinin yabancı kökenli olduğunu ileri sürmektedir.

Rus dilinin değişmesinde ve gelişmesinde Sovyetler Birliği dönemi önemlidir. Rusça kelime hazinesine sürekli yeni kelimeler girer. Ama bu dönemdeki siyasi düşünceler, Şahmatov'un çalışmalarını geri plana atılmasına neden olur. Rusça söz dizim alanında yaptığı çalışmalar dışında, diğer çalışmaları dikkate alınmaz. Rusya tarihi ve Kadim Rus dilleri üzerine incelediği vakayinameleri beğenilmez. İncelediği vakayinameler, Türk dillerinin

tarihi ve Türk tarihine de katkısı görmezden gelinemez. Ruslarla Türklerin tarih boyunca sürekli etkileşim ve münasebet içinde olduğunu düşünürsek Şahmatov'un çalışmalarının haklılığını görebiliriz.

Şahmatov'un dilbilim alanında büyük bir otorite sahibi olmasından dolayı kendi dönemindeki ve ölümünden sonraki dönemlerde Rus bilim dünyasının önemli bilim adamlarını kendi düşünceleri çevresinde toplayabilmiştir. Rus paleograf, etnograf ve dilbilimci Karski, Polonyalı dilbilimci ve Slavist Baudouin de Courtenay, Rus-Ukraynalı bilim adamı etnograf M. A. Maksimoviç, dil tarihçisi ve dilbilimci E. S. İstrına, Sovyet dilbilimci ve Slavist A. M. Selişçev gibi bilim insanlarını etkilemiştir.

Kendi uzmanlık alanında, Hint-Avrupa karşılaştırmalı tarihî dilbiliminin en özgün temsilcilerinden biri olan Şahmatov, Slav dillerinin araştırmalarında millet tarihiyle dilin tarihini birbirine bağlayarak karşılaştırmalı tarihî yöntemi başarıyla kullanır. Şahmatov, birçok bilimsel çalışmanın mimarı ve ruhu olmuştur. Kadim Rusya Tarihi üzerine yapılan her araştırmada Şahmatov'un vakayiname incelemeleri muhakkak dikkate alınması gerekir. Sadece Rus dilinin tarihsel gelişmesi değil, aynı zamanda çağdaş Rus dilinin bütün sistemlerinin bilimsel açıklamasının önemini kavramış, Rus dili tarihi alanında önemli bir bilim adamıdır. Şahmatov'un bilimsel mirasına ve şahsiyetine büyük ilgi, bilim dünyasında kendisini zamanla eşsiz bir konuma getirir. Bizlere bıraktığı bu miras, günümüzde çok değerlidir. Araştırmaları güncelliğini korumaktadır ve araştırmacıları tarihdilbilim alanına yönlendirmektedir.

A. Şahmatov'un Başlıca Eserleri

1. *Drevneyşie sudbi russkogo plemeni* (1919), Izd. Russkogo Istoričeskogo Jurnalı. P., 64 str. (Po povodu etoy knigi sm.: N. M. Petrovskiy. O novgorodskih "Slovenah", IORJaS, t. XXV, 1920, str. 356 – 389; a takje restenzii: prof. S. A. Korfa – JMNP, 1916, No 11, str. 96-106, i anonimnaya – Jizn İsskusstva, 10 sentyabrya 1920 g., No 553).
2. *Drevneyşie redaktsii Povesti vremennih let*, 1897, JMNP, c CCCXIII, str. 209-259.
3. *Hronologiya Drevneyşih Russkih Letopisnih Svodov*, 1897, JMNP, c CCCX, str. 463-482.
4. *İssledovaniye o Dvinskikh gramotah XV veka Çast I i II* (1903), İssledovaniya po russkomu jazyku, t. II, vyp. 3. SPb.
5. *İssledovaniya v Oblasti Russkoy Fonetiki*, 1893-1894, RFV. XXIX-XXXI, Varşava.
6. *İssledovaniye o Yazıke Novgorodskih Gramot XIII i XIV veka*, 1886, SPb.
7. *Korsunskaya legenda o kreşenii Vladimira* (1908), Sbornik statey v çest V. I. Lamanskogo, ç. II, SPb., str. 1029-1153, i otd. ott.
8. *Naçalnyy Kiyevskiy letopisnyy svod i ego istoçniki* (1900), Yubileyniy sbornik v çest V. F. Millera, str. 1-9.

9. *Obozreniye russkikh letopisnih svodov XIV-XVI vv.* — M.; L.: 1938. Izd. Akademiya Nauk SSSR, L.
10. *Oçerk sovremennogo literaturnogo yazıka* (1913), Izdan LGIZ'om k 200-letiyu Akademii Nauk. 211 str., s portretom A. A. (pod red. Prof. S. P. Obnorskogo).
11. *Povest vremennih let* (1916), T. I. Vvodnaya çast. Tekst. Primeçaniya. Izd. Arheografiçeskoj komissii. P., VIII LXXX 403.
12. *Razıskaniya o drevneyşih russkikh letopisnih svodah* (1908), Letopis zanyatiy Arheografiçeskoj komissii, t. XX. SPb.
13. *Sintaksis russkogo yazıka* (1 t. — 1925; 2 t. — 1927). Rukopis napisana v teçeniyeye odnogo goda. Sm. A. A. Şahmatov. Sintaksis russkogo yazıka, vyp. 1, L. 1925, str. 435, "Ot redaktora". Vyp. I. Uçeniyeye o predloženii i o slovosuçetaniyah. L. XVIII 441 str. Izd. Akademiya Nauk SSSR v oznamenovanie 200-letnego yubileyaya Akademii; pod red. Prof. E. S. Istrinoy.
14. *Vvedeniye v kurs istorii russkogo yazıka* (1916), ç. I. İstoriçeskiy protses obrazovaniya russkikh plemen i nareçiy, izd. Studençeskoj izdatelskoj komiteta İstoriçesko-filologiçeskoj fak. SPb. Universiteta.

A. Şahmatov Hakkında Yapılan Çalışmalar

1. *B. I. Koplın. Akademik A. A. Şahmatov kak kraeved* (1925). (Kraevedenie t. II, No 1-2, str. 80-86).
2. *B. M. Ljapunov. Pamyati akademika A. A. Şahmatova* (1925). Obzor ego lingvistiçeskih trudov. (Ottisk iz tt. HHVIII i XXIX Izd. IORJaS).
3. *E. A. Masalskaya. Aleksey Aleksandroviç Şahmatov* (1925), (Detstvo i yunost po vospominaniyam sestru). gl. I – VIII (Literaturnaya Mısl, III, L., str. 93-139).
4. *E. F. Karskiy. Rabota (Akademii v oblasti russkogo) yazıka.* (Nauka i tehnika. No 37 – 200-letniy yubiley Akad. Nauk – Str. 2-3 – ob A. A. Şahmatove).
5. Lebedeva-Vovina, V. G. *Şahmatov-Tekstolog i "Russkiye Mladogrammatiki"*. İstoriya istoriçeskoj nauki i vişşego obrazovaniya v Rossii.
6. Makarov, V. I. (2014). *A. A. Şahmatov i F. I. Buslayev*. Vestnik. Rossiskogo universiteta drujbı narodov. No: 2.
7. Vadimoviç, K. A. *Fond Şahmatovih v Gosudarstvennom arhive Saratovskiy oblasti*. OOO "NPC Gibridy Povoljya". Saratov.
8. Zaharova, V. P. (2001). *A. Şahmatov – Vydayuşıysya Uçeniy – Lingvist HH*. v. Integraciya Obrazovaniya. No:4 (2).

KAYNAKÇA

1. Adji, M. (2010) *Kaybolan Millet*. Çev. Z. B. Özer. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
2. Baskakov, N. A. (1979). *Russkiye Familii Tyurkskogo Proishojdeniya*. Moskva: Nauka.
3. Çaşın, M. H. (2015). *Novgorod Knezliği'nden XXI. Yüzyıla Rus İmparatorluk Stratejisi*. Ankara: Atlas Kitap.
4. İşimova, A. O. (1859). *Babuşkini uroki ili russkaya istoriya v razgovorah dlya malenkih detey*. Sankt Peterburg.
5. Kurat, A. N. (2010). *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
6. Makarov, V. İ. (1981). *A. A. Şahmatov*, Moskva: İzdatelstvo Prosvetşeniye.
7. Makarov, V. İ. (2000). *Takogo ne bist na Rusi preje.... Povest ob akademike A. A. Şahmatove*. Sankt-Peterburg: Aleteyya.
8. Masalskaya, E. A. (2012). *Povest o brate moyem A. A. Şahmatove*. İzdatelstvo im. Sbaşnikovih.
9. Oldenburg, S. F., Karskiy, E. F. (1930). *Aleksey Aleksandroviç Şahmatov 1864-1920*. Leningrad: Akademiya Nauk SSSR.
10. Özer, Z. B. (2004), *Rus Dilinin Gelişme Evreleri*, Ankara: Çetin Ofset.
11. Sobolevskiy, A. İ. (2006). *Trudı po istorii russkogo yazıka*. Tom 2. Moskva: Stati i retsenzii. Yazıki Slavyanskıh Kul'tur.
12. Süleyman, O.O. (2001). *Yazının Dili*. Çev. Arif Acaloğlu. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
13. Şahmatov, A. A. (2001). *Sintaksis Russkogo Yazıka*. Moskva: URSS.
14. Şahmatov, A. A. (2002). *İstoriya Russkogo Letopisaniya*, Sankt-Peterburg: Nauka.
15. Şahmatov, A. A. (2010). *Russkaya dialektologiya: Lektsii*. Sankt-Peterburg: Fakultet filologii i iskusstv SPBGU.
16. Şahmatov, A. A. (2012). *Oçerk Sovremennogo Russkogo Literaturnogo Yazıka*. Moskva: Knijny Dom 'Librokom'.
17. Vinogradov V. V. (1922). *Aleksey Aleksandroviç Şahmatov*. Peterburg: Kolos,.
18. Zaharova, V. P. (2001). *A. Şahmatov – vıdayuşıysya uçenyı-lingvist XX. v. İntegratsiya Obrazovaniya*. No 4 (2). Moskva.

Ahmet Baytursinulı (1872-1937)

KAZAK'IN İRGE TAŞI, ALAŞ'IN SESİ: AHMET BAYTURSINULI

Nergis BİRAY*

ÖZET

XX. yüzyıl, Kazak Türklerinin en acımasız olaylarla yüz yüze geldikleri ve var olma mücadelesi yaşadıkları dönem olarak nitelendirilebilir. Bu mücadelenin ön saflarında 'Ceditçiler', 'Alaş Orda' hareketi ve 'Alaşçı'lar yer almaktadır. Baytursınulı, Kazak Türklerinin XX. yüzyıl başlarında yetiştirdiği eğitimci, dilci, şair, yazar, fikir ve siyaset adamı olarak çok yönlü çalışmalarıyla Kazak Türklerinin aydınlanmasında farklı bir yere sahip olan, önemli aydınlardan birisidir. O, çağdaş Kazak dili ve edebiyatının temellerini atan çalışmaları sebebiyle Kazak dil biliminin kurucusu olarak da kabul edilir. Araştırmaları, genellikle öğretime yöneliktir. Bu açıdan yaklaşıldığında Baytursınulı, ceditçi, aydınlanmacı bir yazar, şair ve gazetecidir. Baytursınulı, Sovyet rejiminin Kazak halkına yapmış olduğu baskılara karşı çıkar. Sadece Rusları değil basiretsiz ve dalkavuk Kazakları da kıyasıya eleştirir, onlara da tepki gösterir. Baytursınulı, sistemin eleştirilemediği yıllarda sistemi, haksızlık ve hataları eleştirir. Bu tür konuları sembollerle ifade eder, insanî değerleri şiirlerinde işleyerek dolaylı yoldan anlatır. Aydınlanmacılığı yanında halkı uyandırma gayretini, sistem karşısındaki açık tavrını görürüz. Yazımızda Ahmet Baytursınulı'nın hayatı, yaratıcılığı, ceditçiliği, Alaş Orda içindeki çalışmaları, dil ve edebiyat alanındaki eserleri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kazakistan, Kazak Türkleri, Kazak Türkçesi, Kazak Edebiyatı, Ahmet Baytursınulı, Alaş Orda.

XX. yüzyıl, Kazak Türklerinin tarihinde acımasız baskı ve olayların yaşandığı var olma mücadelesi dönemi olarak nitelendirilebilir. Bu dönemdeki çatışma ve karışıklıklar ile Türk boylarının kendi aralarındaki çekişmeler, Rus güçlerinin Türkistan topraklarına yerleşmesini kolaylaştırmıştır.

Bu süreçte Rusya için jeopolitik, ticarî ve ekonomik yönden kilit nokta olarak görülen topraklar, Kazak topraklarıdır. Bu topraklardaki iç karışıklıklar, ülkenin kötüye giden durumu Rusya'nın işine yarayacak sosyo-politik bir

* Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, nergisb@gmail.com

durum ortaya çıkarır (Valikhanov, 2007: 74-75, 97). Hanlıklar, XIX. yüzyılın ikinci yarısında tasfiye edilir, 1876'da Türkistan Genel Valiliği'nin kurulmasıyla Kazakistan-Rusya birleşmesi tamamlanır (Koç vd., 2007: I-327).

Rus hâkimiyeti döneminde Kazakistan'da tarımın zorla kolektif hale getirilmesi ve hayvancılığın öldürülmesi sebebiyle Kazaklar açlık ve kıtlığa maruz kalmış, halkın büyük kısmı ölmüş, ayrıca bozkırdaki eski hayat tarzı, gelenekler ve millî kültür unsurları yok edilmiştir (Abylkhozhin vd., 2007: 137).

1904 Japon-Rus savaşı, 1905-07 arasında burjuva demokratik devrimi, 1914-18'deki I. Dünya Savaşı, 1916'da Kazakların ayaklanması, 1917'de önce Şubat devrimi⁹⁰, sonra da Ekim devrimi, bu topraklarda huzursuzluk ve sıkıntıları artırırken Rus emperyalizminin yayılmasına sebep olmuştur. Kazak toplumunun sosyo-ekonomik kalkınması, siyasî özgürlüklerin verilmesi, sosyal hayatın demokratikleşmesi, Rus aydınlarıyla iş birliği yapılması, Kazak aydınlarının Rus hükûmeti ve idarî kurumlarda görev alması bu dönemde başlamıştır (Nurpeisov, 2007: 117).

1905 devrimi sonrası Kazakistan'da millî şuur yavaş yavaş uyanmaya başlar, 1916 yılında özgürlük hareketini başlatacak bir ayaklanma yaşanır. Bu dönemde Kazakistan'da Kazakların kültürel hayatında önemli bir rol oynayan gazete (*Kazak-1913-17*), dergi yayımı (*Ayqap-1911-15*), kitap basımı hızlanır (Devlet, 1999: 203). Bu yayınlar, Kazak halkının kültürel ve sosyal açıdan gelişmesi, bilim ile sanatın halk arasında yayılması ve en önemlisi de Kazakistan'ın bağımsızlığı için mücadele eder. Rus-Kazak okullarının açılması yerleşik hayata yeni geçen ve okuryazarlık oranı düşük olan Kazakların gelişmesine katkıda bulunur. Batı aydınlanmasının tanınmasını sağlar, kültürel direnişe öncülük eder (Akgül, 2011: 30). Bütün bu değişim edebiyatı da geliştirir.

XX. yüzyıl başında bağımsızlık yolundaki mücadelenin eğitim ve öğretimden geçtiğini bilen, dile getiren, sömürgeciliğe karşı çıkan ve bu konuda faaliyet gösteren az sayıda Kazak aydını vardır. Bütün bu çalışmalar, *Kazak* gazetesi etrafında sistemli bir hâle getirilir, daha sonra kurulacak olan *Alaş Orda*'nın temelini hazırlar.

21-26 Temmuz 1917'de Orenburg'da ilk Kazak Kongresi'nde siyasî bir parti kurulması kararını Ahmet Baytursınulı ve Mircakıp Duvlatulı *bağımsız bir Kazak Devleti*'nin kurulmasından, bazı aydınlar da *Kazak ulusal-bölgesel egemenliği*'nden söz ederek açıklarlar. *Alaş* partisi kurulur. Partinin amacı *Kazak halkını sömürgeci boyunduruktan kurtarmak*'tır. *Alaş* liderleri, Ekim dönemi sonrasında kurulan Sovyet temelli Kazak Devleti fikrini kabul etmezler. '*Devlet sistemi, yerel özgürlük, temel haklar, din, iktidar, mahkemeler, işçiler*

⁹⁰ 1917'de Çarlığın birçok savaşta başarısız olmasıyla bu idarenin değiştirilmesi konusundaki karşı çıkışlar artmış, 9 Ocak 1917 yılındaki grevlerle birlikte Çarlık Hükûmeti yıkılmıştır.

ve işçi hakları, bilimin geliştirilmesi ve halkın eğitilmesi ve toprak sorunu'⁹¹ konuları sık sık dile getirilir.

I. Dünya Savaşı başladığında, Rusya Türklerinin Cedidcilik - Kadimcilik kavgası, ortak bir eğitim sistemi oluşturulamaması, Osmanlı-Rus savaşı sebebiyle Rusya Türkleriyle Türkiye Türklerinin medenî bağlarının kopması, gazete ve dergi alışverişinin durması, Türkiye'deki Rusya Türklerinden ileri gelen şahısların bölgedeki etkilerinin azalması hâlâ devam eden sorunlardır (Devlet, 1999: 223, 225).

1918 Ocağında Kızıl Birlikler'in Orenburg'u alması üzerine *Alaş Orda* üyeleri şehri terk eder, Kazak egemenliği kurulamaz. Parti, 1917 Ekim devriminin fikirlerini reddeder, muhalefetle birlikte hareket eder ve yenilgiye uğrar. Partililerin bir bölümü, 1930'larda halk düşmanı diye damgalanıp birçok baskıya maruz kalırken bir kısmı da 1937-38'de ard arda gerçekleştirilen idamlarla katledilir (Nurpeisov, 2007: 123-129).

1930'larda SSCB'de totaliter rejim, sosyalizmin oluşumunu tamamlar. 1930'ların başından itibaren toplumdaki baskılar genişler, 1937-38'de zirveye ulaşır. Sistemin destekçileri, halk düşmanı olmakla suçlanır. Sovyet iktidarının kuruluşuna da korunmasına da hizmeti geçenler, önde gelen isimler, Kazak edebiyatının ve biliminin kurucuları, binlerce işçi, köylü ve memur bu suçlamalara maruz kalır. Kazakistan'da 102 bin kişi baskı altında tutulur, 27 bin kişi kurşuna dizilir (Abylkhozhin vd., 2007: 138-145).

XX. Yüzyılda Kazak Türkçesi ve Edebiyatı

XX. yüzyıl başında Kazak edebiyatı gelişmeye ve diğer edebiyatlarla ilişki kurmaya başlar. 1905 devriminin etkisiyle siyasi özgürlükler gündeme gelir. A. Bökeyhanulı, A. Baytursınulı, M. Duvlatulı gibi aydınlar, ülkeyi aydınlatmak, siyasi bilinci artırmak için çalışır, halkı eğitime yönlendirirler. Eserlerde özgürlük, sosyal ve toplumsal değişiklikler konu olarak yer alır.

Bu dönemde yayımlanan *Aykap* (1911-1915) dergisi ve *Kazak* (1913-1917) gazetesi, sosyal, tarihî, ekonomik tartışmaları sayfalarına taşır, bilim ve sanatın halk arasında yayılması için mücadele eder, yazılarıyla topluma yol gösterirler. Bu yayın organlarında yayımlanan makaleler, edebî eleştirinin ve gazeteciliğin ilk örnekleri olarak da kabul edilir (Koç, vd. 2007: I-339).

XX. yüzyıl başında Abay'ın başlattığı yolda ilerleyen Kazak aydınları, mücadele fikriyle güçlenerek sömürgeciliğe karşı çıkar, toplumun hizmetinde hareket eder, manevî silkinişi harekete geçirir. Kazakların hürriyet ve bağımsızlığı için mücadele eden A. Baytursınulı, M. Duvlatulı, M. Cumabayev, C. Aymavıtlı, S. Seyfullin gibi yazar ve şairler, sömürgeci sistemi eleştirir,

⁹¹ Geniş bilgi için bkz. K. Nurpeisov. (2007). *Kazakistan'ın Toplumsal Hayatında Alaş Partisinin Yeri ve Rolü, Kazakistan Tarihi – Makaleler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s.114-130, s.121-122

halkı bağımsızlığa çağırır. Bu millî hareketin öncüsü Ahmet Baytursınulı ve Mircakıp Duvlatulı'dır (Koç vd., 2007: I - 332-333).

Baytursınulı'nın *Masa* ve *Qırıq Mısal* adlı eserleri, zulüm altında inleyen halkın hâlini, cahilliğini, karanlıklar içindeki durumunu anlatan, halkı okumaya, aydınlanmaya, bilime davet eden, bağımsızlık ve özgürlük düşüncelerini halkın gönlüne ve şuuruna yerleştirmeye çalışan bir eserdir. Mircakıp Duvlatulı'nın *Oyan Kazak* adlı şiiri de aynı ülküye hizmet eder. Bu dönem edebiyatı, gelişmeye öncülük eder. Eğitici ve özgürlükçü bir edebiyattır. Özgürlük ve eşitliğin ele alındığı konu ve içeriklerle başlar ve *özgürlük dönemi* diye adlandırılır.

1920'li yıllarda siyaset her alana olduğu gibi edebiyata da hakim olur. *Alaş-orda*'yı destekleyen, Kazakların millî çıkarını düşünen edebiyatçılar gündem dışında kalır, hatta cezalandırılırlar. 1925'te Stalin'in baskısıyla Kazaklar zayıflatılır, kıtlık ve açlıktan kırılır, aydınlar milliyetçilikle suçlanıp tutuklanırlar, südürülür, öldürülür.

Bu süreçte Baytursınulı, Duvlatulı, Cumabayev, Seyfullin'in kaleme aldıkları ve kendi dönemlerini yansıttıkları eserler, tarihî birer belge niteliğindedir. Avezov, Seyfullin, Cansügirov, Maylin, Aymavitulı, Mukanov, Müsirepov gibi klasik yazarların kendi sosyal bakış açılarını kahramanlar aracılığıyla vermeye çalıştıkları edebî hikâyeler, gazete ve dergilerdeki yazıları, roman ve uzun hikâyeleri (*povest*) Kazak edebiyatı nesrinin başlangıcını oluşturur (Koç vd. 2007: II-447). Dönemin eserlerinde, sosyal sınıf meseleleri, sömürge zihniyetindeki yöneticilerin halka zulmetmesi, göçebe Kazak köylerinin yaşadığı zorluklar, sosyal eşitsizlik ve iki zıt tabaka arasındaki mücadele, Kazak kadınlarının sosyal hayatta söz sahibi olmaya başlaması, köy hayatı, sanayileşmenin ilk belirtileri, insanî değerler konu olarak işlenmektedir (Koç vd., 2007: II-452).

1920'lerde drama türü gelişir, Orenburg'da millî tiyatro kurulumu, Kazak Devlet Tiyatrosu da 1926'da perdelerini açar. Edebî eleştiri türü gelişir. Bu yıllardaki Kazak şiiri, aykırılık ve çelişkilerle doludur. Geleneksel bir çizgisi olan Kazak şiirinin eski temsilcileri, yeni dönemin sloganlarını eleştirel bir yaklaşımla ele alırken fakir halk kitleleri arasından gelen yeni şairler, Ekim devrimini kendi devrimleri gibi kabul ederler.

1920'ler kıyasıya mücadelelerin yıllarıdır. Mircakıp Duvlatulı'nın "*Oyan Kazak*" diye seslenmesi, Ahmet Baytursınulı'nın *Masa (Sivrisinek)* ile halkı uyandırmaya çalışması, Seyfullin'in "*bozkırı basan tatlı bir uykudan*" bahsetmesi hep halkı uyandırma ve kendine getirme çabasına hizmet eder. Cansügirov'un "*benim hayatım mücadelenin ta kendisi*" sözleri, bu dönem şairlerinin ve şiirinin ortak özelliğini açıkça yansıtır.

Kazakistan'ın bağımsız bir ülke olmasından, dil, tarih, kültür ve eğitimle ilgili birçok düzenleme ve projeye her geçen yıl biraz daha ilerlemesinden bahsedildiğinde bütün bu gelişmelerin başlangıcı ve temeli olarak Alaş Orda'nın ve Alaş kahramanlarının adını anmak şarttır. Kazak Türkçesinin devletin resmî dili olması, bilimsel olarak eğitim ve öğretim hayatında yerini alması, Kazak tarihi ve kültürünün gelecek nesillere gerektiği şekilde öğretilmesi Alaş aydınlarının attığı temeller üzerinde şekillenmiştir. Bu aydınlar içerisinde özellikle Kazak dili ile eğitim ve öğretim konularında adını anmamız gereken kişi Ahmet Baytursınlı'dır.

Ahmet Baytursınlı – Hayatı

Kazakların bu çilekeş evladı 5 Eylül 1872 (1873?) yılında Kazakistan'ın Kostanay iline bağlı Torgay ilçesi, Tosın kasabası Sarıtübek köyünde doğmuştur. O, orta cüz Kazaklarının Argun boyundandır.

Baytursınlı, çiftçilik yapan bir ailede dünyaya gelir. Babası Baytursın, köyünde ve çevre köylerde sevilip sayılan mert, dürüst, namuslu biridir. 20 Ekim 1886'da köye gelen ilçe yöneticisi Yakovlev kendisini karşılamadıkları gerekçesiyle Baytursın ve kardeşi Aktas'ın üzerine atıyla yürür. Ona tepki gösteren Baytursın ve kardeşleri Yakovlev'i köyden kovarlar. Bu olayın ardından il yöneticileri köye heyet gönderir. Heyet, Şoşakulı ailesinin gözaltına alınmasına karar verir. Duruşmada Baytursın ve kardeşi Aktas tutuklanır, on beş yıllığına Sibiryaya sürgüne gönderilirler (Alibekiroğlu, 2005: 5). Küçük yaştaki Ahmet, bu olayla birlikte çocukluğunu yaşayamadan hızla büyümek durumunda kalır.

Babası, oğlu Ahmet'in okuması için çok gayret etmiş, onu Torgay şehrindeki iki sınıflık Rus-Kazak okuluna göndermiştir. Babası sürgün edilince Ahmet'i okutmak için annesi Künşi ve amcası Erğazi ellerinden geleni yaparlar (Hüseyn, 2002: 223; İymahanbetova 2010: 19-21). Baytursınlı önce köydeki ilim sahibi kişilerden okuma yazma öğrenir (1882-84). Sonra göçebe köy okuluna, ardından Rus-Kazak okuluna (1886) başlar, mezun olur olmaz (1891) Orenburg'daki öğretmen okuluna girer. 1895'te okulu bitirip öğretmenliğe başlar. Aynı yıl *Kırgız Kazak Atasözleri* adlı ilk yazısını *Turgayskaya Gazeta*'da yayımlar (İymahanbetova, 2013).

Aktöbe, Kostanay, Karkaralı'nın ilçelerindeki köy okullarında ve iki sınıflık kolejlerde yedi yıl boyunca öğretmenlik yapar (1896-1903). 1897'de Badrisafa Muhammedkızı ile evlenir.

Bu dönemde Rusça eğitim alır. Edebî yazılar kaleme almaya ve yayıncılık faaliyetleriyle uğraşmaya da bu yıllarda başlayan Baytursınlı, Ombı'ya gider. Halkına yol göstermek, insanlarda millî şuuru uyandırmak amacıyla Krılov'un fablları ve hikâyelerini adaptasyon tarzında Kazak Türkçesine kazandırır.

Baytursınılı'nın siyaset, eğitim, bilim ve kültür alanındaki düşünce dünyası, Kazak tarihi, etnografyası, folkloru ve dili üzerinde çalışmalar yapan Çuvaş Türkü Alektorov ile tanışmasından sonra değişir (1896). Alektorov'dan Kazakistan dışındaki Kazakların hayatı, Kazak ülkesi üzerinde güdülen yayılma ve sömürü siyaseti gibi konularda bilgi edinir. Rus âlimi İlminski'nin çalışmalarının Kazakları eğitime değil misyonerlik faaliyetleri olduğunu da ondan öğrenir (Türk, 1999: 1).

Bütün bu gelişmelerden itibaren İsmail Gaspıralı'nın temellerini attığı, bütün Türkistan'a yayılan Usul-i Cedid adlı eğitim sistemini yakından takip etmeye ve eğitimle ilgili konularda araştırma ve incelemeler yapmaya başlar. En çok da Kazak dili ve edebiyatının tarihî gelişimini araştırır, modern Kazak edebiyatını oluşturmanın yollarını arar. Kazak halkına hizmet etmek onu yakından tanımakla mümkündür görüşünden hareketle halk arasından folklor malzemeleri derlemeye ve bu metinlerin inceleme ve araştırma işiyle uğraşmaya başlar. Kazak toplumunun sosyal ve kültürel hayatıyla ilgili makaleler, şiirler yazar. Rus klasiklerinden çeviriler yapar. Rus edebiyatı vasıtasıyla dünya edebiyatının eserlerini de tanıma fırsatı bulur.

Baytursınılı, Karkaralı'da iken (1905-1908) Çarlık Rusyasının artan baskıları karşısında *Kazaklar bağımsız millettir* diyerek kendisiyle aynı görüşte olan aydınlarla birlikte hareket etmiş, siyasete atılmıştır. Daha sonra Koyandı kermesinde Kazak aydınlarından bir grupla beraber Çar hükûmeti makamlarına Kazak halkının isteklerini bildiren bir dilekçe sunarlar (1905). Dilekçede; *Kazak halkına sosyal eşitlik verilmesi, Kazakların toprak haklarının korunması, Kazak bozkırında eğitim meselesinin halledilmesi* gibi konular yer alır. Bu gelişmeler dikkatlerin onun üzerinde yoğunlaşmasına sebep olur. O yıllarda Rus öğrencilerle Kazak öğrenciler arasında ayırım yaptığı ve Rus öğrencileri okutmadığı iftirasıyla tutuklanır (1909). Hükûmete karşı girişimlerde bulunmakla suçlanır. Siyaset eğitimi ve tecrübesini kazandığı Karkaralı, aynı zamanda onun hayatında hapisane ile ilk defa yüz yüze geldiği yer olmuştur. Baytursınılı, daha sonra bu cezaevinden Semey hapisanesine nakledilir. Çok geçmeden de Orenburg'a sürgüne gönderilir (Oralbayeva, 1998: 92).

O, *Masa* (Sivrisinek)'yü bu dönemde yazar ve yayımlar (1909). Eser, Kazak aydınlarını harekete geçirir, uykudaki halkın uyandırılması için çalışmalar yapılmasına vesile olur. Baytursınılı, yedi ay sonra 2 Şubat 1910'da Kazakistan'ın sınır şehirlerinden birinde yaşamak şartıyla serbest bırakılır ve Karkaralı'dan ayrılır (Tamir 1998: 435). O, kendine sürgün yeri olarak Orenburg'u seçer. Bu, büyük âlimin ilk sürgünüdür. Orenburg'a gelir (9 Mart 1910), on dört yıl boyunca burada yaşar (1924). Yazarlık ve yayıncılık hayatına da bu dönemlerde başlar.

Masa (Sivrisinek) ve *Qırq Mısal* (Kırk Mısal) ikinci baskılarını yapar (1911). Bu dönemde *Aykap* dergisinde *Kazaklar ve Problemleri, Kazak'ın*

Kaygısı, Kazakların Topraklarına El Konulması Hakkındaki Kanunlar, Emirler, Toprak Hakkında, Kazak Topraklarının Gasp Edilmesi, Kanun Taslağı ve Tebliği, Kazak ve Dördüncü Duma, Tekrar, Halk Mahkemesi Konusunda, Yazı Usulü, Kitaplar Hakkında, İlk Okul gibi o günlerde Kazak halkını ilgilendiren sorunlar ve çözümleri konusunda görüşlerinin yer aldığı makaleler yayımlar.

Onun Kazak alfabesi konusundaki çalışmalarının ilk örneği olarak kabul edilen *Oquw quralı* (Ders Kitabı) bu yıllarda yayımlanır (1912). Ders kitabının ikinci kitabı yayımlandığı sıralarda *Şora* dergisinde *Kazakça Söz Yazarlarına; Qazaq* (Kazak) gazetesinde *Göçebe ve Yerleşik Gelenekler, İşçiler Hakkında, Toprak Kiralama Konusu, Meclis, Bilgi Yarışması, Eğitimin Durumu* gibi toplumda da tartışılmasını istediği, güncelliğini koruyan konularda makaleler yayımlar.

Orenburg'da Kazak gençleri ile halktan para toplayarak *Kazakların bilimsel, edebî, siyasi, sanatsal açıdan yetişip gelişmesi, halkın eğitilmesi* amacıyla *Kazak* adlı haftalık bir gazete çıkarmaya başlar (Mart 1913). Aynı anda gazetenin organizatörü ve eleştirmenidir de. Toplum hayatı ile ilgili konuları o günkü idareye ve siyasete karşı çıkararak yazdığı gerekçesiyle birkaç defa tutuklanır. Gazete, 1917'de hükümet tarafından kapatılır.

Kazak Türkçesini ses, şekil ve cümle bilgisi konularında inceleyen *Til Quralı* (Ders Kitabı-I. Kitap, 1914) adlı kitapları yayımlanır (İymahanbetova, 2010: 170-185). *Kazak* gazetesinde *Yardım Komisyonu, Bu Nasıl İş?, İş Değişikliği, Zengin Alaş Vatandaşlarına!* gibi yine toplumun güncel problemlerini kaleme aldığı makaleleri yayımlanır. 1916'da *Kazaklara Açık Mektup, Alaş Vatandaşlarına!, Torğay ve Irgız Ahalisine, Orenburg ve 8 Temmuz* adlı halka seslendiği nutuk tarzında makaleleri çıkar. Aynı yıl Baytursınulı'nın üzerinde çalıştığı alfabe, Tatar Türklerinin aydınları tarafından eleştirilse de Kazakların millî yazısı ve alfabesi haline gelir. Bu yıllarda *Tuğgan Tilim* (Ana Dilim) şiiri ile *Şekispey Bekispeydi* (Çekişmeden Pekişmez (dostluk)) adlı makalesi ve Kazak halkıyla ilgili sosyal konulu yazıları *Kazak Gazetesi*'nde yayımlanır. Ardından Taşkent'te *Kazak Türkçesinin Sentaksı* adlı ders kitabı basılır.

21-28 Temmuz 1917'de *Bütün Kazakistan Genel Halk Meclisi Kurultayı*'nda Kazak partisinin kurulması kararı çıkar. Baytursınulı, 27 Kasım 1917 tarihli *Kazak* gazetesinde yeni kurulan *Alaş* partisinin programını yayımlar. O yıldan itibaren 1919 yılına kadar da *Alaş-Orda* hükümetinin eğitim bakanlığı görevini yürütür. Sovyet idaresi kısa süre içinde *Alaş-Orda*'yı dağıtır (1919). O, bu karışık dönemde Alaş'tan ayrılır, hürriyet ve bağımsızlık vaatleriyle gelen Bolşeviklerin safına geçer. Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti (RSFSR) Halk Komiserleri Sovyeti Askeri Devrim Komitesi üyeliğine kabul edilir (24 Haziran 1919). Bu dönemde *Kazak aydınının Sovyet Hükümetine Güvensizliği* ve bizzat Lenin'e yazdığı *Lenin'in milletler konusundaki*

düşünceleri ve onları yağmalama meseleleri konusundaki mektubunu kaleme alır. Moskova'ya gider, bizzat Lenin'le görüşür. 1920'de de Lenin'in isteğiyle *Askeri Devrim Komitesi Kazakistan Halk Eğitim Komiserliği* (Eğitim Bakanlığı)'ne atanır.

Kazak Türkçesi ile ilgili ders kitapları yanında *Kazakistan'daki açlık* konusunu dile getirdiği makalesi yayımlanır ve ses getirir. 1921-22 yılları arasında Eğitim Bakanlığı'na bağlı Akademik Merkezin başına getirilir. Dil öğretimi konusundaki ders kitabı yayınlarına devam eder. *Stepnaya Pravda Gazetesi*'nde halk eğitimi genel Kazak Kongresi'nde yaptığı konuşma, takibinde *Kazakların Aydınlatılması* konulu makalesi, *Açlık* konulu yazıları basılır.

Baytursınulı, bahsedilen yıllarda Bilim ve Edebiyat Komisyonu başkanlığı ve Kazakistan Bölgesel Araştırmalar Komisyonu fahri başkanlığı (1921-1925), Orenburg'daki Kazak Eğitim Enstitüsü'nde öğretmenlik (1921-1926) görevlerini yürütür.

Baytursınulı, 1925-28 yılları arasında Kazakistan'ın Kızılorda şehrinde yaşarken, *Ak Jol Gazetesi*'nde Kazakistan, Kazakistan'daki okullar ve eğitim gibi güncel konularda yazılar kaleme alır.

Bakü'de 1926 yılında yapılan *Sovyetler Birliği Türkologları Kurultayı*'na davet edilir ve bir tebliğ sunar. *Yeni Mektep Dergisi*, *Türkçüler Kurultayı*, *Jelkek ve Enbekşi Kazak* gazetesinde Kazakistan'daki gelişmeler, yeni oluşum ve Latin harfleri konularında yazılar kaleme alır. 1927'de islah edilmiş Arap harfli Kazak alfabesi, Ana dilin öğretim yöntemleri gibi makaleleri basılır.

Komünist Partisi üyeliğini 1925'e kadar yürüten Baytursınulı, bundan sonra tamamen bilime ve öğreticilik faaliyetlerine yönelir. *Alıpbıy* (Alfabe, Kızılorda) ile ilgili ders kitabını, *Savat aşqış* (Okuma Yazma Kitabı), *23 joqtav* (23 Ağıt, Moskova), *Ádebiyet tanıtqış* (Edebiyat Bilimine Giriş, Kızılorda, Taşkent) gibi eserleri yayımlanır.

Taşkent'teki Kazak Pedagoji Enstitüsü'nde Kazak Dili ve Edebiyatı dersleri verir (1926-28). *Kızıl Kazakistan Dergisi*'nde Kazakistan'daki eğitim öğretim işleriyle ilgili yazıları yayımlanır. Almatı Kazak Memleket Üniversitesi'ne davet edilir (1928) ve burada Kazak Dili ve Edebiyatı profesörü unvanıyla dersler vermeye başlar (Oralbayeva, 1998: 94). *Enbekşi Kazak* gazetesinde imla ve yazı konularında makaleleri çıkar. Gramer, alfabe ve ders kitabı olarak hazırladığı *Til Jumsar* (Dil Kılavuzu) adlı eseri de basılır.

Bu yıllar Stalin'in ilk yıllarıdır. Stalin'in ilk icraatı Orta Asya Türk aydınlarını takibe almak ve onları ortadan kaldırmak olur. Türk aydınları *halk düşmanı*, *devrim düşmanı*, ve *pantürkist* olmakla suçlanır. Ahmet Baytursınulı da bu fırtınadan nasibini alır ve 01.06.1929'da halk düşmanı suçlamasıyla tutuklanır ve Arhangelsk'e sürgün edilir.

1931'de Rusya Sovyet Federatif Cumhuriyeti, onu idam cezasına çarptırır. Daha sonra cezası on yıl hapis cezasına çevrilir ve Belamorkanal'a sürgün edilir (1931-33). Aynı yılın sonlarına doğru Rusya'nın Krivoşeyin ilçesi Jukov köyünde yaşaması şartıyla serbest bırakılır. Bir sene kadar burada yaşar. Bu yıllarda çıkarılan *Sarıarka Samalı* gazetesinde *Jawğa Tüsken Han Sözi / Düşmana Esir Düşen Kişinin Sözü, Qarqaralı Qalasına / Karkaralı Şehrinde ve Jurtıma / Halkıma* adlı şiirleri yayımlanır.

Rus yazar Maksim Gorki'nin eşi E. P. Peşkova'nın Sovyet Komünist partisine yazdığı, sürgündeki aydınların affedilmeleri içerikli rica mektubu üzerine Sibiry'a'daki mahkûmiyetinden erken döner (1934). Ama Almatı'da hiçbir işe kabul edilmez, bilimsel çalışmalar yapmasına, çocuk okutmasına izin verilmez. Baytursınulı ve ailesi âdeta açlığa terk edilir.

Kazak Türkçesi grameri ile ilgili eserini bu dönemlerde hazırlar. Aralık 1934'te merkezî müzede danışman olarak iş bulur. 1936'ya kadar burada çalışır. Arada da Doktor Morozov'un kliniğinde tercümanlık yapar.

1936-37'lerin kasırgası *Kızıl Kırgın* onu da bulur; 1935-37 yılları arasında görüştüğü kişiler bahane edilir, 8 Ekim 1937'de beşinci defa tutuklanır. Bazı kaynaklara göre 8 Aralık 1937'de (Iymahanbetova, 2013) bazılarında göre de 9 Ekim 1938'de Torgay kasabası, Cangeldi köyünde kurşuna dizilerek katledilir. Adına da eserlerine de bu tarihten sonra yasak konur, tarih ve edebiyat kitaplarından adı çıkartılır (Buran, 2010: 427; Türk 1999: 2). 1985 yılında yönetimdeki rahatlama sonra Kazak SSR Yüksek Mahkemesi'nin 4 Kasım 1988'de aldığı bir kararla Ahmet Baytursınulı, M. Cumabayev, C. Aymavitulı, M. Duvlatulı ve Ş. Kudayberdiulı'nın adları; *Halka hizmet etmekten başka hiçbir suçları yoktu* denerek Kazak halkına iade edilir (Oralbayeva, 1998: 95).

Baytursınulı'nın 8 Aralık 1937'de kurşuna dizilerek öldürüldüğünü ailesi yıllar sonra öğrenir. Samırat'ın satırlarında şöyle anlatılır: "... *İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı yıl... Ahan'dan hiçbir haber yoktu. Ben askere alındım. ... Savaştan döndükten sonra, Ahan'a ne olduğunun cevabını aradım. Kimse bilmiyordu, bilseler de söyleyemiyorlardı, çünkü onun adını ağza almak yasaktı. Adını ananlar NKVD'ye ihbar ediliyordu*" (Kekişev, 1992: 78-80).

Ahmet Baytursınulı'nın Kültürel, Edebi Faaliyetleri ve Eserleri

Aydınlanma hareketi, Kazaklar arasında XIX. yüzyılın ikinci yarısında başlar. Çokan Valihanov (1835-1865) ile İbray Altınсарın (1840-1889)'in desteklediği ve halk arasında daha sonra yayılan bu hareketin asıl öncüsü, doğunun klasik düşünürlerinin fikirleri ile liberal Rus aydınlarının fikirlerini birleştiren şair Abay Kunanbayulı olarak kabul edilir. Abay'ın şiirleri, ölümünden sonra (1909) Petersburg'ta yayımlanır. Onun görüşleri doğrultusunda eserler veren Ahmet Baytursınulı'nın *Kırk Mısal* adıyla, İvan

Kırlov'un fabllarından çevirdiği tercüme eseri, o yıllardaki önemli yayınlardan biridir. Baytursınulı, bu eserinde Kazakları çalışmaya, ilme önem vermeye teşvik eder. Baytursınulı, bütün bu çalışmaları sebebiyle Abay'la birlikte Kazak yazılı edebiyatının kurucusu olarak kabul edilir (Kara, 2002: 40). Bu çabalar sonucunda XIX. yüzyıl sonu XX. yüzyıl başında Kazaklar arasında bir aydın sınıfı oluşmaya başlar ve Usul-i Cedid okullarında veya Rusların açtığı okullarda öğrenim gören Kazak gençleri yetişmeye başlar. Fakat bu gençler kendilerinden bekleneni yerine getirmezler. Ahmet Baytursınulı onu çok üzen bu durumu şu mısralarıyla dile getirir:

“Bayğa mal, oqığanğa şen maqsut bop,
Oylaytın curttiñ qamın adam azdan.”⁹²”

Türkolog, edebiyat tarihçisi, dilbilimci, derlemeci, yazar, tercüman, gazeteci, şair ve tercüman olan Baytursınulı, halkı bilinçlendirmek için en zor iş olan eğitim öğretimle uğraşmayı, hür, bağımsız, kalkınmış ve güçlü bir Kazakistan için çalışmayı seçer (Alibekiroğlu 2005: 17).

Baytursınulı, Kazak Türkçesi üzerinde birçok çalışmaya imza atmıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar Türkistan'da farklı yazı dilleri yoktur. Bu topraklardaki Rus istilasından sonra Türk boylarının lehçelerini yazı dili hâline getirme çalışmaları, yirmiyeye yakın lehçenin yeni birer yazı dili hâline gelmesiyle sonuçlanır. Kazak Türkçesi ile ilgili çalışmalar, misyoner ve müsteşrik İlminski başkanlığında Kazak aydınlarından İbray Altınсарin (1841-1899)'in de katılımıyla gerçekleştirilir ve Kazaklar için Kiril harfli bir alfabe hazırlanır. Altınсарin bu alfabe ile *Kazak Krestomatiyası (Kazak Tarihi)* adlı okuma kitabını yayımlar. Böylece Kazak Türkçesi ilk defa yazı dili hâline gelir. Altınсарin, bir müddet sonra Rusların kültür politikasının Kazakları Hristiyanlaştırmak olduğunu anlayınca Kazak Türkçesi ile Arap harfli olarak “*Şeriatü'l-İslam*” adlı ilmihal kitabını yazar (Tamir, 1998: 431-432), Kazak bölgesinde okullar açılmasını sağlar. Bu çalışmalar artarak devam eder. Çalışmaların bir kısmı Kazak Türkçesi'nin yazı dili olması ve Kazak Edebiyatının doğuşu ile ilgilidir.

Kazak dili ve edebiyatı üzerine çalışmalar yapan bilim adamlarından biri de Ahmet Baytursınulı'dır. O, çağdaş Kazak dili ve edebiyatının temellerini atan bu çalışmaları sebebiyle Kazak dil biliminin kurucusu olarak kabul edilir. Araştırmaları, genellikle öğretime yöneliktir. Baytursınulı'nın dil çalışmalarını *alfabe ile ilgili olanlar, okullar için ders kitapları, yazı, imla ve terminoloji ile ilgili çalışmalar, halk eğitimi ve kültürle ilgili çalışmalar* olmak üzere dört gruba ayırmak mümkündür (Türk, 1999: 2).

⁹² Zengine mal, okuyana makam hedef olmuş, halkın ve ülkenin sorunlarını düşünen az çıkmıştır.

Onun, Arap alfabesini Kazak Türkçesine uyarlama çalışmaları okullarda okutulması için de yayımlanan *Oquw Quralı* (1910) adlı kitabında ele alınır (Gömeç, 2003: 69). Baytursınulı, bu alfabede Kazak konuşma dilinin seslerini ve ses yapısını esas alır. Alfabe ilk defa 1912 yılında yayımlanır, 1924 yılında Orenburg'da Kazak-Kırgız bilim adamları kurultayında Kazakistan Türkleri için resmî alfabe olarak kabul edilir. 1928 yılında Latin harflerinin kabulüne kadar da geçerliliğini korur (Buran-Alkaya, 2002: 252).

Ahmet Baytursınulı, *usul-i cedit*⁹³ ve *usul-i savtiye*⁹⁴ üzerindeki çalışmalarında imla konusunu ele alır, bunun dışında Türk lehçeleri için ortak terimler türetmeye çalışır. Terim çalışmalarına da ayrıntılı olarak *Til Qural* adlı çalışmasında yer verir. Onun türettiği dilbilim ve edebiyat terimleri bugün de Kazak dili ve edebiyatı alanlarındaki çalışmalarda kullanılmaktadır.

Baytursınulı, savunduğu eğitim yöntemlerini kaleme aldığı okul kitaplarında uygular. O, bu çalışmalarıyla Kazak dil biliminin kurucusu sayılır. Kazak Türkçesi üzerindeki inceleme ve araştırmaları, *Kazak dil tarihi* çalışmalarının temelini oluşturur. Ders kitabı olarak yayımladığı eserlerde Kazak Türkçesini değişik açılardan ele alır.

Oquw Quralı (Okuma Kitabı), öğrenciler için hazırlanmış Kazak Türkçesi ses bilgisi özelliklerine uygun olarak düzenlenen ve Gaspıralı'nın Türk dünyasında bir eğitim seferberliğine dönüştürdüğü Usul-i Cedit sisteminin etkilerini de gösteren Arap harfli bir alfabedir ve 1912 yılında Orenburg'da yayımlanır (Alibekiroğlu, 2005: 27-28).

Baytursınulı'nın Kazak Türkçesi'nin ses uyumu ve dilbilgisi kuralları konusunda kaleme aldığı görüşlerinden oluşan *Til Qural* (Dil Bilgisi Kitabı) ise ilk olarak 1914/15'te Orenburg'da yayımlanır (Moldatayev, 1997: 46). 1920'de Kazan'da yayımlanan *başlangıç veya yöntem kitabı diyebileceğimiz Qazaqça Elippege Bayanşı* (Kazakça Alfabe Giriş) adlı eserde alfabe ve alfabe öğretimi konusunda yöntemin ne olacağı anlatılır (Alibekiroğlu, 2005: 31).

Bir okuma kitabı da olan *Til Tanıtqış* (Dil Bilgisi, 1925, Orenburg)'ta, cümle bilgisi, iyelik ve hâl çekimi, isimden isim türetme ekleri, sıfatlar, sayılar, zamirler, fiiller, fiil çatıları ele alınır, örneklerle açıklanır (Türk, 1999: 5).

1926'da Taşkent'te yayımlanan ve o dönemde edebiyatın teorik meselelerini ele alan ilk bilimsel çalışma olarak kabul edilen *Edebiyet Tanıtqış* (Edebiyat Teorisi), dilin varlığı, doğru kullanılması, edebî eserlerde dilin kullanılışı gibi konuları ele alır ve Kazak estetiğinin temeli kabul edilir. Eserdeki edebiyat terimlerini Baytursınulı oluşturmuştur, bugün de kullanılan birçok edebiyat terimi ona aittir. Kitapta estetik, güzellik, insanlık, yazılı

⁹³ Usul-i cedit: Batılı eğitim sistemi.

⁹⁴ Usul-i savtiye: Önce harflerin ve bunların tekabül ettikleri seslerin tanıtıldığı, bilâhare de bunların gerçek kelimeler içinde okunuş ve yazılışlarının öğretildiği yeni bir metot, yeni okuma yazma sistemi.

edebiyattaki akımlar, yöntemler, tenkit konuları ele alınmakta, tasnif edilmektedir. (Baytursinov, 1989: 137-317; 1991: 340-461).

Til Jumsar (Dilin Kullanımı), Baytursinulı'nın 1928'de Kızılorda'da yayımlanan konuşma, okuma ve yazma dilinin kullanımıyla ilgili yöntemleri anlattığı eserdir (Türk, 1999: 35).

Baytursinulı, destan, *joqtav* (ağıt) gibi ürünlerin halk arasından derlenmesi çalışmalarını yaparak Kazak folkloruna katkıda bulunan ilim adamlarından biridir. Halk arasından derlediği, başına önsöz ve açıklama bölümünü bizzat kendisinin kaleme aldığı *Er Sayın Destanı* 1923'te yayımlanır (Baytursinov, 1991: 97). Yine halk arasından derlediği *23 Joqtav* (23 Ağıt)'ı sadece derlemekle kalmamış, sistematik bir hâle de getirmiştir (Baytursinov, 1991:143).

Bu tür derlemeler ve bunların sınıflandırılması çalışmaları, Kazak edebiyatında ilk olması açısından önemlidir. Eser, 1926'da Moskova'da yayımlanmıştır. Eserdeki ağıtlar içinde *Mamay Batır*, *Qaz Davıstı Qazıbek*, *Kenesarı Navrızbay*, *Ertori*, *Erğazi*, *Abdiğapar* gibi tarihî kişilikler hakkında ağıtlar da vardır (Baytursinov, 1991: 143-208).

A. V. Zatayeviç, Baytursinulı'nın Kazak müziği ve şarkıları ile ilgili çalışmalar yaptığını *Kazak Halkının 1000 Şarkısı* adlı eserinde ifade eder (Alibekiroğlu, 2005: 41).

Baytursinulı, şairin ve uyuyan milleti uyandırmaya çalışan aydınların sembolü olarak kullandığı *Masa* (Sivrisinek) adlı ilk şiir kitabını 1911'de Orenburg'da yayımlar. *Masa*'da kendi hayatını anlattığı gibi Kazak halkının yaşadığı eziyet, sıkıntı, kıtlık, hürriyet ve bağımsızlık hasreti gibi temaları da işler. Diğer şiirlerde ise halkı için, milletin bağımsızlığı ve özgürlüğü için çalışan, kendini feda eden kahramanlar tasvir edilir. Eserde, Puşkin ve Krılov'dan tercüme edilmiş şiirler de yer almaktadır.

Ahmet Baytursinulı'nın çevirileri, Kazak edebiyatı içerisinde önemli bir yere sahiptir. Çeviri olarak yayımlanan ilk eser (Petersburg, 1909) Baytursinulı'nın *Qırıq Mısal* adlı kitabıdır. Tercümeleri arasında daha çok Krılov'dan ve Rus edebiyatı deneme yazarları A. P. Sumarakov, V. İ. Maykov, İ. İ. Hemnitser, Puşkin, Lermontov ve lirik şair S. Y. Nadson'dan çeviriler yer almaktadır. Baytursinulı, bu aktarmaları Kazak halkını bilinçlendirmek için, halkın durumuna uygun örnekler vererek ve konuşma dilini kullanarak adaptasyon şeklinde yapar.

Kazak toplumunun bu günü ve geleceği hakkında düşünceler öne süren, Kazak halkının medeniyeti, tarihi gibi konuları da ele alan Baytursinulı'nın sadece bu konuları işlediği *Medeniyet Tarihi* adlı bir eserinin olduğunu bazı kaynaklar söylese de eserin ne kendisi ne de müsveddesi vardır. Muhtar

Avezov, bir makalesinde Baytursınulı'nın bu eseri hakkında bilgi verir ve eserin 1923 yılında tamamlandığını belirtir (Alibekiroğlu, 2005: 42).

Ahmet Baytursınulı'nın önemli eserleri daha çok eğitim ve öğretim konusunda kaleme aldığı kitapları ve makaleleridir. O, bir öğretmendir. Savunduğu fikirleri kendi ülkesinin çocuklarına ve halkına anlatabilmek, onları aydınlatmak için daha çok eğitim ve öğretim konusunda çalışmalar yapar. Onun eğitimle uğraşmasının amacı, halkını uyandırmak, bilinçlendirmek ve bu yolla hür, bağımsız, kalkınmış bir Kazakistan'ın imarını sağlamaktır. Bu amacını gerçekleştirmek için özellikle eğitim çalışmaları üzerinde durur. Yazılarında ilerlemenin sadece ve sadece eğitimle olacağını belirterek medenî ülkelerle geri kalmış ülkeleri karşılaştırır.

Onun *ilköğretimlerde okutulması şarttır* dediği okuma, yazma, din, anadili, millî tarih, matematik, çiftçilik eğitimi, el sanatları, coğrafya, fen bilgisi gibi dersler de aydınlanma konusundaki düşüncelerinin bir göstergesidir. Onun görüşlerinde Usul-i Cedid adlı Türk eğitim sisteminin etkisinin yer aldığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Bu açıdan yaklaşıldığında Baytursınulı, ceditçi, aydınlanmacı bir yazar, şair ve gazetecidir. Ceditçilik, XIX. yüzyılın sonlarında Çarlık Rusyası sınırları içerisinde yaşayan ve Türkçenin çeşitli lehçelerini konuşan bölgelerde, eğitim ve kültür alanında merkezi Kırım ve Kazan olan bir yenileşme hareketidir. Bu hareket, daha sonra Azerbaycan ve Türkistan'a sıçrar (Kakinç, 2002: 99). Bu eğitim sistemi önce ilköğretimde ağırlığını hissettirir. Bu sistem, eski usulle ders verme (Usul-i Kadim) yöntemine karşı çıkarak, bunun yerine Batılı eğitim sistemini (Usul-i Cedid) kullanmayı önerir ve bu sistemin savunucusu olanlara *Ceditçiler*, bu sisteme de *Ceditçilik* adı verilir. İlköğretimde eğitim ve öğretim sisteminde ıslaha gidilmesi, eski eğitim sisteminin yeni eğitim sistemi ile değiştirilmesi çalışmalarının temsilcisi bu akımı düzenleyen ve geliştiren Kırım Tatarı İsmail Gaspıralı'dır (1851- 1914). Bu yöntemin okullarda uygulanması, yeni bir yöntemin benimsenmesi fikri Kazanlı Şehabettin Mercani'nin öğrencisi Hüseyin Feyizhani (1828-1866)'ye aittir.

Gaspıralı Kırım'da, Kazan'da ve Türkçe'nin değişik lehçelerini konuşan bütün Türkistan'da halkın içinde bulunduğu kötü şartlardan kurtulmasının ancak ve ancak eğitimle, bilgiyle ve kültürle olabileceğini öne sürer. Gaspıralı'nın ileri sürdüğü fikirlerle Ahmet Baytursınulı'nın Kazak eğitim sisteminde uygulamak istediklerinin hemen hemen aynı olduğu göze çarpmaktadır.

Baytursınulı'nın güçlü yönlerinden biri de gazeteciliğidir. O, Kazak basın ve yayın hayatının gelişmesinde büyük rol oynar. İlk yazısı 1911'de *Aykap* dergisinde yayımlanır. *Şora* dergisinde de yazıları çıkar. O, yazılarıyla toplumun fikir ve düşüncelerini etkiler (Koç vd, 2007: 468). Ufa'daki *Ğaliya*

Medresesi'nde okumuş bazı Tatar gençleri ve ileri görüşlü kimselerin yardımı ve korumasıyla 2 Şubat 1913 yılında Orenburg'da resmî olmayan, milliyetçi kanada ait *Kazak* gazetesini, onlar çıkarmaya başlar. Baytursınulı, gazetenin ilk sayısındaki yazısında gazeteyi *Halkın gözü, kulağı ve dili* olarak tanımlar. 1917'ye kadar *Kazak* gazetesinin redaktörlüğünü de bizzat yapar.

Kazakistan'da *Kazak* gazetesinden önce, *Türkistan Valayati* (1870-1918), *Dala Valayati* (1888-1902) gazeteleri, *Aykap* dergisi (1911-1915/16) gibi gazete ve dergiler yayımlanmıştır. Baytursınulı bu yazılarında Kazakların topraklarına el konulması, toprakların kiraya verilmesi, yabancıların -genellikle Ruslar- bu topraklara yerleştirilmesi, mahkemeler ve kanunlarla ilgili düzenlemeler, medeniyet ve kültürün önemi ve geliştirilmesi, Kazak folkloru, edebiyat, estetik, edebiyat teorisi, sanat, edebî sanatlar, okul kitapları ve nasıl olmaları gerektiği, alfabe, imla, dil bilgisi, eğitim öğretim, millî meseleler, o devirdeki siyasi ve sosyal olaylar, sağlık, temizlik, nezaket ve nezaket kuralları gibi konuları ele almıştır.

Onun bazı siyasi yazılarında *Bortan* müstear adını kullandığı da dilden dile geçen bir rivayettir (Alibekiroğlu, 2005: 57).

Kazak Gazetesi, Alaş partisinin kurulmasına da hizmet eder. Kısa bir süre sonra Alaş'ın resmî yayın organına dönüşür. Bolşeviklerin 4 Mart 1918'de Omsk idare mahkemesinde aldığı kararla Kazak basın hayatına damgasını vuran *Kazak* gazetesinin (265 sayı) yayın hayatı sona erer (16 Eylül 1918).

Hanlıklar devrinden itibaren çalkantıların hiç dinmediği, çeşitli siyasi akımların kol gezdiği Türkistan topraklarında, Rusların uzun süren istila ve işgal hareketlerinin de sonucu olarak XIX. yüzyıl sonu ile XX. yüzyıl başlarında, bütün Türkistan'da olduğu gibi Kazakistan'da da milliyetçilik fikirleri ve hareketleri ortaya çıkmıştır. Kazak aydınları olayları doğru değerlendirerek Kazak halkının millî menfaatleri çevresinde birleşir, siyasi partiler kurar, ülkedeki millî hareketleri birleştirirler.

Rusya'daki 1905 devrimiyle birlikte Çar idarecileri halkın şikâyet ve isteklerini öğrenmek ister. Baytursınulı'nın ilk siyasi çalışmaları, 1905 yılında Çar hükûmetinden isteklerde bulunan dilekçeyi kaleme almasıyla başlar. Bu dilekçe Ruslara verildikten sonra Baytursınulı ve dilekçeyi imzalayanlar, mahkeme ve hapishanelerle tanışır.

Çarlık döneminde Kazak topraklarına el konularak buralara Rus göçmenlerin yerleştirilmesi, Kazaklar'da millî şuurun uyanmasına sebep olan olaylardan biridir (Kara, 2002: 45). Buna ek olarak Rusya'nın I. Dünya Savaşı'nda geri hizmette kullanılmak üzere Türk Cumhuriyetlerinden çok sayıda adam toplaması ayaklanmaların başlamasına sebep olur.

1917 yılı Temmuz'unda Orenburg'da *I. Genel Kazak Kurultayı* yapılır. Bu kurultay sonunda Kazakların ilk partisi olan *Alaş* kurulur. Daha sonra

oluşturulan hükûmetin adına da *Alaş-Orda* denir (Akyol, 1993: 125). Baytursınulı, Aralık 1917’de Orenburg’daki *II. Genel Kazak Kurultayı*’na da katılır. Kurultay geçici bir millet meclisi kurar, adını *Alaş-Orda* olarak belirler.

Bu dönemde Sovyet hükûmetinin bilgili, okuyan, yerli, millî kadrolara ihtiyacı vardır. Kazaklar, bu fırsatı değerlendirip kendi vekillerini idarî sisteme sokarlar. Bolşeviklerle birlikte olsa bile halka hizmet etmeye, millî hedeflerini gerçekleştirme yolunda eğitim, süreli yayın, ilmî merkezler kurma, her alanda yayın merkezlerinden üst düzeyde faydalanma yollarını aramaya çalışırlar. Stalin’in *Aydın Kiyımı*’na kadar bu çalışmalarını sürdürürler.

A. Baytursınulı, Stalin diktatörlüğünün ilk yıllarında (1928) tutuklanır. Eski *Alaş Partisi* üyeleri, yönetici ve memurları da *Sovyet hükûmeti düşmanlığı*, *devrim düşmanlığı*, *burjuva milliyetçisi olma*, *teröristlik* gibi suçlamalarla tutuklanır, hapse atılırlar (1926). 1930 ve 1932 yılındaki mahkemelerden sonra birçoğu sürgün edilirken bir kısmı sınır dışı edilir. Ülkede kalanlar en şanssızlarıdır. Onlar, 1937-1938 yıllarındaki *Büyük Kiyım*’ın kurbanı olurlar.

Akan⁹⁵, 1928’de tutuklanır. 1930 yılında on yıllığına, Sibiryaya’nın Arhangelsk bölgesine sürgüne gönderilir. Ardından Baytursınulı’nın çalışmaları durdurulur, eserleri toplatılır. 1934’te M. Gorke’nin eşi P. Peşkova’nın Uluslararası Kızıl Haç örgütü üyesi olarak hükûmetten genel af talep ettiği mektubu üzerine serbest bırakılanlardan biri de Akan olur. Ülkesine döner. Üç yıl sonra (1937) tekrar tutuklandığında *Halk düşmanlığı* ile suçlanır. Yargılanır, ölüm cezasına çarptırılır.

O, “millî bir edebiyatın oluşumu için çabalamak, Kazak Türkçesi ile ders kitapları yazmak, Kazak Türkçesi gramerinin esaslarını tespit etmek, Arap alfabesinden Latin alfabesine geçmeye karşı çıkmak, köy okullarının sayısını arttırmak, Kazakların kendi topraklarına, sularına sahip olması gerektiğini belirtmek, eski bir Alaş Ordacı olmak, Komünist partiye mensup olmamak ve ideolojisini yaymaya çalışmamak, Basmacılarla⁹⁶, özellikle de Zeki Velidî Togan ile bağlantı hâlinde olmak”la suçlanır.

Ona isnat edilen ve idamına sebep olan karardaki suçlar şöyledir: “1919’da Lenin tarafından Alaş Ordacılar’a af çıkarıldıktan sonra da Velidov (Zeki Velidî) ve Ermekov’la birlikte Şura Hükûmeti’ne⁹⁷ karşı örgüt kurmak, Velidî ile ilişki kurmak ve şifreli mektuplaşmak, 1926’da Bakü’deki Türkoloji Kurultayı’nda M. Fuat Köprülü’den Zeki Velidî hakkında haberler almak, Almanya’daki bir öğrenci vasıtasıyla Zeki Velidî’den şifreli bir mektup almak

⁹⁵ Akan/Akañ/Ahañ/Ahan: Ahmet Baytursınulı. Kazaklar çok sevip saygı duydukları insanların adını bu şekilde kısaltarak da kullanırlar.

⁹⁶ Türkistan’ın bağımsızlığı için 1924’ten itibaren Kızıl Ordu’ya karşı uzun bir süre silahlı mücadele vermiş, bir ara Enver Paşa’nın da komutanlık ettiği Türk örgütü.

⁹⁷ Sovyetler Birliği tam olarak teşkil edilene kadar tüm Rusya’yı yönetmek üzere oluşturulmuş geçici Bolşevik hükûmet.

ve bu mektubu saklamak, halk düşmanlığı yapmak, Japon casusu bir kadınla münasebet kurmak, 1927-1928 yılları arasında Sovyet hükûmetine karşı silahlı mücadele başlatmak için faaliyet yürütmek” (Alibekiroğlu, 2005: 94).

Bazı kaynaklara göre 8 Aralık 1937, bazısına göre de 1938 yılında Torgay ilçesi Cangeldi köyünde kurşuna dizilerek katledilir. Cesedi gizlice Almatı dışında bir yere gömülür (Alibekiroğlu, 2005: 93).

Saken Seyfullin, *Eñbekşi Kazak* gazetesinin 19 Ocak 1923 yılındaki yazısında A. Baytursınulı'nın okumuş, halkının namusu için mertçe savaşan, padişah döneminin eziyetlerine karşı çıkan, halkı için yaşayan, az bulunan bir kahraman olduğunu yazar. (Baytursinov, 1991: 5).

Muhtar Avezov, onun 50. yaş günü için kaleme aldığı yazıda, Akan'ın çalışmalarının meyvesi olarak gençlerin yetiştiğini, Kazak edebiyatının önderi olan Baytursınulı'nın kaleminden damlayan balın ilaç olmaya devam edeceğini ifade eder. Avezov'a göre Akan'ın ana dili, edebiyat, vatanseverlik, sanat, bilim, siyaset yolundaki çalışmalarını insanlar unutsa bile tarih unutmayacaktır (Baytursinov, 1991: 20).

Alaş Orda hareketi ile bu hareketin güçlü sesi olan Ahmet Baytursınulı ve onun gibi sesi gür çıkan bütün düşünür ve yazarlar, bugünkü Kazakistan'ın temellerini atmış ve tarih sayfalarında hak ettikleri şerefli yeri almışlardır.

KAYNAKÇA

1. Abylkhodzın, Zh, Aldazhumanov, K., Romanov, Yu., (2007). '*Kışla Sosyalizmi Döneminde Kazakistan*', Kazakistan Tarihi – Makaleler, s.130-145. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
2. Akgül, Sinan (2011). "*Kazakistan Sahası Türk Edebiyatında Aydınlanma Evreleri ve Realist Dirilişin İlk Öncüleri*" Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Ve Edebiyatı Anabilim Dalı Seminer Çalışması, Kars.
3. Akyol, T. (1993). "*Ceditçilik*". İslam Ansiklopedisi., c.7, s.249-254. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
4. Alibekiroğlu, Sertan (2005). *Kazak Âlimi Ahmet Baytursunoğlu'nun Hayatı ve Eserleri*, (Danışmanı: Doç. Dr. Vahit TÜRK), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep.
5. Baytursinov, Ahmet (1991). *Aq Col*. Almatı: Calın.
6. Biray, Nergis (1999). *Ahmet Baytursunoğlu ve Eserleri (1873-1937)*, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi. Sayı.5, s.10-16. Denizli.
7. Biray, Nergis (2005). *Ahmet Baytursinulü'na Göre Kazak Türkleri Yazılı Edebiyatının Dönemleri ve Türleri*, Millî Folklor 68 (Kış), s.67-77.
8. Buran, Ahmet (2010). *Kurşunlanan Türkoloji*. Ankara: Akçağ Yayınları.
9. Buran, Ahmet, Alkaya, Ercan (2002). *Çağdaş Türk Lehçeleri*. Elazığ: TİSAV Elazığ Şubesi Yayınları.
10. Devlet, Nadir (1999). *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)*. Ankara: TTK Yayınları.
11. Hüseyin, Köbey (2002). *Kazak Dil Bilgini Ahmet Baytursinov* (Çev. Ali Abbas ÇINAR). Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Sayı:14, s. 223- 233.
12. Iymahanbetova, Rayhan (2010). *Ğasır Sañlağı: Ahmet Baytursinulüniñ şığarmaşılıq ğumırbayanı*, Pedagogika Pres Baspa Üyi, Astana.
13. Kara, Abdulvahap (2002). *Türkistan Ateşi Mustafa Çokay'ın Hayatı ve Mücadelesi*. İstanbul: Da Yayıncılık.
14. Kekişev, T. (1992). *Sanadağı Jaralar*. Almatı.
15. Koç Kenan; İşina Almagül; Korganbekov Bolat (2007). *Kazak Edebiyatı, C. II (Sovyet Dönemi ve Bağımsızlıktan Sonraki Kazak Edebiyatı)*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları.
16. Kokybassova Gülnar (2009). *Ahmet Baytursinov (Hayatı, Dilciliği ve Edebiyat Araştırmacılığı)* (Danışman: Prof. Dr. Zeki Kaymaz), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dünyası Araştırmaları Ana Bilim Dalı Türk Dili ve Lehçeleri Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir.
17. Moldatayev, Kanat (1997). *Ahmet Baytursinov*, Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Dergisi, Sayı:15, s.46.
18. Nurpeisov, K. (2007). *Kazakistan'ın Toplumsal Hayatında Alaş Partisinin Yeri ve Rolü*, Kazakistan Tarihi – Makaleler, s.114-130, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

19. Oralbayeva, Nurcamal (1998). *Ahmet Baytursunulu*. Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Dergisi, Sayı: 21, s. 90-96.
20. Türk, Vahit (2002). *Kazak Aydınlanma Hareketi İçerisinde Ahmet Baytursinov ve Çalışmaları*, Türkler. C. 18, s.665–673. Ankara.
21. Valikhanov, E. (2007). *Kazak Hanlarının Rus Sömürgeciliğine Karşı Ulusal Kurtuluş Mücadelesi*, Kazakistan Tarihi – Makaleler, s.96-104. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
22. İnternet: *Ahmet Baytursunulu: Eserleri, Edebi Kişiliği ve Siyasi Faaliyetleri*, 2013. <http://turkiya.kz/?p=754&cpage=131>.03.2017 tarihinde alınmıştır.

Dmitri Nikolayevič Uşakov (1873-1942)

SÖZ MİRASININ KORUYUCUSU: D. N. UŞAKOV

Ümmügülsüm DOHMAN*

ÖZET

Dmitri Nikolayeviç Uşakov, 1934 yılında Sovyet Dönemi'nin ilk Açıklamalı Rus Dili Sözlüğünü hazırlayarak adını Sovyet sözlükbilim tarihine yazdıran bir bilim insanıdır. Dilin, bir milletin en önemli kimliği olduğu bilinciyle hareket eden Uşakov, ülkenin çalkantılı dönemlerinde dahi bilimsel çalışmalarını tutarlılıkla devam ettirebilmiştir. Sovyet dönemiyle birlikte Rus dilinin söz varlığında meydana gelen değişimi gözlemlemiş, kurulmakta olan rejimin dünya görüşünün getirdiği yeni kavramları eserlerine yansıtmıştır. Bu makalede D. N. Uşakov'un yaşadığı dönemin toplumsal ve siyasi yapısı, bilimsel faaliyetleri ve şahsiyeti incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: D. N. Uşakov, Rus Dilinin Açıklamalı Sözlüğü, Sözlükbilim, İmla, Diyalektoloji.

Bilimsel çalışmalarına XX. asrın ilk yarısında başlayan Dmitri Nikolayeviç Uşakov dilbilim, sözlükbilim, imla, telaffuz, diyalektoloji, eğitimbilim alanında önemli çalışmalara imza atar. Uşakov, Rus toplumunun ve kültürünün ihtiyaçlarını, dilde sorun olarak ortaya çıkan kuramsal dilbilim problemlerini çalışmalarının odak noktası olarak belirleyen bir bilim insanıdır. 1920'li yıllarda çağdaş Rusçanın söz varlığını yansıtacak bir sözlük ihtiyacı doğduğunda bu görevi üstlenir. 1934-1940 yılları arasında Uşakov 61 yaşındayken Sovyet Dönemi'nin ilk sözlüğü unvanını alan *Rus Dilinin Açıklamalı Sözlüğü*'nü (Tolkoviy slovar russkogo yazıka) hazırlayarak Sovyet sözlükbilim tarihine adını yazdırır.

Uşakov'un hayatına bakıldığında yaşadığı dönemin hiç kolay olmadığı hemen fark edilmektedir. 1873 yılında Moskova'da dünyaya geldiğinde II. Aleksandr imparatorudur. II. Aleksandr'ın getirdiği reformlar, entelektüel aydın kesim tarafından benimsenmez. Hükümete karşı devrimci bir politika uygulanır. 1877-1878 yılları arasında Osmanlı-Rus harbi başlar. 1879 yılından itibaren imparatora yönelik suikast girişimleri artar. Uşakov küçük yaşlardan itibaren

* Okt., Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Mütercim Tercümanlık Bölümü, ugulsumdohman@trakya.edu.tr

dünya savaşlarının, iç savaşların, suikastlerin, rejim değişikliklerinin oluşumuna tanık olur. Söz konusu döneme ait bu gibi olumsuzlukların yanında Uşakov, özel yaşamında da zorluklarla karşılaşır. Henüz iki yaşındayken babasız kalır ve dedesinin evinde büyür. Altı yaşındayken de dedesini kaybeder. Uşakov, çeşitli talihsizliklere rağmen aydın, okumuş bir ailenin çocuğu olma avantajına sahiptir. Babası göz doktoru, annesi ev hanımıdır. Dedesi ise Moskova'da bulunan Uspenskiy Kilisesi'nin rahibidir. Köken olarak Uşakov'un Türk olduğu düşünülmektedir. Rus Türkolog Baskakov (1905-1995) *Türk Kökenli Rusça Soyadları* (Russkiye Familii Tyurskogo Proishojdeniya) adlı çalışmasında ele aldığı soyadlarını köken, biçim ve anlam açısından incelerken *Uşakov* soyadının *Arma Kitabında* (Gerbovnik) birkaç soyla ilişkilendirildiğini belirtir. Bunlardan ilki Uşakov'un Çerkez knezi Redega'nın soyuna dayanıyor oluşudur. Çerkez knezi Redega (X. asrın sonu- XI. asrın ilk yarısı), Büyük Knez Vladimir Mstislaviç'le girdiği bir savaşta ölür. Redega'nın iki oğlu vaftiz edilir, onlara Yuri ve Roman adları verilir. Vladimir Mstislaviç kızını Redega'nın büyük oğlu Roman Redegiç'le evlendirir ve onların *Uşak* ismini verdikleri bir oğulları olur. İkincisinde ise Uşakov soyadının ilk hatırlandığı tarihlerden birinin 1622 olduğu; ardından Vasiliy Vasilyeviç'ten, Mihail Fyodoroviç'e (1613-1645); İvan Mihayloviç'ten (1692) Çar. I. Petro (1682-1725) dönemine kadar süre geldiği açıklanır. Adı geçen çalışmadaki soyadlarını biçim ve anlam açısından da inceleyen Baskakov: *Uşakov* soyadının Türk kökenli *uşak* sözcüğüne dayandığını belirterek, anlamının *genç uşak*, *genç beyzade* olduğunu ifade eder. Baskakov, Türkçe sözcüklerin Rusça soyadlara uygunluğunun ve biçiminin sağlanabilmesi için sözcük sonlarına *-ov* ekinin getirildiğini söyleyerek ***Bulgakov*** ve ***Uşakov*** isimlerini örnek olarak verir (Baskakov, 1979: 44,70,71). Dolayısıyla Türkçe ***uşak*** sözcüğüne Rusça *-ov* eki getirilmiş ve *Uşak+ov* olarak Rusçalaştırılmıştır. ***Uşakov*** sözcüğü anlam açısından Türkçedir. Çerkez Knezi Redega'nın hangi ırka mensup olduğu tartışmalı bir konudur. Söz konusu kişinin, Hazar Denizi kıyılarında yaşamış oluşu ve o dönemde Türklerin de o topraklarda bulunması; ayrıca *Uşakov* soyadının da Türkçe bir anlam taşıması, Uşakov'un Türk kökenli olması ihtimalini kuvvetlendiren göstergelerdir.

Uşakov, ilk eğitimini dönemin kendine has yapısı itibariyle evde alır. Ortaokul ve lise eğitimini ise Moskova Gimnazyumu'nda tamamlar. Uşakov'un aileden aldığı disiplin, okul çağındaki başarısına yansır. Okuldaki çalışmaları, derslere düzenli bir şekilde hazırlanması ve katılımı, yazı denemelerindeki başarısı, ayrıca örnek davranışları öğretmenleri tarafından takdir edilir. Liseden mezun olduktan sonra Moskova Üniversitesi'nin Dil-Tarih Fakültesinde eğitim görür. Burada Uşakov'un öğretmenleri arasında Moskova Dilbilimi Okulu'nun (Moskovskaya lingvistiçeskaya şkola) kurucusu dilbilimci Filipp Fedoroviç Fortunatov (1848-1915) ve bir diğer dilbilimci Fyodor Yevgenyeviç Korş (1843-1915) bulunur. Lisans bitirme ödevinin danışmanı Fortunatov'dur. Tez bitirme ödevi ise yüksek bir puan aldığı *Homeros'un Eserlerindeki Fııl*

Çekimleri'dir (Skloneniye u Gomera). İlk eğitim ve öğretim hayatındaki başarısını üniversiteye de taşıyan Uşakov 1895 yılında üniversiteden birincilikle mezun olur. Fortunatov, Uşakov'un üniversitede kalmasını, Karşılaştırmalı Dilbilim ve Sanskritçe bölümünde yüksek lisans eğitimine başlamasını ister. Fakat yaşam şartları Uşakov'u bilimsel çalışmalardan kısa süreliğine ayırır. Mezun olur olmaz ilkokulda ve ortaokulda yoğun bir şekilde ders vermeye başlar. Öğretmenlik mesleğine duyduğu sevgiyi ve değerini "*Kendine saygı duyan her dilbilimci, öğretmen, pedagog bu mesleğin zorluğunu ve asilliğini anlayabilmek için mutlaka 5-6 yıl bir ilkokulda çalışmalıdır.*" (Bogatova, 2011: 232) cümleleriyle dile getirir. Öğretmenlik yapmaya devam ederken Rus etnografyası üzerinde çalışır. 1892-1904 yılları arasında *Etnografik Bakış* (Etnografiçeskoye Obozreniye) adlı dergide düzenli olarak yayın yapar (Bogatova, 2011: 232). *Rus Halk Edebiyatının İncelenmesinde Temel Yönelim ve Rus Edebiyat Dilinin Temeli Olarak Moskova Ağzı* adlı dersleri verir. 1900 yılında Yüksek lisans tez savunmasını Rus Dili ve Sözlü Eserler Bölümünde vererek yüksek lisans eğitimini tamamlar. 1907 yılından itibaren hocası Fortunatov'un referansıyları Moskova Üniversitesi'nde özel öğretmen olarak ders vermeye başlar. Aynı zamanda Uşakov, 1913 yılına kadar ortaokulda da ders vermeyi sürdürür.

Yüksek lisans çalışmalarını Rus Dili ve Sözlü Eserler Bölümünde sürdürdüğü dönemde Uşakov Rus diyalektolojisinin temel sorunları üzerinde çalışır. Uşakov, bu alandaki çalışmaları ilerletebilmek, Rus diyalektolojisine ilgi uyandırabilmek amacıyla Rus ve Slav dilbilimci Nikolay Nikolayeviç Durnovo (1876-1937), Rus ve Sovyet dilbilimci Nikolay Nikolayeviç Sokolov (1875-1923) ve diğer Moskovalı dilbilimcilerle birlikte 1904 yılında *Moskova Diyalektoloji Komisyonu*'nu (Moskovskaya dialektolojiçeskaya komissiya - MDK) kurar. Bu çevre ilk aşamada resmi değildir, çalışmalarını yürütebilmek ve gerçekleştirebilmek için maddi destek almaları gerekir. İlk destekleri ise eski kuşak dilbilimci olan A. A. Şahmatov tarafından sağlanır. 1919 yılında Rusya Bilimler Akademisi bünyesinde Rus Dili ve Yazı Enstitüsü (İnstitut yazıka i pismennosti akademii nauk SSSR) kurulur, sonradan resmi olarak Moskova Diyalektoloji Komisyonu olarak adlandırılır. Komisyonun başkanlığını Rus filolog, slavist, doğubilimci F. E. Korş (1843-1915) yürütür. Bilimler Akademisinin desteğini alan Uşakov ve komisyonun diğer üyeleri 1914 ve 1915 yıllarında *Avrupa'da Rus Dilinin Diyalektolojik Haritası* (1914) ve *Rus Diyalektolojisi Hakkındaki Bilgilerin Eklenmesiyle Avrupa'da Rus Dilinin Diyalektolojik Harita Denemesi* (1915) (Dialektolojiçeskaya karta russkogo yazıka v Yevrope (1914) ve Opit dialektolojiçeskoy kartı russkogo yazıka v Evrope s priloeniyem oçerka russkoy dialektologii - 1915) adlı çalışmayı hazırlarlar. Çalışmada Rusça konuşan halkların diyalektolojik haritası çıkarılır. Rus dilinin lehçeleri: Büyük Rusya lehçeleri (Rusya'nın merkezinde ve kuzeyinde yaşayan halkların dili), Belarus lehçeleri, Küçük Rusya lehçeleri

(Ukrayna) olarak üçe ayrılır. Bu lehçeler kendi içlerinde de gruplara ayrılır. Rus olmayan kabilelerle ilgili bilgiler de bulunur (Durnovo, Sokolov, Uşakov, 1915: 1-6). Rus dilinin lehçelerini, sınırlarını ve yayılışını göstermesi sebebiyle o dönemin resmi ideolojisinin de desteklediği önemli bir çalışmadır. Korş'un ölümünden sonra komisyonun başkanlık görevini arkadaşı Uşakov 1931 yılına kadar devralır.

Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı'na katılması ve devrimin ilk yıllarındaki genel kargaşa, Rus eğitim sisteminde büyük bir tahribat meydana getirir. İç savaş döneminde eğitim kurumlarına ait binalar yıkılmamış olsa da yakıt yokluğu nedeniyle derslere devam etmek imkansızdır. Bu durum eğitim kurumlarının çöküşüne sebebiyet verirken Birinci Dünya Savaşı ve iç savaş sırasında kaybedilen insanların çoğunun genç ve okumuş kesimden olması eğitim düzeyinde ciddi gerilemeler yaratır (Vernadskiy, 2009: 462).

Uşakov, eğitim ve öğretim çalışmalarına ağırlık verir, bilhassa ilkökul ders kitaplarının hazırlanmasına öncülük eder. Öğretmenlere yönelik tavsiyeler, yöntemler içeren çalışmalar ve ders kitapları hazırlar. Bu alanda hazırladığı temel çalışmalar şunlardır: *Rus Dili. Rus Dili Gramerinin Bilimsel Temelleri - 1909* (Russkiy yazık. Nauçniye osnovı grammatiki russkogo yazıka, 1909), *Rus Dili Morfolojisi Dinleme Kursu Ders Kitabı - 1916* (Posobiye prisluşanii kursa morfologii russkogo yazıka, 1916), *Yeni Gramer Programı Üzerine Sözlük - 1923* (Slovesnik pered novoy programmoy grammatiki, 1923), *Yeni Gramer Programının Sorunları - 1924* (Sporniye voprosı v novoy programme grammatiki, 1924), *Rus Dili. Gramer, İmla, Telaffuz Üzerine Kısa Sistemantik Okul Kılavuzu - 1926* (Russkiy yazık. Kratkoye sistematiçeskoye şkolnoye rukovodstvo po grammatike, pravopisanıyu i proiznoşeniyu, 1926), *Rusça Ders Kitabı. Gramer. İmla. Telaffuz. Dil Gelişimi. Üçüncü Sınıf Öğrencileri İçin - 1929* (Uçebnaya kniga po russkomu yazıku. Grammatika. Provopisanıye. Proiznoşeniye. Razvitiye reçi. Dlya tretogo goda obuçeniya, 1929), *İmla Çalışma Kitabı - 1926* (Raboçaya kniga po pravopisanıyu. 1926), *İlkokul Birinci ve İkinci Sınıf Öğrencileri İçin İmla Alıştırma Kitabı - 1935* (Sbornik uprajneniy po pravopisanıyu. Dlya pervogo i vtorigo klassov naçalnoy şkoli, 1935). İlk baskısının 1913 yılında yapıldığı *Dilbilime Kısa Bir Giriş* (Kratkoye vvedeniye v nauku o yazıke) adlı kitabı ise birkaç baskı daha yapar (İlagaeva, 2015: 13). Uşakov'un bu alandaki en önemli mirasını ise konuşmalarının, makalelerinin, eleştirilerinin yayımlandığı *Rus Dili* (Russkiy yazık) adlı ders kitabı oluşturur. Bu kitapta Uşakov'un çağdaş Rusçayla, onun normlarıyla, dilbilimle ilgili çalışmaları toplanır.

Millî dilin gelişmesi ve korunması açısından imla kurallarının belirlenmesi ve oluşturulması her toplum için büyük önem taşır. Rus toplumunun aydınları XV-XVI. asırlardan itibaren imla kılavuzunun oluşturulmasının gerekliliğini vurgular, fakat Rus dilinin gelişimi ancak XIX. yüzyılın ortalarına doğru

tamamlanır. Bilindiği üzere Rus dili I. Petro (1710) ve Sovyet hükümetinin iktidara geldiği dönemde (1917) olmak üzere iki kez reforma uğrar (Özer, 2004:64,73). Haliyle Rus imlasının kuralları yeni yeni oluşmakta ve gelişmeye başlamaktadır. Uşakov, Rus eğitim ve öğretim hayatında önemli bir yer tutan Rus imlasının sorunlarıyla da ilgilenir ve 1904 yılında Bilimler Akademisi'nin imla komisyonuna katılır. Bu bilim heyeti, Rus imlasını inceler. Fakat Rusya'nın Japonya'yla savaşa girmesi ve 1905 olayları bu çalışmalara uzun bir süre ara verilmesine neden olur. Uşakov, 1910-1911 yıllarında hiç kopmadığı imla çalışmalarına büyük bir ilgiyle tekrar yoğunlaşarak bir dizi kitap çıkarır. Bunlardan en önemlisi 1911 yılında çıkardığı *Rus İmlası*, (Russkoye pravopisaniye) adını taşıyan kitaptır. Bu kitabın Baudouin de Courtenay'in *Rusça Yazımın Rus Diliyle Olan İlişkisi Üzerine* (Ob otnoşenii russkogo pisma k russkomu yazıku) adlı çalışmasıyla aynı anda çıktığını söyleyen G. O. Vinokur: "Courtenay'in çalışması çok ilginç ve başarılıdır; fakat bu iki kitaptan hangisi eskidi diye sorulsa, Courtenay'in kitabı cevabını veririm diyerek Uşakov'un çalışmasının güncelliğini hâlâ koruyan, ihtiyaçlara cevap veren, neredeyse hiçbir değişim yapılmadan kullanılacak bir kitap olduğunu ifade eder" (Vinokur, 1992).

Uşakov, ülkesinde yer alan siyasî çalkantılara rağmen 1920-1930'lu yıllarda Rus imlasının sadeleştirilmesi ve mükemmelleştirilmesi sorunuyla ilgilenir, çünkü dil, milletin en önemli kimliğidir. Öğrencileri A. B. Şapiro (1890-1966), A. A. Reformatski (1900-1978), R. İ. Avanesov (1902-1982), S. E. Kryuçkov (1897-1969) ile birlikte imla ve noktalama işaretleriyle ilgili projeler oluştururlar. *Rus İmlasının Noktalama Kuralları* adlı proje SSCB Bilimler Akademisinin, SSCB Yüksek Eğitim Bakanlığı'nın, Rus-Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Aydınlanma Bakanlığı'nın desteklerini de alarak 1956 yılında tamamlanır ve *Okulda Rusça ve Öğretmen Gazetesi* (Russkiy yazık v škole i učitelskaya gazeta) adlı dergilerde yer alır (Dobrodomov, 2003: 63).

Uşakov'un bu alandaki diğer önemli çalışması, Rus sözlükbilimine büyük katkılar sağlayan 1934 yılında ilk ve ortaokul için hazırladığı *İmla Kılavuzu*'dur (Orfografiçeskiy slovar). Yaklaşık otuz baskı yapan bu sözlük yayınlandığı ilk günden itibaren yaklaşık elli yıl boyunca okulların temel imla kılavuzu olur. Bu imla kılavuzu 1990'lı yıllara kadar baskı yapmaya devam eder. Öğrencisi S. E. Kryuçkov ise 1944'ten itibaren ikinci yazar olarak bu sözlüğü yayımlar.

Toplumlardaki bütün siyasî, ekonomik, kültürel değişimlerin dile yansıdığı görüşünün en aşıkâr örneği Sovyet Dönemi'dir. Ekim Devrimi sonrasında Sovyetler Birliği'nin kurulması ile birlikte birden fazla halkın Rusça konuşmaya başlaması, eğitim sisteminin yenilenmesi, basın yayın araçlarının gelişmesi, Rus dilinin ve telaffuzunun değişimine sebep olur. Bilindiği gibi Rusça vurgulu bir dildir; bu nedenle Rus dilinin yapısında telaffuzun önemi bir hayli büyüktür. Bir

dilin ortak telaffuzunun birleştirici ve yakınlaştırıcı gücünün farkında olan Uşakov doğru telaffuz (orfoepiya) çalışmalarına önem verir, hatta kendisi bu alanın kurucusu sayılır. Eski Moskova telaffuzunu orfoepik normların temeli sayan Uşakov eski ve asıl olan Rus telaffuzunu korumak, saklamak ve unutturmamak için çaba harcar. 1921-1922 yılları arasında telaffuzun ilk kez Rus diline ve okul müfredatına girmesini sağlar. Bunun yanında Uşakov aktörlerin ve radyo spikerlerinin telaffuz eğitimi almalarına çok önem verir. Rusya Tiyatro Topluluğu'nun ve Radyo Kurulu'nun danışmanlığını da yapar. Çünkü halk radyo dinlemekte, oyun izlemektedir. Ortak telaffuzun geliştirilmesi ve korunması için halka seslerini duyuran insanlar olarak onların doğru ve güzel konuşması gereklidir. Dolayısıyla bu işe gönül veren Uşakov her alanda telaffuza dikkat eder. Bu alanda yaptığı çeşitli çalışmalar şunlardır: *Rus İmlası - 1911* (Russkoye pravopisaniye, 1911), *Rusça Doğru Telaffuz ve Görevleri - 1928* (Russkaya orfoepiya i yiyo zadaçi, 1928), *Rusça Doğru Telaffuz Sorunu Üzerine - 1964* (K voprosu o pravilnom russkom proiznoşenii, 1964), *Moskova Telaffuzu - 1968* (Moskovskoye proiznoşeniye, 1968), *Doğru Telaffuz - 1972* (Orfoepiya, 1972).

Çok geniş bir coğrafyaya sahip olan Çarlık Rusyası topraklarında çeşitli halklar yaşamaktadır. Rusların hedefi bu halkları kendi çatıları altında birleştirmektir. Kökeni I. Petro dönemine kadar giden Ruslaştırma politikası, 1881 yılında bir suikaste kurban giden II. Aleksandr'ın ardından halefleri III. Aleksandr'ın ve II. Nikolay'ın da planları arasındadır. Çok uluslu bir imparatorluğun iyi olamayacağı, aynı topraklar üzerinde yaşayan devletlerden sadece bir tanesinin tüm uluslara hakim olması gerektiği inancında olan liderler, Rus olmayan bölgeleri ve halkları önce idari bütünleşmeyle sonra da Rus dilini, kültürünü ve dinini yerleştirerek, kendi gelenek ve kültürlerini kısmen korumalarına izin vererek onları Rusya İmparatorluğu çerçevesine almaya çalışırlar (Hosking, 2011: 457). Her liderin hedefinde olan Ruslaştırma politikası, 1915 Ekim Devrimi'nden sonra Lenin'in başa geçmesiyle resmi olarak hedefine ulaşır. Çoğunluğunun Türk kökenli halklardan oluştuğu on beş Cumhuriyet, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği adı altında toplanır. Bu halkların dili, kültürü tanınsa da Ruslaştırma politikasından vazgeçilmez. Bu politikanın en etkili silahı ise bilimdir. Bu açıdan sözlüklerin hazırlanması önemlidir. Lenin 18 Ocak 1920 yılında M. N. Pokrovski'ye yazdığı mektubunda çağdaş Rus dilinin sözlüğünün hazırlanmasını istediğini, bu konuyu A. V. Lunaçarski'yle de konuştuğunu belirtir. Lenin, Fransa'nın "Larousse" sözlüğü gibi küçük bir sözlük hazırlanmasını ister. Bu sözlük, Puşkin döneminden başlayarak çağdaş döneme kadar olan sözcükleri kapsamalı; herkese yönelik ve yeni yazım kurallarına uygun olmalı; kısa yani tek cilt hazırlanmalıdır. Bu amaçla bir komisyon kurulmasını ve en iyi filologların bu komisyonda yer almasını talep eder (Lenin, 1920a: 192; 1920b: 178,198,199).

Uşakov, devletin dil politikası doğrultusunda 1920’li yıllarda sözlükbilim çalışmalarına başlar. Uşakov’un eğitimbilim, diyalektoloji, imla ve telaffuz alanında yaptığı çalışmalar, bu alanda kazandığı tecrübeler, sözcüklere olan ilgisi onun sözlük hazırlamasına zemin hazırlamıştır. Halihazırda bir dilbilimci, sözlükbilimci, akademisyen olarak Uşakov; dile, dilin sözcüklerine her daim çok önem vermiş, onları korumak ve saklamak için çabalamıştır. Sözlükler, bir toplumun hafızasını, dilini, kültürünü ve ideolojisini yansıtır. Ülkesinin ve toplumunun manevi değerlerinin farkında olan Uşakov, hayatının çalışması sayılan, kendisinden sonraki tüm sözlüklere öncülük eden, çağdaşlığını günümüzde de koruyan *Rus Dilinin Açıklamalı Sözlüğü*’nü (Tolkoviy slovar russkogo yazıka) 1934-1940 yılları arasında kendi redaktörlüğünde dört cilt olarak yayımlar. Uşakov, sözlüğüyle yurtiçi ve yurtdışında büyük bir üne kavuşur. *Rus Dilinin Açıklamalı Sözlüğü* adlı bu çalışma resmi adının dışında *Uşakov* olarak daha yaygın bir kullanıma sahip olur. Bu yaygın kullanımla ilgili bir anekdot bile vardır;

Dmitri Nikolayeviç, Sivtsev Vrajek’te (Moskova’da Arbat bölgesinde bir sokak) yürürken iki ilkokul öğrencisi onu görürler. Onlardan biri diğere;

“*Bak, D. N. Uşakov gidiyor!*” O da cevap verir:

“*Ne diyorsun sen! O bir sözlük, nasıl yürüyebilsin?*”

İşte, bu anekdot Uşakov’un sözlüğünün adıyla nasıl özdeşleştiğini göstermektedir.

Rusya’nın Birinci Dünya Savaşı’na katılmasının ardından gelen Ekim Devrimi ve bununla bağlantılı olarak toplumun ve ekonominin hızlı değişimi gibi nedenler Rus söz varlığının hareketlenmesine ve değişimine sebep olur. Yeni sözcükler, yeni terimler türer. Alıntı sözcükler dile girmeye başlar. Eski anlamını kaybeden, yeni anlamlar kazanan sözcükler olur. Böyle bir sözlük her şeyden önce Rus toplumu için, dilbilimciler için büyük bir ihtiyaçtır. Çağın değişikliklerini kaydedecek ve açıklayacak bir sözlüğün hazırlanması gerekir. Uşakov’un redaktörlüğünde hazırlanan *Rus Dilinin Açıklamalı Sözlüğü* 1934-1940 yıllarında S. İ. Ojegov (1900-1964), V. V. Vinogradov (1895-1969), G. O. Vinokur (1896-1947), B. A. Larin (1893-1964), B. V. Tomaşevski (1890-1957) gibi bilim insanlarının yardımıyla dört cilt olarak yayımlanır. Edebiyat dilini ve onun tarihi gelişimini çok iyi bilen Vinogradov edebiyat dilinin söz varlığının belirlenmesi, sözcüklerin anlamları ve üslup özellikleri üzerinde çalışır. Yaşayan Rus dili, edebi dil ve lehçeler konusuna hakim olan Uşakov sözlüğün gramer ve telaffuzu üzerinde çalışır. Rus edebiyatı ve yurtdışı sözlük deneyimi olan Tomaşevski üslupbilim ve metinbilim alanında, Larin ise art zamanlı dilbilim ve üslupbilim alanında çalışarak sözlüğe katkı sağlar. Sözlük çalışmalarına yatkın olan Uşakov’un öğrencisi Vinokur 1933 yılında açıklamalı sözlük üzerinde çalışırken *Puşkin’in Dili Sözlüğü* (Slovar yazıka Puşkina)

üzerinde de çalışır; dilbilim ve tarih alanındaki engin bilgileri sayesinde bu sözlük çalışmasına büyük destek verir. 1928'den 1940 yılına kadar *Rus Dilinin Açıklamalı Sözlüğü*'nün hazırlanmasına katılan Ojegov, Uşakov'un en yakın yardımcılarından biri ve sağ koludur. Çalışmanın büyük kısmını Vinokur'la birlikte sırtlarlar, sözlüğün II, III ve IV. cildinde aktif olarak görev alırlar.

Uşakov'un sözlüğünün ilk basım yılıyla ilgili iki farklı tarih söz konusudur. İlk cildinin basım yılı kimi kaynaklarda 1934, kimi kaynaklarda 1935 olarak geçer. Bunun sebebi sözlüğün ilk cildinin 1934 ve 1935 yıllarında olmak üzere iki kez basılmış olmasıdır. 1935 yılında Leningrad Bilimler Akademisi'nde çıkan tartışmalar nedeniyle ilk cildin basımı durdurulur. Durdurulmasının ardındaki sebep, K. Kazimirski ve M. Aptekar'ın 1935 yılında *Edebiyat Gazetesi*'nde yayımladıkları *Yaramazlar* (İgrunı) adlı makaleleridir. Kazimirski ve Aptekar'a göre; Uşakov'un sözlüğü örnek Rusçayı yansıtmadığı gibi dönemin teknik ve politik terimlerinden de yoksundur. Sözlüğün burjuvazi bir tonla yazılmış olduğunu öne sürerek sözlüğü dönemin ideolojisinden uzak ve Sovyet karşıtı bir sözlük olmakla suçlarlar. Çok geçmeden Uşakov *Açıklamalı Sözlük Üzerine* (Vokrug Tolkovogo Slovarya) başlıklı bir makale kaleme alarak yöneltilen iddiaların yanlış olduğunu kanıtlamaya çalışsa da Kazimirski'nin ve Aptekar'ın açıklamalarını çürütemez. Onların *Yaramazlar* adlı makaleleri nedeniyle sözlüğün ilk cildinin basımı, adı geçen madde başlarının yeniden incelenmesi ve Sovyet ideolojisine göre yeniden düzenlenebilmesi için durdurulur. II. cilt de dahil olmak üzere sözlük düzenlemesi sözlükbilim konusunda yeterli bilgiye sahip olmayan ünlü parti çalışanı B. M. Volin'e verilir. Sözlüğü hazırlayanların bu konuda verilen kararları kabul etmekten başka çaresi yoktur. Aksi takdirde onların tutuklanma, sürgün gibi hazin sonları olacaktır. Resmi ideolojiye uyulmaması halinde yaşanan bu tarz acı durumlar Sovyet Dönemi'nde gerçekleşir. Sözgelimi, Vinogradov sözlüğün hazırlanmasında rol alan arkadaşları kadar şanslı değildir. Slavist çalışmaları yüzünden baskı altında oluşuna, sözlük üzerinde bahsi geçen olumsuz eleştiriler de eklenince 1934-1936 yılları arasında 2 yıllığına Viyatka'ya sürgüne gönderilir. Tutuklandıktan sonra ise ilk ciltten Vinogradov'un adı çıkarılır (Nikitin, 2016).

Sovyet Dönemi'nde özellikle 1930'lu yıllarda yayın yapmak bir hayli zordur. Her türlü yayın, basılmadan önce Politbüro redaktörlerinin denetiminden geçer. Sözlük üzerinde çalışanlar dışında, basımda, sansürde çalışanlar ve partide yer alan herkes sözlük çalışmalarını takip eder. Her biri kendi düzeltmelerini yapmak, yazarlara kendi direktiflerini sunmak isterler. Bu düzeltmelerin, isteklerin birçoğu siyasi amaç taşırken, konu hakkında hiçbir bilgisi olmayan insanların redaktör olması, olayları kimi zaman mizah seviyesine çıkarır. Mesela Uşakov sözlükte Rus dili gramerinin yapısında var olan fiillerin bitmişlik (Soverşennyy vid glagolov) ve bitmemişlik durumunu

(Nesoverşenniy vid glagolov) kısaca *sov.* ve *nesov.* olarak belirtir. Bunu gören Politbüro redaktörü Uşakov'a şöyle bir soru yöneltir: "*Kimi sözcüklere sovyet kimisine sovyet olmayan yazmışsınız, bu nasıl olur*"? İşte bu soru insanı bir yandan güldürürken bir yandan da Rus dili hakkında herhangi bir donanıma sahip olmayan insanların redaktörlük yaptığını göstermesi açısından üzücüdür. Bir başka örnek ise sözlükte geçen *leniviy* ve *leninka* sözcükleriyle ilintilidir. *Leniviy* sözcüğü *tembel* anlamına gelir; *leninka* ise dişi cins bir sözcüktür; her iki sözcük de Lenin'in adını çağırıştır. Sözlüğü kontrol eden Politbüro redaktörü Lenin'e saygısızlık olur diye bu sözcüklerin ve olumsuz şekilde *Lenin* adını içeren tüm sözcüklerin sözlükten çıkarılmasını ister. Ama Uşakov'un bu konudaki tavrı nettir, sözcükleri çıkarmaz (Bogatova, 2011: 228). M. V. Panov da hatırında kalan durumlardan birini şu şekilde anlatır; "*Sansürcü, 'Metres' anlamındaki 'lyubovnitza' sözcüğünün eski bir sözcük olduğunu, Sovyet insanına gerekli olmadığını söyleyerek sözlükten çıkarılmasını ister. Sözlüğün toplumun ahlaki temizliğini gözetmesi gerektiğini savunur. Tartışmalar sonucunda anlaşmaya varırlar. Sözcük sözlükte yer alır fakat eski kullanıma ait olduğu belirtilir*" (Nikitin, 2016). Görüldüğü gibi Sovyet Dönemi'nde bir yayın yapmak çok zordur. Özellikle Sovyet Dönemi'nin ilk sözlüğü olmak hiç kolay değildir. Sözlüğün hazırlanışı ve basım aşamasında Uşakov ve çalışma arkadaşları bir yandan sözlüğün dil sorunlarıyla ilgilenirken bir yandan da sansür ve eleştirilere maruz kalır.

Rus Dilinin Açıklamalı Sözlüğü sözlükbilimle, dilbilimle, Rus dili ve grameriyle alakası olmayan kişiler tarafından olumsuz eleştiriler olsa da Uşakov, gerek yurtiçinde ve gerekse yurtdışında sözlüğün değerini ve önemini anlayan kişiler tarafından çok sayıda övgü ve mektup alır. Sözelimi, Pekin Üniversitesi'nde çalışan bir profesörden gelen mektupta şöyle yazar: "*10 yıldır Rusça-Çinçe sözlük hazırlamaya çalışıyorum, ne büyük bir sevinçtir ki Şanghay'da D. N. Uşakov'un redaktörlüğünde hazırlanmış olan Rus Dilinin Açıklamalı Sözlüğü'ne rastladım*" (İlagaeva, 2015: 21). E. İ. Hanpira ise: "*Dostoyevski'nin Gogol'ün ünlü eseri 'Palto' için söylediği 'Hepimiz Gogol'ün paltosundan çıktık' cümlesini anımsatarak 'Hepimiz D. N. Uşakov'un sözlüğünden çıktık' cümlesini kuracak olursak herhalde kimse alınmaz.*" (İlagaeva, 2015: 24) diyerek sözlüğün kendinden sonraki sözlükleri ne kadar etkilediğini ve onlara öncülük yaptığını göstermek ister. Yine Sovyet dilbilimci, sözlükbilimci, S. G. Barhudarov (1894-1983) Sovyet sözlükbiliminin gelişiminde Uşakov'un sözlüğünün değerini belirlemenin zor olduğunu dile getirerek "*Sovyet Dönemi'nin son on beş yılında hazırlanan iki dilli sözlüklerin (Rusçadan - Rusçaya, Rusçadan - yabancı bir dile) hepsinin temelinde D. N. Uşakov'un sözlüğünün var olduğunu belirtmek yeterli olacaktır. Büyük akademi sözlüğü olan 'Çağdaş Rus Edebiyat Dilinin Sözlüğü'nün (Slovar sovremennogo russkogo literaturnogo yazık) yeni ciltlerinde bu sözlüğün etkisi fark edilir bir şekilde görülür*" ifadesinde bulunur (Barhudarov, 1957: 41).

Bu sözlük çağdaş Rus edebiyat dilinin de ilk açıklamalı sözlüğüdür. Sözlüğün önsözünde de belirtildiği gibi sözlük, Puşkin'den Gorki'ye kadar olan dönemi kapsayan gerçek Rus dilinin kullanımını içeren bir sözlüktür. Sözlükte seksen beş binden fazla sözcük yer alır. Sözlükteki yenilik, sözcüklerin üslup özelliklerinin verilmesidir (Bogatova, 2011: 226). Sözcüklerin kullanım alanları gösterilir; sözcükler açıklanırken hangi dilde (konuşma, edebi, kilise vb.) kullanıldığı belirtilir. Sözlükte yeni sözcükler, kısaltılmış sözcükler, meslekî ve özel terimler yer alır. Uşakov, sözlükte yabancı kökenli sözcüklerin etimolojisinin verilmesine özen gösterir. Çünkü Uşakov'a göre sözcüklerin içyapısı anlaşılırsa sözcüğün anlamı anlaşılır. Uşakov'un kendi özenli araştırmaları sonucunda onlarca sözcüğün etimolojisi sözlükte ilk kez verilir (Ojegov, 1992).

Uşakov'un Türk kökenli olmasının etkisi var mıdır bilinmez, ama sözlükte, Rusçanın söz varlığında yer alan yüzlerce Türkçe kökenli sözcük verilir. Doğu Slavları, Kiev Rus Devleti'nin kurulmasından çok daha önce, içinde Türklerin de bulunduğu birçok Doğu kabilesiyle ortak yaşarlar. Uzun yıllar aynı topraklarda yaşadıkları için Ruslar ve onlara komşu olan halklar dilsel ve kültürel açıdan etkileşim içerisine girerler. Bunun doğal sonucu olarak da aralarında sözcük alışverişi başlar. Bu bağlamda sözlükte yer alan bazı Türkçe sözcükler şu şekildedir: *Yiyecek ve içecek adlarını içeren sözcükler: Üzüm - izyum, şerbet - şerbet, yoğurt - yugurt, kımız - kumis, ayran - ayran, etli börek - çeburek, kaymak - kaymak; hayvan adlarını içeren sözcükler: Sazan balığı - sazan, balık - balık, vahşi bir at türü - tarpan; eşya adlarını içeren sözcükler: Sadak - saadak, araba - arba, saban - saban, başlık - başlık, tas - taz, terlik - terlik, torba - torba, tuzluk - tuzluk, kazan - kazan, sözlükte kara ve taş olarak çözümlenmesinin yapıldığı kurşun kalem, kara kalem - karandaş; yerleşim yerlerini içeren sözcükler: Yurt, geçici konaklama yeri - yurta, yayla - yayla, çardak - çerdak, Kırım Tatarlarının ve Kafkasya dağlarında yaşayanların köyü - aul, saray - saray, orman - urman; renkleri içeren sözcükler: Al, kırmızı - alıy, kara - kariy ve daha birçok sözcük Uşakov'un sözlüğünde yer alır, yukarıda da görüldüğü üzere alıntılanan Türkçe sözcüklerin çoğunluğu neredeyse hiçbir değişime uğramadan Rusçaya geçmiştir.*

Uşakov'un imla ve telaffuz alanındaki ilmi çalışmaları sözlüğün yapısında kendisini gösterir. Sözlükte yer alan tüm sözcüklerin vurguları belirtilir. Madde başlarının, gramer işaretleri verilerek anlamlar örneklerle pekiştirilir. Sözcüklerin ismin hallerine göre çekimi, fiillerin şimdiki ve geçmiş zamandaki çekimi, fiillerin bitmişlik ve bitmemişlik durumu belirtilir. Böylece, Uşakov'un normatif sözlüğü sadece sözlükbilimin değil Rus imlasının, telaffuzun, morfolojinin, söz diziminin ve üslubun da gelişimini etkiler.

Uşakov'un sözlüğü Sovyet Dönemi'nin ideolojisiyle ilgili birçok sözcüğü içermesi bakımından bir kültür ve tarih anıttır. Devrimden sonra Rus dilinde

meydana gelen değişiklikleri görme olanağı tanır. Sovyet Dönemi'nin toplumunu, kültürünü, ideolojisini, dil dünya görüşünü gösteren ve kanıtlayan bir eserdir. Sözlüğü sadece tek dilli (açıklamalı) sözlüklere değil iki dilli sözlüklere de öncülük ederek Rus ve dünya sözlükbilimine büyük katkı sağlar. Bu sözlüğün internette çevrimiçi sürümü de bulunur. Günümüzde sözlüğün yeni baskıları tek cilt olarak okuyucuya sunulur. Açıklamalı sözlüğün oluşturulmasından yaklaşık 15 yıl önce Uşakov'la Leningrad'ta ilk kez bir araya gelen S. İ. Ojegov, o günden itibaren özellikle son 8-9 yılın her günü yoğun bir şekilde birlikte sözlük üzerinde çalıştıklarını belirterek Uşakov'un sözlüğünün başarısını üç maddeye bağlar. Birincisi; onun insan olarak ve bilim insanı olarak sahip olduğu kişisel özellikler, ikincisi; onun tüm bilimsel çalışmalarının özelliği olan Rus eğitiminin ve bilimin güncel problemlerini gerektiği anda bulma becerisi ve sonucusu; bilim insanı olarak engin tecrübeleri ve sezgisi sayesinde Rusça sözcüklerin ve onların ruhunu ince ve canlı bir şekilde bilmesidir (Ojegov, 1992). Tüm bu özellikler bir araya gelince sözlüğün başarısı ve ünü kaçınılmaz olur.

Uşakov resim sanatıyla da ilgilenir. O, bir manzara ressamıdır. Sanatsal faaliyetleri olarak günümüze kadar ulaşan çalışma temaları arasında siyasi karikatürler, nüktedan karikatürler, groteskler, tiyatro kostümü eskizleri, detaylı portreler, orijinal peyzajlar yer alır. SSCB Bilimler Akademisi sanatoryumunda dinlenirken, Leningrad'da Bilimler Akademisi toplantısında bulunurken her boş anında doğayla meşgul olur; boya kutusunu, fırçasını, açılır kapanır sandalyesini sürekli yanında bulundurur. Bu çalışmalar Uşakov'un doğaya verdiği değeri ve sevgiyi gösterir. Resim konusundaki yeteneğiyle küçüklüğünden beri takdir edilen Uşakov'un çalışmaları, 1991 yılının Haziran ve Temmuz ayında Moskova'nın Çehovskiy bölgesinde bulunan Meşçerskoe köyünde yapılan resim sergisinde yer alır. Bu resim sergisinde Uşakov'un 1912-1920 yıllarının doğasını resmettiği (10 tanesi sulu boya, 20 tanesi yağlı boya) çalışmaları sergilenir.

Uşakov büyük bir pedagoğ, diyalektoloji uzmanı, sözlükbilimci ve başarılı bir dilbilimcidir. Rus dilinin sorunlarının çözülmesine ve gelişmesine sağladığı katkılar dışında, R. O. Yakobson, N. F. Yakovlev, G. O. Vinokur, P. S. Kuznetsov, R. İ. Avensov, V. N. Sidorov, A. A. Reformatski gibi hocalarının izinden giden, ilmi çalışmaları çerçevesinde üne kavuşan birçok başarılı öğrenci yetiştirir. Onlara hayatlarının her alanında yardımcı olmaya çalışır. Birçok öğrencisi onu babası olarak görür hatta kendilerini *Uşakovskiye Malçiki* (Uşakov Çocukları) olarak adlandırırlar.

Öğrencilerinden Reformatski, Fortunatov'un öğrencisi olan Uşakov'un bir hocadan çok daha fazlası olduğunu, onu kendi bilim babası olarak gördüğünü söyler. Fortunatov'u da Uşakov'un babası olarak gördüğü için, kendisini yarı şaka, yarı ciddi bir şekilde Fortunatov'un torunu olarak adlandırır. Reformatski

Dilbilime Giriş (Vvedeniye v yazıkovedeniye) adlı çalışmasını *Dilbilime Kısa Bir Giriş* (Kratkoye vvedeniye v nauku o yazıke) adlı eserin yazarının anısına yani hocası Uşakov'a atfeder (Reformatskiy, 1996: 6). Bilimsel ya da özel yaşamlarında herhangi bir sorun olduğunda cevabını Uşakov'da bulabilirdik diyen Reformatski, Uşakov'un davranışlarıyla bilim adamı olarak, vatandaş olarak, insan ve bir centilmen olarak örnek olduğunu dile getirir (Reformatskiy, 1992).

Uşakov'un ölüm arifesindeyken çalışma masasında bulunan tüm materyallerini bıraktığı öğrencisi Vinokur, Uşakov'un üniversitede verdiği *Rus Dili Tarihi* derslerinden heyecanla bahseder. Uşakov'un derslerinin sohbet havasında ve canlı geçtiğini, onun örnek bir Rusça ile konuştuğunu, ders sırasında dinleyicilerinin de konuşmasını takip ettiğini ve onları güzel bir şekilde düzelttiğini ifade eder (Kırlova, 1999: 11). Sesi ve telaffuzu o kadar güzeldir ki ders anlatımı, konferanslarındaki ses tonu, konuşması, kusursuz üslubu, ev ortamında konuşur gibi sıcak bir ortam oluşturması herkesin ilgisini çeker ve onun anlatımını renkli kılar. Uşakov, arkadaşlarının ve öğrencilerinin bilimsel çalışmalarına vakit ayırmada oldukça cömerttir. Öyle ki Uşakov, A. M. Peşkovski'nin kitabının yazılmasının neredeyse her aşamasında bulunur. Peşkovski kitabının önsözünde *Dmitri Nikolayeviç Uşakov olmasaydı bu kitap olmazdı* diye belirtir (Vinokur, 1992).

Hayatıyla, çalışmalarıyla, tavsiyeleriyle öğrencilerine ve gelecek nesillere örnek olan Uşakov'un yaşamının, savaşların ve iç kargaşaların içinde geçtiğini daha önce de belirtmiştik. 1941 yılının Haziran ayında İkinci Dünya Savaşı başlar. Alman ordusu Sovyet Rusya'yı işgal eder. Aynı yılın Eylül ayında Leningrad'ı kuşatan Alman Birlikleri Ekim ayında Moskova'yı tehdit eder. Moskova kısmen boşaltılır. Uşakov da ailesiyle birlikte Taşkent'e taşınmak zorunda kalır ve burada 17 Nisan 1942 yılında çok sevdiği, gençlik yıllarında bile nadiren ayrıldığı, doğduğu şehir olan Moskova'dan uzakta vefat eder. Yaşadığı tüm zorluklara rağmen çalışmalarına hiç ara vermez. Sağlık durumunun kötü olmasına rağmen ölmeden bir yıl önce 1941 yılında Rusça-Özbekçe sözlüğün redaktörlüğünü yapar. Bu sözlük için iki üç ay gibi kısa bir sürede iyi derecede Özbek Türkçesini öğrenir. Uşakov, yaşamının son günlerine kadar bilim için, Rus toplumunun ihtiyaçları için çalışan çok yönlü bir bilim insanıdır. Hazırladığı, redaktörlüğünü yaptığı *İmla Kılavuzu*'yla, kendi adıyla özdeşleşen *Rus Dilinin Açıklamalı Sözlüğü* ile ve *Rusça-Özbekçe Sözlük* ile Rus sözlükbilimine ve dünya sözlükbilimine sağladığı katkılar ortada olup, bu alanda ilklere imza atan önemli bir sözlükbilimcidir.

D. Uşakov'un Başlıca Eserleri

1. *Dialektologičeskaya karta russkogo yazıka v Evrope* (1914). Moskva.
2. *Opit dialektologičeskoy kartı russkogo yazıka v Evrope s priloeniyem oçerka russkoy dialektologii* (1915). Moskva.
3. *Orfografiçeskiy slovar* (1973). Moskva: Prosveşçeniye.
4. *Russkiy yazık* (1995). Uçebnoye posobiye. Moskva: Prosveşçeniye.
5. *Russkoye pravopisanıye* (1911). Moskva.
6. *Tolkoviy slovar russkogo yazıka*. (1935). Tom. 1,2,3,4. Moskva: Terra.

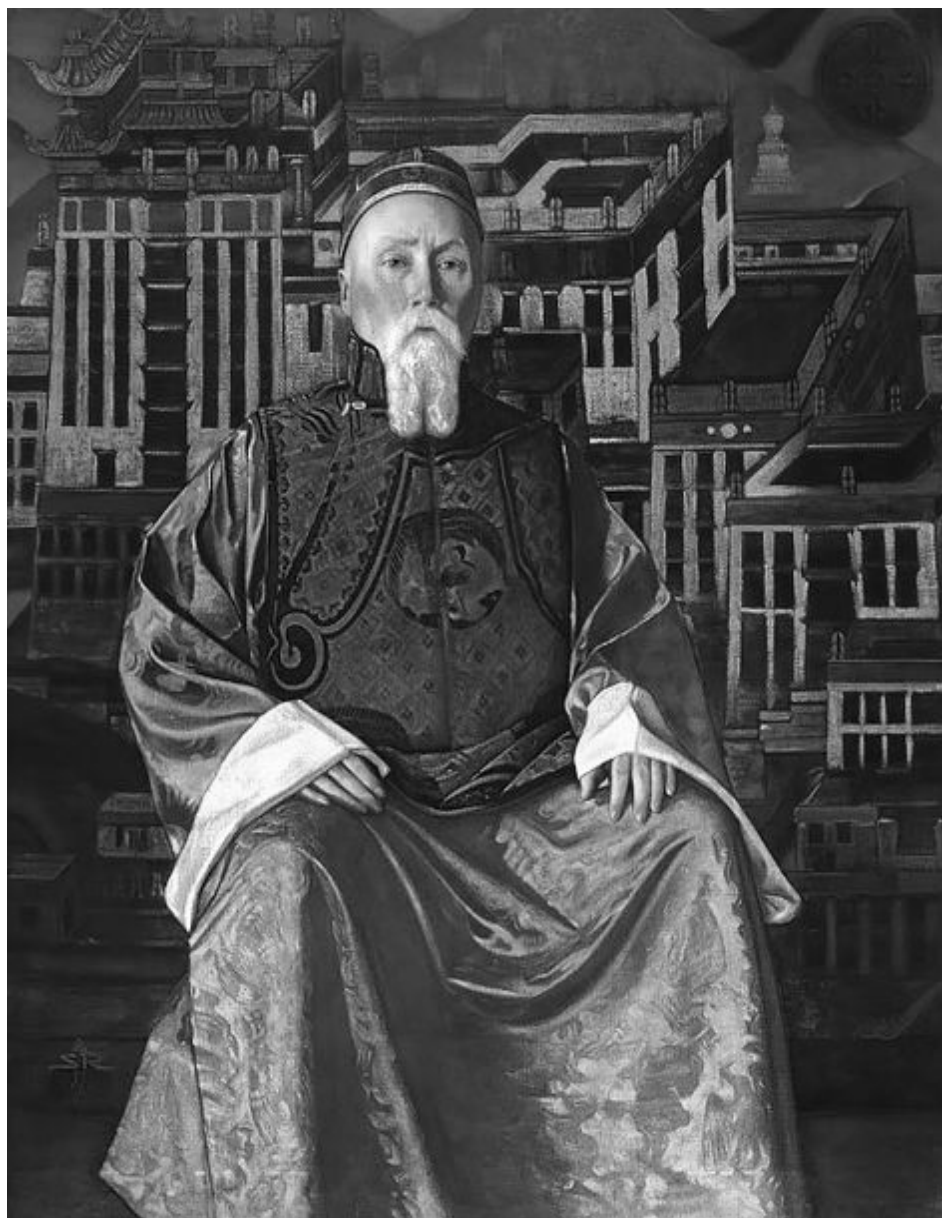
E. Uşakov Hakkında Yapılan Çalışmalar

1. Avenesov, R. İ. (1974). *O moiñ uçitelıyah A. M. Selişçeve i D. N. Uşakove*. Moskva: Russkaya literaturnaya i dialektnaya fonetika.
2. Bernşteyn, S. B. (1973). *Dmitriy Nikolayeviç Uşakov, (Stranitsı vospominaniy)*. Vestnik Moskovskogo universiteta, ser. Filologiya, No:1, 78-85.
3. Gorşkova, K. V. (1973). *Voprosı orfoyepii v rabotah D. N. Uşakova*. Vestnik Moskovskogo universiteta, ser. Filologiya, No:1, 86-90.
4. Hanpira, E. İ. (1984). *Slovar pod redaksiyey D. N. Uşakova, entsiklopedičeskiy slovar yunogo filologa*. Russkiy yazık v şkole, No: 6, 71-75.
5. Ojegov, S. İ. (2001). *30-Letiye so dnya naçala raboti nad slovarem D. N. Uşakova*. Slovar i kultura. Moskva.
6. Ojegov, S. İ. (2001). *Pamyati D. N. Uşakova. slovar i kultura russkoy reçi. (k 100 letiyu so dnya rojdeniya S. I. Ojegova)*. Moskva: Indrik.
7. Reformatskiy, A. A. (1964). *İz istorii normalizatsii russkogo literaturnogo proiznoşeniya (k 90 letiyu so dnya rojd. D. N. Uşakova (1873-1942))*. Voprosı kulture reçi, No:5, 5-7.
8. Avenesov, R. İ., D. N. Uşakov. (1973). *Russkaya reç*. No:3, 57-59.
9. İnternet: Prohorova, İ. O. (2014). *Rıtsar russkoy orfoyepii" (k 140 letiyu so dnya rojdeniya D. N. Uşakova)* Vestnik RUDN, voprosı obrazovaniya: yaziki i spetsialnost, No:1, 161-165. <http://cyberleninka.ru/article/n/rytsar-russkoy-orfoepii-k-140-letiyu-so-dnya-rozhdeniya-d-n-ushakova> adresinden 13 Mayıs 2017'de alınmıştır.

KAYNAKÇA

1. Barhudarov, S. G. (1957). *Russkaya sovetskaya leksikografiya za 40 let. Voprosı yazıkoznaniya*. No:5, 31-45.
2. Baskakov, N. A. (1979). *Russkiye familii tyurskogo proishojdeniya*. Moskva: Nauka.
3. Bogatova, G. A. (2011). *Oteçestvenniye leksikografi XVIII-XX vv*. Moskva: Russkaya panorama.
4. Dobrodomov, İ. G. (2003). *Oteçesvenniye lingvisti XX. veka. Dmitriy Nikolayeviç Uşakov*. Moskva.
5. Durnovo, N. N., Sokolov, N. N., Uşakov, D. N. (1915). *Opıt dialektologičeskoj kartı russkogo yazıka v Evrope s prilojeniyem oçerka russkoj dialektologii*. Moskva: Sinodalnaya tipografiya.
6. Hosking, G. (2011). *Rusya ve Ruslar. Erken Dönemden 21. Yüzyıla*. Birinci Baskı. (Çev. K. Acar). İstanbul: İletişim yayıncılık.
7. İlagaeva, G. O. (2015). *Metalingvistika "tolkovogo russkogo yazıka" pod redaktsiyey D. N. Uşakova: slovar i ideologiya*. Doktora tezi. Stavropol: Severo-kafkazskiy federalniy universitet.
8. İnternet: Bernşteyn, S. B. *Zigzagi pamyati. Vospominaniya. Dnevnikovie zapisi*. 302-303. http://macedonia.kroraina.com/sb2/sb_pril.htm#III adresinden 10 Mayıs 2017'de alınmıştır.
9. İordanskiy, A. M. (1973). *Dmitriy Nikolayeviç Uşakov (1873-1942)*. Lingvistika. 71-75.
10. Kırlova, İ. V. (1999). *On ne mislil sebya bez moskovskih korney*. Moskovskiy jurnal, No:11, 28-34.
11. Lenin, V. İ. (1920a). *Polnoye sobraniye soçineniy*. 5. Baskı. 51. Cilt. Moskva.
12. Lenin, V. İ. (1920b). *Polnoye sobraniye soçineniy*. 5. Baskı. 52. Cilt. Moskva.
13. Nikitin, O. V. (2016). *Oteçestvennaya leksikografiya v 1930 –e gg: Borba ideey i ideologii (iz istorii sozdaniya i obsujdeniya 'tolkovogo slovary russkogo yazıka' pod redaktsiyey D. N. Uşakova)*. Mir russkogo slova, No:3, 27-39.
14. Ojegov, S. İ. (1974). *Leksikologiya. Leksikografiya. Kultura reçi*. Moskva: Vişşaya şkola.
15. Ojegov, S. İ. (1992). *Tolkoviy slovar russkogo yazıka, pod redaktsiyey D. N. Uşakova (k 50 letiyu so dnya smerti)*. Seriya literaturı i yazıka. Cilt.51. No: 3, 70-73.
16. Özer, Z. B. (2004). *Rus Dilinin Gelişme Evreleri*. Ankara: Çetin OFSET.
17. Reformatskiy, A. A. (1992). *Trudi D. N. Uşakova po russkoj orfografi i orfoypii (k 50 letiyu so dnya smerti)*. Seriya Literaturı i Yazıka. Cilt.51. No: 3, 73-78.
18. Reformatskiy, A. A. (1996). *Vvedeniye v yazıkovedeniye*. Moskva: Aspektpress.

19. Sorokoletov, F. P. (2001). *İstoriya russkoy leksikografii*. St. Petersburg: Nauka.
20. Şimçuk, E. G. (2009). *Russkaya leksikografiya*. Moskva: Akademiya.
21. Uşakov, D. N. (1996). *Tolkoviy slovar russkogo yazıka*. Cilt. 1,2,3,4. Moskva: Terra.
22. Uşakov, D. N., Kryuçkov, S. E. (1973). *Orfografiçeskiy slovar*. 28. Baskı. Moskva: Prosveşçenie.
23. Vernadskiy, G. (2009). *Rusya Tarihi*. (Çev. D. Mızrak ve E. Ç. Mızrak). İstanbul: Selenge yayınları.
24. Vinokur, G. O. (1992). *Jiznenniy put D. N. Uşakova (k 50 letiyu so dnya smerti)*. Seriya literaturı i yazıka, Cilt.51. No: 3, 64-70.
25. İnternet: *Dekret SNK o likvidatsii bezgramotnosti sredi naseleniya RSFSC*, Gosudarstvennyy Arhiv Rossiyskoy Federatsii F. R-130. OP. 2. D. 1. L. 38-40. <http://www.rusarchives.ru/projects/statehood/08-41-dekret-bezgramotnost-1918.shtml> adresinden 22 Mayıs 2017'de alınmıştır.
26. İnternet: Filippova, O. N. (2003). *Tvorçestvo D. N. Uşakova, kak filologa i avtora, hudujestvennih rabot, posvyaşçennih blizkim i rodnım mestam podmoskovya*. (İz fondov arhiva RAN i Glavarhiva Moskva). 118-122. <http://cyberleninka.ru/article/n/tvorchestvo-d-n-ushakova-kak-filologa-i-avtora-hudozhestvennyh-rabot-posvyaschennyh-blizkim-i-rodnyim-mestam-podmoskovya-iz-fondov-arhiva> adresinden 11 Mart 2017'de alınmıştır.
27. İnternet: *Narodnyy komissariat prosveşçeniya RSFSC, sovet narodnih komissarov RSFSC, dekret, ot 10 oktyabrya 1918 goda, O vvedenii novoy orfografii* http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_372.htm adresinden 23 Mayıs 2017'de alınmıştır.
28. İnternet: Nikitin, O. V. (2016). *D. N. Uşakovskaya epopeya. Russkaya reç*, No:3, 51-62. http://istina.msu.ru/media/publications/article/2b5/941/38219749/Nikitin_Russkaya_rech_3_2016.pdf adresinden 13 Mayıs 2017'de alınmıştır.

Nikolay Konstantinoviç Rerih (1874-1947)

KÜLTÜREL MİRASI KORUMA BAĞLAMINDA RERİH (ROERİCH) PAKTI

ALFİA IRMAK*

ÖZET

Kültürel miras, toplumun ortak geçmişini yansıtarak birliktelik ve dayanışma duygusuna kaynaklık eder. Bu miras, uluslararası sözleşmeler aracılığıyla çeşitli yaptırımlarla korunmaya çalışılır. Günümüzde bu alanda UNESCO faaliyetleri büyük önem taşır. Bu çalışmanın amacı, UNESCO'dan önce kültürel mirasın korunmasına yönelik ilk büyük çaplı farkındalığı sağlayan Rerih (Roerich) Pakti'nin ve bu paktın kurucusu Nikolay Konstantinoviç Rerih'in önemine dikkat çekmektir. Makalede Rerih Pakti'nin ortaya çıkışı, güttüğü amaçlar ve gidermeye çalıştığı sorunlar açıklanacak, fikirleriyle Rerih Pakti'nin temellerini atan Nikolay Konstantinoviç'in hayatı ve renkli şahsiyeti üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: N. K. Rerih, Rerih Pakti, Kültürel Miras, Kültürel Mirası Koruma Antlaşmaları, UNESCO Anlaşması.

Toplumsal belleği oluşturan ve insan yaşamına anlam katan somut ve soyut değerler olarak kültürel miras, gerek doğal afetler nedeniyle gerek insan yıkımına maruz kalarak tahrip olmaktadır. Bunun sonucunda toplumlar varlıklarını, zenginliklerini ve belleklerini kaybederek kimliksizlik riskiyle karşı karşıya kalmaktadır. Kaybedildikten sonra geri dönülemez olması anlamında insan canından sonra en önemli değer olarak kültürel miras görülmektedir. Oysa belirli bir bakış altında kültürel mirasını yitirmiş bir toplumun artık toplum olmadığından yola çıkıldığında; toplumu ve kültürü olmayan bir insanın da yalnızca biyolojik bir beden olarak var kalabileceği, gerçek anlamda insan kalamayacağı söylenebilir. Bu denli öneme sahip olan kültürel mirasın korunması konusunda çeşitli kanunlar, kararnameler çıkarılmış ve anlaşmalar imzalanmıştır. Çalışmamızda incelenen N. K. Rerih de konuya özel bir hassasiyetle yaklaşmıştır. Arkeolojik kazılar sırasında karşılaştığı tarihi yapıtların uğradığı tahribat, yıkım, vandalizm gibi olayları engellemek adına çaba sarfetmiş; halkların kültürel mirasını, geçmişteki kültürünü ve tarihini

* Okt., Gazi Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksek Okulu, Rusça Hazırlık Programı, wmsi@yahoo.com

bilinçli ve bilinçsiz yıkımlardan, savaş, devrimler ve cahiliyetten korumayı amaçlayan çalışmalar yürütmüştür.

Nikolay Konstantinoviç Rerih XIX. ve XX. yüzyıllar arasında kültür konusuna hakettiği değeri veren, sayısız felsefi deneme ve resimleriyle gelecek nesillere aydınlık bir gelecek adına nasihatlerde bulunan önemli bir bilim insanıdır. Rerih, eserlerinin yanı sıra dünya çapında onlarca okul, sanat merkezi, müze ve yayınevi açmış, birçok tiyatro ve balenin hem sahne dekoratörü hem de oyun yazarı olarak karşımıza çıkmıştır. Gerçekleştirdiği iki önemli sefer (Büyük Asya Seferi ve Mançurya Seferi) XX. yüzyılın kimi büyük buluşlarının yolunu açmıştır. Rerih bilhassa kültürel mirasın uğradığı tahribatlara karşı ve bu değerlerin korunmasına dair ilk anlaşma metnini hazırlamış olan bilim insanıdır. UNESCO'nun Lahey Sözleşmesi olarak bilinen tarihi yapıtların korunmasına dair metnine öncülük eden ve bu sözleşmeden yirmi sene önce hayat bulan Rerih Paktı'nın önemi tartışılmazdır. Çok sayıda alanda kendini başarılı bir şekilde ispatlayan Rerih'in çok yönlülüğü de dikkate değerdir. Dünyada daha çok ressam olarak tanınan Rerih tarih, felsefe, sosyoloji, arkeoloji, koleksiyonculuk, avcılık, sahne dekoratörlüğü, oyun yazarlığı, seyyahlık ve eğitim alanlarında da faaliyet göstermiştir. Bu denli parlak ve iddialı bilim ve sanat deneyimlerinin yanında büyümlü bir hayat hikayesi de olan Rerih, sanatsal ve edebi faaliyetlerine vatanı olan Rusya'da başlamış; Avrupa, Amerika ve Hindistan'da devam etmiştir. Burada belirtilmesi gereken nokta Rerih'in, yaşadığı ve seyahat amaçlı ziyaret ettiği tüm ülkelerde bilim, kültür, sanat ve eğitim alanlarında önemli gelişmelere öncülük ederek derin izler bırakmış olmasıdır.

Rerih, 9 Ekim 1874 tarihinde Petersburg'ta eğitimli ve soylu bir ailede dünyaya gelmiştir. Başarılı bir hukukçu ve noter olan Rerih'in babası Konstantin Fyodoroviç, politik alanda da etkin bir role sahiptir. Rerih'in aydın ve saygın bir ailede büyümesi, çocukluk yıllarından itibaren dünyaya bakış açısına ve çalışmak istediği faaliyet alanlarının belirlenmesine etki etmiştir. Babasının dostlarından olan heykeltıraş ve ressam M. O. Mikeşin (1835-1896) Rerih'in resim yeteneğini, tarihçi K. D. Kavelin (1818-1885) ve N. İ. Kostomarov (1817-1885) tarih merakını, arkeolog L. K. İvanovski (1845-1892) arkeolojiye olan sevgisini, doğu bilimciler A. M. Pozdneev (1851-1920) ve K. F. Golstunski (1831-1899) ise doğuyla olan bağını pekiştirmişlerdir. Birçok ilgi alanıyla uğraşmanın yanı sıra okul derslerini de ihmal etmeyen Rerih, Petersburg'un en iyi eğitim kurumlarında okumuştur. Üniversite eğitimini Petersburg Devlet Üniversitesi'nin Hukuk Fakültesi'nde ve Sanatlar Akademisi'nde alan Rerih, aynı anda Tarih Bölümü'nün derslerine de girmiştir. Üniversite derslerinin yanı sıra atölye ve kütüphane çalışmaları ile ikon çizimi yapmış; *Dünya İllüstrasyonu* (Vsemirnaya İllustratsiya) ve *Yıldız* (Zvezda) gibi önemli dergilere resimler çizmiştir. Ayrıca 1897 yılından sonra, Rerih,

Arkeoloji Topluluğu ile birlikte yoğun bir şekilde Rusya'nın kadim şehirlerine arkeolojik gezi ve kazılar gerçekleştirmiştir. Özellikle Novgorod, Smolensk ve Rostov gibi tarihi açıdan önemli şehirlerde yaptığı geziler sırasında çok eski tarihi eserlerin vahim bir durumda olduğunu görmüştür. Bu durumun zamanın getirdiği tahribatla değil, doğrudan insanların eliyle gerçekleşmesi Rerih'i derinden etkilemiştir. Bu dönemden başlayarak onlarca deneme ve resminde, ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşlara yaptığı konuşmalarında bu konuyu hep gündeme getirmiş, bu duruma bir önlem alınması gerektiğini vurgulamıştır. 1915 yılında Çar II. Nikolay'a mektup yazarak durumun ehemmiyetini ifade etmiştir. Ancak bunca çaba ve emeğe karşın Rerih hiçbir sonuç alamamıştır. Sonunda, dünyayı saran devrimlerin ve özellikle Rus-Japon Savaşı'nın (1904-1905) tarihi eserleri ve tarihin kendisini daha fazla yok etmesine müsaade etmek istemeyen Rerih, bu konuda ilk olacak özel bir anlaşma metni oluşturmaya karar vermiştir. Bu anlaşma ile tarihi ve kültürel açıdan önem taşıyan yapıtların hem olağan durumlarda hem de savaş, doğal afetler gibi olağandışı durumlarda korunması gerektiği vurgulanmıştır. Rerih bu anlaşmanın uluslararası düzeyde kabul göreceğini ve imzalanacağını düşünmektedir. Böylelikle tarihi, kültürel yapıtlara saygılı olma ve onları koruma yaklaşımı sadece ulusal değil, uluslararası düzeyde de sağlanmış olacaktır.

Rerih, Pakt metninin yanı sıra, tarihi eserlerin uğradığı zarardan da denemelerinde yoğun şekilde bahsetmektedir. Bu konuda en çarpıcı örnek, 1911 yılında kaleme aldığı *Sessiz Katliamlar* (Tihye Pogromı) adlı denemesidir. Bu denemenin en önemli yönü, Rerih Paktı'nın amacını, yani kültürel mirasın korunmasının gerekliliğini vurgulamasıdır. Adı geçen denemesinde, kültürel miras üzerinde savaş sırasında meydana gelebilecek tahribattan daha çok ülke içinde mirası koruma anlamında toplumsal algının oluşumunun önemini vurgulamaktadır. Savaşlar ve devrimlerin yıkım gücünü de asla küçümsemeyen Rerih, denemesinin adı olan *Sessiz Katliamlar*'ın gücünün savaştan çok daha yıkıcı olduğunu belirtmektedir. Sessizce ve savaşıardan çok daha sinsice gerçekleşen bu katliamların kapsamına hükümetler tarafından neredeyse hiç önemsenmeyen restorasyon, yenileme vb. çalışmalarını da eklemektedir. Zira bu tür işlemlerin profesyonel destek alınmadan yapılması savaştan farksız bir yıkıma neden olmaktadır. "Kim o muhteşem antik dokuyu, akıl almaz katliamlardan koruyacak? Ne kadar üzücü bir durumdur bu kadimliğin ölmesi. Fakat daha da kötüsü bu kadim güzelliğin bozulması, sahteleşmesi ve taklit edilmesidir... Bu, dünyadaki en korkunç suçtur ve cezayı fazlasıyla hak etmektedir." (Rerih, 2015).

Rerih'in bu cümlelerinden savaşın yıkıcı gücünün yanı sıra, ülkelerin barış ve olağan hallerindeki *sessiz katliamların* neler olduğunu anlamaktayız. Savaş, yapıtları yok eder ve bozar ama tarihe zarar vermez. Başka bir ifadeyle maddi zarar verir, manevi değerleri yok etmez. Fakat *sessiz katliamlar* ise tam tersi

olduğu için çok daha korkutucudur. Çünkü bu katliamlar, sadece manevi değerleri yok eder ve Rerih'in sözleriyle kadim güzelliğın *bozulmasına, sahteleşmesine ve taklit edilmesine* neden olur. Böylece yüzyıllar sonra gelecek nesiller gerçek tarihi yapıtlar üzerinde değil, *taklit ve sahte* kopyalar üzerinde tarihi yazmaya devam eder. Tam da bu noktada Rerih'in bahsettiği yüzyılların tarihi yok olur gider. Aynı denemesinde yer alan aşağıdaki satırlar bu konuyu özetler niteliktedir: *“Bir zamanlar mühim olan her şey, halkın gerçek zenginliğini ve ilkelerini oluşturan her şey fark edilmeden yok oluyor. Yangının sesi ve getirdiği sancıdansa fark edilmeden gerçekleşen ve ardından insanların yaşarken kazandığı her şeyi götüren sessiz katliamların sesi çok daha korkunçtur. Geride ise sadece ölü cesetler kalıyor. (...) Halk kafa karışıklığı yaşıyor, nerede gerçek ve nerede ölü kaynakların olduğunu anlayamıyor. Biz üstün konulardan bahsederken, gençlerimizi ölü harfler üzerine eğitiyoruz..”* (Barenboym, Zaharov, 2010).

İşte tarihin sahteleşmemesi tam da bu konuda çok önemlidir; gelecek nesillere gerçek geçmişleri verilmelidir. Çünkü Rerih'e göre, geçmişini olmayan bir halkın geleceği de olamaz (Rerih, 2015). Geleceği kurmanın ilk adımı ise, toplumsal bilinci değiştirmekte yatmaktadır. Başka bir deyişle Rerih, insanlardaki yıkma düşüncesinin önüne geçmeye yönelik barışçıl bir toplumsal algının yaratılması gerektiğinden bahsetmektedir. Formül çok açıktır. Yıkımları gerçekleştiren insanın düşüncesini, hayata bakış açısını değiştirerek onu topluma faydalı bir birey olarak yetiştirirsek, tüm bu yıkımları önleyebiliriz. İşte Rerih bu konudaki en büyük adımı Pakt metninin oluşturulması ile atmıştır. Zira Pakt'ın temel amacı, halkların kültürel mirasını, geçmişteki kültürünü ve tarihini bilinçli ve bilinçsiz yıkımlardan, savaş, devrimler ve cahiliyeten korumaktır. Gelecek nesilleri bilgisiz, kültürsüz ve geleneksel terbiyeden mahrum bırakmamaktır. Özetle bu anlaşmanın bilimsel, kültürel, eğitsel ve manevi amaçları olduğunu söylemek mümkün görünmektedir.

1928 yılında Rerih, Pakt metninin oluşturma çalışmalarına yoğun bir şekilde başlamıştır. Rerih bu konuda en büyük desteği Paris Üniversitesi'nde Uluslararası Hukuk dalında öğretim görevlisi olan hukukçu Georgiy Şklyaver'den (1897-1970) görmüştür. Şklyaver, bölüm arkadaşları ile birlikte Pakt'ın hukuki çerçevesini oluşturmuştur. Büyük bir hevesle bu işe atılan Şklyaver, yıllar sonra nedenini ve en önemlisi bu Pakt'ın üstünlüğünü şu şekilde açıklamıştır: *“Sanat ve Bilim değerlerinin korunması fikri yüzyıllar öncesine dayanmaktadır. Grosius ve Vattel de bu konu hakkında düşüncelerini beyan etmişlerdir. Fakat bu fikirleri hayata geçiren hukukçu, ulu düşünür ve yenilikçi-ressam Nikolay Rerih olmuştur.”* (Barenboym, Zaharov, 2010: 18)

Pakt hukuksal bir çerçeveye kavuştuktan sonra Rerih yoğun bir şekilde Pakt'ın tanıtımı ve yayılması için uğraşmaya başlamıştır. Bu amaçla 1929-1930 yılları arasında Fransa, Belçika ve Hindistan'da birer, Amerika'da ise iki komite

olmak üzere 5 adet uluslararası komite kurulmuştur. Çok sayıda uluslararası kurumda seminerler ve konferanslar düzenlenmiştir. Nihayet 17-18 Kasım 1933 tarihinde Washington'da gerçekleşen 3. Uluslararası Rerih Paktı Kongresi'ndeki oylamada 30'dan fazla ülkenin katılımıyla anlaşma kabul edilmiştir. Rerih Paktı, 15 Nisan 1935 yılında ise resmi olarak yürürlüğe girmiştir. Beyaz Saray'da gerçekleşen kabul törenine Amerika Birleşik Devletleri'nin 32. Başkanı Franklin Roosevelt de (1882-1945) katılmış ve Amerika başta olmak üzere 20 Latin Amerika ülkesi Pakt'ın koşullarını resmi olarak kabul etmiştir (Rerih, 2015). Paktı imzalama konuşmasında, Amerika Cumhurbaşkanı Franklin Roosevelt'in sözleri önemlidir:

“Bu Pakt, dünya halkları tarafından kendisine sıkı bir şekilde uyulduğu takdirde, modern uygarlığın korunması gibi önemli bir hayat prensibinin gerçekleşmesine olanak sunmaktadır. Bu anlaşma, sözcüklerle ifade edilenden daha derin manevi değere sahiptir.” (Barenboym, Zaharov, 2010)

15 Nisan 1935 yılında Washington'da imzalanan Rerih Paktı'nın resmi simgesi ve bayrağı olarak *Bariş Bayrağı* (Znamya Mira) kabul edilmiştir. Rerih, Rerih Paktı'na tabi olan ve korunmasına karar verilen tarihi yapıtların ayırt edilebilmesi için, özel bir bayrak geliştirmeye karar vermiştir. Yoğun çalışmalar sonrasında bayrak, paktın ana fikrini destekleyecek şekilde resmedilmiştir. Bayrağın zemin rengi olarak barışı, tazeliği ve temizliği simgeleyen beyaz renk seçilmiştir. Bu konuda Rerih manevi temizliğe yani ruh ve vicdanın temizliğine atıfta bulunmaktadır. Bayrak, ortasında büyük bir çember ve onun içinde üç adet daireden ibarettir. Genel ve yaygın fikri beyan etmek gerekirse birçok kaynaktaki çember; sonsuzluğu, içindeki daireler ise geçmiş, şimdi ve gelecek zamanı simgelemektedir. Demek istenen kanımızca şöyle özetlenebilir; tüm zamanlara saygı duyup sahip çıkarsak insanı ebediyete götürebiliriz ve insan ruhunu zirveye ulaştırabiliriz. Bu semboller için kırmızı rengin seçilmesi de tesadüf değildir. Kırmızı renk, olası tehlikelere dikkat çekmek ve farkındalık yaratmak için kullanılmıştır. Bazı kaynaklarda ve özellikle de Letonyalı insan ilişkileri uzmanı Anita Stasulane (1962-) tarafından yazılan *Dynamics of intra-group relations: symbols used by the theosophical groups in Eastern Europe* (Stasulane, Priede, 2007) adlı makalede ise bu bayrak *kültürün çemberi* içinde *din, sanat ve bilim* olarak ifade edilmiştir.

Rerih'in Barış Bayrağı'nda resmedilen sembolleri seçmesi tesadüfi değildir; benzerleri eski Türk-Moğol Hükümdarı Timur'un (1336-1405) armasında, eski Tibet, Kafkasya ve İskandinavya ziynet eşyalarında, Bizans ve Roma kalıntılarında da görülebilmektedir. Rerih Paktı'nın imzalanma toplantısında bu bayrağın önemi ve anlamı şu şekilde belirtmiştir: *“Bu bayrağın çok eskilere dayanan kökleri vardır ve dünyanın her ucunda bu sembolü görebilirsiniz; evrimin her aşamasında var olan bu sembol, herhangi bir mezhep, inanç yahut gelenek dahilinde sınırlandırılmaz.”* (Kornienko, 2010).

“Cennet Tapınağı’nda da Barış Bayrağı’nın sembolü vardı. Timurlenk’in damgası da bu işareti kapsamaktadır. Üç hazineyi simgeleyen bu sembol Doğu’nun birçok ülkesinde bilinmektedir. Tibet hanımlarının taktığı büyük broşlarda da bu sembolü görebiliriz. Aynı broşlara Kafkas ve İskandinav bölgelerinde bulunan tarihi bulgularda da rastlanılabilir. İspanya Azizleri ile Strasbourg’daki Madonna ikonunda da aynı sembol bulunmaktadır. Aziz Sergey ve Aziz Nikolay’ın da ikonlarında bu sembol vardır. Memling’in ünlü resimlerinden biri olan ‘İsa ve ilahi söyleyen melekler’ resminde İsa’nın göğsünde bulunan büyük broşta da aynı sembol mevcuttur. Bizans ve Roma’nın kutsal imgelerine bakarken, tüm dünyadaki kutsal işaretlerin sembolde birleştiğini görmekteyiz.” (Marianis, 2015).

Rerih’in Barış Bayrağı için seçtiği sembolün çok anlamlı olduğunu görmekteyiz. Kültürel varlıkları koruyacak olan bu işaretin kendisi de yüzyıllarca dünyanın her tarafında kendi varlığını koruyabilmiş ve bu zamana kadar gelebilmiştir. Rerih’e göre, bu işaretin tarihe tamamen yansıtılmamış anlamları ve yönleri hâlâ vardır. Hatta Rerih bu sembolün geçmişinin o kadar eski olduğunu düşünüyordu ki ilk insan çizimlerinden gelmiş olabileceğini dahi belirtmiştir (Rerih, 1939).

1930 yılından sonra Rerih Paktı’nı ve Barış Bayrağı’nı tanıtmaya ve yayma amacıyla dünyanın dört bir tarafında çeşitli komiteler kurulmuş ve kongreler düzenlenmiştir. Bu kongre ve komitelerin amacı kültürel değerlerin korunması olduğundan, onlar yaptıkları çalışmaları da Barış Bayrağı’nın himayesi altına almak istemişlerdir. Bunlar arasında, *Uluslararası Rerih Paktı ve Barış Bayrağı Kabul Birliği* (Brugge, 1931), *Dünya Kültür Ligi ve Dünya Kültür Konseyi* (New York, 1931), *Rerih Paktı’nın Hint Komitesi* (Naggar, 1931), *Avrupa Merkezi Bünyesinde Rerih Paktı Komitesi* (Paris, 1932), *Rerih Paktı ve Barış Bayrağı’nın Daimi Komitesi* (New York, 1933), *Rerih Paktı ve Barış Bayrağı’nın Daimi Komitesi* (Brüksel, 1934) sayılabilir.

Barış Bayrağı konsepti çerçevesinde çok sayıda yürüyüş, uluslararası konferans ve toplantı düzenlenmiştir. 15 Nisan 1935 yılında Rerih Paktı’nın resmi kabulü ile Amerika ve Avrupa’nın birçok ülkesinde Barış Bayrağı, Pakt’ın tanıtımı amacıyla kurulan kuruluşları simgelemeye başlamıştır. Portekiz, Baltık ülkeleri, Fransa ve hatta Hindistan’da Rerih’in fikirlerini daha büyük kitlelere ulaştırmayı amaçlayan onlarca komite, cemiyet ve sanat merkezi kurulmuştur.

İkinci Dünya Savaşı (1939-1945) yıllarında Pakt’ın çalışmaları tüm dünyanın içinde bulunduğu bu zor döneme rağmen duraksamadan yayılmaya devam etmiştir. İtalya, Belçika, İsviçre, Fransa, İngiltere, Arjantin, Brezilya, Uruguay, Bolivya, Küba gibi çeşitli ülkelerde Rerih Paktı kurumları açılmıştır.

Rerih'in yukarıda bahsedilen komite ve kurumların bünyesi altında Rerih Paktı ile birlikte yıllarca üzerinde çalıştığı önemli bir başka projesi de yürürlüğe girmiştir. 1931 yılından itibaren *Kültür Ligi* adlı proje resmi olarak uygulanmaya başlanmıştır. Nikolay Rerih ve eşi Elena Rerih, birlikte kurdukları Kültür Ligi'ne ilişkin yaklaşımlarını şöyle ifade etmişlerdir: “*Evet, yakın gelecekte Kültür Ligi kurulacaktır; bu cemiyete alanında en yetkin düşünce, bilim ve sanat temsilcileri girecek olup, burası kadınların da söz sahibi olabilecekleri bir ortam olacaktır ve bu cemiyet Barış Bayrağı altında toplanacaktır.*” (<http://www.wisdomcode.info/ru/quotes/authors/50474.html>.) Bu proje, tanınmış bilim insanlarının desteğiyle çok sayıda ülkede gerçekleştirilmiştir. Rerih Paktı gibi Kültür Ligi fikrini de Fransız yazar Romain Rolland (1866-1944), Albert Einstein (1879-1955), George Bernard Shaw (1856-1950), Alman yazar Thomas Mann (1875-1955), Rabindranath Tagore (1861-1941), İngiliz yazar Herbert George Wells (1866-1946) desteklemişlerdir (<http://www.nounb.sci-nnov.ru/vExp/34.php>). Bu projenin Rusya'da tanıtılması ve yaygınlaşması için en büyük desteği ise ünlü Rus filolog D. S. Lihaçev (1906-1999) vermiştir.

Değerli bir girişim olan Kültür Ligi'nin amacını Rerih'in hayatı boyunca uğruna çalıştığı, topluma *kültür* ışığında doğru değerlerin kazandırılması olarak özetleyebiliriz. Başka bir deyişle amaç, kültür sayesinde barışı sağlamak, kültür sayesinde insanları birleştirmek ve onları kültür sayesinde bilinçlendirmektir.

Kültür Ligi projesi yürürlüğe girdiğinde önce Amerika sonrasında da Avrupa ülkelerinde büyük yankı uyandırmıştır. Onlarca kültürel, bilimsel, sanatsal topluluk ve dernek çok geçmeden Kültür Ligi'ne dahil edilmiştir.

Yukarıda belirtildiği üzere Rerih'in yürürlüğe koyduğu tüm bu projeler Rerih Paktı ile birlikte hayat bulmuştur. Rerih Paktı'nın hem barışta hem silahlı çatışma halinde kültürel mirasın korunması amacıyla hazırlanan ilk anlaşma olduğunu belirtmemiz gerekir. Günümüzde UNESCO Sözleşmesi olarak bilinen ve 14 Mayıs 1954 yılında Hollanda'nın Lahey kentinde imzalanan *Silahlı Çatışma Halinde Kültürel Varlığın Korunması Sözleşmesi*'ne (<http://www.unesco.org.tr/dokumanlar/somutkulturel-miras/Laheey.pdf>) öncülük ettiği de açıkça görülmektedir. Rerih'in Pakt'la ulaştığı başarının seviyesini daha belirgin kılmak için bazı istatistikleri göz önünde bulundurmak faydalı olacaktır:

Rerih Paktı 1935 yılında 21 ülke tarafından imzalanmıştır. Bu sayı o zaman dünyadaki ülkelerin yüzde 25'ini teşkil etmekteydi. UNESCO'nun Anlaşması ise 1954 yılında 123 ülke tarafından imzalanmıştır. Bu sayı dünya ülkelerinin yüzde 60'ını teşkil etmekteydi. Rerih'in UNESCO Anlaşması'na öncülük ederek, ondan neredeyse 20 yıl önce ulaştığı ilkeler başarısının göz ardı edilmemesi gerektiğinin bir kanıtıdır. UNESCO Anlaşması'nın dünyada birçok ülkeyi kapsayan ve yetki sözüne sahip olan Birleşmiş Milletler çatısı altında

gerçekleştiği; Rerih Paktı'nın ise Amerika'daki Rerih Müzesi'nin desteği ve çabaları ile yürürlüğe girdiği düşünüldüğünde, bu Pakt'ın önemi daha iyi fark edilmektedir.

Rerih kendi anlaşmasıyla önemli bir harekete kaynaklık etmiş ve toplumsal algı oluşturmuştur. Rerih Paktı az bilinmiş ya da unutulmuş olsa da, şu anda dünyanın büyük bölümünde geçerliliği olan UNESCO Sözleşmesi kapsamında uygulanmaya devam etmektedir. Sonuçta ister Rerih Paktı'yla ister UNESCO Sözleşmesi'yle olsun, Rerih'in amaçlarına ulaştığını görmekteyiz; kültürel miras korunmakta ve korumacı toplumsal algı oluşturulmaya devam etmektedir. *Rerih Paktı* fikri R. Roland, B. Shaw, R. Tagore ve A. Einstein gibi birçok sanat, siyaset ve bilim insanı tarafından desteklenmiş ve dünyayı değiştirmeye potansiyeli yüksek bir anlaşma olarak görülmüştür. UNESCO Antlaşması dışında halen Avrupa ülkeleri, Amerika, Hindistan ve Rusya'da Rerih Paktı ile ilgili konferanslar, sergiler ve kutlamalar düzenlenmektedir. Topluma büyük katkılarından ötürü Rerih Paktı 1929, 1933 ve 1935 yıllarında tam üç kez Nobel Ödülüne aday gösterilmiş, fakat siyasi sorunlardan dolayı Nobel Ödülü'nü alamamıştır.

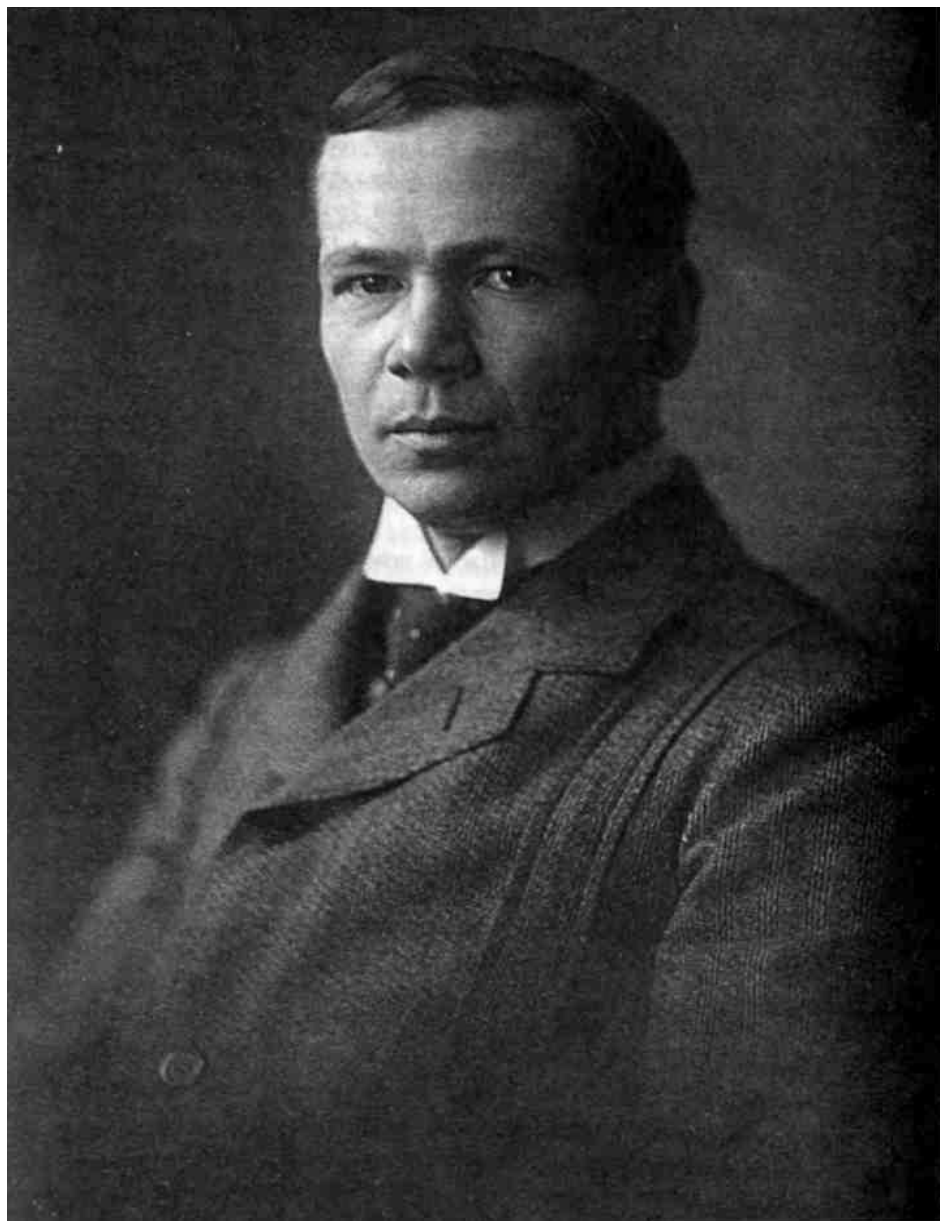
Rerih, Pakt hareketini eserlerinde ve mektuplarında Kızıl Haç faaliyetlerine benzetmiştir. Kızıl Haç nasıl insanların hayatlarını kurtarıyor ve korumaya çalışıyorsa, Rerih Paktı aynı şeyi kültürel varlıklar için yapmayı amaçlamaktadır. 1931 yılında Belçika'nın Brugge kentinde gerçekleşen konferansta Rerih'in mektubundan okunan şu sözler dikkat çekmiştir: *"Kızıl Haç bayrağı her zaman tam bir koruma sağlamasa da, insanlardaki sevgi duygusunu büyük ölçüde etkilemiştir. Kültürel mirasın korunması amacıyla geliştirilen bizim Barış Bayrağımız da bu nadide anıtların tam olarak korunmasını sağlayamasa da, en azından insan emeği olan bu hazineye duymamız gereken sorumluluğu ve göstermemiz gereken özeni hatırlatmaktadır. Bu bayrak, bilincimize yeni bir uyarı getirmiş olacak; kültür uyarısı. İnsan emeğinin yarattığı her şeye saygı duyulması gerektiğine dair bir uyarı."* (Barenboym, Zaharov, 2010).

Rerih Paktı ve Barış Bayrağı gibi ölümsüz projeler halen tüm dünyada çalışmakta olan Rerih kurum ve merkezlerinde geçerliliğini korumaktadır. Günümüzde bu projeler kapsamında düzenlenen konferanslar, anma törenleri ve kutlamalar gibi organizasyonlarda Rerih'in fikirleri yayılmaya çalışılmaktadır.

"Savaş barışçıl zamanların yerine geçiyor, yıkım da inşa etmenin yerine geçiyor; insanlık tarihinin çürütemediği bu gerçekler hiçbir zaman sona ermeyecektir. Kültürel alanda gerçekleşen bu savaş ve yıkımlar, tarihsel belleği öyle temizliyor ki iyi olan yok oluyor; geri kalan az bir şeyin üzerine ise bilim insanları asırlarca kafa patlatıp, onlara bir anlam kazandırmaya ve onların şifrelerini çözmeye çalışıyorlar." (Barenboym, Zaharov, 2010)

KAYNAKÇA

1. Barenboym, P., Zaharov, A. (2010). *Pakt Reriha v XXI Veke*, Moskva, Letniy Sad.
2. Kornienko, A. (2010). *Znamenitiye Lyudi Planeti*. Harkov: Folio.
3. Marianis, A. (2015). *Nikolay Rerih. Misteriya Jizni i Tayna Tvorçestva*. Moskva: İzdatelstvo 'E'.
4. Rerih, N. (2015). *Duhovniye Sokrovişa. Filosofskiye Oçerki i Esse*. Moskva: Eksmo.
5. Rerih, N. (2015). *Moya Jizn. Avtobiografiya v Oçerkah i Rasskazah*. Moskva: Eksmo.
6. Rerih, N. (2015). *Vrata v Buduše*. (1.Baskı). Moskva: Eksmo.
7. Stasulane A., Priede J. (2007). *Dynamics of intra-group relations: Symbols used by the theosophical groups in Eastern Europe. Culture, subculture, counterculture*. International Conference, Galați, 2—3 November, 2007. Galați: Editura EUROPLUS.
8. İnternet: <http://www.unesco.org.tr/dokumanlar/somutkultureliras/Laheey.pdf>
9. İnternet: <http://www.nounb.sci-nnov.ru/vExp/34.php>
10. İnternet: Rerih, Elena. <http://www.wisdomcode.info/ru/quotes/authors/50474.html>
11. İnternet: Rerih, N. (1939). *Znamya mira v mirovoy kulture*. <http://lebendige-ethik.net/index.php/stati/125-znamya-mira-v-mirovoj-kulture>.

Gustav Gustavovič Špet (1879-1937)

GUSTAV GUSTAVOVIÇ ŞPET: YAŞAMI VE FELSEFESİ

Funda TEMUR*

ÖZET

Rusya tarihi açısından son derece önemli bir dönemi temsil eden XX. yüzyılın çalkantılı sürecinin yansımaları felsefe alanında da kendini hissettirmiştir. Çarlık Rusya'sının biriken sorunları karşısında geliştirilen ve savunulan çeşitli düşünceler bu hareketli döneme damgasını vurmuştur. Bu makalede, söz konusu dönemin sıradışı kişiliği ve farklı düşünceleriyle öne çıkan filozoflarından biri olan Gustav Gustavoviç Şpet'in yaşamı, çalışmaları ve felsefi düşünceleri tarihsel kronoloji dikkate alınarak işlenmesi amaçlanmıştır. Kurşuna dizilerek yaşamına son verilen Şpet'in kısa ömrüne sığan ve günümüze kadar yansıyan bilimsel çalışmaları derlenerek ana hatlarıyla aktarılmaya gayret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: G. G. Şpet, Rus Felsefe Tarihi, Dil Felsefesi, Etnopsikoloji, Sözcüğün İç Biçimi.

Giriş

Kadim Doğu ve Batı medeniyetlerinin zengin birikimlerinden esinlenerek zamanla kendine özgü bir gelişim kateden Rus kültür tarihi, düşünce alanında birbirinden farklı ve ilgi çekici isimleri yetiştirerek onları dünyaya mal etmiştir.⁹⁸ Bu isimlerden, XX. yüzyıl Rus düşünürleri arasında özel bir yere sahip olarak görülen ve hâlâ tartışma konusu olan Gustav Gustavoviç Şpet döneminin öne çıkan filozoflarından olup, felsefesi itibariyle etraflıca araştırılmayı hak eden bir aydındır. Nitekim G. G. Şpet âdeta tarihin tozlu raflarından yeniden indirilen bir kitap gibi son yıllarda psikoloji, felsefe ve dilbilim alanında çalışma yapan bilim insanlarının yoğun ilgi odağı olmayı başarmıştır (Martsinkovskaya, 2009).

Şpet, Çarlık Rusya'sında yaşayan Polonyalı soylu bir ailenin çocuğu olarak 1879 yılında Kiev'de doğmuştur. Evlilik dışı bir ilişki sonucu dünyaya gelen

* Arş. Gör. Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü, fundatemur@hotmail.com

⁹⁸ Rus düşünce tarihi üzerine kapsamlı bir çalışma için bkz. Walicki Andrzej. (2009). *Rus Düşünce Tarihi Aydınlanma'dan Marksizme*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Şpet babasız bir şekilde annesi Martselina İosifovna tarafından yetiştirilmiş ve lise eğitiminden sonra kayıt dışı bir çocuk olması nedeniyle üniversiteye kabul edilmeyeceği için dayısı Ivan Gustav Boleslav, Şpet'i kendi nüfusuna kaydettirmiştir. Burada Çarlık Rusya'sında geçerli olan yasaların ve toplumsal normların evlilik dışı doğan çocukları başta miras olmak üzere pek çok haktan mahrum bıraktığını ve yaşamı onlar için daha da zorlaştırdığını belirtmekte yarar vardır (Aleksyev, 2013). Dayısının nüfusuna kayıt olan Şpet böylece 1898 yılında Aziz Vladimir Üniversitesi Fizik-Matematik Fakültesi'nde öğrenimine başlayabilmiştir. Ancak üniversitedeyken psikoloji alanına ilgi duymuş ve o dönemde Felsefe ve Psikoloji Bölümü'nün bağlı olduğu Tarih ve Filoloji Ana Bilim Dalı'na geçiş yapmıştır. Böylece Çarlık Rusya'sı klasik dönem psikoloji ve felsefe ekolünün son ünlü temsilcileri olan Kiev Üniversitesi öğretim üyelerinden Ye. N. Trubetskoy ile G. İ. Çelpanov gibi profesörlerden eğitim almıştır (Martsinkovskaya, 2009).

Gençliğinde matematikçi olmayı hayal eden Şpet, Gümüş Çağ'ın diğer birçok entelektüeli gibi Marksizmin büyüme kapılmıştır. Örneğin aynı kuşaktan olan N. A. Berdyayev, S. N. Bulgakov, S. L. Frank ve diğer düşünürler dini felsefeyi benimserken, o mantık ve psikoloji sorunlarına yönelmiştir. Fakat entelektüel yönelimindeki Marksist anlayışın ağır basması sonucunda sosyal demokrat harekete katılması, üniversiteden kovulmasına yol açmıştır. Bu dönemde Şpet sol siyasi görüşlerinden dolayı tutuklanıp, hapse dâhi girmiş ama kısa süre sonra serbest bırakılmıştır. Hapisteyken bile okumayı sürdüren Şpet hayatının bu evresinde L. Woltman, H. Rickert, R. Eisler gibi Alman filozoflarının düşüncesiyle tanışmış ve önüne akademik bir kariyer yapma hedefi koymuştur (Çubarov, 2014).

Hapisten çıkan Şpet, Kiev Üniversitesi'nden hocası olan ve daha sonra Moskova Üniversitesi'nde ders vermeye başlayan Profesör Çelpanov'un daveti üzerine Moskova'ya yerleşmiştir. Felsefe, mantık ve psikoloji bilimi alanlarında döneminin önde gelen akademisyenlerinden biri olan Çelpanov, özellikle bu dönemde yeni oluşmakta olan *deneysel psikoloji* (eksperimentalnaya psihologiya) konusuna yoğunlaşmasıyla tanınmıştır (Martsinkovskaya, 2009). Şpet burada Çelpanov'un teorik açıdan metafizik ve felsefe tarihiyle ilgili sorunlara geniş zaman ayrılan psikoloji seminerlerine katılmaya başlamıştır. Moskova'da iken S. L. Frank, L. Şestov, V. Ern, M. Gerşenzon gibi filozoflar, Andrey Bely, Yurgis Baltruşaytis gibi şairler ve Vasiliy Kaçalov gibi sanatçılarla tanışmıştır. Nitekim ilk ciddi çalışmalarına da bu dönemde imza atan Şpet, 1903 yılında *Hume ve Kant'ta Nedensellik Sorunu* (Problema priçinnosti u Yuma i Kanta); 1904 yılında da *Deneysel Psikolojide Hafıza* (Pamyat v eksperimentalnoy psihologii) başlıklı makalelerini kaleme almıştır. *Deneysel Psikolojide Hafıza* başlıklı makalesini 1905 yılında yayımlayan Şpet, bu çalışmasından ötürü Kiev Üniversitesi Altın Madalyası'na layık görülmüş;

Hume ve Kant'ta Nedensellik Sorunu başlıklı makalesini de 1907 yılında yayımlamıştır (Stoloviç, 2005). Yine bu dönemde N. Ya. Grot, L. M. Lopatin ve V. S. Solovyev gibi isimlerle birlikte psikoloji alanında Rusya'da yayımlanan ilk dergi olan *Felsefe ve Psikoloji Meseleleri*'ni (Voprosı filosofii i psihologii) çıkarmaya ve burada düzenli olarak yazmaya başlamıştır. 1907-1910 yılları arasında Moskova Üniversitesi'nde, Yüksek Kız Okulu'nda ve Şanyavskiy Üniversitesi'nde dersler vermiştir. Kendini geliştirmeye sürekli açık ve istekli olan Şpet mevcut bilgi seviyesini yeterli görmeyerek 1910-1911 yılları arasında Almanya'nın Göttingen şehrine gitmiş ve burada ciddi etkisi altında kaldığı Alman filozof Edmund Husserl'in en sevdiği öğrencilerinden birisi olmayı başarmıştır. Yine bu dönemde ayrıca Sorbonne ve Edinburgh'ta çalışmalar yapmıştır.

Göttingen'de geçirdiği süre, hiç kuşkusuz, Şpet'in düşünce dünyasında ve entelektüel çalışmalarında yadsınamaz bir etki bırakmıştır. Genel kabul gören yargıya göre Şpet, Husserl'in görüngübilimsel (fenomenolojiya) yönteminin takipçisi bir filozof olarak değerlendirilmektedir. Gerçekten de Göttingen Üniversitesi'ndeki eğitimi ve çalışması Şpet'in *Olgu ve Anlam* (Yavleniye i mısl) isimli derlemesine yansımıştır. Ancak bu çalışmasında Husserl'in konseptinin eksikliğine ve kendisinininkiyle olan farklılıklarına dikkat çekmiştir. 1916 yılında *Bir Mantık Sorunu Olarak Tarih* (İstoriya kak problema logiki) başlıklı tezini savunmuştur. 1917 yılından itibaren yıllık felsefe dergisi olan *Fikir ve Söz*'ü (Mısl i slovo) çıkarmaya başlamıştır. Bu dergide *Bilgelik Mi Zekâ Mı?*, *Şüpheli ve Ruh* gibi özgün makalelerini yayımlamıştır. *Hermeneutik (Yorumsama) ve Sorunları* (Germenevtika i yiyo problemi) başlıklı çalışmasını tamamladığı 1918 yılında Moskova Üniversitesi'nde Profesörlüğe yükselmiştir.

Üretken bilim adamı Şpet, 1920 yılında Rusya'daki ilk etnik psikoloji laboratuvarını kurmuş olup, farklı etnisitelerin bilincini ve öz farkındalığını inceleyen *Etnik Psikolojiye Giriş* (Vvedeniye v etniçeskuyu psihologiyu) başlıklı kitabını yayımlamıştır. Başlı başına bu eserin Şpet'i tam anlamıyla özel bir bilimin kurucusu olarak tanımlamaya imkân verdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu özgün çalışmasında Şpet etnopsikolojiyi insanların dilini, mitlerini, inançlarını ve geleneklerini inceleyen psikolojinin bir dalı olarak tanımlamıştır. Burada M. Lazarus, G. Steinthal ve W. Wundt tarafından ortaya koyulan kavramların analizini yaparak etnik psikoloji konusunu geliştiren Şpet kendisine ilham kaynağı olan bu düşünürler hakkında, "eğer farklı kişiler olmasalardı, ortada tek bir kişi var sanabilirdik, zira bu üçünün de deneyimlerinde gözleri, zihinleri ve kalplerinde olup bitenlere "yanıt" olarak tipik bir benzerlik var" diye yazmıştır (Strelnik, 2016:36).

Şpet, Osip Brik'in katıldığı bir tartışmada sunduğu *Sözcüğün Yapısında Estetik Unsurlar* (Estetiçeskiye momenti v strukture slova) başlıklı tebliğinin ardından, 14 Mart 1920'de Moskova Dilbilim Topluluğu'na (Moskovskiy

lingvistiçeskiy krujok 1915-1924) üye olarak seçilmiştir. Her ne kadar Şpet MDT'nin sadece bir toplantısına katılsa da, genç öğrencileri aracılığıyla bu oluşumun çalışmalarını küçümsenmeyecek ölçüde etkilemiştir. Nitekim Roman Yakobson tarafından Kısa Edebiyat Ansiklopedisi için Moskova Dilbilim Topluluğu tarihi üzerine Kasım 1976'da yazılan ama ancak 20 yıl sonra yayımlanan makalesinde, Şpet'in *dilin görüngübiliminin* Moskova Dilbilim Topluluğu'nun son evresinde geçirdiği evrime belirgin bir iz bıraktığını belirtmiştir (Jakobson, Moskovski, 367). Başka bir çalışmasında da Husserl'in en parlak öğrencilerimden biri (Jakobson, 1995) olarak bahsettiği Şpet'i *Husserl ekolünün olağanüstü bir filozofu* şeklinde tanımlamıştır (Jakobson, 1995:534). Yakobson ayrıca kendisini Anton Marty'nin fikirleriyle tanıştırmaya vesile olan kişinin de Şpet olduğunu anımsatmıştır.

Öte yandan Rus filozof 1921 yılında, Moskova Devlet Üniversitesi Toplum Bilimleri Fakültesi bünyesinde bizzat kendisi tarafından fikirlerini gelecek nesillere aktarmak amacıyla kurulan Bilim Felsefesi Enstitüsü'nün müdürü olmuş ve 1923 yılına kadar bu görevini sürdürmüştür. Benzer şekilde aynı yıl (1921) Rusya Sanat Bilimleri Akademisi üyeliğine getirilmiş; 1923-1929 yılları arasında da buranın başkan yardımcılığını yapmıştır. Yakobson'un 1920 yılındaki Estonya, sonrasında Prag'a gidişinden sonra, Şpet'in (ve sonrasında onun aracılığıyla Rusya Sanat Bilimleri Akademisi'nin) etkisi o kadar artmıştır ki 1922 yılının ortalarında MDT'nin bölünmesine yol açmıştır (Nikolayev, 228). Nitekim MDT'nin son döneminde, 1924 yılında Boris Gornung, A. A. Buslayev, Nikolay Jinkin gibi genç üyeleri Rusya Sanat Bilimleri Akademisi'ne katılmış ve Şpet buranın başkan vekili seçilmiş; topluluk kütüphanesi de Rusya Sanat Bilimleri Akademisi'ne devredilmiştir.

Akademideki görevi sırasında çalışmalarına ara vermeden sürdüren Şpet'in 1922 yılında *Rus Felsefesinin Gelişimi Üzerine Bir Deneme* başlıklı eserinin birinci cildi yayımlanmıştır. Rus felsefesine yönelik eleştirel tutumunu sürdüren Şpet burada Rus felsefesinin esasında sadece *felsefecik* olarak tanımlanması gerektiğini, zira Rusya'da toplumsal düzeyde felsefi bir bilincin bulunmadığını savunmuştur. Felsefenin bir bilim olarak gelişim göstermesi için öncelikle toplumsal bilincin bulunmasını savunan filozof bu nedenle felsefenin toplumsal bilince dönüşüp dönüşmeyeceği konusuna çalışmalarında büyük önem atfetmiştir. Şpet'e göre Avrupa kültürünün temelinde felsefi bir bilinç yatmaktadır. Ancak bu düşüncesini destekleyen savları ortaya koymuş değildir. *Rus Felsefesinin Gelişimi Üzerine Bir Deneme* başlıklı eserinde felsefenin gelişimini bir bilim olarak gören Şpet, Rus Ortaçağ düşüncesinin edebi bir nitelik taşıdığını savunmuş ve onu *kitabî* olarak tanımlamıştır. Bu nedenle Rusya'da felsefe biliminin ne Moskova Devleti'nin ortaya çıkışına kadar, ne de sonraki süreçte oluşmadığını ileri sürmüştür. Ona göre Rusya'da felsefe bilimini öğreten ilkokul, XVII. yüzyılda Batılı ekole uygun olarak kurulan Kiev-

Mogilyansk Akademisi'dir. Fakat burada da felsefi düşünce Tanrı'ya imana hizmet etmesi amacıyla işlenmiştir. Dolayısıyla Şpet Rus felsefesine yönelik şu soruyu sormuştur; Rus felsefesi bir bilim midir, yoksa dünya görüşü müdür? Buradan hareketle Şpet Rus felsefe tarihini bir takım sorunların giderilmesi çabasından ibaret olduğu çıkarımını yapmıştır. Şpet ayrıca Rus felsefesinin yönelimini sahip olduğu ahlaki değerlerin belirlediğini, bunun kökeninde ise sofuluğun yattığını ifade etmiştir. Bu durumu 'ütopiklik' olarak nitelendiren filozof, akılcılığı yadsıyan dinsel dogmaya dayalı bu bakış açısının Rusya'nın kendine özgü bir cihanşümul misyonu olduğuna kendisini inandırdığını belirtmiştir. Gerçekten, Rusya'da profesyonel anlamda felsefenin oluşumu XIX. yüzyıl olarak gösterilmekte, bu tarihten önceki asırlar da felsefenin oluşmasına zemin hazırlayan bir süreci yansıtmaktadır. Zira bu döneme kadarki Rus felsefesi, entelektüel görüşlerin sistemsel bir şekilde oluşturulmasını değil, bunun yerine içgüdüsel, hatta mistik bir yaklaşımla varoluşun algılanmasına yönelmiştir. (Filozofun bu eserinin II. ve III. ciltleri korunamadığı için devamında görüşlerinde bir değişiklik olup olmadığı bilinmemektedir).

Şpet üzerine akademik tez hazırlayan İ. V. Pavlenko'ya göre filozofun Rus felsefe tarihindeki bu özgün konumu aşağıdaki bir dizi etkene dayanmaktadır (Pavlenko, 2013). Birinci olarak Şpet, çağdaş Batı felsefesinin sorunlarına derinlemesine nüfuz etmiş, onu içselleştirmiş, tamamen Avrupalı bir zihniyete sahip olarak Rusya için ender bir örnektir. Şpet *mutlak* ya da kendi deyimiyile *bilimsel* düşüncenin temellerini bilhassa Batıda edinmiştir ki salt bu yüzden Rusya'daki Avrupa felsefe kültürünün en önemli *ajanlarından* biri sayılmıştır. Diğer bir ifadeyle, hiçbir Rus filozofuna benzemeksizin Şpet kendi konseptini ulusal felsefi sorunlardan ayırmayı başarmış ve Rus felsefesinin, kökeninin ve ilkelerinin en ateşli ve keskin eleştirmenlerinden birine dönüşmüştür.

Buna karşın Şpet'in XIX. ve XX. yüzyıl Rus kültüründe çokça tartışılan temel meselelere dokunmaktan kaçındığı yönünde eleştirilerek söz konusu ayrıcalıklı yönü bazıları tarafından hafife indirgenmeye çalışılmıştır. Hâlbuki filozofun bu sorulardan kasıtlı olarak kaçındığını iddia etmek yerine, onlara karşı gerçekten kişisel bir kayıtsızlık içerisinde olduğunu söylemek daha doğru olacaktır. Çünkü Şpet'in felsefi tarzı, Rus felsefesini yöntemsel ve üslupsal açıdan geliştiren eleştirel ve akliselim bir derstir. Bu bakımdan ikinci olarak Şpet'in, çok özel bir ekol filozofu olduğunu belirtmek gerekir. Bu özelliği, sadece belli bir felsefi ekole ait olduğu gerçeğini değil, aynı zamanda eserlerinde ve bir çeşit aydınlıkçı arzuya dayalı eylemlerinde istemdişi olarak sürekli varolan, Rus felsefesinin gelişimini sağlayan bilinç ve bilgeliğini içeren felsefik ustalığını da kapsamaktadır.

Şpet'in *Rus Felsefesinin Gelişimi Üzerine Bir Deneme* başlıklı çalışmasında egemen olan *Batıcı eleştirel yaklaşımı*, kuşkusuz herkesin tasvip ettiğini ileri sürmek mümkün değildir. Nitekim A. Losev, N. Jinkin, A. Greç, A.

Garbiçevskiy, D. Nedoviç ve V. Asmus gibi karşıtları tarafından eleştirilerek yaklaşımı nedeniyle aslında dini, ahlaki, tarihi ve sosyo-politik meseleleri içeren Rus felsefesinin temel değerlerini göz ardı etmekle suçlanmıştır. Burada tarafların meseleye dair yaklaşımlarını bir kenara bırakarak, Şpet'in Rus felsefesinin tarihine yönelik eleştirel, hatta tamamen olumsuz bakış açısında kendine göre bir haklılık payının bulunduğu ileri sürülebilir; ancak Şpet'in bu yaklaşımı, Rus felsefesini öz gelişim süreci içerisinde irdeleyen ve onun gerçek kazanımlarını milliyetçilik duygusuna yenik düşmeden, yalnızca nesnellik anlayışı çerçevesinde açığa çıkarma gayreti bağlamında değerlendirilmelidir. Zira Rus felsefesinin köklerini abartma eğilimi de yadsınamaz bir gerçektir.

Üçüncü olarak, etkinlik ömrünün kısa sürmesi gerekçe gösterilerek Şpet'in felsefesinin abartıldığı kadar derin boyutlu olmadığı öne sürülmüştür. Oysa filozofun eserlerinin ve düşüncelerinin keskin bir şekilde gündemden düşmesi, tamamen o sırada ülkede hâkim olan siyasi konjonktürle bağlantılı genel bir durumdur. Çünkü bu dönemde felsefe alanında ön plana çıkan Neo-Kantçılık, pozitivism, Marksizm, sezgicilik, sufilik ve tefsir, filozofun kişiliğinde bir karşılık bulmamış, aksine keskin eleştiriler ve karşıtlık görmüştür. Her türlü aşırılığın, olumsuz biçimdeki dürtülerin, felsefi fantazilerin, mistisizmin ya da sosyolojinin doğal olarak reddedilmesi, en azından olgunluk döneminde, Şpet'in eserlerini ayıran ana niteliklerdir. Bu durumda, düşüncelerinin içeriğini tartışmaksızın, gerçek anlamda sorgulayıcı ve özgün bir bakış açısına sahip olan Şpet'in 1917 Bolşevik Devrimi sonrası Rusya'da yaşanan gelişmelere *biatçı* bir tarzla ayak uydurmasını beklemek haksızlık olur.

Şpet, 1927 yılında temel çalışmalarından biri olan *Sözcüğün İç Biçimi* başlıklı çalışmasını yayımlamıştır. Kısa ve trajik yaşamının ardında kendine özgü bir felsefik yaklaşım bırakmayı başaran Şpet çalışmalarını edebiyat, dilbilim ve felsefe alanında yoğunlaştırmıştır. Hegel'in *Ruhun Görüngübilimi* ile ilgilenen Şpet felsefesini Husserl'in görüngübilim ilkeleri üzerine inşa etmiştir; verilen her şey *olgudan* ve onun içindeki *duyulardan* meydana gelir; arkalarından *fikirler* dünyasının kapısı açıılır. Bununla birlikte Şpet, *olguların* ve *duyuların* ikileminden uzaklaşarak metafizik iddialara varmayı reddeder ve metafizik bir dünyanın, diğer bir ifadeyle *kendi kendilerine varolan şeylerin dünyasının* varlığını inkâr eder. Şpet'e göre felsefe dünyayı insanileştirmeye çağırır, dogmaları reddeder, '*olumsuzlamanın pagan ilkesi, insanlığın ilkesidir*' anlayışını taşır; zira bu onun için ideal olan şeye, sanata, mutlak özgürlüğe giden tek yoldur. Bu yol ise toplumdan soyutlanmakla değil, bizzat fiziksel olarak kişinin toplum içerisinde var olmasıyla mümkündür. Filozof da eskiye ait basmakalıp düşüncelerden kendini arındırmalı ve özgürleşmelidir ki bu suretle *yaşama sanatı* tüm gücünü ve yaratıcılığını versin (Penionjek, 5).

Şpet'in çalışmalarının ana odak noktasını *olumlu felsefe* oluşturmuştur. Şpet'in felsefi bakışının derinleşmesi, kendi tanımıyla *olumlu felsefeye*

yoğunlaşması sonucunda şekillenmiştir. Hayatının farklı dönemlerinde bu bakış açısı mantık, görüngübilim, göstergebilim, şiir ve psikoloji gibi disiplinlerin sorunlarıyla harmanlanarak gelişmiştir. Bu bağlamda Şpet, *Bir Mantık Sorunu Olarak Tarih* başlıklı çalışmada *olumsuz felsefe* ile karşılaştırmalı olarak *olumlu felsefenin* yapısına dair içerik sunmuştur. Bu çalışmasında Şpet, temel varoluşsal öz olarak tanımladığı *olumlu felsefeyi* gerçekliğin teyidi şeklinde nitelmiştir. Nitekim gerçekliğin böyle *olumlu* temellendirilmesinin kriterleri de sezgisel açıklık ve mutlak olanın evrensel ilkeleri olarak tanımlanmıştır. Gerçeklik sadece kendi öz bütünlüğünde ve dışavurumlarında algılanabilir ve anlaşılabilir. *Gerçeklik* ve *hayal* nedir sorusu göreceli bir nitelik taşıır; her şey yaklaşımın; gerçekliğin yapısı içinde herhangi bir olgunun yerinin saptanmasının kesinliğine bağlıdır. *Asılsız* (İllyuzornıy) ve *hayal* olanın da evrende yeri vardır, sadece onu bulmayı bilmek gerekir. Şpet'e göre olumlu felsefenin temsilcileri arasında Platon, Plotinos, Descartes, Spinoza, Leibniz ve Hegel; olumsuz felsefenin temsilcileri olarak da Protagoras, Locke, Condillac ve Kant öne çıkmaktadır.

Şpet'in olumlu felsefesinde erken dönem Husserl ruhunda yer alan saf görüngübilimden belirgin bir ayrılma ve görüngübilim ile yorumbilim sentezine yönelik bir eğilimi dikkat çeker. Husserl'in görüngübilimselliğinde Şpet, gerçekliğin farklı olgularının anlaşılması ve simgesel bağlantılar ve hiyerarşik ilişkiler dünyasında doğru felsefik yolun seçilmesi meselesini irdelemiştir. Sonraki dönemde de dil felsefesi ve yorumbilim sorunlarına özel olarak yönelmiştir. Ancak Şpet'in yorumbilimi, simgesel bir niteliğe sahip insan ruhunun eylemlerinin nesnel bir ifadesi olarak sözcüğün iç biçiminin ve kültürün öğretilmesinin ön koşullarını da içeren göstergebilimsel yaklaşımla zenginleştirilmiş *metin* kavramının önemli derecede geliştirilmesine dayalı yeni bir açıklamaya sahiptir.

Bununla birlikte 1927 yılında, bilimin toplum yaşamında etkin rolü olması gerektiğini savunan Şpet '*bilimsel ve sanatsal kültürün önündeki başat engel olmakla*' itham edilerek çalışmaları keskin eleştiriler almış ve onun yüzünden '*idealizmin kalesine*' dönüştüğü söylenen Akademi de 1929 yılında lağvedilmiştir (Şpet, 1989). Bu tarihten itibaren filozofun özgür düşünceye dayalı çalışma ortamı büyük ölçüde kalmamıştır. Zira, 1920'li yıllardan itibaren Marksist-Leninist ideolojinin yeni kadroları *düzeni sağlamaya* başlamışlardır. 1927 yılındaki *temizlikten* sonra, bilimle uğraşma imkânı ortadan kalkan Şpet'e hayatının idamesi için sadece edebi metinlerin çevirisi işi kalmıştır.

Aslında filozofun hayatındaki olumsuz gelişmeler bunlarla sınırlı kalmamıştır. 14 Mart 1935 tarihinde M. A. Petrovskiy, A. G. Gabriçevskiy, G. İ. Yarho ile birlikte bir gece ansızın tutuklanmıştır. Tutuklanması karşısında Şpet, '*Savcılık beni Rus milliyetçiliği yapan kişilerle bağlantılı olmakla suçladı. Oysa faşizm ya da bu yaklaşımdaki herhangi bir milliyetçilik benim görüşüm ve*

tutumlarımla uyumsuz' diyerek kendisini savunmuştur. Yine de Sibirya'da 5 yıllık sürgün cezasına çarptırılmaktan kurtulamamıştır. Ancak Moskova Sanat Tiyatrosu aktörlerinin talebi üzerine burada fazla kalmayarak 1935 yılının Kasım ayında Tomsk'a nakledilmiştir. Buna rağmen monarşizm yanlısı darbeci harp öğrencileri örgütüne üye olmak suçlamasıyla 27 Ekim 1937 tarihinde ikinci kez tutuklanmış ve yazışma haklarından muaf bir şekilde 10 yıl hüküm giymiştir. Fakat cezası, KGB Tomsk İstasyonu tarafından sonraki yıllarda yayımlanan verilere göre, 16 Kasım 1937 tarihinde kurşunla infaza dönüştürülmüştür.

1956 yılında Tomsk Mahkemesi Şpet'in suça dair somut delil yetersizliğinden ötürü itibarını iade kararı almıştır. Bununla birlikte filozofun eserleri ideolojik açıdan zararlı görüldüğü için uzun yıllar yayımlanmamıştır. Eserleri Almanya, Macaristan ve ABD'de çevrilerek yayımlanmıştır. 1986 yılında Bohum şehrinde Şpet'in eserlerini konu alan uluslararası bir konferans dâhi düzenlenmiştir.

Sonuç

Kısa ve trajik ömrüne felsefe alanında pek çok özgün çalışma kazandıran Şpet'in, Husserl'den esinlenerek geliştirdiği görüngübilim ve yorumbilim sentezi entelektüel açıdan oldukça dikkat çekicidir. Şpet tarafından karşılaştırmalı olarak ortaya atılan *olumlu felsefe* ve *olumsuz felsefe* anlayışı filozofun çalışmaları arasında kuşkusuz ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Bununla birlikte Rus felsefe tarihine eleştirel tutumu nedeniyle kendi döneminde sert eleştirilere maruz kalmış; dönemin siyasi fikirlerine aykırı düşünceleri sebebiyle 1920'lerin sonuna doğru sansüre uğrayarak bilimsel çalışmalardan alıkonulmuştur. Yine de araştırmacıların ortak kanaatine göre Şpet kendi döneminde anlaşılammış, günümüzde de yeterince keşfedilmemiş bir düşünürdür.

G. Şpet'in Başlıca Eserleri:

1. *Filosojskaya kritika: otzivı, retsenzii, obzori.*
2. *İskusstvo kak vid znaniya. İzbrannıye trudi po filosofii kulturu.*
3. *İstoriya kak problema logiki: Kritika i metodologiya issledovaniya.* (1916).
4. *Logika.* (1912). ç. 1-3. Moskva.
5. *Oçerk razvitiya russkoy filosofii.* (1922).
6. *Vnutrennyaya forma slova.* (1927).
7. *Vvedeniye v etničeskuyu psihologiyu.* (1996). Sankt-Peterburg, İzdatelskiy dom 'P. E. T.'
8. *Yavleniye i smisl. Fenomenologiya kak osnovnaya nauka i ee problemi.* (1912). Moskva.

G. Şpet Hakkında Yapılan Çalışmalar:

1. Pavlenko İ. V. (2013). *Gustav Şpet: Filofofiya yazıka i problema semantiçeskoj interpretatsii mentalnih fenomenov.*
2. Polivanov M., Ştorh Marina, Serebrennikov N. (1995). *Şpet v Sibiri. Ssılka i gibel.*
3. Sbornik Statey. (2004). *Gustav Şpet i sovremennaya filofofiya gumanitarnogo znaniya.*
4. Şedrina Tatyana (red.). (2010). *Gustav Şpet i ego filofofskoe nasledie. U istokov semiotiki i struktualizma.*

KAYNAKÇA

1. Alekseyev V. V. (2013). *Obespeçeniye materiyalnogo sodержaniya vnebrannih detey soglasno pamyatnikam drevneruskogo prava*. Tretiye çteniya pamyati akademika RAN L. V. Milova. Moskva.
2. Çubarov N. M. (2014). *Gustav Gustavoviç Şpet, Veduşçiy predstavitel fenomenologii v Rossii*. Russkaya filosofiya. Entsiklopediya. İzd. vtoroye, dorabotannoe i dopolnennoe. http://www.hrono.ru/biograf/bio_sh/shpet_gg05.php adresinden 29.05.2017 tarihinde alınmıştır.
3. Jakobson, R. (1995). *On Language*. Cambridge: Harvard University Press
4. Martsinkovskaya T. D. (2009). *Gustav Gustavoviç Şpet - Jizn kak problema tvorçestva*, Psikologičeskie issledovaniya: Elektron. Nauç. Jurn. Web: <http://www.psystudy.ru/index.php/forauthors/33-marsinkovskaya4.html> .
5. Pavlenko İ. V. (2013). *Gustav Şpet: Filosofiya yazıka i problema semantiçeskoj interpretatsii mentalnih fenomenov*, Dnepropetrovsk: NGU.
6. Penionjek E. V. (2006). *Natsionalnaya filosofiya: opit razmuşleniy G. G. Şpeta*, Summa filosofiya, Vıpusk 5.
7. Podoprigora, S. Ya. Podoprigora. A. S. (2013). *Filosofskiy slovar*, İzd. 2-e, ster. Rostov n/D : Feniks.
8. Stoloviç L. N. (2005). *Mirovozzreniye G. G. Şpeta, İstoriya russkoj filosofii*. Moskva: Respublika.
9. Strelnik O. N. (2016). *Mentalnost kak problema filosofii i nauki*, vestnik Rudn, seriya filosofiya. № 1. s. 36.
10. Şpet G. G. (1907). *Problema priçinnosti u Yuma i Kanta. Otvetil li Kant na somneniya Yuma?* Kiev.
11. Şpet G. G. (1914). *Yavleniye i smysl. Fenomenologiya kak osnovnaya nauka i yeyo problemi*. M.
12. Şpet G. G. (1916). *İstoriya kak problema logiki: kritika i metodologiya issledovaniya*. Ç. 1. Materiyalı. Logika. 1912 Ç. 1–3. Moskva.
13. Şpet G. G. (1921). *Filosofskoye mirovozzreniye Gertsena*. Petrograd: Kolos.
14. Şpet G. G. (1927). *Vnutrennyaya forma slova*. Moskva.
15. Şpet G. G. (1989). Soçineniya. <https://www.litmir.me/br/?b=190614&p=1> adresinden 05.04.2017 tarihinde alınmıştır.
16. Şpet G. G. (1994). *Filosofskiye etyudi*. Moskva: İzdatelskaya gruppa ‘Progress’.
17. Tihanov, G. (2007). *Gustav Shpet's Literary and Theatre Theory*, Purdue University Press, Volume 9 Issue 4.
18. İnternet: Sibirskiy jurnal ‘Grif’ №1 199 Web: <http://www.memorial.krsk.ru/DOKUMENT/People/Shpet.htm>

Boris Matveyevič Sokolov (1889-1930)

BİLİM İNSANI OLMAK: SOKOLOV KARDEŞLER

Yerke ÖZER*

ÖZET

Rus bilim dünyasının Grimm Kardeşler'i olarak adlandırılan halk bilimciler Boris ve Yuri Sokolov Kardeşler bilim insanı, araştırmacı, derleyici, yazar, eğitmen, yayıncı ve halk kültürünün yaygınlaştırıcılarıdır. Yuri Sokolov folklor meselelerinin tespiti, folklor derleme metotlar ve folklor üzerine verdiği dersler ile Boris Sokolov ise kahramanlık destanı araştırmaları ve etnografya müzeciliği ile öne çıkmaktadır; ikisi birlikte ise Rus halk edebiyatı ürünlerinin derleme faaliyetleriyle Rus halk bilimi tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. Köy ve işçi çevrelerindeki derleme çalışmalarıyla, Sovyetler Birliği üyesi diğer halkların folklor ürünlerinin derlenmesine yönelik çalışmalarıyla, geniş kitleler arasında folklor propagandalarıyla, masalcı, destan anlatıcısı ve ozanlık sanatının organizasyonu ve yayıncılık faaliyetleri ile Sovyet halk biliminin gelişimini sağlamışlardır. Bu yazıda devrim öncesi halk biliminin etnografya çalışmalarıyla başlayan Sovyet halk biliminin gelişim süreci incelenmiş; hayatlarının son gününe kadar kardeşlik bağı ve ruh birlikteliğini koruyabilen Sokolov Kardeşler'in siyasi, toplumsal ve kültürel hayattaki çalkantılar içinde bilim insanı olmalarının örneği verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: B. M. Sokolov, Yu. M. Sokolov, Rus Folkloru, Etnoloji ve Müzecilik.

Profesör Boris Matveevič Sokolov Rus ve Sovyet halk bilimci, etnograf, Saratov Pedagoji Üniversitesi dekanı, Rusya'daki Etnografya müzesinin kurucusudur. Profesör Yuri Matveevič Sokolov ise edebiyat tarihçisi ve halk bilimci, Ukrayna Bilimler Akademisi Üyesi, SSCB'deki ilk folklor kürsüsü başkanı ve ilk folklor ders kitabının yazarıdır. İkiz kardeş olan Boris ve Yuri Sokolov hayatlarının son gününe kadar folklor bilimine gönül vermeye devam etmişler; Boris'in ölümünden sonra da Yuri, 1930'lu yıllarda Sovyet folklor biliminin bir disiplin olarak oluşturulmasında önemli bir rol almıştır. Akademik hayatları XX. yüzyılın ilk yarısında başlamış ve zorlu geçen 1930'lu ve 40'lı yıllara denk gelmiştir. Sokolov Kardeşler devrim öncesi bilim dünyasından

* Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Halk Bilimi Bölümü, yerkeozzer@gmail.com

gelmiş, devrim sonrası oluşan yeni şartlara uyum sağlamaya, halk sanatını derleyerek ve yaygınlaştırarak folklor alanında bir birlik oluşturmaya çalışmışlardır. M. Gorki'nin I. Yazarlar Kurultayı'nda yaptığı ve *toplumsal gerçekçilik* akımının temelini oluşturan konuşmasındaki ünlü '*folklor yalnızca geçmişin yankısı değil, aynı zamanda geleceğin güçlü sesidir*' tezi Yuri Sokolov'a aittir.

Yuri ve Boris Sokolov 1889 yılında Ukrayna'nın Nejin şehrinde dünyaya gelmiştir. Babaları Prof. Matvey İvanoviç Sokolov tanınan bir Slavist, Bulgar elyazmaları ve edebiyatı uzmanı, iyi bir eğitimcidir. Matvey Sokolov'un 1905 yılında Moskova Üniversitesi Tarih-Filoloji Fakültesi Dekanlığı görevine seçilmesinin ardından, aile Moskova'ya taşınır. Babalarının ani ölümü üzerine, Moskova Üniversitesi profesörü halk bilimci, etnolog, antropolog ve Etnografya Severler Topluluğu bünyesindeki folklor komisyonunun başında bulunan V. F. Miller, Sokolov Kardeşler'i himayesine almış ve üniversite yıllarında da onlara rehberlik etmiştir. Miller'in başında bulunduğu topluluk, eğitimcilerle öğrencilerin daimi iletişim hâlinde oldukları bir toplanma mekânı olmuştur. Burası yeni etnografik meselelerin geliştirilip deneyimlerin paylaşıldığı bir yer hâline gelmiştir. Moskova Üniversitesi ise Sokolov Kardeşler için hayatları boyunca bağlı oldukları bir eğitim kurumu konumundadır. Nejin'de doğmuş olmalarına rağmen kendilerini daima Moskova'daki akademik çevreye ait hissetmişlerdir.

Babalarından geçen halk kültürü sevgileri, babalarının arkadaş çevresi, eğitimci aile geleneği ve kardeşlerin ortak ilgi alanı, onların birer filolog olarak yetişmesini sağlamıştır; sözlü edebiyata karşı duydukları ilgi ve araştırma heyecanı tüm akademik hayatları boyunca canlı kalmaya devam etmiştir. Yuri ve Boris'in 1915 yılında yayımlanan ve Rus folklorunun temel eserleri olarak kabul edilen iki ciltlik hacimli *Beloozer Masal ve Şarkaları* (Skazki i Pesni Beloozerskogo Kraya) adlı eserin temeli, onlar henüz üniversite ikinci sınıf öğrencisi iken atılmıştır. Sokolov Kardeşler yaz tatillerini geçirmek üzere 1907 yılında Rıbinski'ye akrabalarının yanına giderler. Orada, ninelerinin mutfağında çalışan Katerina Şaraşeva adlı köylü kadının iyi bir *starina* (bılına) anlatıcısı olduğunu keşfederler ve o yaz ondan birkaç bılına örneği kaydederler. Bu kişisel merakları Moskova Arkeoloji Topluluğu tarafından da desteklenince⁹⁹, Sokolov Kardeşler, Katerina Şaraşeva'nın köyünde daha planlı bir halk ürünleri derlemesi yaparlar. Köyde geçirdikleri süre onlar için bir dönüm noktası olmuştur. Henüz 19 yaşında olan kardeşlerin hayatları boyunca bağlı kalacakları bakış açıları burada oluşmuştur. 1905-1907 yıllarında, I. Rus devrimini

⁹⁹ Moskova Arkeoloji Topluluğu, Novgorod şehrinde 1911 yılında gerçekleştirilecek olan kurultay için arkeolojik kazılar ve eski el yazmaları toplamayı planlamaktadır. Novgorod bölgesindeki '*yaşayan antiktite*'ye karşı ilgi artmıştır. Sokolovların kişisel merakı böylece ilmi kurum tarafından desteklenmiştir. (İvanova, 1999:2).

meydana getiren olaylar yaşanır. Bu nedenden dolayı halk, şehirden köye gelen ve anlaşılmayan bir işle uğraşan yabancı kişileri, kuşku ve tedirginlikle karşılar. Köylerde, halk ürünü derleme çalışmalarının uzun zamandan beri yürütülmekte olmasına rağmen köylünün şehirden gelen kişilere karşı yaklaşımı her zaman şüphesidir. Rus-Japon Savaşı'nın (1904-1905) da tesiriyle olsa gerek; Sokolov Kardeşler'in *japon, siyasi propagadacı, gizli polis, ispiyoncu ve din düşmanı* olmalarından şüphelenirler. (İvanova, 2009: 90). Fakat aileden gelen *köylü sevgisi* ile Sokolov Kardeşler, köylülerle iyi bir diyalog kurabilmişlerdir. Boris, 7 Haziran 1907 yılında annesine yazdığı mektupta onlara karşı duyduğu hayranlıktan söz eder. Özgün kıyafetleri, yemekleri, çalışkanlıkları, saflıkları ve yüksek ahlakları onları etkilemiştir. “*Gündüzleri 3-4 saat uyuyup tüm gece çalışan köylülerin boş kaldıkları ilk fırsatta onlardan halk anlatıları derliyoruz*” (İvanova, 1999: 2). Yuri için halk *köylü*'dür ve bu sevgi, kendisinin ifade ettiği gibi *idealistik ve hayalperestliktir*. 1908 yılındaki saha araştırmasında ise kendilerini ilk defa *halk* gibi hissederek ve halk kavramı *köylü* olmanın dışına çıkar. *Halk yalnızca kırsaldaki değildir; halk ülkesi için savaşan askerdir, kendisini ordusu için feda eden asil knezdir, devrim sırasında başka bir millete boyun eğmek istemediği için ülkeyi terk eden isimsiz soylu hanımefendidir. Folklor ise yalnızca geçmişin sesi değildir. Derledikleri halk şarkıları karşılığında köylülere kestikleri odun bile onlar için iş değil, şehirli bir kişi için bir tür eğlencedir. Köyde buldukları süre içinde öğrendikleri bir şey vardır; bu da, çalışarak yaşamak ve çalışmalarının karşılığını almaktır. Bu folklor gezisi, onlara hayatları boyunca bağlı kalacakları bir yaklaşımı aşılacaktır. İdeallerinin gerçekleşmemesi, ilerlemeyi düşündükleri yoldan sapmalarına sebep değildir. Köylüler için planladıkları bir işin başarısız olması bir yıkım değildir. Sokolov Kardeşler'in o bölgedeki derlemeleri bilina açısından çok verimli geçmemiş fakat bu onların hevesini kırmamıştır; aksine diğer bölgelere başka, daha önce derlenmeyen folklor türlerine yönelmelerini ve folklor bilimine önemli eserler katmalarını sağlamıştır. Bu durum Rus halk biliminde yeni bir akım başlatmıştır. Sokolov Kardeşler'den önce göz önünde olmayan, önemsenmeyen ve derlenmeyen pek çok tür böylece derlenmiş olur.*

Bu iki derleme gezisi, hem folklor alanına önemli bir eser kazandırarak 1920'lerde Sokolov Kardeşler'in tanınmasını sağlamış, hem de Rusya'nın zorlu süreçlerinde onları ayakta tutacak olan o ruhani temeli kazandırmıştır. Henüz 17 yaşında olan Yuri, günlüğünde, “*Ey Halk! Hayattan beklentin nedir, ideallerin nedir?*” derken, kendi beklentilerini ve ideallerini halkın içinde bulmuştur. Sokolov Kardeşler, üniversite yıllarında çok yaygın olan radikal devrim görüşlerine sahip değillerdir, fakat bildikleri bir şey vardır, o da “*bedeli ne olursa olsun güç sahibi*” olanın yanında olmak istememeleridir.

Moskova Üniversitesi Filoloji Fakültesinden 1911 yılında mezun olan Yuri ve Boris, aynı fakültede akademik çalışmalarına başlarlar. Boris, 1911-1917

yılları arasında Eğitim Enstitüsünde dersler vermeye başlar ve pek çok kişiyi folklor derleme çalışmalarına yönlendirir. 1917 yılına kadar Boris, özellikle bilina alanında pek çok makale yazar ve bu alanda önde gelen isimlerden biri olur. Yuri de benzer şekilde 1917 yılına kadar Tarih Müzesinde kütüphanecilik görevi, Kız okulunda Rus Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği, Moskova Halk Üniversitesinde halk edebiyatı dersleri verir. Boris tam anlamıyla bir halk bilimci iken Yuri daha çok Rus Edebiyatı alanında çalışmalarını sürdürmektedir.

Sokolov Kardeşler'in en aktif olduğu bu yıllarda (1917) ülke *beyaz ve kızıl* olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Rusya İmparatorluğu yıkılmış ve yaşam şartlarının en zor olduğu dönemler gelmiştir. Kardeşler *kızıl* tarafı seçerek Sovyet Rusya'sında kalmayı tercih ederler. Rus toplumunun hayatı kökten değişmiştir. Değişimlerin en çok hissedildiği alanlardan birisi eğitim ve bilim alanıdır. *Burjuvazi* kökenli pek çok bilim insanı, ülkeden sürülmüş veya yok edilmiştir. Devrim öncesi başlatılan bilimsel çalışmaların yürütülmesine ancak belli ölçülerde izin verilmektedir. Buna örnek olarak Sokolov Kardeşler'in *Beloozer Masal ve Şarkıları* adlı kitabı örnek verilebilir. İlk basıldığı yıl, hakkında on beş değerlendirme yazısı yazılan bu kitap *müstehcen folklor metinleri* içermesi nedeniyle satıştan kaldırılmıştır. Müstehcen ifadeler çıkartılarak kitabın yeniden basılması fikrini de Sokolov Kardeşler kabul etmemiştir. Onlara göre, özgün metnin değiştirilmesi anlam değişmesine yol açmaktadır. Üniversitedeki görevlerinin dışında Boris büyük ölçüde halk kültürü müzeciliğiyle, Yuri ise kütüphanecilik ve koruma ile ilgilenmiştir. Aynı zamanda Sokolov Kardeşler öğrencileri ile birlikte alan çalışmalarına devam etmişlerdir.

1919 yılında 30 yaşındaki Boris, Saratov'da çalışmaya başlar. Boris'in Saratov Üniversitesine gitmesiyle kardeşlerin beş yıl sürecek mecburi ayrılığı başlamıştır. Birbirlerine beş yıl boyunca yazdıkları mektuplar, hem toplumsal hem de özel hayatlarının en zorlu yıllarında onları birbirine bağlayan tek yol olmuştur. Bu mektuplaşmalar ülkenin en trajik dönemine denk gelmiştir. Mektupların posta yoluyla gitmesi, askerî sansür görevlileri tarafından incelenerek denetlenmesinden dolayı haftalar, hatta aylar sürmüştür. Bu nedenle Yuri ve Boris, birbirlerine yazdıkları ve çoğu zaman otuz sayfayı aşan mektuplarını güvenilir, tanıdık insanlar aracılığı ile numaralandırarak göndermişlerdir. Bu mektuplardan 38'i Rus Devlet Sanat ve Edebiyat Arşivi ve Edebiyat Müzesinde yer almaktadır. 2000'li yıllarda ise, bir tesadüf sonucu Tarih Müzesinde, babaları Matvey Sokolov'a ait olan fonda 150'nin üzerinde, bir kısmı 30 sayfayı aşan mektuplar bulunmuştur. Mektupların içeriğine bakıldığında kardeşinden on yıl daha fazla yaşayan Yuri'nin bu mektupları bilinçli bir şekilde babasına ait belgelerin arasında sakladığı ortaya çıkmıştır.

Volga nehrinin kıyısında bulunan ve eski bir ticaret şehri olan Saratov, Boris'i oldukça etkilemiştir. *“Bir yanda dağlar diğer yanda Volga nehri, sıcak bir vadi şehri, temiz caddeler ve caddelerin kenarlarına dikilmiş ağaçlar... Üniversite binaları beni hayrete düşürdü. Muhteşem! Hele kütüphanesi...40000 cilt... Bu kütüphanede çok çalışacağım. Bu düşünce beni anında canlandırdı... Eşyalarım ve kitaplarım da gelirse, bir de iki odalı bir ev bulabilsem, ailece sağlıklı olsak her şey yolunda olacak...”* (Bahtina, 2010: 28.10.1919). Boris'in bu ilk mektubu heyecan ve mutluluk doludur.

Boris, 1912 yılında tez çalışmaları için Almanya'da bulunmuş, Berlin, Leipzig ve Münih'teki etnografya müzelerini ziyaret etmiştir. 1928 yılının yazında, Avrupa ve özellikle İskandinav ülkelerindeki folklor materyallerinin korunması ve sergilenmesi prensiplerinin Rusya'da da *etnopark* olarak uygulanmasını sağlamıştır. Bunun için K. Meyer, H. Naumann, J. Polivka, K. Krohn ve A. Olrik gibi kişilerle irtibat hâlinde olmuş ve bu uzmanların deneyimlerinden faydalanmıştır. Boris dersler dışında folklor, şiir, eski edebiyat ve yerel etnografya üzerine seminerler vermiştir (İppolitova, 2001). Dersleri ve seminerleri 250 kişiyi aşkın bir grup tarafından takip edilmektedir. Bu durum Boris için büyük bir motivasyon kaynağı olmakta ve mutluluk vermektedir. *“Kendimi burada daha özgür hissediyorum. Zamanımı istediğim şekilde düzenleyebiliyorum. Bu moralimi yükseltiyor ve bana enerji veriyor. Haftada dört saat ders veriyorum. Her dersime hazırlanma fırsatım oluyor, Moskova'da buna imkânım yoktu”* (Bahtina, 2010: 18.6.1919).

Moskova'da kalan Yuri, kütüphanedeki müdürlük görevinden dolayı bürokrasi ile yakın ilişkiler içerisindeydi. 1917 yılından sonra pek çok kültürel değer, el yazması fonlarının, arşivlerin, özellikle de daha önce kiliseye ait olan arşivlerin ve koleksiyonların muhafaza edilmesi ve onların halka açık hâle getirilmesi çok zor bir meseledir. Kütüphanelerdeki nadir koleksiyonlar, Yuri'nin gayreti ile zarar görmemiştir. Zengin kültürel koleksiyonlara sahip kişilerin bir kısmı kurşuna dizilmiş, bir kısmı ise kişisel çıkarlar için koleksiyonlarını yurtdışına satma girişiminde bulunmuştur. Yuri Sokolov'un gayretleri ile bu koleksiyonlar devlet kütüphanesine ve arşivlerine nakledilmiştir. Onun ifadesine göre bu halk mirası, saygın bilimsel kurumlara aktarılmalıdır, bunların özel şahıslara satışı hak ve adalete uygun olmayan alçakça bir davranıştır.

Boris, akademik anlamda kardeşi Yuri'den öndedir. Boris profesörlüğünü aldığı zaman Yuri duygularını *“Sen kararlı bir biçimde o yola çıktın, ben ise ona yönelmek için çabalıyorum”* şeklinde ifade eder. Yuri, kardeşinin başarılarından memnuniyet duymaktadır, fakat ona kendince bir nasihatte bulunur: *“Boris, başarıların beni mutlu ediyor. Senden de bu beklenirdi. Fakat Moskova'da yaptığın gibi ilmi amaçlarına hizmet etmeyen işlere çok fazla*

gömülme. *Gücünü akademik faaliyetlerin için biriktir*” (11.6.1919). Yuri'nin profesörlüğe hazırlanmasına yoğun ders yükü ve idari işleri engel olmaktadır.

Yuri, kardeşine yazdığı mektuplardan birinde bir gününü nasıl geçirdiğinden bahseder. Bir gün içerisinde gittiği ve çalıştığı yerler tam 14 ayrı yerdedir! Üniversite, Devlet Maddi Kültür Tarihi Akademisi, Halk Eğitim Enstitüsü, Halk Komitesi Edebiyat Bölümü, Moskova Halk Eğitim Merkezi gibi ülkenin eğitim ve kültür gelişimini doğrudan etkileyen ciddi kurumlardır. Yuri Sokolov buna rağmen *“İşlerin yoğunluğundan bilimle uğaraşacak vakit bulamıyorum. Hâlbuki ruhum oraya doğru akıyor. Yine de aktif bir şekilde çalışmaktan memnunum”* der. 14 Temmuz 1919 tarihinde Yuri ev hapsine tabi tutulur. Ders verdiği gimnazyum okulunda arama yapılır. Yuri'nin ailesi ile yaşadığı ev de o binanın bitişiğindedir. Bir yanlış anlaşılma sonucu olduğu öğrenilen olayın bürokratik işlemleri de günlerce sürer. Bu dört günlük mecburi ev hapsinde Yuri, yarım kalan bir dizi makalesini tamamlar, üç kitabın inceleme raporunu hazırlar. Bu ev hapsi onun kamudaki görevlerinde bulunmasına engel olmuştur: *“Her şerde bir hayır vardır. Bu dört günde deli gibi koşturmadım. Büyük bir memnuniyetle kendi bilimsel çalışmalarımı ilgilendim”* (14.07.1919).

1920'lerde yeni gıda politikası¹⁰⁰ sonucu Rusya'da büyük bir gıda sorunu yaşanır. Yuri'nin yoğun temposuna diğer sorunlar da eklenir: tifo, açlık, kışları ısıtılmayan evler ve parasızlık. Yuri'nin yazdığı mektuplarda sıklıkla şu ifadeler yer alır: *“Herkes zor şartlarda çalışıyor, açlık, üşüme ve gerginlik içinde. Bazıları boyun eğmiş, bazıları isyanlarda.”* Ortak arkadaşlarını soran Boris'e yazdığı mektuplarda çoğu kez *açlıktan öldü, intihar etti, hastalıktan öldü* gibi ifadeler kullanır. Bu zor dönemlerde Moskova'da birkaç resim sergisi, tiyatro gösterisi ve şiir dinletileri Yuri için soluklanmak gibidir. *“...güzelliği kana kana içmek istiyorum, her şey öylesine kasvetli ki.”* Güzellik ve estetik, Sokolov Kardeşler için halk yaşantısının ayrılmaz bir parçasıdır. Güzelliğe olan ihtiyaç, derledikleri folklor ürünlerine de yansımaktadır. Köylü, tarladaki güzel bir çiçeğe bile şiirler yazarken halktan kopan Bolşevikler güzellik ve estetikten de kopmuşlardır. Birer sanat eseri olan mimariyi yıkmış, sanat eseri koleksiyonlarını satmış, gelenekleri ve masalımsı geceleri olan köy yaşantısını yok etmişlerdir. Diğer en büyük sıkıntı parasızlıktır. Yuri, mektuplarında üniversite çalışanlarının maaşlarının ödenmemesinden, gıda maddeleri eksikliğinden, yakacak odun bulunamasından şikayet eder. Bu kadar zorluk ve acıya rağmen Yuri ruhen çökmez: *“Ruhum güçlendi, düşüncelerim ve duygularım netlik kazandı. Nereye baksam acı ve zorluk görüyorum. Kalbim*

¹⁰⁰ 21 ve 28 Kasım 1918 tarihindeki kararname ile ticaret devlet kontrolüne geçirilmiştir ve alım satım işlemleri yerine devlet tarafından sağlanan dağıtıma geçmiştir. Ekmeğin devlet kontrolü dışında satışı yasaklanmıştır. Köylüler ellerinde olan ekmeği devlete vermek zorunda bırakılmıştır. Ekmeğini devlete vermeyen herkes *halk düşmanı* olarak ilan edilmekte ve on yıl hapis cezası ile cezalandırılmaktadır. Bu, köylülerin kendi ihtiyacından fazla ekmeği üretmemesine neden olmuştur (Markova, 2009).

parçalanıyor ama en büyük tesellim kitaplar, ilmi çalışmalar, kültürel ve ruhani değerler. Devrim bize bazı şeyleri daha derinden hissetmemizi öğretti. Ruhum ve dünya görüşüm büyük bir beslenme kaynağı elde etti. Hepimiz, biz ve Rusya bu sınavdan daha bilge ve daha ciddi insanlar olarak çıkacağız” (8.9.1919).

“Sevgili Yura, bilimsel çalışmaların arasında başka işlerle uğraşmanın ne kadar güzel olduğunu şimdi anladım. Senin mektuplarını okuyorum ve Moskova hayatının korkunç olduğunu düşünüyorum. Sinir bozucu, koşuşturmalı ve kimsenin sana minnettar olmayacağı işlerin çok fazla. Gücünü korumaya ve diğer görevlerini azaltmaya çalış. En önemlisi de her şeyden çok fazla etkilenme, aksi takdirde ne enerjin ne de hayatın kalır.... Eğer para gönderebilirsen sana ekmek ve patates göndermek istiyorum; ne yazık ki, benim fazla param yok.”

“Sevgili Borya, gıda maddesi bulmada zorluk yaşıyoruz. Tüm kurumlarda para sıkıntısı çekiliyor. Şehir içinde devamlı koşuşturmadan dolayı ayakkabılar parçalanıyor sürekli tabanını yaptırmak zorunda kalıyorum. İyi ki, en azından bir takım elbisem var” (2.7.1919).

“Küçük bir reçelli poğaça sokakta 25 ruble. Ya kızarmış ördek! Neyse, moralimi bozmak istemiyorum. Akşam yemeği ekmezsiz yedik; Sabah ise küçük bir parça kara ekmek yiyebildik. Evde yiyecek hiçbir şey yoktu. Bir şeyler yemek isterdim fakat yiyecek yok, iştahım ise eskisi gibi çok iyi” (2.9.1919).

Açlığa soğuk hava da eklenir. Yuri yakacak odun bile bulmakta zorlanır, annesine maddi olarak yardım edebilmek için babasına ait kişisel arşivinin (not defterleri, bilimsel çalışmaları, ders notları ve mektupları vs) Müze arşivine küçük bir bedel karşılığında verilmesini önerir fakat annesi bu fikri kabul etmez (8.10.1919).

“Çalışma odamda sakin ve huzurlu akademik çalışmaların hayalini kuruyorum. Bir diğer isteğim ise güzel bir yemek yiyebilmek. Bir aydır bir dilim et ve yağ yiyemedim. Fiyatlar ateş pahası. Para ise hiç yok. Neyse boş ver. Önemli olan açlıktan ölmemektir. Karnımın tok olması ve bilimsel çalışmalarımı yapabilmek, benim ulaşılmaz hayalim” (8.10.1919).

Yuri'nin üniversite yıllarından itibaren hayali, bilim insanı olmak, profesörlük sınavını verip öncelikli olarak bilim ile uğraşmaktır. Entelektüel bir ailede yetişmesi, bilimsel çevresi ve kardeşi ile olan ortak ilgi alanları onun hayat çizgisini belirlemiştir. Yaşadığı yoğunluk, hastalıklar ve açlık bile onu bu yoldan geri çevirmemiştir. “Ben artık sadece Tanrı'ya güveniyorum, şu anda hiç olmadığım kadar dine yakınam. Bu beni umutsuzluktan kurtarıyor ve bana mücadele gücü veriyor”. Yuri'yi ayakta tutan bir diğer şey, kitaplar olmuştur, bir keresinde eşine şöyle yazmıştır: “Kitaplar bizi kurtarıyor... Kitaplar hayatın bu zor anlarında Boris ile ikimizi teselli ediyor.”

Boris'in Saratov'a gittiği ilk dönemdeki yaşam ve çalışma koşulları Moskova'ya göre daha iyi durumdadır. Bu dönem Boris'in kısa süren ömrü dikkate alındığında, hayatındaki en verimli dönem olmuştur. Bu yıllarda büyük bir Etnografya Müzesi¹⁰¹ kurulmuş, ilk gazetecilik ve yayıncılık faaliyetlerini gerçekleştirmiştir. Saratov yıllarına aile saadeti, açlık, çalışma ve çeşitli hastalıklar sığdıran Boris, 29 Aralık 1919 tarihinde yılında üniversitede tutuklanır ve Moskova'ya götürülür; ancak, 22 Şubat 1920'de tarihinde serbest bırakılır. Boris ne için tutuklandığını, hapiste bulunduğu dönem boyunca öğrenememiş ve öğrenmek için de çaba harcamamıştır. Daha sonra kaçak ve devrim karşıtı bir kişiyle aynı adı ve soyadı taşıdığı için yanlış anlaşılmaya maruz kaldığı ortaya çıkmıştır. Boris, bu olay karşısında cesur bir tavır sergilemiş ve bazı değerleri yeniden gözden geçirme ihtiyacı hissetmiştir: *“Benim hayatım acı ve gözyaşı denizinde mutlu bir masalmış”, “Moskova'daki durumu düşündüğümüz zaman bize kalan şikâyet etmemek ve Tanrı'ya şükretmektir.”*

Zor durumda olan insanlara yardım etme isteği ve gerekliliğini eşi Vera da desteklemiştir. Boris'in annesine yazdığı mektubunda Vera, bu tutukluluk olayının aile mutluluğunun ve ihtiyacı olanlara yeterince yardım etmemenin bedeli olduğundan bahsetmiştir. Boris'in de dile getirdiği gibi *“ruhlarımız yücelsin, böylece hayatı ve insanları daha iyi anlayabiliriz, daha fazla sevmeyi ve acımayı öğrenebiliriz.”*

Özgürlüğüne kavuşan Boris Sokolov, sekiz ay süreyle dekanlık görevini yürütür. Kendisinin de itiraf ettiği gibi dekanlık görevi onun için bir yükür. Sokolov Kardeşler, buldukları idari görevleri bir zorunluluk ve akademik çalışmalarına birer engel olarak görmüşlerdir. Profesörlük sınavına hazırlanmak için zaman eksikliğinden şikâyet eden Yuri, sevdiği işi yapamamaktan yakınır; Boris ise, dekanlık görevi ile ilgili olarak kardeşine şöyle yazar: *“...keşke istemediğim ve yapmak zorunda kaldığım dekanlık görevinden kurtulabilsem, o zaman mutlu bir insan olabilirdim.”*

Boris, 1880 yılından itibaren var olan Saratov Bilimsel Arşiv Komisyon üyesi olduktan sonra hayalinde canlandırdığı Etnografya Bölümünü kurarak başına geçer. Üniversitelerde yetiştirdiği talebeleri ise ona katılarak düzenli bir şekilde etnografya seminerleri düzenlemeye başlarlar. Mektuplarının birinde Boris, *“seninle yan yana yürümemiz beni çok mutlu ediyor. Hayatlarımız birbirini tekrarlıyor”* şeklinde yazar. Gerçekten de öyledir. 1920 yılında her ikisinin de birbirinden habersiz düzenledikleri alan gezisindeki uygulama

¹⁰¹ Etnopark 1 Haziran 1924 tarihinde açılmıştır. Saratov'dan ayrılan Boris müze müdürlüğü görevini yürütmeye başlamıştır. Rus ve SSCB'deki diğer halklara ait yaklaşık 50 bin etnografik obje barındıran müze etnogaleri ve etnopark bölümlerinden oluşuyordu..Boris'in 1930 yılında ölümünden sonra (Skansen müzeciliği ve Rusya'da *Açık Hava Müzesi* kitabını yazarken) *'eski etnografyayı'* yansıtan objeler gereksiz görülmüş, müze çalışanları tutuklanmış, sürgüne gönderilmiş veya kurşuna dizilmiştir (İppolitova, 2001).

metotları, köylülerin karşısında öğrencilerden oluşan koronun halk şarkıları söylemeleri, geziye katılan kişi sayısı (22) ve aynı sıralama ile raporlama yapmaları dikkat çekicidir. Öyle ki, kardeşinden bu geziyi anlatan mektubu alan Yuri, şöyle cevap verir. “Benim gezimi anlatmak için mektubun başındaki Sevgili Yuri’yi, Sevgili Boris diye değiştirerek aynı mektubu sana gönderebilirim” der.

1919-1923 yılları arasında Rusya’da en çok açlık çeken bölgelerinden birisi, Boris’in de bulunduğu Volga bölgesidir. Boris, Etnografya Müzesinin bir bölümünde açlığın kanıtlarını belgeleyen örnekler sunmuştur.¹⁰² Boris, açlık çeken halk için verdiği mücadeleden dolayı bir karşılık veya ödül beklememektedir. Sokolov Kardeşler’in her faaliyetindeki çıkış noktası ahlak değerleri ve vicdanları olmuştur. Boris’in Saratov’daki hükümet temsilcileriyle olan ilişkileri oldukça ılımlıdır. Fakat bu yalnızca görünen kısımdır. Boris ve üniversitedeki diğer profesörlerin bölgedeki insanlara yardım yapması yasaklanmıştır. Buna rağmen, açlık çeken halk için tüm üniversite çalışanlarına yardım çağrısında bulunmuştur: “Bolşevik olmamama rağmen, manevi hayatım gereği uzak durarak ‘huzurlu’ zamanların gelmesini bekleyerek bir köşede bekleyemem.” Boris’in öğrencileri de ona bu konuda destek olmak için Ukrayna’dan ekmek getirmek üzere yola çıkarlar. Seyahata katılan öğrencisi Valeriya Pavlovna’ya yazdığı notta Boris şöyle der: “Sevgili Valeriya Pavlovna! Açlık çeken halka yardım etme konusundaki kararlığınız, manevi olarak yalnızca sizi değil, biz ‘etnografı’ özellikle de beni güçlendirmektedir.”

Saratov’da yalnızca hastalık ve açlık yoktur. Burjuvazi diye sınıflandırılan pek çok kişi tutuklanmış veya yaşadığı evden sürülmüştür. “Evlerinden kısa süreliğine ayrılan insanlar döndüklerinde evlerine artık birkaç ailenin yerleştirildiğini görüyorlar.¹⁰³ İnsanları yirmi dört saat içerisinde başka yerlere taşınmak zorunda bırakıyorlar; şehirde kaygı ve telaş hâkimdir. Pek çok memur tarlada çalışmaya gönderiliyor. Pek çok profesör, üniversitenin laboratuvarında yaşıyor. Tüccarlar, rahipler, üst düzey bürokratlar ve profesörlerin evi arıyor ve tutuklanıyorlar. Gece 11’den sonra tutuklanma korkusundan kimse dışarı çıkamıyor” (14.7.1919).

Sokolov Kardeşler zor durumda olmalarına rağmen üniversitedeki hocalarına ve dostlarının sıkıntılarına karşı duyarlı olmuşlardır. “Duyduğuma

¹⁰² Boris Sokolov 1921 yılının Ekim ayında Saratov’da Etnografya Müzesine bağlı bir Açlık Müzesi kurar. Bu Açlık Müzesinin Ural bölgesindeki açlığı yansıtmaya ve unutturmaması amaçlanmıştır. Müzede fotoğraflar, videolar, broşürler, objeler ve yemek örnekleri yer almaktadır. Bu sergi günümüzde Saratov Bölgesel Etnografya Müzesinde bulunur.

¹⁰³ Özel mülkiyet hakkı iptal edilmiştir. Tüm toprak, ev vs. taşınmazlar süresiz halk mülkiyetine geçerek çalışanların hizmetine verilmiştir. Kişi başına bir oda düşen evler zengin evi olarak kabul edilerek odalar şehirlerdeki işçilere verilmiştir. İki hafta içerisinde kendilerine yeni ev arkadaşı bulamayan ev sahiplerinin evlerine onlara sorulmaksızın devlet tarafından yeni sakinler yerleştirilmektedir (Vorobyeva, 2015).

göre A. A. Şahmatov çok zor dönemler geçiriyor, acaba ona özel bir teklifte bulunma ve iyi bir avans verme imkânımız yok mudur?” Yuri, bu konuyla ilgilenecek kardeşine yazdığı cevapta şöyle der: “...evet İ. İ. Sreznevski, Şahmatov’un maddi anlamda büyük sıkıntılar çektiğini söyledi. Ben ona bir teklifte buldum. Şahmatov “Literaturnıy Yazık” kitabının yeniden baskısı için izin verirse ona bir avans verebiliriz” (Bahtina, 2010). Prof. Şahmatov’dan söz ettikleri satırlar sevgi doludur. Onun ölümü Sokolov Kardeşler için yalnızca bir hocalarının veya akıl danıştıkları bir kişinin ölümü gibi değil, adeta babalarının ölümü gibi algılanmıştır. Yuri’nin not defterinde yer alan satırlar şu şekildedir: “Bilimler Akademisi bir değerini daha yitirdi, bilim dünyası öksüz kaldı. Bilim gençliği koruyucu meleğini, ahlak sahibi bir hâkimi ve ilham kaynaklarını yitirdi.”

Birbirine büyük bir sevgi ve sadakatle bağlı olan iki kardeşten Boris, daha olgun, daha mantıklı bir ağabey rolündedir. Bazen Yuri’nin savurganlığını, bazen bir şeye körü körüne bağlanmasını, bazen de kendini çok fazla idari işlere kaptırmasını eleştirir, Yuri ise bunu kendince şöyle savunur: “Tolstoy, Anna Karenina romanında bilimi, toplumsal faaliyetleri, kâğıt oyunlarını ve romanları bir tür sarhoşluk olarak adlandırır. Herkes kendince sarhoş olur. Sen yalnızca bilimsel çalışmaların için mi tutkulu davranıyorsun? Senin de bilimsel çalışmaların, verdiği seminerler, müzecilik işin, toplumsal işlerin bir tür sarhoşluk duygusu değil midir? Bu şekilde kendinden, dertlerinde seni saran kabuslardan kaçırıyorsun...” Bazen de, Yuri ruhen ve bedenen çöktüğünde ona satırlarıyla destek olur. “Senin enerjine ve üretkenliğine hayranım. O kadar çok yerde çalışıyorsun ve bunu o kadar iyi yapıyorsun ki. Yalnızca kütüphanelerin korunması için yaptıkların bile yeter. O kadar çok kültürel değeri korudun, taşıdın ve aktardın ki. Eminim ki, bunun için seni iyi bir şekilde yad edecekler ve sana teşekkür edeceklerdir. Günümüzdeki eleştirilere ise fazla kulak asma. Şunu farkettim ki, enerjik, çözüm odaklı, çalışkan, inisiyatif sahibi biri olduğun zaman seni diri diri gömmek için hazır bekliyorlar. Lütfen, moralini yüksek tut, bu eleştiriler düşünen ve işini yapan insanların ortak kaderidir.”

Yuri, 1920 yılında özel hayatında bir yıkım yaşar. Eşi Zoya’nın ihanetine uğrar. Yuri öfke, hırs ve intikam duygularına kapılmadan sabırla onun dönmesini bekler. Yuri’nin idealleri, üniversitedeki faaliyetleri, kardeşi ile olan güçlü ilişkisi ve üniversitedeki arkadaş çevresiyle buluşmaları, evde tartışma sebebi olmaktadır. Devrimden sonra Yuri’nin idari işlerindeki yoğunluk ve maddi zorluklardan dolayı aralarındaki uçurum git gide artar. Yuri’nin eğitim verdiği kurumların yeniden yapılanması, müzelerdeki sıkıntılar ve verdiği dersler, onun tüm vaktini ve gücünü almaktadır. Evde ise, acımasızca eleştirilere ve suçlamalara maruz kalır, çok para kazandırmayan mesleği küçümsenir ve idealleri kabul görmez. “Borya, bir fırtınanın kopacağını zaten hissediyordum ve bu fırtına üç günde koptu. Ruhumla beni yıktığını

düşünüyordum fakat Tanrı'ya şükürler olsun ki ruhum hâlâ yaşıyor... Tanrı'dan dileğim, benim yaşadıklarımı senin yaşamaman. Mutluluk karşılıklı anlayış ile inşa edilir. Bu yaşanan olayı nihai darbe olarak değil bir uyarı olarak kabul ediyorum” (Bahtina, 2010: 403). Boris ise kardeşinin bu kararını onaylamaz. *“Zoya'nın sana olan sevgisi yoktu ve olmayacak. Boşuna hayaller kurup onu idealleştirme. Çocuklarınız mutluluğun değil, kederin tanıkları olacaktır. Bunun bilincine var. Fedakârlık yapman boşuna. Sen gençsin; heyecanla, yeni fikirlerle, ilmî ve ruhani amaçlarla dolusun. Zengin manevi gücün için bir alana ihtiyacın olacak. Aile içindeki çatışmaları ve kavgaları içine atman sana bir kez verilen hayat karşısında işlenen bir suçtur.... Senin tüm yüce gönüllülüğüne ve affetmene rağmen ona karşı saygını onaramazsın. Sen daha önce de senin saygını çok hak etmediğini görmüştün”* (6.10.1920) (Bahtina, 2010: 405). Boris haklı çıkar, Zoya evine geri döner, fakat evlilikleri uzun sürmez. Yuri'nin ailesini bir arada tutma çabalarına rağmen evliliği biter. Yuri de Kiev Üniversitesi mezunu edebiyatçı, tercüman, Fransız edebiyatı uzmanı Prof. Valentina Dınnik-Sokolova (1898-1979) ile 1923 yılında evlenir.

Rusya'nın en zor zamanları olmasına rağmen Yuri, bu dönemi etnografya açısından çok verimli bulur. Halk tiyatrolarında, parasızlık nedeniyle toz tutmuş eski sandıklardan geleneksel kıyafetler, örtüler, aksesuarlar gün yüzüne çıkarılmış, bir köşede unutulmuş dokuma tezgâhında kumaşlar dokunmaya, ihtiyaçların giderilmesi için tüm geleneksel yöntemler kullanılmaya başlanmıştır. Yuri'ye yazdığı mektupta Boris, *“Halk sanatına karşı olan ilgi git gide artıyor, bu alanda çalışan kişi ise oldukça az”* veya *“Babamızın bize öğütlediği gibi biz günümüz toplumuna, halkımızın en güzel olgularının muhafazası ve desteklenmesi için bir tür tesirde bulunmalıyız. Hiçbir zor durum, kabus, düşüşler ve yanılgılar bizi, eski 'halk severlerin' yaptığı gibi halkı küçük görüp nefret etmemize sebep olamaz.”* Yuri de aynı duygular içerisinde. *“Vaktimiz olsaydı, Rusya'da halk biliminin gelişmesi için o kadar çok faydalı şeyler yapılabilirdi ki.”*

Yuri ve Boris tüm hayatlarını etkileyen Ekim devrimi ile ilgili olarak, o dönemlerde keskin ifadeler kullanmaktan kaçınmışlardır. Ancak devrimin sonuçları konusunda, Yuri'nin görüşleri şu şekildedir: *“...hafızamda, son beş yılda yaşadıklarımızı yokladım. Gerçekten de bu beş yıl içerisinde o kadar çok acı, kaygı ve çok az mutluluk yaşandı ki. En korkuncu ise, kültürel geri kalmışlığımız ve cehaletimiz. Fakat inanıyorum ki, halk güçlü sarsıntının etkisi ile engellenemez bir şekilde bilime ve kültüre yönelecektir ve Rus halkı bu yoldan hiçbir zaman sapmayacaktır”*. *“Bugün müzede, bizim kuşak bilim insanlarının önceki nesilden daha zayıf olduğunu konuştuk. Bir önceki neslin çalışma azmi ile karşılaştıracak olursak, onların eline su bile dökemeyiz. Haklısın, metodlarımız daha iyi, olgulara daha geniş bir açıdan bakabiliyoruz; dar görüşlü değiliz, fakat bizler birer Şahmatov değiliz, Doblevski, Veselovski,*

Buslayev, M. Sokolov hiç değiliz. Elbette dönem, yaşam koşulları çok önemlidir. Onların bilimsel çalışma için imkânı ve zamanı daha fazla idi. Bizim ise buna imkânımız yok. Son birkaç yıldan söz etmiyorum bile. Tüm kuşağa yazık oldu. Halbuki hepimizin yeni yolları, yeni arayışları vardı. Şimdi ise her şey sönükleşti, tükendi, yerle bir oldu... Birileri popülerleşmeye yöneldi, üniversitedeki eğitimde ileri gitmekten korkar oldu, bilimsel coşku ve fedakârlık artık yok” (Bahtina, 2010: 201).

Sokolov Kardeşler’in diğer önemli saha araştırması 1926-28 yılları arasında yaptıkları *Rıbnikov ve Gilferding’in izinden* (Po sledam Rıbnikova i Gilferdinga) adlı gezi olmuştur. Daha önceki tüm folklor türlerini derleyen gezilerinden farklı olarak bu gezide yalnızca epos derlenmiştir. Rıbnikov ve Gilferding’ten sonra 60-70 yıl içerisinde epos geleneğindeki değişimler araştırılmıştır.

Boris en verimli çağında Moskova’da 30 Temmuz 1930’da böbrek hastalığından vefat etmiştir. Boris’in ölüm haberini alan P. G. Bogatryov “*şahsen benim için onun ölümü telafi edilemez bir kayıptır. Bilimsel çalışmalarında ona çok şey borçluyum. Şahsi konuşmalarından olmasa bile basılı çalışmalarından daha fazlasını öğrenmek isterdim... Hiç unutmam, benim ve Roman Yakobson’un Etnografya Topluluğu’nda sunduğumuz ilk bildirimden sonra birisi, ironik bir şekilde bizleri “Sokolov Kardeşler Okulu” diye adlandırmıştı. Bence bu, bizim için en güzel övgüydü”* (Bahtina, 2000).

Çağdaşları onlara, P. N. Sakulin’in adlandırdığı gibi, Rusya’nın Grimm Kardeşler’i derdi. Mizaçlarında, kişiliklerinde, bazen de ilgi alanlarında farklılıklar olmasına rağmen, konulara olan yaklaşımları ve birbirlerine duydukları sevgi ve şefkat aynıdır. İkiz kardeş olarak aralarında sadece kan bağı yoktur, ruh ve bilim kardeşliği de vardır. Yuri, P. N. Sakulin’e yazdığı bir mektubunda bunu itiraf eder: “*Ben hâlâ iki kişi olarak ve iki kişi yerine çalıştığımı düşünüyorum, bütün hayatımız boyunca yaptığımız gibi. Bir gün bilincim Borya’nın artık yaşamadığını algılayacak mı? 41 yıl içinde oluşmuş olan psikolojiyi değiştirmek mümkün değil”* (Bahtina, 2000). M. Azadovski’ye yazdığı mektupta ise, “*Onsuz varlığımı düşünmek çok zor. Onunla birlikte başlattığımız çalışmaları devam ettireceğim ve yayınlayacağım.”* Fakat Yuri’nin hayalini kurduğu çalışmalarına başka bir engel çıkar. Folklor alanı ideolojik mücadelenin alanı hâline gelmiştir. Bu alanda kullanılan metotlar devrim öncesi bilim geleneğine aittir. 1929-1930’lu yıllarda halk kültürü alanında çalışan 92 kişi tutuklanmış; 3 kişi kurşuna dizilmiş, diğerleri sürgüne yollanmıştır (İvanova, 2009: 429). Aynı davadan yargılanan ve sekiz ay hapisle kalan V. Ya. Propp, 1934 yılına kadar yaşananları şöyle özetler: “*Şu anda hayatımın en zorlu dönemi olan hapis ve boşanma sürecimi düşündüğümde, aynı dönemlerin aslında benim hayatımın en mutlu dönemleri olduğunu görebiliyorum. En azından dayanma gücüne sahiptim”* (Propp, 2002: 316).

1934 yılına kadar soruşturma listesinde bulunanlar arasında Yuri Sokolov'un adı da yer almaktadır. S. B. Bernstein'e göre, Yuri'nin *kıyım*'dan kurtulma nedeni onun I. Yazarlar Kurultayı için hazırlık yapan M. Gorki'nin folklor danışmanı olması ve bu nedenle de hükümet için gerekli olmasıdır (İvanova, 2009:503).

1929-1931 yılları arasında yürütülen etnografya tartışmaları sonuçlanmıştır¹⁰⁴. Etnografyanın bağımsız bir disiplin olarak varlığı yasaklanır ve etnografya bölümleri kapatılır. Böylece halk bilimcilerin folklorun edebî doğasına yönelmeleri ile birlikte *halk kültürü* ve *halk sanatı* terimi yerine özellikle *folklor* terimi kullanılmaya başlanmıştır. *Sözlü şiir*, *sözlü edebiyat* terimini çalışmalarında özellikle kullanan Yuri, etnografyadan ayrılmayı amaçlar. Bu terimlerin kullanımı ile ilgili makalesi kendisinin de editörlüğünü yaptığı ve sadece birkaç kez basılan *Hudojestvennyy Folklor* adlı dergide yayımlanır. *Folklor* terimi araştırma materyali, *folkloristika* terimi ise bu materyali inceleyen bilim dalı olarak Sovyet biliminde yerini alır. Bu dergi 1920'lerde folklor alanında çalışanların (yurt dışındaki araştırmacılar dâhil) en iyi süreli yayını olarak kabul edilir (İvanova, 199: 59). Yuri'nin katkısıyla, folklor bilimi yeniden değerlendirilmiş ve böylece dönemin Rus bilim çalışmalarının içinde kalabilmiştir. 22 Haziran 1931'de Bilimler Akademisinin folklor tartışmasının yürütüldüğü toplantısında Yuri, *Yapılanma Döneminde Folklorun Anlamı ve Folkloristler* adlı bildirisinde ısrarla folklorun edebiyat ile olan ilişkisine değinmiştir (Sokolov, 1931). Devrimin geleneksel folklor türlerinde yarattığı değişimler, sanatsal yaratıcılıktaki olgular, yeni dünya görüşü ve yeni yaşam tarzı, Yuri Sokolov'un saha çalışmalarının araştırma konularını oluşturmuştur (Korotin, 1966: 4).

Kardeşinden 11 yıl fazla yaşayan Yuri, Sovyet halk biliminin oluşmasında önemli rol oynamış ve folklorun, bağımsız bir disiplin olarak üniversitelerde okutulmasını sağlamıştır. Dağınık olan çalışmaların bir çatı altında toplanması çalışmalarını yürüten Yuri Sokolov, 1933 yılının Aralık ayında, M. Gorki'ye Moskova'da folklor üzerine herhangi bir akademinin veya enstitünün olmamasından şikâyet eder. Folklor alanındaki dağınıklığı gidermek için 1933 yılında, kendisi ve kardeşine ait kişisel arşivleri bir merkez oluşturmak amacıyla Devlet Edebiyat Müzesine bağışlar. Folklorun içinde bulunduğu zor durumdan söz eden pek çok bildiri, makale ve köşe yazısı kaleme alır.

Folklor üzerine üniversite ve okullarda okutulacak, kapsamlı bir kitabın yazılması, Sokolov Kardeşler'in hayalidir. Bu kitabın bir kısmını oluşturan bölümler Boris tarafından yazılmıştır. Onun ölümünden sonra, 1938 yılında

¹⁰⁴ 1920'lerde kıyım (repressiya) maruz kalan ve tamamen yasaklanan bilim dalları arasında *etnografya* yıkımdan kurtulmuştur fakat bağımsız bir disiplin olması engellenmiştir. Bağımsız disiplin olarak kabulü 1950'li yıllarda olmuştur. *Burjuvazi* disiplini olarak etnografya ve ilgili disiplinlerde çalışan yaklaşık 500 bilim insanı etkilenmiştir (ölüm cezası, sürgün, hapis cezası) (Repressirovanniye etnografi 2002: 2).

Yuri, kalan kısımları da tamamlayarak, uzun yıllar boyunca ders kitabı olarak işlenen bu kitabı yayımlamıştır. *Rus Folkloru* adlı bu kitap Amerika'da üç kez basılmıştır. 1930'lu yıllarda Rus folklorcuların Batı'daki meslektaşları ile doğrudan bir temaslarının olmamasına rağmen, Boris ve Yuri Sokolov'un çalışmaları Avrupa'nın süreli yayınlarında, kitap tanıtımlarında, monografilerde ve bibliyografya taramalarında yer almıştır. Sonraki yıllarda, eski dönem halk bilimcilerin çalışmalarına bazı düzenlemeler getirilse de Boris ve Yuri Sokolov'un yaşarken sahip olduğu konumları değiştirilmemiştir. *Avrupa'da Folklor Tarihi* yazarı G. Cocchiera, 1954 yılında, Yuri Sokolov'u haklı olarak yeni dönem Rus halk biliminin başı olarak adlandırmıştır.

1938 yılında SSCB'de ilk folklor kürsüsü açılır. Kürsüde yalnızca Y. Sokolov ve asistanı E. Pomerantseva yer alır. 1939 yılında Ukrayna Bilimler Akademisine daimî üye seçilen Y. Sokolov, Ukrayna Folklor Enstitüsünün başkanı olur. 15 Ocak 1941'de Kiev'de yapılan Kırımski toplantısında, kendini bilime adayan gençliğe yaptığı konuşmasının hemen ardından vefat etmiştir.

Sokolov Kardeşler'in hayatı Çarlık Rusya'sından Sovyet Rusya'sına geçiş dönemine denk gelmiştir. Yeni dönemin getirdiği kaygılar ve yeni dünya görüşü, alışkın oldukları olgulara yeni yaklaşımlar getirmelerini sağlamıştır. Uzun bir ömür sürmeyen Boris ve Yuri Sokolov Kardeşler emeklerinin karşılığını, yaşarken yayımlanan kitap ve makaleler şeklinde görürler. Ödülleri ise dünyanın güzelliğinin sırrına varan öğrencileri olmuştur.

KAYNAKÇA

1. Gofman E, Mints S. (1948). *Bratya B. M. I Y. M. Sokolovi*, v kn: *Onejiskiye bilini. Podbor bilin I red tekstov* Y. M. Sokolova I V. İ. Çiçerova. Moskva.
2. İppolitova, A. B. *İstoriya muzeya narodov SSSR v Moskve*. EO. No.2. 114-159
3. İvanova T. G. *Bratya Sokolovi i ih sbornik. Skazki i pesni Beloozerskogo Kraya ili zaçem çeloveku kontsa XX veka nujen folklor*. Sokolov B., Sokolov Y. *Skazki i pesni Beloozerskogo Kraya*: sb v 2 kn. SPB.
4. İvanova, T. G. (1999). *İstoriya russkoy folkloristiki XX. veka. 1900-pervaya polovina 1941*. SPB.
5. İvanova, T. G. (2009). *Gosudarstvennaya akademiya hudojestvennih nauk i yiyo rol v istorii russkoy folkloristiki 1920-h godov*. EO: N.3 53-60.
6. Korotin, E. İ. (1965). *Bratya Y. M. I B. M. Sokolov- propagandisti sobiraniya I izuçeniya raboçego folklore*, v kn.: *Ustnaya poeziya raboçih Rossii*. Moskva
7. Korotin, E. İ. (1965). *Skazki i pesni Beloozerskogo kraya bratyev B. M. i Y. M. Sokolovih*, tam je, v.3, Moskva.
8. Korotin, E. İ., (1960). *Jizn naroda i ego tvorçestvo. (Sobiraniye i izuçeniye folklore B. M. I Y. M. Sokolovimi*, Uralsk.
9. Pomerantseva, E. B. (1971). *O teoreticeskih vzgladah* Y. M. Sokolova. Moskva
10. Propp, V. Y. (2002). *Dnevnik Starosti. Neizvestny Propp*. SPB.
11. *Repressirovanniye etnografi*, (2001). Vip. I. Sost. D. D. Tumarkin. M. Vostoçnaya Literatura.
12. Sokolov, B. M. (1910). *Gogol-etnograf*, Moskva: Tipografiya Moskovskogo Universiteta.
13. Sokolov, B. M. (1915). *Skazki i pesni Beloozerskogo kraya.*: (S vvodnimi statyami, fotografiçeskimi snimkami i geografiçeskoj kartoy) Zapisali Boris i Yuri Sokolovi. Moskva.
14. Sokolov, B. M. (1917). *Uproşeniye pravopisaniya*, Moskva: Zadruga.
15. Sokolov, B. M. (2010). *İz dalekih dvadtsatih godov dvadtsatogo veka: ispovedalnaya perepiska folkloristov B. M. Sokolova i Y. M. Sokolovih*. Uçr. Rossiskoy akad. Nauk in-t mirovoy literaturı A. M. Gorkogo; podgot. Teksta, vstp. st. komment. i ukaz. V. A. Bahtinoy. Moskva: İMLİ RAN.
16. Sokolov, Y. M. (1914). *Povest o karpe Sutuluve: (Tekst I raziskaniya v istorii syujeta)*. Moskva.
17. Sokolov, Y. M. (1924). *Ob ohrane knijnih tsennostey na meste*. MK.
18. Sokolov, Y. M. (1935). *Çto takoye folklor?* Moskva: Krest.gaz.
19. Sokolov, Y. M. (1937). *Bilini: Sb. Dlya uçaşçihsysya sred. şkoli*. Sost. Y. M. Sokolov; Pod. Red. B. M. Volina. Moskva: Uçpedgiz.
20. Sokolov, Y. M. (1938). *Russkaya narodnaya pesnya: Sb. Dlya uçaşçihsysya sred. şkoli*. Sost. Y. M. Sokolov; Pod. Red. B. M. Volina. Moskva: Uçpedgiz.

21. Sokolov, Y. M. (1938). *Russkiy Folklor*. Moskva: Uçpedgiz.
22. Vorobyeva, M. V. *Kommunalnaya kvartira v sovetskih kinofilmah i anektotah: Popitka obyomnogo portreta*. Labirint, Jurnal Sotsialno-Gumanitarnih İsledovaniy. No2.1015.

Aleksey Fyodoroviç Losev (1893-1988)

SON RUS FİLOZOF: ALEKSEY LOSEV

Nazifa KUSAEVA*

ÖZET

Bu çalışmada Rus bilim insanı ve filozof Aleksey Losev'in şahsiyeti, düşünceleri, çalışmaları ve hayat hikâyesi ele alınmıştır. İlgilendiği alanlar felsefe, estetik, teoloji, mantık, müzik, matematik, psikoloji, tarih ve eğitim metotları olup bini aşkın çalışması olan A. Losev hayatının büyük çoğunu görme yetisini kaybederek yaşamıştır. *Mit* ve *isim* kavramları ile ilgili kuramları onu XX. yüzyılın önemli filozoflarından yapmıştır. Antik tarih, kültür ve felsefe üzerine yaptığı çalışmalarıyla ise bilim dünyasına eşsiz bir bilgi mirası bırakmıştır.

Anahtar Kelimeler: Aleksey Losev, Rus Felsefesi, Antik Kültür, Mit, İsim.

“Hayatın anlam ve amacını ortaya koyan, hayatın kendisinden de üstün olan o yüce alan, o yüce güç bilgidir. Bilgi korkusuzluk, dayanıklılık ve kahramanlıktır. Bilgi özgürlüktür.” (Losev, 2003: 523). Bu sözler doksan beş yıllık yaşamının neredeyse tamamını bilime, öğrenme ve öğretmeye adanmış çok yönlü Rus bilim insanı ve filozof Aleksey Losev'e aittir. Batıdaki bilim ve felsefe dünyasında oldukça tanınmış olan, Rus din felsefesi çerçevesinde değerlendirilen, adına yayımlar yapılan, sempozyumlar düzenlenen, hakkında ansiklopedik yazılar olan A. Losev kendi vatanında uzun yıllar boyunca dar bir bilim kesimi tarafından sadece antik kültür uzmanı olarak bilinmiştir. Bunun sebebi Losev'in benimsediği diyalektik yöntemle yarattığı ideal, evrensel düşünce ve varlık modelinin Sovyetler Birliği ideolojisi ile uyum sağlayamamasıdır. XX. yüzyıl ile neredeyse yaşıt olan Losev bu yüzyılda yaşanan devrimler, savaşlar ve acımasız insan kıyımlarının sadece şahidi değil aynı zamanda kurbanı da olmuştur. Ona göre şiddet ve anlamsız güç savaşları denizinde batmakta olan insanlığın tek kurtuluşu bilgiye dört elle sarılmakla

* Doktora Öğrencisi, Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü, nazifakusaeva@gmail.com

mümkündür. Fakat bilgi kötülüğe savaş açan ve insanlık yararına hizmet eden bilgi olmalıdır.

Bu düşünceleri kendisine ilke edinen Losev 10 Eylül 1893 yılında Rusya İmparatorluğu'nun güneyinde bulunan Novoçerkask şehrinde dünyaya gelir. Babası hem matematik öğretmeni hem de profesyonel müzisyendir. Losev henüz bebekken babası aileyi terk eder. On altı yaşına geldiğinde babasıyla görüşse de aralarındaki bağları canlandırmak mümkün olmayacaktır. Fakat babasından ayrı yetişmesine rağmen matematik ve müzik tutkusu ondan miras kalan ve çalışmalarına yön veren özelliklerden olmuştur. Annesinin ailesi ruhban kesiminden olduğundan Losev Hristiyan dogmalar doğrultusunda yetişmiştir. Kişiliğinin temellerinin oluşmasında hayatını oğluna adanmış annesinin rolü çok büyüktür. Oğluna dini değerler aşıl原因 annesi okuyup iyi bir eğitim alması için tüm maddi olanaklarını kullanmıştır. Annesini iç savaş yıllarında kaybeden Losev ondan her zaman özlem ve minnetle bahseder: *“Benimle annem ilgilendi. Kişiliğimin gelişmesi ve eğitim almam için tüm gücünü ve olanaklarını seferber etti. Ona minnettardım. Bana onur, dürüstlük ve sorumluluk kavramlarını o aşıladı.”* (Losev, 1988: 357).

1903 yılında bölgenin en önemli eğitim kurumlarından olan Platov Askeri Lisesi'nde (Platovskaya voyskovaya gimnaziya) eğitime başlar. Yüksek kalitede eğitim veren bu lisede genel derslerin yanı sıra Eski Yunan ve Batı edebiyatı ve felsefesi, Latince gibi dersler de verilmektedir. İleride bilimsel faaliyetlerinin büyük kısmını teşkil eden antik kültür ve özellikle de Platon felsefesine lise yıllarında ilgi duymaya başlamıştır: *“Lisedeki öğretmenlerimin üzerimde büyük etkisi var. Lisede muhteşem hocalarımız vardı. Aralarında en sevdiğim eski diller dersine giren İosif Anatolyeviç Mikşa idi. Bendeki Prometheus ateşini o alevlendirdi, antik kültür merakımı o uyandırdı”* (Losev, 1988: 359). Hayatının son deminde biyografi kitabını yazdığı en ünlü Rus filozoflardan V. Solovyev'in eserleriyle de bu yıllarda tanışır ve öğretilerine ilgi duyar, henüz liseyi tamamlamadan tüm çalışmalarını incelemiştir.

Losev'in şahsiyetinin oluşmasında rol oynayan bir diğer unsur da *“ben, neredeyse, her şeyimi ona borçluyum”*, dediği tiyatro olmuştur. Lise yıllarında haftada sekiz kez (pazar günleri iki farklı seansa gider) tiyatroya giden Losev üç senede neredeyse tüm klasik eserleri seyrettiğini söyler. Ayrıca, eve geldiğinde not alır, izlenim ve düşüncelerini kaydeder: *“Edindiğim sahne izlenimlerimden düşünceye dalıyor, bağımsızca düşünme, gördüklerimi kelimelerle kâğıda dökme çabasına doğru adım atıyordum. Tiyatro benim için sanat ve bilimi algıladığım ilk mabedim olmuştur”* (Losev, 1988: 359).

1911 yılında altın madalyayla bitirdiği lisenin yanı sıra o dönemde ünlü İtalyan müzisyen Federico Stadgi'nin müzik okulundan da üstün başarıyla mezun olur. Hem müzik okulunda aldığı eğitimi hem de lisedeki müzik dersleri o denli kalitelidir ki Losev hayatının bir dönemi Moskova Konservatuari'nda

profesör unvanıyla çalışır, müzikle ilgi birçok çalışma kaleme alır. Onlardan biri 1927 yılında yayımlanan *Mantik Konusu Olarak Müzik* (Muzika kak predmet logiki) adlı çalışmasıdır.

Aynı yıl Moskova İmparatorluk Üniversitesi'nde tarih-filoloji fakültesinde eğitime başlar. Umut vadeden başarılı ve çalışkan öğrenci olması hocalarının dikkatini çeker ve 1914 yılında üniversite tarafından Berlin'e gönderilir. Berlin'de Kraliyet kütüphanesinde araştırmalar yapan Losev Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla araştırmalarını yarım bırakarak dönmek zorunda kalır. Savaşa katılmak istese de gözlerinde beliren rahatsızlık buna engel olur. 1915 yılında tarih ve klasik filoloji olmak üzere iki bölümden mezun olur.

Üniversite yıllarında Gümüş Çağ filozoflarıyla tanıştığı *Vladimir Solovyev Anısına Dini-Felsefi Topluğ'u'nun* (Religiozno-filosofskoye obşçestvo pamyati Vladimira Solovyeva) toplantılarına katılır. Burada ünlü Rus filozofları N. Berdyayev, Ye. Trubetskoy, İ. İlyin, P. Florenski, S. Bulgakov ile tanışır. Topluluk kapatılınca Berdyayev'in kurduğu *Özgür Din Kültürü Akademisi* (Volnaya akademiya duhovnoy kulturi) üyesi olur. Bu topluluk da 1922 yılında kapatılır ve Sovyet hükümetini kabul etmeyen birçok filozof ve bilim insanı *Felsefe Gemisi* (Filosofskiy parahod) diye de adlandırılan gemi ile sınır dışı edilir. Losev'in sınır dışı edilmemesinin tek sebebi o yıllarda çok genç olduğu ve adını henüz duyuramamış olmasındandır. Bu toplulukların yanı sıra Moskova Üniversitesi bünyesinde kurulan Psikoloji Bölümü'nün düzenlediği psikoloji toplantılarının müdavimidir.

Üniversiteyi bitirince hocaları tarafından bilim insanı olarak yetiştirilmesi için üniversitede kalması sağlanır. Fakat maaşa bağlanması söz konusu olmadığından çalışmalarını aksatmayarak geçimini çeşitli liselerde din dersi, Latince ve Eski Yunanca dersleri vererek sağlar.

1916 yılında, henüz yirmi üç yaşındayken, *Platon'da Eros* (Eros u Platona), *Aşk ve Doğanın Müzikal Algılanışı* (O muzikalnom oşçuşçenii lyubvi i priroda), *İki Tür Dünya Algılayışı* (Dva mirooşçuşçeniya) gibi bilimsel çalışmaları yayımlanır. 1918 yılında ise Gümüş Çağ döneminin önemli isimlerinden S. Bulgakov, V. İvanov ile Rus din felsefesi üzerine kitap serisi çıkarmayı planlamışlarsa da bu girişimleri gerçekleştirilememiştir. Fakat kitabın giriş makalesi olarak planlanan Losev'in yazdığı *Rus Felsefesi* (Russkaya filosofiya) adlı makalesi 1919 yılında Almanca olarak Almanya'da yayımlanır.

1917 yılında hayat arkadaşı, en büyük dostu ve destekçisi Valentina Mihaylovna Loseva (Sokolova) ile tanışır. 1922 yılında nikâhları din adamı ve Rus din felsefesinin önemli isimlerinden P. Florenski tarafından kıyılır. Matematikçi ve gökbilimci olan Valentina Loseva, ileride önemli akademisyen, üniversite profesörü ve eğitimci olmasına rağmen hayatının asıl amacının Losev'e hizmet etmek olduğunu günlüğünde şu şekilde dile getirir: "benim

yaşama amacım, yeryüzündeki hayatımın anlamı A. F. Losev'e olan sevgidedir."¹⁰⁵

Losev 1918 yılında profesör olarak atandığı Nijnenovgorod Üniversitesi'nde 1921 yılına kadar çalışır. 1922 yılında ise Moskova Konservatuarı'nda profesör unvanıyla müzik, Sanat Bilimleri Akademisi'nde (Akademiya hudojestvennih nauk) ise Estetik dersi vermeye başlar.

Ekim Devrimi'nin ardından yeni bir düzen, yeni bir toplum ve insan modeli inşa etmek üzere edebiyattan ekonomiye eskiye ait tüm değerler, kurumlar, toplumsal sistemler yok edilmeye başlar. Klasik Rus edebiyatı müfredattan çıkarılır, binlerce bilim insanı, sanatçı, subay, siyasetçi ya çalışma kamplarına gönderilir ya da infaz edilir, binlercesi de ülkeyi terk eder. Bu dönemde en çok sıkıntı çeken ruhban kesimi olur. Tüm dinlerin insanı köleleştirdiğini savunan sistem kilise, cami gibi dini mabetleri, dini eserleri ve beraberinde din adamlarını da yok eder. Böyle bir zamanda Losev ve eşi gizlice yapılan dini törenle rahip olurlar. Bu bilgiyi Losev'in ölümünden yıllar sonra ikinci eşi ve öğrencisi Aza Taho-Godi açıklar. Başından hiçbir zaman çıkarmadığı takkesinin aslında rahipliğinden kalan bir simge olduğu için ve bu kimliğini kendisine sürekli olarak hatırlatmak için taktığını belirtir.

Geçimini öğretmenlik yaparak sağlamaya çalışan Losev bilimsel faaliyetlerini de aksatmadan yürütmektedir. Fakat ideolojinin değiştiği, kültürel ve sosyal yaşamın yeniden yapılandırıldığı dönemde Losev'in ilgilendiği alanlar (felsefe ve antik dünya) lüzumsuz bilimler arasında yer aldığından eserlerini yayımlamak ancak kendi imkânlarıyla mümkün olur. Üstelik yazılan eserler için, ileriki dönemlere kıyasla daha rahat olmasına rağmen, yine de, sansürden yayımlanma onayı alınması gerekmektedir. Bu olumsuzluklara rağmen Losev, 1927-1930 yılları arasında ardı ardına sekiz çalışmasını yayımlar. *Sekiz Kitap* olarak adlandırılan bu eserler *Yazarın Yayımı* (İzdaniye avtora) başlığı altında çıktığından tüm sorumluluk yazara aittir. Üç senede yayımlanan eserler şunlardır:

- Antik Kozmos ve Çağdaş Bilim* (Antiçnyy kosmos i sovremennaya nauka)
- Mantık Alanı Olarak Müzik* (Muzıka kak predmet logiki)
- İsmin Felsefesi* (Filosofiya imeni)
- Sanatsal Biçimin Diyalektiği* (Dialektika hudojestvennoy formı)
- Plotinus'da Sayının Diyalektiği* (Dialektika çisla u Plotina)
- Aristoteles'te Platonizm Eleştirisi* (Kritika platonizma u Aristotelya)
- Antik Sembolizmi ve Mitolojisi Üzerine Denemeler* (Oçerki antiçnogo simbolizma i mifologii)
- Mit'in Diyalektiği* (Dialektika mifa)

¹⁰⁵ Aza Taho-Godi, "Losev" JZL, Molodaya Gvardiya, Moskova, 1997
http://thelibrary.ru/books/taho_godi_aza_alibekovna/losev-read.html

Çoğu antik kültürle ilgili olan bu eserleri yayımlamak için çok acele eden Losev'in bu davranışını Taho-Godi şu şekilde açıklar: “*Fakat bu yıllarda A. F. Losev'in çalışmaya başladığı antik ne denli günceldi ve gerekli miydi? İnsanın doğal ortamından koparılmaya çalışıldığı, kültür temellerinin yok edilmeye çalışıldığı zamanlar antik kesinlikle gereklidir. Çünkü çağdaş yaşam temellerinin kökleri antik kültürde saklıdır*” (Losev, 1991: 9). Batı kültürünün ve Hristiyanlığın temeli antik kültüre dayanmaktadır. Bugünkü Batıda var olan toplumsal düzen, değerler sistemi yani maddi ve manevi olgularının tümü antik kültür temelleri üzerine inşa edilmiştir. Hristiyanlık öncesi kendine özgü bir inanç ve kültür yapısı olan Rus toplumu Hristiyanlığın kabulüyle birlikte antik kültür temelleri üzerinde yeniden yapılandırılır. I. Petro reformları ise bu durumu sadece pekiştirir, *resmileştirir*. Bu yüzden Ekim Devrimi sonrası hızlı bir şekilde inşa edilmeye çalışan yeni *inancı* (ateizm) ve yeni değerleri olan toplum düzenine karşı çıkar. Eskinin yıkımları üzerinde kurulmaya çalışılan bu suni düzene tepki olarak geçmiş hatırlatmak ister. Tarih ve geçmiş Losev için çok önemli kavramlardır, henüz öğrenciyken günlüğünde tarihle ilgili şöyle not düşer:

“*I. Eski dönemleri öğrenerek ufkumuzu geliştirmek:*

- a) *tarih olmadan köstebeklerden farkımız yoktur;*
- b) *tarihi anlamak için yeniden yapılanmak, yeni şekillere bürünmek gerekir;*
- c) *yaşam tecrübesi tarihi algıların birikimi ve yeniden işlenmesi neticesinde oluşur. Bu hem tarihi hem özel yaşam için geçerlidir*”.¹⁰⁶

Özellikle antik dünya, Losev için tüm soruların cevapları olan bir kılavuz niteliğindedir. Etrafında olup bitenleri Platon'un *Devlet*'inde en bozuk yönetim şekli olan tiranlığa geçiş dönemi olarak gördüğünden bu düşüncelerini korkusuzca ortaya koyar. Çünkü Losev için gerçek aydın, kendi çıkarına değil *insanlığın mutluluğuna hizmet eden* biridir.

Kısa sürede yayımladığı sekiz kitaptan *İsmin Felsefesi* ve *Mitin Diyalektiği* adlı kitaplar onun filozof olarak dünya görüşünün yer aldığı eserler olmanın yanı sıra özel yaşamını, sağlığını, özgürlüğünü ve geleceğini etkileyen eserler olmuştur.

İsmin Felsefesi

1923 yılında yazılan bu eser 1927 yılında sansür tarafından yapılan kısaltmalar sonrasında yayımlanır. XX. yüzyılın başında Ortodoks Hristiyan Kilisesi içinde Tanrı İsminin anlamı/özü üzerine yapılan tartışmalardan doğan *Tanrı İsmi Öğretisi*¹⁰⁷ (İmyaslaviye) adlı dini hareketin mensubu olan Losev,

¹⁰⁶ Aza Taho-Godi, “Losev” JZL, Molodaya Gvardiya, Moskova, 1997 http://thelib.ru/books/taho_godi_aza_alibekovna/losev-read.html

¹⁰⁷ XX. Yüzyılın başında Rus Ortodoks Kilisesi içinde ortaya çıkan dini bir öğretiler. Bu öğretilerde öne çıkan *Tanrının ismi Tanrının kendisidir* fikridir. Böylelikle Tanrı'nın ismine de bir kutsiyet atfedilmiş olunur.

zamanla bu hareketin öğretilerini tüm isim ve sözcüklere uygulamıştır. Ona göre isim/sözcük sıradan seslerin oluşturduğu bir olgu değildir. İsim temsil ettiği olguyla bir bağlantı içindedir, hatta o olgunun kendisidir. Bu çalışmada isim/sözcük anlamı ve gücünden bahseden Losev onu bir Akl-ı Faal olarak görür. Losev'e göre isim varlığın kendisidir ve isim olmadan dünyadaki her şey anlamsız, kaotik bir hal alır: “İsim- aklın düzeni ve anlam ışığında canlı varlıkların kurdukları akıllı iletişimin elementidir, gizemli suretlerin dürüstlüğüdür ve varlığın canlı enerjisinin idrakidir. Aşık olduğumuzda sevgilinin ismini sayıklayarak onun ismine hitap etmekteyiz. Nefret ettiğimizde ismi aracılığıyla kötüler ve aşağılarımız nefret edileni. İsim aracılığıyla, isimleri telaffuz ederek hem dua hem lanet okuruz. İsmın yaşamının sınırı yoktur, yüceliğinin de ölçüsü yoktur. İsim ve sözcüklerle yaratılmıştır ve var olmaktadır dünya. Her canlı varlığın ismi vardır. Halklar isim ve sözcüklerle yaşamaktadır... İsim dünyayı mağlup etmiştir” (Losev, 1993: 746).

Mitin Diyalektiği

Mit konusu Losev'in tüm yaşamı boyunca incelediği bir konu olmuştur. Fakat 1930 yılında yayımlanan bu kitapta miti felsefe açısından ele alarak ne olduğunu diyalektik metotla açıklar ve sosyal-tarihi gelişim sürecinden ziyade bir *ide/fikir* olarak var oluşunu gösterir. On dört başlıktan oluşan kitapta öncelikle neyin mit olmadığını ispat etmiştir. Losev'e göre mit:

- uydurma değildir;
- ideal bir varlık değildir;
- bilimsel bir yapı değildir;
- metafizik bir yapı değildir;
- bir şema veya alegori değildir;
- sanat eseri değildir;
- özel dini oluşum değildir;
- bir dogma değildir;
- tarihi bir olay değildir.

Öğretiyi benimseyenlere karşı çıkanlar onların dört Tanrı'sı olduğunu ileri sürer: Tanrı-Baba, Tanrı-Oğul, Tanrı-Kutsal Ruh ve Tanrı-İsa. Ayrıca, İsa'nın sıradan bir insan ismi olduğunu ve İsa isminin Tanrı kimliğiyle bir alakası olmadığını vurgularlar. Resmi Rus Ortodoks Kilisesi bu harekete karşı çıkmıştır. *Tanrı İsmi Öğretisi* İslamiyet'teki Esmâ-ül Hüsnâ ile benzerlik taşımaktadır.

Öyle ise mit nedir:

- *Mit sözcüklerle ifade edilmiş mucizevi, kişisel tarihtir;*
- *Mit düşünce ve yaşamın zaruri, hatta transandantal (aşkın)- zaruri kategorisidir denilebilir;*
- *Mitte tesadüfi, gereksiz, keyfi, uydurulmuş hiçbir şey neredeyse yoktur;*
- *Mit orijinal ve son derece net olan gerçektir. (Losev, 1991: 21-186).*

Özellikle sosyal mitler üzerinde duran Losev mitlerin yok olmadığını, sadece birinin yerine ötekini geçtiğini söyler. Mit onun için bir ide/fikirdir ve yaşadığı dönemde bu tür *ide/fikir-mit* olarak *sosyalizmi* görür. Bununla kalmayıp zorla tek doğru olarak kabullendirilmeye çalışılan bu mitin felaketi doğuracağını savunur. Çünkü herhangi bir fikrin tek doğru olma iddiası her zaman dünyaya, bilime ve farklı dünya görüşleri gibi kategorilere karşı özgür olmayan, önyargılı bir tutum sergileme tehlikesi barındırır. Bu da fetişizmi, bir fikrin ilahlaşmasını kaçınılmaz kılar. Bir fikrin kitleler üzerindeki etkisi de göz önünde bulundurulduğunda fetişizme uğramış bir fikir, daha geniş bir biçimde ele alırsak, mite dönüşmüş bir fikir küresel boyutta bir sonuç yaratabilir. Bütün toplum bu mitin öne sürdüğü kanunlar çerçevesinde yaşamak zorunda kalır ve hiçbir bilim mitin aksini ispat edemez. Çünkü gerçek bilim hipotetik bir olguyken mitte ise tek ve egemen bir fikrin hüküm sürmesi söz konusudur. Mit mutlak, dogmatik ve tartışmaya açık olmayan olgu ve varlıklara dayanır. Bu da bilimin, sanatın, dünya görüşü kuramlarının, felsefenin, ekonominin, kişisel ve toplumsal bilincin normal algılanmasını ağır biçimde tahrif etmektedir (Losev, 1991: 14). Losev'in gözünde Sovyet-Komünist ideolojisi böyle mitlerden biridir. Nazi Almanya'sında ortaya çıkan ve yüzeysel bakışta bilimsel kanıtlara dayandırılmış (Losev sosyal mitlerin yanı sıra bilimsel mitlerin varlığından da söz eder) temiz ırk fikri ve doğurduğu felaketler de bu düşünceye örnek olarak gösterilebilir.

Mitin Diyalektiği kitabı sakıncalı olduğu düşünülen kısımları çıkarılarak yayımlanma onayı alır. Fakat Losev kitabı yayınevine verirken çıkarılan yerleri tekrar dahil etmiştir. Başına geleceklerin farkında olduğu halde kitabını ilk haliyle yayımlama kararını şöyle açıklar: “*O yıllarda filozof olarak hızlıca büyüyordum, Sovyet sansürünün çemberi içinde kalmak çok zordu... Konuşma ve kendimi ifade etme imkânsızlığından boğuluyordum. İşte bu yüzden sansürden geçtikten sonra da çalışmalarına, ‘Mitin Diyalektiği’ de dahil, kaçak bir şekilde eklemeler yaptım. Tehlikeli olduğumu biliyordum ama bir filozof, bir yazar için kendini ve çiçek açmakta olan bireyselliğini ifade etme isteği, bunun tehlikeli olabileceği düşüncesini yenmiştir*” (Losev, 1991: 14).

Kitap yayımlandıktan sonra Losev hakkında soruşturma açılır, L. Kaganoviç kitabı *devrim karşıtı ve gerici eser* olarak nitelendirir. Ardından Maksim Gorki de *İzvestiya* ve *Pravda* gazetelerinde yayımlanan *Doğayla Savaş*

Üzerine (O borbe s prirodoy) adlı makalesinde Losev'in tutumunu eleştirerek onu *akılsız, bilgisiz ve ölmek için geç kalmış ama çürümeye başlamış bedeniyle havayı kirleten*¹⁰⁸ biri olarak sıfatlandırır. Netice olarak Losev ve ardından kısa süre sonra yayım işlerini yürüttüğü için eşi de tutuklanır. Losev on yıl ağır iş cezasına çarptırılır. Suçlular tarafından iki yıllık kısa bir sürede inşa edilen (1931-1933), tahminen iki yüz bin kişinin hayatını kaybettiği Belomorsko-Baltiyski Kanalı yapımının yürütüldüğü çalışma bölgesine gönderilir. Valentina Loseva ise Sibirya'daki çalışma kamplarından birine gönderilir.

İnsanın zor dayanabileceği ağır iş ve yaşam koşulları sebebiyle görme yetisini büyük oranda kaybettiğinden engelli statüsüne alınarak masa başı işine geçirilir. Losev çalışma kamplarında üç yıl geçirir. Bu dönemde bilimsel faaliyetleri fiilen durdurulmuş olsa da zihni ve hayal gücü sürekli çalışmaktadır ve ileride yayımlayacağı birçok çalışmasının ve edebi eserlerinin taslağını bu dönemde zihninde oluşturmuştur. Eşine yazdığı mektupta yazmadan ve düşünmeden yapamadığını şöyle ifade eder: “*Canım, ben bir yazarım, edebi çalışma olmadan edemem, ben bir düşünürüm, düşünce, zihinsel çalışma olmadan yapamam*” (Taho-Godi Ye, 2004: 9). Hapis yıllarında çalışmalarını aklında düzenleme alışkanlığı ileride görme yetisini tamamen kaybettiği zaman işine yaramıştır. Belki de bu yüzden *zorlukların da bazen iyi ve faydalı olduğunu, insanda direnç uyandırdığını* söyler.

1933 yılında Belomorsko-Baltiyski Kanal'ın inşaatının bitimiyle Losev ve eşi de serbest kalır, tüm suçlamalar kaldırılır ve bilimsel faaliyetlerine dönmelerine izin verilir. Fakat Losev'e felsefeyle ilgili çalışmalar yapmak yasaklanır. Moskova'ya döndüğünde, ideolojiden uzak olduğu düşüncesiyle, eşile beraber matematik felsefesi üzerine çalışır. Bunun yanı sıra estetik ve antik dünya üzerine çalışmalarına devam eder, Platon, Aristoteles ve Plotinus gibi birçok filozofun eserlerini çevirir. Stalin'in ölümüne kadar eserlerini yayımlayamayan Losev çalışmaktan ve yazmaktan asla vazgeçmez. O dönem yaptığı birçok çalışması II. Dünya savaşı sırasında evlerinin bombalanmasıyla yok olur.

Losev bilimsel çalışmalarının yanı sıra öykü ve şiir de yazar fakat yaşamı süresince bunları yayımlamaz. Bu eserler ölümünden on beş yıl sonra 2002 yılında *Ben XX. Yüzyıla Sürgün Edildim* (Ya soslan v XX vek) adı altında iki cilt olarak yayımlanır. Edebi sanatı XIX. yüzyıl Rus klasik edebiyatı gelenekleriyle (özellikle de F. Dostoyevski çizgisi doğrultusunda) XX. yüzyılın başında var olan Rus Sembolizm akımının özelliklerini barındırır. Çoğunlukla da *Post-sembolist*, Hristiyan Varoluşçu Anti-ütopik nesir yazarı olarak değerlendirilir. Eserlerinde seçim özgürlüğü, insanın dünyadaki var oluşunun

¹⁰⁸ Maksim Gorki, *O borbe s prirodoy*. http://book.ru/authors/gor_kii-maksim/o-bor_be_384.html adresinden Mayıs 2017 tarihinde alınmıştır

anlamı ve anlamsızlığı, Tanrı olmadan var olabilme çabası gibi varoluş felsefesinin başlıca problemlerini ele alır (Taho-Godi, 2004: 43) .

1938-1941 yılları arasında maddi geçimlerini sağlamak için Kuybişev, Poltava, Çeboksar gibi şehirlerde antik tarih üzerine ders verir. 1943 yılında da filoloji bilimleri alanında doktor unvanı alır. 1944 yılında ise MDÜ'ne Mantık dersi vermek için davet edilir. Fakat kısa süre sonra *idealist* olduğuna dair gelen gizli bir ihbar sonucu üniversiteden kovularak Moskova Devlet Pedagoji Üniversitesi'ne atanır. Burada önce klasik filoloji sonra da dilbilim kürsülerinde yaşamının son gününe kadar çalışmıştır. Losev çalışmalarını yirmi yılı aşkın bir süre yayımlayamamıştır. Buna rağmen araştırmaya ve yazmaya hiç ara vermeden devam etmiştir. Onu tanıyanlar çalışma azmini ve yeni bir şeyler öğrenme merakını hayranlıkla dile getirirler. Eski Yunanca ve Latincenin yanı sıra mükemmel derecede Almanca, İngilizce ve Fransızca bilen Losev yeni bir konuyu çalışmadan önce bu dillerde yazılmış kaynakları itinayla taradıktan sonra eserlerini kaleme alır. Hayatının neredeyse yarısını görme yetisini tamamen kaybederek yaşayan Losev (sadece aydınlık ve karanlığı fark eder) çalışmalarının çoğunu üniversite tarafından görevlendirilen yüksek lisans ve doktora öğrencilerinin yardımıyla yürütür.

Bu öğrencilerden biri de Aza Taho-Godi olmuştur. 1944 yılında üniversite tarafından görevlendirilerek Losev çiftinin evine gelen Aza Taho-Godi kısa sürede aileden biri haline gelir. 1954 yılında Valentina Loseva vefat edince Losev öğrencisi ve manevi kızları Taho-Godi'yi çirkin iftiralardan korumak için ona evlenmeyi teklif eder: "*Valentina Mihaylovna vefat ettiğinde, Aza ile tek başımıza kaldık. Ben de Aza'ya dedim ki "profesörün öğrencisiyle birlikte yaşaması doğru değil. Evlenmemiz gerek"*¹⁰⁹. Öz babası, devlet adamı ve tarih profesörü olan Alibek Taho-Godi *halk düşmanı* suçlamasıyla infaz ettirilir, annesi ise yıllarca Sibiry'a'daki kamplarda kaldıktan sonra Moskova'ya dönme yaşağı olduğundan memleketine, Kafkasya'ya geri döner. Taho-Godi için Losev ve eşi Valentina öz ailesinin yerini alır. Bu yüzden hocası ve *manevi babasının* yanında kalmak için Losev ile evlenir. Fakat eşi olarak adlandırılmaktan hoşlanmayan Taho-Godi kendisinin Losev'in öğrencisi ve mirasçısı olarak bilinmesini tercih eder. Moskova Devlet Üniversitesi'nde kürsü başkanlığı ve hocalık yapan, değerli bir bilim insanı olan Taho-Godi yaşamını Losev'e hizmet etmeye adanmıştır. Losev'in bütün eserlerinin editörlüğünün, yayım işlerinin, arşiv çalışmalarının, kaynak araştırmalarının yanı sıra özel yaşam ve sağlık sorunlarıyla da hep kendisi ilgilenir. Losev hayatta olduğu sürede beş yüzü aşkın eseri yayımlanır. Vefatından sonra ise Taho-Godi'nin emekleriyle bu sayı bini aşmıştır. Bunun yanı sıra Losev'in yaşadığı evi bir müze haline getirir, her sene bu evde Losev okumaları ve çeşitli konferanslar düzenlenir. Losev'in

¹⁰⁹ Nadejda Malinauskene: "Aleksy Fyodoroviç Losev. Liçnost i naslediye" <http://www.pravoslavie.ru/sm/42918.htm>

çalışmaları ve yaşamı ile ilgili kitaplar yazarak onu yeniden bir filozof olarak tanınmasını sağlar. Böylelikle, Losev'in hem kişiliğinin hem de bilim insanı kimliğinin oluşmasında hayatından geçen üç kadın (annesi, eşi, manevi kızı) büyük rol oynamıştır. Onun yeteneğini fark eden annesi okuyabilmesi için tüm imkânlarını seferber etmiştir. Yetenekli bir bilim insanıyla evli olduğunun bilincinde olan eşi hayatını ona hizmet etmeye adanmış, sıkıntılarını göğüslemiştir. Son olarak da, kaderin onu olağanüstü bir düşünürle karşılaştırdığının farkında olan manevi kızı isminin yok olup gitmemesi için çaba göstermiş, bunu hayatının amacı olarak görmüştür.

Losev bir filozof ve bilim insanı olmanın yanı sıra bir öğretmen, hoca ve eğitimcidir. Bir misyon olarak algıladığı ve yetmiş yıl boyunca heyecan ve büyük özveriyle devam ettirdiği eğitimcilik yıllarca yayımlayamadığı eserlerin üzüntüsünün tesellisi olmuştur. Hem öğrenmeye hem de öğretmeye tutkuyla bağlı olan Losev yaz aylarında sıkıldığını, okulların açılmasını sabırsızlıkla beklediğini söyler: *“Çocukluğumdan beri 1 Eylül'ü¹¹⁰ sabırsızlık ve heyecanla beklemeye alışığım. Üniversitede yetmiş yıl ders vermeme rağmen hâlâ sabırsızlıkla öğrencilerimin geleceği günü, saati bekliyorum özellikle bu sene başlayacak, en genç olanlarla tanışmak için sabırsızlanıyorum”* (Losev, 1988: 360-361).

Öğretmek, eğitmek Losev için özel bir yetenek ve özveri isteyen iştir. Onun için esas olan konuyu anlatmak değildir, anlatacağın konuya ilgi uyandırmak, öğrenciyi heyecanlandırmak ve düşünmeye, üretmeye sevk edebilmektir: *“Pedagoji her şeyden önce canlı iletişim demektir, bir dinleyici kitleyle birebir ilişki kurmak demektir, bu yüzden bu kitleyle kaynaşmayı sağlayacak yaratıcılık tecrübesi edinmek gerekir. Sadece bu şekilde! Bir profesörün dinleyicinin ilgisini ve bilincini uyandırması ancak bilimsel düşüncenin nabzını gösterebildiğinde, karşı tarafta heyecan uyandırabildiğinde, konuyla ilgili düşüncelerine dahil edebildiğinde mümkün olur. Bilimi bu şekilde izah etme yeteneğine sahip değilse, çok kuru veya gereksiz yere laf kalabalığı eden birisiyse o zaman bu işe girişmemeliydi”* (Losev, 1988: 351).

Kişiliğinin oluşmasında öğretmenlerinin büyük rolü olduğunu söyleyen Losev için öğretmen her şeyden önce öğrencisinin yolunu aydınlatabilen, onun içinde bilim ve öğrenme sevgisini alevlendirebilen birisidir. Bu yüzden öğretmen yaptığı işin sorumluluğunun bilincinde olmalıdır. Öğretmenin yanı sıra öğrenmeyi de hayatı boyunca sürdüren Losev öğrencinin de sorumlulukları olduğunu vurgular. Tabi ki, ilk kıvılcım öğreten tarafından atılır fakat öğrenci de doğru, tarafsız ve yararlı bilgi peşinde olmanın yanı sıra *“tüm insanlık karşısında kendisini sorumlu hissetmelidir”*. İlgilendiği alanı sevmelidir çünkü *“bilim-sevgidir. Sadece bilimsel verileri biriktirme peşinde olan öğrencinin nihai hedefi yoktur... Bir bilim yaratmak için, onu sevmek ve onda emellerinin*

¹¹⁰ Rusya'da eğitim döneminin başladığı tarihtir.

yankısını bulmak gerekir. Kötülükleri yenmek ve düşüncelerinin arkasında durabilmek için çaba göstermek gerekir. ...Öğrenci olmak, insan olmaktır” (Losev, 1988. 327).

Son Rus filozofu olarak da adlandırılan Losev Avrupa’da bu kimliğiyle bilinse de Sovyetler Birliği’nde uzunca süre antik kültür uzmanı olarak tanınır. Gerçekten de hayatının eseri olarak adlandırılabilir çalışması sekiz ciltten oluşan *Antik Estetik Tarihi* (İstoriya antiçnoy estetiki) olmuştur. İlk altı cildi 1963-1980 yılları arasında basılmış ve 1986 yılında Devlet ödülü almıştır. Diğer iki cildi ise Losev’in ölümünden sonra yayımlanır. Sekiz ciltlik bu esere 1978 yılında yayımlanan *Estetiğin Rönesans’ı* (Vozrojdeniye estetiki) ve 1979 yılında *M.S. I-II. Yüzyıllarda Helenistik-Roma Estetiği* (Ellinistiçeski-Rimskaya Estetika I-II vv. n. e.) adlı çalışmalar da dahil edildiğinde estetik tarihi üzerine yapılan ve dünyada bir örneği olmayan on ciltlik devasa bir eser bırakmıştır. Bu çalışmada antik kültürün bin yıllık gelişme süreci ele alınmıştır: Homeros’un şiir sanatından Sofistlere, Sokrates, Platon ve Aristoteles’ten Stoacılık, Epikürçülük ve Skeptizm’e kadar, estetik çerçevesinde kozmos, doğa ve insan ile ilgili görüşler incelenmiş ve kategorize edilmiştir. Aslında bu çalışma estetik olarak adlandırılmasına rağmen antik kültür ve antik felsefe tarihi üzerine yapılmış çalışmadır (Losev, 1991: 16-18).

Bilim insanı olarak Losev’in önemli özelliklerinden biri de çalışmalarında kullandığı dildir. Yazar kimliğinin de etkisiyle ortaya koymuş olduğu dil çalışmalarının sıkılmadan ve terimlerde boğulmadan okunabilmesini sağlamıştır. Bilinçli olarak sergilediği bu tutumu şöyle açıklar: “*Konuşma dili bizim tükenmez altın madenimizdir. Bunu anlamak, değerini bilmek ve ustaca kullanmasını öğrenmek gerekir... Çünkü popüler ve kurgusal dil kullanılarak izah edilen bilim bilimselliğinden hiçbir şey kaybetmez*” (Losev, 1988:353). Böylelikle, anlaşılır olmanın yanı sıra çalışmalarını geniş bir kitleye ulaştırma amacı güttüğü de söylenebilir.

Gümüş Çağ düşünce akımlarının içinde büyümüş Losev felsefesinde o dönemde var olan Rus Dini-Felsefi Akımının (V. Solovyev, N. Berdyayev, P. Florenski, Ye. Trubetskoy, S. Bulgakov) kuramlarıyla çocukluğundan beri incelediği Platon öğretilerini birleştirmiştir. Losev *isim, sayı ve mit* filozofu olarak bilinir. Özellikle isim ve mit kavramlarını farklı boyutlarda ele alarak özgün felsefe anlayışını ortaya koymuştur. Hem mit hem isim Losev’de hayatın yansıması *hayatın kendisidir*, insan kâinatını hareket ettiren lokomotiflerdir, bütün dünyaya anlam veren kavramlardır.

Losev’in sanatını, genellikle, erken dönem (idealizm çatısı altında yürütülen çalışmalar) ve geç dönem (materyalizmi baz alarak yürütülen çalışmalar) olarak ikiye ayırılır. Taho-Godi ise tüm sanatının bir bütünü teşkil ettiğini ve birinci dönemin ikincisinin hazırlığı niteliğinde olduğunu vurgular. Losev ise kendisini hiçbir düşünce akımına dahil etmek istemez ve konuyla

ilgili şöyle bir açıklama yapar: “*ne idealist ne materyalist ne rasyonalist ne Platoncu ne de Kantçı... İlla bir etiket, tabela gerekiyorsa üzgünüm, ama ancak şunu diyebilirim: ben Losev'im!*” (Losev, 2002: 6).

Losev doksan beş yıl süren uzun ve yoğun bir yaşam sürdürmüştür. Neredeyse her günü çalışmak ve üretmekle geçen bu bilim insanının asırlık ömrünü bir makaleye sığdırmak oldukça güçtür. İyi derecede İngilizce, Fransızca, Almanca, Eski Yunanca ve Latince bilen; uzmanlık alanları matematik, müzik, felsefe, tarih, dil ve psikoloji olan; bazısı ölümünden sonra yayımlanan bini aşkın çalışması olan Losev hayatının büyük bölümünü görme yetisini kaybederek geçirmiştir. Bilim onun en büyük tutkusu olmuştur. Henüz dört yaşında okumayı öğrenir ve arkadaşlarıyla oyun oynamak yerine kitap âleminde hayal ve düşünce yolculuğuna çıkmayı tercih eder. Bilim aşkına ne geçim sıkıntısı çektiği gençlik yıllarında ne hapis ve çalışma kamplarının zorlu koşullarında yaşam mücadelesi verirken ne görme yetisini kaybettiğinde ne eserlerinin yayımlanmadığı yirmi yılı aşkın sürede ne de ölüm döşeğinde ihanet etmiştir. Ölümünden birkaç saat öncesinde bile çalışma odasında, kitaplarının başındadır. Losev Rusya’da Yazı ve Kültür Günü olan 24 Mayıs 1988 yılında vefat eder.

XX. yüzyılın Rus sosyal bilimleri ve dünya felsefe bilimi alanında önemli bir yere sahip olan Losev’in çalışmaları öğrencileri ve meslektaşları sayesinde bugün hak ettiği konuma getirilmiştir. Yaşadığı sürede yayımlayamadığı çoğu eseri yayımlanmış, başka dillere çevrilmiş, akademik araştırmaların konusu olmuştur. Felsefe alanındaki görüşleri bugün tekrar tartışmalara açılmıştır, antik dünya tarihi ve felsefesi hakkında yaptığı devasa boyuttaki eserler bu alanda çalışmalarını yürüten birçok bilim insanına rehberlik etmektedir. Bunun yanı sıra çalışkanlığıyla, bilime, bilimsel ahlâk ve etiğe bağlılığıyla, siyasi, ekonomik ve fiziksel zorluklar karşısında gösterdiği cesaretli duruşuyla ve insanlığa hizmet etme ilkesi doğrultusunda sürdürdüğü hayatıyla gerçek bir aydın ve gerçek bir bilim insanı olduğunu göstermiştir.

A. Losev’in Başlıca Eserleri:

1. *Antiçnaya filozofiya istorii.* (1977). Moskva.
2. *Antiçnaya mifologiya v yeyo istoričeskom razvitii.* (1957). Moskva.
3. *Antiçnaya muzikalnaya estetika.* (1961). Moskva.
4. *Antiçny kosmos i sovremennaya nauka.* (1927). Moskva.
5. *Aristotel. Jizn i smisl.* (1982). (v soavtorstve s A. A. Taho-Godi). Moskva.
6. *Bitiye. İmya. Kosmos.* (1993). Moskva.
7. *Derzaniya duha.* (1988). Moskva.
8. *Dialektikdes Mythos.* (1994). Hamburg.
9. *Diogen Laertsiy-istorik antiçnoy filozofii.* (1981). Moskva.
10. *Diyalektika çisla u Plotina.* (1928). Moskva.
11. *Diyalektika hudojestvennoy formi.* (1927). Moskva.
12. *Diyalektika mifa.* (1930). Moskva.

13. *Ellenistiçeski-Rimskaya estetika I-II vv. n.e.* (1979). Moskva.
14. *Eros u Platona.* Yubileyniy sbornik professoru G. İ. Çelpanovu ot uçastnikov ego seminariyev v Kiyeye i Moskve. (1916). Moskva.
15. *Estetika Vozrojdeniya.* (1978). Moskva. 2-ye izd. (1982).
16. *Filosofiya imeni.* (1927). Moskva.
17. *Filosofiya. Mifologiya. Kultura.* (1991). Moskva.
18. *Forma. Stil. Virajeniye.* (1995). Moskva.
19. *Gomer.* (1960). Moskva. 2-ye izd. seriya "JZL", (1996).
20. *İstoriya antiçnoy estetiki*, tt. I—VIII. (1963-1994). Moskva.
21. *Kritika platonizma u Arestotelya.* (1929). Moskva.
22. *Mif. Çislo. Suşnost.* (1994). Moskva.
23. *Muzika kak predmet logiki.* (1927). Moskva.
24. *Oçerki antiçnogo simvolizma i mifologii.* (1930). Moskva.
25. *Platon. Aristotel.* Seriya "JZL" (v soavtorstve s A. A. Taho-Godi). (1993). Moskva.
26. *Platon. Jizneopisaniye* (v soavtorstve. A. A. Taho-Godi). (1977). Moskva.
27. *Problema simvola i realistiçeskoye iskusstvo.* (1976). Moskva.
28. *Strast k diyalektike.* (1990). Moskva.
29. *Vladimir Solovyev i ego vremya.* (1990).
30. *Vladimir Solovyev.* Moskva. (1983).
31. *Vvedeniye v obşuyu teoriyu yazikovih modeley.* (1968). Moskva.
32. *Ya soslan v XX. vek. v.2-h tomah.* (2002). Moskva.
33. *Yazikovaya struktura.* (1983). Moskva.
34. *Znak. Simvol. Mif. Trudi po yazikoznaniyu.* (1982). Moskva.

A. Losev Hakkında Yapılan Çalışmalar:

1. *Alekseyu Fyodoroviçu Losevu. K. 90-letiyu so dnya rojdeniya.* 1983. Tbilisi.
2. Averintsev, S. S. (1990). *Pamyati Uçitelya.* Kontekst-90, Moskva.
3. Blinnikov, L. V. (1997). *Velikiye filosofi: Slovar-spravoçnik.* 2-e izd. Moskva.
4. *Delo jizni.* 1994. Moskva.
5. Enciclopeia filosofica. (1957), Venezia-Roma. (avtor stati-L. Gancikov)
6. *Filosofi Rossii XIX-XX stoletiy: Biyografii. İdei. Trudi* (1993). Moskva.
7. *Filosofkaya entsiklopediya.* (1967). Moskva. T.3.
8. Kovalev, V. (1993). *Reşimost muslit. Diyalektiçeskaya fenomenologiya Alekseye Loseva.* Vişşeye obrazovaniye v Rossii, № 4
9. Losskiy, N. O. (1994). *İstoriya russkoy filosofii*, Moskva.
10. Mihaylov, Al. V. (1990). *Pamyati A. F. Loseva.* Russkaya Misl. Parij, 6 aprelya
11. *Ot diyalektiki mifa k absolyutnoy mifologii.* Voprosı filosofii. 1997.
12. *Preodoleniye Haosa.* Naşe Naslediye 1989.
13. Stoloviç, L. (1994). *Fenomen Loseva.* Raduga № 3. Tartu. Estoniya.
14. Taho- Gogi, A. A. (1988). *Aleksey Fyodoroviç Losev.* Literaturnaya gazeta.
15. *Traditsiya v istorii kulturi*, 1978. Moskva.
16. Zenkovskiy, V. V. (1950). *İstoriya russkoy filosofii.* Parij.

KAYNAKÇA

1. *Bitiye. İmya. Kosmos.* 1993. Moskva: Misl.
2. *Filosofiya. Mifologiya. Kultura.* 1991. Moskva: İzdatelstvo političeskoj literaturı.
3. *Forma. Stil. Virajeniye.* 1995. Moskva: Misl.
4. Gorki, M. '*O borbe s prirodoy*', http://bookz.ru/authors/gor_kii-maksim/obor_be_384.html adresinden Mayıs 2017 tarihinde alınmıştır.
5. Jdanova, G. (2014). *Filosofiya 'Vişşego Sintezı' A. F. Loseva (K 120-ti Letiyu A. F. Loseva)*, *Filosofskiye nauki i kulturologiya*.
6. Losev, A. (1988). *Derzaniya duha.* Moskva: Politizdat.
7. Malinauskene, N. '*Aleksey Fyodoroviç Losev. Liçnost i naslediyey*', <http://www.pravoslavie.ru/sm/42918.htm> adresinden Nisan 2017 tarihinde alınmıştır.
8. Melnikova, Yu. (2005). *İstoriya i mif v antikovednih trudah A. F. Loseva.* Avtoreferat dissertatsii. Tomsk.
9. Novikov, İ. (2012). *O nekotorih aspektah opredeleniya diyalektiki A. F. Losevin v rabote 'diyalektika mifa', 'Filosofiya, sotsiologiya, politologiya'*.
10. Petrunin, Yu., Logunova, L. *Jizn i sudba filosa: Aleksey Fyodoroviç Losev (1983-1988).* Vişşeye obrazovaniye v Rossii, N12.
11. Podoksyonov, A. (2011). *Mihail Prişvin i Aleksey Losev,* *Filosofiya kulturi,* Udk 1:34.
12. Solomeina, L. (2003). *Kulturnaya Morfologiya A. F. Loseva.* UDK 930 1:1, Tomsk: İstoriya.
13. Taho-Godi, A. (2007). *Losev.* JZL. Moskva: Molodadaya gvardiya
14. Taho-Godi, Ye. (2004). *Hudojestvenny mir prozi A. F. Loseva i ego istoki.* Avtoreferat dissertatsii. Moskva.
15. *Ya soslan v XX. vek. v.2-h tomah.* 2002. Moskva: Vremya.

Boris Aleksandrovič Larin (1893-1964)

‘ETNOLOJİ, TARİH, DİL’ BÜTÜNLÜĞÜ BAĞLAMINDA B. A. LARİN

Emrah ÖZCAN*

ÖZET

Dilin zaman içinde gelişmesinde toplumsal, kültürel, siyasî vb. faktörlerle birlikte bilim insanlarının, yazarların, kurumların da önemli ölçüde katkıları olmaktadır. Boris Aleksandroviç Larin XX. yy’da yetişen, dilbilimin diyalektoloji, leksikoloji, leksikografi gibi birçok alt dalında çok yönlü çalışmalarıyla fark yaratabilmiş ve Sovyetler Birliği’nde toplumdilbilim dalının öncülerinden biri olarak kabul edilen bilim insanıdır. Bu makalede kişiliği ve özgün çalışmalarıyla birçok bilim insanı için örnek olan B. A. Larin’in hayatına, yaşadığı döneme ve bazı çalışmalarına değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Boris Aleksandroviç Larin, Sovyetler Birliği, Dil ve Kültür Politikaları, Rus Dilbilimi.

Dil, statik bir yapıya sahip değildir, tersine zaman içinde kendi yapısal özellikleri dahilinde tarihsel, sosyal ve kültürel etkileşimlerle gelişen bir varlıktır. Peki, bu değişim kendiliğinden mi gerçekleşmektedir? Aksine diller; insanların zaman içinde dil, din ve kültür hayatlarında yaşadıkları değişimler gibi birçok nedenle o dili kullanan milletlerin müdahaleleri ve diğer dillerle olan etkileşimleriyle biçimlenmektedir. Bu gelişim, dilin kullanıcıları tarafından zaman içinde duyulan ihtiyaca göre var olan sözcüğe yeni anlamlar yükleme, yeni sözcükler türetme ve diğer dillerden sözcük alma, anlam aktarma gibi yollarla olmaktadır. Bu gelişime dilin kullanıcılarıyla birlikte en çok yazarlar, bilim insanları, kurumlar, kurullar ve dernekler katkıda bulunmaktadır.

Rus dilinin geleceğine şüphesiz büyük bir miras bırakan, kişilik, karakter ve çalışmalarıyla zaman içinde birçok bilim insanı için örnek olan Boris Aleksandroviç Larin, XX. yy’da yetişmiş önemli bilim insanlarından biridir. Larin’in çalışmaları diyalektoloji, Rus dilinin tarihi ve leksikografi alanlarında yoğunlaşmıştır. A. A. Şahmatov’u takip eden Larin bir diyalektolog olarak, Rusça, Ukraynaca ve Litvanca’nın çeşitli lehçelerini etnoloji ve millet tarihiyle bağlantılı olarak incelemiştir. Özellikle toplumdilbilim alanında ve leksikografi

* Öğr. Gör., İstanbul Gelişim Üniversitesi, Uygulamalı Rusça ve Çevirmenlik Bölümü, eozcan@gelisim.edu.tr, e.ozcan@live.com

alanında yaptığı çalışmalarla farklılık yaratmıştır. Ayrıca birçok sözlük çalışmasına redaktör ve editör olarak katkıda bulunmuştur.

Larin; Leningrad, Kiev, Saratov, Riga, Vilnius, Dnepropetrovsk gibi birçok şehirde etkin bir şekilde araştırmalar yürütmüş, kişiliği ve karakteriyle birçok bilim insanına rol model olmuş, dilbilime şüphesiz büyük katkı sağlamıştır. Bu makalede hayatını ve bazı eserlerini ele almadan önce yaşadığı döneme genel olarak göz atmak fayda sağlayacaktır.

Devletlerin birbirleriyle ilişkileri ve uyguladıkları politikalar şüphesiz hayatın birçok alanına etki etmektedir. Devlet politikaları sanayi ve tarım üretiminde olduğu gibi bilgi üretimini de doğrudan etkilemektedir. Bu bağlamda Larin'in yaşadığı döneme kısaca göz atacak olursa XX. yy'da milyonlarca insanın hayatını kaybettiği I. ve II. Dünya Savaşı gibi iki büyük savaşın yaşandığı, siyasi sınırların yeniden çizildiği, devletlerin yıkılıp yeni devletlerin kurulduğu, Sosyalizm - Nazizm gibi düşünce akımlarının ortaya çıktığı farklı açılardan insanlık tarihini etkileyen birçok olay yaşanmıştır. 28 Temmuz 1914'te başlayan I. Dünya Savaşı sırasında Çarlık Rusya'da 1917'de Rus Devrimi olarak da anılan Ekim Devrimi gerçekleşir. I. Dünya Savaşı sırasında 1917'de yaşanan olaylar, Toprak Kararnamesi ile toprak sahiplerinin ve burjuvazinin yok olmasıyla başlayan değişim, yaklaşık 17,5 milyon kişinin (nüfusun %12'sinden fazlası) yerinden yurdundan olmasına ve kötü koşullarda yaşamlarını sürdürmesine, Petrograd ve Moskova'dan milyonlarca insanın göç etmesine, 1921-1922'deki kıtlık sırasında kalanların pek çoğunun yiyecek bulmak için mülteci olmasına (Lewin, 2009: 372) neden olur. Daha sonraki yıllarda Stalin'in liderliğinde kolektivizasyon politikasıyla tarımda sanayileşmenin temelleri atılmıştır. Bu dönemde sanayileşmede yapılan girişimlerin dünya çapında yaşanan ekonomik krize denk gelmesiyle birlikte istenilen sonuç tam olarak alınamamıştır. Sonraki tarihlerde dil ve din konusunda vicdan serbestliği tanınmış, hatta SSCB Anayasası'nın 52. Maddesinde: "*SSCB vatandaşlarına vicdan serbestliği garanti altına alınmıştır. Yani istedikleri dinin ibadetlerini yerine getirme hakkı ya da hiç inanmama hakkı*" (Kuroyedov, 1981: 4) verilmiş olsa bile bildiğimiz gibi dil ve din baskıları yaşanmış, birçok kilise yakılıp yıkılmıştır. Dil, din ve sosyal hayatın pek çok alanları devlet eliyle baskılanmış ve yönlendirilmiştir. Örneğin "*Soğuk Savaş döneminin ilk yıllarında, Sovyetler Birliği'nde çok sayıda müzik türü yasaktır. Batı tarzındaki caz ve rock düşmanların müziğidir, yurtdışındaki Rusların yaptığı pop ise vatan hainlerinin. Leningrad'ta yaşayan girişimci müzikseverler Ruslan Bugaslovski ve Boris Taigin plakları kopyalamanın bir yolunu bulmuşlardır*" (Daly, 2017: 20). Ülkeye kaçak olarak sokulan plaklar yaşanan malzeme kıtlığı sebebiyle eski röntgenler üzerine kaydedilmek zorunda kalmıştır.

Devletin dil konusundaki politikası ise, 1917’de toplam nüfusun %28,4’ün, bazı bölgelerde ise okuma yazma bilmeme oranının %100 olması nedeniyle devletin ve sanayinin yenileştirilmesi amacıyla devrimin ilk zamanlarda yürüttüğü politika Bolşevik Devrimi’nden yıllar önce Lenin’in hazırladığı *dil özgürlüğü ve eşitliği*’ne dayanmaktadır (Grenoble, 2003: 35). Sonraki aşamalarda Çarlık Rusya’da insanların din ve diliyle sınıflandırılmasının aksine milliyetlerine göre sınıflandırmaya gidilmiştir. “*Buradaki amaç Rus İmparatorluğu’nu çok uluslu devlet olarak yeniden kurmaktır*” (Grenoble, 2003: 39). Takip eden yıllarda ise başlangıçta Latin alfabesine geçiş denemeleri olsa da Kiril alfabesinin kullanımının yaygın duruma getirilmesi ve okuma yazma seferberliğiyle eğitim ve dil politikasını destekleyen kararlar alınmıştır. 1930’lu yıllarda ilk yıllardaki ana dil politikasına devam edilmiştir. Bu bağlamda “*ana dilde eğitim meselesi sadece otonom ve birleşik cumhuriyetlerden öncü halk denilenler için değil nerede bulunursa bulunsun her Sovyet vatandaşı için ana dilde eğitim sorunu üzerinde durulmaktadır*”. Örneğin; “*Moskova bölgesinde 1932’de 50 tane Tatar Okulu ve pedagoji meslek yüksekokulu, 17 Alman ve 3 Kazak okulu bulunmaktadır*” (Alpatov, 2016: 107). Halkın aydınlanması adına Sovyet halklarının dillerinde değişik alanlarda literatür basımı aktif bir şekilde devam ettirilmiş, bununla birlikte klasik eserler birçok kez basılmıştır (Alpatov, 2016: 108-109). “*1950’lerin ortasında ise Rusçayı Sovyetler Birliği’nin dili yapmak amacıyla anadilde eğitim zorunlu olmaktan çıkarılıp eğitim dilinin Rusça olması konusunda adımlar atılmıştır*” (Grenoble, 2003: 57). İlerleyen yıllarda ise dil, din, kültür gibi birçok farklı alanda gerçekleştiren girişimler neticesinde Sovyetler Birliği yaşadığı sürece dünyadaki önemli güçlerden biri haline gelmiştir.

İşte, böyle bir ortamda hayatını sürdürmüş olan Larin, 5 Ocak 1893’te Ukrayna’nın Poltava şehrinde eğitimi bir ailede doğmuştur. Eğitimi bir ailede büyümesi o ortamın kültürünü almasına ve benimsemesine etki etmiştir. Daha sonraları papaz olan babası Aleksandr Aleksandroviç Larin’i Ocak 1930’da, annesi Anna Karpovna Larina’yı ise 1937’de kaybeder. İlk eğitimine 1902’de Kamyanets-Podilski şehrinde başlar, 1906-1910 yılları arasında 1871’de Grigoriy Pavloviç Galagan tarafından 14-16 yaş arasındaki çocukların eğitimi için kurulan Pavla Galagana Kollegiya’da devam eder. Üniversite eğitimini 1910-1914 yılları arasında Svyatov Vladimir Üniversitesi’nde¹¹¹ Dil Tarih Fakültesi Rusça-Slavca Bölümü’nde tamamlar. Bu üniversitenin Saratov’a taşınması nedeniyle lisansüstü eğitimi için 1916’da St. Petersburg’a gider. Burada Baudouin de Courtenay ve L. V. Şerba danışmanlığında Slav Dili çalışmaları, F. Şerbatsky ile Sanskritçe, C. Salemann ile eski Farsça, D. K. Petrov ile Roman dilleri ve E. Volters ile Baltık dili çalışmaları yapar. 1922’de

¹¹¹ 1834’te Kiev’de kurulan Svyatov Vladimir Üniversitesi’nin adı birçok kez değiştirilmiştir. Günümüzdeki adı Taras Şevçenko Kiev Devlet Üniversitesi’dir. <http://www.univ.kiev.ua>

Leningrad Beşeri Bilimler Fakültesi'ne kabul edilir. 1926'da Sanat Tarihi Devlet Enstitüsü Sözlü Sanatlar Fakültesi'ne asil üye olarak seçilir. St. Petersburg'daki II. Devlet Pedagoji Enstitüsü'nde¹¹² Rus sentaksı, diyalektoloji (1919), Sanat Tarihi Devlet Enstitüsü Sözlü Sanatlar Fakültesi'nde Rus sentaksı, diyalektoloji (1926-1929), Kızıl Profesörler Enstitüsü'nde (İnstitut krasnoy professurı) Ukraynaca ve Lehçe (1930-1932), Yazarlar Birliği'ne bağlı Edebiyat Üniversitesi'nde Rus dili tarihi (1934-1935), Batının Azınlıkları Enstitüsü'nde¹¹³ Latin dili (1932) dersleri verir.

8 Eylül 1941'de Leningrad'ın Almanlar tarafından kuşatılmasının tamamlanmasından sonra Aralık 1941'de şehirden eşi Natalya Yakovlevna, üç kızı Nina (19), Ludmila (18), Valeria (18) ve oğlu Dmitri (5) ile birlikte tahliye edilir. 1941 ve 1944 yılları arasında İkinci Dünya Savaşı nedeniyle Taşkent ve Yaransk'ta yaşamak zorunda kalır. 1926'dan beri arkadaşı olan E. M. İsserlin'in *Büyük Anavatan Savaşı Yıllarında B. A. Larin* isimli yazısında Larin'in kendisine gönderdiği mektupları yayınlamıştır. Larin'in yazdıkları, yaklaşık üç yıl süren ve bir milyonu aşkın insanın açlık ve soğuktan ölümüyle sonuçlanan Leningrad kuşatması sırasında, hayatının bu döneminde sadece Larin'in değil, aynı zamanda genel olarak sivil hayatta yaşanan zorlukların özeti niteliğindedir.

14. 08. 41

“Mektup yazmaya bir türlü oturamadım. Durumda herhangi bir değişiklik yok. Ortalığın durulmasını beklemek istiyorum. <...> Bilimler Akademisi'nde çalışmaların hepsi durduruldu. Hemen hemen herkes bir aydır şehir dışında toprak işlerinde çalışıyor. Neredeyse günün 13 saatini Baltık Dili'nde çeviri için harcıyorum. Hastalanınca iki hafta ara verdim, İki kez tarlaya çalışmaya gittim.”

30. 12. 41

“Şimdiye kadar kader beni korudu. Bomba ve kurşun yağmurundan, açlıktan, soğuktan sonunda kurtuldum. Vologda'ya kadar berbat, Vologda'dan sonra nispeten daha iyi şartlarda 12 gündür yoldayız, Kazan'a doğru gidiyoruz, Ocak ortasına kadar oraya varırsak iyidir. Nerede yaşayacağım, nasıl geçineceğim, şimdilik bilmiyorum.”

¹¹² II. Devlet Pedagoji Enstitüsü 1925'te son olarak Leningrad Devlet Pedagoji Enstitüsü adını almıştır.

¹¹³ Daha sonraları Lipetsk Devlet Pedagoji Üniversitesi adını almıştır.

08. 01. 42

“Kazan’a vardığımda sizden haber almayı umuyordum. Bilimler Akademisi Başkanlığı’nın emriyle Kazan’a varmadan Taşkent’e yönlendirildik. Burada ev, iş ve yiyecek bulduğum takdirde Orta Asya’yı ziyaret etmiş olmaktan mutluluk duyabilirdim, fakat uzun ve ıstırap veren arayışlarım sonuç vermedi. Tacikistan ya da başka bir ülkede mülteciliği ciddi bir şekilde düşünmeye başladım.”

13. 02. 42

“Taşkent’te işler pek parlak değil. <...> Akşam Pedagoji Enstitüsü’nde az bir ücret karşılığında ders vermeye başladım ama Taşkent’te aç kalmamak için çok para lazım.<...> D. N. Uşakov, S. G. Barhudarov, A. B. Şapiro, V. M. Jirmunski, V. F. Şişmarev de burada.”

26. 04. 42

“Yakın bir zamana kadar Leningrad’ta hayat yoluna girmez, askerlerin cenazeleri toplamaktan başka yaptıkları bir şey yok. <...> Taşkent göç edilebilecek en kötü şehirlerden birisi. <...> Tüm şartları zorlayıp Mayıs sonu, Haziran başına kadar ya Maykop-Rostov ya da Ufa’ya gitmek istiyorum ama başarabilir miyim bilmiyorum, burada bir leksikolog olarak iyi dayandım. Uşakov öldü, acilen tek ciltlik Küçük Açıklamalı Sözlük’ü (Malıy Tolkovıy Slovar) tamamlanmalı. Pedagoji Enstitüsü’nde sabahları ve akşamları ders veriyorum. Bir şekilde yaşamaya devam ediyoruz ama aç bir şekilde, gelecekte durumun kötüleşeceğini düşünüyorum. Konusov ve Kotoviç ile ilgili bir şey bilmiyorum. Bogorodskiy Pyatigorsk’ta. H. Heijermans, Lavrov (tarihçi), Çaev, Gippius, Komaroviç, V. Gofman, Engelgardt, Şauman ve daha bir sürü kişi öldü.”

30.05.42

“Kısa süre önce size gönderdiğim mektupta ölen arkadaşları yazmıştım. Her gün Akademi’den arkadaşların sırasıyla ölüm haberleri geliyor <...> Eğer sağ kalırsak, birçok şeyin akışını değiştireceğiz.”

11.06.42

“Aydın 16’sında Yaransk’a gidiyoruz. Uzun süren dalgalanmalar ve sorunlar bitti, hepsine çare bulabildim. <...> Artık Yaransk’a yaz. Yakında savaş bitecek ve çalışmalara kaldığımız yerden devam edeceğiz. Yakında yeniden Leningrad’tayız! Buna olan inancım tam!”

01.08.42

“İyi değilim. Ormanda ağaç keserken ayağımı derin bir şekilde kestim. Ana arter ve birkaç damar kesilmiş, kemik zedelenmiş. Ormandan şehre ertesi gün getirdiler. Hekimlerin en kötüsünden birinin ellerindeydim, ameliyat hemen bir gün sonra oldu. Eziyetin altıncı günü, hiç uyumuyorum, Hristiyanların hayallerindeki cehennem hayatı gibi bir şey bu. Kalbim güç bela dayanıyor. Ateşim dört gündür 39-40°, ağrım çok var ve kramp giriyor. Beklenmedik berbat bir bela.”

01.10.42

“Son 3-4 haftadır çok meşguldüm ve bir o kadar da sağlığım iyi değildi, uzun süredir ışığımız yok (elektrik yok, gaz yağı yok, mum yok, çıra yok) ve böylesi iç karartıcı ve bunaltıcı karanlıkta olabildiğince derslere hazırlanıyorum ve yazmaya çalışıyorum. <...> Hâlâ hastayım. Ayağım iyileşmedi, geceleri ağrıdan ıstırap çekiyorum ve çok da fazla uyuduğum yok. Lastik ayakkabı giyiyorum, bütün ayağım şiş, başkası uygun değil. <...> Burada ayağımın iyileşmesi mümkün değil, tedavi için ne bir uzman, ne ilaç ne de bir alet var.<...> Tüm kasım ayı boyunca ev 0°di. Gündüzleri şömineyi yaktık, içerisi biraz ılınyordu, fakat odunumuz yoktu, çocukların ormandan toplayıp getirdiği dalları yaktık, bazen de turba. Yiyeceklerimiz idare eder. Çok fazla dersim var, iki fakültede genel dilbilim, bunun dışında Sanskritçe ve Ukraynaca dersleri veriyorum. <...>”

06.10.42

“Bugün pazar, ancak postaneye gidebildim. Havanın durumu pek belli olmuyor, bazen kar var, bazen ılık, bazen de fırtına var ama odamız yine de çok soğuk. Kısa süre önce aynı odaya taşındık, ikinci odayı bahara kadar sınıksız kapadık, artık bir odada sekiz kişiyiz. Böylesi biraz daha iyi. <...> Planlarımı henüz gerçekleştiremedim. Taşkent’te Litvanca-Rusça Sözlük hazırlamaya başlamıştım, Taşkent’ten ayrılınca ara vermek zorunda kaldım, şimdiye kadar devamını getirmedim henüz. Yaza kadar ilerletebilmek ve üzerinde araştırma yapabilmek için Ocak ayına kadar Richard James Sözlüğü’nü (Slovar-dnevnik Riçarda Djemsa) yayına hazırlamayı umuyorum.

24.12.42

“Ayağımdan dolayı yine yataklara düştüm. Yara iltihaplandı, ateşim 38.5°, ağır kanamam, şiddetli baş ve ayak ağrım var. Kirov’a gidip üçüncü kez ameliyat olmam gerek. Yolculuktan korkuyorum, yolda donabilirim. Saratov’a gitmek istiyorum ama yaza kadar hiçbir yere kımlıdayamam, sakat ve hastayım, hem de para yok. Ailem Leningrad’a evimizden başka bir yere artık gitmek istemiyor, Belki Temmuz ya da Ağustos’ta yalnız giderim.<...> Kaybettiklerimi düşünmek kolay olanı, yine de Eski Rus Dili Sözlüğü’nü yapmaya devam edebiliriz!”

15.08.43

“Yaransk'ta konferans olmadı, belki Vologda, Kazan ya da Moskova'da toplanırız. <...> Yaransk'ta ilişkilerim bozulmaya başladı, çok fazla baskı olmasa da burada daha fazla kalabileceğimi düşünmüyorum. Bir kez daha taşınmak zorunda olmak çok zor, belki de savaşın sonuna kadar burada kalmak daha iyi olabilir. Ama Kazan gibi büyük bir şehirde olmak, burada unutulmuş çıkmaz sokak gibi bir yerde olmaktan iyidir. Çok yoruldum, kendimi tamamen sakat gibi hissediyorum. <...> L. V. Şçerba ve S. G. Barhudarov Moskova'da artık, Vinokur ve Şapiro çok daha önce gittiler, onlardan önce Avanesov ve Loya'da gitmişti. Vinogradov'u buraya bekliyorum. Rus Dili Enstitüsü'nü organize etmek için toplanacağız, ancak o zaman çağırılırım.”

29.11.43

“Leningrad'a araştırma yapmaya gidiyorum. <...> Rus Dili Enstitüsü organizasyonu çok yavaş ilerliyor. Muhtemelen tüm kadroyla ancak yazın çalışmaya başlayabiliriz. <...> Burada ancak Diyalektoloji Komisyonu'yla yeteri kadar çalışmaya başladık. 1944'te iki konferans olacak. Bildirini hazırla!”

18.5.44 (Leningrad)

“Leningrad'ın boş sokaklarında <...> artık aramızda olmayanları düşünmek acı veriyor, artık bitti, bu tekrarlanmayacak. Geçmişin tanıkları olan hasarlı eşyalar herhangi bir umut vermiyor, uğursuzlar. Yazın, üniversitenin de dahil olmak üzere, enstitünün akademik işlerine başlamalıyız. Eski haline döndürmeliyiz ama kapılara, sandalyelere, korkuluklara ve demir parmaklıklara dokunurken büyük acı hissedeceğiz. Sadece yeni insanlar geçmişi unutturabilir, gelecekteki devasa yaratıcı araştırmalar için güç katabilir.”

16.10.44 (Moskova)

“Moskova'dan ayın 20'sinde ayrılmaya hazırlanıyorum ama enstitü ve benim bazı özel evrak işlerimden dolayı bir iki gün ertelenebilir. Büyük ihtimalle en geç ayın 25'inde Leningrad'ta olurum. Eziyet bittiği ve yakında görüşeceğiz için çok mutluyum.”

8 Eylül 1941'de başlayıp 872 gün süren Leningrad kuşatması 27 Ocak 1944'te Almanların geri çekilmesiyle birlikte son bulur. Larin Aralık 1944'te Leningrad'a tamamen döner ve araştırmalarına kaldığı yerden devam eder. Mektuplarındaki ifadelerinde de görüleceği üzere yukarıda değindiğimiz yaşadığı dönemin zorlukları da bunda etkili olmakla birlikte hayatı boyunca maddi ve manevi birtakım zorluklar içinde yaşamını sürdürse de bilime olan ilgisi hiç değişmemiştir. Lihaçev'in (1977) belirttiği üzere bilimde kolay yollar arama çabasına girişmemiş, daha çok karmaşık biçimler üzerine gitmiştir. Petrograd Üniversitesi'nde (St. Petersburg Devlet Üniversitesi) 1953-1954

yıllarından itibaren Rus Dili Bölümü, 1958-1961 yılları arasında Genel Dilbilim Bölümü, 1961'den itibaren Slav Filolojisi Bölümü başkanlığı görevini yürütür.

Üniversite öğrencilik yıllarında Sanskritçe ve Avesta Dili, Slav ve Cermen dillerini öğrenen ve Hint-Avrupa dillerine ilgi duyan Larin'in diyalektoloji, leksikoloji, leksikografi ve dilbilimin genel sorunlarına ışık tutan bilimsel araştırmaları gibi birçok farklı alana yayılan çalışmalarına göz atıldığında, E. M. İsserlin'in (1968: 5) de belirttiği gibi *bütün bu çalışmalarda alanların tamamen bağımsız yönlerinin ortaya konulmamış olması ve en önemlisi birbirleriyle bağlantılı olması ne kadar derin ve engin bir bilgi birikimine sahip olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda "öğrencileri ve diğer çağdaş dilbilimciler tarafından dönemin en eğitimli bilim insanlarından biri"* (Lihaçev, 1977: 6) olarak kabul edilmesinin nedenleri de ortaya konmaktadır.

"Bilimsel çalışmalarında araştırma konusu olarak insanlar ön planda olmuştur, bu sebeple konuşma diliyle fazlasıyla ilgilenmiş, gelecekteki şehir dili araştırmalarına yön vermiş ve yöntemlerini belirlemiştir" (Lihaçev, 1977: 6). Larin (1928), *Şehir dilinin dilbilimsel açıdan incelemesi* (O lingvistiçeskom izuçenii goroda) adlı yazısında *"çağdaş Avrupa'nın dilsel gelişimini gösteren bir dil atlası oluşturacak olsaydık, haritada göze çarpan en büyük boşluklar uzak ve ulaşılamayan köşeler değil büyük şehirlerin olduğu bölgeler olurdu"* diyerek şehir dili çalışmalarının önemini vurgular. Bu bağlamda öğrencilerin, askerlerin, denizcilerin, hırsızların, tekstil, kağıt, seramik işçileri ve postacıların jargonunu inceler ve sonuç olarak şehir dilini, edebi ve taşra dilinin arasına konumlandırır. Böylece 1920'li yıllarda dilbilime *şehir dili* terimini kazandırır. Bu alandaki çalışmalarıyla Sovyetler Birliği'nde toplumdilbilimin önde gelen bilim insanlarından biri olarak kabul edilmektedir.

Bilimsel çalışmalarının büyük bölümünü oluşturan ve hayatı boyunca sürdürdüğü Rus, Litvanya ve Ukrayna dillerinde yaptığı diyalektoloji çalışmaları Larin'in yaşayan dillere duyduğu ilgisinden kaynaklanmaktadır (İsserlin, 1977: 6). Üniversite yıllarında danışmanı F. İ. Knauer'in isteği üzerine 1913-1914 yıllarında *Litvanca'daki kültürel terimler* (O Kulturnih Terminah v Litovskom Yazıke) isimli çalışmaya materyal toplamak için yaya olarak gerçekleştirdiği seyahatle başladığı bu alandaki çalışmalarına, 1923-1951 yılları arasında öğrenci ve asistanlardan oluşturduğu gruplarla birlikte Leningrad'ta Litvanyalı'ların çoğunlukta olduğu bölgelere, Seliger, Podolia, Çernigov ve Poltava gibi birçok yere seyahat düzenler. Özellikle Novgorod, Tver, Belozersk, Olonets, Pudoj ve Arhangelsk lehçeleri üzerine incelemeler yapar. SSCB Bilimler Akademisi tarafından Diyalektoloji Komisyon Birliği yapısına ve Rus Dili Diyalektoloji Atlası yayın kadrosuna dâhil edilir. 1945'te USSC Akademi Bilimleri muhabir üyesi, 1949'da SSCB Akademi Bilimleri asil üyesi seçildikten sonra Ukrayna ve Litvanya dillerinin dil atlaslarını oluşturma çalışmalarını da organize eder.

Dil tarihi Larin'in ilgi duyduğu alanlardan bir diğeridir. Özer; alanında yazılmış yetkin bir eser olan *Rus Dilinin Gelişme Evreleri*'nde tarih ve dil her yönden birbirine sıkı sıkıya bağlı olduğundan Rusya'nın siyasi ve medeniyet tarihine göz atmadan, Rus dilinin gelişme evrelerini anlatmanın ve doğru değerlendirmenin güç olduğunu belirtir. Bir başka deyişle dillerin tarihsel gelişimi milletlerin bir bakıma aynasıdır (Özer, 2004: 9). “A. Şahmatov, dil tarihinin muhakkak milletler tarihine dayanarak araştırılması gerektiğini savunmuş bir bilim adamıdır” (Özer, 2004:54). “B. A. Larin özellikle A. A. Şahmatov gibi diğer Rus dilbilimcilerin de görüşleriyle paralel olarak dil tarihi araştırmalarını millet dili ve diyalektleri dahilinde yapmıştır” (Berezin, 2002: 237). Bu bağlamda Moskova ve Kiev Rusları'nın sosyal yapılarıyla birlikte somut anlamlı sözcüklere zaman içinde soyut anlamlar da yüklenildiği sonucuna vardığı Rusça'daki *Лютый зверь* (canavar), *семья* (aile), *кавардак* (karmakarışıklık), *бю* (şamandıra), *погост* (köy mezarlığı) sözcüklerinin tarihsel gelişimlerini incelediği gibi Hintçe, Baltık dilleri gibi diğer dillerdeki sözcüklerin tarihsel gelişimlerini araştırır. Çalışmalarının sonucu olarak “milletin tarihinin, ahlâki değerlerinin, sosyal yapılarının, hayat biçimlerinin ve kültürel kazanımlarının dilin kelime hazinesiyle doğrudan ve büyük ölçüde bağlantılı” (Larin, 1977: 46) olduğunu ifade eder.

Edebi dil incelemeleri Larin'in çalışmalarında önemli bir yer tutar. “Geçmişte dilbilimciler edebi dil incelemelerine çok fazla önem verdiler ve incelemelerini içerisinde farklı türde bir dil varmışçasına yaptılar. Araştırmalar aslında eserlerin estetik özellikleri ön plana çıkartılarak yapılmalıydı, tam tersine onlar eserlerde dilbilgisel öğeleri tanımlamaktalar” (Larin, 1974: 28) yazan Larin geçmişteki bilim insanlarının tersine bu alandaki çalışmalarında daha çok sözcüklerin anlamlarına ve yazarların sözcüklere yükledikleri anlamları ön plana çıkartan incelemeler yapar. *Edebi dil çeşitliliği* (O raznovidnostyah hudojestvennoy reçi, 1923) isimli makalesinde Larin “yazarın cümlelerinde ve yarattığı karakterler bağlamında eserin içeriğinin genel düşüncesinin ölçü olarak alınmasının önemli olduğunu öne sürmektedir” (Berezin, 2002: 250). *Edebi Dil Çeşitliliği Olarak Lirikizm* (O lirike kak raznovidnosti hudojestvennoy reçi, 1974) isimli makalesinde “edebi dilde aradığım şey anlamsal derinliktir” yazarak edebi dilde ve lirik şiirde anlamsal özün daha önemli olduğunu vurgular. “Biçimsel ve anlamsal yenilik olmadan edebi dilin etkisi hiç bir anlam ifade etmez, bu etki ancak biçim ve anlam kaynaştırılarak yakalanabilir” (Berezin, 2002: 250). Larin; *Gorki'nin 'Düşmanlar' adlı piyesinin dili üzerine notlar* (Zametki o yazıke pyesi Gorkogo "Vragi", 1936), *Gorki'nin piyes dili ve tiyatral yorumu üzerine notlar* (Zametki o yazıke pyes Gorkogo i ego teatralnoy interpretatsii, 1948), *Nekrasov'un şiir dili üzerine notlar* (Zametki o poetiçeskom yazıke Nekrasova, 1968) isimli makalelerinde edebi dilde olması gereken bu özellikleri ön planda tutarak yazarların özgünlüklerini ortaya koymaktadır (Berezin, 2002: 251).

Larin'in bilimsel çalışmaları arasında diyalektoloji, leksikoloji alanlarındaki kadar leksikografi alanında yaptığı çalışmalar da büyük önem taşımaktadır. Mart 1933'te Dil ve Düşünce Enstitüsü Sözlük Bölümü'nde çalışmaya başlar. 1934'ün başlarından itibaren Eski Rus Dili Sözlüğü grubuna katılır. “*Eski Rus Dili Sözlüğü'nü oluşturma planıyla bağlantılı olarak XVI.-XVII. yy'daki Rus tüccarların, şehirli ve köylü insanların ağızlarını araştırır*” (Berezin, 2002: 242). Eski Rus Dili Sözlüğü ile ilgili çalışmanın sınırlarını çizdiği *Eski Rus dili Sözlüğü Projesi. İlkeler, anahatları, kaynaklar* (Proyekt drevnerusskogo slovarya. Printsipi, instruktsii, istoçniki) isimli araştırmasını 1936'da yayımlar. Larin'in danışmanlığında XV-XVIII yy. el yazmalarından milyonlarca karttan oluşan Eski Rus Dili Sözlüğü'nün kataloğu oluşturulur. Birinci cildi 1941'de yazılan *XI-XIV yüzyıl Eski Rus Dili Sözlüğü'nün* (Slovar drevnerusskogo yazıka (XI.—XIV. vv.) ikinci cildi de o yıl hazırlanır. İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Eski Rus Dili Sözlüğü çalışma grubu dağılır. Kendisi gibi sözlük grubundaki tüm bilim insanları farklı şehirlere göç etmek zorunda kalırlar. “*Eski Rus dili Sözlüğü Projesi, sadece türünde yapılan ilk değil aynı zamanda gelecekte yapılacak tarihsel leksikografi çalışmalarına ışık tutan bilimsel bir yayın olarak kabul edilmektedir*” (Meşerskiy, 1971: 154). Bu projenin sonucu olarak *XI.-XVII. yy Rus Dili Sözlüğü'nün* basımı 1975'te yapılır.

Larin'in Eski Rus Dili Sözlüğü çalışmalarının bir sonraki aşaması olan tarihsel sözlük oluşturma fikri ilk olarak *Tarihsel Verilerle Pskov Bölgesi Sözlüğü* (Pskovskiy oblastnoy slovar s istoričeskimi dannimi) ile şekil bulmuştur. İlk cildi 1967'de basılan, toplamda 27 ciltlik olan bu sözlük XIV. yy'dan itibaren Pskov Bölgesi'ndeki tarihi eserlerden alınan 63.000'den fazla sözcüğü içermektedir. Bu kapsamda değerlendirilebilecek diğer tarihsel sözlükler: *XVI-XVII. yy. Moskova Rus Devleti'nin Günlük Rusça Konuşma Dili Sözlüğü* (Slovar obihodnogo russkogo yazıka Moskovskoy Rusi XVI-XVII vv.) ve *Daniil Zatoçnik'in Dualar Sözlüğü*'dür (Slovar Moleniya Daniila Zatoçnika). *Moskova Rus Devleti'nin Rusça Günlük Konuşma Dili Sözlüğü* “*Moskova Rus Devleti'ni döneminde kullanılan kelimelerin eş anlamlılarını, betimlenmesini ve deyimlerini içermektedir. Rus edebi dilinin oluşmasına da büyük katkı sağlamaktadır. 300 eserin kaynak olduğu sözlükte; insanların yerel konuşmalarını temel alarak dönemin yazı dilini, sözcüklerin detaylı anlamlarını, işlevsel ve biçimsel özelliklerini yansıtmaktadır*” (Generalova, 2015: 92). Bu sözlük diğer tarihsel sözlüklerin aksine halk ve boyların isimleri (Ermeni, Arap, Başkır), yaşadıkları yere ve milliyetine göre isimler (Astrahanlılar, ‘Osmanlı İmp. Vatandaşı’ barbarlar, Türkler) ve etnik kimliklerine göre oluşturulan sıfatlar, kişi ve yer isimlerini (Amsterdamlı, barbar Türk, Galiçyalı) içermektedir. B. Larin, *Eski Rus Dili Sözlüğü Projesi: Giriş yazısı* (Proyekt Drevnerusskogo slovarya: Vvodnaya zametka) isimli yazısında “*Rusça'da kullanılmayan ya da unutulmuş sözcüklerin anlamsal*

tarihi tam olarak diğer milletlerin dillerinde verilmiştir. Buna karşın, sözcüklerin özellikle Bulgarca, Lehçe, Çekçe, Ukraynaca, Belarusaça, <...> Moğolca, Türkçe, Farsça ve Paleo Asya dillerinin Rusçayla olan bağlantıları Dil Düşünce Enstitüsü'ndeki bu dillerin uzmanlarının yardımlarıyla açıklığa kavuşturulmalıdır” der (Larin, 1936: 600). Daniil Zatoçnik'in 'Dualar' Sözlüğü'nün basımı 1981'de yapılmıştır. Sözlükte; “eserdeki kelimelerin temel ve yan anlamları dışında, özellikle yazarın üslup özelliklerine de değinilmekte ve eşanlamli kelimeleri, yerel Rus diliyle Slav kilisesinin dilinin arasındaki farklılıkları, İncil metinleri ve yerel folklordaki eski Rus deyimlerinin gelişimi gibi eski edebi dilin birçok farklı yönü yansıtılmaktadır” (Generalova, 2015: 91).

Larin'in leksikografi alanında yaptığı çalışmalardan bir diğeri ise yazar sözlükleridir. Bu türde ilk olarak *M. Gorki'nin Otobiyografik Üçlemesi Sözlüğü* (Slovar avtobiografiçeskoj trilogii M. Gorkogo) dür. Bu sözlükte Larin'in dilbilim açısından zengin kaynaklar olarak nitelendirdiği *Çocukluğum, İnsanlar Arasında, Üniversitelerim* eserlerini inceler. Sonuç olarak “yazarın üslubunun ayırt edilmesinde; sözlüğe girecek kelimelerin listesi, kullanımları ve anlamları, alıntılar, dilbilgisel ve stilistik sınıflandırmalar olarak dört değişken ele alınarak yeni bir sözlük türü geliştirir” (Generalova, 2015: 92).

Larin, 1 Eylül 1960 tarihinde leksikografi bilim dalına katkıda bulunmak ve farklı sözlük tipleri oluşturmak amacıyla 1954'ten itibaren dekan olarak görev yaptığı Leningrad Devlet Üniversitesi Filoloji Fakültesi'nde sözlük merkezi kurar. *Sözlük Merkezi* günümüzde Larin'in adını yaşatmak için *B. A. Larin Sözlük Merkezi* (Mejkafedralnyj slovarnyj kabinet imeni prof. B. A. Larin)¹¹⁴olarak anılmaktadır. Kiev, Riga, Saratov, Vladivostok'taki vd. bazı üniversitelerin leksikografi alanında yapılan çalışmaların koordinasyon merkezi konumundadır (Gerd ve Karamian, 2013: 464). Sözlük merkezi fikri Larin'in, 1930'lu yıllarda SSCB Bilimler Akademisi N. Ya. Marr Dil ve Düşünce Enstitüsü'nde Eski Rus Dili Sözlüğü çalışmalarına kadar dayanır.

L. V. Şçerba, Baudouin de Courtenay gibi ünlü bilim insanlarının öğrencisi olan, 1998- 2016 yılları arasında St. Petersburg Sözlük Merkezi'nin de başkanlığını yapan A. S. Gerd ve günümüzde merkezin başkanlık görevini yürüten V. M. Mokienko gibi birçok öğrenci yetiştiren Larin, Haziran 1963'te üçüncü kez kalp krizi geçirir ve 26 Mart 1964'te ölür. Günümüzde Larin'le ilgili birçok araştırma yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir. “*B. A. Larin öğrencilerle birlikte çalışmayı severdi. Öğrencilerle çalışma grupları oluşturur,*

¹¹⁴ Mejkafedralnyj Slovarnyj Kabinet im. prof. B. A. Larina (MCK) - Merkezin orijinal adındaki “*mejkafedralnyj*” (Tr: bölümlerarası, İng: interdepartmental) kelimesi Türkçede “*bir kuruluşun içindeki farklı tüm birimler, ülke içindeki ya da ülkelerarası farklı ya da aynı tüm birimler*” vb. anlamlar içermesinden dolayı merkezin orijinal adındaki bu kelime Türkçe çevirisinde anlam karmaşası yaratmamak için kullanılmamıştır.

onlara rehberlik ederdi. Gruplarındaki birçok öğrenci Leningrad, Vilnius, Kiev, Riga, Saratov, Dnepropetrovsk gibi ülkenin birçok şehrine yayılmış durumda” (Lihaçev, 1977). Larin ekolü; kurucusu olduğu sözlük merkezinin sonraki başkanları N. A. Meşerskiy, A. İ. Kornev, öğrencileri A. S. Gerd ve V. M. Mokienko v.d. ve günümüzde La Filológica Por La Causa’nın başkanlığını yapan A. S. Gerd’in öğrencisi Prof. Mark Karamian gibi diğer birçok isim tarafından hâlâ sürdürülmektedir. “B. A. Larin’in tüm hayatı koşuşturmayla ve bilimle geçti. Örneğin Sovyetler zamanında Tanrı bile yasaktı! Ama binlerce dilbilimcinin hayali olan Eski Rus Dili Sözlüğü, kilisenin Slavca el yazmalarından ve kilise kitaplarından faydalanılarak hazırlanması gerekiyordu. Kişiliği ve hayatıyla birçok dilbilimcinin idolüdür. Mirasını geleceğe aktarmaya çalışıyoruz” (Karamian, 2017).

Sonuç olarak Larin’in belli bir konudaki incelemelerinin sonuçları, dilbilimin sadece alt dallarından birini ilgilendirmek yerine, araştırmalarından çıkan sonuç dilin tarihi, etnik kökeni ve aynı zamanda biçimsel özelliklerini bir bütünlük içinde ortaya koymaktadır. 1961’de Rusya SSCB onur ödülü ve Lenin Nişanı ve Kızıl Bayrak Hizmet Nişanı’yla onurlandırılan Larin, yaşamında yaptıkları ve özgün bilimsel çalışmalarıyla birçok dilbilimciye ışık olmaya devam etmektedir.

KAYNAKÇA

1. Alpatov, V. M. (2016). *Sovyet ve Sovyet Sonrası Coğrafyada Sosyo-Lengüistik Sorunlar: 150 Dil ve Politika (1917-2000)*. (Çev: İlyas Üstünyer). 1. Basım. Ankara: Gece Kitaplığı.
2. Berezin, F. M. (2002). *Boris Aleksandroviç Larin., Berezin, F. M. (Redaktör). Oteçestvenniye Lingvist. Nauçn.-inform. İssled. Moskva: Tsentrumanit.*
3. Daly, N. (Mayıs 2017). *İsyankar Plaklar*. National Geographic Türkiye.
4. Generalova, E. V. (2015). *Larinskaya Leksikografıçeskaya Şkola i Mej kafedralny Slovarny Kabinet. Karamian, M., Golovan, S., Bashford A. ve diğ erleri*. Anglolysis Second Edition. London, San Francisco, Acapulco: La Case Editorial Σίγµα.
5. Gerd, A. S. ve Karamian, M. (2015). *İstoriya Slovarya Obihodnogo russkogo yazıka Moskovskoy Rusi VI-VII v*. London, St. Francisco. Σίγµα.
6. Grenoble, L. A. (2003). *Language Policy in the Soviet Union*. New York, Boston, Dordrecht, London, Moscow: Kluwer Academic Publishers.
7. İsserlin, E. M. (1968). *Boris Aleksandroviç Larin. Russkaya Reç*, Moskva: Nauka.
8. İsserlin, E. M. (1993). *B. A. Larin v godı velikoy oteçestvennoy voynı (po pismam k E. M. İsserlin)*. Volkov S. S., Dmitriev P. A., İvaşko. L. A., Potsenya D. M. (Editörler). Voprosı teorii i istorii yazıka. St. Peterburg: St. Peterburg Universitet.
9. Karamian, M. (24 Mart 2017). USA. Kişisel görüşme.
10. Kuroedov, V. A. (1981). *Religiya i tserkov v sovetskom gosudarstve*. Moskva: Politıçeskoj Literaturı.
11. Larin, B. A. (1974). *Estetika slova i yazık pisatelya*. Leningrad: Hudojestvennaya Literatura.
12. Larin, B. A. (1975) *Leksii po istorii russkogo literaturnogo yazıka (X-seredina XVIII v.)*. Moskva.
13. Larin, B. A. (1977). *İstoriya russkogo yazıka i obşçee yazıkoznaniye*. Moskva: Prosveşçeniye.
14. Larin, B. A. (2003). *O lingvistiçeskom izuçenii goroda*. G. A. Liliç, İ. S. Lutovinova, D. M. Potsepnya (Editörler). B. A. Larin Filologıçeskoe Naslediye. St. Peterburg: St. Peterburg Universitet.
15. Larin, B. A. (2003). *Proyekt Drevnerusskogo Slovarya Vvodnaya Zametka*. G. A. Liliç, İ. S. Lutovinova, D. M. Potsepnya (Editörler). B. A. Larin Filologıçeskoe Naslediye. St. Peterburg: St. Peterburg Universitet.
16. Lewin, M. (2009). *Sovyet Yüzyılı* (Çev: Renan Akman). 2. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
17. Lihaçev, D. S. (1977). *O Borise Aleksandroviçe Larine*. B. L. Bogorodskiy ve N. A. Meşçerskiy (Editörler). İstoriya Russkogo Yazıka i Obşçee Yazıkoznaniye, Moskva: Proveşçeniye.

18. Özer, Z. B. (2004). *Rus Dilinin Gelişme Evreleri*. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
19. Stammerjohann, H. (Editör). (2009). *Lexicon Grammaticorum A Bio-Bibliographical companion to the History of Linguistics*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

Viktor Vladimirovič Vinogradov (1895-1969)

XX. YY. RUS DİLBİLİMİNDE TEK KİŞİLİK BİR ENSTİTÜ: V. V. VİNOGRADOV

Fatma ATAKLI SAÇAK*

ÖZET

Bu çalışmada, Rus dilbilimci Viktor Vladimiroviç Vinogradov'un dil ve edebiyat anlayışı, bilimsel çalışmaları, tutukluluk ve sürgünlük yılları, Sovyet döneminde yaşadığı zorluklar ve sürgün yıllarında kaleme aldığı Rus taşra hayatına ve onun çalışmalarının olgunlaşmasına ışık tutan, eşine yazdığı mektuplara yer verilmiştir. Fırtınalı, inişli çıkışlı bir yaşama sahip olan Vinogradov dilbilimin hemen hemen her dalında, yazınbilim, dilbilim, dil ve edebiyat tarihi, sözcükbilim, sözlükbilim, deyimbilim ve vd. alanlarında çok değerli çalışmalar yapmıştır.

Anahtar Kelimeler: V. V. Vinogradov, Dilbilim, Deyimbilim, Rus Dilbilimi, Sürgün Yılları.

Giriş

Viktor Vladimiroviç Vinogradov (1895 - 1969), dilbilimin hemen hemen her dalındaki geniş ve derin bilgisiyyle, yirminci yüzyılın önde gelen dilbilimcileri arasında yer almaktadır. Yazınbilimci, dilbilimci, kültür, dil ve edebiyat tarihçisidir. V. V. Vinogradov üslupbilim, biçimbilgisi, deyimbilim, dilbilgisi, sözcük yapımı, sözdizim, sözcükbilim, sözlükbilim alanlarında çok sayıda bilimsel çalışma yapmıştır. A. Tolstoy'a (1978) göre, dilbilimin çeşitli alanlarında yenilikler yapan Vinogradov, aynı zamanda bilimsel bir geleneğin yaşam gücünü değerlendirebilen ve güçlendiren, geçmişin olgu ve fikirlerinde geçip giden zamanın yalnızca renklerini ve tonlarını değil, ayrıca günümüz için onların gerekliliklerini ve önemini de görebilen, nadir bir bilim tarihçisidir. Vinogradov, ortaya koyduğu eserlerde geçmişi ve kendi zamanını bir araya getirmiştir.

Vinogradov'un monografi ve makale dizileri, dilbilim alanında Rus yazın dili tarihi, edebi eserlerin dil incelemeleri ve deyimbilim gibi yeni dalların gelişmesine zemin oluşturmuştur. Bu bilim dalları keşfedilmeleri ve konularının, disiplinlerinin temellendirilmesi ayrıca araştırmalarının amaçları ve

* Öğr. Gör., Hitit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, ataklifatma@gmail.com

konu alanlarıyla varlıklarını özellikle Vinogradov'a borçludurlar (Belçikov, 1995: 65). Vinogradov bu konuda yaptığı öncü çalışmalarla, bu disiplinlerin gelişmesine büyük katkıda bulunmuştur. Geleceğin bilim adamları için bu disiplinlerin iskeletini oluşturmuştur.

Vinogradov, 1895 yılında Zaraysk'da papaz bir ailede dünyaya gelmiştir. Geleceğin bilim adamı, okul yıllarında sosyal bilimler alanında olan başarısıyla yaşlıları arasında öne çıkmış, daha o yıllarda, eski el yazmalarına ilgi duymuştur. Vinogradov 1918 yılında Petersburg'da aynı anda Dil-Tarih ve Arkeoloji enstitülerini bitirmiştir. Rus tarihi, eski yazılar bilimi, dil ve kültür tarihi eserleri, eski diller okumuştur. Yüksek eğitiminin ardından, hocası A. A. Şahmatov'un tavsiyesi üzerine Petrograd Üniversitesi, Rus dili ve filoloji alanına, profesörlük unvanına hazırlık için burslu öğrenci olarak atanmıştır. 1919 yılında *Fonetik Alanında Kuzey- Rus Lehçesi İncelemesi. Kuzey – Rus Lehçesinde B Sesinin Tarihi Gelişimi Üzerine Denemeler* (İssledovaniya v oblasti fonetiki severno-russkogo nareçiya. Oçerki iz istorii zvuka B v severno-russkom nareçii) adlı yüksek lisans tezini hazırlamıştır (Belçikov, 1995: 68). Yüksek lisans sınavını geçmesi ve tezini savunmasının ardından doçent unvanını almıştır. 1920 – 1921 yılları arasında Petrograd Üniversitesi, Tarih-Filoloji Fakültesinde, Rus dili tarihiyle ilgili ders vermeye başlamıştır. Bu tarihten başlayarak, ölene kadar pedagojik çalışmalarını bırakmamıştır. 1930 yılından itibaren ise profesörlük faaliyetlerine Moskova'da başlamıştır. Bilim adamı, son günlerine kadar, Moskova Devlet Üniversitesi, Filoloji Fakültesi, Rus Dili Bölümü'nü (1934 ve 1937 yılları arasında Vyatka'da, 1941-1944 yılları arasında Tobolsk'da sürgünde olduğu için aralıklı olarak) yönetmiştir.

Vinogradov, 1924 yılından başlayıp 1930 yılı dâhil, Devlet Enstitüsü'nde Sanat Tarihi'nin asil üyesi ve Dilbilim Sanatları Bölümü, Sanat Dili Ana Bilim Dalı başkanı olarak çalışmıştır. Bu dönemde, Vinogradov'un enstitüdeki arkadaşları, biçimcilik sanatı ve yazın tarihi alanındaki çalışmalarıyla Rus dil bilimi tarihinde parlak bir sayfa açan B. M. Eyhenbaum, V. M. Jirmunski, Yu. N. Tınyanov gibi kişilerdir (Melniçuk, 1970: 3). Bu bağlamda, Vinogradov, biçimci arkadaş çevresinin etkisiyle olsa gerek, biçimciliğin gelişimini, başarılı ve başarısız yönlerini ortaya koyduğu, aynı zamanda da eleştirdiği *Sanatın İnceleme Tarihindən, 1920'li Yıllar* (İz istorii izuçeniya poetiki, 20-e godi) isimli bir makale kaleme almıştır.

Vinogradov'un yaratıcılık evresinde öğrencilik dönemini ayrı tutmamız mümkün değildir. Olgun düşünceleriyle şaşırtan çalışmaları, çözülmesi gereken meselelere yönetsel yaklaşımının netliği ve incelediği materyallere hâkim olması ile fark yaratan Vinogradov hemen bilimsel çalışmalara atılmıştır. Bununla birlikte, bilim hayatındaki bu parlak başlangıcına, ciddi ve sebatlı eğitim hayatı, Rus, Slav dil bilimi ve klasik dilbilim, eski yazılar bilimi,

arkeografi¹¹⁵ ve metinbilim alanlarında sahip olduğu büyük bilgi birikimi öncülük etmiştir. Vinogradov için birlikte çalıştığı birçok profesör arasından, A. A. Şahmatov ve L. B. Şçerba'nın yeri her zaman ayrı olmuştur. Vinogradov yalnızca bu iki bilim adamı için tam anlamıyla *öğretmen* sözcüğünü kullanmıştır. Her zaman Vinogradov'un çalışma masasında Şahmatov ve Şçerba'nın fotoğrafları asılı olmuş, onların çalışma ve yöntemleri, Vinogradov'un birçok bilimsel araştırması ve girişimleri için bir çıkış noktası oluşturmuştur. Hocalarının her ikisine de bir dizi özel makalesini adamıştır (Melniçuk, 1970:4). Vinogradov, yaşamı boyunca hocalarının düşüncelerine, bilimsel çalışmalarına sahip çıkmış, onların fikirlerini, bilimsel görüşlerini ileriye taşımıştır. Nitekim henüz 1920'li yıllarda Şahmatov, Vinogradov gibi parlak bir öğrenciye sahip olduğu için büyük bir onur duyduğunu söylemiştir.

Vinogradov'un Dil ve Edebiyat Anlayışı

Geniş bakış açısı, sürekli kendini yenilemesi, araştırma alanlarının genişliği ve hacmi Vinogradov'un herhangi bir dilbilim ekolüne ait olduğunu söylemeyi güçleştirmektedir. Yu. S. Sorokin'in yerinde deyimiyile, Vinogradov, çağdaş dilbilimin farklı ekollerinin ve akımlarının organik ve kendine özgü bir şekilde iç içe geçtiği bir *okyanus gibi bir insan*'dır (çelovek-okean) (Kostomarov, 1971: 5).

Nitekim nispeten genç yaşlarda (1920'li yıllarda), Vinogradov çoktan dokuz kitabın yazarı olmuştur. Kitapların isimleri, Vinogradov'un incelediği konuların çeşitliliğini de göstermektedir (Aşnin ve Alpatov, 1994: 32). Vinogradov'un çeşitli eserleri arasında; *Aleksey Aleksandroviç Şahmatov* (1922), *Kuzey Rus Lehçelerinin Fonetik Alanında Araştırmalar* (İssledovaniya v oblasti fonetiki severnorusskogo nareçiya, 1923), *Gogol ve Doğalcı Okul* (Gogol i naturalnaya şkola, 1925), *Anna Ahmatova'nın Şiirleri Üzerine* (O poezii Anni Ahmatovoy, 1925), *Gogol'ün Üslubu Üzerine Etütler* (Etyudy o stile Gogolya, 1926), *Rus Doğalcılığının Evrimi. Gogol ve Dostoyevski* (Evolyutsiya russkogo naturalizma: Gogol i Dostoyevski, 1929) vd. saymak mümkündür.

Vinogradov, 1925 yılından itibaren Rus yazarlarının dil ve üslup analizine eğilmiştir (Galkina- Fedoruk, 1956: 3,4). Bu konuyla ilgili yukarıda ismini saydığımız eserler, yani Puşkin, Gogol ve Dostoyevski'nin dilini konu alan monografi ve makalelerden başka Vinogradov'un, M. Yu. Lermontov, L. N. Tolstoy, İ. A. Kırlov ve İ. İ. Dmitriyev'in dil ve üsluplarını da konu alan birçok çalışması mevcuttur.

¹¹⁵ Bu bilim dalı Yunanca Archaïos (eski) gráphō (yazıyorum) sözcüklerinden gelmektedir. Tarih biliminin yardımcı dalı olup eski yazılı eserlerin toplanması, tanımlanması ve yayımlanmasıyla uğraşmaktadır.

Vinogradov, yaratıcılığının sonraki 10 yılında, yazın dili tarihi ve çağdaş Rusça dilbilgisi yapısı alanlarında çok sayıda çalışma yapmıştır. Artık edebi metne kapsamlı yaklaşımının net olarak yansıdığı *Edebi Düz Yazı Üzerine* (O hudojestvennoy proze, 1930), kitabından sonra, *XVII – XIX. yy'da Rus Yazın Dili Tarihi Üzerine Denemeler* (Oçerki po istorii russkogo literaturnogo yazıka XVII – XIX vv. 1934), büyük araştırması *Puşkin'in Dili* (Yazık Puşkina, 1935), *Puşkin'in Üslubu* (Stil Puşkina, 1941), *Çağdaş Rus Dili* (Sovremenniy russkiy yazık, 1938) isimli kitapları ve *Maça Kızı'nın Üslubu* (Stil Pikovoy Damı, 1936), *Gogol'ün Dili* (Yazık Gogolya, 1936), *Tolstoy'un Dili Üzerine* (O yazıke Tolstogo, 1939) gibi monografi ve makaleleri gün yüzüne çıkmıştır. Bu çalışmalar yazara dünyaca ün getirmiş ve Rus yazın dili tarihi ve Rus yazın dili üslubu (stilistik) gibi yeni dilbilimsel disiplinlerin oluşum habercisi sayılmışlardır (Tolstoy, 1978: 2).

Vinogradov, *XVII. – XIX. yy'da Rus Yazın Dili Tarihi Üzerine Denemeler* (Oçerki po istorii russkogo literaturnogo yazıka XVII. – XIX vv. 1934) isimli bu önemli çalışmasında, Rus dilinin çok çeşitli üsluplarında gelişim sürecini göstermiştir. Yazar, bu kitapta farklı yazarların dil çözümlemelerine yer vermiştir. Vinogradov, ayrıca bu kitapta sözcükbilim, deyimbilim, dilbilgisi ve üslupbilim alanlarında Rus yazın dilinin gelişmesinde payı olan önde gelen bilim insanları, sosyo-politik konuları işleyen yazar ve büyük yazarların rolünü gösterme fırsatı yakalamıştır (Galkina-Fedoruk, 1956: 4).

Vinogradov için, Rus edebi dilinin gelişim süreci içerisinde en sevdiği dönem Puşkin dönemidir (Melniçuk, 1970: 14). Vinogradov, *Puşkin'in Dili*'nde şöyle yazmaktadır: “*Rus sanat ifadesi yalnızca en parlak devrine erişmekle kalmamış ve ayrıca kesin bir dönüşüm geçirmiştir. Puşkin'in dili, 17. yy.'dan başlayarak, XIX. yy'ın 30'lu yıllarının sonuna kadar, dolaylı ya da dolaysız olarak, bütün Rus edebi dili tarihini yansıtmıştır. Çağdaş okur için de edebi dilin eşsiz timsali olarak hizmet etmeye devam etmektedir*” (Vinogradov, 1938: Tolstoy, 1978: 4). *Puşkin'in Dili* kitabı, hâlâ Puşkin eserlerinin sözlüksel içerik analizinin eşsiz bir örneği olarak görülmektedir (Galkina- Fedoruk, 1956: 4). Puşkin, Vinogradov'un en sevdiği yazarlardan biridir. Puşkin'in dil ve eserlerini irdeleyen, birçok çeşitli yazılar kaleme almıştır.

Vinogradov, Rus edebi dili tarihi gelişimi meseleleri ve yazarların dil incelemesi üzerine yaptığı bu çalışmalarla, başlı başına bir dilbilim disiplinini yani, Rus yazın dili tarihini başlatmıştır (Galkina- Fedoruk, 1956:4). Bu konuda kaleme aldığı çok sayıda eserleriyle genç araştırmacılara ileri için yol göstermiştir.

Vinogradov'un çalışmalarının değişmez niteliği, onun dilbilgisel çalışmalarının tüm hücrelerine sızan, tarihsel yaklaşımıdır. Parlak bir dil tarihçisi, dilbilimci olan, Rus yazın tarihini, kültürünü, yaşam tarzını ve toplumsal bilincini, derinlemesine bilen Vinogradov, çağdaş Rusçanın dilbilgisi

yapısını tarihsel veriler olmaksızın betimlemeyi düşünmemiştir (Melniçuk 1970: 5). A. Tolstoy'a (1978) göre, Vinogradov'un tarihsel çalışmalarının çoğunu, Rus edebi dili tarihine ayırdığını söylemek mümkündür. Vinogradov'un hemen hemen tüm çalışmalarında yoğun tarihsel bakış açısı hissedilmektedir.

Vinogradov'un, Rus ve dünya dilbilimine altın harflerle geçen, Rusça dilbilgisi; biçim bilgisi, sözcük yapımı, sözdizimi üzerine çok sayıda bilimsel çalışması mevcuttur. Bu çalışmaların en önemlileri arasında ilk olarak *Çağdaş Rus Dili* (Sovremenniy russkiy yazık) (1938), *Rus Dili. Sözcük Üzerine Dilbilgisel İnceleme* (Russkiy yazık. Grammatičeskoye učenije o slove, 1947) gibi temel eserlerini saymak gerekmektedir (Melniçuk, 1970: 6). Rusça dilbilgisi kuram ve yapısının ilke ve yasaları Vinogradov'un çalışmalarında derin bir aydınlığa kavuşmuştur (Galkina- Fedoruk, 1956:6). Rusça dilbilgisi üzerine yazdığı bu temel eserleri ve diğer yapıtları bilim çevrelerince beğeniyle karşılanmıştır. Bugün bile hâlâ başvuru kaynağı olarak bu eserler kullanılmaktadır.

Vinogradov'un dilbilgisi üzerine yaptığı çalışmaların, ders kitapları ve programlarının oluşturulmasına büyük bir katkısı olmuştur. Yalnızca çağdaş Rus dili üzerine olan yükseköğretim sınıfları değil, ayrıca orta dereceli eğitim kurumları için belirlenmiş ders kitapları da önemli bir oranda onun dilbilgisi sistemine yönelmişlerdir (Melniçuk, 1970: 8).

Vinogradov'u, çağdaş Rus dilbiliminde deyimbilimin kurucusu olarak adlandırmak mümkündür. 1944 yılında, Vinogradov kesin bir dille, *"deyimbilimin belli başlı sınıflandırmalarının, amaçlarının ve sınırlarının belirlenmemesi, bu bilim dalının kolayca ve kendine özgü bir şekilde gelişimini engellemektedir"* şeklinde konuşmuştur (Vinogradov, 1946: Melniçuk, 1970: 14). Vinogradov, deyimbilimin çerçevesini çizmiş, deyim çeşitlerinin sınıflandırmasını göstermiş, amaç ve niteliklerini belirtmiştir.

Vinogradov, bu açıklamalarından sonra, ayrıca net bir çalışma programı ortaya koymuştur. Bilim insanı, bugün hemen hemen herkesçe kabul edilen, deyim çeşitlerini sınıflandırma kriterleri önermiştir: 1) Deyim kaynaşmaları (frazеologiçeskiye sraşçeniya) 2) deyim birlikleri (frazеologiçeskiye yedinstva) 3) deyim birleşmeleri (frazеologiçeskiye soçetaniya) (Vinogradov, 1947: Melniçuk, 1970: 14). Bununla birlikte, Vinogradov tarafından, deyim birimlerinin her bir grubunun temel nitelik özellikleri gösterilmiştir (Galkina-Fedoruk, 1956: 6). Vinogradov tarafından deyimbilimle ilgili yapılan bu çalışmalar, bugün Rus deyimbilim çalışmalarının gövdesini oluşturmaktadır. Bu alanda yapılan çalışmalarda öncelikle Vinogradov'un görüşlerine ve sınıflandırmasına yer verilmektedir.

Vinogradov, yukarıda saydığımız çalışmalarından başka, ayrıca önemli bir sözlükbilimcidir. Henüz 1927- 1928 yıllarında, D. N. Uşakov'un editörlüğünde çıkan *Açıklamalı Rusça Sözlük* (Tolkoviy slovar russkogo yazıka) üzerinde dilbilimciler topluluğuyla birlikte çalışmaya başlamıştır. Bu sözlükte, büyük orandaki sözlük maddelerinin yanı sıra, oldukça zor bir bölüm olan yardımcı sözcüklerin, edatların, bağlaçların, kiplerin yorumlanması işi de Vinogradov'a ait olmuştur. Vinogradov'un etkin katılımıyla, açıklamaların üslupsal ve dilbilgisel ilkeleri de sözlüğe kazandırılmıştır (Galkina-Fedoruk, 1956: 6). 1935 yılında sözlüğün birinci, 1938'de ikinci, 1939'da üçüncü, 1940 yılında da dördüncü cildi yayımlanmıştır. Vinogradov bu sözlüğe önemli ölçüde katkıda bulunmasına rağmen, ismi birinci ciltten, (muhtemelen) o tarihlerde sürgünde olduğu için haksız bir biçimde çıkarılmıştır. Ancak, ikinci, üçüncü ve dördüncü ciltte ismi görünmektedir.

Vinogradov eşsiz bir hafızaya sahiptir, tüm bu muazzam çalışmalarını yaparken, hiçbir zaman yardımcısı olmadığını belirtmemiz gerekir. Çalışmalarının bir niteliği olan, gerekli olgusal verilerin ve alıntılarının bolluğu efsaneler yaratmıştır. Malışeva-Vinogradova, eşinin bu çalışma disiplini hakkında şu sözleri söylemektedir: *“Vinogradov, her zaman akşam ya da gece ne zaman çalışabilirse, çalışmıştır. Nerede olursak olalım, onun çalışmadığı bir gün, bir saat bile olmamıştır. Sanatoryuma dinlenmeye giderdik, hemen oracıkta kitaplarını, kâğıtlarını bavuldan çıkarıp, çoktan masa başına oturmuş ve yazmaya başlamış olurdu”* (Malışeva-Vinogradova, 1989: 88). Vinogradov'un çalışma yapması için asla zaman ve mekân sınırlaması olmamıştır. Parlak yeteneğinin yanı sıra, büyük çalışma tutkusu, disiplini, sürekli yeni fikirler peşinde koşması, onun öne çıkan belirgin özellikleridir.

Vinogradov'u çok seven öğrencisi V. G. Kostamorov'un ifadelerine göre ise, *“bilim adamı harika bir insandı: Evi ve çalışma odası her zaman herkese açıktı. Onunla sohbet etmekten öğrencileri büyük mutluluk duyarlardı, çünkü Vinogradov ilginç ve beklenmedik bir konu açar (konu yapıcı bir öğüt, değerli bir kaynakça üzerine olabilirdi) ve utanma hissederdiniz, çünkü sanki ta en başından beri çalışmadaki bariz olan çelişkileri, kusurları, yanlışlıkları görmüştür. Viktor Vladimiroviç, başkalarının başarılarına çok seviniyordu, başarısızlıklarına ve hatalarına ise aşırı derecede üzülürdü. Vinogradov yalnızca bilimsel ve gündelik hayattaki özensizliği affetmezdi”* (Kostamorov, 1971: 11).

Kostamorov'un yanı sıra, Vinogradov'un yetiştirdiği diğer öğrencileri de ondan büyük bir sevgi ve saygıyla bahsetmişlerdir. Nitekim Yu. L. Belçikov (1995) da Vinogradov'un doğumunun 100. yılına adanmış *Bir Varoluş Biçimi Olarak Bilimsel Hayat* (Nauçnaya rabota kak sposob suşçestvovaniya) isimli makalesinde, Vinogradov'un öğrencilerine karşı olan candan yaklaşımını, küçük bir anısıyla dile getirmiştir. Vinogradov danışmanlığını yaptığı

öğrencisiyle, gece saat 11-12'de bile ilgilenir, onu evinde misafir eder, çekingen öğrencisini rahatlatmak için ona küçük şakalar yapar, gecenin ilerleyen saatlerinde öğrencisini uğurladıktan sonra ise hemen çalışma masasına geri döner.

Vinogradov'un tutuklandığı gece, masasında Puşkin'in *Maça Kızı*'nin üslubuna dair bitmemiş makalesi bulunmaktadır (Aşnin ve Alpatov, 1994: 32). Bilim kahramanı, tutuklandığı gece de büyük bir aşkla bağlı olduğu Rus dil bilimi için çalışmaktadır.

Tutuklanması ve Sürgün Yılları

1930 – 1940'lı yıllar, Vinogradov'un hayatının kuşkusuz en verimli ve en zor yıllarıdır: Tutuklanma, iki sürgün, Rus dilbiliminde bir çağ başlatan temel eseri *Rus Dili* kitabına gelen haksız eleştiriler, bilim dışı olan *yeni dil öğretisi*'ne katılması için yapılan baskılar... (Belçikov 1995: 66). Bu yıllarda yaşadığı tüm bu felaketler, bilim adamını olumsuz yönde etkilemiş, içine kapanmasına yol açmıştır fakat yine de yaşadığı tüm çetinliklere, yıldırımlara rağmen, çalışma disiplininin ödün vermemiş, her koşulda yeni eserler üretmeye devam etmiştir.

Bir bilim insanı olarak Vinogradov'un yaşamı zor koşullarda geçmiştir. (Malışeva–Vinogradova, 1989: 83). 1934 yılı Nisan ayından, 1936 Mayıs'ına kadar Vinogradov Vjatka (bugünkü adıyla Kirov)'ya sürgüne gönderilmiştir (Guskova, 1995: 70). Her ne kadar bir bilim adamı olarak Vinogradov'un çalışmaları, eserleri birçok çalışmaya konu olsa da, tutukluluk ve sürgün yıllarına dair çok fazla yazı kaleme alınmamış, bu yönü pek fazla irdelenmemiştir. Bu konuda, V. G. Dolguşev'in, Vinogradov'un Vjatka'daki sürgün yıllarını araştıran, inceleyen yazıları, V. M. Alpatov'un araştırmaları, L. B. Guskova tarafından yayına hazırlanan Vinogradov'un eşine yolladığı mektuplar bizi aydınlatmakta ve özellikle de eşi Nadejda Matveyevna Malışeva-Vinogradova'nın kaleme aldığı anıları bize eşsiz bir kaynak sunmaktadır. Ayrıca, F. D. Aşnin ve Alpatov ikilisi de 1930'lu yıllarda Sovyet rejiminin baskısına uğrayanları anlattıkları *Slavistler Davası* (Delo Slavistov. 30-e godı) isimli kitaplarında bu konuya büyük ölçüde değinmişlerdir.

Vinogradov'un eşi, N. M. Malışeva-Vinogradova'nın o günleri aydınlatan anılarına göre, bilim insanının tutuklanma sebebi şöyle gelişmiştir: 1934 yılında, Vinogradov, N. S. Trubetskoy'dan¹¹⁶ postayla bir kitap hediye almıştır. Trubetskoy, kitaplarını birçok bilim insanına göndermiştir. Bununla birlikte o sıralarda, Vinogradov ve N. N. Durnovo'ya birlikte Rus yazın tarihiyle ilgili bir

¹¹⁶ Nikolay Sergeyeviç Trubetskoy: Rus dilbilimci, bilim insanıdır, köken itibarıyla soyludur, 1919 yılında Rusya'dan ayrılmıştır, o sıralarda Vıyana Üniversitesi'nde profesör olarak çalışmaktadır. (Malışeva – Vinogradova 1989: 84).

kitap yazmaları sipariş edilmiştir. Sonradan, takip edildiği anlaşılan Durnovo, Vinogradovlar'a kitapla ilgili görüşmek için gelmiştir. Bu sebeplerden dolayı, 8 Şubat 1934 yılında evde arama yapmak için 3 kişinin geldiği düşünülmektedir. Vinogradovlar'ın yaşadıkları odanın duvarlarında boydan boya kitaplar bulunmaktadır. Arama çok uzun sürmüştür çünkü bütün kitapları gözden geçirmişlerdir, hatta bunun için dördüncü kişiyi de yardıma çağırmaları gerekmiştir. Onlara şüpheli gözükten yabancı dilde yazılmış bütün kitapları ayırmışlardır. Trubetskoy'un kitabı ise Rusçadır, onu incelemişler ve bir kenara koymuşlardır. Arama sona ermiş ve Vinogradov'u götürmüşlerdir. Vinogradov, çıkarken eşine 'Trubetskoyları ortadan kaldırım' demiştir. Vinogradov, aramaya Trubetskoy'un gönderdiği kitabın yol açtığını düşünmüştür. Daha sonra ise eşinin Vinogradov'a sorun yaratabilecek bu tür kitapları incelediği ve yaktığı söylenmektedir. Bunun yanında, Dolguşev ve diğer pek çok araştırmacıya göre ise, Vinogradov *filologlar davası* adı altında tutuklanmıştır. Vinogradov ve önde gelen tanınmış pek çok bilim insanı o sıralarda aslında var olmayan Rus Ulusal Partisine katılmakla suçlanmışlardır.

Vinogradov bu sırada, editörlüğünü D. N. Uşakov'un yaptığı, *Rusça Açıklamalı Sözlük* üzerinde çalışmaktadır. Vinogradov, bu sözlükte önemli bir çalışma yürütmektedir (bütün dilbilgisini hazırlamaktadır) ve onun tutuklanması sözlük için büyük bir kayıptır. Sovyet Ansiklopedisi editörü N. L. Meşeryakov, Vinogradov'un kamplara gönderilmemesi için uğraşmaya başlamıştır. Sonuçta, Vinogradov, daha yumuşak bir ceza almıştır: Vyatka'ya 3 yıl idari sürgün olarak gönderilmiş ve sözlük üzerinde çalışmasına devam edebilmiştir (Malışeva – Vinogradova, 1989: 84). Eşine göre, Vinogradov'un daha yumuşak bir ceza almasında Meşeryakov'un çabaları etkili olmuştur.

Vinogradov, Nisan 1934'te Gorkovski hapishanesine gönderilmiş ve bir haftasını orada geçirmiştir. Eşi ayrılırken valizine tek ciltlik Puşkin kitabı koymuştur. Hücrelerinde tek başına otururken, bu kitabı incelemiş ve yarım kalan *Maça Kızı* hakkındaki makalesini yazmaya devam etmiştir. Sonunda Vinogradov her zaman arzu ettiği gibi çalışabilmiştir. (Malışeva–Vinogradova, 1989: 85). Daha sonra Vinogradov'a tek başına, o zamanlar Gorkovski eyaletine giren, Vyatka şehrine ulaşması emredilmiştir (Aşnin ve Alpatov, 1994: 85). Bilim insanı, tek başına zorlu bir yolculuğun ardından, Vyatka'ya ulaşmıştır.

Vinogradov, Vyatka'da bir demiryolları tornacısının odasını kiralamıştır. Tornacı eşi ve iki çocuğuyla birlikte geniş bir aileye sahiptir. Vinogradov bu geniş aileyle birlikte kâh keyifli, kâh sıkıntılı günler yaşamıştır. Burada çok çalışmıştır, her zaman yaptığı gibi, kitaplarını yerleştirip, sabahtan akşama kadar yorulmadan çalışmalarına devam etmiştir (Malışeva–Vinogradova, 1989: 85). Burada çok sınırlı da olsa küçük bir arkadaş çevresi edinmiştir. Özellikle sık görüştüğü, sohbet edebildiği, çalışmalarını için kitaplarından faydalandığı,

Vyatka Pedagoji Enstitüsü'nde çalışan, Doçent P. G. Strelkov'la yakın bir dostluk geliştirmiştir. Malışeva-Vinogradova (1989), Strelkov ve eşinin, Vinogradov için yaptıklarını ve içten davranışlarını anlatarak hatıralarında minnetle anmaktadır.

Sürgünde, herkes gibi, Vinogradov'un hayatı da zor koşullar altında geçmiştir. Bir keresinde Vyatka'da İçişleri Halk Komiserliği'nin yerel organları, yazarın bütün el yazmalarını, kâğıtlarını elinden almışlardır. Nadejda Matveyevna Moskova'da Vinogradov'un işlerini yürüten, sorgu yargıç V. P. Gorbunov'a başvurmuş ve onun uğraşları sayesinde hepsini geri vermişlerdir (M.-Vinogradova, 1989: Aşnin ve Alpatov 1994: 168). Vinogradov'a sürgüneyken gerekli materyalleri getiren, vefalı eşinin yardımları sayesinde, Vinogradov sürgündeki zor koşullarda bile etkin bilimsel çalışmalarını sürdürebilmiştir (Aşnin ve Alpatov, 1994: 168). Hatta Vinogradov'un sürgün yıllarında yaratıcılığının zirvesine ulaştığını söylemek mümkündür. En iyi eserlerini sürgüneyken vermiştir.

Nadejda Matveyevna, düzenli olarak Vyatka'ya gitmiştir, çünkü Vinogradov'un *Açıklamalı Rusça Sözlük*'le ilgili çalışmaları için çeşitli materyaller götürmesi gerekmektedir. Vinogradov, bir kitap listesi oluşturmuş, eşi bu kitapları toplayıp, ona götürmekte, bilim insanının incelediği, artık ona gerekmeyen kitapları ise geri götürmektedir (Malışeva-Vinogradova, 1989: 86).

Bu sıralarda, Moskova'da ünlü Puşkin uzmanı M. A. Tsyavlovski ve yazar V. V. Veresayev, Vinogradov'un Moskova'ya işine dönmesi için, savcılık nezdinde uğraşmaya başlamışlardır. İki yıl içerisinde Vinogradov geri dönmüştür ama Moskova'da yaşama hakkı bulunmamaktadır çünkü sürgüne gittiye, o zaman şehre yüz kilometrelik uzak bir alanda yaşaması gerekmektedir. Vinogradov Mojaysk'ı seçmiş ve oraya yerleşmiştir ama bilim insanı, genel olarak, Moskova'da yaşamıştır: burada Pedagoji enstitülerinde dersler vermiştir (Malışeva-Vinogradova, 1989: 86). Bu sayede yine istediği gibi, bilimsel etkinliklerine kaldığı yerden devam etmiştir.

Hayat akmakta, Vinogradov dersler vermekte, kitaplar çıkarmaktadır ama bilim insanı, mahkûmiyet kararının kaldırılmasıyla ilgili uğraşmayı geciktirmiştir. 1941 yılının başlarında ise İkinci Dünya Savaşı başlamıştır. O sırada, Moskova'yı sosyal olarak tehlikeli öğelerden arındırma kararı alınmıştır. Bu çerçevede, Vinogradov'u karakola çağırmışlar ve şöyle söylemişlerdir: "*Sizin mahkûmiyetiniz kaldırılmadı, 48 saat içinde Moskova'yı terk etmek zorundasınız. Sibirya'da istediğiniz bir şehri seçin.*" Buna karşılık Vinogradov Tobolsk şehrini seçmiştir (Malışeva-Vinogradova, 1989: 87).

Bu sırada, Omsk Üniversitesi Tobolsk şehrine tahliye edilmiştir. Sürgünde bulunan Vinogradov'u ise hemen işe kabul etmişlerdir. Bilim insanı, burada Rus dili bölümünü yönetmiş, dersler vermiş, en sevdiği bilimle, Rus dili ile

meşgul olmuştur (Malışeva-Vinogradova, 1989: 87). Vinogradov burada yeni sürgün yerinde, N. M. Malışeva- Vinogradova ve kayınvalidesiyle birlikte yaşamış ayrıca evinin bakımını da üstlenmiştir.

İki yıl sonra ise, 1944 yılının başlarında, Moskova’da bilim adamları, Vinogradov’un geri dönmesi için uğraş vermeye başlamışlardır. Bunun sonucunda, Vinogradov ailesi Moskova’ya dönmüş ve hayat onlar için normale dönmeye başlamıştır. Fakat 1940’lı yılların sonu 1950’li yılların başında, bilim alanında çeşitli zorluklar yaşanmaya başlamıştır; yeni sorunlar, *yeni dil öğretisi* diye adlandırılan Marr¹¹⁷ üzerine tartışmalar baş göstermiştir. Vinogradov ise bu olayların merkezindedir: Onu hem basılı yayın organlarında hem de toplantılarda eleştirmekteydiler. Bilim insanı ise, hiçbir zaman çalışmayı bırakmamıştır: Rus dil bilimi, üniversitedeki dersler onu sürekli olarak meşgul etmiştir. Vinogradov, sabah akşam hiç aldırmadan sürekli olarak çalışmaktadır (Malışeva–Vinogradova, 1989: 87-88).

Vinogradov Eleştiri Oklarının Hedefinde

Vinogradov sürgünden Moskova’ya döndükten sonra bir yıl içerisinde, henüz yeni kurulmuş Moskova Devlet Üniversitesi Filoloji Fakültesi’nin dekanı olarak atanmış, 1946 yılında ise muhabir üye kademesini geçerek, akademi üyesi olarak seçilmiştir. Bilim insanı, Rus dil biliminin herkes tarafından kabul edilmiş ünlü bir lideri konumuna gelmiştir (Aşnin ve Alpatov, 1994:176). Vinogradov için kötü günler artık geride kalmış gibidir.

29 Kasım 1947 yılında *Edebiyat Gazetesi*, o sıralarda önde gelen eleştirmenlerden K. L. Zelinski ve B. N. Agapov’un, Vinogradov’un kısa süre önce çıkmış temel kitabı *Rus Dili* üzerine yazdıkları makaleyi yayımlamıştır. Eleştiri yazısı, “*Hayır, bu Rus dili değil!*” diye adlandırılmaktadır. Vinogradov, *yabancılar önünde yaltaklık yapmak, sözde-bilimsel nesnelcilik ve faşist idealistler*¹¹⁸den alıntı yapmakla suçlanmıştır. Sonuç bölümünde ise *içeriksiz, yararsız, boş, zararlı saçmalık, apolitiklik ve ileri fikirlerden yoksunluk, Rus dili üzerine Rusça kitabı sayamayız* gibi ithamlara yer verilmiştir (Aşnin ve Alpatov, 1994:178).

MDÜ’nin Filoloji Fakültesi’nin dilbilimcileri dekanlarını savunmaya geçmişlerdir. Profesörler M. N. Peterson, R. M. Avanesov, E. M. Galkina –

¹¹⁷ Nikolay Yakovleviç Marr (1864/1865)-1934) Rusya’nın ve Sovyetler Birliği’nin ünlü doğubilimcisi, Kafkas dilleri üzerine çalışmalarıyla tanınmış Gürcü asıllı Rus dilbilimci, etnograf ve arkeologdur. Yafet Dil Teorisi (yafetiçeskaya teoriya)’nin (dil ile ilgili yeni teori) kurucusu olarak ün kazanmıştır. Dilin kökeni ve *sımsal esasi*’yle ilgili sözde-bilimsel bir tez olan bu teori 1930-1950’li yıllar arasında Sovyetler Birliği’nde devlet tarafından desteklenmiştir. 1950’li yıllarda İ. V. Stalin’in de katılımıyla *Pravda* gazetesindeki tartışmalarda bu tez çürütülünce gündemden düşmüştür. (Ağayev ve Abilov, 2015: 461)

¹¹⁸ Bununla ilgili açıkça söylenmemekle birlikte, burada kastedilen idealistlerin, Vinogradov’un isimlerini andığı, katledilen meslektaşları N. N. Durnovo ve G. A. İlyinskiy’den söz edilmesi muhtemeldir (Aşnin ve Alpatov, 1994: 178).

Fedoruk ve diğerleri var güçleriyle Vinogradov'un kitabını senatoda savunmuşlardır. *Edebiyat Gazetesi*'nin cevabı ise yalnızca fakülteye hakaret edebilmek olmuştur. Gazetenin ifadesine göre, “*durgunluk, gelenek ve tutuculuk hüküm sürmektedir*”. İlk saldırı böylece savuşturulmuştur (Alpatov, 1991). Ortam biraz olsun sakinleşmiştir.

Yine aynı *Edebiyat Gazetesi*'nde bu kez biraz daha dikkatli konuşan fakat Vinogradov'u *nesnelcilik* ve *Marksist ideolojiyi savunmamak* ile suçlayan Marrizm'in liderlerinden G. P. Serdyuçenko'nun yazısı yer almıştır. Böylece henüz ortak imha kampanyası başlamadan önce, hapisane ve sürgün yıllarını yaşamış olan Vinogradov'u kişisel takiplerle hırpalama dönemi başlamıştır. Bu kampanyalardan sonra, Moskovalı dilbilimcilerin açık parti toplantısında Vinogradov şiddetle eleştirilmiştir. Özellikle de Marr'ın *öğretisini* görmezlikten gelmekle suçlanan Vinogradov en sonunda Moskova Devlet Üniversitesi dekanlığı görevini kaybetmiştir (Aşnin ve Alpatov 1994:179).

1948 yılının ilk yarısında bu kampanya biraz olsun yatışmıştır ama sonbahardan sonra F. P. Filin'in bunu yeniden anımsatan bildirisinden sonra daha çok alevlenmiştir. Filin, Vinogradov'a özellikle de büyük Rus bilim insanı olan A. A. Şahmatov'u 'göklere çıkardığı' için hakaretlerde bulunmuştur. Ona göre, Şahmatov, Anayasal Demokrasi Partisi (Kadetskaya Partiya) üyesidir, görüşleri ise “*pratik bağlamda zarar*” içermektedir. Bildirinin sonuç bölümünde ise Vinogradov ve V. N. Sidorov, aralarında R. İ. Avanesov ve M. N. Peterson'un da bulunduğu diğer bilim adamlarıyla birlikte, “*hayattan kopuk, idealist fikirler yayarak, Sovyet materyalist dilbilimiyle savaş yürüten*”, “*gerici bilim adamları*” olarak adlandırılmışlardır (Aşnin ve Alpatov, 1994: 179). Sonuçta, Vinogradov tekrar eleştiri oklarının hedefindedir. Vinogradov'un önünde iki seçenek bulunmaktadır: ya Sovyet ideolojisini ve “*yeni dil öğretisini*” kabul edip, bu yönde eserler verecek ya da çok sevdiği bilim dünyasından silinip gidecektir.

Tartışmaya katılanlardan birisi de (V. A. Avronin) Vinogradov'u Ferdinand de Saussure'ün gerici fikirlerini yaymakla suçlamıştır. Bununla birlikte Vinogradov, önde gelen bu batılı bilim adamının fikirlerinin taraftarı olmamıştır, tek suçu, kitabında onun ismini hakaret etmeden kullanmasıdır. Kampanyaya durmadan yeni insanlar katılmıştır. Hatta şu anda kimsenin tanımadığı doktora öğrencisi M. N. Şabalin bile bilim adamını damgalama fırsatını yakaladığı için çok mutlu olmuştur: “*Bilim insanı Vinogradov haksız yere Marksist – Leninist klasiklerin dilbilimsel düşüncelerinden ve ayrıca N. Ya. Marr'ın yönlendirici fikirlerinden kaçınmaktadır*” gibi sözlerle Vinogradov'u eleştirmekteydi (Aşnin ve Alpatov 1994:179).

Toplantılardan birinde, Marr'ın fikirlerine katılması için yapılan talebe karşılık, Vinogradov'un cevap olarak şu sözleri anlatılmaktadır: Vinogradov , “*Rus dilinde üç tane fiil vardır: saf değiştirmek, kılık değiştirmek ve tutumunu*

değiştirmek. Ben tutumumu değiştirmeye hazırım, ama safımı değiştirmek ya da kılık değiştirmek istemiyorum” demiştir. (Aşnin ve Alpatov 1994:180). Süręünde zor zamanlar geçiren Vinogradov, bu sözleriyle, kendi kişiliğini, özelliklerini kaybetmeden eserlerini Sovyet ideolojisine yaklaştırabileceğinin sinyallerini vermiştir. Yine de bilim adamı, ne yaşadığı sürgün yıllarında, ne de ona karşı yöneltilen bu yoğun eleştiri bombardımanında bile, doğru bildiklerini savunmaktan geri durmamıştır. Refah ve mutluluk içinde yaşamaktansa, bilim için yaşamayı seçmiştir.

Vinogradov artık her şeyi beklemektedir. O günlerde, yeni bir tutuklanma olayına karşı Vinogradov’un küçük bir valizinin hazırda beklediği söylenmektedir. Tüm bu yaşananlara rağmen, Vinogradov’u bu kez MDÜ’deki işinden bile kovmamışlardır. Vinogradov, dekanlık görevinden kovulduktan sonra, Rus dili bölümünü yönetmeyi sürdürmüştür. Fakat böyle bir ortamda yaşamak ve çalışmak hiç de kolay değildir. Bu yürütölen karalama kampanyası ise altı ay daha sürmüştür (Aşnin ve Alpatov 1994:180). Bu altı ay boyunca Vinogradov sükünetsini koruyarak, sessizce bilimsel çalışmalarına devam etmiştir.

Hiç beklenmedik bir şekilde, 9 Mayıs 1950 tarihinde *Pravda* gazetesinde dilbilim meseleleri üzerine bir tartışma başlatılmıştır. Bu tartışıyı, sert bir *marrizm* karşıtı makaleyle Gürcistan Bilimler Akademisi üyesi A. S. Çikobava açmıştır. Sonradan bu makaleyi yazmasını Stalin’in istediği anlaşılmıştır. Vinogradov’a çok geçmeden Merkez Partisi tarafından bu tartışmaya katılması emredilmiştir. Yukarılarda bir şeyler hazırlanmıştır ama bunun içeriği belli değildir, hayat ise bilim adamını kaderi için sakınmaya zorlamaktadır. Bu yüzden, 6 Haziran tarihinde *Pravda* gazetesinde yayımlanan makalesi çok temkinlidir: Marrizm’in inandırıcı bir eleştirisi, Marr’a övgülerle birlikte yan yana yer almaktadır (Aşnin ve Alpatov 1994:180). Çünkü Vinogradov henüz durumun farkında değildir, Marr’ı birdenbire ağır bir şekilde eleştiremez, her ihtimale karşı dikkatli olmak, temkinli bir yazı kaleme almak zorundadır.

İki hafta sonra, 20 Haziranda, bu tartışma çerçevesinde Stalin’in Marr’ı eleştiren makalesi yayınlanmıştır. Makale hemen dâhice ilan edilmiştir. Stalin’in mektubu, geçmişte cezaya çarptırılanların da bulunduğu, saldırılara maruz kalan bilim adamlarının hayatını kolaylaştırmıştır. Vinogradov ise yukarıdan gelen emir doğrultusunda Sovyet Filoloji Bilimi’nin başına getirilmiştir. Yine aynı yıl 1950’nin yazında Sovyet Bilimler Akademisi Dil ve Edebiyat bölümünün akademi üyesi, sekreteri, iki bilimsel derginin editörü ve Akademik Dilbilim Enstitüsü ve Dil ve Düşünce Enstitüsü ile birleşen Rus Dili Enstitüsü’nün müdürü olarak atanmıştır (Aşnin ve Alpatov 1994:180). Yaşadığı tüm bu fırtınalara rağmen, Vinogradov Sovyetlerde parlak kariyerine devam edebilmiş, üretmeyi sürdürmüştür.

Vinogradov'un Mektupları

Vinogradov Vyatka'dan karısına 359 adet mektup göndermiştir. İlk mektubunu 19 Nisan 1934 yılında, son mektubunu ise 2 Mayıs 1936 tarihinde yollamıştır. Mektuplar, Vinogradov'un o yıllardaki bilimsel araştırmaları üzerine çok zengin bir kaynak sunmaktadır; güçlü, yaratıcı bir mizacı olan Vinogradov hakkındaki izlenimlerimizi genişletmektedir. Bilim adamının çalıştığı ve yaşadığı koşulları anlatmaktadır. Ne kadar paradoksal olursa olsun, sürgün yıllarında, Vinogradov fikirlerinin önemli bir kısmını tamamen gerçekleştirme olanağı bulmuştur. Mektuplar, aynı zamanda o yıllardaki Rus taşra hayatını gözler önüne sermektedir (Guskova, 1995b).

Vinogradov'un Vyatka'dan eşine yolladığı mektuplara bir çeşit hüznün ve eşine duyduğu özlem hâkimdir. Ayrıca bu mektuplarda, Vinogradov'un çalışma azminden bir gram bile yitirmediği, aksine durmaksızın çalıştığı gözlenmektedir. Bilim adamının zaman zaman umutsuzluklara kapıldığı, çalışmaları için materyal sıkıntısı çektiği, sürgünde yaşadığı tüm bu olumsuz koşullara bilim aşkıyla katlandığı hissedilmektedir. Vinogradov'un yabancı olduğu bu taşra hayatından ise arada sırada şikâyet ettiği satırlarına yansımaktadır. Yine de, bilim insanının sürgündeki en büyük yaşam sebebinin bilim, çalışma isteği ve vefakâr eşi olduğunu vurgulamak gerekmektedir.

Biz, bu çalışmamızda Vinogradov'un sürgünde çektiği sıkıntıların, taşra izlenimlerinin yanı sıra; hiç eksilmeyen çalışma azmine, bilimsel çalışmalarının olgunlaşmasına tanıklık eden mektuplarına kısaltarak yer veriyoruz.

(20 Nisan 1934)

Sevgili Nadyuşa!

“Biliyorsunuz Vyatka'dayım ve bir oda bulup yerleştim... Eğer kısa süreliğine de olsa bana gelerseniz çok mutlu olacağım... Bana siz ve “Maça Kızı”, “Puşkin'in Üslubu” ve “Edebi Dilin Söz Varlığı ve Deyimleri” (Leksiki i frazeologii lit. yaz.) gerekli. Çok çalışacağım. Uşakov'a, zaman geçirmeden sözlük materyallerini göndermesini söyleyin.

Önce günlük olaylardan konuşalım. Bu gün eşyalarımı çıkardım, valizlerimi boşalttım ve her yerde sizin endişelerinizin izlerini gördüm. Neredeyse ağlayacak kadar çok duygulandım. Biliyor musunuz, bazen ağlıyorum. Sürgünde geçireceğim 1000 gün var. Vyatka, kapalı ve soğuk bir şehir. Rüzgâr ve kış burada Mayıs'a kadar hüküm sürüyor. Vyatka'nın insanları beni pek az ilgilendiriyor. Odamda çok çiçek var. Duvarlarda duvar kâğıdı yok, yeni kesilmiş kerestelerden oluşuyor. Bu çok hoş doğrusu! Hatta içimden bir şeylerle boyama isteği geliyor...

Sizin de hayatınızın değişmesini istemiyorum. Ev sahibesi bana yemek hazırlamayı kabul etti. Süt Vyatka'da pahalı değil. Vyatka'da şeker yok tatlılar çok pahalı...

Henüz kütüphanelere gitmedim. Yarın gideceğim. Bana Balzac'ın "Tılsımlı Deri" kitabının Rusçası ya da Fransızcası lazım ("Maça Kızı" için) ...

Sanırım, Vyatka'da sözlük üzerine çalışmam çok zor olacak (materyaller ve kitaplar nerede? Moskova da uzak). "Maça Kızı" üzerinde çalışmayı bitirdiğim zaman, çağdaş edebi dil söz varlığı ve deyimlerini konu alan bir kitap üzerinde çalışmaya başlayacağım. Bugün çalışmaya koyulacağım: bu beni kendime getirir. Acaba Vyatka adresime "Haberler" ve "Edebiyat Gazetesi" gazetelerini sipariş edemez miyim? Gazeteler, kendi gelişimim ve de çağdaş Rus dili çalışmam için gerekli... Yalnızlık beni üzüyor ama kendimi kontrol altında tutuyorum..." (Guskova, 1995: 74,75).

(30 Mayıs 1934)

Sevgilim Benim!

"Bugün, Mayıs ödevimi yapıp, bir süreliğine sözlükten kurtuldum: T harfini bitirdim ve Uşakov'a yolladım. Yarın, "Belkin'in Öyküleri" (Puşkin'in Üslubu) üslubuna dair bölümü yazmaya başlayacağım. Saltıkov-Şçedrin üzerine bir kitap yazma isteği içimde giderek büyüyor. Uzun zamandır onu yeniden okumadım. Şimdi ise, onun bakış açısıyla hayatı görüyorum ve çocukça inanç ve saflıklardan kurtuluyorum... Yani, Saltıkov-Şçedrin'in hem dili hem de üslubu beni kendisine çekiyor... Fakat yine de bir makaleyle kendimi sınırlamak istemezdim, çünkü Saltıkov-Şçedrin'in dili, XIX. yy'nin ikinci yarısı, Rus edebi dil tarihi için büyük bir öneme sahiptir..."

Deyimler sözlüğü ile ilgili notlar hazırlamama gerek var mı yani yayınlanma şansı var mıdır Bolotnikov¹¹⁹'dan öğrenir misiniz? Aksi halde, boşuna zaman kaybetmek çok üzücü! Çağdaş Ansiklopedi ve N. L. Meşeryakov için ikinci kez proje ve rapor yazdım. İşsiz sinirlerim gevşiyor ve boşluğa düşüyorum. Hapishaneye hasta düştüğümünden dolayı, cezaevi beni mahvetti...

Şimdi kitaplar hakkında konuşalım: "Edebiyat Gazetesi"nde, Delvig ve Rıleyev'in çıktığını okudum. Onların ikisi de bana lazım... Hayatım ise şöyle: oturuyorum, sözlük üzerinde sabır ve titizlikle çalışıyorum. Bely ve Saltıkov-Şçedrin'i okudum...

Az geziyorum, bu günlerde sözlük yüzünden hiç dışarı çıkmıyorum, verandada bile değil, evde oturuyorum. Mektuplarına çok sevindim... Düşünce çok... Günler yine güneşli ama sıcak değil...

¹¹⁹ A. A. Bolotnikov: Sovyet basımının organizatörüdür. F. Ya. Kon ve P. A. Kazanski'nin yanı sıra Açıklamalı Rusça Sözlük'ün politik editörü ve aynı zamanda Edebiyat Gazetesi'nin editörüdür (Guskova, 1995: 80).

Sizi özliyorum. Aklımdasınız. Edv. Mih.¹²⁰'e karşı sözümü tutamadığım için çok üzülüyorum ama ondan mektup bekliyorum. Daha sonra, ona ayrıntılı olarak durum ulamı ve zarfların sözdizimi üzerine yazacağım. Bütün bunları ona iletin...”(Guskova, 1995: 75,76).

(28 Eylül 1935)

Canım Benim!

“Sana sağlığım hakkında ne yazabilirim? Grip geçti, başımda ve sinirlerimde iz bıraktı. İyi uyuyamıyorum. Baş ağrıları devamlı olarak eziyet ediyor. Ama çalışmaya devam ediyorum. Gogol’ün dili üzerine yazdığım makale ilerliyor. Gogol’ün diliyle ilgili büyük bir kitap yazmak için içimde büyük bir istek var...” (Guskova, 1995: 76).

(11 Haziran 1935)

Sevgilim Benim!

“... “Kipli Sözcükler” ve “Eşsesli Sözcükler” üzerine iki bölüm yazdım (30-40 sayfa). Şimdi ünlemler üzerine çalışmaya başladım. Baş ağrıları yüzünden fiillere yaklaşamıyorum. Soğuk algınlığım geçti. Tsyavlovski’den çok istediğim kitabı (Puşkin, 1934) aldım. Hava açık ama sıcak değil. Halimden memnunum...” (Guskova, 1995: 77) .

(2 Kasım 1935)

Sevgilim Benim!

“... Oksman¹²¹ ile konuştum ve Bilimler Akademisi Rus Edebiyatı Enstitüsü, Saltukov-Şchedrin’in ya da Gogol’ün dili üzerine olan kitabın planını takdim etmemi önerdiler. Bana kalırsa, Gogol’ün diliyle ilgili olan kitabın planını sunmak daha iyi olacak. Ama ne olur, belli olmaz. Dün, yönetim tarafından, bütün el yazmalarım ve kâğıtlarımın götürülmesinden sonra (odamda arama yaptıklarını size zaten söylemiştim), belirsiz bir durumda bulunuyorum. Gerçekliğin aniliği beni sarstı. Hatta sakinleştirici ilaç (lyuminal) almama rağmen, bütün gece hiç uyumadım. Eğer olaylar benim açımdan, üzücü bir şekilde gelişirse (yani bilimsel çalışmalarım yanında benim varlığım da talep edilirse), o zaman hiçbir koşulda buraya gelmenize gerek yok. Sinirlerim fena durumda. Fakat metanet göstermeye çalışıyorum...” (Guskova, 1995: 77).

¹²⁰ Galkina-Fedoruk Evdokiya Mihaylovna (1898 – 1965). Filoloji bilimleri alanında doktor, Rus dili uzmanı, Vinogradov’un öğrencisidir. Vinogradov’un yönetimi altında doktora tezini hazırlamıştır. Vinogradov’un tutuklanması ve sürgünü, onların bilimsel temasını kesintiye uğratmamış ve tez başarılı bir şekilde savunulmuştur. Tezin materyalleri daha sonra *Çağdaş Rus Dilinde Zarf (Nareçiyе v sovremennom russkom yazıke)* kitabını oluşturmuştur (M.,1939). (Guskova, 1995: 80)

¹²¹ Oksman Yulian Grigoryevič (1895–1970) yazınbilimci. Leningrad Üniversitesi profesörüdür. Dekabristlerin dava arşivlerini, Puşkin’in sanatını araştırmıştır. 1930’lu yıllarda Sovyet Bilimler Akademisi Rus Edebiyatı Enstitüsü Müdür Yardımcısı olarak görev yapmıştır. (Guskova, 1995: 81)

(7 Kasım 1935)

Sevgilim Benim!

“...Gece saat 3'e kadar uzun süre Lev Tolstoy'un “Savaş ve Barış” romanını okudum. Şu anki durumda, herhalde makale hazırlayabileceğim.¹²² Puşkin, iyi bir çalışma için huzur gerektiğini söylemiştir. Tolstoy'un 60'lı yıllarında (Öğrencileri toplayıp, onlarla birlikte Yasnaya Polyana okulunu düzenlerken) onun yokluğunda bir arama olmuş, Tolstoy, kargınlığından yalnızca bütün işi bırakmamış ve (onun ifadesiyle) “yerinden yurdundan göçmek” istemiştir, hatta derdinden evlenmiştir. Fiziksel rahatsızlıkla birlikte, bütün her şey aynen bana uyuyor. Bu sürede, sinirlerim de harap durumda...”

Tolstoy'un dili benim için, tamamen açık değil. “Eğer elinin altında romanın iyi bir Fransızca çevirisi yoksa Savaş ve Barış'ın dili üzerine makale yazmanın mümkün olmadığına eminim. Bu size tuhaf gözükecektir. Ama böyle. “Savaş ve Barış” Ruslara özgü bir eser değil, Rus-Fransız dil kültürü olan bir eserdir. Eğer hayatım daha iyi gitseydi, yani daha insanca olsaydı, o zaman her şeyden önce romanın Rusça metnini Fransızcayla paralel olarak incelemeye başladım. Ben de romanı okurken, zihnen Fransızcaya çeviriyorum. Ama bu işe sanırım, gücüm yetmez. Doğuştan Fransız, yani Fransız birinin çevirisi lazım. Hiçbir kuşku olmaması için, tekrar edeceğim, bütün bu sözcükleri tamamen düz, gerçek anlamında kullanıyorum. İşte, görüyor musunuz, hatta işle ilgili bile çok az konuşabiliyorum...” (Guskova, 1995: 77-78).

(13 Kasım 1935)

Sevgilim Benim!

“...“Savaş ve Barış'ı okumayı bitiriyorum. Ama daha sonra ne yapacağımı bilmiyorum. Yazılarım için materyalim biraz daha azaldı, hayatım ve çalışmalarım da durdu. Bugün hatta sizden de mektup yok. Tam bir savunmasızlık, umutsuzluk ve çaresizlik hissi ağır basıyor. Yalnızca “Rus Dili” kitabımın ziyan olmamasını, kaybolmamasını, hiç olmazsa daha iyi bir zamana kadar, el yazmalarında yaşamasını istiyorum...” (Guskova, 1995: 78).

(22 Kasım 1935)

Sevgilim Benim!

“Sana zaten dün çağrıldığımı, iki saatlik beklemeden sonra (yani belirtilen süreden iki saat sonra) kabul edildiğimi, kısa basit bir sohbetin ardından, bugün saat 5'e kadar el yazmalarımı bana geri vereceklerine dair söz aldığımı yazmıştım. Böylece, şimdi eskisi gibi çalışabileceğim. Sanırım, şu anki hayatımın en büyük gerçekliği, Rus Dili kitabımın geleceği sorunudur. Bu yüzden, eğer kitabımın durumuyla ilgili size bir bilgi ulaşırsa, bana yazın! Şu

¹²² Vinogradov, L. Tolstoy'un diline dair makale üzerinde çalışmıştır. (Guskova, 1995: 81)

an benim amacım, kaybolan iki haftayı telafi etmek ve “Savaş ve Barış”ın diliyle ilgili olan makalemi düzenlemektir. Dünkü bekleme sırasında, Tolstoy ile ilgili bir fikir daha aklıma geldi. Bugün, bu fikri ifade etmeye çalışacağım...

... Şu anda, Tolstoy üzerine yazmaya oturacağım. Nasıl bir şey ortaya çıkacak, bilemiyorum. B. M. Eyhenbaum¹²³, L. N. Tolstoy’un yazmadığı zaman sinirli hale geldiğini yazmıştı. Ben de öyleyim. Bu, benim Tolstoy ile olan başlıca benzerliğim...” (Guskova, 1995: 78).

(6 Aralık 1935)

Sevgilim Benim!

“...L. Tolstoy üzerine, epey yazmam gerekiyor. Her zamanki gibi, öncelikle tamamen sistemsiz yazıyorum. Bir köşede not yığını birikiyor (şimdiden 2-3 sayfa oldu). Bu notlardan biçmek ve makaleyi dikmek, birleştirmek gerekiyor. Fakat henüz materyalin hepsi toplanmadı. Her zamanki gibi, en önemli şeyi fark ettim mi, belirttim mi, emin değilim. Kontrol edecek ise ne bir kimse ne de bir şey var...” (Guskova, 1995: 78).

(Ocak 1936)

Sevgilim Benim!

“... Çalışmalarım yoğunlaştı. Bugün içsel dil üzerine olan bölümü bitiriyorum. Sabah saat 11 ya da 12’de Tolstoy ile ilgili olan çalışmamı bitirmeyi umuyorum. Serg. İv.¹²⁴dan mektup aldım... Mesajı ilginçti: “Okulda Rus Dili” dergisi benim “Puşkin’in Dili” çalışmam için, kendisinden eleştiri yazmasını sipariş etmiş fakat çalışmamı kınaması ama övmemesi şartıyla. Ne biçim âdetler! O ise reddetmiş... Bu şekilde eleştiri yazısı sipariş verenlerin, ne dil tarihi, ne de Puşkin’in dili hakkında hiç bir şey bilmediklerini (ABC’sini bile bilmediklerini) düşünüyorum. Kendileri de bilgisizliklerinden korkuyorlar ki, başkalarını davet ediyorlar...” (Guskova, 1995: 79).

(26 Nisan 1936)

Sevgilim Benim!

“41 numaralı trene, 1 Mayıs tarihine bilet aldım, ama bir gün gecikme olabilir. Bu biletle 2 Mayıs’ta buradan ayrılmayı umuyorum. Kâğıda göre, Kirov’da, hayatımın müsaade edilen son günü...”

... İçine Puşkin’i de koyup bir tane daha kitap sandığı göndermem gerekecek, üzgünüm ama başka çare yok. Henüz çalışıyorum...” (Guskova, 1995: 79).

¹²³ Eyhenbaum Boris Mihayloviç (1886-1959). Yazınbilimci, dilbilim alanında doktor, aralarında L. Tolstoy’un sanatı, Lev Tolstoy’un monografisi gibi eserlerinin de olduğu, Rus edebiyatı araştırmacıdır. (Guskova, 1995: 81)

¹²⁴ 28 Eylül 1934 tarihli mektubunda, yine aynı Serg. İv. kısaltmasına bakacak olursak, Vinogradov’un bahsettiği kişi büyük ihtimalle Sergey Ivanoviç Ojegov’dur.

Sonuç

Vinogradov'un çalışmalarının listesiyle karşılaşıncı, onun Aziz Sava'nın Hayatı'ndan (XII. yy. el yazmaları üzerinde), K. A. Fedin'e ve XX. yy. dilbilimine, eski Slav dilinden, çağdaşlarının günlük diline kadar olan geniş çalışma yelpazesine şaşırılmamak mümkün değildir. Doğal olarak, Vinogradov'un çağdaşları, kimi saygı ve hayranlıkla, kimisi ise şaşkınlık ve gıptaıyla "*Vinogradov tam bir enstitü gibi çalışıyor*" demişlerdir. Bununla birlikte bu enstitü, ne bir yıl, ne iki yıl, tam yarım asır hiç durmadan çalışmıştır (Belçikov, 1995: 66).

Vinogradov'un hayat çizgisi, dramatik güçlüklerle sarsılarak, bilimsel ve toplumsal ünün zirvesine çıkana dek engebeli yollardan geçmiştir. Bilim dünyası, Vinogradov'un çalışmalarına büyük değer vermiştir ve 1946 yılında, Vinogradov Sovyet Bilimler Akademisi'nin asli üyesi seçilmiştir (Galkina-Fedoruk, 1956: 9). 1945 yılında Moskova Devlet Üniversitesi senatosu Vinogradov'a M. V. Lomonosov adına ilk ödülü vermiştir. 1951 yılında Sovyet Devlet Ödülü'ne ve ölümünden sonra A. S. Puşkin Akademik Ödülü'ne layık görülmüştür (Belçikov, 1995: 66).

Rus ve genel dilbilimi alanında yaptığı önde gelen çalışmalardan dolayı, Vinogradov'a Lenin nişanı verilmiştir. Bunun yanı sıra Vinogradov Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Konseyi milletvekili (Galkina-Fedoruk, 1956: 11) ve Moskova Şehir Konseyi delegei seçilmiştir. İki Kızıl Bayrak İşçi Nişanı, madalyalar ve diğer ödüllerin sahibi olmuştur. Bilim adamı birçok yabancı nişan ve madalyalarla ödüllendirilmiştir, özellikle *insanlık karşısındaki hizmetlerinden dolayı* Çekoslovakya altın madalyası dikkate değerdir. Bulgaristan, Macaristan, Polonya, Romanya, Fransa, Sırbistan Bilim Akademileri bilim adamını kendi üyeleri olarak seçmişlerdir. Vinogradov ayrıca, Prag'da bulunan Karlov Üniversitesi ve Paris'teki Sorbonne Üniversitesi'nin de aralarında bulunduğu birçok yabancı üniversitenin fahri doktora sahibi olmuştur (Kostomarov, 1971: 12).

Vinogradov'un ölümünden sonra, sözcüklerin tarihi üzerine olan bitmeyen bir kitabı, büyük bir arşivi kalmıştır. Sözcüklerin tarihiyle ilgili olan bu kitap, Rus Dili Enstitüsü tarafından yayına hazırlanmıştır (Malışeva – Vinogradova, 1989: 88).

V. G. Kostomarov'un ifadelerine göre, "*Vinogradov'un ölümüyle birlikte, yalnızca herhangi bir grubun manevi lideri, herhangi bir akımın ilham vericisi aramızdan ayrılmadı; âdeta bütün Rus dilbilimi öksüz kalmıştır*" (Kostomarov, 1971: 5). Kostomarov'un bu ifadeleri, Vinogradov'un Rus dil biliminin hemen hemen bütün alanlarında başarılı çalışmalar yaptığını kanıtlar niteliktedir.

Malışeva-Vinogradova, Vinogradov'un ölümünden sonra yarım kalan bilimsel çalışmalarının tamamlanmasını sağlamıştır. Kendisi, Sovyet Bilimler

Akademisi'ne armağan olarak, Vinogradov'un eşsiz kütüphanesini ve (Kalaşnıy ara sokağındaki) çalışma odasının mobilyasını, antika mobilyasını, porselenlerini, tablolarını, eski gravürlerini, 'Norton' saatini ve diğer anı eşyalarını devretmiştir. 1972 yılında Sovyet Bilimler Akademisi Puşkin Evi'nde Vinogradov kütüphanesi ve çalışma odası ziyarete açılmıştır (Guskova, 1995b).

Her yıl Rusya Bilimler Akademisi Rus Dili Enstitüsünde, Moskova Devlet Üniversitesi Filoloji Fakültesinde ve Puşkin Rus Dili Enstitüsü'nde *Vinogradov Okumaları* düzenlenmektedir (Belçikov, 1995: 65).

Vinogradov, hayatının son gününe kadar elinden kalemını düşürmemiştir, büyük bir aşkla bağlı olduğu Rus dilbilimi için, tüm hayatı boyunca var gücüyle çalışmıştır. Zorluklarla geçen yaşantısında büyük başarılar, Rus dilbiliminin çeşitli dallarında temel eserler, kitaplar, sayısız makale, üniversitede yürüttüğü çeşitli dersler, seminerler sığdırmış, bunun yanında bilim dünyasından silinme tehlikesi geçirmiş, tutuklanma ve iki sürgün yaşamıştır. Her şeye rağmen, bilime olan tutkusundan, çalışma disiplininden, kendisini Rus dilbilimine adamaktan vazgeçmemiştir.

V. Vinogradov'un Başlıca Eserleri:

1. *Etyudi o stile Gogolya* (1926).
2. *Evolutsiya russkogo naturalizma. Gogol i Dostoyevski* (1929).
3. *Gogol i naturalnaya škola, Stilistiçeskiye nabroski* (1925).
4. *İssledovaniya v oblasti fonetiki severnorusskogo nareçiya. Oçerki po istorii zvuka 'yat' v severnorusskom nareçii, Oçerki po istorii russkogo literaturnogo yazıka XVII – XIX vv.* (1938)
5. *İz istorii izuçeniya russkogo sintaksisa* (ot Lomonosova do Potebni i Fortunatova).
6. *İz nablyudeniy nad yazıkom i stilem İ. İ. Dmitriyeva* (1949).
7. *K istorii leksiki russkogo literaturnogo yazıka* (1927).
8. *K postroyeniyu teorii poetiçeskogo yazıka* (1926).
9. *K voprosi ob istoriçeskih svyazyah russkogo, ukrainskogo i belorusskogo yazıka* (1947).
10. *O formah slova* (1944).
11. *O grammatiçeskoy omonimii v sovremennom russkom yazıke* (1940).
12. *O kategorii modalnosti i modalnih slovah v russkom yazıke* (1950).
13. *O samosojjenii u raskolnikov staroobryadtsev (XVII – XX vv.)*
14. *O teorii literaturnih stiley* (1925).
15. *O yazıke hudojestvennoy literaturı; Problemi avtorstva i teoriya stiley; Stilistika. Teoriya poetiçeskoy reçi, Poetika; syujet i stil* (1959 – 1963).
16. *O zadaçah istorii russkogo literaturnogo yazıka, preimuşçestvenno XVII-XIX vv* (1946).
17. *O zadaçah stilistiki. Nablyudeniy nad stilem 'jitiya prepodobnogo Avvakuma'* (1923).
18. *Osnovniye etapi istorii russkogo yazıka* (1940).

19. *Osnovniye voprosi izučeniya sovremennih slavyanskih literaturnih yazıkov* (1949).
20. *Ponyatiye sintagmi v sintaksise russkogo yazıka* (1950).
21. *Problema skaza v stilistike* (1925).
22. *Puşkin i russkiy literaturniy yazık XIX v.* (1941).
23. *Russkiy yazık. Grammatiçeskoe uçeniye o slove* (1947).

V. Vinogradov Hakkında Yapılan alışmalar:

1. Annuşkin, V. İ. (1995). *V. V. Vinogradov: ştrihi k portretu uğonogo: k stoletiyu so dnya rojdeniya*, Russkaya slovesnost, (1), 40-47.
2. Belçikov, Yu. A. (1994). *Krupneyşiy filolog XX stoletiya: K 100-letiyu so dnya rojdeniya akademika V. V. Vinogradova*. Rusistika segodnya.
3. Bernşteyn, S. B. (1989). *Tragiçeskaya stranița iz istorii slavyanskoy filologii (30-e godı XX veka)*. Sovetskoye slavyanovedeniye.
4. Çudakov, A. P. (1989). *O haraktere nauçnoy meditatsii i stilya V. V. Vinogradova*. Russkaya reç.
5. Fedorçenko, İ. A. (2002). *Metaforiçeskaya i metatekstovaya konstantı yazıkovoy liçnosti akademika V. V. Vinogradova*. Neopublikovannaya doktorskaya dissertatsiya, Novosibirskiy Gosudarstvenniy Pedagogiçeskiy Universitet, Novosibirsk.
6. Kostomarov, V. G. (1971). *Slovo o Viktoro Vladimiroviçe Vinogradove. Pamyati akademika Viktora Vladimiroviça Vinogradova: Sbornik statey*. Moskva: MGU.
7. Kostomarov, V. G. (2016). *Grammatiçeskoye uçeniye o slove (pamyati akademika V. V. Vinogradova)*. Sbornik tezisov Mejdunarodnogo nauçnogo simpoziuma. Moskva: Gosudarstvenniy institut russkogo yazıka im. A. S. Puşkina.
8. Rojdestvenskiy, Yu. V. (1978). *O rabotah V. V. Vinogradova po istorii russkogo yazıkoznaniya: Vinogradov V. V. istoriya russkih lingvistiçeskih uçeniy*. Moskva.
9. Rojdestvenskiy, Yu. V. (1990) *Vinogradovskaya şkola v yazıkoznanii*. Lingvistiçeskiy entsiklopediçeskiy slovar. Moskva.

KAYNAKÇA

1. Ağayev, E., Abilov, İ. (2015). *Rusyalı Doğubilimci ve Türkolog Boris Vsevolodoviç Miller*. Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (11) 22. 444-480.
2. Aşnin, F. D., Alpatov, V. M. (1994). *Delo Slavistov: 30-e Godı*. Moskva: İzdatelstvo Nasledie.
3. Belçikov, Yu. L. (1995). *Nauçnaya Rabota Kak Sposob Suşçestvovaniya. K 100-Letiyu Dnya Rojdeniya Akademika V. V. Vinogradova. Vestnik Rossiyskoy Akademii Nauk*. 65 (1) 65-81.
4. Galkina-Fedoruk, E. M. (1956). *Tvorçeskiy Put Akademika V. V. Vinogradova: Akademiku Viktoru Vladimiroviçu Vinogradovu k ego Őstidesyatiletiyu*. Sbornik Statey. Moskva: AN SSSR.
5. Guskova, A. B. (1995a). *Vinogradov. Vyatskiye Budni*. Vestnik Rossiyskoy Akademii Nauk.
6. Konrad, N. İ. (1965). *O Rabotah V. V. Vinogradova po Voprosam Stilistiki, Poetiki i Teorii Poetiçeskoj Reçi*. Problemy Sovremennoy Filologii: Sbornik Statey k Semidesyatiletiyu Akademika V. V. Vinogradova. Moskva: İzdatelstvo Nauka.
7. Kostomarov, V. G. (1971). *Slovo o Viktore Vladimiroviçe Vinogradove. Pamyati Akademika Viktora Vladimiroviça Vinogradova: Sbornik statey*. Moskva: MGU.
8. Malışeva – Vinogradova, N. M. (1989). *Stranitsı Jizni V. V. Vinogradova*. Russkaya Reç.
9. Melniçuk, A. S. (1970). *Akademik Viktor Vladimiroviç Vinogradov*. Voprosı Yazıkoznaniya, Akademiya Nauk SSSR İnstıtut Yazıkoznaniya, Moskva: Nauka.
10. Tolstoy, N. İ. (1978). *Trudi V. V. Vinogradova po istorii russkogo literaturnogo yazıka: V. V. Vinogradov*. İzbranniye Trudi. İstoriya Russkogo Literaturnogo Yazıka, Moskva: İzdatelstvo Nauka.
11. Vinogradov, V. V. (1972). *Russkiy Yazık (Grammatıçeskoe Uçeniye O Slove)*. Moskva: İzdatelstvo Vışşaya Şkola.
12. İnternet: Alpatov, M. (1991). *Arest i Sılka*. Web: <http://www.pahra.ru/chosen-people/trifonov/index.htm> adresinden 25 Mart 2017 tarihinde alınmıştır.
13. İnternet: Dolguşev, V. G. (1986). *Akademik V. V. Vinogradov v Vyatskoy Sılke*. Web: <http://www.herzenlib.ru/almanac/number/detail.php?NUMBER=number2&ELEMENT=vinogradov> adresinden 27 Mart 2017 tarihinde alınmıştır.

14. İnternet: Guskova, A. B. (1995b). *Pisma iz Ssılki (1934-1936). (Pisma akademika V. V. Vinogradova)*. Vestnik RAN. 65 (1), 70-73. Web: <http://www.pahra.ru/chosen-people/vinogradov/index.htm> adresinden 25 Mart 2017 tarihinde alınmıştır.
15. İnternet: Şironin, İ. (t.y.). “V. V. Vinogradov: İz İstorii İzuçeniya Poetiki (20-e godı)”. Web: http://www.opojaz.ru/vinogradov/vinogradov_iz_istorii.html adresinden 20 Nisan 2017 tarihinde alınmıştır.

Nikolay Aleksandrovič Bernštajn (1896-1966)

BİLİM AHLÂKI VE N. A. BERNŞTEYN

Fatih YAPICI*

ÖZET

Nikolay Aleksandroviç Bernşteyn hakkında hazırladığımız bu çalışmada, ünlü bilim adamının hayatı ve bilimsel çalışmaları ele alınmıştır. Çalışmamızda, Bernşteyn'in hayatı anlatılırken, bir insanın yetişmesinde ailenin ne derece önemli bir kurum olduğu konusuna vurgu yapılacaktır. Çağdaş biyomekaniğin kurucusu Bernşteyn'in çok yönlü bir bilim adamı olarak, fizyoloji, matematik gibi fen bilimlerinin yanı sıra müzik ve dille de ilgilenmesinin onun ufkunu genişlettiğine, dolayısıyla disiplinlerarası çalışmaların ne kadar önemli olduğuna değinilecektir. Bilgiyi edinmenin yanı sıra bu bilgiyi taşıyabilecek ahlâki donanıma sahip olmanın ne derece önemli olduğu Bernşteyn'in hayat tarzıyla anlatılacaktır. Hareketin sırlarını çözen Bernşteyn'in hayatı, zorluklarla karşılaştığı dönemlerde dahi çalışmalarına sarılmasıyla bilim adamları için gerçek bir örnek niteliğindedir.

Anahtar Kelimeler: Bernşteyn, Hareketin Fizyolojisi, İvan Pavlov, Bilim Ahlâkı.

İnsan ve hayvan hareketlerinin özellikleri, yapısı ve kanunları, tarih boyunca düşünür ve bilim adamlarının ilgi odağı olmuştur. Aristoteles (MÖ 384-322), kasların hareketini inceleyerek onların geometrik analizlerini yapmıştır. İbn-i Sina (980-1037), Tıbbın Kanunu isimli kitabında anatomik sorunlara bazen mekanik açıdan yaklaşmıştır. Cizreli Ebul İz Cezeri'nin (1136-1206) su ve mekanik parçalarla çalışan makinalar icat etmesi, onun mekanik konusunda çağının çok ötesinde ileri bir görüşe sahip olduğunun en açık göstergesidir. Cezeri'den ancak 250 yıl sonra Leonardo da Vinci (1452-1519), çok yönlü bir bilim adamı olarak anatomiyle de ilgilenecek ve bu anatomi bilgilerini icat ettiği makinalara uygulayacaktır. Batıda insan ve hayvan vücudunun mekaniğini inceleyen daha birçok bilim insanı ortaya çıkacaktır. Ancak insan ve hayvan hareketlerinin yapısı ve bu yapıya etki eden dış kuvvetleri inceleyen bir bilim dalı olarak biyomekanik araştırmalarına çok büyük katkılar sağlayan Nikolay Bernşteyn'in yeri çok özeldir. Bilimsel çalışmaları ve hayat hikâyesi ile dikkat çeken Bernşteyn, sadece biyomekaniğin

* Arş. Gör. Dr., Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü, fyapici@gazi.edu.tr

teorisini ortaya koymakla kalmamış, bu teoriyi beynin çalışma prensiplerini çözmeye yolunda bir araç olarak kullanmıştır.

Bir insanın yetişmesinde ailenin ne derece önemli ve etkili olduğu asla göz ardı edilmemesi gereken bir unsurdur. Aile çocuğa, biyolojik özelliklerinin yanı sıra kendi kültürel özelliklerini ve tecrübelerini de aktarır. Bir çocuk nasıl bir ailede doğdu ise, ufkunun da o aile çevresinin belirlediği ölçüde olması kaçınılmazdır. Bu açıdan bakıldığında Bernşteyn'in de aile hayatına bir göz atmak, onun nasıl bir ortamda büyüdüğünü ve ileriki yaşamında bu ortamın nasıl etkili olduğunu görebilmek açısından önemlidir.

Bernşteyn'in ailesi göz önüne alındığında, ünlü bilim adamının ilmi hayatının ne kadar sağlam temellere dayandığını görülmektedir. Dedesi Natan Osipoviç, ünlü bir fizyologtur. Moskova ve Odesa üniversitelerinde çalışmış Fizyoloji kürsüsünü yönetmiştir. Odesa'da Fizyoloji bölümünü İvan Mihayloviç Seçenov'a bırakmıştır. Natan Osipoviçin oğlu, Nikolay Bernşteyn'in babası Aleksandr Nikolayeviç (Natanoviç) (1870-1922) de ünlü bir psikologdur. Aleksandr Nikolayeviç, dönemin Moskova entelektüellerinin en iyileri arasındadır. Ünlü Rus psikolog Sergey Sergeyeviç Korsakov'un hem öğrencisi hem de iş arkadaşıdır. Bilimsel çalışmaları ve uygulamaları, döneminin çok ötesindedir. Aleksandr Nikolayeviç, ruhsal sorunları olan hastaların, bağlanması, hapsedilmesi gibi gayri insani tutumların yanlışlığını savunmaktadır. 1896 yılında yayımlanan makalesinde (O postelnom soderjanii, v primenenii k leçeniyu duşevnobolnih), ruh hastalarının da diğer hastalar gibi yataklı tedavi hakkına sahip olmaları gerektiğini, aynı insani muamelelerin onlara da uygulanmasının zorunlu olduğunu anlatır. Aleksandr Nikolayeviç'in, 1912 yılında yayınladığı *Ruhsal Hastalıklar Hakkında Klinik Dersler* (Kliničeskiye lektсии o duşevnih bolezniah) adlı kitabı öylesine çağının ötesinde fikirler barındırmaktadır ki, bu eser günümüzde bile psikologların elinden düşmemektedir. Eser yayımlandığında oğlu Nikolay 16 yaşındadır (Feyrenberg, 2004: 13). Bernşteyn'in böyle bir babanın oğlu olarak dünyaya gelmesi ve onun çevresinde, onun çalışmalarının ortasında yetişmesi şüphesiz kendisi için büyük bir avantajdır.

Nikolay Bernşteyn'in babası Aleksandr Nikolayeviç, bilim adamı kimliğinin yanı sıra bir müzik tutkunudur. Bolşoy Tiyatrosu'nda sahnelenen opera eserlerini piyanoda çalar ve okur. Bernşteynler'in evlerini ilginç insanlar ziyaret eder. Ünlü müzisyen, müzik eğitimcisi ve besteci Aleksandr Borisoviç Goldenveyzer de bunlardan birisidir. Genç Nikolay, ünlü müzisyenle birlikte dört elle piyano çalar (Feyrenberg, 2004: 13). Sanatın insan ruhu için ne derece kıymetli özellikleri olduğu herkes tarafından kabul görmektedir. Bir insan ister sanatçı ister de sanatsever olsun, sanatla uğraşmayan birinden mutlaka üretici meziyetlere sahip olacaktır. Her şeyden önce sanat, ruhsal bir durumdur ve insan psikolojisini güzelleştirir. Bu bakımdan Bernşteyn'in sanat dolu bir aile

içinde doğması ve bizzat sanat icra etmesi, bizce hayatındaki dürüstlük ilkesi ve iyi ahlâkla ilişkilidir.

Nikolay'ın annesi de güçlü bir kişilik olarak ünlü bilim adamının hayatında etkili olmuş bir kadındır. Anne Aleksandra Karlovna, kendi ayakları üzerinde durmak için evinden ayrılan gururlu bir kadındır. Aleksandra Karlovna evden ayrıldıktan sonra önce Tver şehrinde dokumacı olarak çalışır, sonra hastanede hasta bakıcılık yapar. Ameliyathane hemşireliği de yapan Aleksandra Karlovna son olarak eşi Aleksandr Natanoviç ile tanıştığı psikiyatri kliniğinde gönüllü hemşiredir (Levin, 2005). Anne, kendini çocukları Nikolay ve Sergey'in yetişmesine adanmıştır. Bu doğrultuda çocuklarının yabancı dil bilmeleri gerektiğine inanarak, kendisi bilmemesine rağmen öğretmenlerle yabancı dil çalışmalarını sağlar. Bunun sonucunda Nikolay, iyi derecede İngilizce, Almanca, Fransızca, İtalyanca, Lehçe ve Latince öğrenir (Feyrenberg, 2004: 14). Kendi eğitimi kısıtlı da olsa ufku geniş bir annenin çocuğu olarak dünyaya gelmiş olmanın, Nikolay'ın kişisel gelişimi için çok önemli bir ayrıcalık olduğu anlaşılmaktadır. Eğitimin önemini kavramış bir anne olarak Aleksandra Karlovna, Bernşteyn'in bilimsel hayatında önemli, olumlu etkiler bırakmıştır.

Kökleri Polonya Yahudilerine ulaşan Bernşteyn ailesinin fertlerinin kendi toplumları içerisinde her zaman hem dini hem dünyevi açıdan önder konumda olan bireyler yetiştirmiş bir aile olduğu anlaşılmaktadır. Bernşteyn'in dedelerinin genellikle toplumda dini önderlik yaptıklarını, baş hahamlığın bu ailede babadan oğula geçen bir meslek gibi olduğunu görmekteyiz. Bununla birlikte bu geleneği Bernşteyn'in dedesi Natan Osipoviç bozmuş ve onunla birlikte ailede pozitif bilimlere doğru bir yöneliş başlamıştır (Feyrenberg, 2004: 18-24). Bu eğilimin ailedeki diğer önemli bir örneği de Bernşteyn'in amcası ünlü matematikçi Sergey Natanoviç Bernşteyn'dir (1880–1968). Sergey Natanoviç, yüksek eğitimini Paris'te tamamlamış, ancak o dönemde Rusya'da yabancı diplomalar kabul edilmediği için ülkesinde de çeşitli sınavları vererek kendini ispat etmiş, çok önemli eğitim kurumlarında doçent ve profesör olarak çalışmış değerli bir matematikçidir. Pozitif bilimlerin en temel alanlarıyla uğraşan aile büyükleri, Nikolay'ın yetişmesinde ve ileriki hayatında belirleyici olmuştur.

Ailenin etkisi, Bernşteyn'in gelecekteki bilimsel yolunu belirlemesinde etkileyici olmuş ancak kesin yol kaderin bir cilvesiyle verilmiştir. Bu konuya geçmeden önce Bernşteyn'in bilim dünyasına bir akademisyen olarak adım atmasına kadarki süreci kısaca incelemek gerekir. Bernşteyn'in babası 1901 yılında Moskova'da, şimdi adı Şukina Sokağı olan sokaktaki çok katlı evin ikinci katına taşınır, daha önce yaşadıkları bodrum kattaki ev aileye yetmemektedir. Bernşteyn'in tüm yaşamı, işte bu evde geçer, 1966 yılında da bu evde ölür.

Babaları ve anneleri, Nikolay ve Sergey'in eğitimlerine büyük önem verirler. Daha önce bahsedildiği gibi, yabancı dil eğitimleri için özel öğretmenler tutulur. İki kardeş, çocukluk yıllarında farklı şeylere ilgi duyarlar; Sergey'in ilgisini köprüler çekerken, Nikolay'ın ilgi alanına giren tren ve tren vagonları ile ilgili çizimler hâlâ saklanmaktadır. İki kardeş, o dönem Moskova'da en iyi okullardan sayılan İvan ve Aleksandra Medvednikov'ların gimnazyumunda öğrenim görürler. Bu okul, ileri seviyede bir eğitim kurumudur; fizik ve kimya laboratuvarları çok donanımlıdır (Feyrenberg, 2004: 26). Nikolay'ın ilgi alanı oldukça geniştir; matematik, fizik, teknoloji, fotoğrafçılık, müzik, dil, edebiyat, tüm bunlar onun ilgi duyduğu konulardır. Zaten evlerinde her vakit çok ilginç insanlar bulunur (amcası Sergey Natanoviç de sık sık onları ziyaret eder), farklı farklı konulardan söz açılır. Bilim alanında yeni buluşlar, matematik problemleri ve çözümleri, amca Sergey'in eğitim gördüğü Sorbonne, tıp, psikoloji, müzik ve siyaset, bu evde konuşulan başlıca konulardır (Feyrenberg, 2004: 27). Bu konulara Nikolay kayıtsız kalamayacak ve bu derin entelektüel çevrede ufkunu olabildiğince geniş tutarak çok değerli bilimsel çalışmalarına sağlam bir alt yapı oluşturacaktır.

1913 yılında Nikolay, okulu gümüş madalya ile bitirir ve Tarih-Filoloji Fakültesi'ne başlar. Kaderin cilvesi işte tam o anda kendini gösterir. Zira Ağustos 1914 yılında I. Dünya Savaşı başlamış ve Nikolay da tüm diğer gençler gibi okulu bırakıp savaşa katılmak istemiştir. Ancak ailesi, özellikle annesi, *sen öldürmeyi değil yaşatmayı öğrenmelisin*, diyerek onu tıp fakültesine geçmeye ikna eder. Böylece Nikolay Bernşteyn'in kaderi tayin edilir. O dönemde savaş nedeniyle hızlandırılmış eğitim verilmektedir. 1919 yılında Moskova Üniversitesi'nden mezun olur. Hemen Kızıl orduda askeri doktor olarak göreve başlar ve komutanlarıyla anlaşamadığı için değişik yerlerde görev yapar (Feyrenberg, 2004: 28). Bernşteyn, çok zor bir dönemde dünyaya gelmiş, eğitim süreci XX. yüzyılın başında, Rusya ve dünyanın en buhranlı dönemlerinde geçmiştir. Bu dönem tüm dünyada kökten değişimlerin meydana geldiği karmaşık bir dönemdir. Sanayileşme devriminin gerçekleştiği, imparatorlukların yıkıldığı, ilk büyük dünya savaşının patlak verdiği yüzyılın ilk yılları, bu karmaşaya rağmen edebiyat, sanat, bilim ve teknolojide ilerlemenin durmadığı bir dönem olmuştur. Örneğin yüzyılın başları Rusya'da, sembolizm, akmeizm ve fütürizm gibi çok önemli akımların edebiyatta ve sanatta hakim olduğu gümüş çağ denilen dönemdir. Diğer yandan ilk dünya savaşında uçakların ve ağır silahların kullanımı, teknolojiadaki ilerlemenin açık göstergesidir.

Bernşteyn, dönemin zorlu koşullarına rağmen, atalarından gelen gelenekle ailesi sayesinde iyi bir eğitim almış, adını dünyaya duyuracak bir bilim adamı olmanın temel koşullarını gerekli düzeyde tamamlamıştır. Zor şartlara rağmen sabırla ilerlemiş, diğer yandan da kişisel gelişimine önem vermiştir. Askerden terhis olduktan sonra Moskova Üniversitesi'nde matematik bölümünde özel

derslere devam etmiş, babasıyla birlikte klinik psikoloji ve deneysel psikoloji alanında kendini geliştirmiştir. İleriki yıllarda, ilgi alanını böyle geniş tutmanın faydalarını görecektir. Matematik, fizik, mekanik ve tıp alanlarına duyduğu ilgi, bunlar arasında bir bağ kurmasıyla Bernşteyn'in büyük bir bilim adamı olabildiğini sağlamıştır. Bu açıdan bakıldığında, bilim adamlarının tek bir disiplin üzerinde çalışmak yerine disiplinlerarası çalışmalar yapmalarının, farklı bilim dallarına ait yöntem ve bilgilerin sentezlenmesinin daha olumlu sonuçlarının olacağı açıktır.

Bernşteyn, 1921 yılında terhis olduktan sonra Psikiyatri ve Kulak-Burun-Boğaz olmak üzere aynı anda iki klinikte birden hizmet eder. Aynı yıl Merkez Emek Enstitüsü'nde (Tsentralnyy institut truda) çalışmaya başlar. Enstitünün müdürü A. K. Gastev'in yönlendirmesiyle burada yapılacak çalışmaların da yönü belli olur. Gastev çalışanlardan, en mükemmel makine olan insan vücudunun incelenmesini ister. *Bu mükemmel makinayı neden incelemeyelim ki?* diye soran Gastev'e cevabı Bernşteyn verir ve burada biyomekaniğin teorisini ortaya koyar (Levin, 2005). Çalıştığı Merkez Emek Enstitüsü'ndeki laboratuvarlarda biyomekanik için son derece değerli buluşlar yapar. Bu buluşlar ve biyomekaniğin anlaşılması için ortaya koyduğu yöntemler, dünyada ve Rusya'da bu bilim dalının gelişmesine büyük etki etmiştir.

Bernşteyn, çalıştığı enstitüde insan hareketlerini gözlemlemede kullanılan fotoğraflama yöntemini daha da geliştirerek 1924 yılında kymosiklografi tekniğini ortaya çıkarır. Bu yöntem, hareket halinde olan vücudun önemli noktalarının kesitler halinde ve senkronize bir şekilde yavaş ve eşit aralıklarla karıştırılarak filme alınmasından ibarettir. Ardından 1928 ve 1929 yıllarındaki çalışmaları ile Bernşteyn, ayna yöntemini ortaya çıkarır. Bu yöntem, tek bir film makinası ile hareketin üç yönden tespit edilebilmesine olanak sağlamaktadır. Daha önceden üç ayrı makine ile tespiti yapılan hareket, ayna yöntemi sayesinde tek makine ile daha ideal bir eşleme yakalanmış olur (Feyrenberg, 2004: 33). Tüm bu çalışmalar, insan vücudunun hareketlerinin kanunlarını ortaya koymada çok önemli gelişmelerdir. Bernşteyn'in matematik bilgisi, bu hareketlerin matematiksel dökümünün yapılmasını sağlamış, çok yönlü çalışmanın ne kadar önemli olduğunu göstermiştir.

Bernşteyn, dönemin en ünlü bilim adamlarıyla tanışma ve çalışma imkânı bulmuştur. Ünlü fizyolog, düşünür Aleksey Alekseyeviç Uhtomski (1875-1942) bunlardan biridir. Bernşteyn, Uhtomski'nin sinir sisteminin açıklanmasıyla ilgili dominant teorisine saygı duyduğunu belirtirken, Uhtomski ise Bernşteyn'in çalışmalarını takdirle karşılamaktadır. Dönemin bir diğer ünlü bilgini Lev Semyonoviç Vıgotski de (1896-1934) Bernşteyn'in yaşıtı ve Psikoloji Enstitüsü'nde birlikte çalışma imkânı bulduğu bir bilim adamıdır. Vıgotski'nin tarihî-kültürel kuramı ile faaliyet kuramı, Sovyet ruhbilimcilerin temel yaklaşımı haline gelmiştir. Vıgotski, insanın ruhsal yapısının köklerinin, onun

tarihi-kültürel gelişimde aranması gerektiğini düşünür. Vıgotski, insanın zihinsel ve bedensel faaliyetlerinde motif (kurgu), amaç, davranışlar ve gerçekleştirme aşamalarının varlığından bahseder. Bernşteyn de aynı şekilde düşünmektedir.

Bernşteyn, yaptığı deneysel çalışmalarla insan fizyolojisini normal ve patolojik hallerde gözlemler, insan davranışlarını en ince detaylarıyla ortaya koymaya çabalar. İnsan davranışlarının ortaya çıkışındaki amaç faktörünü irdeler. Bunun için aktif fizyoloji kuramını ortaya atar. Sovyet dönemi bilim insanlarına göre etki-tepki denkleminin arasına faaliyet, yani aktivite katılmalıdır. Bernşteyn'e göre her bir davranışın amacı olmalıdır. Örneğin evinden çıkıp otobüs durağına gidecek olan bir insan bunun için önce zihninde yapacağı hareketleri (kalkmak, adım atmak gibi), gideceği yönü (sonsuz yönden birini) vb. amacı doğrultusunda seçer. Bu aşamaya Vıgotski motivasyon aşaması demektedir. Durağına ulaşmak için çok sayıda yöntemden birini seçecektir, ama bu konuda insanın fizyolojik yapısı yardımcı olur, çünkü örneğin ileri doğru yürümek geriye doğru yürümekten kolaydır. Bunu yaparken en mantıklı ve en kolay yolu seçecektir. Fakat planladığının aksine engeller çıkabilir, o zaman yeni yollar bulmak için duraksar ve fikir değiştirebilir (Saharnıy, 1989: 40). Bu örnek bize, farklı bilim dallarının aynı kuramları kendi alanlarına uygulayabileceğini göstermektedir. Bernşteyn, Vıgotski'nin ruhsal davranışları açıklamak için kullandığı şemayı kullanarak insan fizyolojisini ve hareketlerini çözmede çok farklı bir yaklaşım ortaya koyabilmiş, bu sayede adı tüm dünyada tanınan bir bilim adamı olabilmıştır.

Bernşteyn'in hayatında yukarıda adı geçenler dışında belki de en etkili olmuş isim İvan Petroviç Pavlov'tur (1849-1936). Bernşteyn, insanın hareketlerini sadece dış etkilere verdiği tepkilerden ibaret sayan ya da bundan ibaret değilse doğrusu nedir sorusuna cevap veremeyen Pavlov'un kuramına karşı kendisinininkini ortaya koyar. Bernşteyn, Pavlov'un aksine insanın pasif değil çevremizi saran dünyaya karşı aktif bir konumda olduğunu düşünür. Dolayısıyla insan, sadece gelen etkiye tepki vermekle kalmayıp dünya ile aktif bir ilişki içerisinde bulunmaktadır. Buna göre insan aralıksız olarak olasılıklar üzerinden gelecek tahmini yapar. Bernşteyn, beynin önceden tüm hareketlerinin amacını bildiğini ifade eder. İşte bu amaç, harekete geçmek için bir sebep haline dönüşür. Daha ilginç olanı, hareket esnasında gelen verilere göre beynin anlık komutlarla hareketi yönlendirmesidir. Bir martı, kendisine atılan yiyeceğin hızını, geliş açısını, rüzgârı ve daha pek çok veriyi değerlendirerek kaslarını ona göre yönlendirir. Gelen verilerdeki anlık değişimleri de dikkate alarak yiyeceği havada yakalamaya çabalar. İnsan ise tüm bunları ve fazlasını bilinçli olarak yapar ve dahası o, konuşma yeteneğine de sahiptir (Feyrenberg, 2004: 236-239). Hayatının son yıllarında yazdığı *Refleksten Gelecek Tasarımına* (Ot refleksa k

modeli buduşego) adlı makalesinde Bernşteyn, Aktif Fizyoloji kuramını yukarıda genel hatlarıyla ifade ettiğimiz şekilde ortaya koymaktadır.

Bernşteyn'in bilimsel olarak rakibi İ. P. Pavlov'dur. Aralarındaki bilimsel tartışma uzun süre devam eder. Bernşteyn, Pavlov'un görüşlerine karşı *Sinir İçtepilerinin Öğretimi Tarihi* (İstoriya uçeniya o nervnom impulse) adlı eserini kaleme alır. Fakat Uygulamalı Tıp Enstitüsü'nde Pavlov ile yüzyüze yapacağı bilimsel tartışma Pavlov'un ölümü (1936) üzerine iptal olunca Bernşteyn eserini yayınlamayı erteler. Çünkü artık ona yanıt verecek kimse yoktur. Bu durum Bernşteyn'in bilimsel ahlâkının bir göstergesidir. Kendi görüşlerine zıt düşüncelere sahip Pavlov'un ölümü ile ona karşı yazdığı eserini yayınlamaması, Bernşteyn'in Pavlov'a ne kadar saygı gösterdiğinin bir göstergesidir. Çünkü kendisi de bilmektedir ki her kuram bir gün çürütülebilir, düşünceler her an değişebilir ancak insan onuru ve her bilim adamının sahip olması gereken ahlâk her şeyin üstündedir. Bilim adamları dünyayı daha güzel hale getirmek için çabalamalı, birbirleri ile çekişme içine bile girmelidirler. Bununla birlikte insanlık onurunu asla zedelememelidirler. Bernşteyn'in davranışı bu bakımdan örnek bir davranıştır. Her bilim adamında bilimsel donanımından önce mutlaka olması gereken bir özelliktir.

İnsan ve hayvan hareketlerini inceleyerek orijinal eserler ortaya koyan Bernşteyn, bilimsel yaşamında birçok zorluklarla karşılaşır. II. Dünya Savaşı yıllarında da çalışmaktan geri durmayan ünlü bilim adamı, zor şartlar altında önemli işlere imza atar. Kâğıt yokluğundan fotoğraf kâğıtlarını kullanmak zorunda kalır. Bu şekilde hazırladığı *Hareketin Yapısı* (O postroyeni dvijeniya) adlı eseri 1947 yılında yayınlanır ve büyük beğeni toplar. Bu çalışmasında, hareket üzerinde beynin tüm bölgelerinin katılımı olduğunu iddia eder ve bu bölgelerin katılımlarını açıklar. Eser, 1948 yılında o dönemde bilim, edebiyat ve sanat dalında en iyilere verilen Stalin Ödülü'ne layık görülür (Feyrenberg, 2004: 105). Öte yandan o günlerde matbaada baskıya hazır halde bulunan bir diğer eseri *Beceri ve Gelişimi* (O lovkosti i yiyo razvitii) ise talihsizlikler yaşar. Dönem patriotizm dönemidir; kütüphanelerdeki yabancı yayınlar özel izin ile incelenebilmekte, eser ve tezler Batıcılık ile suçlanmaktadır. Bu dönemde Yahudiler iş bulmakta zorlanmakta, üniversitelere asistan olarak alınmamaktadırlar. İşte böyle bir ortamda, *Beceri ve Gelişimi* adlı eser hazır olmasına rağmen imha edilir ve yayınlanmaz.

Söz konusu eser ünlü bilim adamı, psikofizyolog, *Olasılık Tahmini Kuramı*'nın (teoriya veroyatnostnogo prognozirovaniya) kurucusu, Bernşteyn'in öğrencisi İosif Mojseeviç Feyrenberg'in çabasıyla ortaya çıkar. Feyrenberg'in hocasının eşyaları arasında eserin fotoğraf kâğıtlarına yazılmış taslağını bulması ve kitabı o zaman yayınlamayan yayınevinin eski bir çalışanının eserin baskıya hazır nüshasını imha etmeyip saklamış olması neticesinde 1991 yılında yayımlanır (Feyrenberg, 2004: 107-110). Eserin özet kısmında, kitabın 1940'lı

yıllarda yazıldığı, ancak o dönemde kozmopolitizmle, bayağılıkla ve sözde bilimsel kuramlar ortaya koymakla suçlanarak yayınlanmasına izin verilmediği belirtilmektedir (Bernşteyn, 1991: 4). Biraz da şansın yardımıyla yayınlanan eser, yazıldıktan kırk yıldan fazla bir süre sonra yayınlanmasına rağmen aktüelliğini korumuş ve Rusya’da ve İngilizceye yapılan çevirisiyle Amerika’da büyük beğeni toplamıştır. Demek ki önemli olan yılmadan çalışmak ve ortaya güzel eserler koyabilmektir. Böyle olduğu zaman er ya da geç insanoğlu emeklerinin karşılığını almaktadır. Bernşteyn, zor dönemlerde dahi yılmadan çalışmasının, söz konusu savaş bile olsa diğer bahaneleri bir kenara bırakıp gayret göstermesinin karşılığını geç de olsa almıştır.

Bernşteyn’in Stalin ile ilişkileri kötüleştiği ve adı geçen eserinin basılmasına izin verilmediği dönemler ünlü bilim adamının hayatındaki belki de en zor yıllardır. Bu dönemde AntiPavlovcu olarak suçlanmasıyla çalıştığı tüm enstitülerden uzaklaştırılır. Bernşteyn, laboratuvar imkânlarından yoksun olmasına karşın çalışmalarına devam eder. Nikita Hruşçev iktidarında affedilir ve çalışmalarını yapabileceği olanaklara yeniden kavuşur. 1960’lı yıllar Bernşteyn’in aktif fizyoloji kuramını ortaya koyduğu dönem olur. 1966 yılında ise ölür (Yarovitskiy, 2004: N. A. Bernşteyn maddesi). Tüm çalışma imkânları elinden alınan Bernşteyn’in buna rağmen bilimsel çalışmalarına hız kesmeden devam etmesi ve bu durumun onu sonunda başarıya ulaştırması ders alınacak bir olaydır. Büyük bir bilim insanı olan Bernşteyn, aynı zamanda örnek bir kişilik olarak dünya bilim tarihindeki yerini almıştır.

Bernşteyn, insan fizyolojisi üzerine yaptığı çalışmalarla ruhdilbilimcilere esin kaynağı olmuştur. Onun insan fizyolojisi konusundaki görüşlerinin söz faaliyetine de uygulanabileceği düşünülmüştür. Yukarıda verilen örnekte insanın evden çıkıp durağa ulaşması anlatılmıştı. Bu, tamamen insanın fiziksel hareketlerine ilişkindir. Ancak dil de insanın hareketleriyle aynı özellikleri taşır. İnsanın sözlü ya da yazılı söz faaliyetinde bir amaç vardır. Bu amaç doğrultusunda insan uygun sözcükleri, ifade kalıplarını vb. seçer ve onları yazılı ya da sözlü olarak ifade eder. Bunu yaparken her türlü engelle karşılaşabilir ve bu engeli aşmak için yollar arar.

Sonuç

Etik ve bilim ahlâkı tartışmaları, günümüzde de her zaman başlıca tartışma konularından olma özelliğini devam ettirmektedir. Bernşteyn’in bilimsel açıdan rakibi olanlara karşı takındığı ahlâklı tavır, koşullar ne olursa olsun doğru bildiğinden şaşmaması ve yılmadan bilim üretmeye devam etmesi bizce bir bilim adamında olması gereken temel nitelikleri göstermesi açısından önemlidir. Bu bakımdan Bernşteyn, hayatı ile genç bilim adamlarına örnek teşkil edecek bir bilim adamıdır. Günümüz şartlarıyla kıyaslandığında oldukça zor şartlarda

bilimsel çalışmalarını yürüterek bilim dünyasındaki yüksek yerini almış ve bizler için de güzel bir örnek olmuştur. Aşağıda Bernşteyn'in çok sayıdaki makale, kitap gibi çalışmalarından bir kısmı ve ardından onun hakkında yazılan eserler verilmektedir.

N. Bernşteyn'in Başlıca Eserleri:

1. *Absolyutny sluh.* (1928). BME.
2. *Analyse aperiodischer trigonometrischer Reihen.* (1927). Ztschr. angew. Math. und Mech. Bd.
3. *Bewegungsphysiologie.* (1975). Hrsg. L. Pickenhein, G. Schnabel. Leipzig: Barth.
4. *Biomehaniçeskaya normal udara pri odnoruçnih udarno-rejuşih operatsiyah.* (1924).
5. *Biomehanika.* (1927). BSE.
6. *Die Kymozytographische Methode der Bewegungsuntersuchung.* (1928). Handbuch der biologischen Arbeitsmethoden / Hrsg. E. Abderhalden. B.; Wien.
7. *Ein "Zeitokular" zu der "Zeitlupe": (Neuer Kinoprojektor für die verlangsamte Projektion).* (1933). Arbeitsphysiologie. Ztschr. Physiol. Menschen Arbeit und Sport. Bd.
8. *Fiziologiya çeloveka.* (1946). Moskva: Fizkultura i sport. Sovmestno s A. N. Krestovnikovim i M. E. Marşakom.
9. *Fiziologiya dvijeniya.* (1934). Konradi G. P., Slonim A. D., Farfel B. C. Fiziologiya truda. M.; L.: Biomedgiz.
10. *Fizkultura i sport.* (1940).
11. *Hodba.* (1964). BME.
12. *Hronofotografiya.* (1964.). Sovmestno s A. A. Stukodovim.
13. *İssledovaniya po biodinamike fortepiannogo udara.* (1930). Sbornik rabot fortepianno-metodologičeskoy seksii Gos. in-ta muzıkalnoy nauki. Moskva: Muzgiz. Sovmestno s T. S. Popovoy.
14. *İssledovaniya po biodinamike hodbi, bega, prijka.* (1940). Pod red. N. A. Bernşteyna. Moskva.
15. *İssledovaniya po biomehanike udara s pomoşçyu svetovoy zapisi.* (1923). İssled. Tsentr, in-ta truda.
16. *İstoriçeskiy oçerk biodinamiçeskih issledovaniy hodbi.* (1935). İssledovaniya po biodinamike lokomotsiy. M.; L.
17. *K voprosu o prirode i dinamike koordinatsionnoy funktsii.* (1945). Psihologiya: Dvijenie i deyatelnost. Moskva.
18. *K voprosu o vospriyatii veliçin (o roli pokazatelnoy funktsii e^x v protsessah vospriyatiya veliçin).* (1922). Journ. psihologii, nevrologii i psihiatrii.
19. *Kibernetiki:* (1962). Sb. rabot. Moskva: İzd-vo AN SSSR.
20. *Kliniçeskiye puti sovremennoy biomehaniki.* (1929). Sbornik trudov Gos. in-ta usoverşenstvovaniya vraçey im. V. İ. Lenina v Kazani. Kazan.

21. *Koordinatsionniye naruşeniya i vosstanovleniye biodinamiki hodbi posle porajeniy-golovnogogo mozga sosudistoy etiologii.* (1954). Tez. dokl. 7-y nauç. ses. İn-ta nevrologii AMN SSSR. M. Sovmestno s G. R. Buravtsevov.
22. *Koordinatsiya dvijeniy.* (1930). BME.
23. *Kymozyclographion, ein neuer Apparat fur Bewegungsstudium.* Pfligers Arch, gesamte Physiol. Menschen und Tiere. (1927).
24. *Logarifmiçeskie svoystva klaviaturi muzikalnih instrumentov.* (1922).
25. *Methods for developing physiology as related to the problems of cybernetics.* (1969). A handbook of contemporary Soviet psychology. N. Y.; L.: Basic books.
26. *Na putyah k biologii aktivnosti.* (1965). Vopr. filosofii.
27. *Nekotoriye danniyе po biodinamike bega vidayuşçihsyа masterov sporta. 1. Opornaya dinamika bega.* (1937). Teoriya i praktika fiz. kulturi.
28. *Nervnaya sistema i trudoviye dvijeniya.* (1924). İskra.
29. *Normalizatsiya dvijeniy. 1. Zadaçi i printsipi normalizatsii trudovih dvijeniy.* (1924).
30. *Normalizatsiya truda. 3. Normalizatsiya rubki zubilom.* (1924).
31. *Noviy metod zerkalnoy tsiklosemki i ego primeneniye k izuçeniyu raboçih dvijeniy na stankah.* (1930).
32. *Noviye linii razvitiya v fiziologii i ih sootnoşenie s kibernetikoy.* (1963). Filosofskiye voprosi fiziologii vişşey nervnoy deyatelnosti i psihologii. Moskva: İzd-vo AN SSSR.
33. *O lovkosti i ee razvitiı.* (1990). Moskva: Fizkultura i sport.
34. *O postroenii dvijeniy i ih sistematizatsii po nevro-fiziologiçeskomu priznaku.* (1940). Teoriya i praktika fiz. kulturi.
35. *O postroyenii dvijeniy, ih vosstanovlenii i kompensatsiyah.* (1947). Psihologiya: Voprosi vosstanovleniya psihofiziologiçeskih funktsiy. Moskva.
36. *Obşçaya biomehanika: Osnovi uçeniya o dvijeniyah çeloveka.* (1926). Moskva.
37. *Oçerki po fiziologii dvijeniy i fiziologii aktivnosti.* (1966). Moskva: Meditsina.
38. *Osnovniye mehaniçeskie yavleniya v miştse, metodi ih registratsii i izobrajeniya.* (1931). BME.
39. *Ot refleksa k modeli buduşçego.* (1966). Nedelya.
40. *Praktikum po eksperimentalnoy psihologii.* (1927). Pod red. K. N. Kornilova. M.; L. Sovmestno s V. A. Artemovim, L. S. Viçgotskim, N. F. Dobrinim i A. R. Luriya.
41. *Problema funktsionalnoy organizatsii mozga çeloveka v svete dannih sovremennoy eksperimentalnoy i kliniçeskoй neyrofiziologii.* (1964). X sezđ Vsesoyuz. fiziol. o-va im. İ. P. Pavlova: Ref. dokl. M.; L. Sovmestno s F. V. Bassinim i L. P. Lataşom.
42. *Probleme der Modellierung in der Biologie der Aktivitat.* (1972). Mathematische Modellierung von Lebensprozessen.
43. *Puti i zadaçi fiziologii aktivnosti.* (1961). Vopr. filosofii.
44. *Puti razvitiya fiziologii i svyazanniye s nimi zadaçi kibernetiki.* (1962). Biologiçeskiye aspekti.

45. *Retseptorny moment reaktsii.* (1927). Praktikum po eksperimentalnoy psihologii. Pod. red. K. N. Kornilova. Moskva.
46. *Tehnika izučeniya dvijeniy: Praktičeskoe rukovodstvo po tsiklogrammetrii.* (1934). M.; L. Sovmestno s T. S. Popovoy i Z. V. Mogilyanskoy.
47. *The co-ordination and regulation of movements.* (1967). Oxford etc: Pergamon press.
48. *The immediate tasks of neuro-physiology in the light of the modern theory of biological activity.* (1966). Cybernetic aspects of integrative brain activities: XVIII Intern, Congr. of psychol. Moscow. Symp.
49. *The normalization of motions in the Central Institute of Work.* (1924). Prague Intern, menagement Congr., 21—24, July.
50. *Trudoviye trenirovki i uslovniye refleksi: Avtoref. vystupleniya na seminare.* (1924). Org. truda.
51. *Tsentr tyajesti.* (1936).
52. *Tsentralnaya nervnaya sistema.* (1925). İskra.
53. *Tsiklografiya.* (1964). Sovmestno s A. A. Stukodovim.
54. *Untersuchung der Körperbewegungen und Körperstellung im Raum mittels Spiegelaufnahmen.* (1930). Arbeitsphysiologie. Ztschr. Physiol. Menschen Arbeit und Sport. Bd.
55. *Untersuchung tiber die Biodynamik des Klavieranschlagers.* (1929). Arbeitsphysiologie. Ztschr. Physiol. Menschen Arbeit und Sport. Bd. Sovmestno c T.C. Popovoy.
56. *V prostorah kosmičeskogo okeana.* (1961). Pravda Ukraini.
57. *Vi sognuli ruku.* (1959). Znaniye sila.

N. Bernşteyn Hakkında Yapılan Çalışmalar:

1. Bassin F. V. (1967). *O podlinnom znaçenii neyrofiziologičeskikh kontseptsiy N. A. Bernşteyna.* Vopr. filosofii.
2. Boylls C. C, Greene P.H. (1984). *Bernstein's significance today.* Human motor action: Bernstein reassessed. Amsterdam etc.: North-Holland,. P. XIX—XXXV.
3. Çaidze L. V., Çumakov S. V. (1972). *Formula şaga.* Moskva: Fizkultura i sport.
4. Demidov V. E. (1986). *Spori po suşestvu. Puti v neznaemoye.* Moskva.
5. Feygenberg İ. M. (1968). *O N. A. Bernşteyne.* Nauka i jizn..
6. Feygenberg İ. M. (1978). *O N. A. Bernşteyne.* Vestn. MGU. Ser. 14, Psihologiya.
7. Feygenberg İ. M. (1980). *Seçenov i fiziologiya aktivnosti N. A. Bernşteyna.* İvan Mihayloviç Seçenov: K 150-letiyu so dnya rojdeniya. M.: Nauka.
8. Gellerşteyn S. G., Novikov A. D. (1948). Ozolin N. G. *'O postroenii dvijeniy' N. A. Bernşteyna: (Retsenziya).* Teoriya i praktika fiz. kulturi.
9. Graşsenkov N. İ., Luriya A. R. (Retsenziya). (1947). *Sov. kn. Rets. na kn.: Bernşteyn N. A. O postroenii dvijeniy.* M.: Medgiz.,
10. Gurgenidze G. S. (1967). *Fiziologiya aktivnosti.* Filos. entsiklopediya. Moskva.
11. Gurgenidze G. S. *Bernşteyn Nikolay Bernşteyn.* BSE.

12. Larin V., Geller E., Malinovskiy A., Svintsitskiy V. (1968). *Kibernetika v biologii i meditsine*. Kommunist.
13. *Laureat Stalinskoy premii*. Teoriya i praktika fiz. kulturi. 1948.
14. Lebedinskiy V. V. (1967). *O nauçnom tvorçestve vidayuščegosya sovetского uçenogo N. A. Bernşteyna*. Vopr. filosofii.
15. Luriya A. R. (1966). *Jizn, otdannaya nauke*. Rets. na kn.: Bernşteyn N. A. Oçerki po fiziologii dvijeniy i fiziologii aktivnosti. M.: Meditsina.
16. *Marxist psychology. The encyclopedic dictionary of psychology*. Ed. R. Harre, R. Lamb. Oxford: Blackwell, 1983.
17. Naydin V. L. *Çudo, kotoroe vseгда s toboy*. Nauka i jizn. 1976.
18. *Nikolay Bernşteyn Bernşteyn: (Nekrolog)*. Vopr. filosofii. 1966.
19. *Pamyati N. A. Bernşteyna*. Modeli strukturno-funksionalnoy organizatsii nekotarih biologiçeskikh sistem: Sb. st., posvyašč. pamyati N. A. Bernşteyna. Pod red. İ. M. Gelfanda. M.: Nauka, 1966.
20. Sirotkina İ. E. (1989). *Rol issledovaniy N. A. Bernşteyna v razvitii oteçestvennoy psihologiçeskoj nauki*. Dis. kand. psihol. nauk. Moskva.
21. *Systems theory*. Ibid. P. 625.
22. *Uhtomskiy A. A. Sobr. soç*, L.: İzd-vo LGU, 1951.
23. Zatsiorskiy V. M. (1990). *Vozvraşenie k istine (Posle desyatka let zabveniya k nam vozvraşçayutsya imena i trudi zameçatelnih lyudey)*. Legkaya atletika.
24. Zinçenko V. P., Lebedinskiy V. V. (1981). *Vigotskiy L. S. i N. A. Bernşteyn: Shodnie çerti mirovozzreniya*. Nauçnoe tvorçestvo L. S. Vigotskogo i sovremennaya psihologiya. Moskva.

KAYNAKÇA

1. Bernşteyn, N. A. (1991). *O lovkosti i yiyo razvitii*. Moskva: Fizkultura i Sport.
2. Feyrenberg, İ. M. (2004). *Nikolay Bernşteyn: ot refleksa k modeli buduşego*. Moskva: Smsl.
3. Levin, V. (2005). Çelovek, razgodavşı taynu jivogo dvijeniya. *Nauka i jizn*, No 10.
4. Saharniy, L. V. (1989). *Vvedeniye v psiholingvistiku*. Leningrad: İzd. Leningradskogo universiteta.
5. Yarovitski, V. (2004). *100 velikih psihologov*. Moskva: Veçe.

Roman Osipoviç Yakobson (1896-1982)

ROMAN GİBİ HAYAT: ROMAN YAKOBSON VE BİLİMSEL MİRASI

Olena KOZAN*

ÖZET

Bu çalışmada edebiyat bilimi, dilbilim, sesbilim, biçimbilim, Rus ve Slav dilleri alanlarında yaptığı araştırmalarla ve geliştirdiği kuramlarla yeni ufuklar açan, psikodilbilim ve göstergebilim gibi yeni bilimsel alanların oluşmasına katkı sağlayan XX. yüzyılın en ünlü bilim insanlarından biri olan Roman Yakobson'un¹²⁵ hayatı ve bıraktığı bilimsel mirası ele alınmıştır. Yakobson, hayatına iki Dünya Savaşı, iki devrim ve altı ülke sığdırmıştır. XX. yüzyılın sanat tarihine, Rus edebiyatına ve edebiyat bilimi ekolüne damga vuran kişilerle tanışmış ve arkadaşlık etmiştir. K. Maleviç, V. Mayakovski, O. Brik, V. Şklovski, D. Burlyuk, B. Eyhenbaum, B. Pasternak, N. Trubetskoy Yakobson'un yakından tanıdığı isimlerden birkaçıdır. Öğrencilik yıllarından itibaren tanışmaya başladığı insanlar ve fikirler Yakobson'un ileride edineceği ansiklopedik bilgilerin ve geniş ufkunun şekillenmesini etkilemiştir. Bilimsel araştırmalardan ve yeni fikirleri geliştirmekten hayati tehlikesi olduğu zamanlarda bile vazgeçmemiştir. Nazilerin Avrupa'ya ele geçirdiklerinde elinde bavulu ile ülkeden ülkeye kaçarken, kısa bir süre için kaldığı yerlerde de etrafına insanları toplayıp bilimsel çalışmalarına devam etmiştir. Yaşadığı her ülkeye bilimsel miras bırakmış, ekol kurmuş, kitaplar basmıştır. Roman gibi bir hayat yaşamış ve bu romanın tek bir sayfası ile anılmayı istemiştir; mezar taşına kendisinin dileği üzerine '*Rus filolog Roman Yakobson*' yazısı kazınmıştır.

Anahtar Kelime: Roman Yakobson, Jakobson, Bilimsel Miras, Dilbilim.

Giriş

Roman Osipoviç Yakobson (1896-1982) edebiyat bilimi, dilbilim, sesbilim, biçimbilim, Rus ve Slav dilleri alanlarında yaptığı araştırmalarla ve geliştirdiği kuramlarla yeni ufuklar açan, psikodilbilim ve göstergebilim gibi yeni bilimsel alanların oluşmasına katkı sağlayan XX. yüzyılın en ünlü bilim insanlarından

* Okt., Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü, olenakozan@gazi.edu.tr

¹²⁵ Bu çalışmada Rusçadan Türkçeye transkripsyon yöntemine göre 'Yakobson' biçiminde yazılış tercih edilmiştir. Diğer Türkçe çalışmalarda İngilizce'den ödünçleme olarak değerlendirilebilen 'Jakobson' yazılışının kullanıldığı görülebilir.

biridir. Hayatına iki Dünya Savaşı, iki devrim ve altı ülke sığdırmıştır. XX. yüzyılın sanat tarihine, Rus edebiyatına ve edebiyat bilimi ekolüne damga vuran kişilerle tanışmış ve arkadaşlık etmiştir. K. Maleviç, V. Mayakovski, O. Brik, V. Şklovski, D. Burluk, B. Eyhenbaum, B. Pasternak, N. Trubetskoy Yakobson'un yakından tanıdığı isimlerden birkaçıdır.

Şüphesiz, öğrencilik yıllarından itibaren tanışmaya başladığı insanlar ve fikirler, Yakobson'un ileride edineceği ansiklopedik bilgilerin ve geniş ufkunun şekillenmesini etkilemiştir. Moskova Üniversitesi Tarih ve Dil Fakültesi'nde gördüğü eğitim, bir aylığına gittiği St. Petersburg Üniversitesi Tarih ve Dil Fakültesi'nde dilbilimci A. Şahmatov'dan aldığı dersler, aynı dönemde Cenevre'de okuyan arkadaşı S. Kartsevski sayesinde ulaşabildiği F. De Saussure'un anlattığı ders notları, V. Mayakovski ve V. Hlebnikov gibi Rus fütürizm öncüleri ile yakın dostluk ve o çevredekilerle dil- anlam- biçim- edebiyat üzerinde tartışmalar ve çalışmalar Yakobson'un araştırmacı kişiliğini belirlemiştir. Bilimsel araştırmalardan ve yeni fikirleri geliştirmekten hayat tehlikesi olduğu zamanlarda bile vazgeçmemiştir. Nazilerin Avrupa'yı ele geçirdiklerinde elinde bavul ile ülkeden ülkeye kaçarken, kısa bir süre için kaldığı yerde etrafında insanları toplayıp bilimsel çalışmalara devam etmiştir. Yaşadığı her ülkede bilimsel miras bırakmış, ekol kurmuş, kitaplar basmıştır. Roman gibi bir hayat yaşamıştır. Her romanda olduğu gibi aşk, trajedi, anlaşmazlıklar, küskünlükler de vardır... İki kere evlilik yapmış ancak aşık olduğu kadın olan, Mayakovski'nin sevdiği Liliya Brik'in kız kardeşi Elza Triole ile evlenememiştir. Elza hem onu hem ona aşık olan Yakobson'un en yakın arkadaşı Şklovski'yi reddetmiştir. Devrim'den sonra gençliğinden beri samimi arkadaşı Şklovski ile yolları ayrılmaya başlar. Mayakovski'nin ölümünden sonra Şklovski'nin kaleme aldığı biçimciliğin geçmişte kalan bir hata olduğuna dair makalesi Yakobson'un gözünde tüm yaşanmışlığa karşı ihanettir. İki arkadaş arasındaki anlaşmazlık hayatlarının sonuna kadar devam eder. Roman gibi bir hayat yaşamış ve bu romanın tek bir sayfası ile anılmayı istemiştir; mezar taşına kendisinin dileği üzerine '*Rus filolog Roman Yakobson*' yazısı kazınmıştır.

Roman Gibi Hayat

Yakobson, Moskova'da tüccar ailesinde üçüncü çocuk olarak dünyaya gelir. Babası, eğitimini kimya mühendisliği alanında tamamlamış ancak ticaretle uğraşan biridir. Çocuklarının üçüne de iyi bir eğitim imkanı sağlar. Yakobson, Moskova'daki Lazarev Enstitüsü'nde okur ve 1914'te mezun olur. Lazarev Enstitüsü, Ermeni ve diğer milletlerden gelen çocukların okuyabildiği 'Ermeni Enstitüsü' olarak kapılarını ilk defa 1815 yılında açmış ve kısa bir süre içinde Rusya çapında ün kazanmış orta ve lise eğitimi veren kurumlardan biri olmuştur. Yabancı dil olarak Ermenice, Gürcüce, Arapça, Farsça, Türkçe ve

Fransızcanın öğretildiği enstitüyü bitirenler üniversitenin Doğu Bilimleri Fakültesi'ne başvurma hakkını kazanmaktaydılar. Yakobson böylece, orta ve lise eğitimi sırasında farklı dillerin yapısıyla tanışma fırsatı yakalar, bu da onun gelecekteki ilgi alanlarını etkiler. Bunun dışında Lazarev Enstitüsü'nde okurken halkbilimle ilgilenmeye başlar ve Moskovalı aileler içinde konuşulan atasözlerini, bilmeceleleri, tekerlemeleri, halk inanışlarını ve oyun şarkılarını toplayıp biriktirir. Yakobson'un çok değer verdiği şair Velimir Hlebnikov ile tanışması da enstitü yıllarında gerçekleşir. Yine enstitü yıllarında Yakobson, ses ile sözcük içeriği ilişkilerini incelemeye başlar. İlk olarak ses-içerik sorunsalını Fransız sembolist şair Stephane Mallarme'nin şiirleri üzerinde çalışarak inceler. Bunun dışında Rus dilindeki ad durumlarının anlamları üzerinde çalışır. Bu araştırmalar Yakobson'un ileride yapacağı Rus dilindeki ad durumları ile ilgili çalışmanın temelini oluşturmuştur (Yakobson, 1985:6).

Lazarev Enstitüsü'nden mezun olduktan sonra 1918 yılında mezun olduğu Moskova Üniversitesi Tarih ve Dil Fakültesi Slav Dilleri Bölümü'ne girer. Moskova Üniversitesi'nde öğrenciyken XX. yüzyıl dilbilimini etkileyen Prag Dilbilim Çevresi'nin (Prajskiy Lingvistiçeskiy Krujok) ortaya çıkışını hazırlayan Moskova Dilbilim Çevresi'nin (Moskovskiy Lingvistiçeskiy Krujok) kurucularından biri olur.

Moskova Dilbilim Çevresi 1915-1924 yılları arasında faaliyet gösterip tarih, edebiyat, dil, halkbilim, şiir dili gibi alanlarla ilgilenen öğrencileri birleştirmiştir. Çevrenin katılımcıları arasında Rus Ruhdilbilim Ekolü'nün kurucularından biri olan ve düşünme sürecinin dilsel kökenli olmadığını, 'evrensel nesnel kod' aracılığıyla gerçekleştiğini ileri süren N. İ. Jinkin, Rus dili sözdizimi konusunda araştırmalar yapan A. M. Peşkovski; doğubilimci, Rusya'da toplumdilbilim araştırmalarını başlatan, tarihsel sesbilim alanında incelemeler yapan Ye. D. Polivanov; Prag Dilbilim Çevresi'nin kurucularından biri olan, tarihsel sesbilimde ses değişme yasalarını betimleyen dilbilimci, Avrasyacılık akımının kurucusu, düşünür N. S. Trubetskoy, edebiyatbilimci ve metinbilimci B. V. Tomaşevski; yazar, edebiyatbilimci ve Rus biçimciliğinin kuramsal temellerini betimleyen B. V. Şklovski; Rus şairleri V. Mayakovski, B. Pasternak ve O. Mandelştam vardır. 1915-1918 yılları arasında çevrenin ilgi odağında etnografya, halkbilim, lehçebilim vardır. 1919-1921 yılları arasında ilgi odağı şiir dili, edebiyat bilimi alanları olmuştur. 1922 yılından itibaren Moskova Dilbilim Çevresi'nin ilgi alanı tamamıyla değişir. Araştırmacıların ilgisi Kafkasya'da konuşulan ve yazısı olmayan dillere yönelir, 1925 yılında ise çevrenin faaliyetlerine son verilir.

1915 yılında Yakobson Moskova Dilbilim Çevresi'nin başkanı seçilir. 1915-1916 yıllarında dilbilimci N. F. Yakovlev ve etnograf P. G. Bogatryov ile birlikte halk edebiyatı örneklerini toplamak amacıyla Moskova bölgesi Vereya şehrine gidip alan çalışması yapar. Gezinin sonunda bu üç araştırmacının

hazırladıkları rapor dünyada ilk kez yapılmış toplumdilbilimsel araştırma niteliği taşır (Yakobson, 1985:7).

1916 yılında Yakobson Petrograd'da Rus Biçimciliği'nin edebiyatbilim ekolü kurucuları olan Yu. Tınyanov, V. Şklovski ve B. Eyhenbaum'un kurduğu OPOYAZ'a (Şiir Dili Araştırma Topluluğu) katılır. OPOYAZ'ın ilk yayınladığı Çek şiirinin Rus şiiriyle karşılaştırılması hakkındaki kitap da Yakobson'un kaleminden çıkmıştır.

Moskova Dilbilim Çevresi'nin ve OPOYAZ'ın Yakobson üzerine etkisi son derece önemlidir. Burada Yakobson'un kendini farklı alanlarda sürekli geliştiren bilim insanı olarak gelişimi başlamıştır. Ünlü Rus dilbilimci V. V. İvanov, Yakobson'un tükenmez enersijinin, ileride katıldığı ya da kurduğu her çevrenin diğer katılımcılarına geçtiği ve bu etkileşim sayesinde çok verimli fikirlerin ve kuramların geliştirilebildiğini dile getirmektedir (Yakobson, 1985: 8). Yakobson'un üye olduğu çevre ya da topluluklara bakıldığında, onun gerek Avrupa'daki gerek Amerika'daki XX. yüzyılın en önemli oluşumlarında yer aldığı ya da bizzat kurduğu görülebilir. Onun, insanları etrafında bu kadar kolay ve hızlı bir şekilde toplayabilmesi, öğrencilik yıllarında edinmeye başladığı ansiklopedik bilgi ve geniş bakabilme yetisi sayesinde olmuştur.

1917 yılında başlayan tarihi olaylar Yakobson'un hayatında da yankı bulmuştur. Ortaya çıkan farklı siyasi gruplara ya da partilere katılmamasına rağmen, Şubat Devrimi ile iktidara gelen Geçici Hükümet'i (Vremennoye Pravitelstvo) yakından takip etmektedir. Olayların tam ortasına kendini atan ve tarihi yönlendirmeye çalışan en yakın arkadaşı V. Şklovski'den farklı olarak Yakobson, izleyici tutumunu benimsemiş ve kendi düşüncelerini belli etmemeye çalışmıştır. Ancak 'eSeR' (sotsialist- revolyusioneri) hareketi olarak bilinen Sosyalist Devrimciler Partisi aktif üyesi olan Şklovski'nin hayatı tehlikede olduğunda, arkadaşını tereddüt etmeden kendi dairesinde saklamıştır. Yakobson yıllar sonra o dönemi şu şekilde anlatmıştır: "*Viktor'un peşini bırakmadıkları zaman onu saklıyordum. Viktor sol sosyalist-devrimci idi, köprüleri patlatıyordu. Onu kanepeye oturttum ve 'Eğer gelecek olanlar olursa, kağıt taklidi yap. Kağıt hışırtı sesi çıkartıyor, sen de hışırdı' dedim*"¹²⁶. Bu kağıt metaforu iki arkadaş için yıllar sonra 'keten' metaforuna dönüşecek ve Sovyet döneminin imgesi haline gelecektir.

Bir süre sonra Şklovski, hayatını kurtarmak için Bolşeviklerle çalışmayı kabul eder ve bilimsel arayışlarına döndükten sonra Yakobson'u ve diğer OPOYAZ üyelerini biçimcilik araştırmaları etrafında toplar. Ancak Yakobson belli bir süre sonra uzaklaşmaya başlar. Yakobson'un ailesi Devrim'den önce

¹²⁶ Çalışmadaki alıntılar arşivlerden çıkarılan ve Yakobson'un özel yazışmalarını içeren belgelere göre çekilen belgeseldendir alınmıştır. *Viktor Şklovskiy i Roman Yakobson*. Web: http://tvkultura.ru/video/show/brand_id/28499/episode_id/659792/video_id/659792 adresinden 01.04.2017 tarihinde alınmıştır.

Avrupa'ya göç etmiş, o da oraya geçici olarak gitmeyi düşünür. Ancak bu gidişin geri dönüşü olmayan bir gidiş olacağını henüz bilmemektedir.

1920 yılında Yakobson'un hayatında Çekoslovakya dönemi başlar. Çekoslovakya'ya Birinci Dünya Savaşı'nda esir düşen askerlerin geri dönmesini gerçekleştiren Kızıl Haç derneğinin tercümanı olarak gider. Buraya geldikten kısa bir süre sonra Prag'da bulunan Sovyetler Birliği Ofisi'nde çalışmaya başlar. 1922 yılında Sofya Feldman ile evlenir.

Prag'a gittikten sonra Moskova ile bağları kopmaya başlar. Şklovski bunu farkederek, Yakobson'a yazdığı mektupta "*İki yıldır senden bir mektup yok. Ben ise, sanki suç işlemiş biri gibi yazmıyorum. Sen ve ben, biz aynı silindir içindeki iki piston gibiydik. (...) Seni ayırmışlar ve Prag'da tutuyorlar. Neden yazmıyorsun bana, Roman? Biz birbirimize küsmedik, değil mi?*" diye sorar¹²⁷. 1922 yılında Şklovski Yakobson'a yazdığı yeni mektubu bir dergide yayınladı: "*Değerli Roman, büyük tufan bitiyor ve canlılar gemiden karaya inmeye başlıyorlar. (...) Dön. Sensiz bizim hayvanat bahçesinde eksiklik var. (...) Dön. Kendi delinmiş çatısını tamir etmek, başkasının çatısı altında yaşamaktan daha iyidir.*"¹²⁸ Yakobson bu mektuba yayınladığı kitabın başlığı ile cevap verir: *Çek ve Rus Şiiri: Karşıtsal*¹²⁹ *Yaklaşım* (O Çeşskom Stihe Preimuşçestvenno v Sopostavlenii s Russkim). Başlık Yakobson'un tutumunu net bir şekilde göstermektedir: Sovyetlere dönmek istememektedir. Sovyetlere '*karşıtsal*' bakış açısıyla yaklaşır. Yakobson'un şu ironik satırlarında onun bu konudaki düşünceleri karşımıza çıkmaktadır:

*"RSFSR¹³⁰ dönemi geldi
Robespierre¹³¹ akluma geldi.
Bizi inanç kurtarıyor,
Işık.
İngiliz 'Sir'a inanç,
Dönem.
RDR¹³² dönemi bitti (...)"*¹³³

¹²⁷ Viktor Şklovskiy i Roman Yakobson. Web: http://tvkultura.ru/video/show/brand_id/28499/episode_id/659792/video_id/659792/ adresinden 01.04.2017 tarihinde alınmıştır.

¹²⁸ A.g.e.

¹²⁹ Yakobson, kitabı isimlendirirken bile bile '*karşılaştırmalı*' değil, '*karşıtsal*' sözcüğünü tercih ediyor. Yakobson için Sovyetler artık '*karşı*' taraftır.

¹³⁰ RSFSR- Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti

¹³¹ Maximilien François Marie Isidore de Robespierre (1758 - 1794), Fransız Devrimi'nin liderlerinden, Fransız hukukçu ve politikacı.

¹³² RDR- Rusya Demokratik Cumhuriyeti, Geçici Hükümet tarafından ilan edilen ve 1 Eylül-25 Ekim 1917 tarihleri arasında var olan devletin adı.

Yakobson'un kanlı Fransız İhtilal liderlerinden biri olan M. Robespierre'e atfı, kısa bir süre sonra gerçek olur: Şklovski'nin adının da arasında geçtiği sağ Sosyalist-Devrimciler grubuna baskı başlar ve üyeler mahkeme karşısına çıkarılır. Baskı dönemi başlamıştır. Ancak Şklovski bu mahkemeden birkaç ay önce Finlandiya'ya, sonra da Berlin'e kaçabilmiştir. Ona yardımcı olan ilk kişi ise Yakobson olmuştur. Ancak iki arkadaşın artık farklı olduğu anlaşılmaya başlamıştır. Şklovski sürekli Rusya'ya dönüşünü hayal ederken, Yakobson için orası artık geçmişte kalmıştır.

Şklovski 1923 yılının sonunda M. Gorki üzerinden dönüş iznini aldıktan sonra Moskova'ya döner. Moskova'ya geldikten sonra bir süre keten fabrikasında çalışır. Şklovski'nin burada çalışması, 1926 yılında yayınlanacak *Üçüncü Fabrika* (Tretya Fabrika) adlı kitabın ana fikrini şekillendirir: insanın kendisini geliştirebilmesi için baskıya ve korkuya ihtiyacı vardır. Bu fikri keten metaforu üzerinden dile getirir: "(...) ketenin sesi olsaydı işleme sırasında bağırdı. Topraktan kökiyle çıkarılır...dallanmasın ve kendisini baskılasın diye sık sık ekilir. Keten baskıya muhtaç (...) Ketenin yıkatıldığı dereler lanetlenmiş, orada artık balık yok. (...) keten çürütülür. Sonra keten dövülür ve taraklanır. Korku ve baskı. Ketenin buna ihtiyacı var"¹³⁴. Bu sözler kendi iç isyanını bastırmaya çalışan ve bu şekilde kendisini yeni sisteme alıştıran insanın haykırışını yansıtmaktadır. Ancak yeni sisteme uyum sağlamayacak ve baskı altında yaşayamayacak insan da vardır. O da Yakobson'dur.

Şklovski ve diğer arkadaşlarının 'Dön!' çağrılarına rağmen Yakobson bekler. Prag'daki Sovyetler Birliği Ofisi'nden ayrıldıktan sonra Slav dilleri araştırmalarına odaklanır ve konu ile ilgili bir dergi yayınlar. Arkadaşı Şklovski'ye yazdığı mektuplarından birinde kendi tutumunu metaforik ama net bir şekilde ortaya koyar: "(...) Ketenin çürütülmesinin ne olduğunu çok iyi anlıyorum. Ama kanımca keten gerektiğinden fazla dövülmüştür. (...)"¹³⁵.

Yakobson, OPOYAZ'ın faaliyetlerini canlandırmak ve dile yönelik araştırmaların devam etmesini ister. Ancak 1929 yılında Sovyetler Birliği'nde sanatta ve bilimde farklı arayışların yasaklanmasıyla birlikte Marksist yöntem tek bir doğru yaklaşım olarak ileri sürülmektedir: '*Keten gerektiğinden fazla çürütülmüştür*'. 1930 yılı Nisan ayında Mayakovski'nin intiharı ise, dönüm noktası olmuştur. Yakobson, *Şairleri Harcayan Nesil* (O pokolenii, rastrativşem svoih poetov) başlıklı makalesini yayınlar. Makalede şöyle yazar: "*Geleceğe doğru çok hızlı koştuk. Şimdiki zamanın hissi kayboldu bizde, kaybettik onu.*

¹³³ Viktor Şklovskiy i Roman Yakobson. http://tvkultura.ru/video/show/brand_id/28499/episode_id/659792/video_id/659792/ adresinden 01.04.2017 tarihinde alınmıştır.

¹³⁴ A.g.e.

¹³⁵ A.g.e.

*Gelecek ise, bizim değil. Yıllar geçtikten sonra biz 'geçmiş yüzyılın nesli' olarak adlandırılacağız (...)*¹³⁶.

Makalenin yayınlanmasından sonra Yakobson'un Moskova'ya dönüşü mümkün değildir. Yakobson'un makalesine cevap Şklovski'den gelir. Şklovski, kendi düşüncelerini *Bilimsel Hata Anıtı* (Pamyatnik Nauçnoy Oşibke) başlıklı bir makalesinde dile getirir: “Benim için biçimcilik geçmişte kalan bir anı artık”. Yakobson için bu bir noktadır. Onu Sovyetlere bağlayan bir şey kalmamıştır. Tek yöntem yerine arayışları seçmiştir.

Yakobson Prag kültür hayatına aktif bir şekilde katılıp Çek şairleri, yazarları ve düşünürleri ile tanışır, sesbilim alanında araştırmalar yapmaya başlar. 1926 yılının Ekim ayında Çek, Slovak ve Rus düşünürlerin katıldığı Prag Dilbilim Çevresi kurulur (Yakobson, 2011: 231). Prag Dilbilim Çevresi'nin katılımcıları arasında; Çek dilbilimcileri V. Matezius, B. Trnka, B. Gavranek, ünlü Rus dilbilimci ve Avrasyacılık kuramının kurucusu N. S. Trubetskoy, Çarlık döneminde siyasi faaliyetlerinden dolayı Rusya'dan ayrılmak zorunda kalan F. de Saussure'ün öğrencilerinden biri olan S. İ. Kartsevski de vardır. Bir taraftan Saussure'ün yaklaşımını benimseyen ve geliştiren ortamın bulunması, diğer taraftan Rusya'da Baudouin de Courtenay tarafından geliştirilen sesbiliminin kuramının yaygınlaştırılması Prag'ı dönemin dilbilim merkezi haline getirmiştir. Yakobson'un çabaları ise, Prag Dilbilim Çevresi'ni Avrupa'da dilbilimsel araştırmaları yapan en ünlü merkezlerden birine dönüştürmüştür. 1927-1938 yılları boyunca Dilbilim Çevresi tarafından *Prag Dilbilim Çevresi Araştırmaları* (Trudi Prajskogo Lingvistiçeskogo Krujka) başlıklı sekiz ciltlik kitap yayınlanmıştır. Bu kitabın ikinci cildi Yakobson'un Rus ve diğer Slav dillerinin sesbilimsel dizgesinin özellikleri ile ilgili yaptığı araştırmaları içermektedir.

1930 yılında Yakobson Prag Alman Üniversitesi'nde *Sırp ve Hırvat Şiirlerinin Yapısı* ile ilgili doktora tezini savunur. Doktora ünvanını aldıktan sonra Çekoslovakya'daki farklı üniversitelerde Rus Dili ve Eski Çek Edebiyatı üzerine ders verir. 1937 yılında Çek vatandaşlığını aldıktan sonra farklı Avrupa ülkelerine gidip uluslararası sempozyumlara katılma fırsatını kazanır. Bu yıllarda da Avrasyacılık hareketi kurucularıyla yakınlaşır. Ayrıca, P. N. Savitski 1938 yılında Ortodoksluğu kabul eden Yakobson'un manevi babası olur. 1935 yılında Sofya Feldman'dan ayrılır ve ikinci evliliği Svatava Pirkova ile yapar (Yakobson, 2011:236).

1939 yılında Yakobson'un hayatında farklı bir dönem açılır. Çekoslovakya'ya Hitler'in ordusu girer ve Yakobson, kendi kimliği ve Yahudi kökenli soyadını gizlemek zorunda kalır. Hayati tehlikesinin olduğu zamanda

¹³⁶ Viktor Şklovskiy i Roman Yakobson. http://tvkultura.ru/video/show/brand_id/28499/episode_id/659800/video_id/659800/viewtype/picture/ adresinden 01.04.2017 tarihinde alınmıştır.

bile bilimsel araştırmalardan vazgeçmez ve farklı takma isimlerle çalışmalarını yayımlamaya devam eder. Ancak 1940 yılında Çekoslovakya'yı terk etmek zorunda kalır. Bundan sonra Jakobson'un kendi sözleriyle “*evin olmayan ülkeden ülkeye mecburi gezme yılları başlar*” (Jakobson, 1985:10).

Çekoslovakya'dan sonra Jakobson'un ilk gittiği ülke Danimarka olur. Danimarka'da o zaman Prag Dilbilim Çevresi örneği üzerinde ‘*glossematika*’ yaklaşımını geliştiren dilbilimci L. Hjelmslev tarafından kurulan Kopenhag Dilbilim Çevresi dilbilimsel araştırmaların yapıldığı en önemli merkez halindedir. Danimarka'da Jakobson sesbilimsel araştırmalarına devam eder ve vardığı sonuçları Danimarkalı dilbilimciler ile tartışır. Danimarka'ya geldikten birkaç ay sonra Norveç'e gitmek zorunda kalır. Norveç'te dilbilimci ve Kelt kültürü uzmanı Alf Sommerfelt ile tanışır. Birlikte Avrupa'nın sesbilimsel atlası üzerinde çalışmayı düşünürken, Hitler'in ordusu Norveç'e girer. Nazilerden kaçması bu sefer de mucizedir: çok kısa bir süre içinde karla kaplı dağlar üzerinden İsveç sınırına gider. Norveç'te geçirdiği kısa bir zamana rağmen Jakobson'un fikirleri oradaki dilbilimcilerin çalışmalarında sağlam temel bulmuştur. Jakobson'un birçok düşüncesi Norveçli dilbilimciler tarafından geliştirilmiş ve farklı dilbilimsel alanlardaki araştırmaları teşvik etmiştir (Jakobson, 1985:11).

İsveç'e geldikten sonra Jakobson Upsala Üniversitesi'nde ders vermeye başlar. Bu dönemde Jakobson, sesbilim sorunlarının yanı sıra bugünlerde psikodilbilimde güncelliği koruyan *Çocuk Dili ve Afazi* (dil yitimi) ile ilgili kitabını yazmaya başlar ve bir yıl içinde bitirir. Bunun yanı sıra, Fin ve Macar dilleri uzmanı Yanoş Lots ile tanışma fırsatı bulur. Lots ile birlikte dünyada benzeri olmayan sesbilim yasalarının şiirde uygulanması örneği olan *Mordov Şiirinin Özellikleri* ile ilgili ortak bir çalışma hazırlar. Jakobson aynı zamanda Rusya'nın doğusundaki Sahalin adasının kuzey bölgesinde konuşulan Nivhs dili üzerinde araştırmalar yapmaya devam eder. Bu dönemde dil tipolojisi üzerine çalışmalara da yoğunlaşır.

1941 yılında Avrupa'nın Hitler'in ordusuna teslim edilmesi Jakobson'un orada kalmasını ve bilimsel faaliyetlerde bulunmasını imkânsız hale getirir. Jakobson 1941 yılı Mayıs ayında Amerika'ya giden ‘Remmaren’ gemisine biner. Gemideyken, dil incelemelerinden vazgeçmez ve Nivhs dili ile ilgili araştırmalarını sürdürür (Jakobson, 1985:12). 4 Haziran 1941 yılında gemi New York limanına girer ve Jakobson'un hayatında yeni bir dönem daha başlar.

New York'a geldikten sonra Jakobson, Amerika'ya göç eden Fransız ve Belçikalı bilim adamlarının çabalarıyla kurulan Yüksek Araştırmalar Özgür Okulu'na katılır ve dilbilim üzerinde dersler verir. Onun derslerine öğrencilerin yanı sıra antropolog C. Levi-Strauss, matematikçi Adamar, kültür tarihçesi A. Greguar gibi öğretim görevlileri de katılır. Jakobson'un derslerini dinleyen

birçok araştırmacının çalışmalarında onun fikirlerinin yansımalarını bulabiliriz. Ayrıca, C. Levi-Strauss, Jakobson ile tanışmasının kendi bilimsel hayatında dönüm noktası olduğunu vurgular (Jakobson, 1985:12).

1943-1946 yılları arasında Columbia Üniversitesi'nde dilbilim profesörü olarak ders verir. 1944'te New York'ta New York Dilbilim Çevresi'ni kurar. 1949-1967 yılları arasında ABD'nin en iyi üniversitelerinden biri olan Harvard Üniversitesi'nde ders verir. Aynı zamanda 1957 yılından itibaren MIT'de (Massachusetts Institute of Technology) de araştırmalarını yapar. Ayrıca, MIT'de kuantum kuramının kurucusu olan Nils Bor ile tanışıp ortak bir seminer çalışması düzenler. Bu seminer sırasında elde edilen verilerle, fizikçiler tarafından kullanılan aletlerin göstergeleri ve dilbilimciler tarafından konuşma eylemlerinin özömlenmesi arasındaki farklılıklar ve benzerliklerle ilgili bilgiler, dilbilimin diğer bilimlerle ilişkilerinin kurulmasının gereksinimini savunan Jakobson'un kendi derslerinin ve birçok bildirisinin temelinde yer alır.

1956 yılından itibaren Jakobson sık sık Sovyet Birliği'ne konferanslara katılmak için gelir. 1960'lı yıllarda Sovyet Birliği'nde düzenlenen Slav Dilleri ve Edebiyatları uzmanlarının kongrelerine katılır. 1966 yılından itibaren Tartu Üniversitesi'nde düzenlenen Göstergebilim Yaz Okulları'na katılır. Jakobson'un son gelişi 1979 yılında geldiği Tiflis'te düzenlenen Uluslararası Bilinç Ötesi Sempozyumu olmuştur. Jakobson 1982 yılında Massachusetts'teki kendi evinde vefat eder.

Bilimsel Miras

Jakobson'un farklı bilimsel alanlarda yaptığı araştırmalar, geliştirdiği yaklaşımlar onu XX. yüzyılın en büyük bilim adamlarından biri yapmaktadır. Edebiyat bilimi, genel dilbilim, sesbilim, ruhdilbilim ve çeviribilim gibi alanlardaki fikirleri bugünlerde de güncelliğini korumakta ve araştırmacılara yeni keşifler için verimli bir zemin hazırlamaktadır.

Jakobson'un bilimsel mirası Rusça ve İngilizce başta olmak üzere diğer dillerde de yazılan makale, bildiri ve kitap biçimlerinde yayınlanan araştırmaları içermektedir. Jakobson'un bilim adamı olarak özelliği, etnografya, edebiyat bilimi, sesbilim, dilbilim, çeviribilim, psikoloji ve psikiyatri gibi alanlarda çalışma yaparken, bu bilimsel alanlar arasındaki sınırları kaldırmaya ve o dönemde yeni geliştirilen yapısal yöntemleri o alanlarda uygulamaya çalışmasıdır.

Jakobson'un ilk bilimsel ilgi alanı halk edebiyatıdır (folklor). Öğrenciyken, Moskova'da konuşulan atasözlerini, kalıp sözleri, tekerlemeleri, bilmeceleri toplayıp biriktirmeye başlar. Ancak Jakobson halk edebiyatına, sonrasında da edebiyatbilime, dilbilimci olarak yaklaşır. Jakobson, özellikle şiir diline büyük önem verip şiirde kullanılan dilin farklı seviyelerini anlamadan

dil olgusunu anlamanın mümkün olmadığını vurgular (Yakobson, 1987: 2). Yakobson'a göre halk edebiyatı yapısal çözümlemeye uygun şiir dilinin canlı örneklerini bulundurulur. Yakobson diğer araştırmacılarla birlikte halk edebiyatına yeni bir bakış açısı getirir. Yakobson'un halk edebiyatı araştırmalarında önce bireysel başlangıç ön plana çıkartılır, halk edebiyatı bireysel yapıtların bütünlüğü olarak düşünülmektedir. Yakobson, 1929 yılında halk edebiyatının toplumsal kökenli olduğunu, toplum tarafından belirlenen kurallara uygun olarak yapıldığını, bu kurallara uygun olmayan metinlerin halk arasında kabul edilmediğini ve aktarılmadığını ileri sürer. Bu yaklaşıma göre toplum bir nevi sansür uygulaması yapar, halk arasında folklorik metinler bu sansür kurallarına göre hazırlanır. Halk edebiyatına yönelik ileri sürülen bu varsayım, dilbilimdeki dilbilgisel doğruluk kriteri ile örtüşmektedir. Dilbilgisel doğruluk kriteri, dilbilgisel yapıların o dilin kurallarına göre geliştiği ve kullanıldığı demektir. Yakobson ve onunla birlikte çalışan araştırmacılar tarafından halk edebiyat eserlerinin yaratılmasındaki ve aktarılmasındaki kolektif sanatın rolünün keşfedilmesiyle birlikte farklı edebiyatlardaki süje şemalarının sınırlı sayısı gibi olgular ışığa kavuşturulmuştur. Yakobson'a göre edebiyat, folklorlardan farklı olarak kolektif tutuma bağlı değildir. Belli bir dönemde edebi eser kabul edilmeyebilir, ancak gelecek nesiller tarafından değerlendirilebilir. Folklor için ön plana çıkan eserin işlevi edebiyatta netlik kazanmamakta, dahası edebi eserin işlevleri sadece eser yazarının gözlerinde anlamlı olabilmektedir. Edebiyatbilimsel çözümleme metne odaklanırken, folklorik çözümleme bir dizi metnin arkasındaki şemayı ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

Yakobson, halk edebiyatı araştırmalarının yanı sıra şiir dili araştırmalarına da öğrencilik yıllarında başlar. A. Blok'un Rusçadaki *Büyük Sözleri* üzerine hazırladığı tezi okuduktan sonra bu sözlerin yapısal çözümlemesini yapar. Bu çözümlemenin sonunda genel ses kanunlarının, *büyük sözlerindeki* ses öbeklerine yansiyabildiği ileri sürülür. Üniversite yıllarında V. Hlebnikov ile tanıştıktan sonra şiir dili araştırmalarına yönelir ve bu alandaki incelemeleri hayatının sonuna kadar sürdürür. Şiir dili de Yakobson tarafından dilbilim prizmasından yapısal yaklaşım çerçevesinde incelenir. Yakobson'un yaklaşımında şiir sadece semantik açıdan değil, dilin farklı seviyelerinin bütünlüğü ile ele alınır. Ayrıca, şiirin metrik sistemi ile sessel, dilbilgisel, sözcüksel boyutları arasındaki ilişkiler belirlenir ve anlamsal yapı o ilişkilerle bağdaştırılır. Yakobson'un Hlebnikov şiirlerinin çözümlemelerinin yanı sıra Puşkin, Blok, Mayakovski, Pasternak gibi şairlerin dili üzerinde de incelemeleri vardır.

Yakobson, şiir dilinin eş zamanlı çözümlemelerinin yanı sıra art zamanlı araştırmalarla da ilgilenir. Bilim adamının bıraktığı mirasın içinde bugünlerde yapılan Hint-Avrupa kökenli şiir araştırmalarının temelinde bulunan, Protoslav

şiiirinin yapılandırılmış biçiminin eski Yunan ve eski Hint şiiirleriyle karşılaştırıldığı çalışma bulunmaktadır.

Şüphesiz, Jakobson'un bilimsel mirasının en önemli kısımlarından biri sesbilim alanında yaptığı araştırmalardır. Ayrıca, sesbilim alanında geliştirdiği yapısal yaklaşım ilkelerini diğer bilim alanlarında da başarıyla uygulamıştır. Jakobson, dil seslerinin farklı bir biçimde ele alındığı 'sesbilim' alanının geliştirilmesinde en önemli rolü oynayan bilim adamıdır. Jakobson, N. Trubetskoy tarafından geliştirilen sesbilim, seslerin fiziki ve akustik özelliklerine odaklanan sesbilgisinden farklı olarak seslerin ayırt edici özelliklerinin belirlenmesini ve betimlenmesini amaçlamaktadır. Jakobson'un anlayışındaki sesbilimin başlıca görevi anlam taşıyan ses parçacığını bulmaktır. Sesbilimde başlıca kavram 'ses birimi', 'phonem'dir. İki dildeki sesler, sesbilgisi açısından aynı özelliklere sahip olurken sesbilim açısından, yani ses birimi olarak farklı özelliklere sahip olabilir. Böylece, sesbilimde sesler, dildeki işlevleri açısından incelenmektedir. Jakobson, sesbilimde uygulanan yapısal ilkeleri, ayrıca, her birimin iki zıt kategori açısından ele alınmasını, biçimbilim alanında da uygulamaya çalışmıştır.

Biçimbilim alanında Jakobson'un yenilikçi çalışmalarından biri *ad durumlarının içeriğini oluşturan öğeler ile sesbirimleri arasındaki ilişkilerin altbiçimbirimsel seviyede betimlenmesi* ile ilgilidir. Ayrıca, Rusçadaki 'm' sesbiriminin araçlı, yönelme durumlarında ortaya çıktığı, 'h', 'v' sesbirimlerinin iyelik ve bulunma durumlarında kendisini gösterdiği tespit edilmiştir. Jakobson'un düşüncesine göre bu tür ilişkiler dildeki farklı bir seviyenin var olduğunu gösterir ve diller arası araştırmalar çerçevesinde ele alınması durumunda söz konusu diller arasındaki ilişkilere de ışık tutacağına inanmaktadır. Dilbilimdeki bu yaklaşım tipolojik yaklaşım olarak adlandırılmış ve Jakobson'un çalışmaları sayesinde alternatif bir kuram olarak geliştirilmeye başlanmıştır.

Dilbilimde Jakobson, Trubetskoy ve diğer araştırmacılar tarafından ileri sürülen tipolojik yaklaşım akraba dillerinin genetik ilişkileri üzerinde duran genetik yaklaşımdan farklı olarak yakın coğrafyada bulunan dillerin özelliklerinin incelenmesine yönelmiştir. Tipolojik yaklaşım *Balkan dil birliği*, *Avrasya dil birliği* gibi dilsel oluşumların varlığını kanıtlamış ve araştırmacılara dillerin oluşumu ve gelişimi ile ilgili alternatif kuramları geliştirme imkanını sağlamıştır.

Dilbilim araştırmalarının farklı bilim dallarının yöntemleriyle yapılması, dilbilimsel yöntemlerin farklı alanlardan uygulanması gerektiğini savunmuştur. Jakobson, fizik, matematik, biyoloji, psikiyatri, tıp gibi alanlardaki gelişmeleri takip edip araştırmacıların elde ettikleri verileri ve geliştirdikleri kuramları dilbilimsel yöntemlerle elde edilen bilgilerle ilişkilendirmiş ve yenilikçi fikirler ileri sürmüştür.

Yakobson, bugünlerde ruhdilbilimde güncelliğini koruyan birçok araştırmaya imza atmıştır. Ayrıca, *afazi* (dil yitimi) sorununu ele alan ilk araştırmacılarından biri olmuştur. Yakobson, afazilerde dil yapısının oluşması ve dağılması ile ilgili genel ilkelerin yansıtıldığını göstermiştir. Afazi araştırmalarının yanı sıra çocuk dili üzerinde çalışan Yakobson, iki alanda elde edilen verileri ilişkilendirerek, seslerin gelişimi ile ilgili yasaları ortaya koymuştur. Bu ses yasalarını doğal dil gelişim şemasının yapılandırılmasında uygulayıp, bugünkü antropolojinin temelinde bulunan ve doğal dilin çocuklarda dil gelişim şemasına göre geliştiğini öngören kuramı ileri sürmüştür.

Dil ve beyin ilişkisi sorunu Yakobson tarafından psikiyatri boyutuyla da ele alınmıştır. Yakobson, şizofreni hastalığının dil yapılarına etkisi üzerinde araştırma yapmıştır. Ayrıca, Alman şairi Göderlin tarafından hastalıktan önce ve sonra yazılmış şiirleri inceleyip şizofreni hastalığının diyalog kurma yetisini sildiğini göstermiştir. Yakobson'u ilgilendiren dil-beyin sorunsalının başka bir konusu ise bilinç dışı ile dil arasındaki bağlardır. Dilin insan tarafından bilinçli bir şekilde mi, yoksa bilinç dışında mı kullanıldığına dair sorular günümüzde de nörodilbilim çerçevesinde tartışılan en önemli konulardan biridir.

Sonuç

Roman Yakobson'un hayatı romanın ya da filmin konusu olabilir. Yakobson'un gözünün önünde; doğduğu, büyüdüğü, sosyo-kültürel yapısını bildiği Rusya İmparatorluğu tarih olmuş, yerine ise, eski kültüre ait her şeyi silmeye çalışan ve yeni ideolojiyi dayatan 'Sovyetler Birliği' adlı yeni bir devlet kurulmuştur. Hayatı boyunca iki Dünya savaşı görmüş, Nazilerden kaçarken altı ülke değiştirmiştir. XX. yüzyıla isimlerini yazdıran insanlarla arkadaşlık etmiş. yaptığı çalışmalarıyla ve ortaya attığı fikirlerle XX. yüzyıl biliminin gelişimini etkilemiştir. Yakobson'un farklı bilimsel alanlarda bıraktığı miras ve ileri sürdüğü fikirler bugün de güncelliğini korumakta ve araştırmacılara yeni ufuklar açan disiplinlerarası yaklaşımın temelinde yerini almıştır.

Yakobson'un yaşantısına baktığımızda durmadan, hayatının tehlikede olduğunda bile ara vermeden yeni fikirler ileri süren, çalışmalar ortaya koyan, sorgulayan ve araştıran bir akademisyen görebiliriz. Yeni arayışlara ve yeni bilgilere yönelik bu heyecan elbette, Yakobson'un kişiliği ile ilgili olabilir. Ancak ilk başta gördüğü eğitimin ve öğrenim sırasında tanıdığı insanların, tanıştığı fikirlerin bilim adamının kişiliğini şekillendirdiği söylenebilir. Moskova Dilbilim Çevresi'nin ve OPOYAZ topluluğunun çalışmalarının ve faaliyetlerinin yeri Yakobson'un araştırmacı olarak gelişiminde tartışılmazdır. Bu açıdan bakıldığında Yakobson'un, kendi hayatına dair aldığı bazı kararlar daha anlaşılır bir hal alır. Özellikle, onun Sovyetler Birliği'ne dönmeme kararı bunlardan bir tanesidir. Öğrenci yıllarından itibaren sorgulamaya, tartışmaya, yeni fikirler aramaya alışan Yakobson'un '*tek doğru yöntem*'i kabul etmesi

mümkün değildir. Araştırmacı ruhu onu, yeni sisteme uyum sağlamayacak ve baskı altında yaşayamayacak bir insan yapar. Tek ses yerine çok sesliliği seçer. Sovyet döneminde *'düşman bir kampın temsilcisi'* olarak değerlendirilir. Sovyetler'de düzenlenen birkaç uluslararası dilbilim sempozyumuna katılmasına rağmen Sovyet akademisyenlerinin çoğu için *'öteki'*dir. Bu yüzden fikirleri öncelikle Sovyetler'de yaşayan ve resmi ideoloji tarafından Yakobson gibi *'ötekiler'* sayılan düşünürlerin ve araştırmacıların çalışmalarında tanıtılır ve geliştirilir. Çalışmaları resmî olarak ancak 1980'li yıllarda yayınlanmaya ve konuşulmaya başlamıştır. Bu yüzden araştırmacının hayatını ele alan kaynak yok denecek kadar azdır. Arşivlerden çıkarılan belgelerin yanı sıra Yakobson'un özel yazışmalarına dayanan ve 2009 yılında çekilen *'Viktor Şklovski ve Roman Yakobson'* adlı iki bölümlük belgesel Yakobson'un hayatına ışık tutan ilk kaynak olarak değerlendirilebilir. Bu demek ki Yakobson ile ilgili arşivlerde bulunan bilgiler, bunları gün ışığına çıkaracak araştırmacıları beklemektedir. Belki o araştırmacı, *'Rus Filolog Roman Yakobson'* olarak anılmak isteyen bir düşünür ile ilgili farklı bilgiler bulup, daha geniş bir kitleye iletir ve Yakobson'un hayatı, yeni arayışların peşinde koşan ve yeni bilgilere heyecanla sarılan gençleri etkilemeye ve yönlendirmeye devam eder.

R. Yakobson'un Başlıca Eserleri:¹³⁷

1. Afaziya kak lingvistiçeskaya problema. *Afaziya i vosstanovtelnoye obuçeniye. teksti.* (1983). Moskva.
2. *Bryusovskaya stihologiya i nauka o stihe.* (1922). Moskva: Nauçniye izvestiya akademiçeskogo tsentra Narkompressa.
3. *Budetlyanin nauki. Vospominaniya, Pisma, Statyi, stihi, proza.* (2012). Moskva: Gileya.
4. Dva aspekta yazıka i dva tipa Afatiçeskih naruşeniy. *Teoriya metafori.* (1990). Moskva.
5. *Formalnaya şkola i sovremennoye russkoye literaturovedeniye.* (2011). Moskva: Yazıki slavyanskih kultur.
6. *İzbranniye raboti.* (1985). Moskva.
7. Krugovorot lingvistiçeskih terminov. *Fonetika, fonologiya, grammatika.* (1971). Moskva.
8. *Noveşşaya russkaya poeziya. Nabrosok perviy: Podstupı k Hlebnikovu.* (1921). Prag.
9. *O Çeşşskom stihe preimuşçestvenno v sopostavlenii s russkim. Sbornik po teorii poetiçeskogo yazıka obşçestva OPOYAZ.* (1923). Berlin-Moskva.
10. O lingvistiçeskih aspektah perevoda. *Voprosı teorii perevoda.* (1978). Moskva.

¹³⁷ Burada R. Yakobson'un farklı alanlarda çalıştığını gösteren başlıca eserlere yer verilmiştir. Eserlerin listesi Rus kaynaklarına göre hazırlanmıştır. Ayrıca, R. Yakobson'un ayrıntılı bibliyografyası için bkz. R. Yakobson (1985). *İzbranniye Raboti.* Moskva: Progress.

11. O sootnošenii mejdu pesennoy i razgovornoy rečyu. *Voprosı yazıkoznaniya*. (1962). Moskva.
12. Poeziya grammatiki i grammatika poezii. *Semiotika*. (1983). Moskva.
13. *Raboti po poetike*. (1987). Moskva: Progress.
14. Tipologičeskiye issledovaniya i ih vklad v razvitiye yazıkoznaniya. *Novoye v lingvistike*. (1963). Vıpusk 3. Moskva.
15. V poiskah suščnosti yazıka. *Sbornik perevodov po voprosam informatsionnoy teorii i praktiki*. (1970). Sbornik 16. Moskva.
16. *Yazık i bessoznatelnoye*. (1996). Moskva: Gnozis.
17. Zvukoviye zakoni detskogo yazıka i ih mesto v obščey fonologii. *Printsıpy tipologičeskogo analiza yazıkov različnogo stroya*. (1972). Moskva.

R. Yakobson Hakkında Yapılan Çalışmalar:

1. Armstrong, D. (1976). *Roman Jakobson- Echoes of his scholarship*. P. de Ridder.
2. Baran, H. (1999). *Roman Jakobson: Teksti, dokumentı, issledovaniya*. Moskva: RGGU.
3. Van Schooneveld, C. H. (1971). *Roman Jakobson- A bibliography of his writings*. Mouton.
4. Waugh, L. R. (1976). *Roman Jakobson's science of language*. P. de Ridder.

R. Yakobson'un Çalışmalarının Türkçe Çevirileri:

1. Büyükinal, E. (1982). *Şiir Dili Üstüne Savlar*. Yazko Çeviri, 6 Sayı. S. 145-147.
2. Işık, G. (1982). *Dilbilim ve Bildirişim Kuramı*. Yazko Çeviri, 8 Sayı. S.170-174.
3. Kıran, Z. (1982). *Sesbilimde Karşıtlık İlkesi*. Yazko Çeviri, 8 Sayı. S.174-175.
4. Kocaman, A. (1982). *Dilbilim ve Yazınbilim*. Yazko Çeviri, 8 Sayı. S.163-170.
5. Özil, Ş. (1982). *Dilde Parça-Bütün İlişkisi*. Yazko Çeviri, 8 Sayı. S.176-179.
6. Rifat Güzelşen, S. (1982). *Dil Üstüne Savlar*. Yazko Çeviri, 6 Sayı. S. 140-141.
7. Rifat Güzelşen, S. (1982). *Yazınsal ve Sanatsal Yapıtlarda Egemen Öğe*. Yazko Çeviri, 8 Sayı. S.157-160.
8. Rifat, M. (1982). *Dilin Çift Özelliği*. Yazko Çeviri, 8 Sayı. S.161-163.
9. Salman, Y. (1982). *Şiir Nedir?* Yazko Çeviri, 8 Sayı. S.148-156.
10. Sözer, E. (1981). *Dilbilim Açısından Çeviri*. Yazko Çeviri, 1 Sayı. S.138-144.

R. Jakobson Üzerine Türkçe Kaynaklar:

1. Faye, J. P. (1982). *Roman Jakobson'a Sorular*. Çev.: Y. Çekirge. Yazko Çeviri, 8 Sayı. S.180-182.
2. Kula, O. B. (2012). *Roman Jakobson'un Biçimciliğe Yaptığı Katkılar. Dil Felsefesi. Edebiyat Kuramı-I*. İş Bankası Kültür Yayınları. S.306-311.
3. Rifat, M. (1982). *Roman Jakobson Çok Yönlü Bir Bilim Adamı*. Yazko Çeviri, 8 Sayı. S. 143-147.
4. Rifat, M. (2008). *Roman Jakobson. Dilbilim ve Göstergibilim Kuramları. XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergibilim Kuramları 1. Tarihçe ve Eleştirel Düşünceler*. 4. Baskı. Yapı Kredi Yayınları. S.35-42.
5. Sözer, Ö. (1981). *Roman Jakobson Üzerine*. Yazko Çeviri, 1 Sayı. S. 145-146.

KAYNAKÇA

1. Baran H. (1999). *Roman Yakobson: Teksti, Dokumentı, İssledovaniya*. Moskova: RGGU.
2. Yakobson, R. (1985). *İzbranniye Raboti*. Moskova: Progress.
3. Yakobson, R. (1987). *Raboti po Poetike*. Moskova: Progress.
4. Yakobson, R. (2011). *Formalnaya şkola i sovremennoye russkoye literaturovedeniye*. Moskova: Yazıki Slavyanskih Kultur.
5. Yakobson, R., Pomorska, K. (1982). *Besedi*. Jerusalem: The Hebrew University.
6. İnternet: *Viktor Şklovskiy i Roman Yakobson*. Web: http://tvkultura.ru/video/show/brand_id/28499/episode_id/659792/video_id/659792/ adresinden 01.04.2017 tarihinde alınmıştır.

Mihail İllarionoviç Artamonov (1898-1972)

HAYATINI HAZAR TARİHİNE ADAMIŞ BİR BİLİM İNSANI: M. İ. ARTAMONOV¹³⁸

Svetlana Aleksandrovna PLETNEVA*

Çev: Sevda NASRADINLI BAHAR**

Bu yıl (1998), Mihail İllarionoviç Artamonov'un doğumunun 100. yılını kutlamaktayız. Artamonov, 5 Aralık 1898 yılında dünyaya gelmiş, 1972 yılının Haziran ayında 74 yaşındayken hayatını kaybetmiştir.

Mihail İllarionoviç'in hayatına ve arkeolojiye eşsiz katkılarına dair pek çok şey yazılmıştır. (Bu çalışmaların listesi makalenin sonunda verilmiştir). Artamonov, XX. yy. Rus arkeolojisinin kurucuları arasında yer alır. Rusya'nın zorlu bir dönemden geçmesi nedeniyle geçtiğimiz yüzyıl bilimimizin gelişmesi sekteye uğramıştır. Bu dönemde arkeolojide göz önünde olmak zorlu ve tehlike arz eden bir durumdur. Pek çok bilim insanı trajik bir şekilde hayatını kaybetmiştir. Artamonov, dokunanın nadiren geriye dönebildiği sınırlara defalarca çok yaklaşmış olmasına rağmen o korkunç sondan kurtulmayı başarmıştır. Haysiyetini, şerefini ve aklını yitirmeden yaşadıklarının üstesinden gelmiştir. Hiçbir zaman konjonktüre, hayatın değişkenlik gösteren fikirlerine boyun eğmemiştir. Bir bilim insanı kariyeriyle bir kez bile tehdit edilse, bu durum karşısında *esnek* olmayı başaramazsa, bu duruşu hayatının yıkımına sebep olabilirdi. Defalarca Artamonov'u da geri adım atmaya, hatta susturmaya zorlamışlardır. Ancak, Artamonov her zaman dirayetli, ciddi, soğukkanlı ve gizemli biri olmuştur; bunları ona, yaşadığı ve çalışmalarını yaptığı çağın şartları öğretmiştir. Kısa hikâyelerle de olsa, kendinden nadiren bahsetmiştir. Başarılarıyla övülmek yerine insanlardaki memnuniyetsizliğe, yenilgi

¹³⁸ Bu makale M. İ. Artamonov'un doğumunun 100. yılı anısına öğrencisi S. A. Pletneva tarafından kaleme alınmıştır. Makalenin Rusçasına <http://arheologija.ru/pletnyova-mihail-illarionovich-artamonov-k-100-letiyu-so-dnya-rozhdeniya/> adresinden ulaşılabilir.

* Prof. Dr. (1926-2008), Sovyet ve Rus arkeolog, tarihçi, arkeoloji ve Orta Çağ Avrupa göçbeleri tarihi uzmanıdır; bilhassa Hazarlar hakkında olmak üzere 200'den fazla bilimsel yayını bulunmaktadır. Pletneva'nın çalışmaları Bulgarca, Sırpça, Macarca, Almanca, Fransızca ve Japonca'ya çevrilmiştir. Çalışmalarından bazıları şunlardır: *Ot koçeviy k gorodam. Saltovo-mayatskaya kultura (1967); Drevnosti çernuh klobukov (1973); Polovetskiye kamenniye izvayaniya (1974); Hazarı (1976) / (1986); Koçevniki srednevekova. Poiski istoričeskih zakonomnostey (1982); Na slavyano-hazarskom pograniçye. Dmitriyevskiy arheoloğičeskiy kompleks (1989); Peçenegi i guzi na Nijnem Donu (po materiyalam koçevniçeskogo mogilnika u Sarkela-Beloy Veji) (1990); Polovtsı (1990); Sarkel i Şelkoviy put (1996); Na severnih rubejah Hazarskogo kaganata. Mayatskoye poseleniye (1998); Oçerki hazarskoy arheologii (1999) / (2000); Koçevniki yujnorusskih stepey v epohu srednevekova. IV-XIII veka (2003); Drevnerusskiy gorod v koçevoy stepi: istoriko-stratigrafiçeskoye issledovaniye (2006).*

** Doktora Öğrencisi, Gazi Üniversitesi, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü, sbahar@enerji.gov.tr

duygusuna, dostlarının ihanetine ve düşmanlarının öfkesine şahit olmak onu bıktırmıştır. Daha fazlası da vardır. Sahip olduğu nitelikler onunla yakın ilişkiler kurulmasına engel olmaktadır; aralarında benim de olduğum bilhassa genç çalışma arkadaşları ve öğrencileri için bu imkânsızdır. Bu nedenle ilgileri, başarıları ve hatalarıyla, kısacası her yönüyle Mihail İllarionoviç'in nasıl biri olduğuna dair bir deneme yazısını kaleme alma işini herkesin yapabileceğini zannetmiyorum.

Büyük bir âlimin tasviri şüphesiz mühim bir insanın da tasviridir. Bilimsel faaliyetlerinin temel aşamalarını, yani hayatını; canlı, *güncel*, ilgi çekici keşif ve hipotezlerle dolu çalışmalarından takip etmek mümkündür. Öğrencileri ve onu takip eden araştırmacıların gayretleriyle Artamonov'un tartışmalı hipotezlerinin pek çoğunun doğruluğu kanıtlanmış ve hipotezleri geliştirilmiştir. Artamonov'un kaleminden çıkan kitapların raflarda öylesine durmaması, uzmanları bir '*masa başı okuyucusu*'na dönüştürerek onlara rehberlik etmesi ve çalışmaya yönlendirmesi bu durumunun en belirgin kanıtıdır.

Bu uzmanların sayısı oldukça fazladır; zira Artamonov'un ilgileri ve bilgi birikiminin diyapazonu¹³⁹ beklenmedik bir şekilde yayılmıştır. Mihail İllarionoviç'in yalnızca paleolit döneme¹⁴⁰ ait araştırmalarla uğraşmadığını yazan Leo S. Klejn, çok haklıdır. (Klejn, 1968: 153). Alan araştırma yöntemleri konusunda Hint-Avrupa halklarının kökenine ve yerleşim yerlerine kadar arkeologun önünde duran tüm sorular onun için araştırma konusu olacaktır. Ancak, Artamonov büyük bir dikkatle şu üç konuya odaklanır: *İskit (Skifi) Tarihi ve Sanatı; Slavların Kökeni ve Orta Çağ Göçebeleri Tarihi*. Çalışmalarının (kitap, makale, bildiri, ders) çoğunluğu bu üç konu hakkındadır. Artamonov'un öğrencileri ve öğrencilerinin yetiştirdiği öğrenciler bu araştırma konuları üzerinde çalışmışlar ve halen bu konuları çalışmaktalar; ancak, hiçbirimiz hocamızın bilgi birikimine erişemedik.

Artamonov'un bilim dünyasına girişi biraz geç olmuştur. 1916 yılında yaşlıları gibi seferberlik nedeniyle cepheye gönderilir. Ertesi yıl ilk zamanlarında kendisinin de aktif rol aldığı devrim patlak verir. 1917 Şubatında *Asker Vekilleri Sovyeti*'ne (Sovyet soldatskih deputatov) seçilir. Ekim ayında Kuzey Cephesi Tümen Komitesi Sekreteri olur; daha sonra Petrograd'taki Uluslararası Bank'ın yönetimine atanır. Artamonov ağır bir tifüse yakalanmasının ardından, 1918 yılında, okul öncesi ve ilkökul eğitimi verilen bir okula öğretmen olarak atanır; Tver bölgesindeki Krasnyı Holm'e gider. Ancak 1921 yılında Petrograd'a geri dönüş yapar ve 1922'de daha sonra üniversite bünyesine dâhil edilecek olan Arkeoloji Enstitüsü'ne kayıt yaptırır.

¹³⁹ ÇN: Diyapazon: titreştirilince belirli yükseklikte bir ses çıkaran, ana seslerden birini veren, çelikten yapılmış, U biçiminde, küçük bir araç.

¹⁴⁰ ÇN: Taş devrinin ilk dönemi

Öğrenci Artamonov'un şansı yaver gitmiştir, hocaları A. A. Spitsın, N. P. Sıçyev, A. A. Miller, D. V. Aynalov gibi profesörlerdir. Böyle fevkalade hocaların seminer ve dersleri geleceğin arkeologunun bakış açısını, sanatsal zevkini şekillendirir; kararlı bir şekilde hareket etmesini sağlar. 1924 yılında Leningrad Üniversitesi¹⁴¹ Toplum Bilimleri Fakültesi'nin Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü'nden mezun olur, Leningrad Devlet Üniversitesi'nde asistan olur; daha sonra da *Devlet Maddi Kültür Tarihi Akademisi*'ne (Gosudarstvennaya Akademiya istorii materiyalnoy kulturi- *GAİMK*) geçiş yapar.

Artamonov iki yıl sonra Devlet Maddi Kültür Tarihi Akademisi'nde asistan olarak göreve başlar. O dönemde ilk makalesi *Krasnoholmsk Bölgesi Yapıları*'nı (Postroyki Krasnoholmskogo Rayona) yayınlar. Öyle görünüyor ki, genç âlimin bilimsel yönelimi de böylece başlamış olur. Asistanlığını tamamladığı 1929 yılında, Kadim Rus sanatını incelediği tek makalesinin ve küçük hacimdeki *Königsberg Vakayinameleri Minyatürleri* (Miniatyuri Königsberskogo spiska letopisi) adlı kitabının yayınlanması bu yönelimin bir kanıtı olacaktır. İlk eserleri çok ciddi sanat tarihi araştırmalarıyla ilgili olmasına rağmen çok dikkat çekmez. Artamonov dönemindeki meslektaşlarının gerisinde kaldığını düşünerek, açığını kapatmak ve hayatını aydınlatmak üzere canla başla bilime sarılır. Böylece, yüksek lisans eğitimi sırasında Rus ve Avrupalı arkeologlar tarafından kaleme alınmış her şeyi okur. Omzunda çantası, ilgi çeken koleksiyonları resmederek yeni şehirlerdeki müzelerin neredeyse tamamını gezer. (İlgisini birkaç bin yıllık eserler çekmektedir). Ara sıra bu gezilerinden ve tek kişiden oluşan bu gezi grubundan bahsederken başından geçen komik olayları da anımsayarak anlatır.

İlk tek kişilik gezisini Nijny Don'daki araştırmalarını gerçekleştirmek üzere 1929 yılında gerçekleştirir. Bu dönemden sonra bozkırlar ve sakinleri (Bronz Çağı'ndan Orta Çağ'a kadar), etnik tarih, step kültürünün yapısı ve etkilerine ilişkin hususlar çalışmalarının kaynağı olur.

Bilgi birikimi ve mesleki bilgiler içeren son derece hacimli çalışmasıyla o yıllarda kaynayan bir kazana benzeyen bilim dünyasında tabir-i caizse bir savaş başlatacağı heyecanına kapılır. Artamonov yönetimin emirlerine uysaydı GAİMK'e karşı çıkışıyla yönetime, yönetimin biçimlendirdiklerine ve kurum çalışanlarının çoğunluğuna karşı 'saygısızlık' etmiş olurdu. Mesai arkadaşları, bilimsel alanda kendisine yakın gördüğü dostları (M. P. Gryaznov, S. A. Teplouhov) tutuklanır; zor zamanlar geçirir. İç dünyasına kapanıp dış görünüşüne yansıyan soğuk tavrını takınır. Kendini bilime adar.

Artamonov'un *ilk birikim* dönemi *Kurganlarda birbirine karışmış ve boyalı kemiklerin bulunduğu karma mezarlar* (Sovmestniye Pograbeniya v Kurganah

¹⁴¹ ÇN: Petrograd Üniversitesi'nin adı 1924-1948 arasında Leningrad Üniversitesi olarak değişmiştir.

So Skorçennimi i Okraşennimi Kostyakami) adlı *başlıca* makalesinin gün yüzüne çıkışıyla tamamlanmış olur. Artamonov'u ülkedeki arkeolog sıralamasında bir anda öne çıkararak bu makale uzun yıllar arkeoloji dünyasında büyük yankı uyandırmıştır. Bu çalışmasıyla Artamonov, bir tez savunması bile yapmadan doktor unvanına terfi eder.

Artamonov, ilk arkeoloji çalışmaları olmasına rağmen kadim dönemlere ait unsurları araştırmaya ve bu dönemlere dair genel bir kaniya varmaya yönelir. Kazılarda ve müzelerdeki koleksiyonlarda gördüğü Orta Çağ dönemi bozkır toplumlarına –bilhassa Hazarlara- ait pek bilinmeyen eserlerle ilgili oldukça karmaşık konuları araştırmaya başlar.

Nijny Don kazılarındaki bulgular, Levoberejnevo Tsimlyansk bölgesindeki Kazak yağmacılara ait taş ocağının varlığı, yeryüzünden neredeyse silinmiş birilerinin varlığını ispat etmek üzere kazı yapılmasının gerekliliği konusunda âlimi haklı çıkarır. Artamonov akademik camianın en üst akademik unvanına sahip olduğu yıl, aralarında Hazar ve Kadim Rus kültürünün izlerini taşıyan bir eserin Sarkel'de (Belaya Veja) olduğu kalıntıları bulmak üzere kazı çalışmalarına başlar. (1934-1936 yılları)

Böylece coşkulu ilerleme süreci başlamış olur. On sene süresince harcanan emeğin meyveleri Mihail İllarionoviç'in çalışmalarının da dayanağını teşkil eder. 1935 yılında Artamonov'un "*Orta Çağ'da Nijny Don'daki Yerleşim Alanları*" (Srednevekoviye poseleniya na Nijnem Donu) adlı günümüzde halen geçerliliğini koruyan kitabı yayımlanır. Kitapta yazarın araştırmaları neticesinde oluşturulan eserlerin sıralaması, eserlerle ilgili yorumlar ve arkeolojik gerçeklerle kesin olarak kanıtlanan tarihsel çıkarımlar ortaya konulmuştur. Artamonov'un bu eseri arkeoloji literatürüne girmiştir. Böyle çalışmalar bilimimizin yapı taşlarındandır. Hazar Kağanlığı'na ait eserlerin incelendiği bu kitabında Mihail İllarionoviç keskin bir ikna kabiliyetiyle yazılı kaynaklarda defalarca değinilen Sarkel-Belaya Veja ile Levoberejnny şehrinin benzer yönlerini ortaya çıkarmıştır. Her iki ülkenin tarihinde önemli olan bu konu, bu araştırmaya kadar çözülememiş ve bitmek bilmez tartışmaların sebebi olmuştur.

Orta Çağ'da Nijny Don'daki Yerleşim Alanları'nın mürekkebi kurumadan *Kadim Hazar Tarihi Denemeleri (Oçerki drevneyşey istorii hazar)* adlı eseri yayımlanır. Bu ciddi araştırma yazılı kaynaklara dayanarak kaleme alınmıştır. Yazar, giriş bölümünde eseri dilbilim ve edebiyat kaynaklarının araştırılması için hazırlamadığını ancak Hazar dönemine ilişkin arkeoloji konularını incelerken Hazarlar hakkında kaleme alınmış kaynakların tamamına ve çevirilerine bakma ihtiyacı hissettiğini, kendisinin konuyla ilgili çalışmasına kadar Hazarlar hakkında yazılmış pek çok eserin tarihçiler tarafından kullanılmadığını fark ettiğini ifade etmektedir. Sonuç olarak ilk kez Artamonov, Hazar hâkimiyetinde bulunan Avrupa bozkırlarında yaşayan göçebelerin tarihine dair bir kitap yazmıştır. Küçük hacimli bu kitaba arkeolojik bulgular

dâhil edilmemiştir. Artamonov bu bulguların cezbedici olması nedeniyle eski işine geri döner. Hazarlar konusundaki emeği ancak çeyrek yüzyıl sonra meyvelerini verir. Geniş hacimli ve esas kaynaklardan olan bu eserden daha sonra söz edilecektir.

O sırada GAİMİK'te değişiklikler yaşanır. Akademi, SSCB Bilimler Akademisi Enstitüleri'nden biri olan Maddi Kültür Tarihi Enstitüsü (*Institut istorii materialnoy kulturi- İİMK*) bünyesine dahil edilir. Hızlı bir çıkış yapan ve önemli alanlarda çalışmaları olan Profesör M. İ. Artamonov, 1938 yılında bu enstitüye müdür olarak atanır. (Leningrad Devlet Üniversitesi'nde asistanlık yaparken kendisine verilen bu unvanı 1935 yılında almıştır)

Enstitü müdürü olmanın getirdiği sorumluluklar doğal olarak çok zamanını alır; fakat iş arkadaşlarının pek çoğu halinden memnuniyetsizlik duyarken Artamonov, Enstitü'nün Moskova biriminin yönetimini de üstlenir. İşte böylesine karışık bir durumda doğuştan gelen özelliklerin yanı sıra iradeli bir kişiliğe de sahip olmak gerekmektedir. Bulunulan ortamın etkisiyle enstitü çalışanlarının hepsine serinkanlı, sarsılmaz ve hayırsever olmak gibi karakteristik özellikler sirayet eder.

Ancak, çalışma şartlarının planlanması, idareci Artamonov'un istediği gibi değildir. O, bir bilim insanının uzmanlardan oluşan küçük bir grup tarafından okunan ve değerlendirilen bir çalışmasını görmek gibi bir ihtiyacı doğduğunu anlamıştır. Bu zaruri durum tüm bilim dallarının gelişimi için gereklidir; bilgi alışverişi yoksa bilim yok olup gider. Bu nedenle yeni görevine alışır alışmaz, içerisinde arkeologların kendi saha incelemelerinin sonuçlarının da yayınlandığı *Maddi Kültür Tarihi Enstitüsü Kısa Bildirileri* (Kratkiye soobşçeniya İİMK) adlı derleme serisini oluşturur. Bu paha biçilmez kaynak yarım yüzyılı aşkın bir süre yayımlanır. 1991 yılında da son sayısı basılır. (1993-2001 yılları arasında *Maddi Kültür Tarihi Enstitüsü Kısa Bildirileri – Arkeoloji Enstitüsü Bildirileri* adı altında yayımlanmaya devam eder)

1936 yılında Antropoloji ve Etnografya Müzesi tarafından yayımlanmakta olan *Sovyet Arkeolojisi* dergisi İİMK bünyesine alınır; Artamonov derginin redaktörü olur. *'Kısa Bildiriler'*de yayınlamaya başladığı sezonluk kazılarında elde ettiği sonuçlara ilişkin tuttuğu kısa notları *Sovyet Arkeolojisi*'nin işini kolaylaştırır. Ayrıca SA (Sovyet Arkeolojisi) materyallerinin zorunlu yayınlanması, Avrupa'nın en iyi dergileri arasına giren bu derleme tarihi-arkeolojik araştırmalarda iddialı çıkarımların yapılmasına engel olmaktadır. Artamonov'dan sonra gelen İİMK müdürleri de derlemenin redaktörlüğünü yapar; derginin genel eğiliminde hiç değişme olmaz. Daha sonraki yıllarda, derginin gitgide büyüyen şöhreti B. A. Rıbakov'a derginin yılda dört kez yayımlanması imkânını sağlar. Bu dergi hiç değişmemiş, günümüzde de güncelliğini korumaktadır.

1940 yılında *Sovyet Arkeolojisi Materyalleri ve Araştırmaları* adlı bir derleme serisi daha oluşturulur. Bu seride arkeologlar monografik araştırmaları, büyük saha çalışmalarının ve sergilerin bulgularını yayınlama fırsatı bulurlar. Ücretsiz basılan bu yayının sayısı 150'yi aşar. Pek çok iyi kitabın basımını, kendine has anlayışıyla berbat eden belli belirsiz dönemlere ayrılmış *Arkeoloji Kaynakları Dergisi* (Svod arkeologičeskih istočnikov), 1970'li yılların başında biçim değiştirerek bu derlemeyi bünyesine dâhil eder.

Bu durum uzun yıllar sonra böyle devam edecektir. 1939 yılında genç müdür, tüm gücüyle İİMK'ı organize eder. *Bilimler Akademisi*'nde iki cilt halinde basılması planlanan SSCB *Tarihi*'nin çok daha geniş hacimli şekilde yayınlanması için yazıların ve hazırlıkların yapılmasında Rus arkeologların eşi görülmemiş bir kolektif çalışmasına da liderlik eder. Bu çalışmanın ilk cildi olan *İlk Çağlardan Kadim Rus Devleti'nin Kurulduğu Döneme Kadar SSCB Tarihi* (İstoriya SSSR s drevneyşih vremyon do obrazovaniya drevnerusskogo gosudarstva) arkeologlar olmadan yazılamazdı. Ülkemizin ilk dönem tarihini aydınlatacak yazılı kaynak pek yoktur. Mevcut kaynaklar da yetersizdir. Böylesine devasa bir çalışmanın süresi çok kısıtlıdır; Artamonov ciltlerin redaksiyon işini her zaman olduğu gibi geceleyin yaptığını söylemektedir. Ayrıca çalışmadaki Slavlar ve Hazarlar hakkındaki bilgileri içeren sekiz büyük bölüm de kendisi tarafından yazılmıştır. Eserin 10. cildinde B. B. Piotrovski, S. A. Jebelova, B. Ye. Degen-Kovalevski ve diğer bazı yazarların ortak yazar olarak destek vermesini kabul eder. Zaman daralmaktadır; ancak çalışma tam zamanında tamamlanır, hatta küçük hacimli bir nüsha basılır. Büyük kütüphanelere ve bilimsel inceleme enstitülerine, etraflıca değerlendirilmesi amacıyla gönderilir. Ne yazık ki savaş, *SSCB Tarihi* ile ilgili yapılan çalışmaların durmasına sebep olur ve hazırlanan iki cilt model olarak kalır. 1950'li yılların ikinci yarısında B. A. Rıbakov'un redaksiyonunda yayınlanan iki ciltlik eser de bu modelin genişletilmiş halidir. Uzmanlar ve öğrenciler, Artamonov'un çalışmasının zenginleştirilerek basılan 'ikizi'ne yoğun talep gösterirler.

1940 yılında Saltov-Mayak kalıntılarının ve eşyalarının Hazar Kağanlığı kültürüne ait olup olmadığının irdelendiği Artamonov'un en önemli makalelerinden biri *Sovyet Arkeolojisi*'nde yayınlanır. Makalenin yayınlanması, aralarında öğrencisi İ. İ. Lyapuşkin'in de yer aldığı ve bu konuda değerlendirmeleri olan birkaç bilim insanının öfkeli itirazlarına yol açar; ancak Saltov-Mayak kültürünü inceleyen araştırmacılar Artamonov'un bu çalışmasını çoktan kabullenmiştir. Çünkü Artamonov'un öngörülleri çağının çeyrek asırlık geleceğini belirlemektedir.

Eşsiz bilgi birikimi, âlimi bilimimizde eleştirel değerlendirmeler yapmaya yönlendirmektedir. Ayrıca Doğu Avrupa'nın etnik tarihine ilişkin karmaşık konular onda tartışma arzusu uyandırır.

Ülkenin tek arkeoloji enstitüsünün yöneticisi olan Artamonov'un sorumlulukları vardır. O da bilimin gelişmesi konusunda yönlendirmelerde bulunmayı ve ilk çağlardan başlayarak farklı bilim dallarını yakınlaştırmayı boynunun borcu olarak görmektedir. Bunu hedeflerken birkaç gözleme dayalı, tartışmaya yol açacak makalesini de o dönemde yazdığı anlaşılmaktadır. O yıllarda dikkatini araştırmacıların nadiren yönlendiği bir konu olan *Slavların Etnik Kökeni* konusu üzerine yoğunlaştırmıştır. Bu konuya ilgi sağlaması ancak bu bilimsel alanın vatanperverlikle de bağdaştırılmaması gerekmektedir. Artamonov bunu yapamamıştır. Rusya'yı saran savaş ve doğal vatanseverlik dalgası ona engel olmuştur. Sonuç olarak, en başta arkeologlar olmak üzere farklı uzmanlık alanlarındaki Rus bilim insanları, konuyla ilgili sahip oldukları birikim ve çalışmalara rağmen hâlâ Slavların kökenini tartışmakta; nadiren mutabakata varmaktadırlar. Bu sorun Dickens'ın Jarndyce Davası gibi bir sonuca ulaştırılamayacak gibi görünmektedir.

1941 yılına doğru, Artamonov'un müdürlüğün getirdiği sorumluluğu azami ölçüde yüklediği bir dönemde, konuyla ilgili kapsamlı bir çalışmanın olmadığını fark ederek araştırmaya yönelmesi ve doktora tezini tamamlaması bugün bile hayret edilecek bir olaydır. Bilimsel alandaki ilgisini Orta Çağ'ın ilk dönemlerine ilişkin kalıntılara, Doğu ve Güney Avrupa tarihi kaynaklarına yönelttiği anlaşılmaktadır. Ancak âlimin ilgi alanı Orta Çağ dönemiyle sınırlı kalmamıştır. Temelini arkeolojiden alsa da yazılı kaynakları iyi bilmesi âlime göçebeler, onların yerleşimine ilişkin sorunlar, bozkır devletlerinin oluşumu konularında bilgi birikimi sağlamıştır. Artamonov'un doktora tezinin adı *İskitler*'dir. Çalışma, araştırmacısının ele aldığı üç sorunu eksiksiz şekilde ortaya koymuştur. Artamonov hayatının sonuna kadar İskitler ve onların sanatı konularıyla ilgilenmiştir.

Savaş başlamış, Leningrad ıssızlaşmış; bilim insanlarının pek çoğu cephelede ve kuşatma (blokade) esnasında hayatını kaybetmiş, bir kısmı da sürgün edilmiştir. Sağ kalanlar Moskova'ya; Povolje, Ural, Orta Asya'daki tahliye merkezlerine taşınmıştır. Moskova birimine nakledilen ve 1943 yılında resmi olarak merkeze dönüştürülen İİMK'de hayat durmuştur. Leningrad'daki LOİİMK'in (İİMK Leningrad Birimi) bir birimi kalmıştır. 1945 yılında tahliyeden dönen Artamonov emeklilik dilekçesini verir. Bu olay bilimsel çalışmalarını sekteye uğratmaz. Savaş süresince Artamonov da diğer bilim insanları gibi çok az makale yayımlar. Ancak bu çalışmadığı, düşünmediği ve yazmadığı anlamına gelmez. Savaşın bitmesinin ardından (1945-1948 yılları arasında) çıkarılan yaklaşık 20 makale bunun kanıtı niteliğindedir. Bu çalışmalarının arasında Slavların etnik kökeninin aydınlatıldığı çalışmalar kadar İskit temalı '*grup halinde yayınlanan*' makale ve raporlar da önemli yer tutar. Bu çalışmalar bugün bile ilginç ve öğretici çalışmalardır. Çalışmalarda ileri sürülen soruların, bu soruların cevabına ilişkin varsayımların; ele alınan diğer

konuların, sonraki yarım yüzyıllık çalışmalarında arkeologlar tarafından ispat edilmesi gerekecek nitelikte olduğunu belirtmek gerekir. Belirli dönemleri çalışan biri olarak bana göre Artamonov'un M.S. 1. yy.dan başlayarak Slavların Doğu Avrupa'da ortaya çıkışına ilişkin ortaya attığı tezi bunun en açık örneğidir. Onun bu tezi, Slav eserlerinin Pridneprovye bölgesi'ne ilk girişinin en erken V-VI. yy.dan itibaren olduğunu ortaya koyan İ. P. Rusanova ve bazı Ukraynalı arkeologlar tarafından gerçekleştirilen araştırma ve kazılarla da açık şekilde onaylanmıştır.

D. S. Rayevskiy ve Ye. V. Çernenko gibi çağdaş İskitologların Artamonov'un çalışmalarındaki dipnotlardan yola çıkarak hazırladığı İskit makaleleri günümüzde bile güncelliğini korumaktadır.

Artamonov, savaştan sonraki yıllarda idari yükten kurtulup Güney Podolya'da İskit dönemine ait Nemiroff şehri ile erken dönem Slavlara ait Grigorovskiy şehrindeki çalışmalarına başlar. O dönemde Hazar konusundan tamamen uzaklaşır. Sadece *Kadim Derbent* (Drevniy Derbent) adlı makalesinde, Derbent'in Albanya'yı ve diğer Güney Kafkasya devletlerini koruduğu seferlerden söz ederken Sabir ve Hazar konusuna değinir.

1949 yılında Mihail İllarionoviç'in bilimsel alandaki ilgisi, alan, kronolojik ve maddi öncelikler bakımından ilk sırada yer alan Volga-Don bölgesindeki çalışmalar için ilk kez kurulan araştırma grubunun görevlendirilmesiyle yeniden Hazar Kağanlığı'na yönelir. Çalışma grubunun günümüz Tsimlyansk Gölü'nün suları altında kalan bölgede bulunan çok sayıda eseri incelemesi gerekmektedir. Kazı grubu için gerekli olan araçlar, kazı alanından Belomor Kanalı'nda olduğu gibi pratik zekâyâ sahip yöneticiler tarafından sağlanır. Bu kişiler aynı zamanda *İçişleri Halk Komiserliği*'nden (Narodniy komissariat vnutrennih del – NKVD) mesai arkadaşlarıdır. Kazı alanı, arkeologlara pratik bilginin yanı sıra 100 mahkûm kadın ve aralarından birinin 125 yıla mahkûm olduğu söylenen birkaç kazıcı-hayduttan oluşan bir işgücü de sağlamaktadır. Mahkûmlar, bizim bölümümüzden ayrı olarak dikenli tellerle, kulelerle çevrili, bir subayın idaresindeki genç Özbek askerler tarafından korunan, kendileri için özel olarak tahsis edilmiş bir yerde yaşamaktadır. Bu detayları, bu çalışma grubunun Artamonov'u ne denli zor bir durumla mücadele etmeye zorladığının anlaşılması için anlatıyorum. Grupta her yıl *'ıslah edilen kamp kütası'* dışında yaklaşık 100 kişi daha çalışır. Aslında bu kamp coşkulu bir öğrenci meclisi gibidir. Ancak öğrencilerinin fedakârlık göstererek çalıştığının da altını çizmek gerekir. Çalışmanın temposunu Artamonov belirlemiş; yardımcıları ve eski çalışma arkadaşları da gruplara ayrılarak çalışmıştır.

Esas çaba, sular altında kalan merkezde yer alan ve 1930'lı yılların ortalarında başlatılan Sarkel-Belaya Veja kazılarının devam ettirilmesinin üzerinde toplanmıştır. Çalışma grubunun işçilerden ve Artamonov'un arkadaşlarından oluşan asıl ekibine ait 'karargâh' burada konuşlandırılmıştır.

Daha detaylı incelenmesi gerekse bile Sarkel'in Hazar eserlerinden biri olduğu aşikârdır. Çalışma grubu, 1951 yılının Kasım ayına kadar çalışır; 1952 yazında da yeni göl suyla dolmaya başlar.

Kazı alanı devasa büyüklüktedir, bu alanda yaşam ve çalışma koşulları da çok zordur. Ancak kazı grubunda bilinmeyen bir şeyi var ediyormuşcasına sanatsal bir diriliş hareketi hissi hâkimdir. Tabi ki, bu ruh hali (kendine has doping) pek çok ruhsal ve fiziksel gücü idare eden Artamonov tarafından oluşturulmuştur. Her gün grup liderlerinin (genellikle öğrenci gruplarının), A. L. Yakobson, İ. G. Spasskiy, V. P. Lebenok, Ye. G. Kastanayan gibi eski mesai arkadaşlarının kazılarındaki başarıları ve başarısızlıklarını incelemek için kazı alanını gezer. Pazar günleri ise kazı alanına geziler düzenlenir.

Grup liderleri, kurala uygun olarak yeni başlayan arkeologlara önemli ve ilginç ayrıntılar hakkında bilgi verir. Gezinin sonunda ise Artamonov kısa ve net şekilde hafta içerisinde yapılanları değerlendirir. Artamonov, çalışmalar süresince sezon sonuna doğru arkeologların işini mükemmel bir şekilde kavramaya başlayan kadın mahkûmlara güncel konularda dersler verir. Bu nedenle o dönemde grup liderleri genellikle pedagojik ve etkileri halka sirayet edecek bir çalışma gerçekleştirir. Ancak kadroda yer alsın/almasın tüm İçişleri Halk Komiserliği çalışanlarının göz hapsinde tuttuğu bu 'nevi şahsına münhasır' çalışma grubunun sorumluluğunun azalması bir yana Artamonov, çalışma grubunun en gergin dönemi olan 1951 yılında *en üst yönetim emri* ile Ermitaj'a müdür olarak atanır. Böylece Artamonov uzun süreliğine Sarkel'den ayrılır ve çalışmanın idaresine ilişkin tüm yük O. A. Artamonova'nın ve A. D. Stolyar'ın omuzlarına biner.

Ermitaj'ın yönetimine getirilmesiyle birlikte, 13 yıllık, çok emek isteyen uzun bir süreç de başlamış olur. Çağdaşı ve kendisi ile aynı düzeyde bir bilim insanı olan B. B. Piotrovski'nin müdür Artamonov hakkındaki fikirlerini kayda değer buluyorum:

İdari tecrübesi vardı, iyiliksever bir insandı. Müzede skandallar sona ermişti. Ancak sık sık umursamaz davrandığı da oluyordu. İskitler üzerine çalışıyordu ve idari işlerinin bilimsel çalışmalarına engel olmaması için bir an önce işe girişmeye çabalıyordu (Piotrovskiy, 1978).

Skandalların bitmediğini belirtmek isterim. Önceki müdür döneminde Ermitaj'ın çoğu çalışanı müdürün yanına gitmeye, dedikodu yapmaya ve arkadaşlarını karalamaya varacak şekilde şahsi gözlemlerini paylaşmaya alışkındır. Artamonov'u da ziyaret etmeye başlarlar. Artamonov tamamen iyiliksever bir tavırla ve öz eleştiri yaparak, onlara hafızasının kötü olduğunu ve bütün anlatılanları imzalı, kısa bir 'rapor' halinde sunmalarını ricasıyla kişilerin yakınmalarına yanıt verir. Ziyaretler, 'yaşayacak atmosfer' bulamayan skandallar ve entrikalar birden kesilir.

Artamonov döneminde Ermitaj'ın başta Leningrad Devlet Üniversitesi olmak üzere yükseköğretim kurumlarından yeni mezun olan gençlerle dolduğunu belirtmek gerekir. Sürgünden ve kamplardan dönen bilim insanları da o dönemde ortaya çıkmaya başlar. Onlara 'o eski nesle' bir an önce yayınlar çıkarmaları, tutuklanmaları nedeniyle yarım kalan tezlerini savunmaları konusunda yardımcı olmak gerekmektedir; gençlerin de bu engin bilim dünyasına girebilmesi için yayınları olmalıdır. Bu yüzden Artamonov İİMK'te olduğu süre boyunca Ermitaj yayınlarının yönetimi ile kendi redaksiyonunda çıkan *Arkeoloji Derlemesi*'nin (Arheologičeskiy sbornik) güçlendirilmesi işleriyle bizzat meşgul olur.

Artamonov'un tüm dikkatini etkin bir müdahale gerektiren sorunlara yönelttiği aşikârdır. Daha az önemseydiği ancak iş yükü getiren işleri dirayetli yardımcıları B. B. Piotrovski ve V. F. Levinson-Lessing'e bırakır. Ermitaj yönetiminin önünde duran günlük sorunların çözümüyle bir bilim insanının ilgilenmesinin fuzuli bir şey olduğunu düşünmektedir. B. B. Piotrovski anılarını, içinde hiç kızgınlık olmadan şöyle dile getirmektedir: "*Mihail İllarionoviç'in odasına girdiğimde onu sık sık bilimsel bir çalışmayla uğraşırken buluyordum. Ermitaj'ın idaresinden zaman bulup bilimsel araştırmalarını yazmaya yetişebiliyordu. Bu şaşılacak bir yetenektir; ben yetişemiyordum*" (1995: 279).

O dönemde Artamonov akıl almaz bir ölçüde çalışmaktadır. Sabah 6'da uyanır, 8:30'a kadar yazar (Hazarlarla ilgili kitabını bu şekilde çalışarak tamamlamıştır); 9:30-17:30 arasında Ermitaj'la ve akşam geç saatlere değin uzayan işlerle meşgul olur. Eğer akşam 6 ya da 7 gibi evde olabilirse, gece yarısına kadar öğrencilerinin tezlerine bakar; kendi araştırmalarına itiraz edilen süreli yayınları ve incelemeleri okur. Kısa, anlaşılır uyarılar ve tavsiyeler verir; çoğu zaman çalıştığı konu üzerinde öğrencisiyle sohbet ederek bu yayınlardan bazılarını kabul eder. Böyle sohbetler sadece yeni bilgiler kazandırmakla kalmaz, genç bir bilim insanının bilimsel yönden bilinçlenmesini sağlar, hayata bakışını şekillendirir.

Daha önce de belirtildiği gibi, Artamonov o yıllarda bir araştırma grubunun kurulması gerektiği için Hazar'la ilgili konulara yönelir. Kuşkusuz, onu buna iten başlıca neden 1930'lu yıllarda başlatılan Hazar Kağanlığı temalı çalışmasını tamamlama arzusudur. Araştırma grubunun elde ettiği bulgular ülkemizde ve yurtdışında yayınlanan ondan fazla makalenin tezlerini çürütür. Artamonov'un redaksiyonunu yürüttüğü *Volga – Don Araştırma Grubunun Çalışmaları* (Trudi Volgo-Donskoy ekspeditsii) adlı üç ciltlik çalışma yayına hazırlanır ve basılır; yayınevini lağvedilmesi yüzünden gün yüzüne çıkamayan son iki cildinin planlanması da yapılmaktadır. Artamonov'un temel eseri *Hazar Tarihi* ancak 1962 yılında Ermitaj Yayınevi'nde basılır. Ansiklopedik bir çalışma niteliğindeki bu eser, Artamonov'un emeğinin altını çizerken *hayatının*

tek çalışması olarak kalmayacaktır. Yazarının kendi ifadesiyle aktarmak gerekirse;

“25 yıldan fazla süren bu çalışma, masamda duruyor. Zaman zaman ona dönüp bakıyorum, düzeltiyorum, eklemeler/değişiklikler yapıyorum... Bazı konularda polemige girmekten, kaçındığım ifadelerden esef duyuyorum. Konuyla ilgili açıklamalarımı ve itirazları başka bir yerde ortaya koyma şansım yoktu; bu yüzden bir sonraki çalışmamda bunları da dâhil etmem gerekiyor.” (Artamonov, 1962: 39)

Neden polemik çıkacaktı ki? Öncelikle şunun belirtilmesi gerekir: *Sovyet Arkeolojisi*'nin baş redaktörlüğüne ikinci kez atanması, Volga-Don araştırma gezisinin müdürü olması, Leningrad Üniversitesi rektör vekilliğine ve Arkeoloji Bölümü'nün idaresine getirilmesi, ayrıca Stalin'in imzasıyla Ermitaj müdürlüğüne atanması gibi büyük bir başarı dalgası Artamonov'u sararken, diğer taraftan da bu başarı dalgası mesai arkadaşları ve yaşlıları arasında bulunan kötü kalplilerde ona muhalif bir duygu patlamasına ve karşıt faaliyetlere yol açar. 1951 yılında *Pravda*'da, Yahudi Hazar Kağanlığı Devleti hakkında küçük, anonim (kime, kim tarafından yazıldığı bilinmeyen, İvanov imzalı) açıkça Artamonov'u hedef alan bir not yayımlanır. 'Gönderilen doktorlarla' giriştiği şiddetli mücadelede, yönetimin emrindeki bir gazetede yayımlanan 'Tutun şunu!' manasına gelen bu kısa not kovuşturmaların başlaması için yeterlidir. Âlimin Hazar Kağanlığı ve kültürünün varlığına ilişkin fikirlerine peşin bir hükümlerle karşı çıkmakla kalınmayıp, bu fikirlerin asılsız olduğu öne sürülür. Bu güçlü bozkır devleti, uzun sayılabilecek bir süre için ülkemiz tarihinden çıkarılır. Kağanlık, tuhaf bir şekilde, halen pek çok kitapta ve haritada eskiden olduğu gibi günümüz Kalmukya topraklarında yer alan 'asalak, göçebe bir hanlık' olarak tasvir edilir.

Artamonov bu zorlu ve beklenmedik belanın üstesinden cesaretle gelir. Dava arkadaşları Hazar konusundan tamamen uzaklaşır, hatta Hazar'dan söz bile etmez olurlar. O ise kimseden bir şey beklemez, destek de istemez. Öğrencileri ve mesai arkadaşlarının gelecek kaygısı boşunadır. Öğrencileri tezlerini, kötü karşılanan bu konudan farklı başka konular üzerinde hazırlar. Şüphesiz, tüm bu olanlar Volga-Don ciltlerini yayımlamasına ve Hazar tarihi üzerine kaleme aldığı kitabını tamamlamasına uzunca bir süre mani olur. Kitabını sansür kaprislerinden, yayın yasaklarından korumak için tüm bölümlerini tekrar düzenleme ihtiyacı duyar. Artamonov, bilhassa ona muhalefet edenlere cevap vermek için söylemek istediği her şeyi yer yer hafifleterek bazen de vurgulayarak verir. Onun payına çabalamak düşmüştür. Genel duruma göre davranmaya alışık değildir. 1956 yılında sürgünden dönen ve doktora tezini henüz savunmuş olan L. N. Gumilev'den kitabının redaktörü olmasını rica eder. Artamonov, çalışmasını başta 'Hazar karşıtı' gibi görünen

ama özünde ‘Artamonov karşıtı’ olan bu kampanyaya dahil olmayan ve onu desteklemekten korkmayan birinin incelemesini istemektedir.

1950’li yılların başında sanki büyük ‘Marr¹⁴² hataları’ yapmış gibi Artamonov’a yönelik saldırıların arttığını da belirtmeliyim. Partili olsun ya da olmasın enstitü yöneticilerinin ‘ıslah edilmelerine’ karşı Artamonov’la birlikte büyük sebatkârlık gösteren B. B. Piotrovski yaşananların sebep olduğu ani değişiklikleri yazmaktadır. (Piotrovskiy, 1995: 165,261,275). Neyse ki şehir komitesi (gorodskoy komitet) bu faaliyeti desteklemez. Marr fantezilerinden dolayı unvanına bakmaksızın tüm bilim insanlarının suçunu kabul etmesi gerekmektedir. Aslında herkes Nikolay Marr’a atıfta bulunmak, onun Marks, Hegel ve diğer düşünürlerin çalışmalarıyla bir tutulan ‘Marksist ilericî öğretisi’ni yorumlamak ve bu öğretiden faydalanmak zorunda kalır. 1951 yılında Artamonov, redaktörlüğünü yaptığı *Sovyet Arkeolojisi*’nde yayınlanan ve karşı görüşlerini içeren bir makalesini kaleme alır. Makalenin adı *Yoldaş Stalin’in Dilbilim Çalışmaları ve Sovyet Arkeolojisi* (Trudı Tovarişça Stalina Po Voprosam Yazıkoznaniya i Sovetskaya Arheologiya) oldu. Bu adım, sonucu kolaylıkla tahmin edilebilecek durumların baskısı altındaki bir âlimin konjonktürel mutabakata karşı attığı en önemli, elbette tek olmayacak adımlardan biridir. Artamonov sis perdesi ardındaki Marr teorilerini bazı çalışmalarında kullanan bir bilim insanı olarak değil, aksine tüm Sovyet ve yabancı arkeologlar tarafından okunan, neredeyse bir gazete halini alan bir derlemenin baş redaktörü olarak bu makaleyi yazmak zorundadır. Makale ileri görüşlü yöneticilerimizi memnun etmiştir, yani kötü kalplilerin sesi kesilmiştir. İşte tam da o dönemde, hayali Yahudi Hazar Devleti’ne şöhret kazandıran sanki Artamonov’muş gibi *Pravda*’da bir yazı daha yayınlanır.

Artamonov, bozkır toplumlarının tarihi ve kültürüne ilişkin çalışmalar yaparken İskit sorununa da kayıtsız kalmaz. Bu çalışmalar arasında her zamanki gibi isabetli gözlemlerle ve kendine has demirden Artamonov mantığının ortaya koyduğu cesur hipotezlerle dolu pek çok makalesi vardır. Bu makaleler İskitlerin kökeni ve sanatı, İskitya’nın etnik coğrafyası ve dini görüşlerine ilişkin konular olmak üzere İskit tarihinin en önemli sorunlarını aydınlatmaktadır. Volga-Don çalışma grubunun görevini tamamlamasıyla Artamonov çalışmalarını Güney Podolya’daki İskit ve erken dönem Slav eserleri üzerinde sürdürmeye karar verir. Ne yazık ki, omzundaki büyük yük, saha araştırmalarını gerçekleştirmek konusunda ona engel olur. Sahada çalışan arkeologların elde ettiği en yeni ve etkili bilgi kaynağından vazgeçmesi gerekmektedir. 1954 yılında Bulgar Bilimler Akademisi Arkeoloji Enstitüsü’nün ilk uluslararası arkeoloji çalışma grubu olan Bulgar-Sovyet çalışma grubunun lideri olma konusunda teklifini kabul ederek bir kez daha saha araştırmalarına dönmeye çalışır. Kazılar Slav-Önbulgar yerleşim alanı olan

¹⁴² ÇN: Pletneva burada Nikolay Marr’a gönderme yapmaktadır.

Popina civarında gerçekleştirilir. Bulgar mesai arkadaşlarının ifadelerine göre, Artamonov'un katılımı sayesinde bu kazı çalışmasının oturumları akşamleyin kazı alanında gerçekleşen açık hava sempozyumuna dönüşür. (Tıpkı Pazar günleri Sarkel'de olduğu gibi) Bu durum, Bulgaristan'ın iki farklı dile ve kültürel kökene ait olma konusundaki en çetin sorunlarıyla meşgul olan Bulgar arkeologların hatalarını telafi etmesini de sağlamıştır. Çalışma grubunun eşsiz bulgularına rağmen Artamonov daha fazla katılım sağlayamaz ve grubu yönetemez. Ermitaj'dan bir aylığına ayrılması mümkün değildir.

Bir halkın kökenine ilişkin sorunlar her zaman Artamonov'un ilgi alanına girmiştir. Bu ilgisi, savaştan sonra on yıllık süre içinde yazdığı ve yayımladığı tüm İskit makalelerinde, Slav çalışmalarında gözlemlenebilir.

Âlimin Slavların başka halklarla sıkı bağlarının olduğuna ve muhtemelen kaynaştığına dair söyleminde son kazı çalışmasının büyük rolünün olduğu aşikârdır. J. Vijarova, Popina kazıları hakkındaki kitabının önsözünde bunu belirtmiştir. Artamonov o dönemden sonra ne arkeolojik kazılara dayanan Hazar ve Rus bağlarına ilişkin bildirimlerinde, ne de Slavlar içerisinde yaşayan Kutrigurlara ait olduğunu savunduğu Penkovo kültürü hakkındaki makale ve bildiri serilerinde bu konuya değinmez. Çalışmalarının pek çoğunun tartışılmalı konular olduğu aşikâr; ancak yeni nesil arkeologların keşifleri ile hipotezlerinin tıpkı Hazar Kağanlığı'nın ve bu bozkır devletinin gelişmiş kültürünün varlığını ortaya çıkaran keşiflerde olduğu gibi tasdik edilmesi imkânsız değildir.

Mihail İllarionoviç'in tüm teorik ve genellemeler içeren makalelerinin arkeolojik materyallere dayandığının altını çizmek isterim. Bu, karma mezarlar hakkındaki ilk ciddi çalışmasından bu yana onun karakteristik bir özelliği olmuştur. Sanatsal ilerleme dönemi (1950-1960'lı yıllar) süresince yazılan çalışmalarında da durum aynıdır. Artamonov genellikle arkeolojik kaynakları ilk kaynak olarak kullanan, bu kaynaklarda bulunan tezler ya da farklı hükümler üzerinde mümkün olduğunca çalışan gerçek bir arkeologdur. Bu yüzden incelenen bir konunun derin bir historiografik¹⁴³ analizinin yapılması gerektiğini kendi öğrencilerine de öğretir.

Bu makalede Artamonov'un öğretmenlik özelliklerine değinmedim. Her yıl Leningrad Devlet Üniversitesi'nde yıllık derslerini verirken öğrencilerini dikkatlice izler, onların arasından yetenekli olanları bilhassa çalışkan çocukları seçerdi. Savaş başlayana kadar çok asistanı yoktur. Sonra da sadece iki kişi sağ kalır: Slavist Lyapuşkin ve İskit tarihi uzmanı Ribalova. Ders dönemini tamamladığında hem Rus, hem de yabancı genç arkeologların katılımıyla asistan sayısı da her yıl düzenli olarak artmıştır. Bu gruba farklı bilim dallarında idari akademik yöneticilik yapan bilim insanlarını da eklemek gerekir; bu bilim

¹⁴³ ÇN: Historiografî: Tarihyazım. Tarih yapıtları yazımı ve tarihçilik kuram ve geçmişini ifade etmekte kullanılır.

insanları Mihail İllarionoviç'in bilimsel ilgisine uygun olarak belirlenmiştir. Gumilev, Pletneva, Şçukin ve Maçinski gibi isimler bunlardan bazılarıdır. İlk 'kabul'ü yapılan öğrencilere bakınca öğretmenlerinin bilimsel eğilimi de görülebilir. Bu bilimsel eğilimin ölçüleri son on yılda önemli ölçüde ortaya çıkmıştır. Öğrencilerinin büyük çoğunluğu, neredeyse yüzde 40'luk kısmı ilk Slavlar temasını da kapsayan Orta Çağ Doğu Avrupası'nın erken dönemiyle; yüzde 30'luk kısmı ise bilhassa İskit-Sarmat olmak üzere Demir Çağı'nın ilk dönemi arkeolojisiyle ilgilenmiştir. Oldukça önemli bir grup (yaklaşık yüzde 12-13'lük kısım) Kadim Dönem Rus Arkeolojisi; yüzde 10'luk bir grup da bu temadan farklı olarak binlerce yıllık Bronz Çağı arkeolojisi konusunda uzmanlaşmıştır. Bronz Çağı'ndan Geç Dönem Orta Çağa, Tuna Ovası'ndan Povolje ve Kalmuk steplerine, Yukarı Volga ve Dnyeper'den Kuzey Kafkasya'ya... İşte Artamonov'un kronolojik ve coğrafik şekilde sıralanmış bilgisinin diyapazonu! Tüm bu eşsiz, nadiren değinilmiş hatta hiç ele alınmamış konuları hocamıza danışmak, ondan tavsiye ve kaynakça için bir liste almak mümkündür. Sakin ve dikkatlice iş ve çalışmalarla yüklü bu devasa yükü çeken, farklı bilim dallarında çok verimli bir şekilde çalışan, işe yeni başlayanlar ve az da olsa tecrübesi olanlarla ilgilenerek onlarla konuşmaya zaman ayıran bu güzel insanın iç ve dış görünüşü de hepimizin dikkatini çekmiştir.

Artamonov'un kadim ve modern dönem sanatına, klasik ve çağdaş edebiyata olan ilgisi ve bu konulardaki bilgi birikimi genç-yaşlı dostlarının her zaman ona ilgi duymasını sağlamıştır. Çok okur; şiirleri severdi (gençliğinde kendisi de şiir yazmış ve bunları yayınlamıştır). Her zaman yazılanlar hakkında bir fikre sahiptir, fikirlerini sohbet arkadaşlarıyla oldukça açık şekilde paylaşır. Ayrıca sadece o dönem gelişmekte olan gazetelerimizde yayınlananları değil, *Gulag Takımadaları* ve *Requiem*'in el yazmalarını, yurtdışında yayınlanan *Doktor Jivago*'yu ve diğer eserleri de okumuştur. Empresyonistlerin modern resim sanatına olan ilgisi, Ermitaj müdürünün Kültür Bakanı Furtseva ile gözle görülür bir görüş ayrılığına düşmesine neden olur. Furtseva, Artamonov'un çok büyük bir sınıfta söylediği bazı keskin düşüncelerini ve Ermitaj'ın açılışında müzenin genç bir 'işçisi' olan Şemyakin sergisinin Picasso'dan önce yapılmasını kullanır; Mihail İllarionoviç'in müdürlük görevinden alınmasını sağlar. Bu olay gerçekleştiğinde takvimler 1964 yılını göstermektedir.

Yaşananlar hayatın alışılmış eski temposunu sekteye uğratar. Artamonov Ermitaj'ın boynunda asılı duran bir taş olduğunu sık sık dile getirmiştir. Ancak uzun yılların ardından bu duruma alışmakla kalmamış, bu durumu sevmiş ve gereksinim duyar hale gelmiştir. Müzede başlatılan pek çok işin tamamlanması arzusu, Mihail İllarionoviç'e hem güç hem de asabiyet vermiştir. Ermitaj en az onun kadar babacan ve özenli olan Piotrovski'ye emanet edilir. Cefakâr ülkemizin kültürel hayatına yön veren cahil bir kadının kaprislerinin neden olduğu sarsıntı da biraz olsun hafifler. Artamonov bu kaybın onun için bir

ıstırap, onur kırıcı bir durum olduğunu düşünmeleri için kimseye fırsat vermez. Ermitaj'daki arkadaşlarının, dostlarının, öğrencilerinin ona duyduğu merhamet karşısında kendine hâkim olur ve son derece nazik davranır.

Belaların ardı arkası kesilmez. Âlimin 'emekliye ayrıldığı' dönemde güvendiği dostu, tüm bilimsel çalışmalarında ve ev hayatında yardımcısı olan eşi O. A. Artamonova ağır şekilde hastalanır. Doğal olarak bu durum Artamonov'un hayatında önemli değişikliklere neden olur. Omuzlarına büyük bir sorumluluk yüklenir.

Eskilerin yüksek unvanlı müdürü, özel dersler vermek üzere profesör unvanıyla Leningrad Devlet Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'ndeki yöneticiliğine devam eder. Derslerinde, her zaman olduğu gibi, öğrencilerin ilgisini çekecek sanatsal tartışma konularına yer vermiştir.

Elbette, Artamonov'un üniversitedeki görevi, Ermitaj'a harcadığı kadar vakit almaz; zaten bir yıl aralıksız iki görevi bir arada yürütmüştür. Artık bir engele takılmadan bilimsel araştırmalarını gerçekleştirme fırsatı bulmuştur. Aralarında birkaç monografisi ile Moskova, Leningrad, Prag, Paris ve Londra'da yayınlanan güncel konulara ilişkin makalelerin de yer aldığı bilimsel çalışmalarının neredeyse yüzde 40'lık kısmını hayatının geriye kalan yedi yılında yazması onun karakteristik bir özelliğini yansıtır. Çalışmalarının pek çoğu ülkemizde ve yurtdışında (Moskova, Tiflis, Kişinev, Odessa, Sofya, Varşova, Berlin vb.) gerçekleştirilen kongre, konferans, sempozyum ve seminerlerde sunulan bildirilerin derlemesi niteliğindedir.

Çalışmalarının bu dönemi 'İskitler' olarak adlandırılabilir. Çünkü bu dönemde kaleme alınan eserler ile önemli makaleler dizisinin yanı sıra İskit sanatı ve etnik tarihinin kökeni, yerleşim alanlarının ortaya çıkmasıyla Kimmerler sorunu ve Kimmer-İskit bağlantısı hakkındaki yayınların sayesinde İskit sanatı aydınlatılmış olur.

Bazı istisnalar olsa da Artamonov'un ülkemizde gerçekleştirilen konferanslarda sunduğu bildiriler genellikle İskitler; uluslararası konferanslarda sunduğu bildiriler ise Erken Dönem Orta Çağ Slav, Rus ve Göçebeler Tarihi hakkındadır. Kongrelere katılan diğer katılımcılar da Slav arkeolojisi konusunda bildiriler sunmuştur; demek ki katılımcıların çoğu etnik bağlantılara ilişkin sorunlarla ilgilenmektedir.

Böylece Orta Çağ dönemi de âlimin ilgi alanı dışında kalmamış olur. Bu konu hakkında kaleme aldığı ve Slav problemlerini çözen(!) seleflerinin hiç alışık olmadığı yeni, sıra dışı hipotezler içeren makaleleri ve bildirileri çok tartışılmıştır. Özellikle daha önce belirtilen Penkovo kültürü hakkında yazılan makaleleri, Doğu Slavların yerleşimine ilişkin tarihsel süreci gözler önüne seren eserlerdir. Yazarının ölümünden 18 yıl sonra gazetemizde yayınlanan *Arkeoloji Aydınlanmasında Rus Tarihinin İlk Sayfaları (1990)* (Perviye stranitsı russkoy

istorii v arkeologičeskom osveščeenii) adlı makalesi de tarihi kaynak niteliğinde bir makaledir.

1971 yılında ağır bir hastalığın pençesindeki eşinin vefatından sonra Artamonov'un içten, samimi bir yakınlık kurduğu en eski öğrencisi ve kadim dostu İ. İ. Lyapuşkin de hayatını kaybeder. Bu ölümler onu derinden sarsar. Bu zor durumda bile kendini kaybetmez. 1972 yılının baharında İskit konulu bir bildiri sunmak, Orta Çağ dönemine ilişkin değerlendirmeler yapmak maksadıyla Arkeoloji Kongresi'ne katılmak üzere Odessa'ya gider. Ertesi yıl Hazarlarla bağlantılı olabilecek eserlerden birinin yerini belirlemek üzere büyük bir kazı çalışmasını başlatabilmek için Dağıstan'a bir gezi yapmayı da planlamaktadır.

Her şey umulmadık bir anda son bulur. Yakıcı, pırıl pırıl bir Temmuz gününün sabahında... ilk *sayfaları* diye adlandırdığı 33 sayfalık makalesinin satırlarını daktilo ederken hayatını kaybeder. Kalbi sağlığını yitirmiştir. Sakin ve ihtiyatlı görüntüsüyle uyumsuz, durmak bilmez hastalık darbeleri Artamonov'a çok zarar vermiştir. Tek kelimeyle, bu darbeler onu paramparça etmiş, ölümü de ani olmuştur.

Artamonov da pek çok çağdaşı gibi ölüm tehlikeleriyle, incitici keyfi muamelelerle dolu çetin bir yolda yürümüştür; ama her zaman dürüst bir insan, eşsiz bir bilim insanı, gerçek bir Rus aydını olmuştur. Onu tanıyan herkesin anılarında da böyle biri olarak kalır. Umarım, bizler de yerimize geçecek genç kuşakların kalbinde onun bizim anılarımızda bıraktığı gibi bir iz bırakabiliriz.

KAYNAKÇA

1. Artamonov Mihail İllarionoviç (1973). (Anı yazısı). SA, №2, 322-323.
2. Artamonov Mihail İllarionoviç. (1950). BSE, 2-e izdaniye, T.3, Moskva.
3. Artamonov Mihail İllarionoviç. (1961). SİE, T.1, Moskva.
4. Artamonov Mihail İllarionoviç. (1966). *Ekzyklopadisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas* (Hrsg. Von Jan Filip). Bd. 1 Prag.
5. Artamonov Mihail İllarionoviç. (1969). *Radyanska ensiklopediya istorii Ukraini*. T.1. Kiev.
6. Artamonov Mihail İllarionoviç. (1971). BSE, 3-e izdaniye, T.2, Moskva.
7. Klejn L. S. (1968). *K semidesyatiletiju M. İ. Artamonova*. SA, № 4, 151-156
8. Klejn L. S. (1972). *İz pokoleniya zaçinateley. Pamyati M. İ. Artamonova*. Leningradskiy Universitet.
9. Klejn L. S., Şilov V. P. (1968). *Vıdayuşçiyıysya issledovatel skifskoy kulturi (k 70-letiyu Prof. M. İ. Artamonova)*. VDİ, № 4, 190-191.
10. Mihail İllarionoviç Artamonov (Anı yazısı). (1972) № 10, 219.
11. Milçev, A. (1973). *Mihail İllarionoviç Artamonov. Muzei i pamyatnitsi na kulturata*.
12. *Nauçnaya deyatelnost M. İ. Artamonova. Spisok peçatnih rabot M. İ. Artamonova*. Sost. G. F. Korzuhina, L. S. Klejn. İssledovaniya po arheologii SSSR. Sb. Statyey v çest professora M. İ. Artamonova, L. 1961, 5-11
13. Piotrovskiy B. B. (1995). *Stranitsı moey jizni*. Spb.
14. Piotrovskiy B. B., Mavrodin V. V., Stolyar A. D. (1978). *Mihail İllarionoviç Artamonov (1898-1972). Spisok peçatnih trudov M. İ. Artamonova*. Sost. L. M. Vsevirov, R. Ş. Levina. Problemi arheologii. Vıp. 2.
15. Piotrovskiy B. B., Smirnova G. İ., Domanskiy Ya. V. (1973). *Mihail İ. Artamonov. 1898-1972*. SGE, № 37, 112-113.
16. Pletneva S. A. (1998). *Mihail İllarionoviç Artamonov, Predsloviye: Osnovniye dati jizni i deyatelnosti M. İ. Artamonova: Spisok uçenikov M. İ. Artamonova; Vspominaya M. İ. Artamonova*. MAİET. Sbornik pamyati M. İ. Artamonova. VI. Simferopol.
17. *Spisok peçatnih rabot M. İ. Artamonova; Literatura o M. İ. Artamonove*. Sost. L. M. Vsevirov i R. Ş. Levinoy i dopolnenı S. A. Pletnevoy. MAİET. Sbornik pamyati M. İ. Artamonova. VI. Simferopol. 1998.
18. Stolyar A. D. (1998). *Vospominaniya ob uçitele*. MAİET. Sbornik pamyati M. İ. Artamonova. VI. Simferopol.
19. Tichanova M. A. (1974). *Pamieci Michaila Illarionowicza Artamonova*. Acta Archaeol. Carpathica, T. 14, 172-176.
20. Vjarova J. (1972). *Artamonov Mihail İllarionoviç (Anı yazısı)*. Arheologiya. god. XIV. Kn. 4, 78-80

Gennadiy Nikolayevich Pospelov (1899-1992)

EDEBİYAT BİLİMİNDE BÜTÜNSEL SİSTEMİN KURUCUSU OLARAK GENNADİY POSPELOV

Anatol ANDREYEU*, Siarhei LEBEDZEU**

Çev. Onur AYDIN***

ÖZET

Bu makalede büyük Sovyet edebiyat bilimci Gennadiy Pospelov'un beşeri bilimlere olan katkısı incelenmektedir. G.Pospelov, kaleme aldığı çalışmalarıyla dilbilim sahasında önemli bir yere sahiptir. Pospelov, Sovyet edebiyat bilimi, daha geniş bağlamda, hümanist düşünce için hem benzersiz hem de sembol bir figürdür. Metinde Pospelov'un bilimsel yaşamı ve şahsiyetinin yanı sıra, önemli bilimsel başarılarına ve bu başarıların edebiyat biliminin günümüzdeki durumuna olan etkisine vurgu yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yöntem, Kişilik, Bütünsel-Sistemli İnceleme, Sanatsal Eserin İçeriği ve Biçimi.

Sovyetler Birliği'nin yetiştirdiği önemli bilim insanlarından edebiyat bilimci Gennadiy Nikolayeviç Pospelov, günümüz sosyal bilimleri alanında çoğu zaman benzersiz *olmayan* ve sembol olma özelliği *taşımayan* bir figür olarak düşünülür. Öyle ki bir *geçiş* figürü olarak görülüp, söylediği ve yazdığı şeyler adeta unutulup gitmiştir...

Yalnızca, araştırma konusunun net bir şekilde kavranması, araştırma nesnesinin incelenmesinde farklı yöntemlerin olduğunun anlaşılması, estetik olgu bilincinin ve yorumunun gelişmesi gibi her bilim dalında var olan temel ilkelere bağlı kalan kuramcılar, edebiyat araştırmacıları, sanat bilimciler, kültürbilimciler Pospelov'un edebiyat biliminin (geniş anlamda estetiğin ve kültürbilimin) gelişmesindeki devasa katkısını kabul ederler.

* Prof. Dr., Belarus Devlet Üniversitesi, Filoloji Fakültesi, Edebiyat Teorisi Bölümü, Belarus Yazarlar Birliği Üyesi, anandreev58@mail.ru

** Doç. Dr., Belarus Devlet Üniversitesi, Sosyo-Kültürel İletişim Fakültesi, Kültürbilim Bölümü, sulebe@yandex.ru

*** Arş. Gör. Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü, ruscuk@mail.ru

Yaratıcılık faaliyetlerinin başlangıcı zorlu geçen XX. yüzyılın 20'li yıllarına denk gelen Sovyet bilim adamlarının büyük çoğunluğu dünya bilimine, teknik ilerlemeye, felsefeye, sanata vb. etki etmiştir. Bu anlamda öyle sık 'patlamalar' ile hemen göze çarpan, çok parlak görüşler ve sonuçlar olmamıştır. İnsanlar temelde sadece çalışmışlardır. Ancak 'sessizce'... Pospelov da hem çalışmış hem de başkalarını 'etkilemiştir'; ancak kimilerine göre *benzersiz değildir*.

Stalin dönemi Sovyet biliminde birçok bilimsel kuramın daha sonra yine Sovyet bilimi tarafından hatalı olduğu kabul edilmiş, bu kuramların temsilcisi olan bilim adamları ise bilimsel eleştiriye maruz kalmışlar ve unutulmaya mahkûm olmuşlardır (Nikolay Marr, Olga Lepeşinskaya, Trofim Lısenko gibi). Diğer okullar ve hatta doğrudan bilim adamları eleştirilmişlerdir. Birçoğu, kendi bilimsel konseptleri 'ana çizgi' ile uyuşmadığı için bunun bedelini kariyerleri ile, bazıları da canlarıyla ödemişlerdir (Edebiyat bilimindeki Rus biçimciliği temsilcilerinden N. Vavilov, M. Bahtin ve diğerleri). Bu kişiler, daha sonra tekrardan gün yüzüne çıkarılacaktır. İlkler hatırlanmaz, ikinciler ise bugünün sembol figürleridir... Aslında döneminde Pospelov çok eleştirilmemiştir. (Sadece biraz, faaliyetlerinin şafağında *pereverzevşçina*'dan¹⁴⁴ dolayı). Onu hapse atmamış, kurşuna dizmemişlerdir. Pospelov çalışmıştır; ancak kimilerine göre *bir sembol figür değildir*.

Diğer yandan bunların hepsi gerçekdışıdır. Çünkü Pospelov edebiyat bilimi, daha geniş bağlamda, hümanist düşünce için hem *benzersiz* hem de *sembol* bir figürdür.

Pospelov 1899 yılında eğitimci bir ailede dünyaya gelmiştir. Rus İmparatorluğu'nun farklı şehirlerindeki gimnaziyumlarda eğitimini tamamladıktan sonra (ileride bu okulların eğitim seviyesi olarak çok farklı olduklarına hatıralarında yer vermiştir) hem öğretmen hem de kâtip olarak çalışmıştır.

Devrimden sonra, 1922-1925 yıllarında Moskova Devlet Üniversitesi (MDÜ) Sosyal Bilimler Fakültesi'nde, 1925-1928'de RANİON (Rusya Sosyal Bilimler Araştırma Enstitüleri Birliği) Dil ve Edebiyat Enstitüsü'nde doktora öğrencisi olarak öğrenim görmüştür. Geleceğin 'edebiyatın ana kuramcısı'nın danışmanı, daha sonra soyadı hakaret anlamına gelen *pereverzevşçina*'ya temel olacak ve kendisiyle bağlantısı yüzünden Pospelov'un 1930'ların ortalarına

¹⁴⁴ *Pereverzevşçina* terimi, adını Rus profesör ve edebiyat bilimci Valeryan Preverzev (1882-1968)'den alan revizyonist bir edebiyat bilimi yaklaşımıdır. Terimin özünde Marksist edebiyat biliminin mekanik revizyonu yatar. Terim 'halk' düşmanı" gibi Marksizmin revizyonu üzerinden kişilere suçlama yöneltilmesinde kullanılır.

kadar ‘büyük bilim dünyası’na giriş yolunu kapatacak olan Valeryan Preverzev olmuştur.¹⁴⁵

Pospelov, *pereverzevşçina* suçlamalarından çok çekmiştir. Diğer yandan ise günümüze kadar hiç kimse onu danışmanını ‘aldattığı’ gerekçesiyle bir kere bile suçlamamıştır. Ömrünün sonuna kadar (birçok şeyde kavramsal olarak aynı fikirde değildir) bir bilim adamı olma aşamasındaki başlıca akıl hocasının V. Pereverzev’in olduğunu söylemiştir.

Özellikle 1930’lu yıllarda doçent, daha sonra profesör olan bir kişi için az da olsa *benzersiz* bir durum olduğunu kabul etmeliyiz. 1940’lardan sonra Pospelov, uzun süreliğine Sovyet edebiyat bilimcisi-kuramcısı, belki de bu alanda öncü olacaktır. Ve benzersiz oluşunun diğer bir göstergesi de, bilimsel bakış açısıyla bakıldığında SSCB’nin dağılmasından sonra post-Sovyet bilimine akın etmiş şüpheli kuramların ‘Sovyet’ ve ‘öncü olma’ durumunu zedeleyememiş olmasıdır. Pospelov’un, edebiyat bilimi yönteminin ‘ikame edilebilir’ görüşlerine zıtlık göstermediği ortaya çıkmıştır, çünkü ‘akıllı’ yaklaşımlar yalnızca birbirlerini tamamlar ve zenginleştirir.

Sembol olma konusuna gelindiğinde, Pospelov için bu *terimi* kullanmaya olanak sağlayan iki önemli unsur yine dikkat çeker.–Sonraları *muhaliif* olarak adlandırılacak olan topluluk arasında 1960’lı yıllarda *sembol* haline gelmiş sosyo-politik konulu devasa yapıtların bizzat ona ait olduğu bilim insanının ölümünden sonra (1992) anlaşılmıştır.

¹⁴⁵ Bir bilim insanı olarak Pospelov’un gelişimini anlatan en eşsiz belge, Pospelov’un Viktor Dmitriyevič Duvakin ile yaptığı sohbetin çoğaltıldığı, MDÜ’de basılan kitaptır (ayrıca Sovyet edebiyat biliminin doğduğu genel atmosfer de gözlemlenmiş oluruz). Pospelov’un sohbet arkadaşı ve sohbeti üzerine ayrı bir paragraf açmak gerekmektedir.

Duvakin’in savunma tarafında söz aldığı, yazarlar Yuliy Daniel ve Andrey Sinyavski’nin yargılandığı Sovyet aydınları için sembol olan mahkemenin ardından, Duvakin (çağdaşlarının anılarına ve önceki yayınlara göre büyük bir dilbilimci ve eğitim bilimcidir) öğretmenlik mesleğinden ayrılmak zorunda kalmıştır. Yalnızca MDÜ rektörü İ. Petrovskiy’in desteği sayesinde yeni bir işe koyulmuştur: MDÜ’nin Bilimsel Bilgi bölümünde sanatsal kültür ve bilim işleriyle uğraşan kişilerin anılarının teyp kayıt işlerini yürütmeye başlamıştır. 1966’dan 1982’lere kadar Duvakin XX. yüzyılın ilk çeyreğini kapsayan Rus kültürünü ilgilendiren olaylar hakkında 300’ü aşkın, en seçkin çağdaşlarının anılarından oluşan 850 teyp kaydı oluşturmuş, MDÜ’nin bilim kütüphanesinde saklanan sözlü hatıralardan oluşan eşsiz bir arşiv yaratmıştır. Meslektaşlarına, arkadaşlarına ve yardım edenlere “*Ben sadece iyi insanların kaydını tutuyorum*” demiştir. Ayrıca sözlerine “*Sizin için bu harika bir insanlık okuludur*” cümlesini eklemiştir. Günümüzde bu kayıtların yayımlanması için çalışma yürütülmektedir.

1980’lerde Viktor Duvakin kayıtlar için Pospelov’u çağırmıştır. Gençlik dönemlerinden arkadaşlardır: Duvakin 1926-1930 yıllarında, aynı zamanda üniversiteden bir dönem önceki mezunlardan olan Pospelov’u ‘*hatırı sayılır bir profesör*’ olarak benimsemiştir. Ve Pospelov’un kendisi, 1966 yılında, Duvakin’in MDÜ Filoloji Fakültesi’ndeki öğretmenlik görevinden uzaklaştırılması teklifinin reddedilmesi yönünde oy kullanmıştır. Aşağı yukarı 15 yılın ardından, teybin önünde zaman zaman birbirlerinin sözlerini keserek, hatalarını düzelterek, eksiklerini gidererek “kayıt altında” yarım asırlık geçmişlerini anacaklardı.

Sohbetleri sadece 1920’lerin bilimsel ve genel atmosferine dalmaya değil, ayrıca dev bir ülkenin tüm kültürünün ve biliminin tarihi üzerinde etkisi olan ve onlar tarafından tartışılabilen insanların, olayların ve konuşmacıların kendilerinin de olduğu geniş ‘ölçeğin’ kavranmasına olanak sağlamaktadır.

Farklı düşünen aydınların arasında çok yaygın olan ve önde gelen Sovyet ekonomistlerinden Yevgeniy Vargi tarafından yazılan '*Sosyalizme geçişin Rusya yolu ve sonuçları*' adlı metinde, V. Lenin'in ölümünün ardından SSCB'deki politik ve ekonomik sistemin gelişimi incelenmiştir. Bu aşamada, saçma bir şey bile dikkate alınırken, olması gerekenle çelişen ciddi bir incelemenin dikkate alınmaması Marksist pencereden bakıldığında önemli bir darbe olmuştur. Eser Batı'da *Feniks-66* adlı derlemede, *Eşikler* (Grani) adlı dergide (Almanya) yayımlanmıştır. Hükümet aleyhine olan *Sahte-Vargi* bölümü de dahil derlemenin tüm metinleri, Sovyet yargısı tarafından suç unsuru olarak görülmüştür. Çalışmanın; ölmüş ama çok yetkili akademik tabanlı bir ekonomistin adıyla üye olan ve kendi döneminde kararlı bir Marksist bilim insanı-edebiyat bilimci tarafından yazıldığı, sadece Pospelov'un ölümünden sonra geniş bir kamuoyu tarafından kesin olarak öğrenilmiştir (Pospelov, 1999).

Pospelov'un arkadaşları hükümet aleyhine olan metnin yazarının kim olduğunu aslında biliyorlardı. Ancak meslektaşlarının ya da bilim adamlarının hiçbirini 'yukarıya' rapor vermemiştir... Artık *sembol olma* zamanı gelmiştir...

Ancak Pospelov'un sembol oluşu bunun üzerine değildir... A. Puşkin'e çok fazla sembol olan epigramları için değer verilebilir. Ancak Puşkin, Yevgeniy Onegin'in yazarıdır. Birçokları için Dmitri Şostakoviç'in en *sembol* eseri, *İki Numaralı Vals* adlı müzikaldir. Pospelov da bu isimlerle birlikte bir sembol olarak nitelendirilebilir. Onun, bilime ve özellikle kültüre gerçekten paha biçilemez katkısı, edebiyat biliminin bütünsel-sistemli yönteminin temellerini atmış olmasıdır.

Günümüzde bir sanat eserindeki kuramın sistematik olarak incelenmesi, edebiyat kuramının en temel ve güncel sorunsallarından biridir. Sanat eserinde içeriğin ve biçimin ayrılmasına yönelik dahiyane fikir, eser sorunsalının incelenmesindeki temel eğilimi ebedi olarak ortaya koymuştur. Yaratıcılığın anlambilimsel yönüyle alakalı tüm etmenleri (gerçeğin kavranması ve değerlendirilmesi) içeriğe; anlatım planı ve görüngübilimsel seviye de biçimsel alana kadar uzanmıştır (Sanatsal bir eserin içeriği hakkındaki düşünce sisteminin temeli, aynı şekilde, doğrudan Hegel'in estetik düşüncelerine dayanan Pospelov'un çalışmalarında (Pospelov, 1970, 1978, 1983) eksiksiz biçimde incelenmiştir (Gegel, 1968)).

Buna ek olarak, bu temel düşünce, bir eserin incelenmesinde basitleştirilmiş yaklaşımı işe koşmuştur. Bir yandan, sanatsal eserin işlev ve oluşum yasalarının nesnel değil de özgün olan bireysel ifade tarzının değer gördüğü durumlarda içeriğin bilimsel olarak incelenmesi; *yorumlama* diye adlandırılan süreçle, daha açık ifade edildiğinde, öznel sanatsal izlenimlerin keyfi bir şekilde tespit edilmesiyle hemen ve baştan aşağı yer değiştirmektedir. Kendisi için güncel olan bir bağlamda metni yeniden anlamlandıran yorumcu için eser, bir çıkış noktası görevi görmektedir. Diğer yandan, eserin içerik

yönünden kavranma olasılığı ve gerekliliği tamamıyla reddedilmektedir. Eser, temiz bir üslup olgusu, sanki hiçbir içeriğe sahip değilmişçesine son derece sanatsal bir olgu olarak tartışılmaktadır.

Bu konuda çok fazla tartışma yürütülmektedir, çünkü içerik ve biçim kutupları (düşüncelerin şiirsel dünyası, tinsel içerik ve ifade ediliş tarzları) tasarlandıktan sonra bilim, günümüze kadar bu uyumsuzluğu ortadan kaldırmamanın, uyumsuzlukların bir arada var olması üzerine inandırıcı bir seçenek sunmanın üstesinden gelememiştir. Tüm edebi düşünce tarihi boyunca ya hermenötik olarak yönlendirilmiş görüşler (eser belirli bir sosyo-kültürel kaynaktan yorumlanır; ortaya çıkarılması deşifre etme, şifre çözme yöntemine uygun gizli anlam arayıp bulunur) ya da estetik, biçimci okullar ve kuramlar ile şiir sanatını inceleyenler (eserlerin tek başına anlamı değil, onun aktarma araçları) ister istemez çağa ayak uydurmuşlardır. Eser o ya da bu şekilde bazıları için *düşüncelerin fenomeni*, bazıları için de *dilin fenomeni* olmuştur. Buna uygun olarak eser, çoğunlukla ya edebiyat sosyolojisi ya da tarihsel şiir sanatı tarafından incelenmiştir. XX. yüzyılın Rus devrimci-demokratlarının *gerçek eleştirisi*, kültürel-tarihi, tinsel-tarihi, ruhbilimsel, kutsal-mitolojik okullar, Marksist edebiyat bilimi, post-yapısalcılık birinci gruba; *sanat için sanat*, *temiz sanat* estetik kuramları, birçoğunda etkisi olan Rus biçimci okulu, yapısalcılık, modernizm ve post-modernizme hizmet eden estetik konseptler ikinci gruba dahil edilebilir.

Tüm edebiyat kuramlarındaki temel konu olan, içeriğin biçimle karşılıklı temsili ya da tam tersi sorusu, sadece yanıtlanmamış değil, çoğunlukla sorulmamıştır bile. Son zamanlarda estetik ve edebiyat bilimciler, özel bir içerik ve anlatım planına sahip olan, kendi doğasında ideolojik oluşumunda olduğu gibi sanatsal bir eserin incelenmesinde de ilkesel yaklaşımı reddetmeden çok, dereceli estetik hedef düşüncesini sık sık uygulamaya koymaktadırlar (Gartman, Girşman, İngarden, Tyupa).

Buna ilave olarak eserin kendi bütünselliğinin doğası hakkındaki fikirler değişmektedir. Özellikle kişilik, bilgi, bütünsellik, sistem, yapı gibi kavramların işlenmesi gibi çoğu bilimsel yöntem alanındaki kazanımlar, sosyal bilimcileri bütünselliği unutmadan makrodan mikro seviyelere gitmeye zorlamaktadır. Diyalektik düşünce üretimi tüm beşeri disiplinler için son derece güncel hale gelmektedir. Çünkü, araştırma nesnesi hakkında derin bilgilere ulaşmanın, özelliklerini yeteri kadar yansıtmamanın sadece bu yolla olanaklı olduğu açıktır.

Sanata nasılsa söz sanatına da o ölçüde başvuran, onu ayrılıkcılığa, sanat felsefesine karşı direnmeye iten eski ve en yeni tüm girişimlere aldirmaksızın araştırmacılar, edebiyat biliminin diğer edebiyat bilimi disiplinleriyle olan kaçınılmaz bağımlılık ilişkisinde kendini gösterdiğini defalarca gözlemlemişlerdir (Saparov, 1979: 102). M. Bahtin henüz 1924 yılında insanlık kültürünün bütünlüğündeki sistematik tanımından, estetik özgünlüğünden ve

bilinçten bağımsız ayrı bir sanat üzerine bilimi inşa etme iddiasına işaret ederek, bilim gibi şiir sanatının *üzücü* manasından bahsetmiştir (Bahtin, 1986: 28). Ona göre, bu durum öyle bir bilimin incelenmesinde gerekli olan konuların kapsamında eksikliğe, yüzeyselleşmeye ve bilimsel görevinde aşırı bir basitleşmeye yol açmaktadır (Bahtin, 1986: 30). Demek oluyor ki, *felsefe* (daha geniş anlamda kültür) penceresinden edebi bir eserin derinlemesine ele alınmasının gerekliliği üzerine günümüz bilim adamları da görüş belirtmeye devam etmektedirler. Ünlü kültürbilimci M. Kagan; kültür bilincinin felsefi düzeyden *yakasının kurtarılması* ile tüm özel kültürbilimsel disiplinlerin (şüphesiz edebiyat bilimi de öyle yaklaşacaktır) sadece deneysel, fiili, yüzeysel tasviriciliğe mahkum edildiğini ileri sürmüştür. Her ne olursa olsun geliştirilmiş olsalar da, kültürün felsefi bakımdan kavranması ihtiyacı devam etmektedir, çünkü arkasından başka hiçbir bilim, onun yerine kuramsal sorunları çözmeyecektir (Felsefi Kültür, 1998: 10).

Böylelikle, ana kavramın *kişilik* olduğu edebiyat bilimini beşeri bilimlerin ortak ailesiyle bütünleştirebilecek yeni bir yöntemin yaratılması uzun süredir bir numaralı gündem maddesi olmuştur. Bütünsel bir fenomene olduğu gibi sanatsal esere yönelik yenilikçi yöntembilimsel yaklaşım, sistematik olarak nispeten son zamanlarda geliştirilmektedir. Böyle bir yaklaşım aşırı verimli ve elbette saygın olmaya başlamıştır. Adil olmak adına belirtmeliyiz ki Rus filolojisinde bu yöndeki ilk adımlar 1920'li yıllarda atılmıştır. Ancak bilimsel bir kuram niteliğinde olan bilim adamlarının derin gözlemleri hâlâ kayda geçirilmemiştir.

Bir yandan araştırılan olguda oluşum için geçirilen tüm tarihi evrelerin özet halde var olduğu gerçeğinin farkına varılması; diğer yandan içeriğin biçimle karşılıklı geçiş noktalarının Skolastik olmayan esnek yorumu (ya da tersi), edebiyat kuramcılarının bilimsel incelemenin objesine başka türlü yaklaşmaya zorlamaktadır. *Kişilik, toplum, sanat eseri, kültür* vb. bütünsel oluşumların incelenmesinde yeni bir yöntembilimsel yaklaşımın manası, bütünselliğin parçalara ayrılamaz olduğu gerçeğini tanımakta yatmaktadır. Önümüzde ayrı, birbirinden bağımsız parçalardan oluşan bir sistem değil, bizzat parçaları arasındaki ilişkiler ilkesel olarak başka olan bütünsellik durmaktadır. Her element, her *hürecik* bütünün tüm özelliklerini korumaktadır. Hüreciklerin incelenmesi bütünün araştırılmasını gerektirmekte; sonunda da çok hücreli, çok seviyeli bir yapı ortaya çıkmaktadır.

Bize bu tür bir yöntemi işaret etmek için *bilgi, kişilik, bütünsellik, eser* kavramlarının anahtar kelimeler olduğu anlatılmaktadır. Kültürel olguların bütünsel olarak kavranması problemini ilk ortaya atan kimdir? Aslında genel yöntembilimsel planda ilk olma hakkında konuşmak zordur, çünkü benzer bir sorunun kökleri materyalist diyalektiğin ortaya çıkmasının kaynaklarına kadar uzanmaktadır.

Kopmaz bir bağ ile ilişkili bir anlatım düzenine ve içerik planına sahip edebiyat eserinin tek bir bütün olarak incelenmesi konusuna gelindiğinde, bu konuda konuşmaya başlayan ilk kişilerden biri sanırım Aristoteles olmuştur (Aristotel, 1983: 645,666). Örneğin, işin bizi ilgilendiren yanıyla ilgili dikkati çeken sözcükleri şöyledir: “*Şiir sanatını, her ikisinin de yapmacıksız olduğu iki neden ortaya çıkarmıştır. (...) Ve işte uyumun ve ritmin doğasına göre taklit bize özgü olduğundan (vezinler ise herkesçe bilinen özel ritmik durumlardır) en başından itibaren yetenekli insanlar, kendilerini (yeteneklerini) sürekli geliştirerek doğaçlamalarından esinlendikleri şiirler kaleme almışlardır*” (Aristotel, 1983: 648-649). “*Başkalarının düşündüğü gibi, söylence tek bir kişi üzerine odaklandığında ortak olmaz (...). (...) Homeros İlyada’yı olduğu gibi Odyseia’yı da aynı şekilde tek bir olay üzerine kurmuştur. Bu yüzden, diğer taklit sanatlarında olduğu gibi tek bir taklidin bir konuya öykünmesi vardır. Söylence de böyledir, olayın mevcut öykünmesi bütüne ve birliğe dönük, olayın bölümleri ise o kadar iyi kurgulanmış olmalıdır ki, bölümlerden birinin çıkarılmasıyla ya da yer değiştirmesiyle bütün de bozulsun. Çünkü bir şeyin varlığının ya da yokluğunun fark edilmemesi bir bütünün parçası olmadığını gösterir*” (Aristotel, 1983: 645,655). Yüceltmek-küçültmek, kanıtlamak-çürütmek, tutkular (acı, korku, öfke vb.) uyandırmak gibi bu hedefin bölümleri olan ve sözcükle ulaşılması gereken her şey düşünce dünyasına uzanmaktadır.

(...) (Olaylar) açık olmalı, öğüt verici olmamalı, düşünceler (içerdiği düşünceler), konuşmalar ise konuşmacı aracılığıyla sunulmalı ve konuşma sürerken ortaya çıkmalıdır. Aslında, eğer konuşmacı olmadan her şey olması gerektiği gibi olsaydı, konuşmacının görevi ne olurdu? (Aristotel, 1983: 666).

Aslına bakılırsa, maddesel işaretlerin, imgelerin ideal sanatsal içerikle dolu olduğu iddiasını savunan dahiyane bir tahminle karşı karşıyayız. Aristoteles, içsel çelişkinin ortakyaşarlılığını, uyumsuzlukların birleşimini, aykırılıkların sanatsal birliğini gözlemlemiştir. Üstelik bunu estetik bütünselliğin çağdaş kuramı tarafından çok fazla talep edilen, eserin *içerik-biçim* (sanatsal imgenin bileşenlerinin incelenmesi) ve *kişilik-edebiyat* (şiir taklidi gibi şiirin doğal köken görüşü kastedilir) düzeyinde saptamıştır.

O zamanlarda başlayan, sanatsal eseri tek bir bütün olarak bilimsel tartışma geleneği, hâlâ kesintiye uğramamıştır. Ancak sorunun ilk ortaya konduğu hali, henüz çözüme ulaştırılamamıştır. Üstelik içerik olgusunun (kendisinin), belirli ifade tarzlarına karşı duyduğu hevesin özü; estetik kavramının ve işlevlerinin vs. hâlâ açıklanamamış olmasından dolayı, çözüm konusunda hak da iddia edilememiştir.

Tüm estetik olgusu için anahtar sorunun kavranması konusundaki bir sonraki aşama ise büyük Alman filozoflarının, hepsinden önce de Hegel’in çalışmalarına işaret eder (Hegel’in estetik görüşünün incelenmesi bizi ilgilendiren yönüyle Pospelov’un çalışmasında verilmiştir (Pospelov, 1983).

Sorun açığa kavuşturulurken aynı zamanda derinleştirilmiş ve çetrefilleştirilmiş, karmaşılaştırıldığında daha az katı da olabilmiştir. Ancak makul bir anlam ve yaratıcılık uygulaması için ‘gözle görülür bir netliğin’ gücüne dayanarak çok keskin görüşlerden uzak durmak olanaksız hale gelmiştir (Şiller, 1957).

Mikro ve makro seviyelerdeki edebiyat ile edebi eserin bütünselliği düşüncesi, yaratıcılık bakımından hiç kaybolmayan bir gösterge noktası ve temel ilke olmuştur. Bu düşünce sayesinde mitolojik, kültürel-tarihsel, karşılaştırmalı-tarihsel, psikolojik (buna dayanarak eğitsel okullar da) tüm büyük Batı Avrupa ve Rus edebiyat bilimi okulları doğmuştur (Nikolayev, Kurilov, Grişunin 1980: 106-212). Edebiyat ile mitin, edebiyat ile sosyo-ahlaksal ya da sosyo-politik yaşam koşullarının, edebiyat ile yaratıcı kişiliğin (hepsinden önemlisi sanatçının psikolojisinin özelliklerinin) sentetik birliği; bu bilince giderek artan bir bilimsel karakter katarak edebiyat bilincinin yöntemini tasarlayan bilim adamlarının ilgi odağı haline gelmiştir.

Böylece bir sanat eserinin *içeriği* ve *biçimi*, reddedilemeyen varlığıyla herkesçe kabul edilen, kendiliğinden anlaşılabilen unsurlardır. Karşılıklı bağımlılıklarına, şartlılıklarına bakılmaksızın bu sorunun çözümünün o kadar da basit olmadığı açığa kavuşmuştur. Biçim ikincil, yan ve aynı zamanda özerk olarak kalmışken; içerik ise sürekli kendiyile özdeş ve dışa kapalı olarak ortaya çıkmıştır. Daha da ileri giderek estetik ve edebi kuramlar iki dala ayrılmışlardır: temiz biçim, ‘temiz sanat’ yanlıları, şairin ‘şair olmaktan daha fazlası’ olduğunu düşünen kişilerle daha az temas noktaları bulmuşlardır.

Kendine özgü ayırt edici özelliğiyle akademik gibi görünen sorun, mantıksal sınıra, her şeyin başlangıcına kadar birbiriyle savaştan iki eğilimin çıkarıldığı XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyıl başında keskinleşmiştir. Bu durum, özlü söz biçiminde açık ve seçik olarak Ortega y Gasset’in ikileminde yansıtılmıştır: “*Sanat, insanın başladığı ya da bittiği yerde başlar*”.

Estetik açıdan bu sorunu şu biçimde formüle etmek mümkün olabilirdi: İçerik olgusu, hangi oranda sanat ve üslup yetkinliklerinin etkeni olur? Akademik edebiyat bilimine karşı ani ilgi artışının nedeni buydu; bu ilgi biçimsel gösterişçilikle değil, onların antropolojik yönelimi, tüm filolojik çalışmaların beşeri alt metni tarafından harekete geçirilmişti. Peki edebiyat kuramının ve yönteminin daha sonraki gelişimi nasıl olmuştur?

Savunucuları Wilhelm Dilthey, Pavel Sakulin, Roberto Unger gibi yetenekli ‘akıllar’ olan ‘sentetik’ yol ileriki dönemde uygulandıysa da bu, kısmen ve oldukça spesifik değişikliklerle yapılmıştır. Öncelikle, bütünsellik üzerine diyalektik-maddesel düşünceyle paralel ve eş zamanlı diğer metafizik, ezoterik düşünce şekillenmiştir. P. Sakulin’in çağdaşı M. Bahtin, edebi-sanatsal tecsümün anlamsal dokusu, özü olmuş bir başka etkileşim versiyonunu, bilinç

‘diyaloğunu’ geliştirmiştir (Bahtin, 1972). Özünde kültürbilimsel olan (sanatsal değil) görüşün detaylarına girmeden, bu görüşün konuyu farklı bir düzleme çektiğinin altını çiziceğiz. S. Averintsev’e ifadesiyle *diğerbilim* (*inonauka*¹⁴⁶) ortaya çıkar. Bu bilimin inceleme konusu da ‘içerik ve biçim’ olmasına rağmen bunlar bir çeşit aksiyomatik gerçeklikte, ezelden beri kendiliğinden anlaşılan, doğal ortak bir var oluşta ele alınmaktadır. İçeriğin ve biçimin varlığı, estetik bir soruna dönüşmemiştir. Anlamlar sahasına doğru genişleyen diyalog ilkesi (Bahtin tarafından çok özgün olarak anlaşılan), biçim ve içeriğin karşılıklı ilişkisine doğru genişlemeye başlamamıştır.

İkinci olarak, Marksist edebiyat bilimi (Sovyetler Birliği’nde geliştiği şekliyle) bir yandan, şiir sanatının olduğu gibi ideolojik içeriğin de derin ve ayrıntılı olması (Vinogradov, 1972); diğer yandan, edebiyat biliminin esas sorununun (üslup olgusunun ve düşünce dünyasının birlikte sunulması) basite alınması ve tahrif edilmesi gibi yollardan geçmiştir. Sınıfsallık, partililik, halkçılık gibi ideolojik kategorilere mantığa aykırı bir biçimde öncelik verilmesi, önerilen koordinatlarda olan her konuşmayı açıkça bilim dışı yapmıştır. Edebiyat biliminin klasik bir hastalığı olan içerik düşüncesinin ‘öne çıkarılması’, norm haline dönüştürülmüştür.

Ayrıca resmi basitleştirmemek gerekmektedir. Şiir sanatının ideoloji ile beraber ele alınması tek başına manidardır. Ancak sanat eserinin bütünselliği (bozulmuş dünyada bile) görüş açısının dışına çıkmamıştır.

İçerik ve biçim terimlerinde stil ve fikir diyalektiğinin belirsizliklerinin incelenmesi devam ede gelmiştir. Pospelov’un ve İ. Volkov’un çalışmalarında her yönüyle ve en dolu biçimiyle gerçekleştirilen *yaratıcı ya da sanatsal yöntem* kavramının yaratılması, Marksist edebiyat bilimindeki en değerli durumlardan bir tanesi olarak takdim edilmektedir. Tüm ideolojik iç yüzüyle birlikte yöntem; tinsel içeriği varoluşun sanatsal biçimiyle yakınlaştıran, kendisinin düşünsel içeriğin oluşmasına yardım eden, gerekli bir kuramsal halka olarak ortaya çıkmıştır. Yöntem estetiğin tinsel temeli, tinsel-estetik (ikili) bir kategori olarak sahneye çıkmış, bugüne kadar da kendi niteliğinde güncelliğini ve bilimsel anlamını kaybetmemiştir.

1920’lerde çok yoğun biçimde ortaya çıkmış olan ‘yöntem isteği’ kendini göstermeye devam etmektedir. Üstelik sanatsal eserlerin her yönden incelenmesi, sentez edilmesi eğilimi en uzun vadeli yönelim olarak ilerlemektedir (estetik manada biçimcilerin az verimli tecrübesi hesaba katıldığında). Bu bağlamda en çok ‘bütün, sistem, bütünsellik’ gibi terimler kullanılmaktadır. Doğal olarak yöntemin tohumlarını da içeren araştırma

¹⁴⁶ *Diğerbilim* (*inonauka*) terimi, Averintsev’in ardından Bahtin tarafından bilimle çelişmeyen, bilimin yanında, dışında alanlar için kullanılmıştır. Bilimden farkı olarak teklik, kesin doğruluk olmayabilir, en önemli özelliği çeşitlilik yaratmasıdır. Bilimin katı dilinden, şiir diline yakın uzak çok anlamlı, metaforik söylem kullanılır.

nesnesinin net bir biçimde formüle edilmiş “aynı tabiattan olma durumu” tam da şu şekilde anlaşılmaktadır: “Bir bütün olarak alınan sanatsal eser, sadece bir araya gelen unsurlarının toplamından daha zengin değildir. Sanatsal eser, her elementin organik olarak diğerleriyle işbirliğinde bulunduğu, üzerlerinde etki yaptığı, aynı şekilde kendi bağımsız görünümünde anlamı ve ağırlığı olmayan bütünsel etkiyi elde ederken tecrübe ettiği, karmaşık işlevsel-hareketli bir bağlantı sistemi olarak kendini göstermektedir. Bu bir bağlanma etkisidir” (Buşmin, 1980: 110).

Ve bizler burada estetik için (ardından edebiyat bilimi için) karakteristik olan kapalı bir çevrede düşünce çalkantılarıyla karşılaşmaktayız. Aslında gösterilen formül; içeriği ve biçimi bütünsel ve birlik olarak algılamanın gerekliliğinin en son hatırlatmasından başka bir şey değildir (Aristoteles’in ve Hegel’in düşünceleriyle birlikte). Tekrar sıklığının ve zaman zaman kendilerine başvuru isimlerin yetkinliğinin sonucunda bu hatırlatmanın, estetiğin temel kuramsal ilkesi olması daima yerinde bir görüştür. Çünkü bir yandan bütün bir çekirdeği yarma girişimleri, boşunluklarının hatırlatılması kadar süreklilyken; diğer yandan uzun yıllar önce olduğu gibi bugün de pratikte bütünselin nasıl inceleneceği açık değildir.

Böylece ‘biçim ve içerik’ çerçevesinde ‘içerik ve biçim’ sorununu çözme girişimleri, onları bir bütün olarak algılama çağrısından başka bir sonuca götürememiştir. Bütünselliğin nasıl betimleneceğinin dışında, onu araştırmak için farklı bir yöntemin bulunmadığından, tamamıyla adil, tüm genel ilkeler sık sık olduğu gibi yine ortak sorun olarak kalmıştır.

Bu konuda çözüm üreten ilk kişilerden biri olarak Pospelov şöyle bir görüş önerir: “Sanatsal yetkinliğin yüksek seviyesine sahip olan eserler, kuşkusuz, daima bir sistemdirler.” Bilimsel inceleme esnasında bu tür sistemlerin tüm bütünselliğinin üzerine düşülmesine muhakkak gerek vardır” (Pospelov, 1983: 138).

Pospelov’un alıntılar yaptığı çalışmalarında özgün edebi bir eserin sistemi ve yapısı üzerine ayrıntılı görüşü verilmiştir. Bilim insanı, özel olarak sistem hakkında yapıldığı gibi edebi eser üzerine konuşulduğunda da, sistemi bütünselliğe dönüştüren bazı özel niteliklerin, eserin ötesinde olduklarını kabul etmeden, ilk önce *bütünsellik* ve *sistemlilik* kavramlarını terimsel olarak ayırmaktadır. Buna rağmen, bugün *bütünsel* diye adlandırılan tanıma Pospelov’un yaklaşımı hemen hemen benzemektedir.

Hepsinden önce sistem görüşlerinin evrimlerini incelediği en parlak kuramsal denemesinde Pospelov, açık ve net bir biçimde ulaşılmaması zor sonuçları olan, bizim bakış açımızdan son derece derin ve muhakkak doğru çıkış noktasını işaret etmektedir. Hegel’in sanat üzerine sistemli görüşlerini inceleyen ve pratikte onunla tüm ilkesel sorularda hem fikir olan Pospelov ilk

başlarda, insan yaşamının toplumsal özünün belirli kişiliklerde vücut bulması gibi *sanatsal kavrayışın* da, insan *karakterini* kendi konusu yapmasının altını çizmektedir. Soyut kavramlarda değil de, eserlerin *biçiminde* olduğu gibi *imgelerde* de kendi ifade tarzını doğal biçimde oluşturduğu sanatsal eserlerin içeriği Hegel'e göre de böyledir (Pospelov, 1983:141).

Bir tez tasarlandığında, sanatsal içeriğin bu şekilde anlaşılan özü, sanatsal eserin bütünsel anlaşılmasının temeline daha sonradan konan bir yapı taşı olarak (kişilik ve edebiyat) aynı zamanda ilk olarak sistemli düşünmenin, ikinci olarak sistemli yaklaşımın sınırlarından dışarı kesinlikle çıkmamıştır. Dahası edebi-sanatsal eserlerin yatay-dikey içerik ve biçim seviyeleri (Pospelov, 1983: 152-154) çözümlendiğinde, Pospelov'un 'seviyelerin' ve 'niteliklerin' ya da içeriğin farklı yönlerinin (yaşamı sanatsal olarak yansıtma ilkesi, ilham kaynağı, türü, cinsi) imgesel-anlatım biçimiyle birlikte 'insancıl bir karakterin' (ya da *kişiliğin imgesel görüşün*) izini taşıdıklarını unutmaması olanaksızdır.

Pospelov'un ifadesine göre, sistemli olarak anlaşılabilen ve bütünsel örgütlü sistemlilikte hak iddia eden (sistemin tüm anahtar halkalarının) içerik-biçim seviyelerinin tümünün incelenmesi, araştırmacıları *yazarların dünya görüşünün yasalara uygun özelliklerini* saptamaya götürebilmektedir. Ve farklı tür ile sınıflarda yer alan özgün eserlerdeki eksiklikler ve kazanımlar, yaratıcılık tarihinin her birinin anlaşılmasına olanak vermektedir (Pospelov, 1983:156). Yüksek hedef niteliğindeki bir eserin incelenmesi, kişiliğin tinsel yönelişinin özelliklerinin kavranmasını değil, yazarların dünya görüşünün yasalaşmış özelliklerinin araştırılmasını tesis etmektedir. Diğer bir ifadeyle, asıl olan kişilik değil, onun içinde var olan görünmeyen toplumsal yasalardır. Kişilik, yasalarının belirleyicilerine denk yapılı ve kişiliğin incelenme işi, özünde, ideolojik dünya görüşünün tarihî-somut özelliklerinin araştırılmasına dönüşmektedir.

İnsanın ve toplumun gerçek doğasından çıkamayan, uygun toplumsal yaşamı düzenleyici Marksist doktrine uyarlanabilir olan yazarın 'ilerici ideolojisi', yaklaşım olma sürecinde sistemi oluşturan ana etkidir.

Gördüğümüz üzere, kişiliğin doğal bir biçimde yorumlanması, eserin anlaşılmasında etkilidir. Tarih felsefesine yönelik sistemli bir yaklaşım (tarihin itici güçleri gibi tümüyle belirleyici ve önde gelen sosyo-ekonomik etkenin açık bir biçimde ayırt edilmesiyle), aynı şekilde eserin sistemli içerik ve biçim yapısını belirleyen kişilik görüşü üzerinde doğrudan etki yapar (bu noktadan sanatsal yaratıcılığın *nesnel* ve *öznel* dünya görüşü taraflarına ayrılması söz konusudur (Pospelov, 1983: 144).

Sistemli olarak yansıtılabilen sanatsal bütünlük, somut bir eserde gerçekten var olan bileşenler arası farklı yönlerdeki ve farklı seviyelerdeki ilişkileri yalnızca bir dereceye kadar yakalayabilmektedir. Bu nedenle ruhun yaşamını

sosyal belirleyiciye indirgeyen ve bunu estetik düzendeki gösterge noktası yapan sistemli yaklaşımın işbu seçeneği, eserin doğasının kavranmasında bir zafer adımı olmamıştır. Araştırma konusunun doğasını ve yöntemini netleştirme gerekliliği eskiden olduğu gibi gündemden çıkarılmamış, ancak özgün Marksist edebiyat biliminin verimli tecrübesi göz önünde bulundurulduğunda, bütünsel yaklaşımın hedefleri aslına bakılırsa düzeltilmiştir. Ne olursa olsun biz sorunumuzu tam olarak böyle ortaya koyacağız: Asıl Hegel'in estetik sistemleştirme deneyimine dayanan diyalektik-materyalist yarar kuramcıları ve hepsinden önce Pospelov, bütünsel-antropolojik yöntemin inşa edilmesinde günümüze en yakın öncüler olmuşlardır.

Demek ki, sanatsal eser içeriğinin ve biçiminin tüm seviyelerde estetik uygulamaları aracılığıyla *kişiliği* açması (açığa çıkarması) gereken bilimsel kaynakta edebiyat bilimi sorunlarının somut bir şekilde ortaya konulmasını gerçekleştiren bütünsel-antropolojik edebiyat bilimidir. Bunun da en yakın öncüsü olarak, büyük edebiyat tarihçisi ve kuramcısı olan Pospelov'u saymaktayız (Pospelov'la bağlantısı olan İ. Volkov'u ve V. Halizev'i de anmak gerekir). Görüşlerinin N. Hartmann'a, İngarden'e ve diğer bilim adamları ile filozoflara dayandığı V. Tyupa, büyük bilim insanının görüşlerinin başlıca özünü ve birçok fikrini kendine uyarlamıştır. Estetik nesnenin çok düzeyli oluşu hakkında soru üretmiş, birkaç seviye saptamış, onları betimlemiş ve bütünsel-antropolojik yöntem için *kişiliğin imgesel görüşü* terimini kullanıma sokmuştur.

Sanatsal yöntem sorunlarının çözümünde yeterince geleceği olan mevcut, özünün N. Frye'den alındığı, V. Tyupa'nın 'sanatsallığın normları' hakkında ana düşüncesi, bütünsel bir modelin de inşa işinde ayrıca verimli olmuştur. Yazar, anlatıldığı gibi ilk olarak, anahtar halkalarını işaret etikten ve içerik kategorisinden estetik biçime ya da tam tersine geçiş sürecine bir açıklama önerisi getirdikten sonra, bilimsel kuram derecesine ulaşmaya kadar estetik nesnenin çok seviyeli olma düşüncesini geliştirmiştir. Ve yöntem gelişmeye başlamıştır!

Edebiyat bilimi ve hatta eserlere estetik bakış çerçevesinde en önemli an, 'çıkış' süreci olmuştur. Bu süreçte daha sonradan estetik sorunsalını da genişleten kişilik ve bilinç sorunları başlıca etkenler olarak ortaya çıkmıştır. Bu anlamdan bakıldığında, estetik ilişkilerin özgül özelliklerini açıklamaya yardım eden ve bunu geniş bir bağlam içine sokan öncüler; edebiyat bilimciler değil, materyalist diyalektiğin ya da onunla bağdaşık diğer fikirlerin takipçileri olan filozoflar ve psikologlar olmuşlardır (başta Carl Jung, Erich Fromm, Viktor Frankl, Evald İlyenkov, A. Yegorov).

Bütünsel-antropolojik yöntem, sentezinin eserlere yeni bir bakışı doğurduğu tamamıyla farklı birkaç kaynağa sahiptir. Ve zaten çağdaş edebiyat kuramlarının en güncel ve geleceğe dönük yönelimlerinden biri olarak edebiyat

biliminin temeli, birçok yönden Pospelov ve onun takipçileri tarafından çalışılmış yönetime dayanmaktadır.

Moskova Devlet Üniversitesi Edebiyat Kuramları Bölümü'nde düzenli olarak uluslararası *Pospelov okumaları* düzenlenmektedir. Çağdaş edebiyat bilimi yönelimlerinin ve okullarının temelini atan birkaç edebiyat bilimciden birinin ismiyle ya da fikirleriyle bağlantılı konular hakkında bildirileriyle, farklı ülkelerden katılımcılar söz almaktadırlar.

Günümüz bilim ve kültür dünyası için büyük bilim insanı-edebiyat bilimci Gennadiy Nikolayeviç Pospelov'un *sembol* bir kişilik oluşunun başlıca nedeni tam da budur.

KAYNAKÇA

1. Aristotel (1983). *Poetika*. Soç.: v 4t. Moskva: AN SSSR
2. Bahtin M. M. (1972). *Poetika Dostoyevskogo*. Moskva: Hud.lit.
3. Bahtin M. M. (1986). *Problema teksta v lingvistike, filologii i drugih gumanitarnih naukah. Opit filosovskogo analiza. Estetika slovesnogo tvorçestva*. Moskva: İskusstvo.
4. Bahtin M. M. *Problema soderjaniya, materiyala i formi v slovesnom hudojestvennom tvorçestve*. M. M. Bahtin (1986). *Literaturno-kritičeskiye stati*. Moskva: Hudojestvennaya literatura.
5. Buşmin A. S. (1980). *Nauka o literature: Problemi. Sujdeniya. Spori*. Moskva: Sovremennik.
6. *Filosofiya kulturi. Stanovleniye i razvitiye* (1998). Pod redaktsiyey M. S. Kagana, Yu. V. Perova i dr. SPB.: İzdatelstvo 'Lan'.
7. Gartmann N. (1958). *Estetika*. Moskva.
8. Gegel G. V. F. (1968-1971). *Estetika*. Moskva: İskusstvo.
9. Girşman M. M. (1991). *Literaturnoye proizvedeniye: Teoriya i praktika analiza*. Moskva: Vişşayaşkola.
10. İngarden R. (1962). *İssledovaniya po estetike*. Moskva: İzd. inostr. lit-rı.
11. *Jivaya mısl. K 100-letiyu so dnya rojdeniya G. N. Pospelova*. (1999). Moskva: İzdatelstvo MGU.
12. Nikolayev P. A., Kurilov A. S., Grişunin A. L. (1980). *İstoriya russkogo literaturovedeniya: Uçebnoye posobiye*. Moskva: Vişşayaşkola.
13. Pospelov G. N. (1970). *Problemi literaturnogo stilya*. Moskva: İzd. Mosk. un-ta.
14. Pospelov G. N. (1978). *Teoriya literaturı (Uçebnik dlya filol. spets. un-tov)*. Moskva: Vişşayaşkola.
15. Pospelov G. N. (1983). *Tselostno-sistemnoye ponimaniye literaturnih proizvedeniy*. G. N. Pospelov. *Voprosı metodologii i poetiki*. SP. st. M.: MGU.
16. Saparov M. A. (1979). *Termini i metaforı (diskussionniye problemi literaturovedçeskoj terminologii)*. Russkaya literatura. İstorika-literaturnıy jurnal. L.: Nauka.
17. Schiller F. (1957). *Pisma ob estetiçeskom vospitanii çeloveka (pisma 15-20)*. Sobr. soç. Moskva.
18. Timofeyev L. İ, Pospelov G. N. (2003). *Ustniye memuarı*. Moskva: MGU.
19. Tyupa V. İ. (1987). *Hudojestvennost literaturnogo proizvedeniya: Voprosı tipologii*. Krasnoyarsk: İzd. Krasnoya. un-ta.
20. Vinogradov İ. A. (1972). *Voprosı marksistskoy poetiki: Glavi iz knigi. İ. A. Vinogradov. Voprosı marksistskoy poetiki*. Moskva: Sovetskiy pisatel.

Dmitri Sergeyeviç Lihaçev (1906-1999)

İLİMLE HAYATA TUTUNAN D. S. LİHAÇEV

Gülbanu AKCAN*

Kendi ülkemi ne kadar da sıra dışı bir dönemde 'ziyaret ettim'.

Felakete sürükleyen tüm yıllarını yakaladım...

D. S. Lihaçev

ÖZET

Ünlü Rus bilim insanı Dmitri Sergeyeviç Lihaçev, hayatının büyük bölümünü zorluklar içinde sürdürür ve buna rağmen yılmadan, hayata küsmeyen zor koşullar karşısında mücadele verir. Çarlık Rusya'nın yıkılışı, 1917 Ekim Devrimi, Sovyet hükümetinin kuruluşu, İkinci Dünya Savaşı gibi Rusya tarihinde yaşanmış kritik ve kargaşa dönemlerine yakından tanık olan Lihaçev, bu tür olayları kaderin ona sunmuş olduğu bir hediye olarak kabul etmiştir. Kaderin bu hediyeleri de Lihaçev'in maneviyatına büyük katkı sağlayarak dimdik ayakta kalabilmeyi ve hayata tutunmayı öğretmiştir. Rusya'da dönem dönem gerçekleşen kargaşalara, savaşa ve açlığa rağmen Lihaçev ilmi faaliyetlerini sürdürmeyi başarmıştır. Lihaçev'in her durumdan ders çıkarmasını bilmesi, olumsuz şartlar içinde bile iyi bir gözlemci olması, ilim ve çeşitli konulara merak sarması, kariyerinde ve kişisel hayatında onu zirveye ulaştırmıştır. Makalemizin amacı bilim insanı Lihaçev'in hayata bakış açısını, hayatta karşılaştığı zorluklara karşı verdiği mücadeleyi, bu mücadelede manevi zenginliği ve ilim sayesinde ayakta kalabildiğini göstermektir.

Anahtar Kelimeler: Rusya, D. S. Lihaçev, Manevi Değerler, İlim.

Dmitri Sergeyeviç Lihaçev, hayatını zor şartlar altında sürdürmüş ve birçok olumsuz durumla karşı karşıya kalmıştır. Bu zorlu şartlar, Lihaçev'i hiçbir şekilde yıldırmamış, tam tersi ona güç kazandırarak hayatına değer katmıştır. Sovyet dönemi, Stalin'in gerçekleştirdiği toplu infazlar ve tutuklamalar Lihaçev'in hayatını da değiştirmiştir. 1928 yılında Lihaçev hiçbir suçu olmadan tutuklanarak beş yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Tutukluluk süreci boyunca

* Doktora öğrencisi, Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü, gm.akcan@hotmail.com

toplama kampında çeşitli işkencelere maruz kalmış, ölümün kıyısından dönmüş, ancak onun iyi bir gözlemci ve manevi zenginliğe sahip olması, kötü şartlar karşısında dirayetle durmasını sağlamıştır. Toplama kampının kötü şartları ve yöneticilerin mahkûmlara karşı kötü muameleleri, Lihaçev'in ilmi faaliyetlerine bir engel oluşturamamıştır. Çünkü Lihaçev'e göre hiçbir koşul ilmi faaliyetlere hiçbir zaman engel olamamaktadır. Bunun yanı sıra 1941 yılı Leningrad kuşatmasında yaşanan savaş, açlık, ölüm, ısınma ve barınma ihtiyacı, kısacası insanları felakete sürükleyen koşullar altında Lihaçev çalışmalarına devam etmiştir. Lihaçev'e göre zor şartların üstesinden gelmek için, her zaman durumun iyi tarafına bakmak lazım. Manevi olarak zengin, hayata inanan ve kadere küsmeyen bir kişi olmak gerekir. Tutuklu kaldığı toplama kampı Lihaçev'e göre ikinci üniversitesidir. Bu üniversitede çeşitli ve faydalı meslekler edinmiştir. 1941 yılında tam 900 gün süren Leningrad kuşatmasında yaşanan açlık ve ölüm Lihaçev'e hayatı, tokluğu ve hatta ekmeğin bir kırıntısının bile ne kadar değerli olduğunu öğretmiştir.

Lihaçev, XX. yüzyılın en önemli isimlerinden biridir. Geniş bir yelpazeye sahip olan bilimsel faaliyetleri, Kadim Rus edebiyat tarihi, kültür ve sanatının gelişmesinde önemli katkılar sağlamıştır. Toplumun kültür değerlerini önemseyen, derinden inceleyen ve her seferinde kültürel-manevi değer taşıyan yapıtların korunmasında da çaba gösteren Lihaçev kültürü, ulusal varlığın bir manevi temeli olduğunu ve onun korunması ise ulusun manevi güvenliğini sağlayan bir çatı olduğunu savunmuştur.

1906 tarihinde Petersburg'da dünyaya gelen Lihaçev, hayatını Rusya'nın kargaşalı ve zor dönemlerinde sürdürmüştür. Lihaçev hayatı boyunca karşılaştığı zorlukları, kaderin ona sunduğu bir hediye olarak kabul etmiş ve olaylara her zaman iyi tarafından bakmaya çalışmıştır. Lihaçev, *Hatırlıyorum* (Ya vspominayu) adlı biyografik eserinde bununla ilgili şu ifadeyi kullanır: “Kaderden çok hediye almışumdur: bir düşünün ki iki devrim, üç savaş, bir kuşatma, Solovki toplama kampı ve diğer birçok olumsuz durumla karşı karşıya kaldım.” (Lihaçev, 1991: 4). Tüm zor şartlarda yılmadan mücadele eden Lihaçev, hayatta dimdik ayakta durabilmesini öğreten unsurun ahlâk ve ülkesine karşı sevgisi olduğunu her zaman dile getirmiştir.

Orta seviyeli bir ailede büyüyen Lihaçev, çocukluk dönemini, maddi sıkıntılar nedeniyle yazları Rusya'nın Kuokkala (şimdiki Repino) ilçesinde, kışları ise Petersburg'da geçirmiştir. Babası Sergey Mihayloviç Lihaçev telekomünikasyon mühendisidir, annesi-Vera Semyonovna ise tüccar bir aileden gelmektedir. Annesinin ve babasının verdiği eğitim ve yetiştirme tarzı Lihaçev'in kişiliğinin şekillenmesinde büyük etki bırakmıştır. Lihaçev, ebeveynlerin çocuklara karşı tutum tarz ve davranışları temel eğitimin ve kişi karakterinin şekillendirilmesinde en önemli unsur olduğunu söylemektedir. “Ebeveynler, çocuklarına karşı davranışlarında her zaman dikkatli olması

gerekmektedir; çünkü bütün bunlar ömür boyu hatırlanacak ve gelecek nesillere aktarılacaktır” (Lihaçev, 1991: 56). Lihaçev, babasının evcimen olduğunu ve mutfağı sevdiğini söyler. Çocukluğunu annesiyle birlikte şarkı söyleyerek ve şiir ezberleyerek geçirir. Lihaçev bütün bu sıcak anılarını daima gülümseyerek hatırladığını ifade eder.

1914 yılında *İyilikseverler Topluluğu Okulu*'nda (Gimnaziya çelovekolyubivogo obşçestva) eğitim alır. 1915'te ise *K. İ. May Teknik Okulu*'na (Gimnaziya i realnoe uçilişçe K. İ. May) geçiş yaptırmıştır. Bu okul Lihaçev'e göre hayata bakış açısının gelişmesinde büyük etki bırakmıştır. Öğretmenlerinin eğitime ciddi şekilde yaklaşmaları; kütüphane memurlarının her öğrencinin ilgi alanlarına göre kitap öneri ve tavsiyelerde bulunmaları; hatta nöbetçi memurların kibar davranma konusunda dikkatli olmaları öğrenciler için çok önemlidir. Lihaçev, 1917 yılında babasının tayini sebebiyle eğitimine *Lentovskiy Okulu*'nda devam eder. Bu okul ona kitap okuma sevgisini öğretmiştir. Öğretmenlerin her öğrencinin yorumlarını dikkate almaları, öğrencilerin kendi aralarında kitaplar üzerinde tartışmaları Lihaçev'in edebiyatla tanışmasına ve felsefeye merak sarmasına vesile olmuştur.

1921 yılında okulun düzenlenmiş olduğu Rusya içinde iki haftalık bir gezi, Lihaçev'in Rusya'yı daha yakından tanımasına vesile olmuş, aynı zamanda folklor, tarih, mimari gibi alanların incelenmesine merak uyandırmıştır. Lihaçev'e göre bu tür okul gezileri sık olarak yapılmalıdır. Bu geziler hem öğrencilerin topraklarını tanıyıp sevmelerine, hem de öğretmen öğrenci ilişkilerinde iyi bağlar kurulmasına yardımcı olmaktadır. Çeşitli okullarda eğitim alan Lihaçev, manevi olarak çok iyi özellikler kazandığını dile getirmektedir. Oysa 1918-1920 yılları arası Rusya'da özellikle Petersburg'da büyük açlık yaşanmaktadır. Buna rağmen, Rusya'daki eğitim müesseseleri öğrencilerin manevi hazinelerini geliştirmeye devam etmiştir. Çünkü manevi değer, her türlü zorlu koşulu yılmadan atlatılmayı öğretmektedir.

Bu yıllarda Petersburg'da süren açlık Lihaçev'e çok şey öğretmiştir. Zor şartlarda yaşamayı sürdüren Lihaçev ailesi, soğuk ve elektriksiz geçen dönemlerde, evin içinde halılardan yapılmış çadırda uyumakta, çaydanlığın sıcaklığı ve mobilyaların yakılmasıyla ısınmaktadırlar. Yiyecek erzakın tek kaynağı köylerdir. Trenlere binip köylerin yolunu tutan insanlar ellerinde bulunan mücevher, gümüş yemek takımları, çamaşır vb. eşyalarını un, irmik, süt gibi gıdalarla takas etmişlerdir (Lihaçev, 1996). Halk beklentiler ve zor koşullar içinde yaşamasına rağmen, ülkede kültürel faaliyetler sürmeye devam etmiştir. Örneğin, açık konferanslar yapılmakta, asker ve denizciler için dans geceleri düzenlenmektedir. Lihaçev açlığını kitap okuyarak veya açık konferanslara katılarak bastırmaktadır. Bu açlığa karşı savaşımın neticesinde kazandığı tecrübeler ve yöntemler Lihaçev'e, 1941-1944 yıllar arasında yaşanacak olan Leningrad kuşatmasında ayakta kalabilmeyi öğretmiştir.

1923 yılında Lihaçev, Leningrad Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, Etnoloji-Dilbilim Bölümü'nü kazanır. Bu bölüm filoloji bilimleriyle uğraşmaktadır. Ayrıca etnoloji-dilbilim bölümü kendi içinde Romen-Germen ve Slav-Rus şubeleri olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Lihaçev da bu iki şubede aynı anda eğitim görmeye başlar. Bu dönem üniversitelerde özel konular içeren dersler mevcuttur. Örneğin, Rus edebiyat araştırmacısı V. L. Komaroviç haftada iki kez akşam 18.00-00.00 saatleri arasında, Dostoyevski ile ilgili dersini vermektedir. Lihaçev, bu tür dersleri yakından takip ederek bilgi hazinesini geliştirir. XIX. yüzyıl İngiliz şiir dersini V. M. Jirmunski'den, Shakespeare üzerine dersi V. K. Müller'den, Germen dillerine giriş dersini V. A. Brim'den, Slav tarih, edebiyat ve dillerini inceleyen bilimler dersini N. S. Derjavin'den, Anglosakson ve İngilizce derslerini S. K. Boyanus'tan, kadim Fransızca dersini A. A. Smirnov'dan, felsefe ve mantık derslerini A. İ. Vvedenskiy'den, psikoloji dersini Basov'dan, kilise Slav dersini S. P. Obnorskiy'den, çağdaş Rus dili dersini L. P. Yakubinski'den almıştır. Derslerden arta kalan zamanını ise Filarmoni senfoni orkestrası konserlerine katılarak değerlendirmektedir.

Bu tür değerli ve kıymetli bilim adamlarından ders alan Lihaçev sadece bilim açısından değil kişilik olarak da çok etkilenmiştir. Örneğin Jirmunski'den aldığı XIX. yüzyıl İngiliz şiiri dersinde G. Byron, W. Wordsworth gibi şairlerin şiirlerini, biyografî, tarihi-edebî, felsefî gibi yönlerden incelemeyi öğretmiştir. V. M. Jirmunski, öğrencilerin bu yönlerini ve dil açısından zayıflığını hiçbir zaman küçümsemez. Lihaçev, Jirmunski hakkında şöyle der: *“Bizleri yetişkin, meslektaş, bir bilim adamı olarak görmekteydi. Üniversite koridorlarında karşılaştığımızda teşrifatlı muamelede bulunarak bizlere karşı “meslektaşlarım” ifadesini kullanmaktaydı. Bu tür davranışı bizleri motive etmekteydi”* (Lihaçev, 1991: 34).

Lihaçev'e, üniversite döneminde en çok katkı sağlamış olan bilim adamı L. V. Şçerba olmuştur. Şçerba'nın yavaş okuma yöntemi Lihaçev'e göre, onu zirveye ulaştırmıştır. *Şçerba derslerini yavaş okuma yöntemine göre işlemektedir. Bu sebeple bir sene içinde sadece birkaç satır ya da kıta okuyabilirlerdi. Ancak bu yöntem metnin filolojik ve derin anlamlarını keşfetmeyi sağlamaktaydı* (Lihaçev, 1991: 34). Bu yöntemle öğrencileri eğitmek, onlara manevî açıdan güç kazandırmakta ve onları düşünmeye sevk etmektedir.

Her dakikanın kıymetini bilen ve her fırsattan yararlanan Lihaçev, okul tatillerini de iyi bir şekilde değerlendirir. Yaz döneminde ailesi ile birlikte kaldığı Rusya'nın Toksovo köyünde, yerli halk ile her zaman iletişim halinde bulunmakta ve bölgenin tarihi ile yakından ilgilenmektedir. 1920'lerde bu köyde İsveçliler ve Finliler otururlardı, Lihaçev onlardan duyduğu bu bölgenin eski tarihi geleneklerini yazıya dökerek kaydetmiştir. Lise döneminden beri Kadim Rusya'ya merak saran Lihaçev, üniversite yıllarında Kadim Rus

edebiyatını derinden incelemeye başlamıştır. Çünkü ona göre Kadim Rus edebiyatı bir edebi olgu olarak ve edebiyat tarihi açısından yeterince incelenmemiştir. Onun dışında da Kadim Rusya Lihaçev için Rus milli karakterinin temelidir ve bu açıdan da çok ilgisini çekmektedir (Lihaçev, 1991: 32).

1928 yılında Lihaçev biri, *XVIII-XIX yy arası Rusya'da Shakespeare* hakkında ve diğeri *Patrik Nikon Hikâyeleri* hakkında olmak üzere iki tez yazarak üniversiteden mezun olmuştur. Ancak bu tezlerini ileriki dönemlerde hiç beğenmeyecektir. Çünkü her cümlenin birbirinden bağımsız olduğunu düşünerek, yazının dilini çok basit ve çocukça bulur. Bu durumu düzeltmek isteyen Lihaçev, yazı dilini güçlendirmek ve daha iyi yazmayı öğrenmek amacıyla bir sistem geliştirir.

Bu sistem iki yöntemden ibarettir. Birinci yöntem, zengin bir dile sahip olabilmek için ilk olarak kelime hazinesini geliştirmelidir. Bunun için her zaman edebi tarzda yazılmış sanatsal veya bilimsel kitaplar okumaya başlar. A. Alpatov, A. K. Djivilegov, P. P. Muratov, N. N. Vrangel gibi bilim adamlarının kitaplarını okuyarak, gerekli gördüğü ifadeleri, kelimeleri ve cümleleri not eder. İkinci yöntem ise, her gün tıpkı okul kompozisyonları gibi, özel bir yöntem ile yazılar yazmaya çalışır. Yazma yöntemini de kendisi bulmuştur. Bulduğu bu teknik sürekli yazmaktan ibarettir. Lihaçev bunu *kalemi kâğıttan ayırmamak* olarak adlandırmıştır. Lihaçev'e göre yazı dilinin zengin kaynağı sözel dildir. Kendi iç sesini, o içindeki monoloğu yakalayarak kâğıda dökmeye çalışır. Bu yöntemler diline katkı sağlayarak değer kazandırmıştır.

Üniversiteden mezun olan Lihaçev hayat şartları ve kısıtlı iş imkânları nedeniyle ekmek parasını *Yabancı Diller Fonetik Enstitüsü Kütüphanesi*'nde çalışarak kazanır. Kütüphanenin zengin olmasına rağmen Lihaçev'e çok düşük ücret verilir. Bunun yanı sıra, 1927 yılında arkadaşlarıyla birlikte üniversite döneminde katılmış olduğu *Uzay Bilimler Akademisi* kulübüne de gitmeye devam eder. Bu kulübe Lihaçev'in üniversiteden arkadaşları da üyedir. Kulüpte her üyenin bir sorumluluğu vardır. Her üye komik, tuhaf, kendine özgü konular hazırlamalıdır. Hatta kulübün adı *komik kulüp* olarak geçer. Bu komik konulardan zamanla ciddi teoriler ortaya çıkmaya başlar. Lihaçev'in bu kulüpte hazırlamış olduğu konu ise eski yazımın aklanmasıyla ilgilidir. Ona göre 'yat' (*ятъ*) harfinin düşmesi kabul edilmezdir. Lihaçev'e göre: "*Biz bisikleti sürmeyi maksimum bir haftada öğreniyoruz, ancak ömür boyu sürmeyi unutmuyoruz. 'yat' (ятъ) harfinin nerede yazıldığını bilmek ve öğrenmek zor değildir, ayrıca da bu harf okumayı kolaylaştırır ve Rus dili tarihi ile bizi bağlamaktadır*" (Lihaçev, 1991: 57).

Lihaçev kulüpte geçirdiği zamanın eğlenceli ve bilimsel açıdan da faydalı olduğunu düşünür. Bir keresinde kulübün birinci yıldönümünde, üyeler toplanır ve kutlama yaparlar. Eğlence sırasında şaka üzerine kurulu ancak sonradan

ciddiyet kazanan bir olay yaşanır. Kulüp üyesi Volodya Rakov, Detskoye Selo şehrinde bir telgraf gönderir ve telgrafa ‘Papa, Uzay Bilimleri Akademisi’ni birinci yıldönümü münasebetiyle kutlamaktadır’ yazar. Bu şaka, Sovyet hükümetinin dikkatini çeker ve gerçek zannedilir. Bu nedenle 8 Şubat 1928 tarihinde Papa ile ilişkisi oldukları gerekçesiyle, Uzay Bilimleri Akademisi’nin bütün üyeleri (Lihaçev dâhil) tutuklanarak 3 veya 5 yıl süreli hapis cezalarına çarptırılırlar.

Lihaçev 5 yıl hapis cezasına çarptırılarak, Rusya’nın kuzeybatısında, Solovetskiy adalarında bulunan, *Solovetskiy Özel Kampı’na* sürgüne gönderilir. Kamp, Lihaçev’in ifadesine göre ‘devlet içinde devlet’ gibidir. Kamp yöneticileri her zaman şu sözleri tekrar etmektedir: “Unutmayın, burası Sovyet hükümeti değil, burası Solovetskiy hükümetidir!”, “Savcı buraya adını atmamıştır!”, “Kimseye şikâyet edemezsiniz!” (Lihaçev, 1991: 60). Büyük zorbalıklar, vahşet, işkenceler ve toplu ölümlerin gerçekleştirildiği kampta Lihaçev, birçok meslek edinmiştir. Orada oduncu, yükleyici, elektrikçi, işçi, veteriner yardımcısı, demir yol tanzim memuru olarak çalışmıştır. Bu kamp Lihaçev’in kendi tabirine göre ikinci üniversitesidir.

Zor şartlar altında yaşamını sürdüren ve çeşitli işkencelere maruz kalan Lihaçev hiçbir zaman hayata küsmemiş, bu tür zorlukları hayatın hediyesi olarak kabul etmiştir. Bu durumda olmasına rağmen, insanları ve psikolojilerini derinden gözlemlemeye çalışmıştır. Hatta kampın yönetimine Lihaçev, çocuk mahkumların yetişkin suçlulardan ayrılması teklifinde bulunmuştur. Yankesiciler, madde bağımlıları ve kimsesizlerden oluşan reşit olmayan suçluları topluma kazandırabileceğinin mümkün olduğunu savunmuştur.

Lihaçev’in bu teklifini beğenen kamp yöneticisi onu kampın kriminal birimine alır. Bu birimde Lihaçev, birçok çocuğun hayatını kurtarmıştır. Geceleri orman ve bataklıklarda ölüme terk edilen çocuklara yardım eli uzatır. Bu reşit olmayan suçluların biyografilerini, karakteristik özelliklerini ve davranışlarını kaydeder. Örneğin, çocukların devamlı olarak oynadığı iskambil oyununu gözlemleyen Lihaçev, bu konu ile ilgili *Mahkûmların İskambil Oyunları. Kriminal Birimin Çalışmalarından* (Kartyojnie igrı ugolovnikov. İz rabot kriminologičeskogo kabineta) başlıklı bir makale kaleme alır ve 1930 yılında *Solovetskiy Adaları* dergisinde yayımlar.

Lihaçev yaşadığı her günün bir hediye olduğunun altını çizer. Çünkü kendisinin yerine ölüme giden kişi için onurlu yaşamaya söz vermiştir. Sovyet hükümeti kamptaki tutuklulardan 300 civarında kişinin kurşuna dizilmesi yönünde hüküm verdiğinde, Lihaçev’i da buna dâhil etmek isterler. Lihaçev o gece saklanmayı başarır, ancak yönetim onun yerine başka bir kişiyi kurşuna dizer. Saklandığı odunlar arasında Lihaçev aklından geçenleri şu şekilde dile getirmiştir: “Ben şunu anladım: her gün Tanrının hediyesidir. Ben asıl günle

yaşamalıyım ve fazladan bir gün yaşadığım için memnun olmalıyım. Her günüme şükretmeliyim” (Diçarov, 1998:136).

Lihaçev, kurşuna dizme siyasetinin insanları yıldırma için yapıldığını, 300 değil de 400 kişi civarında insanın öldürüldüğünü ve onun yerine başka birisinin canını aldıklarını öğrendiğinde, hem kendi hem de onun yerine can veren kişi için onurlu bir yaşam sürdürmeye yemin eder. Kendisi yerine ölüme giden kişiyi hiçbir zaman utandırmaması gerektiğini düşünür (Diçarov, 1998:136).

Lihaçev bu toplama kampında, hayatını anlamlandıran birçok olgu ve değer kazanmıştır. Özellikle *‘her insan bir insandır’* anlayışı Lihaçev için en önemli değerlerden biridir. Çünkü onun hayatını farklı kesimlerden tanımadığı insanlar kurtarmıştır, bunlar arasında hırsızlar da vardır, katiller de. Lihaçev’in kendisi de başkalarına karşı elinden gelen iyiliği esirgememiştir. Değişik insanlarla tanışmış olması onun maneviyatını kuvvetlendirmiş, ikili insan ilişkileri için yüksek derecede fayda sağlamıştır. Ayrıca kampta yapmış olduğu işler de hayat tecrübesini artırmış ve orası onun için gerçek bir ahlâk okulu olmuştur.

2 Şubat 1928 yılında tutuklanan Lihaçev, 1932 yılında giydiği hükmün süresinden önce beraat ederek Solovetskiy adasından Petersburg’a geri dönmüştür. Ancak altı ay boyunca iş bulamamış, çeşitli işlere başvurmasına rağmen değişik nedenlerle reddedilmiştir. En sonunda SSCB Bilimler Akademisi’nin yayın evinde düzeltici olarak çalışmaya başlamıştır. 1933 yılında *Hırsız Konuşmalarında İlk Primitif Özellikler* (Çertı pervobitnogo primitivizma vorovskoy reçi) adlı makalesini *Dil ve Düşünce* dergisinde yayımlar. Çalıştığı yayın evinde Lihaçev, müstakbel eşi Zinaida Aleksandrovna ile tanışarak evlenir. 1937-1938 yılları Sovyetler için çok zor bir süreçtir. Toplu infazların gerçekleştirildiği bu dönemde Lihaçev’in ikiz kız çocukları dünyaya gelir. 1938 yılında Lihaçev’in çalıştığı yayınevinden birçok kişi tutuklanmış ve kurşuna dizilmiştir. Aynı yıl Lihaçev işten atılmıştır. Fakat ikisi de ordinaryüs profesör olan A. S. Orlov ve V. P. Adriyanova-Perets’in aracılığıyla *SSCB Bilimler Akademisi Rus Edebiyatı Enstitüsü’ne* (Puşkin Evi) kabul edilir. Bu enstitüde V. P. Adriyanova-Perets, *Kadim Rusya’nın Kültür Tarihi* (İstoriya kulturi Drevney Rusi) adlı kitap için Lihaçev’den *XI-XIII yüzyıllarda Kadim Rus Edebiyatı* hakkında bir bölüm yazmasını istemiştir. Lihaçev bu yazı süreci ile ilgili şunu dile getirmiştir: *“Bunu yaparken çok zorlanmıştım. Yelizavet’in köyünde metni en az 10 kere el yazısıyla yazdım. Düzeltiyordum, tekrar yazıyordum, metin iyi bir şekil aldığımda ise oturup yeniden yazıyordum ve böylece yazma sürecinde öyle ya da böyle iyileşmeler ortaya çıkmaktaydı. Metni sesli ve sessiz okuyordum, parça parça ve bütünüyle; metnin mantıksal düzenini pasajlar halinde ve bir bütün olarak kontrol ediyordum.”* (Lihaçev, 1991: 38). Bu kitap bölümü ona adının duyulmasını sağlamış ve ilerideki çalışmaları için bir zemin hazırlamıştır.

SSCB Bilimler Akademisi Rus Edebiyatı Enstitüsü'nde Lihaçev ve ekibi, on ciltlik *Rus Edebiyat Tarihi'nin* yazılması işine girişirler. Baş editörlüğü yapan Lihaçev, bu ciltli kitapların yanı sıra, üniversiteler için de hazırlanan *Rus Edebiyat Tarihi ve XI. yüzyıldan XIII. yüzyıla (XIII. yüzyıl dâhil) kadar Rus Sanat Tarihi*'ni yazmıştır.

11 Haziran 1941'de, *XII. Yüzyıl Novgorod Vakayinamesi* başlıklı tezini savunur. 1937'de eşiyle birlikte Novgorod'a gittiklerinde şehri gezen ve inceleyen Lihaçev'in ilgisini Novgorod vakayinameleri çeker. Bu vakayinamelerin içerdiği olaylar gözünün önünde canlanmış ve derin duygular uyandırmıştır. Bilimsel konuların seçiminde, duyguları ve sezgileri doğrultusunda hareket etmiştir. Öğrencilerine de her zaman, kendi duygularına yakın olan ve biyografik olarak onları ilgilendiren konuları seçmeleri yönünde tavsiyelerde bulunmuştur. Tezini savunduktan iki hafta sonra İkinci Dünya Savaşı patlak verir.

1941'de Sovyet hükümetinin, '*çocukların tahliye edilmesi*' ile ilgili aldığı karardan ve çocuk tahliyelerinin zorunluluğundan dolayı Lihaçev ailesi Rusya'nın Viritse köyüne giderek saklanmaya karar verirler. Çocuklarından ayrılmaktan çok korkarlar, çünkü o dönem çocuk tahliyesi tamamen bir düzensizlik içinde yapılmaktadır. Çocukların birçoğu Novgorod'a doğru, yani Almanların geldiği yöne doğru gönderilmiştir. Çocukların aç ve ağlayarak gezdiği, hatta birçoğunun ebediyen ebeveynlerden ayrıldığı bir dönemdir (Lihaçev, 2005: 426). Lihaçev'in kendisi ise bu dönem gönüllü olarak savaşa katılmayı seçer. Ancak mide rahatsızlığından dolayı *SSCB Bilimler Akademisi Rus Edebiyatı Enstitüsü'nün* kulesinde muhaberci ve nöbetçi olarak çalışır. Buradaki görevi düşman hava kuvvetleri yaklaştığında el sireni devreye geçirmektir. Ailesi ise Viritse köyünde oturmaya devam etmiştir.

Enstitü ve Viritse köyü arasında mekik dokuyan Lihaçev'in ailesini ziyaret etmesi zor bir hal almaya başlar. 1941'de eşi kızlarıyla birlikte Lihaçev'in yanına Petersburg'a geri döner. O dönem yiyecekler kartlı sistemle verilmektedir. Dükkânlar yavaş yavaş boşalmaya ve kart sistemiyle satılan gıdalar azalmaya başlamıştır. Piyasadan konserveler, pahalı yiyecekler ortadan kaybolmuştur. Lihaçev açlığın yaklaştığını hissederek, ilk zamanlarda aldığı ekmeeklerden arta kalanları pencerenin önünde güneşte kurutup stoklamıştır. Onun dışında başka yiyecekler de stoklarlar. Lihaçev'in eşinin biraz yiyecek alabilmek için karanlık dükkânlarda oluşan kuyrukta saatlerce beklediği olmuştur. Bu durum sadece onlar için değil tüm halk için geçerlidir. Ailenin ilk hafta stoklayabildikleri yiyecekler arasında kahve, kurabiye, balık konserveleri, balık yağları, glikoz ve vitaminler, süt, irmik, tahıl, patates ve tereyağı gibi erzaklar yer alır.

8 Eylül 1941'de Alman hava kuvvetlerinin Petersburg'daki gıda maddelerinin bulunduğu Badayevski depolarını ve diğer yiyecek depolarını

bombalamasıyla durum daha da vahim bir hal almaya başlar. Her gün aynı saatte Petersburg bombalanmaya devam etmiştir. Lihaçev o anı şu şekilde anlatır: “*Gece şehir bombalandığı zaman, Geyslerovski ve Ribatskiy kavşağında bir polis öldü ve bir apartman yıkılarak barınağın önünü tıkadı. Bu sırada da patlamış su tesisatı nedeniyle bu barınakta korunmaya çalışan birçok aile boğularak can verdi*” (Lihaçev, 2005:429). Bombalar nedeniyle çok sayıda arşiv yanmıştır. Diğer köylerden Alman işgalinden kaçan köylü nüfus Petersburg’a akın etmektedir. Şehre alınmayan bu köylü nüfus yiyecek hiçbir şeyleri olmadığı için açlığın ilk kurbanları olmuştur.

Şehirde açlık ve kıtlık başladığı dönem Lihaçev eskiden çöpe attıkları her ekmek, döktükleri yemek hatta patates kabukları için bile üzüntü duyar. Daha önce eczaneden balık yağı ve vitamin aldığı zamanlarda, “*neden beşinci kez tekrar girip almadım, utanmışım*” der. Bu durum her aklına geldiğinde hep vicdan azabı çekmiştir (Lihaçev, 2005: 452). Dükkânlarda sadece sabun satılmakta; ekmek işçilere 200 gr çocuklara da 125 gr verilmektedir. Kışa doğru yakıt ve enerji stokları tükenmiştir. Soğuk yüzünden yaklaşık 200 bin kişi hayatını kaybetmiştir. Lihaçev ve eşi Zinaida Aleksandrovna 1941-1942 yıllarına ait yaşanan olayları 1957 yılında yazıya dökerler. Bu yapıt *Biz Nasıl Hayatta Kaldık* (Kak mı ostalis v jivih) adıyla 2005’te *Neva* edebiyat dergisinde yayınlanmıştır. Esere göre 1941-1942’de Petersburg’taki evler, sokaklar kısacası şehrin her köşesi açlıktan ölen insanlarla dolup taşmaktadır. Açlık insanları o dereceye getirmiştir ki, ekmek alabilmek için ölmüşlerin, tahliye edilmiş veya savaşa gitmiş kişilerin kartlarını; hatta ekmek karşılığında takas edebilecekleri eşyalarını kullanmışlardır. Kapıcılar sokakta ölmek üzere olanların ve tahliye edilenlerin kartlarını aldıkları için çok sayıda karta sahiptirler. Boşalmış dairelerden eşyalar alarak ekmekle takas ederler. Hırsızlık hızla ilerlemektedir. Özellikle aç çocuklar, ekmeklere saldırarak o an yiyip bitirirler. Çocuklar ekmeği çaldıkları an kaçmaya hiç niyetleri yoktur, bütün amaçları karşı taraf o ekmeği alana kadar yiyebildikleri kadar yemektir. Apartmanların merdivenlerinde ise diğer hırsızlar bekler ve zayıf düşenlerin kartlarını, pasaportlarını ve ekmeklerini çalarlar. Özellikle yaşlılar için zor bir dönemdir. Kartları çalındığında devlet yenisini vermez. İki gün yiyeceksiz geçirildiği zaman da ayaklar yürüyemez hale gelir. Yürüyemeyen ayak ise hayatın sonu demektir.

Genel olarak aile bireyleri hemen ölüme yakalanmamıştır. Ailede ekmek almaya gidebilen birileri varken, evde zayıf düşüp yatanlar bile hayatta kalırlar. Ancak bu ekmeğe gitmiş olan kişi bir yerlerde düşüp kalırsa ya da artık yürümeye sağlığı el vermiyorsa tüm ailenin sonu demektir (Lihaçev, 2005: 442). Çok sayıda kadın, çocuklarını besleyebilmek ve hayatta kalmalarını sağlayabilmek için kendi paylarını onlara yedirerek ölmüştür. Çocukları ise yalnız başlarına kalmıştır. Böyle ölenlerden biri de Lihaçev’in O. G. Davidoviç

adlı bir meslektaşı olmuştur. “*O her şeyini çocuğuna vermekteydi. Odasının yatağında onu ölü bulmuşlardı. Çocuğu ise yorganın altında, annesinin burnunu çekerek uyandırmaya çalışıyordu. Birkaç gün sonra ise Davidoviç’in odasına zengin akrabaları geldiler, ancak çocuğu değil Davidoviç’ten arda kalan yüzük ve broşlarını almak için gelmişler. Çocuk ise kreşte açlıktan öldü.*” (Lihaçev, 2005: 442-443).

Bu dönemde yamyamlık da yayılmaya başlamıştır. Sokaktaki cesetlerin yumuşak bölgeleri kesilmekteydi. Yamyamlar cesetleri soyarak kemiklerine kadar kesiyorlardı. Lihaçev yamyamlık hakkında şunu demiştir: “*Yamyamlığı kınamamak gerekir. Büyük çoğunluğu bunu bilinçli olarak yapmıyordu. Cesedi kesenler nadir olarak yiyebiliyorlardı. Bu eti kandırarak ya satıyor, ya da bu etle kendi yakınlarını hayatta tutabilmek için onları besliyorlardı. Yemekte önemli olan proteinlerdir. Ancak bu proteinleri bulmak çok zordur. Çocuk ölürken, bilinmeli ki onu sadece et kurtarabilir, eti cesetten de kesebilirsin...*” (Lihaçev, 2005: 443).

Ne elektrik, ne su, ne gazete, ne telefon, ne de radyo vardı bu dönem. Ancak insanlar arasında yine de bir iletişim mevcuttu. İnsanlar, Leningrad’ı kurtarmaya gelecek olan Kulik¹⁴⁷ adlı bir generali bekliyorlardı. Bir umutla ‘Kulik geliyor’ diye tekrarlayıp duruyorlardı (Lihaçev, 2005: 443). Kitle iletişim araçlarının olmamasına rağmen Sovyet hükümeti halkı ‘izlemekten’ geri kalmaz. Bilimler Akademisi’nde Lihaçev ile birlikte çalışan çok sayıda kişi tutuklanır. Tutuklananlar arasında B. İ. Koplın, A. İ. Nikifirov ve V. M. Jirmunski gibi isimler vardır. Edebiyat tarihçisi B. İ. Koplın tutuklanarak cezaevinde ölmüştür. Eşi, ünlü Rus filolog ve dilbilimci A. A. Şahmatov’un kızı, S. A. Şahmatova ve çocuğu evde açlıktan ölmüştür. Nikifirov ve Jirmunski serbest bırakılmıştır. Ancak Nikifirov uzun sürmeden açlık nedeniyle evinde hayatını kaybetmiştir.

Halk su ihtiyacını Neva nehrinden sağlamaktadır. Kışın çocuk kızaklarını kullanarak leğenler ve kovalarla su taşırlar. Eksi otuz derecedeki bir havada, Neva nehrinden su almak çok zor bir iştir. İnsanlar kaygan buza tutunarak dört ayak üzerinde su almaya çabalarlar. Enerjilerinin yok olmasına neden olan açlık ise insanların bu çabalarını daha da zorlaştırmaktadır. Ayrıca bu suları eve kadar taşımak da kolay bir iş değildir. Yarı yolda kızaklar devrilmektedir, ya da bu suları taşıyan insan zayıf düşmektedir. Düşeni kimse yerden kaldırmaz çünkü diğer insanların da gücü yoktur.

Lihaçev, bu dönem onu ve ailesini kurtaran eşi Zinaida Aleksandrovna’ya minnettarlığını sunar. Soğuk hava ve açlığa rağmen dükkân sıralarında bekler, Neva nehrinden su taşır. Lihaçev eşinin bu tür işlerle uğraşarak ailesinin

¹⁴⁷ Bu kelimenin Türkçe karşılığı *su çulluğu*’dur. ‘Kulik’, Rus halk masallarından biridir. Bu masalda Kulik bol yiyecek veren bir masa örtüsüne, altın saçan ata ve sahibini koruyan bir maşaya sahiptir.

hayatını kurtarmakta büyük payı olduğunu ifade eder. Lihaçev ailesinin yanında ayrıca çocukların dadısı Tamara ve Lihaçev'in babası da kalmaktadır. Bu dönemlere ait günlerini Lihaçev şu şekilde anlatmaktadır: *"Günümüzü daha çok yatakta geçirmeye bakıyorduk. Üzerimizi sıcak tutan ne varsa onlarla örtüyorduk. Evimizin pencerelerinin camları sağlam idi. Camların bazıları kontrplakla kaplıydı ve çapraz olarak bandajla yapıştırılmıştı. Buna rağmen gündüzleri yine de aydınlıktı. Akşam 6'da yataklarımıza giriyorduk. Mum altında kitap okumaya bakıyorduk. Uyumak çok zordu. Soğuk artık içimize işlemişti. Vücut çok az ısı üretmekteydi. Aslında soğuk açlıktan daha felaketti. Bedenimizi tırmalamaktaydı, sanki içimizi gıdıklıyordu. Bu gıdıklama tüm vücuda yayılarak bizi bir o yana bir bu yana yuvarlıyordu. Sadece yemek düşünülüyordu. Bu konuda düşünceler ise bunun gibi anlamsızdı: Daha önce bilmiş olsaydım açlık geleceğini! Ne vardı ki sanki daha fazla konserve, un, şeker, salam stoklasaymışım!"* (Lihaçev, 2005: 451-452)

Erzakların dışında bu dönem ayrıca ahşap tutkallar ve vernikler dâhil tüketilmektedir. Lihaçev eşi ile birlikte yiyecek stoklarının onları daha ne kadar hayatta tutacağını saymaktadır. Eğer günde şu kadar ahşap tutkalı tüketsek bizi şu güne kadar idare eder gibi hesaplamalar yapmaktadırlar. Bu tür hesaplamaların ardından hemen kendilerini suçlamaya başlarlar: *"Niye o zaman kendi porsiyonumu bitirmemişim? Şimdi o işimize çok yarardı! Neden Temmuz'da daha çok kurabiye almamışım? Ben açlık geleceğini biliyordum ki neden ezzaneye Zinaida'yı balık yağı için göndermedim?"* (Lihaçev, 2005: 452). Bu tür, beyinlerini kemiren, sonu gelmeyen sorular ve suçlamalar bitmek tükenmek bilmez.

Lihaçev ailesi, o açlık ve soğuğa rağmen kitap okur ve şiirler ezberlerler. Çocukları o dönem dört yaşlarındadır ve Lihaçev onların her şeyin farkında olduklarını hatta hiç yemek sormadıklarını söylemektedir. Lihaçev sadece çocuklarının yemek masasına oturduklarında, herkese eşit şekilde yemek dağıtıldığında kıskanç gözlerle baktıklarını fark eder. Birçok kez aynı kemik kaynatılmaktadır Lihaçev'in evinde. İrmik lapasına nişasta katarak kıvamlı bir hale getirirler. Kızları ise sessiz bir şekilde oturarak annesinin yaptığı 'yemeği' izler.

Leningrad kuşatması insanları felakete doğru sürüklemiştir. Açlık ve soğuk hava şartlarının yanı sıra sürekli çıkan yangınlar da insanları perişan eder. Evlerini ısıtmaya çalışan vatandaşlar sobalarını söndürmeyi unutur ya da ayağa kalkamadıkları için bu sobalar yüzünden yangınlar çıkar. Haftalar boyunca yanan evler hiç bir şekilde söndürülemez. Her evde mutlaka zayıf düşen bireyler olur ve bu yangınlarda yanarak can verirler. Açlık bazı insanların iyi eylemler yapmalarını sağlar, bazılarını ise acımasızlığa sürükler; hatta yamyamlıktan daha kötü davranışlarda bulunmalarına sebebiyet verir. Lihaçev ailesinin ikamet ettiği adreste birçok aile ölmüştür. Ancak bazılarının çocukları

hayata tutunmuştur. Bu çocukları da kapıcılar sahiplenerek onlar adına ekmek alırlar. Ne yazık ki bu ekmekler çocuklara verilmez. Kilitli odada halsiz ve sessiz yatan çocuklar ölüme terk edilirler. Çocukların ölümünü bildirmeyen kapıcı ailesi iki ay boyunca bu çocukların adına ekmek almaya devam eder (Lihaçev, 2005: 450).

Yakınları açlıktan ölmüş olanların cesetlerini gömmeyerek, onlar adına ekmek ve yiyecek almaya devam ederler. Ölmüşlerin arkasından ağlamazlar. Hatta bazı aileler evlerindeki yaşlıların ekmek paylarını kendilerine alabilmek için ölmelerini beklerler.

Bazı insanlar bu durumda bile diğerlerine yardımını esirgemez. Bazılarını ölümden arkadaşları veya meslektaşları kurtarır. Örneğin, 1941 yılına ait bir kızın günlüğünde şunlar ifade edilmektedir: “*Annem yatağa düşmüştü. Çalıştığı ekmek fabrikasına bana bir şeyler verilmesi için benimle birlikte bir not gönderdi. Geldiğimde notu uzattım. Bana bir ekmek vererek, bluzumun altına saklamamı emrettiler*” (Zaytsev, 2014).

Açlık ve soğuğa rağmen bazı insanlar günlükler tutmuş, felsefi yapıtlar üretmiş, bilimsel yazılar yazmaya hiç ara vermemişlerdir. Açlık insan vücudunun bazı eylemleri yapmalarını durdurmasına rağmen, beyin işlevini yapmaya devam etmektedir (Lihaçev, 2005: 454). Bu tür insanlar hiç yılmadan, kendilerine karşı dirençlerini koruyarak hayata inanmışlardır. Örneğin, Rus ressamı L. T. Çupyatov ölüm döşeğinde ve aç olmasına rağmen resim yapmayı hiç bırakmamıştır. Ünlü edebiyatçı ve bilim adamı V. L. Komaroviç açlığa rağmen doktora tezini hazırlamıştır. Ölüme doğru sürüklenirken tezinin belli bölümlerini yazmıştır. Ne yazık ki eşi ve kızı Komaroviç’i bu zor dönemde ölüme terk etmiştir.

Bu tür olaylara o dönemde çok sık rastlanır. Leningrad’tan tahliye edilmek üzere olan bazı insanlar ölüm döşeğinde olan yakınları varsa bırakıp giderler. Çok sayıda kişi ölmek üzere olan çocuklarını, anne veya babalarını, dede veya ninelerini bırakırlar. Bazı aileler sadece bir çocuğunu besleyerek diğerini açlığa ve soğuğa maruz bırakır. Tren garlarında ya da buz gibi evlerde çok sayıda çocuk, yaşlı nine ve dede kaderlerine terk edilmiştir. Çünkü sağlığı el vermeyen kişileri ve çocukları beslemek bazılarına göre gereksiz görülmüştür. Terk edilenler ise sessiz bir şekilde diğer insanların ölümünü anlatan notlar ve günlükler bırakmışlardır. Hayata tutunmaya çalışanlar ölmüşlerin üzerlerini aramış, giysilerini, altınlarını çalmış ve bir çorba hazırlayabilmek için cesetlerin derilerini kesmişlerdir. (Lihaçev, 2005: 457)

Bundan böyle 1941-1944 yılları arası Leningrad’a yapılan havadan ve karadan saldırılar, Leningrad halkını hiç korkutmaz, çünkü artık tok insan yoktur. Açlıktan ölmek üzere bir insan gerçek hayatta yaşamaktadır. Üzerinde

ölüm korkusu olmayan bu insanlar, her an büyük bir alçaklık veya büyük bir fedakârlık yapabilirler (Lihaçev, 2005: 457).

1 Mart 1941 tarihinde Lihaçev babasını kaybeder. Lihaçev babasını nasıl gömeceği endişesine düşer. Tabutlar birkaç ekmek karşılığında verilmektedir. Hatta bu dönem hiç yeni tabut yapılmamakta, eskileri satılmaktadır. Yani bir tabuttan ceset çıkarılarak onun yerine başkası gömülür, sonra o da geri çıkartılarak ‘ortak’ bir çukura atılır ve böylece tabuta başkası konmuş olur. Bu işlem ile mezarcılar para ya da yiyecek kazanırlar (Lihaçev, 2005: 459). Lihaçev babasının cesedine de bu işlem uygulanacağını bilir ve bu durum onu çok korkutur. Lihaçev ve eşi Zinaida bu dönem herkesin yaptığı gibi, babasını beyaz çarşafa sarmışlar, cesedi iki kızağa koyarak Halk Evi’nin bahçesine götürmüşler. Bu Halk Evi’nin bahçesi morg işlevi görür, cenaze arabaları cesetleri buradan alarak Novoderevenskoe mezarlığına götürür.

Ölüm raporu almak daha da zordur. Çünkü bu dönem hükümetin emrine göre ölüm raporuna ‘*açlık nedeniyle öldü*’ yazmak yasaktır. Lihaçev’in babasının ölüm raporunda ölüm sebebine başka bir hastalık uydurulmuştur. Lihaçev bununla ilgili şunu der: “*Babamın ölüm raporunda değişik bir hastalık ismi yazıyordu, daha onu görmeden bir hastalık uydurmuşlar*” (Lihaçev, 2005: 460). Babasının ölümünden sonra Lihaçev, manevi olarak zayıfladığını hisseder. Babasının arkasında her zaman kendini güvenli ve koruma altında hisseden Lihaçev, hayata karşı korkuyla bakmaya başlamıştır. Babasının yaşlanmasına rağmen, onun için o zor durumlarda bile çıkış yolu bulabilen evin direğidir. Lihaçev babası hayattayken kendisini hep ikinci plana atmıştır. Babasının ölümüyle Lihaçev, ailesi ve annesi için daha çok sorumluluk taşıdığını anlamıştır. Bu dönem Lihaçev ailesinin birçok akrabası açlıktan hayatını kaybetmiştir.

Dönemin bu gergin, kargaşa ve zorluk dolu günlerine rağmen Lihaçev çalışmalarını sürdürmüştür. Bu günler için de şöyle der “*Belki de bu gergin günler sayesinde, mide rahatsızlığım hiç ortaya çıkmamıştır. Bundan dolayı da çalışma ve okumama devam edebiliyordum*” (Lihaçev, 1991: 39). Felaketlerin üst üste geldiği bu zamanda Lihaçev, *Ortaçağ Poetikası* hakkında materyaller toplamaya ve onunla ilgili yazılar yazmaya başlamıştır. Büyük kıtlığa rağmen ünlü arkeolog M. A. Tihanov ile birlikte *Kadim Rusya Şehirlerinin Savunmaları* (Oborona drevnerusskih gorodov) adlı kitabı hazırlamaya başlarlar. 1942 yılının sonbaharında bu kitap yayınlanmıştır.

1942 yılı Sovyet hükümeti Lihaçev’in Leningrad’ta oturma iznine el koyarak hemen şehri terk etmesini talep etmiştir. Bu sorunun çözülmesine dair başvarıya başvuran Lihaçev, hiçbir sonuç elde edememiştir. Başsavcı Bilimler Akademisi çalışanlarıyla birlikte Leningrad’tan tahliye edilmeyi önermiştir (Lihaçev, 1996). Lihaçev ailesi Bilimler Akademisi üyeleriyle birlikte Kazan’a tahliye edilmiştir. Tahliye sürecinin sonunda Lihaçev ve ailesi Kazan’da bir

üniversitenin toplantı salonuna yerleştirilmiştir. Yataklar ekmek karşılığında verilmektedir. Bu salon ise yaşam sürdürmek için de hiç uygun değildir (Lihaçev, 1996).

Yaklaşık bir ay sonra Lihaçev ve ailesini *Emek Sarayı'na* (Dvoretz truda) geçirirler. Bu sarayda bir odaya iki aile verilmektedir. Lihaçev'in altı kişiden oluşan ailesinin yanına dört kişilik matematikçi S. Nikolski'nin ailesini koymuşlardır. Uzun dönem midesinden rahatsız olan Lihaçev'in, bu tahliye süreçlerinde durumu daha da kötüleşmiş, yürümeye dâhi gücü kalmamıştır. Ancak buna rağmen ilmi faaliyetlerini hiç aksatmadan üniversite kütüphanesinde sabahtan akşama kadar yürütmektedir (Lihaçev, 1996). Bu süreçte Lihaçev, ancak 1947'de yayınlanan, *Rus Vakayinameler ve Kültürel-Tarihi Önemi* (Russkiye letopisi i ih kulturno-istoričeskiye znaçeniya) adlı kitabını hazırlamıştır. Onun dışında 1945'te yayınlanacak olan *Kadim Rusya'nın Milli Bilinci* (Natsionalnoye samosoznaniye drevney Rusi) ve *Büyük Novgorod* (Novgorod velikiy) adlı kitaplarının temeli hazırlamış ve birçok değerli kaynak toplamıştır.

Lihaçev daha savaş bitmeden tekrardan Leningrad'a dönmüştür. Savaşın getirdiği zorluklara rağmen ayakta kalabilmeyi başaran Lihaçev bunun ilim sayesinde olduğunu vurgulamaktadır. Açlığını ve diğer sıkıntılarını ilimle bastırmaktadır. Leningrad'a geri dönmesiyle, Leningrad Devlet Üniversitesi Tarih Bölümü'nde çalışmıştır. Ancak Lihaçev'e Leningrad Devlet Üniversitesi'nin ve Gertsen Pedagoji Enstitüsü'nün Filoloji Fakülteleri'nde çalışma yasağı getirilmiştir (Lihaçev, 1996). Nedeni şu ki, Lihaçev hakkında *'kozmpolit, anti-vatansever'* gibi bazı dedikodular yayılmıştır. Çalışmaları sert eleştirilere maruz kalmıştır. Bazılarına göre çalışmalarında çok büyük yanlışlıklar vardır, *Marksist* anlayış dışında sayılmaktadır (Sazonova, 2006).

1946 tarihinde Lihaçev 1941-1945 yılları arasındaki Anayurt Savaşı'nda özverili emeklerinden dolayı madalyaya layık görülmüştür. Aynı yıl *Rus Milli Devleti'nin Oluşma Döneminde Kadim Rusya Kültürü (XIV yüzyılın sonu-XVI yüzyılın başı)* (Kultura Rusi epohi obrazovaniya Russkogo natsionalnogo gosudarstva (konets XIV-naçalo XVI v) adlı yapıtını yayımlar. 1947 yılında, *XI-XVI yy. Vakayinamelerinin Edebi Biçim Tarihi Üzerine Denemeler* (Oçerki po istorii literaturnih form letopisaniya XI-XVI vv.) adlı doktora tezini savunmuştur.

Lihaçev'in ilmi faaliyetleri sadece Rus edebiyatı ile sınırlı değildir. Lihaçev hayatı boyunca çeşitli ilimler ile yakından ilgilenmiştir. Ayrıca çeşitli şehirlerde yer alan Rus kültürüne ait anıtlar, sokaklar, parklar, binalar ve kütüphaneler gibi her çeşitli yapıtların korunmasına dair mücadele vermiştir. Onun bu mücadelesi sayesinde çok sayıda yapıt koruma altına alınmıştır. Ancak tarihi değer taşıyan yapıtları koruma altına aldırarak kolay olmamıştır. Lihaçev her zaman tarihi değerlerin kültürel boyut taşıdığını vurgulamış ve bu kültürün

halka, Rusya'ya ait olduğunu savunmuştur. Sovyet hükümeti, şehirde değişiklikler yapılması konusunda Lihaçev'i karşısında bir engel olarak görmüş ve ona yurt dışına çıkma yasağı getirmiştir.

Lihaçev 1930'lu yıllardan bu yana hiçbir zaman başkasının kurşuna dizilme kararına oy vermemiştir. 1937-1938 yıllarında SSCB Bilimler Akademisi'nin yaynevinde çalışırken, Stalin tarafından *tutuklu kişilerin kurşuna dizilmesi* kararına dair yürütülmüş olan toplu oylama sisteminde de hiç oy vermemiştir. Bir gerekçe düşünerek ya da sağlık nedenleri ile oylamalarda yer almamıştır. Daha ileriki dönemlerde, Sovyet hükümeti Lihaçev'e, 1980 yılında tutuklanan ünlü Rus fizikçi ve bilim adamı A. D. Saharov'a karşı suçlama dilekçesini imzalamasını istemiştir. Buna karşılık Sovyet hükümeti, Lihaçev'e olan bakışının iyi anlamda değişeceğini söylemiş ve yurt dışına çıkışının sağlanacağı ifade edilmiştir. Ancak Lihaçev'in bu teklifi reddetmesiyle, aynı gün ikamet ettiği apartmanın merdivenlerinde saldırıya uğramıştır.

Sovyet hükümeti Lihaçev'in bazı düşüncelerine karşı olmasına rağmen, o dönemin insanıdır. Örneğin, Avrasya halklarının tarihini araştıran büyük alim L. N. Gumilev'in eserleri Sovyetler Birliği döneminde geri plana itilmeye çalışılmış ve hep eleştiri odağı olmuştur. Gumilev'in *Kadim Rusya ve Büyük Bozkır* (Drevnyaya Rus i Velikaya step) adlı eseri de Lihaçev'in eleştiri odağındadır. Ayrıca Lihaçev ve Gumilev arasında, Rus tarihi ve kültürü ile ilgili fikir ayrılıkları mevcuttur. Gumilev'e göre Rus devletinin ve kültürünün oluşumunda büyük etki Doğu'ya (Moğol ve Altın Ordu'ya) işaret etmektedir. Ancak Lihaçev'e göre Rus tarihinin ve kültürünün oluşmasında en büyük etken Batı'dır (Lihaçev, 2015: 40).

Hayatında o kadar zorluk ve mücadale görmesine rağmen Lihaçev, çalışmalarını sürdürmeye devam etmiştir. Bu tür engellerden kurtulabilmenin tek çaresinin bilime sarılmak olduğu kanaatine varmıştır. Karşılaştığı her durumda yıkılmamasını sağlayan şey, iyi bir gözlemci ve dayanıklı bir kişi olmasıdır. Düşüğü her durumda şükretmeyi bilen hatta bu durumlardan yararlanarak bilime çevirmeyi bilen biridir.

1946 yılından itibaren doçent olarak görev yaptığı Leningrad Devlet Üniversitesi'nde 1951-1953 yılları arası profesör unvanıyla çalışır. 1953 yılında SSCB Bilimler Akademisi'nin yedek üyesidir. 1970 yılından itibaren ise SSCB Bilimler Akademisi'nin asil üyesi olmuştur. Lihaçev, yurt dışından bazı ülkelerin Bilimler Akademileri'nin de yedek üyesidir. Örneğin: Bulgaristan (1963), Sırbistan Sanat ve Bilimler Akademisi (1971), Macaristan (1973), Avusturya (1968), İngiltere, İtalya (1986). Ayrıca, Oxford (1967), Edinburgh (1971), Sofya (1988) gibi birçok yabancı üniversitenin fahri doktorudur. 1954 yılı Rus Edebiyat Enstitüsü'nde Kadim Rus Edebiyatı Bölüm başkanı olarak çalışmayı sürdürmüştür.

Lihaçev'in yaklaşık 600'e varan ilmi çalışması mevcuttur. Bunlar sadece Kadim Rus edebiyat tarihine ve yazınbilimine ait değildir. Bunlar arasında Rus kültür tarihine, sanatına, ahlâkına ve diline ait çalışmaları görmek mümkündür. Lihaçev'in en önemli ve kapsamlı *Kadim Rusya Edebiyatı'nda İnsan* (Çelovek v literature Drevney Rusi), *Metindilbilim. X-XVII yy. Rus Edebiyatı Örneği* (Tekstologiya. Na materiyale russkoy literaturı X-XVII vv), *Kadim Rusya Edebiyatı'nın Şiir Sanatı* (Poetika drevnerusskoy literaturı) adlı üç çalışması, Lihaçev'in başka yenilikler ve konular ortaya çıkarmasını sağlamış ve onun sanatsal düşüncelerine yön vermiştir (Sazonova, 2006).

Manevi ve ahlâki kültürü çok önemseyen Lihaçev, gençlerin yetiştirilmesinde bunların önemli olduğunu vurgular. İnsanlığın hep birlikte kültüre sahip çıkmasının gerekliliği konusunu, doğru nesil yetiştirmenin temelinde bulunan sorumluluk hissiyatının önemini Lihaçev, *İçimizde Dünya Vatandaşı Yetiştirmek* (Vospitat v sebe grajdanina mira) adlı çalışmasında sunmaktadır. Bunun yanı sıra Lihaçev bu konularla ilgili *İyilik üzerine mektuplar* (Pisma o dobrom) adlı yapıtında değinmektedir. Genç nesillere hayatın anlamını gösterebilmek ve birer aydın olarak yetişmeleri için yapıtlarında her zaman doğru yöntemi bulmayı başarmıştır. Okuyucularla arasında doğru iletişim kurmak, onları ürkütmemek ve korkutmamak en önemli amaçlarından biridir. Örneğin, *İyilik üzerine mektuplar* adlı yapıtında kariyer planlama, eğitim, konuşma ve yazma usulleri, kişisel kütüphane zenginliği, tarihi hafıza ve teknolojinin esiri olmamak gibi konulara değinmiştir.

XX. yüzyılda yaşanan tarihi olayların insanlığı felakete sürüklemesi sonucunda bencilliğin doğmasıyla kişilerin sorumluluğunu yok ettiğini vurgular. İnsanoğluna sadece kendi yaşamını nasıl idame ettireceğine dair bencil düşüncelerin hükmettiğini söyler. Oysa insanoğlu Lihaçev'e göre birlik içinde olmalıdır. Bu birlik de ona göre kültür aracılığıyla sağlanabilecektir. İnsanoğlu, toplumlar tarafından biriken ve asırlar boyunca süregelen kültürel değerlerin, müzelere ve ayrı ayrı ülkelere değil, tüm insanlığa ait olduğunu anlamalıdır (Lihaçev, 1991: 69). İnsanlar, kültürde bir birlik sağlamalıdır. *"Bizler İnkâ kültürü hakkında da, Afrika halklarının kültürü hakkında da düşünmeliyiz. Onejski gölündeki Kiji Adası'nı, Sibiryadaki Tomsk'u, Türkiye'deki Ankara'yı ve Kamboçya'daki Angkor'u düşünmeliyiz. Buradaki her tarihi mekân ne Türkiye, ne Sovyet, ne de Kamboçya devletine aittir, onlar insanlığın servetidir. Tüm toplumlar bu hususta sorumluluk taşır. Kanımca kültür enternasyonalî oluşması gerekmektedir"* (Lihaçev, 1991: 69).

Lihaçev'e göre, günümüzde tehlike saçan ırkçılığa karşı mücadele için *'İnsanlığın Vicdan Tarihi'* oluşturulmalıdır. Bu tarihi, ülkelerin vicdanlı, geniş yelpaze aklına sahip insanları üstlenmelidir. Bu yapıt, medeniyetteki tüm iyiliklerle birlikte din, sanat, tarih, bilim ve edebiyatı da kapsamalıdır. Lihaçev'e göre, özellikle folklor dilinde ve küçük toplumların korunmasında

vicdanın kendini nasıl ifade etmesi gerektiği sorusu cevaplanmalıdır. Çünkü insanlığın diğer sorunu da bazı milletlerin diğer küçük ulusların tarihi hafızalarını, dillerini, folklorunu, gelenek ve âdetlerini yok etmesidir. Toplumlar ülkelerinde var olan değerleri korumayı, sevmeyi bilirse her zaman huzurlu ve barış içinde yaşamlarını sürdürürler ve diğer ülkeler ilişkileri arasında dostluklarını sağlayabilirler (Lihaçev, 1991: 70). Böylece her toplum veya birey kendi içinde bir dünya vatandaşı yetiştirmelidir.

Manevi değerlere çok önem veren Lihaçev dilin korunması hakkında, ünlü gazeteci Urmas Ott (1990) ile görüşmesinde, şu ifadeleri kullanmıştır: *“Kişiler kendi dillerine iyi bakmalıdır. Diline iyi ve sıkı olarak bakmadığın takdirde, dilinin unutulmasına veya bozulmasına yol açabilirsin. Dilin bozulması, manevi değerlerin zayıflamasına neden olarak, hayatı fakirleştirmektedir. Bu, hayata anlam katan veya insanın değerlerini yansıtan kelimelerin kaybolmasına yol açan en büyük sebeplerden biridir. Rus dilinde günlük kullanımdan çok sayıda kelime, temel anlamıyla birlikte yok olmuştur. Mesela: Naziklik, nezaket anlamında kullanılan Rusça ‘любезность’ (lyubeznost) gibi; merhamet, acıma anlamlarına gelen ‘милосердие’ (miloserdiye) gibi kelimeler kullanımda rastlanmamaktadır.”* Lihaçev’e göre bunun sebebi bu kelimelerin temelinde yatan anlamların günümüzde artık bir değer taşımadığıdır. Anlam kaybı da kelimelerin yok olmasına neden olabilmektedir (Nostalgiya, Dmitri Sergeeyeviç Lihaçev İntervyu Urmasu Ottu: 1990).

Lihaçev XX. yüzyılın teknolojik gelişmesi konusunda da fikirlerini bildirmiştir. Lihaçev teknolojiye karşı değildir, ancak teknolojiyi insanlar değil, teknoloji insanları hükmü altına alınmış bulunmaktadır. Bu durumun insanlık için ciddi sorunlara yol açtığını dile getirmektedir. Bununla ilgili şunu ifade eder: *“Her insan ve her toplum çok büyük birikimiyle doldurulmuş bir beyine sahiptir. Bundan kesinlikle eminim ki, yeryüzündeki her birey doğru yetiştirildiği takdirde 3 Oxford Üniversitesi bitirebilme kapasitesindedir. Ancak kişi bitirmiyor. Çünkü teknoloji manevi hayatı bir kenara itmektir. Teknoloji, hayatın gelişmesi ve bunun için harcanan büyük akıl enerjisi manevi hayatın yok olmasını sağlamaktadır. Bu sebeple insan değil yalnızca insan çevresinde bir makine gelişmektedir”* (Nostalgiya, Dmitri Sergeeyeviç Lihaçev İntervyu Urmasu Ottu: 1990). Örneğin, Lihaçev’e göre televizyon, kitabı manevi hayatımızdan çıkarmaya çalışmaktadır. Peki, neden böyle olmaktadır? Televizyonun konforu, acele etmeden bir şeyler seyretmeyi, belli süreliğine tüm endişeleri unutturmayı sağlamaktadır. Oysa insanın tüm endişelerini uzaklaştıran ve dertlerine çözüm bulan, televizyon programlarından daha önemli kitaplar vardır. Ne yazık ki, birçoğumuz bunun bilincine değiliz.

Lihaçev bu ifadelerin yanı sıra şunu da dile getirmiştir: *“Teknoloji manevi hayatı yutmaktadır. Bu durum ile bütün dünya karşı karşıyadır. İnsanlığın sahip olduğu bütün manevi değerlerini ve manevi hazineleri korumak gerekir. Ben*

ilerlemeye inanmıyorum. Evet, ülkemizde bir ilerleme var ancak bu ilerleme teknoloji alanındadır. Bizde kültürel ve manevi hayatta devasa bir gerileme vardır. Medeniyet geliştirmekte kültür ise gelişmemektedir. Manevi hayatın olmaması da korkunç bir şiddetliğe yol açmaktadır. İnsanlık agresifliğinin içinde yaşamlarını sürdürmekte ve saldırgan bir hal almaktadır” (Lihaçev İntervyu Urması Ottu: 1990).

Lihaçev her zaman saldırganlığa ve şiddete karşı durmuştur. Bu tür sıkıntıların yaşanmaması için her zaman bir çözüm arayışı içinde olmuştur. Bir çözümlerinden biri de kişinin doğru yetiştirilmesi olduğunu vurgulamaktadır. Doğru, dürüst, ahlâklı, vicdanlı kısacası gerçek bir insanın yetiştirilmesi konularını Lihaçev *İyilik üzerine mektuplar* adlı yapıtında ele almıştır. Lihaçev’e göre her insan her yerde iyi bir eğitim alabilir, ancak kişinin iyi yetiştirilmesi çok önemlidir. İyi yetiştirilmiş kişi kendi dışında başkalarını da hesaba katan, kendinden büyüklere ve küçüklere sosyal statüleri farklı durumlarda olmalarına rağmen saygı duyan bir bireydir.

Genç nesillerin yetiştirilmesi konusunda Lihaçev, gençleri olumsuz etkilerden uzaklaştırmak gerektiğini söyler. Küçük yaştan itibaren doğru yetiştirilmesi, kişiyi kuvvetli iradeye sahip kılar. Bu irade kuvveti, kişinin kötü etkenlerden uzak durmasını sağlar. Kişi zamanını boşa harcamamalıdır. Her boşa harcanmış zaman, entelektüel gelişmesine katkıda bulunamaması demektir. İnsan okumayı hep sevmeli, kişisel kütüphanesi zengin olmalıdır. Ancak her önüne gelen popüler kitaba saldırmamalıdır. Eğer ki kişi sadece saygınlık için kitap alıyorsa ve okumuyorsa bu çabası boşunadır. Edebi eserleri okumayı daha çok tercih etmelidir. *Tarihi, insanlık geçmişini seviniz, gezi yazılarını okumayı da tercih ediniz ve geziniz, sanat ve tarihi hakkında okuyunuz, müzelere gitmeyi de eksik etmeyiniz, kısacası manevi zenginliğe sahip olunuz* (Lihaçev, 2006: 79-80) gibi önerilerde bulunur.

Lihaçev’e göre içtenlikle yapılmış tüm şeyler ruhun ihtiyacıdır ve bu manevi kültürün ta kendisidir. İnsan ne kadar manevi kültür ile çevrili ise o kadar mutludur. Bu onun hayatını anlamlandırarak yaşamasını daha da güzel kılar. Lihaçev’e göre gençliğimizi eğitim ve öğrenme ile korumalıyız. Bir insanın algılaması ancak gençlik çağında kuvvetli olur. Bütün ünlü bilim insanları hayatlarını son anlarına kadar okumak ve öğrenmekle geçmiştir. Çünkü okumadan hayatın anlamı boşluğa düşer. Bu durum tabii olarak maneviyatsızlığa yol açmakta ve neticesinde insan hiçbir şey istemeyen, boş, sevmeyi bilmeyen bir makineye dönüşmektedir (Lihaçev 2006: 85).

Lihaçev hayatın onurlu yaşanması taraftarıdır. İnsan doğar ve ardında bir iz bırakır. Lihaçev’e göre insan bu hayatta nasıl bir iz bırakacağına bilincine küçük yaşta varmalıdır. İnsanın yarın yaşayacağına dair bir garantisi yoktur ve her an bu dünyadan göç edebilir. Hatıralar ve geçmişin bilinmesi, hayata zenginlik katarak önemini artırmaktadır. Bizi çevreleyen her şeyin tarihini ve

geçmişini bilmeliyiz ve hayatımıza, maneviyatımıza anlam kazandıran değerleri koruyabilmeliyiz (Lihaçev, 2006: 98).

1999 yılında hayatını kaybeden Lihaçev, ardında hatırı sayılır bir akademik miras bırakmış, hayatının tüm zorlukları karşısında hiç yılmadan ileri bakmayı ve yürümeyi başarmıştır. Kaderin ona sunmuş olduğu zorlukları her zaman bir hediye olarak kabul etmiştir. Bu hediyeler sayesinde hayattan çok şey öğrendiğini söyler. Hayatının sonuna kadar ilmi çalışmalarına ara vermeden devam etmiş, her konu ile yakından ilgilenmesi ve ilme olan merakı büyük yapıtların oluşmasını sağlamıştır. Eserleri çeşitli dillere çevrilerek yayınlanmaya devam etmektedir.

D. Lihaçev'in Başlıca Eserleri:

1. *Bunt 'kroşeçnogo mira'*. (1977). Semiotika i hudojestvennoye tvorçestvo.
2. *Çelovek v literature Drevney Rusi*. (1958). İzdatelstvo AN SSSR. Leningrad.
3. *Çerti pervobitnogo primitivizma vorovskoy reçi*. (1935). Yazık i mişleniye.
4. *Hudojestvennoe naslediye Drevney Rusi i Sovremennost*. (1971). Leningrad: Nauka.
5. *İskusstvo Kievskoy Rusi. İstoriya russkoy literaturı: učebnik dlya vuzov*. (1941). Pod redaktsiyey V. A. Desnitskogo, B. S. Meylaha i L. A. Plotkina, Moskva.
6. *İskusstvo vremeni obrazovaniya mnogonatsionalnogo Russkogo gosudarstva. Epoha İvana Groznogo. İstoriya russkoy literaturı: učebnik dlya vuzov*. (1941). Pod redaktsiyey V. A. Desnitskogo, B. S. Meylaha i L. A. Plotkina, Moskva.
7. *İskusstvo XVII v. İstoriya russkoy literaturı: učebnik dlya vuzov*. (1941). Pod redaktsiyey V. A. Desnitskogo, B. S. Meylaha i L. A. Plotkina, Moskva.
8. *İskusstvo XVIII v. İstoriya russkoy literaturı: učebnik dlya vuzov*. (1941). Pod redaktsiyey V. A. Desnitskogo, B. S. Meylaha i L. A. Plotkina, Moskva.
9. *İssledovaniya po drevnerusskoy literature*. (1986). Otvetstvenniy redaktor O. V. Tvorogov. Leningrad: Nauka.
10. *İstoriya russkogo romana: prospekt*. (1958). İnstitut Russkoy literaturı AN SSSR (Puşkinskiy dom). Leningrad.
11. *İtogi i perpektivi izuçeniya drevnerusskoy literaturı v svete zadaç postroeniya istorii literaturı*. (1954). İzvestiya AN SSSR. Otdeleniye literaturı i yazık.
12. *İz nablyudenii nad leksikoy 'Slova o polku İgoreve'*. (1949). İzvestiya AN SSSR.
13. *İzobrajenije lyudey v letopisi XII-XIII vekov*. (1954). Trudı Otdela drevnerusskoy literaturı.
14. *K voprosu o teorii russkogo gosudarstva v kontse XV i v XVI v*. (1944). İstoriçeskiy jurnal.
15. *Kartöjnie igrı ugolovnikov. (İz rabot kriminalogiçeskiego kabineta)*. (1930). Solovetskiye ostrova.
16. *Kniga ili teleekran*. (1990). Naşe naslediye.

17. *Kultura Rusi epohi obrazovaniya Russkogo natsionalnogo gosudarstva. (Konets XIV-naçalo XVI v).* (1946). OGİZ: Gospolitizdat.
18. *Kultura Rusi na rubeje XIV-XV vekov .* (1943). İstoriçeskiy jurnal.
19. *Kultura Rusi vremeni Andrey a Rublyeva i Epifaniya Premudrogo (konets XIV-naçalo XV v).* (1962). İzdatelstvo AN SSSR. Leningrad.
20. *Kultura russkogo naroda X-XVII vv.* (1961). İzdatelstvo AN SSSR. Leningrad.
21. *Literatura Novgoroda vremeni Groznogo. İstoriya russkoy literaturi.* (1945). Red. toma A. S. Orlov, V. P. Adrianova-Perets, N. K. Gudzii. T 2, ç 1: Literatura 1220-1580-h gg.
22. *Literatura Novgoroda vtoroy polovini XV - pervoy polovini XVI v. İstoriya russkoy literaturi.* (1945). Red. toma A. S. Orlov, V. P. Adrianova-Perets, N. K. Gudzii. T 2, ç 1: Literatura 1220-1580-h gg.
23. *Literatura Novgoroda XIII-XIV vv. İstoriya russkoy literaturi.* (1945). Red. toma A. S. Orlov, V. P. Adrianova-Perets, N. K. Gudzii. T 2, ç 1: Literatura 1220-1580-h gg.
24. *Literatura Novgoroda XIV-XV vv. İstoriya russkoy literaturi.* (1945). Red. toma A. S. Orlov, V. P. Adrianova-Perets, N. K. Gudzii. T 2, ç 1: Literatura 1220-1580-h gg.
25. *Literatura Pskova vtoroy polovini XV-pervoy polovini XVI v. İstoriya russkoy literaturi.* (1945). Red. toma A. S. Orlov, V. P. Adrianova-Perets, N. K. Gudzii. T 2, ç 1: Literatura 1220-1580-h gg.
26. *Literatura Pskova XIII-XIV vv. Vvedeniye. İstoriya russkoy literaturi.* (1945). Sovmestno s V. P. Adrianova-Perets. Red. toma A. S. Orlov, V. P. Adrianova-Perets, N. K. Gudzii. T 2, ç 1: Literatura.
27. *Literatura-reality-literatura.* (1981). Leningrad: Sovetskiy pisatel.
28. *Natsionalnoe samosoznaniye Drevney Rusi: oçerki iz oblasti russkoy literaturi XI-XVII vv.* (1945). İzdatelstvo AN SSSR.
29. *Nekotoriye noviye printsipi v metodike tekstologičeskih issledovani drevnerusskikh literaturnih pamyatnikov.* (1955). İzvestiya AN SSSR.
30. *Novgorod Velikiy: oçerk istorii kulture Novgoroda XI-XVII vv.* (1945). Gospolitizdat.
31. *O slovare-kommentarii 'Slova o polku İgorove'.* (1960). Trudi otdela drevnerusskoy literaturi. Sovmestno s B. L. Bogorodskim i B. A. Larinim.
32. *Ob odnoy osobennosti realizma.* (1960). Voprosi literaturi.
33. *Oborona drevnerusskikh gorodov.* (1942). Leningrad: OGİZ. Gospolitizdat-104. Sovmestno s M. A. Tihanovoy.
34. *Pisma o dobrom i prekrasnom.* (1985). Moskva: Detskaya literatura.
35. *Pisma o dobrom.* (1994). 4-oe izdanie, isprav. i dop. SPb. Notabene.
36. *Poeziya sadov: k semantike sadovo-parkovih stiley.* (1982). Leningrad: Nauka.
37. *Proşloye doljno slujit sovremennosti!* (1977). Neman.
38. *Razvitiye Russkoy literaturi X-XVII vv: epohi i stili.* (1973). Leningrad: Nauka.
39. *Russkiye letopisi i ih kulturno-istoričeskoe znaçeniye.* (1947). İzdatelstvo AN SSSR.

40. *Russkiye letopisi.* (1939). Zvezda.
41. *Russkoe iskusstvo ot drevnosti do avangarda.* (1992). Moskva: İskusstvo.
42. *Russkoe letopisaniye v trudah A. A. Şahmatova.* (1946). İzvestiya AN SSSR.
43. *Sad i kultura Rossii: o sadovo-parkovom iskusstve.* (1982). Dekorativnoe iskusstvo SSSR.
44. *Slovo o polku İgnoreve i kultura ego vremeni.* (1978). Leningrad: Hudojestvennaya literatura.
45. *Slovo o polku İgnoreve.* (1953). Sovetskiy pisatel, Leningrad.
46. *Slovo o polku İgnoreve: vstupitelnaya statya ('Slovo o polku İgnoreve', s 5-51), podgotovka teksta, perevod s drevnerusskogo, primeçaniya.* (1949). Sovetskiy pisatel.
47. *Slovo o polku İgnoreve-geroiçeskiy prolog russkoy literaturi.* (1961). Gos. izdatelstvo hudojestvennaya literatura. Leningrad.
48. *Tekstologiya: kratkiy oçerk.* (1964). Leningrad: Nauka.
49. *Tekstologiya: na materiyale russkoy literaturi X-XVII vv.* (1962). İzdatelstvo AN SSSR. Leningrad.
50. *Tezisi doklada o staroy orfografii. Stati rannih let: (1928).* Sbornik-Tver: Tverskaya oblast izdatelstvo Ros. Fonda kulturi.
51. *Voennoye iskusstvo Drevney Rusi.* (1943). Zvezda.
52. *Vozniknoveniye russkoy literaturi.* (1952). İzdatelstvo AN SSSR. Leningrad.
53. *Ya vspominayu.* (1991). Moskva: Progress.
54. *Zadaçi tekstologii.* (1961). Russkaya literatura.
55. *Zadoşına i Povest o razorenii Ryazani Batiem.* (1978). Drevnyaya Rus i slavyane.
56. *Zadoşına: o Drevnerusskoy povesti naçala XV v.* Posvyaşeniye Kulikovskoy bitve 1380 g. Literaturnaya uçeba. (1941).
57. *Zemlya rodnaya: kniga dlya uçaşçihhsya.* (1983). Moskva: Prosveşçeniye.

D. Lihaçev Hakkında Yapılan Çalışmalar:

1. Adrianova-Perets V. P. (1952). *U istokov russkoy literaturi.* (K prisujdeniyu Gos.premii SSSR za kollektivniy nauchniy trud 'İstoriya kulturi Drevney Rusi'). Veçerniy Leningrad.
2. Adrianova-Perets V. P. (1966). *Dmitriy Sergeyeviç Lihaçev: (K 60-letiyu so dnya rojdeniya).* Adrianova-Perets V. P. Dmitriyev L. A., Lurye Ya. S. Russkaya literatura.
3. Adrianova-Perets V. P. (1966). *Kratkiy oçerk nauçnoy, pedagogiçeskoy i obşçestvennoy deyatelnosti D. S. Lihaçeva.* Dmitriy Sergeyeviç Lihaçev. Bibliografiçeskoye sostavljeniye Finaşmoy G. N i Salminoy M. A. Materiyal k bibliografii uçenihs SSSR, Seriya literaturi i yazıka.
4. Azbelev S. N. (1963). *Realizm i drevnerusskaya literatura.* Russkaya literatura.
5. Belov S. (1985). *Ot vsego serdtsa: (o nauçnoy deyatelnosti akadem. D. S. Lihaçeva).* Neva.
6. Buhştab B. (1965). *O prirode tekstologii i probleme vıbora osnovnogo teksta.* Russkaya literatura.

7. Čerepnin L. V. (1972). *Sporniye voprosi izučeniya načalnoy letopisi v 50-70-h godah*. İstoriya SSSR.
8. Černov A. (1980). *Na polyah perevoda: (stihii posvyash. D. S. Lihachevu)*. Den poezii. Moskva.
9. Demin A. S. (1976). *Dmitriy Sergeyevič Lihachev: (k 70-letiyu so dnya rojdeniya)*. Demin A. S, Derjavina O. A, Robinson A. N. i dr. naučny doklad visšey školi filol. nauki.
10. Doroş E. (1970). *Jivoye derevo iskusstva: (o trudah D. S. Lihacheva)*. 2-oe izd. dop. İskusstvo.
11. Elsberg Ya. (1959). *Problemi realizma i zadači literaturnoy nauki* : (po povodu doklada D. S. Lihacheva u predistokov realizma russkoy literaturi). Problema realizma: (materiyalı diskus. o realizme v mirovoy literature 12-18 aprelya 1957).
12. Grişunin A. L. (1963). *Obsujdeniye knig po tekstologii: (Lihachev D. S. Tekstologiya, 1962)*. İzvestiya AN SSSR. Seria literaturi i yazıka.
13. Grişunin A. L. (1965). *K sporam o tekstologii*. Russkaya liteartura.
14. Isham H. (1990). *The man, who embodies Glasnost*. Connoisseur. July, Vol. 220, № 942.
15. Jirmunskiy V. (1959). *Stanovleniye realizma v mirovoy literature i klassičeskiy realizm XIX v.* (po povodu doklada D. S. Lihacheva “U predistokov realizma russkoy literaturi”). Problema realizma: (materiyalı diskus. o realizme v mirovoy literature 12-18 aprelya 1957).
16. Kantoroviç V. (1975). *Aktualniye paralleli*. İskusstvo kino.
17. Karpenko B. (1953). *D. S. Lihachev*. Leningradskiy universitet.
18. Knyazev G. (1960). *S lyubovyu k Novgorodu: o knige D. S. Lihacheva ‘Novgorod Velikiy’*. Novgorodskaya pravda.
19. Knyazevskaya T. B. (1985). *D. S. Lihachev o kulturnom nasledii*. Problema izučeniya kulturnogo naslediya. Moskva.
20. Koltsov A. V. (1962). *Uçeniye Leningrada v godi blokadi (1941-1943)*. İzdatelstvo AN SSSR.
21. Kripyakeviç I. (1952). *İstoriya kulturi Davnoy Rusi*. (K prisujdeniyu Gos.premii SSSR za kollektivny nauçny trud ‘İstoriya kulturi Drevney Rusi’).
22. Lurye Ya. (1965). *Drevnerusskaya literatura i naşi ‘predstavleniya o prekrasnom’*. Russkaya literatura.
23. Maiek E. (1990). *Profesor Dvmitr Lichaczow, doctor honoris causa Universytetu Mikolaja Kopernika w Toruniu (w osiemdziesiąta rocznice urodzin)*. Acta Universitatis Nicolai Copernici. Filologia Rosyjska I Nauki humanistyczne, społeczno. Torun, Zes.
24. Moldavskiy D. (1971). *V interesah sovremennosti: (o D. S. Lihacheve i ego rabotah)*. Zvezda.
25. Morozov A. A. (1967). *Natsionalnoe svoebraziye i problema stiley: (k izučeniyu drevnerusskoy literaturi i literaturi XVIII veka)*. Russkaya literatura.
26. Nikolayev-Bergin N. (1945). *Trudi Akademii nauk SSSR: (o rabote D. S. Lihacheva ‘Novgorodskiy Letopisniye Svodi’ 1944)*. Sov. Latviya.

27. Pobedimov M. (1953). *U istokov russkoy literatury: o rabotah D. S. Lihaçeva*. Veçerniy Leningrad. Portret učenih.
28. Prohorov E. (1965). *Predmet, metod i obyem tekstologii kak nauki*. Russkaya literatura.
29. Raab G. (1960). *K voprosu o predistokah realizma v russkoy literature*. Russkaya literatura.
30. Robinson A. N. (1951). *Problema perevoda 'Slovo o polku İgoreve'*: K itogam soveščaniya pri İnstitute russkoy literatury (Puşkinskiy Dom) AN SSSR. Vestnik AN SSSR.
31. Robinson A. N. (1974). *Borba ideyi v russkoy literature XVII v*. Nauka.
32. Samvelian M. (1990). *Dmitri Likhatchev: Esquisse d'un port*. Moscou: APN.
33. Sheppard H. (1990). *Positive negatives: People behind the portraits*. The Hellenic Journal. San Francisco.
34. Şklovskiy V. (1963). *O novom ponimanii starogo: (o probleme izuçeniya istorii oteçestvennoy kultury)*. Literaturnaya gazeta.
35. Velçev V. (1958). *Svetskiy literaturoved-naş gost*. Literaturniy front.
36. Vinogradov V. V. (1946). *Russkaya nauka o russkom literaturnom yazıke. Rol russkoy nauki v razvitii mirovoy nauki i kultury*.
37. Vinogradov V. V. (1968). *Çteniye drevnerusskogo teksta i istoriko-etimologiçeskiye kalambury: (o trudah D. S. Lihaçeva)*. Voprosı yazıkoznaniya.
38. Yemelyanov L. N. (1962). *K voprosu o folklorizme drevney russkoy literatury*. Russkiy folklor: materiyalı issledovaniya.
39. Zapesotskiy A. S. (2015). *D. S. Lihaçev-velikiy russkiy kulturolog*. Kultura: vzglyad iz Rossii. 2-oe izdaniye dop. SPb: SPbGUP; Nauka.
40. Zapesotskiy A. S. (2015). *D. S. Lihaçev-velikiy russkiy prosvetitel*. Kultura: vzglyad iz Rossii. 2-oe izdaniye dop. SPb: SPbGUP; Nauka.
41. Zimin A. A. (1967). *Sporniye voprosı tekstologii 'Zadonşını'*. Russkaya literatura.

KAYNAKÇA

1. Diçarov Z. (1998). *Raspyatiye. Pisateli-Jertvi politiçeskih repressii*. Sankt-Peterburg, Otdeleniye izdatelstva "Prosveşçeniye". web: http://www.lihachev.ru/pic/site/files/fulltext/solovki_lihachev_raspyatyey.pdf (07.04.2017 tarihinde alınmıştır.)
2. Lihaçev D. S. (2015). *İzbranniye trudi po Russkoy i mirovoy kulture*. Sankt-Peterburgskiy gumanitarniy universitet profsoyuzov. K 110-letiyu so dnya rojdeniya D. S. Lihaçeva. Poçetniye doktora universiteta. Sankt-Peterburg.
3. Lihaçev, D. S. (1991). 'Ya vspominayu'. Progress; Moskva. İSBN 5-01-002675-9. http://lib100.com/other/ya_vspominayu/html/. (15.04.2017 tarihinde alınmıştır.)
4. Lihaçev. D. S. (1996). 'Şçastye i neşçastiya v moyey jizni. (Vmesto avtobiografii)' *Mansarda: Jurnal SPb. Russkogo PEN-kluba*. Vıpusk 1. S. 47-50. Web: [http://www.lihachev.ru/lihachev/bio/themes/3834/\(07.04.2017](http://www.lihachev.ru/lihachev/bio/themes/3834/(07.04.2017) tarihinde alınmıştır.)
5. Lihaçev. D. S. (2005). 'Kak mı ostalis jivı'. *Rukopisi ne goryat. Literaturniy jurnal 'Neva' 50 let*. Sankt-Peterburg.
6. Lihaçev. D. S. (2006). *Pisma o dobrom*. Sankt-Peterburg, Logos.
7. Sazonova. L. İ. (2006). Akademik Dmitriy Sergeeviç Lihaçev. (K 100-letiyu so dnya rojdeniya). Moskva, web: <http://imli.ru/index.php/nauka/materialy-sotrudnikov/1471-akademik-dmitrij-sergeevich-lihachev-k-100-letiyu-so-dnya-rozhdeniya> adresinden 20.04.2017 tarihinde alınmıştır.
8. İnternet: Dmitriy Sergeeyeviç Lihaçev İntervyu Urmasu Ottu. www.youtube.com/watch?v=A31Gtr5Mbnw adresinden 05.05.2017 tarihinde alınmıştır.
9. İnternet: <http://www.lihachev.ru/> (adresinden 07.04.2017 tarihinde alınmıştır.)
10. İnternet: Krutiye Dorogi Dmitriya Lihaçeva. http://tvkultura.ru/brand/show/brand_id/22565/. adresinden 05.05.2017 tarihinde alınmıştır.

Aleksey Pavlovič Okladnikov (1908-1981)

SİBİRYA-ALTAY ARKEOLOJİSİ VE A. P. OKLADNIKOV

Şekip AKTAY*

ÖZET

Bu çalışmada Sovyetler Birliği döneminde yaşamış, binin üzerinde yayınıyla arkeoloji bilimine ve Sibirya-Altay bölgesinin kadim tarihinin ortaya çıkarılmasına önemli ölçüde katkıda bulunmuş ünlü Rus tarihçi, arkeolog ve akademisyen Prof. Dr. Aleksey Pavloviç Okladnikov'un sıra dışı yaşamı anlatılacaktır. Hakkında yazılan monografiler ışığında gündelik yaşamına değinilecek, akademik çizgisinden bizler için örnek teşkil edebilecek kıssalar sunularak dikkat çeken bilimsel eserleri incelenecektir. Bilim insanının özellikle Sibirya-Altay, Orta Asya ülkeleri ve Moğolistan'da yaptığı saha çalışmaları, resmî tarihin yeniden şekillenmesine zemin hazırlamıştır. Katı sansürün hâkim olduğu Sovyetlerde bilimsel keşif çalışması yapmak aşırı özen gerektiren bir iş olduğundan Okladnikov'un karşılaştığı zorluklar karşısında verdiği mücadelenin ne derece ilham verici olduğu çalışmamız kapsamındadır.

Anahtar Sözcükler: Okladnikov, Sibirya Arkeolojisi, Orta Asya, Dağlık Altay, Ulalinka.

XX. yüzyılda Sovyetler Birliği'nde yaşam mücadelesi halk için maddi, manevi ve siyasi açıdan kolay olmamış, insanlar ciddi psikolojik baskılara maruz kalmıştır. Birinci ve İkinci Dünya Savaşı, Amerika ve Sovyetler Birliği arasındaki soğuk savaş, Sovyet hükümetinin Afganistan'a müdahalesi ve Çeçenlere yönelik yapılan harekât gibi birçok felaketin yaşandığı bir yüzyıl geride kalmıştır. Savaşların neden olduğu trajik sonuçlar sıradan vatandaşın hayatını olumsuz yönde etkilemiş, toplumsal anlamda insan ilişkileri siyasi entrikalarla iç içe geçmiş, ülkenin maddi refah sorunu yerini *ölüm-kalım* meselesine bırakmıştır. Bilim ve sanat, ülkenin içinde bulunduğu ağır koşullara direnen idealist insanlar sayesinde ayakta kalabilmiştir. Bu isimlerden biri de hiç şüphesiz, aydın çevrede adından söz ettirmeyi başarmış bir akademisyen olan Prof. Dr. Aleksey Pavloviç Okladnikov (1908-1981)'dur.

SSCB Bilimler Akademisi üyesi, tarihçi, arkeolog ve bir etnografya uzmanı olan Okladnikov'un bıraktığı akademik mirası bir araya getirecek olursak

* Arş. Gör., Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü, s.aktay@gazi.edu.tr

muazzam bir arşivin ortaya çıktığını görürüz. Yoğun ve nispeten uzun geçirdiği yaşamına yetmişden fazla monografi, bilimsel kitap, sayısı bini geçen makale, bildiri, eleştiri ve köşe yazısı sığdırmıştır. Çalışmalarının hatırı sayılır bir kısmı İngilizce, Almanca, Japonca gibi birçok yabancı dile çevrilmiştir. Kendisine ait henüz tamamı derlenip düzenlenmemiş koca bir arşiv, günümüzde Rusya Bilimler Akademisi'nin Petersburg şubesinde muhafaza edilmektedir. Bu materyalleri derleyenler, arkeoloji üstadının çalışmaları kâğıda döküldüğünde seksen sayfalık bir liste elde edileceğini, üstelik içi bilimsel yazılarla dolu bu dosyaları üst üste koyunca on dört katlı bir apartman yüksekliğine ulaşılacağını dile getirmişlerdir (Glebova, 2016). Sibiryaya-Altay, Orta Asya ülkeleri ve Moğolistan başta olmak üzere civar ülkelerin ilkçağ tarihlerini incelediği çalışmaları bilimsel araştırma literatüründe ayrı bir öneme sahiptir.

Arkeoloji, bir bakıma esasen kaybolmuş toplumların bilimidir. Bize, bir zamanlar tarih sahnesinde yer almış, ancak daha sonra izleri kısmen veya tamamen kaybolmuş insanların yaşayış biçimleri veya düşünce yapıları hakkında bilgiler verir. Temel işlevi, insan tarafından yapılmış elle tutulan her eseri inceleyerek insanlık tarihinin belli bir dönemini gün ışığına çıkarmaktır. Okladnikov da Paleolitik, Neolitik ve Tunç Çağı'na ait çok sayıda eser keşfetmiş, bunları inceleyerek Sibiryaya, Uzak Doğu, Orta ve Merkez Asya'da yaşayan milletlerin tarihlerine dair önemli buluşlara imza atmıştır. Sibiryaya Türklerinin yanı sıra bölgedeki diğer yerli halkların birbirleriyle olan ilişkilerini ilmî veriler ve objektif bakış açısıyla ele alarak geçmişlerine ışık tutmuştur. Saha Cumhuriyeti, Doğu ve Güney Sibiryaya'yla o coğrafyada denize kıyısı olan bölgelerin tarihleri üzerine yazılmış monografiler Okladnikov'u, ülkelerin kültürel açıdan kronolojik gelişimleri dikkate alınarak hazırlanan, yazım aşamasında 159 yazarın görev aldığı, beş ciltlik *Sibiryaya Tarihi* adlı başyapıtın oluşturulması işine yöneltir ve Okladnikov bu dev çalışmanın editörlüğünü üstlenir. Bu kapsamlı çalışmanın yayınlanmasıyla dikkatler bir anda Okladnikov ve çalışma arkadaşlarının üzerine çekilir, çünkü eserde yer alan bilimsel veriler ve Sibiryaya halkları hakkındaki bilgiler resmî ders kitaplarında anlatıldığı gibi değildir.

Okladnikov, Orta Asya, Dağlık Altay, Moğolistan ve Pasifik Okyanusu'na kıyısı olan ülkelerin Orta Çağ ve İlkçağ dönemlerine ilişkin yerli ve yabancı yüzlerce bilimsel yayın yapmış, Hakas, Tuva, Saha, Buryat, Moğol ve diğer halkların geçmişlerine dair daha önce ele alınmamış konuları gündeme getirmiştir. *Dağlık Altay Petroglifleri*¹⁴⁸, *Turoçak Kaya Resimleri*, *Altay ve Batı Sibiryaya'nın Kadim Kültürleri*, *Baykal Gölü Kıyısında Yer Alan Petroglifler*, *Lena Nehri Civarındaki Kaya Resimlerinde At ve Bayrak*, *Yakutistan'ın Rus Devleti'ne Bağlanmadan Önceki Tarihi*, *Buryatyaya Tarihi ve Kültürü*, *Tarihin*

¹⁴⁸ Kaya üzerine yontulmuş, çizilmiş veya boyanarak yapılmış arkeolojik resim sanatına verilen ad, tarihöncesi işlenmiş taş resimler.

Şafağında Kuzey Asya. Ülkeler ve Milletler, Doğu Sibirya'dan Kadim Şaman Tasvirleri, Batı Buryat-Moğol Tarihi Üzerine Denemeler, XVII. yüzyılda Taymır Kıyılarında Rus Denizciler, Zeye Bölgesinde Paleolitik Çağ'a Ait Yeni Buluntular ve Sibirya'daki İlk Yerleşimler Üzerine, Binlerce Yıllık Karanlığın İçinde, Asya'nın İlk Sakinlerinin Peşinde, İlk İnsanın İzinde ve Tarihöncesi Moğolistan adlı eserleri bunlardan sadece birkaçıdır. Eserleri Novosibirsk, İrkutsk, Ulan-Batur, Ulan-Üde, Vladivostok, Moskova, Budapeşte, Berlin, Kopenhag, Tokyo, Paris ve Chicago'daki saygın yayınevlerinde yayımlanmıştır (Gutira, 2008). Çalışmalarıyla evrensel çapta şöhret yakalamış, arkeoloji alanına getirdiği yeni bakış açıları ve inceleme yöntemleriyle bilim çevrelerince adından söz ettirmeyi başarmıştır.

Okladnikov 3 Ekim 1908'de İrkutsk vilayetinin Znamensk bölgesinde bir tayga köyü olan Konstantinovçina'da dünyaya gelir. Anga köyünde ortaokulu bitirdikten sonra tahsiline İrkutsk Eğitim Okulu'nda devam eder. Arkeolojiye ve Sibirya tarihine olan merakı 1925 yılında baş gösterir ve meslek seçiminde etkili isim Rusya Bilimler Akademisi Etnografya ve Antropoloji Müzesi'nin Arkeoloji Bölümü Başkanı Bergard Petri olmuştur. Kendisi, Baykal Gölü çevresinde etnografya ve arkeoloji alanında çalışmalar yapan ilk bilim adamı unvanını almıştır. Profesör Petri'nin kurduğu Etnografya Topluluğu'na Okladnikov da dâhil olur. 1920'lerin başında Yukarı Lena civarında yaptıkları bir gezi Okladnikov'un üzerinde unutamayacağı bir iz bırakacak, arkeoloji bilimiyle arasında sağlam bir bağ oluşacaktır. Anga Ortaokulu'nun müdürü, onun tarihe olan bu ilgisine kayıtsız kalmaz ve desteğini esirgemez. Bunun üzerine, Okladnikov çantasına köyünden topladığı taşlarla, ekmeğini de koyarak tahsiline devam etmek üzere İrkutsk'un yolunu tutar. Öğrencisinin yeteneğini keşfeden Petri'nin kanatları altında yetişir ve bilimsel faaliyetlerde kendini geliştirir (Derevyanko, Molodin, Hudyakov, 2008: 138). Otuzlu yılların ortalarında siyasi baskılar artınca, birçok bilim adamı halk düşmanı ilan edilir. Bunlar arasında, ne yazık ki, 1937'de kurşuna dizilerek öldürülen Petri de vardır. Doğal olarak, öğrencisi olan Okladnikov da İç İşleri Halk Komiserliği'nin şüpheli şahıslar listesine girer. Tutuklanmamak için İrkutsk'u terk eder ve sürekli seyahat halinde olmaya özen göstererek bulunduğu yeri sık sık değiştirir (Borisenko, Hudyakov, 2009: 343). Aleksey Pavloviç, akademik hayatına kendi köyünün tarihini, XVII. yüzyıldaki köylü isyanını ve Buryatya'ya yerleşen halkların yaşamlarını kaleme alarak başlamak ister, ancak bu hayalini bir süre ertelemek zorunda kalır. Genç bilim insanınının 1926 yılında *Yukarı Lena'daki Neolitik Yerleşme Yerleri. İrkutsk İlinde Bölgesel Etnografya* (Neoliticheskiye stoyanki na Verhney Lene. Krayevedeniye v İrkutskoy gubernii) başlıklı ilk bilimsel çalışması yayımlanır. *Şişkin Kaya Resimleri*'ni keşfetmesi bu döneme rastlar (Abramova, 1999).

1932 yılında Sanat Müzesi'nde tanıştığı Vera Dmitriyevna Zaporojkaya ile evlenir. İki yıl sonra, Petersburg Devlet Maddi Kültür Tarihi Akademisi'nde doktora öğrenimi görmek üzere görevlendirildiğinde, kendisine en yakın isim olan Vera onu yalnız bırakmaz. Vera da yarım kalan eğitimine burada devam etmeye karar verir ve Sanat Akademisi'ne kayıt yaptırır. Okladnikov, 1938'de doktora öğrenimini bitirdikten sonra *Angara Nehri Vadisindeki Neolitik Mezarlar* (Neolitiçeskiye Mogilniki v Doline Reki Angarı) adlı doktora tezini savunur. Akabinde SSCB Bilimler Akademisi, Arkeoloji Enstitüsü'nün Petersburg şubesinde öğretim görevlisi olarak on dört yıl çalışarak bu şehirle olan bağı uzun süre koparmaz.

Bir arkeolog olarak saha çalışmalarını Orta Asya'da, Saha Cumhuriyeti'nde, Moğolistan'da, Baykal Gölü civarında, Amur ve Kolima bölgelerinde, Selenge nehri kıyısında ve Taymır yarımadasında yürütür. Günümüzde Özbekistan sınırları içerisinde yer alan Teşik-Taş mağarasında 60-80 bin yıl öncesinden kalma Neandertal insan iskeleti bulur ve bu keşif Asya'da bir ilktir (Derevyanko, 2008: 8). 1947'de arazi çalışmalarında topladığı materyaller üzerinden *Yakutistan'ın Eskiçağ Tarihi Üzerine Denemeler* (Oçerki o Drevney İstorii Yakutii) başlıklı doçentlik tezini tamamlar, iki yıl sonrasında *Yakut Özerk SSC Tarihi* (İstorii Yakutskoy ASSR) kitabının ilk cildini yayınlatır. Ohotsk Denizi kıyılarında yaptığı kazılar bu alanda ilk olma özelliği taşır. Baykal kıyılarına yerleşen ilkçağ kabilelerini ve onların kültür tarihlerini inceleyerek ortaya *Baykal Gölü Civarında Neolitik Dönem ve Tunç Çağ* (Neolit i ranniy bronzovoy vek Pribaykalya) adlı iki ciltlik temel bir eser çıkarmıştır. Ayrıca, Baykal bölgesinin arkeolojik eserlerinin sınıflandırılması ilk defa bu eserde verilmiştir (Gutira, 2008). Amur, Angara, Lena ve Selenge nehirleri ve Baykal Gölü kıyılarında yaptığı sayısız arkeolojik seferlerle çalışmalarına devam eder. Tayga ormanlarında geçirdiği zamanlarda, Doğu Sibirya ve Yakutistan hakkında yazılı insanlık tarihinin yeniden düzenlenmesine katkıda bulunmak için materyaller toplar. Bu deneyimlerinin bir sonucu olarak *"Eskiçağda yaşamış bu insanların nereden geldikleri ve Kuzey Asya'nın bu bölgesinde binlerce yıldır oradan oraya göç ederek neyin peşinde oldukları"* sorusuna yanıt aramaya başlar. Bu nedenle, bir araştırmacı olarak arkeolojik eserler bulmak adına Kuzeydoğudaki topraklar, Güney Sibirya ve Orta Asya, Magadan vilayeti ve Moğolistan gibi komşu ülkelerin yolunu tutar. Eskiçağlarda insanların Sibirya üzerinden Avrasya'ya transit geçişlerinin ve göçün genel haritasını çıkartır (Zakstelskiy, Derevyanko, 2008: 59). Günümüzde Sibirya tarihi, kırk yılı aşkın süredir, onun öncülüğündeki araştırmacılar tarafından toplanan bilgiler çerçevesinde şekillenmiştir.

Sovyet hükümeti, kendisini Neandertal insan üzerine yaptığı çalışmalardan ötürü *İkinci derece Stalin ödülüne* layık görerek, Akademi Yerleşkesi (akademgorodok) adında Sibirya'da faaliyet gösterecek büyük bir bilimsel

merkez kurulması yönünde karar alır. 1961’de Bilimler Akademisi Novosibirsk’te şube açınca ünlü Sovyet akademisyen M. A. Lavrentev’in daveti üzerine Okladnikov buraya taşınır. Burada bir açık hava müzesi ve bünyesinde Sibirya ile Uzak Doğu halklarının kültürlerinden örnekler barındıran bir müze kurulmasına öncülük eder. Mısır ve Japonya’ya bilimsel gezi programları düzenleyerek Sovyet arkeologların, yabancı bilim adamları arasında itibar kazanmasını sağlar. Bunun üzerine, Amerikanlar ve Uzak Doğu araştırmacıları, SSCB uzmanlarının konuya ilişkin çalışmalarını yakın takibe almaya başlarlar.

1960-70’li yıllardaki siyasi koşullar yabancı ülkelerden bilim insanlarının serbest iletişim imkânını önemli ölçüde azaltmıştır. Okladnikov bu duruma doğrudan müdahale ederek araştırmacıların birbirleriyle temasa geçmelerini sağlar. 1974 yılında ABD’nin Aleut Adaları’nda Sovyet-Amerikan işbirliği ile ortak bir çalışma hayata geçirilir. İki süper güç arasındaki ilk ortak arkeolojik kazı olma özelliği taşıyan bu çalışmanın Sovyet kanadını Okladnikov yürütür. Bu işbirliği, bir yıl sonrasında planlanan *Soyuz-Apollon* uzay projesinin gerçekleşmesine zemin hazırlamış olur. Çok sayıda yeni arkeolog yetiştirilmesinde büyük emeği vardır. Öğrencileri yurt içi ve yurt dışında çalışmalar yapmaktadır. Kendisinin yetiştirdiği, doktorasını tamamlamış yaklaşık otuz öğretim üyesi şu an Sibirya’da beşeri bilimlerin gelişimini tüm hızıyla sürdürmektedir. Dolayısıyla bir *Okladnikov Ekolü*’nden söz edilebilir (Derevyanko, Medvedev, Molodin, 2008: 10). Bu bağlamda, toplumda tarih bilinci oluşturmak maksadıyla gönüllü olarak tarih dersleri verir. Uzmanlık alanı olan ilkçağ tarihi dersleri artık, günlük yaşantısının bir parçası olmuştur, üstelik ders işlemek için belirli bir mekân tercihi de yoktur. Tabiatla iç içe yaşayan, kendi çıkarlarını düşünmeyen, onuru incinmemiş insanların arasında olmaktan mutluluk duyduğunu belirterek; dağlarda çobanların, köylerde çiftçilerin veya yollarda işçilerin arasında anlatır bildiklerini. Hikâyelerini güçlü hitabet sanatıyla anlatıp fantastik öğelerle desteklemesi, dinleyiciyi tarihin karanlık sayfalarına götürür.

Okladnikov’un hayatında, birçok araştırmacının da hemfikir olduğu üzere üç tane *dönüm noktası* vardır. Bu dönüm noktalarından ilki Özbekistan’da yer alan Teşik-Taş mağarasında paleolitik çağdan kalma, gömülü bir Neandertal çocuk cesediyle karşılaşmasıdır. Bu buluş günümüz arkeoloji dünyasında da çok nadir görülen bir durumdur. İkincisi, Angara nehri kıyılarında Buret köyünde bir Venüs heykelciği bulması, üçüncüsü ise Dağlık Altay’daki Ulalinka bölgesinin alt paleolitik çağdan kalma bir yerleşim yeri olduğunu keşfetmesidir. Bu keşifleri yaptığında mesleki açıdan kırılma anı yaşamış, dünya çapında tanınmaya başlamıştır. Bu üç buluş, yaşamının kilometre taşlarıdır (Derevyanko, Medvedev, Molodin 2008). Okladnikov Ulalinka’ya çok kez sefer düzenlemiş, bilimsel yayınlarla destekleyerek bölgeyi karış karış titizlikle incelemiş, buranın ilk sakinlerini *mağara adamları* olarak

nitelendirmiştir. Bu incelemeleri esnasında filoloji, antropoloji, jeoloji, etnografya, coğrafya, sanat tarihi vb. bilim dallarından önemli ölçüde faydalanmıştır. Bu toprakların keşfinden sekiz yıl öncesine kadar, Dağlık Altay bölgesinde paleolitik dönemden kalma eserlerin olmamasından yakını, çünkü şimdiye kadar bu bölgede neolitik kalıntı dahi bulunmamıştır. Çok zaman geçmeden jeologlar, paleontologlar ve paleomanyetik tarihlendirme yöntemi uzmanları bu bölgeye akın etmeye başlar. 1970'li yılların sonunda ısıl ışıltama yöntemi sayesinde Ulalinka'nın alt kültür katmanının yaşının 690 bin yıl olduğu tespit edilince Okladnikov'un çalışmasının bilimselliği de bir kez daha kanıtlanmış olur.

Okladnikov ve meslektaşlarının ilme katkısı elbette ki sadece bu keşifle sınırlı değildir. Ancak sansürün hâkim olduğu bir dönemde keşif çalışmaları yapmak aşırı özen gerektiren bir iştir. İncelediği her bulguyu dilediği gibi yayınlama özgürlüğü elinden alınmıştır. Çünkü sansür heyetleri her yerdedir, yayıncıları ve yayınevlerini sürekli kontrol altında tutmaktadır. Örneğin, Türk kültürü hakkında söz etmek kesinlikle yasaktır. Hâlbuki Altay, kadim zamanlardan bu yana Fin-Ugor, Kore, Türk ve diğer halklara ait kültürlerden izler taşır. Dolayısıyla, Türkler, bu kültürel değerlerin önemli bir kısmını miras olarak özümsemişlerdir. Okladnikov da, işin gereği olarak, Türk kültürünün kadim dönemlerden başlayarak sırasıyla tüm gelişme evrelerini inceleme fırsatı bulmuştur (Adji, 2016: 28). Araştırmacı yazar Murad Adji, Okladnikov'u Sibiry arkeolojisinin Kolomb'u olarak adlandırır. Yaptığı çok sayıda keşifle, bilinen tarihin gözden geçirilmesi gerektiğini vurgular. Ona göre, Okladnikov'un şanssızlığı, onun çalışmalarının Pantürkizm ile mücadele edilen yıllara rastlamış olmasıdır. Çünkü o dönemde normal bir insanın aklının ermeyeceği kavramlar ve imgeler dünyası yaratılmıştır. Okladnikov, bu nedenle 'Türkler' demek yerine 'Kaybolan millet' tabirini kullanmayı tercih etmiştir (Adji, 2015)

Türk dilli halkların bu bölgelerde yaşamlarını sürdürmüş olması yaşadıkları coğrafyaya, kendi dil yapılarına göre adlandırmalar vermelerine sebep olmuştur. Esasen, *Sibiry* sözcüğünün Türk kökenli olduğu yönünde birçok kaynak mevcuttur. Bunların başında yeradbilimci V. A. Nikonov'un *Açıklamalı Toponim Sözlüğü* gelir. Nikonov çalışmasında *Sibiry* adının Moğolca *güzel* anlamına gelen *siber* sözcüğünden türediğini ifade eder. Yazarın bir başka incelemesine göre bu sözcüğün Moğolcadaki *bataklık* veya *ağaçların yetiştiği nemli ova* anlamına gelen *şibir* sözcüğünden türediği düşünülmektedir. Baykal Gölü civarında *Ulan-şibir* (Kızıl Batak) ve *Karaşibir* (Kara bataklık) adında eski yerleşim yerleri vardır. Nikonov'un bu düşüncesine karşılık V. F. Florinski, Sibiry sözcüğünün Rusçada *kuzey* anlamına gelen *sever* sözcüğünden geldiği hususunda ısrar ve itiraz etse de, Sovyet coğrafya uzmanları M. S. Bondarski ve N. İ. Mihaylov XIII. yüzyılda Sibiry topraklarına yerleşmiş Tatarların bölgeye

Rusça ad vermelerinin mümkün olamayacağı görüşünü savunmuştur. (Nikonov, 1966: 379). Diğer güçlü bir varsayım ise Sibiryaya yer adının Batı Sibiryaya'da yaşayan bir Türk topluluğu olan Sabirlerden geldiği yönündedir. VI. yüzyılda Sibiryaya bölgesine yerleşen Sabirlerin bölgeye kendi topluluklarının adını simgeleyen *Sibiryaya* adını verdikleri ihtimali oldukça yüksektir (Trubaçev, 1994: 206).

Okladnikov, “*Urulların doğusunun ve Güney Sibiryaya'nın neolitikleşme sürecine ait mitolojik öğeler, yaşam tarzı, sanat üslubu ve bu üslupta kullanılan hayvansal bezemeler, bu halkların en eski Fin-Ugor kabileleri olduğunu göstermektedir. Bu insanlar Asya'nın ilk gerçek Şamanlarını yetiştirmişlerdir*” şeklinde görüş bildirmiştir (Çirkin, 2013: 4). Bir diğer dikkate değer bir araştırma alanı da, Dağlık Altay'da yer alan Biçiktu-Boom köyündeki kaya resimleri ve runik yazılardır. Kaya resim sanatı eserleri tam olarak arkeolojik eser sayılmalarına rağmen arkeologların yoğun ilgisine maruz kalmışlardır. Çünkü bu anıtlar geçmişin taşlara resmedilmiş halleridir ve çok sayıda kültürel kod barındırmakla birlikte çeşitli tarzlarda mitolojik, epik ve gündelik hayattan süjeler içerirler. 60 ve 70'li yıllarda Okladnikov buraya da araştırma grubuyla gelip incelemelerde bulunmuş ve bu tasvirlerin büyük bir kısmının kadim Türklere ve onların Altay dönemindeki kültürlerine ait olduklarından söz etmiştir (Martınov, 2013). Ancak sansürle ilgili maruz kaldığı birtakım yaptırımlar yüzünden elde ettiği olguların hepsini geniş kitlelere sunma konusunda başarılı olamamıştır. Dağlık Altay ona arkeolojik hediye sunma konusunda her zaman cömert davrandığı için son seferini yine buralara düzenlemiştir. Aslına bakılırsa, onun için *son* diye bir kavram yoktur. Paris Sorbonne Üniversitesi'nde Profesör olan meşhur doğubilimci V. S. Yeliseyev onu “*ilim denizinden çıkmış bir dev adam'a*” benzetir ve “*Devler sonsuza dek yaşarlar, etrafları masallar ve efsanelerle çevrilidir, Aleksey de tıpkı böyle birisidir*” der (Glebova, 2016). Henüz hayattayken efsaneleşmesi ve alanındaki önde gelen şahsiyetler tarafından takdir edilmesi ender rastlanan bir durum olmakla birlikte ciddi başarılarla ulaştığının bir göstergesi gibidir.

Okladnikov'un örnek şahsiyetinin oluşmasındaki temel unsurları ve etkenleri sorguladığımızda, gözümüze ondaki muazzam çalışma gücü çarpmaktadır. Çevresel faktörlere aldırış etmeden her ortamda çalışabilir, yazdıklarına yoğunlaşır. Bulduğu nesnelerin fotoğraflanması, çizimi, tasviri ve not tutma işlemleri gibi işlerin hepsini kendisi yapar. Sürekli arazide olduğu için yayınlayacağı makaleler ve çıkaracağı kitapların temellerini tayga ormanlarında, yaktıkları ateşin başında atar; küçük kâğıtlara, kartonlara, makbuz parçalarına veya gazetelerin boş yerlerine aldığı notları sonradan temize çeker (Glebova, 2016). Kazı alanlarında bir noktadan başka bir noktaya taşınma işi, sıkıntılı ve gergin bekleyişlere dönüşürken, Okladnikov her zaman kendi işiyle meşgul olur; yolculuklarda, örneğin Lena nehrinde vapurdayken ya da eve dönüş

yolunda uçağa binerken bile kitaplarını yanından hiç eksik etmez. Hızlı okuma becerisi işini kolaylaştırır, bir kitap sayfasını baştan aşağı süzerek konunun özünü kavrayabilirdi (Okladnikova, 2012). Karısı Vera, Okladnikov'un doktora programına giriş sınavı öncesinde İrkutsk'tan Petersburg'a kadar trende kitapların başından kalkmadığını, hatta yemek yerken bile elinde sürekli kitap olduğunu, kendisinin de onun bu davranışıyla sürekli mücadele ettiğinden bahseder. Akşamlarını ise bilimsel kitaplar okumaya ayırır. Yine de bu uğraşlarının aile yaşantısına zarar vermesinden kaçınır, Vera ile birlikte olduğu için kendini şanslı hisseder, çünkü Vera onu yalnız bırakmayarak, desteğini ondan asla esirgemez. Karısının kaleminden çıkan arkeolojik çizimler, sulu boya resimleri, hatta kocasını ve çalışma arkadaşlarını resmettiği karikatürler üniversitenin arşivinde sergilenmektedir (Yanşına, 2006: 43). Bu arşiv onun hayatıyla ilgili bir yazı kaleme almak isteyenlerin sık sık başvurduğu bir yer haline gelmiştir.

Totaliter rejimin dışında gelişen arkeoloji dünyasında hayat Okladnikov için kurak arazilerde, gür ormanlarda, Orta Asya'nın kavuran çöllerinde ve arktik tundralarında devam eder. Sibirya'yı ve Moğolistan'ı enine boyuna dolaşmış, Arktik Okyanusu adalarında ve Orta Asya çöllerinde bulunmuş, Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan'ın dağlarına tırmanmış, Uzak Doğu'nun en gizli saklı kalmış yerlerine gitmiştir. Tayga ve tundralarda binlerce kilometreyi yaya olarak aşmış, gerektiğinde köpekli kızaklara binmiş, kayıklarla coşkun ırmaklardan geçmiştir. Onun için arkeolojik kazılar, kültür tarihinin bilinmez derinliklerine açılan bir pencere olmasının yanı sıra tüm kapıların kapalı olduğu sırada Tanrı'nın insana açtığı bir pencere gibidir. Seyahatler her yıl ilkbaharın ilk yağmur damlasıyla başladığı ve sonbaharın sonlarına doğru düşen ilk kar tanesiyle son bulduğu için yaz mevsiminin gelmesini dört gözle bekler. Yaptığı her yolculuğu birbirinden bağımsız, keşiflerle dolu, yer yer eğlenceli, aynı zamanda da birtakım talihsizliklerin olduğu yeni bir tecrübe olarak görür. Peki, neden bu kadar çabalamaktadır? Issız bucaksız arazilerde bir şeyler bulmak için, deyim yerindeyse, neden bu kadar çırpınır? Bu soruya cevaben kendi kızına, şehir hayatından uzaklaşmanın onu cesaretlendirdiğinden, kendisiyle baş başa kalma imkânı bulduğundan, sahaya indiğinde kariyer iddialarının ve bürokratik başarıların önemini yitirdiğinden, gündelik işlerden ve gereksiz olan her şeyden kurtulmanın hazzını yaşadığından söz etmiştir (Okladnikova, 2012).

Okladnikov'un arkeolojiye ve dolayısıyla seyahatlere karşı olan düşkünlüğü herkes tarafından bilinir. Arkeolojiyi meslek edinmiş birinin çabuk davranması gerektiğini vurgular, kendisi de bir an önce arkeolojik sefere çıkma konusunda her zaman sabırsızlanır, yolculuk zamanı yaklaştığında da gezmeye götürülecek küçük bir çocuk gibi heyecan yaşar. Çocukluk arkadaşı Aleksandr Lobanov'un, 1940'ların sonuna ait ve mucize eseri günümüze kadar korunmuş

bir mektubunda Okladnikov'a yazdığı şu sözler dikkat çekicidir: “*Sende fark ettiğim şudur ki; söz konusu bilimsel bir faaliyet olunca yorgunluk nedir bilmiyorsun, ayrıca özgün bir tarzın ve araştırma yöntemlerin var. Hatırlıyor musun, okuldayken bana Prjevalski'nin Moğolistan'a yaptığı seferleri okurdun? Senin bilimle uğraşacağın o zamandan belliymiş.*” (Lariçev, 1998: 5). Okladnikov eskiden beri arkeoloji alanında çalışmayı, daha doğrusu toplumsal değişimlerde önemli rol oynayan petroglifler üzerine yoğunlaşmayı arzu etmiştir. Bu bağlamda “*özgün biçimsel ve imgesel birikimleriyle birbirinden ayrılan Kuzey Asya ve Sibiry'a'daki kaya resimleri hakkında fikirler vermek, kaya resimlerini özelliklerine göre sınıflandırarak ideolojik anlamlarını meydana çıkarmak ve gerçek sanatın büyüündeki estetiği göstererek bu kaya resimlerini yapan insanların dünya görüşlerine yönelik okuyucuyu bilgilendirmek*” maksadıyla *Kızıl Geyik* (Olen zolotıye roga) kitabını kaleme almıştır (Okladnikova, 2012). Geçmişin meçhul ustalarının dehasıyla dünyadaki ilk sanat galerileri görünümüne bürünmüş bu eski kayalar, günümüzde de ışık saçmaktadır.

Arkeolojik kazılar için yaptığı seyahatler, Okladnikov'un yaşamının ayrılmaz bir parçasıdır artık. Beslenmesi, giyim tarzı ve yaşayacağı yerin seçimi bu gezilere bağlıdır. Sürdüğü bu bilimsel-göçebe yaşam tarzı, hayatını kış ve yaz, yani evinde geçirdiği ve yolculuklarda geçirdiği bölüm şeklinde ikiye ayırmıştır. Yaz gecelerini genellikle kamp yerinde kurduğu çadırında, yol üstünde rast geldiği bir müzede veya bir köy okulunda geçirir, tanınırlığı sayesinde konaklama konusunda pek sıkıntı yaşamaz. Onun bilime olan sadakatinde hiçbir sınır, hile veya şüphe yoktur. *Sibiry Tarihi* kitabı üzerine çalışırken, sadece ekmek ve sütle beslenerek odasından çıkmadan haftalarca çalışır. Arkeolog E. A. Hamzin bir anısında: “*Burada, Ulan Üde'de Sibiry Tarihi eserinin ön çalışması için hasta yatağında nasıl çalıştığını tahmin edemezsiniz! Odasına kapandı, öğünlerde sadece somun ekmek ve bir şişe süt tüketerek, metnin tamamını bitirmeden, günlerce neredeyse yerinden hiç kalkmadı. Bir de bu eserin hacmini düşünün! Her cildi sekiz yüz sayfa ve toplamda beş cilt. Evet, bunların hepsi onun elinden geçti, her satırını harfiyen okudu. Hiçbir editör veya düzeltici bu şekilde yapmaz. Konulara hâkim olduğu için bunu sadece Okladnikov becerebilirdi*” der (Okladnikova, 2012).

Okladnikov'un genel karakter özelliklerine baktığımızda, araştırmacı kimliğinin öne çıktığını, bilimsel gelişmeler karşısında hayranlığını gizleyemediğini ve şaşkınlığını samimi bir şekilde dile getirdiğini görüyoruz. Ona göre, bir bilim insanının çalışma konusu onu hayrete sürüklemelidir. Şaşırma hissi ve heyecan olmadan bilimin yapılamayacağından ve bilim insanı yetişemeyeceğinden söz eder (Okladnikova, 2012). Yeni keşfedilen kaya resimleri, toprak altından çıkan insan eseri her yapay olgu, onun için uğruna

yaşamaya değecek kadar coşku verici şeylerdir. Bu, sadece mesleğine saygı gösteren profesyonel bir araştırmacının verdiği tepki değil, aynı zamanda duygusal bir insanın, elindeki arkeolojik eserle duygu bağı kurmasıdır. Bu nesneyi, tarihin gizemlerine açılan kapının anahtarı olarak gören insanın ilim öğrenme aşkıdır.

Okladnikov'un bir diğer belirgin özelliği, gelişmiş bir bilimsel sezgiye sahip olmasıdır. Araştırmacının gözlem gücü ve çalışkanlığıyla bütünleşen sezgisi birçok olay karşısında mucizeler yaratır. Örneğin, bölgedeki arkeologların uzun zamandır herhangi bir mezar veya iskelet bulamadığı Yandı Köyü'ndeki Serov Mezarlığı'nın etrafında birkaç tur attıktan sonra mezarın bulunduğu yeri parmağıyla işaret eder. Gösterdiği yer kazılır ve gerçekten insan kalıntlarına rastlanır. Bir diğer örnek ise tayga ormanından geçerken arabayı yokuş aşağı bir yolda durdurur, arabadakilere bir mezarlığın üstünden geçtiklerini söyler, sonradan anlaşılır ki, burası gerçekten de günümüzde önemli mezarlıklardan sayılan Glazkov mezarlığıdır. *"Peki, Aleksey Pavloviç seyir halindeyken bunu nasıl gördünüz?"* sorusuna gülümseyerek *"Yokuş aşağı inerken insanların parmak kemikleri dışarı fırlamıştı"* şeklinde cevap verir. Bir diğer örnekte ise Vladivostok'taki kazılarda kamptan kazı alanına giderken, haftalardır onlarca insanın geçip gittiği aşınmış patika yolda, birden yere eğilir ve kalsedon taşından yapılmış ok uçlarını yerden kaldırır. Ekiptekiler *"E, biz bunları nasıl fark edemedik?"* diye yakınınca da gülerken *"Arkadaşlar, bana yerli ruhlar yardım ediyor."* der (Okladnikova, 2012). Meslektaşlarının anlattığı bir diğer anı ise şöyledir: *"1960'ların sonlarında Altay bölgesinde yer alan Kuyus köyünde neolitik resimlerin olduğu bir mağaraya gitmek üzere yola çıkarlar. Okladnikov yola doğru sarkmış bir kayanın yanında arabanın durmasını rica eder. Kil taşından olan kayanın yüzeyi girintili çıkıntılı ve çok tozlidir, güneş ışınları tam karşıdan vurduğu için ön yüzünde hiçbir şey seçilmez. Arabayı kayaya doğru yanaştırır, kaputun üstüne çıkar ve su matarasını ister. Suyu, kayanın yüzeyine döker dökmez, kayanın rengi değişir ve koyu kırmızı renkte toprak boyasından yapılmış bir resim belirir. Birdenbire kayanın cansız çehresi tarihin ışıklarıyla aydınlanır."* (Okladnikova, 2012). Yine aynı yıllarda meslektaşı D. L. Brodyanski ile birlikte Vladivostok'tayken çevreyi biraz dolaşmak için Stark Körfezi kıyısına giderler. Okladnikov, etrafına öylesine bakırken yerde, yaşlarının daha sonra iki bin yıldan fazla olduğunu saptadıkları taş aletlere rastlar. Onun, buldukları mekânla ilgili doğaçlama anlattığı konulara merak salan, arsa sahiplerinden biri, yıllardır patates ektiği tarlasının Taş Devri'nde insanların uğrak yeri olduğunu öğrenir ve hayrete düşer. N. N. Mamonova, Okladnikov'un o sırada ağzından çıkan sözleri tebessümle anımsar: *"Birbirinden bağımsız bu ayrıntılar büyük resmi görmemize olanak tanır. Bu araç gereçler, burada yaşamış insanları zihnimizde sadece canlandırmakla kalmayarak, onların günlük yaşantılarından, gelecek kaygılarından, anlık sevinçlerinden ve geçmişe duyulan özlemlerinden de*

ipuçları verir. Her arkeolojik detayda, bu topraklarda binlerce yıl önce doğan, ölen, gülen, sıkıntı çeken ya da avcılık hayatı süren, ancak bir süre sonra tarih sahnesinden silinmiş insanlardan izler görmek mümkündür” (Okladnikova, 2012). Görüldüğü üzere Okladnikov, modern insanın doğumundan ölümüne kadar geçirdiği safhaları göz önünde bulundurarak geçmişe uyarlamaya çalışır ve yorumlama tekniğine başvurur. Olaylara yaklaşım tarzı kişiliği hakkında bilgiler edinmemize yardımcı olur.

Arkeolojik kazılarda şans faktörü önemlidir, Okladnikov da bu konuda hep şanslı olmuştur, toprak ana ilkçağlardan kalma eserleri ona sanki kendi elleriyle sunmuştur. Uzakdoğulu yazar V. P. Sısoyev’in de belirttiği gibi, bu durum şanstın ziyade belki de arkeologun çok iyi bir gözlem gücüne sahip olmasından kaynaklanır. Sısoyev konuyla ilgili olarak: *“Parkın birinde, falez kenarında bir patikada gezerken, yerde, ilk bakışta belli olmayan, neredeyse hiç görünmeyen, binlerce yıl öncesinden kalma seramik bir kap buldu. Nereye gidersek gidelim, sahil kıyısına, derelere, inşaat çukurlarına bakmadan geçmezdi. Toprak da diğer gözlerden sakladığı nesnelere ona cömertçe açardı. Bunlar; bir mızrak ucu, ince levha veya eski bir seramik parçası olabilirdi”* der (Glebova, 2016).

Bilimsel sezgisinin de yardımıyla, Angara-Baykal-Lena bölgelerinin kültürel gelişimlerini ve Sibiry’a’nın tarihsel kronolojisini içeren bir tipoloji hazırlar. Yeni keşfettiği bir eserden elde ettiği bilgilerden emin olana kadar düşünür, şüpheye düşerse, eser üzerinde tekrar tekrar çalışır, tamamen ölçüp biçtikten sonra yayına verir. Şişkin Kayası üzerindeki resimler de dâhil olmak üzere, özellikle paleolitik buluntular ışığında, burada yaşamış yerli halka ait kültürlerin üst paleolitik dönemden çok daha eski bir geçmişe sahip olduğu kanısına varır. Bu savına ilişkin kanıtlardan birkaçını Ulalinka’dan (300-400 bin yıl) edinmiştir. Bu keşifleri daha sonra Denisova Mağarası’nda alt paleolitik dönemden kaldığı düşünülen bulgular (500-800 bin yıl), Karama bölgesi (800 bin yıl) ve Yakutistan’daki Diring Yuryah nehri kıyılarındaki buluntular (1,8 milyon yıl) izler (Okladnikova, 2012). Okladnikov’un adı, bu gelişmelerle birlikte tarih ve arkeoloji camiasında daha sık anılacaktır.

Öne çıkan bir diğer özelliği de onun işine karşı olan saygısı, dolayısıyla bilimsel çalışmalara olan heves ve tutkusudur. Bilime karşı olan düşkünlüğü onu, ülkesine hizmet etmek adına diğer araştırmacılarla birlikte ortak projeler hazırlamaya iter. Sabahtan akşama kadar kazı alanındadır. Kendisi çok hızlı çalıştığı gibi, iş arkadaşlarını da acele ettirir. Çalışma esnasında yüksek sesle konuşur, diğer çalışanların fikrini sorar, kendisinin de onlar gibi düşünüp düşünmediğinden emin olmak ister. Görüş ve önerileri her zaman can kulağıyla dinler, bunların gerekçeleri varsa ve bilimsel temellere dayanıyorsa, kendisi de kabullenir. Kamp yerine varınca, ekibi kendisi yönetir, çalışma arkadaşları arasında görev dağılımı yaparak, işleri paylaşır. Örneğin ekipten birisi çadırı kurarken, bir diğeri su getirir, kendisi ise genellikle ormana odun toplamaya

gider. Sabahları herkesten önce kalkar, ateşi yakar. Civar çevreyi keşfe çıktığında sürekli bir şeyler arayan insan edasında; eller belde, baş öne eğik, gözler toprağa dikilmiş vaziyette gezer. Benzersiz bir görsel hafızaya sahiptir, ömründe sadece bir kere gördüğü bir nesneyi beş-on yıl geçtikten sonra bile tanır. Örneğin bir keresinde yıllar öncesinde Gobi çölünde rast geldiği yuvarlak bir kaya parçasını hemen hatırlamıştır (Okladnikova, 2012). Konuşurken veya iş yaparken çevik davranması, reflekslerinin kuvvetli oluşu ve dikkatinin uzun süre dağılmaması karakteristik özelliklerinden sadece birkaçıdır.

Yaptığı anlık benzetmeler, karşılaştırmalar, zengin çağrışımlar ve özgün yorumlarıyla sunduğu bildiriler dinleyiciyi sıkmaz, hoş bir sohbet havasında geçer. Girdiği bilimsel tartışmalarda tatlı, ancak bir o kadar da sivri diliyle muhatabını yenmeyi başarır, konuşmalarından ironiyi eksik etmez. İnsanlar onu dinlemekten haz alırken, rakipleri ise ondan çekinir. Kendine özgü bir mizah anlayışı ve yumuşak bir konuşma üslubu vardır. Yazar V. N. Ravnüşkin'in, ondaki mizah anlayışına gönderme yaptığı bir anısında anlattığına göre *Okladnikov'un ekibi 1976 yılında Moğol kazı heyetiyle birlikte Stalin'in 1915 yılında Açinsk'te kaldığı eve uğrarlar. Ancak eve gelen herkesi kapıda gözleri kızarmış, bodur bir köpek beklemektedir ve her yabancıya havlar. Okladnikov köpeğin yanına yaklaşır ve 'Yosya'¹⁴⁹, zalim Yosya, ne oluyor, sakinleş!' der* (Okladnikova, 2012).

Kamplarda ekip arkadaşlarını sabahları erkenden güler yüzle uyandırır, güne iyi bir başlangıç yapmaları için çaba sarf eder: *"Uyanın haydi, köylü kızlar siz uyurken çadırınızı alıp götürmüşler. Size selamları var. Bakın güneş doğdu, çalışma vakti geldi de çattı. Eskiden köyde insanların nasıl çalıştığından haberiniz var mı? Gün ağarırken uyanır, gün batımından sonra da kabuklarına çekilirlerdi. Çalışkan bir köylü bu zamana kadar bir sürü iş hallederdi, siz ise hâlâ yatağınızda dönüp duruyorsunuz. Tembelliğin, mızumsuzluğun lüzumu yok"* (Okladnikova, 2012).

Çevresindekilere karşı nezaketi ve yardımseverliğiyle bilinir, ülkenin dört bir yanından gelen mektuplara üşenmeden tek tek yanıt verir. Meslek olarak özümsemiği işinden başka bir uğraşı neredeyse yoktur, kumar ve spor oyunlarını anlamadığı için pek sevmez, alkol veya sigaradan da uzak durur (Molodin, 2009). Okladnikov gösterişsiz, konforsuz ve dünyevi zevklerden yoksun bir yaşam sürmüştür. Oldukça sade ve kanaatkâr giyinir, giydiği kıyafetler bir akademisyenin giyim tarzından bir hayli uzaktır. Aslında bunlar işlevsel, arazide giyebileceği günlük kıyafetlerdir. Elleri işçi elleri gibi, yüzü de rüzgâr ve güneşten dolayı kavruktur. Arazi şartlarından dolayı aşınmış bu sade kıyafeti onu, birtakım toplumsal engelleri arkasında bırakarak, sıradan yerel insanlardan biri yapar. Dış görünüşü sadeliğinden dolayı, elit veya aristokrat tabakadan

¹⁴⁹ İosif Vissarionoviç Stalin için kullanılan takma adlardan biri. İosif: Yosya.

birisine benzemez (Konopatskiy, 2009: 6). Üstünden nadiren çıkardığı kazı kıyafeti bazen komik olaylar yaşanmasına sebep olur. Örneğin, Habarovsk'ta bir restoranda, ekip elemanları şeker hastası olan hocaları için şekersiz bir çay siparişi verirler. Garson kız Okladnikov'a şöyle bir göz gezdirdikten sonra: “Şeker istemeye bile paran kalmamış, zavallı serseri” der. Rahatına düşkün olmadığından gezi kamyonunun kasasında kolaylıkla uykuya dalabilir, iç kabinde oturduğu zamanlarda ise aldığı notları düzenler; bütün bunlar onun için artık rutin bir alışkanlık haline gelmiştir. Örneğin, Sovyet döneminde bilim çevresinde saygın bir yeri olan *Bilim ve İnsan* adlı uluslararası almanakta yayınlanan makalesini, kazı alanının hemen yanında yer alan ahşap barakada yazmıştır. Hastanede yatarken bile yanına daktilosunu getirip, eleştiri yazıları ve makaleler hazırlar (Okladnikova, 2012).

Bütün bu uğraş ve çabalarının bilim, sanat veya arkeoloji alanı için olmadığını, bizzat toplum yararına çalıştıklarını belirterek, insanların sırf bu sebepten dolayı kendilerini hatırlayacaklarından emin konuşur. Etrafında kendisine yakınlık gösteren ve değer veren insanları el üstünde tutar, arkadaşlarına ihanet etmez, çoğunu elinden geldiğince korur. Örneğin, 1960'larda enstitüde emri altında çalışan ve aralarında tarihçi M. M. Gromiko'nun da bulunduğu birçok bilim insanını savunarak onlara herhangi bir zarar gelmesini engellemiştir. Daha sonra 1968'de Sovyet tankları Prag'a girdiğinde Okladnikov, yaşanan olaylara çok öfkelenen D. L. Brodyanski'nin devlet rejimine karşı gelmesinin o sırada anlamsız olduğunu dile getirerek, siyasetle değil bilimle uğraşması gerektiği konusunda onu ikna etmiştir. Gençliğinde, arkeolog arkadaşı M. İ. Artamonov'la ile birlikte, Stalin terörünün yaşandığı o korkunç günlerde tutuklanan şair A. A. Ahmatova'nın oğlu tarihçi L. N. Gumilev hakkında olumlu görüş bildirerek, aklanmasına dair savunma metnini korkusuzca imzalamıştır (Okladnikova, 2012). Üzerindeki siyasi baskıyı hisseden Okladnikov, bu durumun bilimsel çalışmalarına engel olmasına izin vermemiştir.

Sonuç olarak, Okladnikov bütünüyle, dizginlenemez bir yaşam tarzı sürmüştür. Onu öldürmeyen şey, güçlendirmiştir. Kitaplarının sayfalarını karıştırırken masal kahramanı *Kızıl Geyik*'in, gerçek hayatta onu bilimsel arayışlara sürüklediğini, ona doğanın güzelliklerini gösterdiğini ve onu bilinmeyene doğru götürdüğünü anlıyoruz. Onu bilime iten şey kişisel hevesi olmuş, yoluna bir engel çıktığında, hangi tarafa doğru gideceğini de içgüdüseli fısıldamıştır. Yapmış olduğu hizmetler karşılığında Sovyet hükümeti tarafından iki kez Lenin nişanı, üç kez de *şeref madalyası* ile ödüllendirilir. Adı, Altay'da bir mağaraya, Habarovsk Arkeoloji Müzesi'ne, Novosibirsk Devlet Üniversitesi'nde bir dersliğe, Bilimler Akademisi Sibirya Şubesi'nin genç bilim adamlarına verdiği ödüle, üniversite öğrencilerine verilen bursa, Irkutsk şehrinde ve Biryulka köyünde bir sokağa verilir. Hayata gözlerini yumduğunda

yetmiş üç yaşındadır ve tarihler 18 Kasım 1981'i göstermektedir, naaşı Novosibirsk'teki çok sevdiği Akademi Yerleşkesi'ne defnedilir (İbragimova, 2003). Öğrencilerinin ona karşı vefa borcu hissetmeleri kaçınılmaz olduğundan, kendisinin kurduğu enstitünün panolarında özel bir köşe oluşturularak hatırası ölümsüzlüğe kavuşturulur.

A. Okladnikov'un Başlıca Eserleri

1. *Arheologičeskiye İssledovaniya v Basseyne Amura v 1954 Godu. Traditsionnaya Kultura Vostoka Azii* (1999). Blagoveşçensk: İzd-vo AmGU.
2. *Arheologiya Severnoy, Tsentralnoy i Vostočnoy Azii* (2003). Novosibirsk: Nauka.
3. *Drevniye şamanskiye izobrajeniya iz Vostočnoy Sibiri* (1948). Sovetskaya Arheologiya.
4. *Fenomen Kulturu Malih Narodov Severa* (1982). Dekorativnoye iskusstvo SSSR. (Vmeste s Gumilevim)
5. *Gromatuhinskaya Kultura* (1977). Novosibirsk: Nauka.
6. *İssledovaniye Musterskoy Stoyanki i Pogrebeniya Neandertaltsa v Grote Teşik-Taş. Yujnyy Uzbekistan (Srednyaya Aziya) Teşik-taş: Paleolitičeskiy Çelovek* (1949). Moskva.
7. *İssledovaniye Mnogosloynogo Poseleniya Gasya Na Nijnem Amure* (1983). Ser. Obş. Nauk. (Sovmestno s Medvedovim V. E.) İzd-vo. SO AN SSSR.
8. *İstoriya i Kultura Buryatii.* (1976). Ulan Ude: Buryatskoe Knijnoye İzdatelstvo.
9. *İstoriya Sibiri S Drevneyşih Vremen Do Naşih Dney* (1968). Drevnyaya Sibir. Leningrad.
10. *İstoriya SSSR: S Drevneyşih Vremen Do Naşih Dney* (1966). Moskva.
11. *K İstorii Pervonačalnogo Osvoeniya Çelovekom Tsentralnoy Azii* (1972). Tsentralnaya Aziya i Tibet: Mat. K Konf. Novosibirsk: Nauka.
12. *Kon i znanya na Lenskih pisanitsah* (1951). Tyurkologičeskiy Sbornik.
13. *Kult Medvedya u Neolitičeskih Plemen Vostočnoy Sibiri* (1950). Sovetskaya Arheologiya.
14. *Neolit i Bronzoviy Vek Pribaykalya* (1950). Moskva, Leningrad: İzd-vo AN SSSR.
15. *Neolit i Bronzovoy Vek Pribaykalya, Glazkovskoe Vremya* (1955). Moskva, Leningrad: İzd-vo AN SSSR.
16. *Neolitičeskiye Nahodki v Nizovyah Angarı (K İtogam Rabot 1937 g.)* (1939).
17. *Neolitičeskiye Pamyatniki Angarı* (1974). Novosibirsk: Nauka.
18. *Neolitičeskiye Pamyatniki Nijney Angarı* (1976). Novosibirsk: Nauka.
19. *Neolitičeskiye Pamyatniki Sredney Angarı* (1975). Novosibirsk: Nauka.

20. *Oçerki İz İstorii Zapadnih Buryat-Mongolov (XVII – XVIII vv.)* (1937). Leningrad: Sotsekgiz.
21. *Olen zolotye roga* (1989). Habarovsk: Habarovskoe Kn. İzd-vo.
22. *Otkrutiye Sibiri* (1981). Moskva: Molodoya gvardiya.
23. *Paleolit Mongolii* (1986). Novosibirsk: Nauka.
24. *Paleolit Tsentralnoy Azii. Moyltın am (Mongoliya)* (1981). Novosibirsk: Nauka.
25. *Petroglifi Gornogo Altaya*. (1980). Novosibirsk: Nauka.
26. *Petroglifi Mongolii* (1981) Leningrad: Nauka.
27. *Petroglifi Nijnego Amura* (1971) Leningrad: Nauka.
28. *Petroglifi Tsentralnoy Azii: Hobt- Somon (Gora Tebş)* (1980). Leningrad.
29. *Petroglifi Zabaykalya: v 2-h çastyah*. (1969-1970). (V soavtorstve s V. D. Zaporojskoy), Leningrad: Nauka.
30. *Pişetsya İstoriya Sibiri* (1967). Moskva: Znaniye.
31. *Pogrebeniya Bronzovogo Veka v Sibirskoy Tayge* (1940). KSIİMK.
32. *Poseleniye Epohi Bronzi v Padi Harinskoy. Novoye v Arheologii Sibiri i Dalnego Vostoka* (1979). Novosibirsk: Nauka.
33. *Proşloye Yakutii Do Prisoyedineniya K Russkomu Gosudarstvu* (1949). Yakutsk.
34. *Rerih – İssledovatel Azii* (1974). Sibirskiye Ognı (Sovmestno s Belikovım P. F. Matoçkinım E. P.)
35. *Russkiye Polyarniye Morehodı XVII Veka U Beregov Taymira* (1948). Moskva: Leningrad: İzd-vo Glavsevmorput.
36. *Severnaya Aziya Na Zare İstorii. Stranı i Narodı* (1980). Novosibirsk: Nauka.
37. *Sibir Perioda Feodalizma. Vıp. 2. Ekonomika, Upravleniye i Kultura Sibiri XVI-XIX vv.: Materiyalı Po İstorii Sibiri* (1965). Novosibirsk: Nauka.
38. *Sledı Doistoričeskih Kultur Na Severe Selenginskoy Daurii. Sev. Aziya* (1928).
39. *Şişkinskiye Pisanitsı* (1959). İrkutsk.
40. *Tihookeanskaya Arheologiya. Uçeb. Posobiye* (1980). Vladivostok.
41. *Turoçakskaya Pisanitsa. Drevniye Kulturu Altaya i Zapadnoy Sibiri* (1978). Novosibirsk. Nauka.
42. *Utro iskusstva* (1967). Moskva: Leningrad: İskusstvo.
43. *Za Metodologiyu Dialektiçeskogo Materiyalizma v İstorii Doklassovogo Obşçestva. Soobşçeniya GAİMK* (1932).

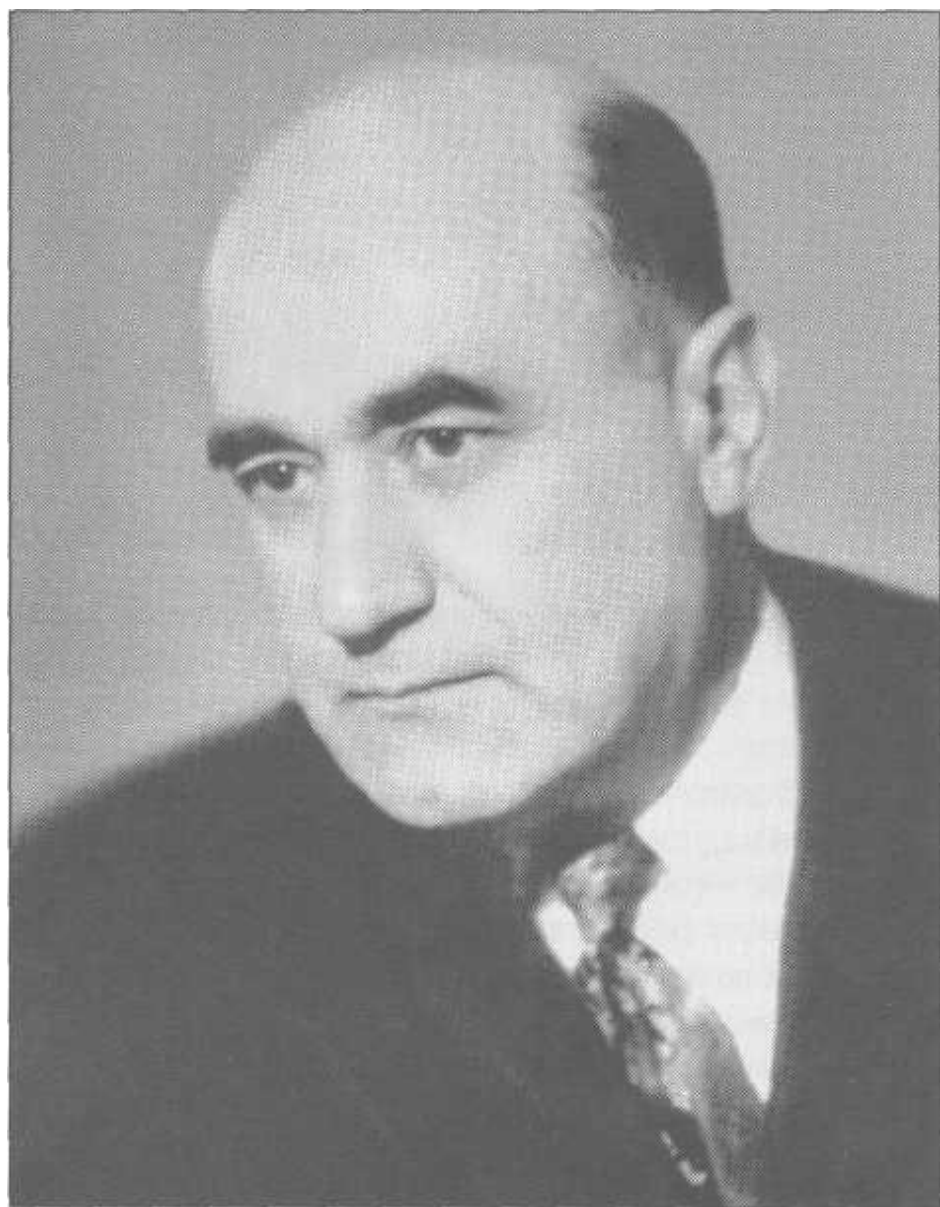
A. Okladnikov Hakkında Yapılan Çalışmalar

1. Alekseev V. P., Gurviç İ. S. (1982). *Aleksey Pavloviç Okladnikov*.
2. *Aleksey Pavloviç Okladnikov, Materyalı K Biobibliografii Uçyonih SSSR. Seriya İstoriçeskaya. Vstupitel'naya Statya R. S. Vasilevskogo* (1981). Moskva.
3. *Bibliografiya Nauçnih Trudov Po Arheologii i İstorii Çlena- Korrespondenta AN SSSR A. P. Okladnikova* (1968). Novosibirsk.
4. Bolonev, F. F. *Dorogomu A. P. Okladnikovu v Çest Prisvoeniya Zvaniya Geroya Sotsialistiçeskogo Truda, 70-letiya i 50-letiya v Nauçnom Stroyu.*(2000). Novosibirsk.
5. Boriskovskiy P. İ. (1982). *Aleksey Pavloviç Okladnikov*. Sovetskaya Arheologiya
6. Derevyanko, A. P. (1983). *Aleksey Pavloviç Okladnikov. Pervoprohodtsı*. Moskva.
7. Derevyanko, A. P. (2007). *Akademik A. P. Okladnikov – Osnovatel Sibirskoy Arheologiçeskoy Şkoli*. Gumanitar. Nauki v Sibiri.
8. *Gumanitarniye İssledovaniya v Sibiri: İtogi i Perspektivi: İn-t İstorii, Filologii i Filosofii SO AN SSSR* (1984). Otv. Red. R. S. Vasilyevskiy. Novosibirsk: Nauka.
9. Konopatskiy, A. K. (2000). *Kniga i Çteniye v Jizni Akademika A. P. Okladnikova. Pyatiye Makuşinskiye Çteniya*. Novosibirsk.
10. Lariçev V. E. (1970). *Sorok Let Sredi Sibirskih Drevnostey. Materyalı K Biografii Akademika A. P. Okladnikova*. Annotirovannaya Bibliografiya. Novosibirsk.
11. Lariçev, V. E. (1967). *Okladnikov, Aleksey Pavloviç*. Sovetskaya İstoriçeskaya Entsiklopediya. Moskva.
12. Marçuk, O. N. (1997). *Akademik A. P. Okladnikov. Sibirskiy Fenomen: Akademgorodok v Perviy Dvadsat Let: Vospominaniya*. Novosibirsk.
13. *Okladnikov Aleksey Pavloviç* (2003). Entsiklopediya. Novosibirsk.
14. *Okno v Nevedomy Mir. Sbornik Statey K 100-letiyu So Dnya Rojdeniya Akademika Alekseya Pavloviça Okladnikova* (2008). Novosibirsk.
15. Paderin, G. N. (1987). *V Zone Neizvedannih Glubin. İzbrannoe*. Novosibirsk.
16. Reşetov A. M., Okladnikov E. A. (1998). *Etnografiya v Krugu Nauçnih İnteresov A .P. Okladnikova*. Etnografiçeskoye Obozreniye.
17. *Sibir v Panorame Tıyaçetliy: (Materyalı Mejdunar. Simp. Posvyaşç. 90-letiyu So Dnya Rojdeniya A. P. Okladnikova*. (1998). Otv. Red. İ. N. Gemuyev. Novosibirsk: İzd-vo İn-ta Arheologii i Etnografii SO RAN.
18. Vasilyevskiy, İ. (2006). *Svyazavşiy Epohi: 25 Let Nazad Uşel İz Jizni Vıdayuşçiy Uçyoniy – Aleksey Okladnikov*. Novosibirsk: Veçer.

KAYNAKÇA

1. Abramova Z. A. (1999). *Pamyati uçitelya: (K 90-letiyu so dnya rojdeniya A. P. Okladnikova)* Arheologičeskiye vesti. No:6.
2. Adji, M. (2015). *Evropa, Tyurki, Velikaya Step*, İzd-vo: OGIZ, AST.
3. Adji M. (2016). *Avrupa, Türkler ve Büyük Bozkır, Kıpçaklar*, Rusçadan Çeviri: Zeynep Bağlan Özer. İstanbul: Doğu Kitabevi.
4. Borisenko, A. Yu, Hudyakov Yu. S. (2009). *Materiyalı po traditsionnoy kulture Buryat i Mongolov, Sobranniye Y. Reemanom i A. Tesleffom v načale XIX v.*, Vuzovskaya nauçnaya arheologiya i etnologiya Severnoy Azii, İrkutskaya Şkola 1918-1937 gg., İrkutsk: İzd-vo Amtera.
5. Çirkin S. (2013). *Güney Sibirya Neolitik Çağ Kültürleri*. The Journal of Siberian Studies (SAD) Vol 1. Number 2.
6. Derevyanko, A. P. (2008). *V poiskah olenya zolotye roga*, Nauka v Sibiri, No:39
7. Derevyanko, A. P., Medvedev V. E., Molodin V. İ. (2008). *Velikan v nauke: K 100-letiyu so dnya rojdeniya akademika A. P. Okladnikova, (03.10.1908 – 18.11.1981)*. Vestnik NGU. Seriya: İstoriya, Filologiya. Tom 7, Vıpusk 3: Arheologiya i Etnografiya. Novosibirsk.
8. Derevyanko, A. P., Molodin V. İ., Hudyakov Yu. S. (2008). *Znaçeniye nauçnogo naslediya akademika A. P. Okladnikova dlya razvitiya arheologii Severnoy i Tsentralnoy Azii*. Rossiyskaya Arheologiya, No:4. 137-143.
9. Glebova, Ye. (2016) *Jizn velikana*, Slovesnitsa İskusstv, Kulturno-Prosvetitel'skiy Jurnal, No2 (38), Habarovsk.
10. Gutira, T. N. (2008). *100 Let so dnya rojdeniya akademika AN SSSR, istorika, arheologa i etnografa Okladnikova Alekseya Pavloviça*. Kalendar znamenatelnih i pamyatnih dat po Novosibirskoy Oblasti.
11. İbragimova, Z. (2003). *Arheolog doljen speşit. Oçerki o lyudyah, vpisavşih svoe imya v istoriyu Novosibirsk*. Klub Metsenatov. 346-357
12. Konopatskiy, A. K. (2009). *Proşlogo velikiy sledopit, Akademik A. P. Okladnikov. Stranitsy biografii. Çast II. 1950-e-seredina 1970-x godov*. Moskva: Noviy Hronograf.
13. Lariçev, V. E. (1998). *Obyat neobyatnoye. K 90-letnemu yubileyu akademika Alekseya Pavloviça Okladnikova*, Nauka v Sibiri, No:27.
14. Martinov A. İ. (2013). *Altay Kaya Resimleri. Biçiktu-Boom*. Rusçadan çeviren: Prof. Dr. Zeynep Bağlan ÖZER, Ankara: Atatürk Kültür ve Tarih Yüksek Kurumu.
15. Molodin V. İ. (2009). *Okladnikov, A. P. İstoriçeskaya Entsiklopediya Sibiri*.
16. Nikonov V. A. (1966). *Kratkiy Toponimiçeskiy Slovar*. Moskva: Misl.
17. Okladnikova, Ye. (2012). *Ohotnik za vetrami otşumevşih vremen*. Sibirskiye Ogni, No: 8.
18. Trubaçev, O. N. (2009). *Trudi po etimologii. Slovo. İstoriya. Kultura*. Moskva: Rukopisniye pamyatniki drevney Rusi.

19. Yanşina O. V. (2006). *Hranit veçno. Pervaya publikatsiya iz liçnogo arhiva akademika A. P. Okladnikova*. Nauka iz pervıh ruk. Tom 11, No:5.
20. Zakstelskiy, A. B., Derevyanko E. İ. (2008). *Tropoy dalekih tısyaçeletiy. K 100-letiyu A. P. Okladnikova*. Nauka iz pervıh ruk, Zvezdnyye Vrata, Tom 24, No:6.

Eduard Makaroviç Murzayev (1908-1998)

YERADBİLİM VE E. M. MURZAYEV EKOLÜ

Sonnur AKTAY*

ÖZET

Eduard Makaroviç Murzayev yeradbilim başta olmak üzere coğrafya, tarih, dil alanında bilimsel çalışmalar yapmış ve çalışmalarının büyük çoğunluğunu Türk dilli halkların yaşadığı Orta Asya topraklarında gerçekleştirmiş bir bilim insanıdır. Uzun yıllar Üstyurt, Karakum çölü, Tanrı Dağları, Moğolistan Halk Cumhuriyeti, Vietnam gibi farklı bölgelerde bizzat bulunarak araştırmalarını yürütmüştür. Yerel coğrafi terimler üzerine yaptığı araştırmalarla yer adları terminolojisini kapsamlı ve karşılaştırmalı olarak ele almıştır. SSCB dönemi, halk üzerinde baskı oluşturarak yazarların bağımsız bir biçimde fikirlerini ortaya koymasına ket vuran bir süreci kapsar. Bu dönemde devlet ideolojisiyle ters düşen birçok yazar ya ülkeyi terk etmek zorunda kalır ya da sürgüne gönderilir. Sovyet sisteminin katı tutumuna karşı çalışmalarını kendi doğrularına göre yürüten ve yaşamının son anına kadar birçok ödüle layık görülen Murzayev'in hayatı, karşılaştığı güçlükler, ilgi alanları, eğitim dönemi ve yaptığı bilimsel araştırmalar bu çalışmanın ana temasını oluşturmaktadır. Bilim insanının kaleme aldığı eserler kronolojik olarak sıralanmış ve eserlerin içeriği ana hatlarıyla verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: E. M. Murzayev, Yeradbilim, Toponim, Orta Asya, Coğrafi Terimler.

Toponimler bir milletin tarihi, gelenek-görenekleri ve kültürünü yansıtan, geçmişle gelecek arasında köprü oluşturan önemli öğelerdir. Geçmişten ve günümüzden gün yüzüne çıkmamış birçok bilgiyi içinde barındırır ve dilbilim, coğrafya, sosyoloji, tarih gibi farklı bilimlerin inceleme alanına girer. toponim incelemelerinde farklı bilimlerden yararlanılırken, aynı şekilde toponimler de diğer bilimlere kaynaklık eder.

Toponim coğrafyanın temel inceleme alanıdır. Bu sebeple yeradbilim ve coğrafya birbiriyle sürekli etkileşim halindedir. Coğrafyacılar yer adları araştırmalarında gerek sözcüğün yapısı gerekse de etimolojisi yönünden yeradbilime sıklıkla başvururlar. Dilbilimciler adın anlamı, kökeni üzerinde

* Öğr. Gör., Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü, sonnurertonga@anadolu.edu.tr

yoğunlaşırken, coğrafyacılar çoğunlukla yerleşim yerinin görüntüsüne odaklanmışlardır. Bu konuda Murzayev, yer adları incelemelerinin bizzat o coğrafyada bulunarak gerçekleştirilmesi konusuna odaklanmıştır. Yerleşim yerinin görüntüsü, bölgede yaşayan halklar ve konuşulan dil gibi unsurların yer adları çözümlmelerine ışık tutacağı kanısındadır.

Yer adlarının coğrafya ile bağlantısı ile ilgili olarak Zeynep Bağlan Özer'in Kelimelerin Tarihi Seyri başlıklı makalesinde *“Kelimelerin etimolojik incelemesi sırasında sadece bir dil ailesi içerisinde veya iki-üç dilin karşılaştırılmasıyla doğru bilgilere ulaşmak mümkün değildir. Her kelimenin geçmişi ancak dünya dillerinin içerisinde yapılan geniş çaplı inceleme (yazıtlar, resimler, armalar, mimariler, simgeler vs.) sonucu olmaktadır. Bu araştırmalar tarihin karanlıklarını aydınlatmak için derin ve geniş boyutta yapılmalıdır. Bunun için de coğrafi haritalar oldukça önemli belgelerdir. Coğrafi adların incelenmesi çoğu tarihi konuları da aydınlatmaktadır. Coğrafi adların etimolojisi dilciler, tarihçiler ve coğrafyacıların ortak çabalarıyla bir bütünlük içerisinde hazırlanmalıdır”* (Özer, 2003: 534-538) sözleri yer adlarının coğrafya ve coğrafi haritalarla ilintili olduğunu göstermektedir.

Bilindiği gibi yer adları halkın verdiği adlardan oluşur, bir başka deyişle adlandırmalar belli bölgenin halkı tarafından gerçekleştirilir. Ancak, adlandırmalarda zaman zaman değişikliğe gidilmesi, dış güçlerin halk tarihi üzerinde büyük etkisi olduğunu göstermektedir. Değişiklikler düşman işgali ya da hükümet değişikliği sebebiyle yapılabilmektedir. Yer adları asırlarca halkın beyin süzgecinden geçer. Bu adlardan bazıları hızla unutulur, bazıları ise nesilden nesile aktarılır. K. G. Paustovski'nin *“Coğrafi adlar, halkın kendi topraklarını şiir üslubuyla süslemesidir. O adlar, halkın kişiliğini yansıtan, hayallerini anlatan, geçmişin gelenek ve yaşam biçimi hakkında bilgi veren kaynaklardır”* (Mırzahmetuli, 2015: 66) şeklindeki ifadesi yer adının tarihteki olayları, halkın kültürü ve geleneğini yansıtan bilgi kaynağı olduğu şeklindeki düşüncemizi desteklemektedir.

Yeradbilimci, coğrafyacı bilim adamı Murzayev tarih, coğrafya, dil alanında kaleme aldığı çalışmalarıyla bilim dünyasına katkıda bulunmuştur. Coğrafyacı kimliğiyle bilinen Murzayev adbilim, yeradbilim, Rus ve Türk dillerinde kullanılan coğrafi terimler, Rus toponimlerinin kökeni, SSCB toponimleri, Orta Asya toponimlerinin tarihi, etimolojisi ve adbilim terminolojisi konularında yaptığı bilimsel çalışmalarla ön plana çıkmaktadır.

Murzayev Rusya'nın politik anlamda oldukça kritik döneminde yaşamış bir bilim adamıdır. Ekim Devrimi sonucunda başlayan Sovyet döneminin tanıklarındandır. Sovyet rejimi görünürde bağımsızlığı ve halkın egemenliği temeline dayanan yönetim biçimini temel alsada oldukça farklı bir politika uygulanmıştır. Eski düzeni yıkarak tamamen yeni bir sistem kurmayı hedefleyen Bolşevik İktidarı hayatın her alanına etki ederek, siyasi ve toplumsal

çevrelerde olduğu kadar yazın alanında da gergin bir ortam yaratmıştır. Özellikle halkın maneviyatına dair sorunlara yönelen ya da iktidarı eleştiren yazılar tespit edilerek, yeni iktidarın uygulamalarına karşı çıkan, rejimi desteklemeyen, rejim karşıtı yazan yazarlar öldürülmüş, sürgüne gönderilmiş ya da sınır dışı edilmiştir. Rejimin getirdiği baskı, sansür halkın edebi anlamda üretmesine engel olmuştur. Murzayev bu kadar katı bir sistemin uygulandığı bir ülkede kendi doğrularını koruyarak çalışmalarını bütün gayretiyle sürdürmeye çalışan ender insanlardandır.

Eduard Makaroviç Murzayev 1 Haziran 1908'de Simferopol'de memur bir ailede dünyaya gelir. Beş çocuklu ailenin dördüncü çocuğudur. Gençliğinde fizik ve kimya ile yakından ilgilenen Murzayev ilk büyük hayatı tecrübesini 1927'de Kırım'da gerçekleşen depremle yaşar. Teknik işlere özellikle de elektrige olan yeteneği onun genç yaşta iş hayatına atılmasına olanak tanır. Ergenlik döneminde Kırım'ın batı sahilindeki elektrik şebekesini tamir etmesi onun bu alandaki üstün el becerisinin göstergesidir. Çocukluk çağından itibaren coğrafyaya meraklı olan Murzayev'in okul döneminde yaptığı geziler doğayı ve coğrafyayı daha yakından tanımasını sağlar (Superanskaya, 1999: 98-99).

Murzayev 1926 yılında Petersburg'da bulunan Leningrad Devlet Üniversitesi Coğrafya Bölümü'ne kaydolar. Alagöz dağlarının yer altı tabakasının yüzey şekillerini incelemek için 1929'da hocası Boris Leonidoviç öncülüğünde ilk bilimsel amaçlı gezisini gerçekleştirir. Doğaya, çevresine karşı aşırı duyarlı olan Murzayev bölgeden farklı türde kaya parçaları toplar, nehir sularının kıyısındaki taraçaların ölçümünü yapar ve tabakaların üzerindeki kaya malzemelerini tasvir eder. Çocukluğunda yaptığı geziler onun coğrafyaya ve doğaya bakış açısını şekillendirmiştir.

L. S. Berg, V. G. Borogaz-Tan, A. A. Grigoryev, V. P. Semenov Tyan-Şanski, A. E. Fersman Murzayev'in üniversitede ders aldığı önemli hocalarındandır. Murzayev'in yer adlarına ve doğaya olan bakış açısını etkileyen peyzaj mimarı profesör L. S. Berg'dir. Uzun yıllar SSCB Coğrafya Topluluğu'na başkanlık yapan Berg bilgisi, tecrübesi, insana ve doğaya yaklaşımıyla Murzayev'i etkilemiş aynı zamanda destekçisi olmuştur. Murzayev üniversite yılları için: "*En çok Vladimir Germanoviç Borogaz-Tan ve Lev Semenoviç Berg'in derslerini dinlemeyi ve onlarla muhabbet etmeyi severdim*" (Yatskovskaya, 2010: 128) şeklinde itiraf eder. Murzayev çok değer verdiği hocası için yaşamının ilerleyen döneminde 1983'te *Lev Semenoviç Berg 1876-1950* başlıklı kitabı kaleme alır. Bu eserde bilim adamının biyografisi, eğitim hayatı, yaşamı boyunca yazdığı bilimsel çalışmalara değinir. Çalışmanın sonunda Berg'in yaşamındaki önemli olayları ve yazdığı çalışmaları kronolojik olarak sıralar. *SSCB'nin Coğrafi Bölgeleri* (Geografiçeskiye zonu Sovetskogo Soyuzu), *Rus Coğrafi Keşifler Tarihi Üzerine Denemeler* (Oçerki po istorii russkih geografiçeskih otrkriy), *Fiziki Coğrafya* (Fiziçeskaya geografiya), *Orta*

Asya (Srednyaya Aziya), *Sovyet Coğrafyasının Kazanımları* (Dostijeniya sovetsoy geografii) vb. çalışmalara ve Berg'in toponimi alanında bilime yaptığı katkılara değinir. L. S. Berg'in: "Coğrafyanın başlangıç noktasını nesnelere ve olaylar arasındaki ilişkiler değil, nesnelere coğrafi dağılımları ve oluşumları belirler. Bölgesel analizlerin coğrafyaya olan katkısı kaçınılmazdır. İklim, toprak, bitki örtüsü gibi doğa olaylarının coğrafi oluşumları gözle görülür derecede nasıl etkilediği bilinmelidir" (Murzayev, 1983: 70-74) şeklindeki ifadesi onun coğrafyaya ve doğaya olan yakınlığını göstermektedir. Murzayev 1930'da lisans eğitimini tamamlar ve sonrasında önce ülkenin önemli akademik kurumlarından olan Yüzyebilimi Enstitüsü'nde, bir süre sonra da SSCB Bilimler Akademisi'nde çalışır.

Yeradilimci A. V. Superanskaya Murzayev ile tanışmasını şu cümlelerle ifade eder: "Murzayev ile ellili yıllarda Lenin Kütüphanesi'nde transkripsiyon konusu üzerine gerçekleştirilen bir toplantıda tanıştım. "Coğrafi Adların İncelenmesi" (İzuçeniye geografıçeskih nazvaniy), "Coğrafi Terminolojide Karşılaşılan Sorunlar" (Nekotoriye voprosı geografıçeskoj nomenklaturı) gibi ünlü eserlerini biliyordum. Eserlerde adını sıklıkla gördüğüm şahısla birebir tanışmak beni oldukça mutlu etti. Adının baş harfleri ise beni şaşırtmıştı. Onun anılarından da anlaşılan o ki bir tek ben şaşırmamışım" (Superanskaya, 1999: 101).

Murzayev kendi adı, soyadı ile ilgili anısı şu şekilde anlatır: "Haritayı A. V. Graur'a verdim. Aleksey Vasilyeviç de bana ovaya doğru inen dik ve hafif eğimli çift başlı dağların alçı modelini verdi. Çizim üzerindeki kabartmaları gösterebilmek için yatay kesik yöntemi gerekiyordu. A. V. Graur çalışmama kilitlenmiş bir şekilde baktı ve sordu: - Soyadınız? - Cevapladım – Tuhafmış – Sanırım doğulu bir ailedensiniz? – Kırimliyim – Adınız? - Cevap verdim. Bu derece batılı bir isim onu güldürmüştü. Samimiyetle gülümsedi. – Babanızın adı? Cevap verdikten sonra uzunca bir süre güldüğünü gördüm. İçinde batı, doğu ve Rus adının bulunduğu isim, soy isim ve baba adı onu şaşırtmıştı. Çizimime büyük harflerle "fevkalade" yazdı" (Superanskaya, 1999: 102).

Murzayev Orta Asya coğrafyasıyla tanışmasını şu cümlelerle anlatır:

"Orta Asya'ya ilk 1931'de geldim. B. A. Fedoroviç başkanlığındaki Yüzyebilimi ekibi rotayı Kara Boğaz Gölü ve Mangıslak bölgesi olarak belirledi. Oldukça zor bir süreçti. Sonbaharın sonunda çalışmaya başladık ve soğuklar bastırdı... Sahanın çizimini yaptık, topraktaki faydalı mineralleri not ettik, çekim yaptık, kuyuları betimledik, incelemek amacıyla kaya malzemeleri ve su örnekleri aldık... Karakum Çölündeki gezimiz sırasında Türkmenistan coğrafi adlarına merak sardım ve yerel coğrafi terimleri toplamaya başladım.

Coğrafyacılar, haritacılar coğrafi terimlerle yakından ilgilenir ve coğrafi gerçekliği yansıtan terimlerin anlamını bilmek ister. Bu bağlamda coğrafi

terimlerin başka dile aktarımında normatif sözlükler ölçüt alınmalıdır. Orta Asya'da Kırgızlar ve Türkmenlerle çalışırken coğrafi adları ve terimleri anlamak konusunda çok sorun yaşadım. Geçtiğimiz yolların resmini çekme, parçaların ölçüsünü alma, Türkmenistan'da koordinatları belirleme ve manyetik sapmayı ölçme işi bana düşmüştü. Bu işlemlerin hepsi yer adları terimleriyle ilgiliydi ve hepsi için özel adlar kullanılıyordu. Duyduğum her şeyi not etmeye başladım. Kısa zamanda Türkmen ve Kırgızların yani Türklerin yer adları ile ilgili kullandıkları terimlerin çoğunun isimden türedikleri sonucuna ulaştım: “*kum*” (pesok), “*kuyu*” (kolodets) vb. Böylelikle ulusal coğrafi terminolojinin öğrenimi ve özel adlarda kullanımı konusuna yönelik topolojik araştırmalar yaptım. İlk olarak Orta Asya Cumhuriyetleri'ndeki Türk dilli halkların kullandıkları yerel terimlerle başladım. Otuzlu yıllardı” (Superanskaya 1999: 100).

Murzayev halk üzerinde devlet baskısının yoğun bir biçimde hissedildiği Sovyet döneminde yaşamış bir bilim insanıdır. Birçok yazarın sansüre uğradığı bir dönemde ve coğrafyada kendisini bütün açıklığıyla ifade eden yazar çalışmalarını doğru bildiği şekilde kaleme almıştır. Murzayev'in gelecekteki seçimlerini, seçtiği çalışma alanını etkileyen lisans döneminde aldığı eğitim ve yazarın yaşam biçimidir. Lisans eğitimi boyunca aldığı coğrafya eğitimi ve farklı coğrafyalara yaptığı geziler onun toponimleri kendisine çalışma alanı olarak seçmesine ve özellikle Türk dilli halkların konuştukları bölgelerdeki yerel coğrafi terimlere yönelmesine sebep olmuştur. Otuzlu yıllarda altı defa gerçekleştirdiği bilimsel araştırma gezisi ve lisans eğitimi boyunca Orta Asya coğrafyasından topladığı materyaller *Uzboy Vadisinin Bitişindeki Bölgeler* (Territorii, privileguyuşçiyeye k verhney çasti Uzboya) başlıklı tezinin çıkmasını sağlamıştır. Orta Asya coğrafyasında uzun yıllar bulunan Murzayev bu bölgeye dair fazlasıyla bilimsel çalışma yapmıştır. Araştırmacı 1947, 1957, 1961 yıllarında *Orta Asya* (Srednyaya Aziya), 1958'de *Orta Asya. Fiziki ve Coğrafi Özellikleri* (Srednyaya Aziya. Fiziko-geografiçeskaya karakteristika), 1968'de ise *SSCB'nin Doğa Koşulları ve Doğal Kaynakları* (Prirodniye usloviya i estestvenniye resursı SSSR) çalışmalarını kaleme almıştır.

1939'da Murzayev'in ailesi Leningrad'dan¹⁵⁰ Moskova'ya taşınır. Murzayev ise 1940 yılında eşi Sazanova Valentina Grigoryevna (1909-1985) ve kızları Murzayeva Viktoriya Eduardovna, Uspenskaya Valeriya Eduardovna ile Moğolistan'a gider ve 1944'e kadar burada yaşar. Burada farklı semtlerdeki coğrafi adların geçmişteki ve günümüzdeki kullanımları üzerine araştırmalar

¹⁵⁰ Şehrin günümüzdeki adı Petersburg'dur. Şehre 1703'te Sankt-Peterburg (aziz Petro'nun şehri) olarak I. Petro'nun adı verilir. 1915'te Almanca bir sözcük olan 'burg' takısı kaldırılarak yerine 'grad' yani 'gorod' (şehir) takısı eklenir ve 'Petrograd' olarak değişime uğrar. 21 Ocak 1924'te V. İ. Lenin'in ölümüyle birlikte 26 Ocak 1924 tarihinde Lenin'in anısına şehrin adı 'Leningrad' olarak değiştirilir. Son değişim ise 1991'de gerçekleşir ve şehre ilk adı olan Sankt-Peterburg verilir. Bkz. Solovyev, (2008) O., 'Otrajeniye kommunističeskoy ideologii v russkoy toponimike sovet'skogo vremeni', Gent, s.11.

yapar. Moskova'da SSCB Bilimler Akademisi'nde 'Doğu ve Orta Asya Coğrafyasına Giriş', 'Moğolistan Halk Cumhuriyeti'nin Coğrafyası' ve 'Moğolistan Etnografyası' derslerini verdiği sırada bu araştırmayı yapmaya karar verir. Murzayev'in Moğolistan Halk Cumhuriyeti'nin coğrafyası üzerine eserleri mevcuttur. 1948'de doktora tezini 'Moğolistan Halk Cumhuriyeti Fiziki Coğrafyasının Temel Sorunları' konusunda savunmuştur. Çin, Vietnam Murzayev'in Moğolistan'dan sonraki inceleme alanlarıdır. Vietnam'da bulunuşu *Sıcak Kışa Doğru Yolculuk – Coğrafyacının Notları* (Puteşestviye v jarkuyu zimu – Zapiski geografa, 1967) eserini yazmasını sağlar. Çalışmasının giriş bölümünde okuyucuya şu cümlelerle seslenir:

“Kaleme aldığım notlarım Vietnam Demokratik Cumhuriyeti'ndeki barışçıl yaşamı yansıtmaktadır. 1963-64'lü yıllarda henüz savaşı tanımamışken birçok şehir, kasaba, köy gezdim. Şimdi ise gazetelerden Vinh, Dong Hoi, Thanh Hoa gibi saf, temiz şehirlerin bombalandığını duymak acı veriyor. Halkın huzurla yaşadığı bu şehirleri çok iyi anımsıyorum”(Murzayev, 1967: 5).

Eserde, Murzayev'in Vietnam halkına olan sevgisi, Vietnam kültürü, günlük yaşamı, doğası ve coğrafi yapısı anlatılmaktadır. Murzayev'in Vietnam'daki yer adları sorununu ve yer adlarının kökeni, doğuşu, değişimi, kullanım sıklığını ele aldığı diğer eseri *Vietnam'in Coğrafi Adları'dır* (Geograficeskiye nazvaniya Vyetnama). Bu çalışmada Murzayev Vietnam yer adlarını leksik ve semantik açıdan ele alır. Yer adlarında kullanılan sözcükleri Çinceyle karşılaştırma yaparak örneklendirir. Örneğin; Çince *bey* (kuzey), *nan* (güney), *dun* (doğu), *si* (batı), *çjun* (merkez), *bu* (parça, kısım) sözcükleri Vietnamcada *bas* (kuzey), *nam* (güney), *dong* (doğu), *tay* (batı), *trun* ya da *ron* (merkez), *bo* (parça, kısım) sözcükleridir. Sözcüklerin ses bakımından birbirine olan yakınlığı açıktır. *Bakbo* (Vietnam'in kuzey bölgesi), *Çungbo* (orta bölüm), *Nambo* (güney bölgesi), *Viet-Nam*, *Viet-Bas*, *Nam-Dinh*, *Bas-Giang*, *Bas-Ninh*, *Ha*, *Bas*, *Son-Tay* yer adları örnek verilebilir. Murzayev Vietnam toponimleri modelinde ilk kısımda belirleyici ikinci kısımda ile niteleyici sözcüklerin kullanıldığını belirtir. *Song-Hong* (kırmızı nehir), *Song-Kong* (küçük nehir), *Song-Kay* (büyük nehir ya da ana nehir), *Song-Dao* (kazılmış nehir), *Hui-Kon-Voy* (fildişi dağları), *Hui-Kao* (yüksek dağlar) vb. (Murzayev, 1974: 304-307).

SSCB döneminde yeradbilim araştırmalarının yükselişe geçtiği dönem 40-50'li yıllardır. Bu yıllarda her ne kadar yazarlar üzerinde sansür katı bir biçimde hissedilse de Murzayev bu durumdan etkilenmeden araştırmalarını yaparak çalışmalarına devam eder. Bu dönemde yapılan konferanslar da yeradbilimin gelişimine yön vermiştir. 1960'lı yıllarda Moskova, Leningrad, Riga, Ulyanovsk şehirlerinde düzenlenen adbilim konferanslarıyla birlikte üniversitelerin pedagoji enstitülerinde toponim grupları oluşmaya başlar. Bu gruplar küçük bölgeler yerine büyük semtleri araştırma sahası olarak seçerler. Bu dönemde yeradbilim çalışmaları gözle görülür derecede ilerleme

kaydetmiştir. Moskova ve Leningrad'da toponim merkezleri kurulduktan sonra sırasıyla Sverdlovsk, Tomsk, Perm, Ulyanovsk, Gorkiy, Murom, Yaroslav, Penza şehirlerinde merkezler oluşturulmuştur. Ryazan, Kursk, Voronej, Kaluga, Tambov, Volgograd, Kazan, Şupaşkar, İjevsk, Saransk, Sıktıvkar, Ufa, Çelyabinsk, İrkutsk, Şadrinsk, Magadan, Vladivostok şehirlerinde aktif bir şekilde toponim çalışmaları sürdürülmüştür. Ukrayna, Beyaz Rusya, Baltık devletleri, Kafkaslar ve Orta Asya'da da geniş çaplı incelemeler yapılmıştır. Yer adları üzerine ortaklaşa yapılmış derleme kitaplarının yayımlanma sırası şu şekildedir: Sverdlovsk – *Adbilim sorunları* (Voprosi onomastiki, 1962-1972); Tomsk – *Sibirya dilleri ve yer adları* (Yazıki i toponimiya Sibiri, 1972-1977); Povoljye – *Povoljye bölgesi adbilim çalışmaları* (Onomastika Povoljya, 1969-1976).1965'te Leningrad şehrinde SSCB toponimleri konulu ülke çapında ilk büyük konferans gerçekleşir. Sonraki yıl ise Riga'da '*SSCB'nin kuzeybatı bölgesi toponimleri*' genel başlığıyla konferans düzenlenir. Konferansta Baltık, Fin-Ugor, Beyaz Rusya, Ukrayna toponimleri analiz edilir. 1967'den 1974'e kadar Volga Federal Bölgesi'nin Ulyanovsk, Nijniy Novgorod, Ufa, Saransk ve Penza şehirlerinde adbilim konferansları yapılır. Uzmanların hazırladıkları materyaller Volga'ya kadar uzanan Povoljye bölgesi ve sınırdaki yer adları incelemelerine büyük katkı sağlamıştır (Bondaletov, 2012: 177-180).

Murzayev'in de bu yıllarda yeradbilim alanında yaptığı çalışmalarda artış olmuştur. Bu zamana kadar toponim sorunları üzerine yüz, toplamda ise altı yüz çalışması mevcuttur. Bu dönemde ilk baskısı 1959'da gerçekleştirilen ve 2800 terim barındıran *Yerel Coğrafi Terimler Sözlüğü* (Slovar mestnih geografiçeskih terminov) çalışmasını, 1982'de 3800 coğrafi terimle ve *Ulusal Coğrafi Terimler Sözlüğü* (Slovar narodnih geografiçeskih terminov) başlığıyla genişletmiştir. Bu çalışmada Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nde kullanılan coğrafi terimler, terimlerin yapısı, terimler arasındaki benzerlikler ve farklılıklar incelenmiştir. Murzayev diller arasında paralellik olduğunu belirterek Türkmençe ve Azericedeki *dağ* (*gora*) sözcüğünün Özbekçe *tog*, Kırgızca *too*, Kazakça *tau*, Altay Türkçesinde *tuu*, Hakas, Uygurcada *tag*, Yakutçada ise 'orman' anlamına gelen *tu* sözcüğünün olduğunu vurgular. Sözlükte terimlerin etimolojisini üzerinde de fazlasıyla durur. Sözcüğün etimolojisini en doğru şekliyle vermek için sözcüğün SSCB içine giren bütün dillerdeki karşılığını ayrıntılı olarak ele alır. Örnek vermek gerekirse Ermenicedeki *akn* sözcüğü 'kaynak', 'su kaynağı', 'göz', 'delik' anlamlarına gelir. Slavcada *oko* ve *oçi*, Litvancada *akis* 'göz' anlamına gelir. Tacikçe *çaşma*, Farsçada *çeşme* 'kaynak' veya 'pınar' anlamına gelir. Sonuç olarak *çaşm*, *çeşm* sözcükleri 'göz' anlamına gelmektedir (Murzayev, 1984: 8). Genel olarak eser iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde toponimlerin genel sorunları, terminolojisi ve kuramsal bilgilere yer verilir. İkinci bölümde bölgesel araştırmalar yer almaktadır. Murzayev ilk bölümde yeradbilimin tarih, coğrafya, dilbilim gibi diğer disiplinlerden faydalanan başlı başına bir bilim dalı olduğunu vurgular. Eserin en önemli bölümlerinden biri

Ülkemizde Toponimlerin Gelişimi (Razvitiye toponimiki v naşey strane) başlıklı bölümdür. Bu bölümde Kaşgarlı Mahmud'dan başlayarak günümüze kadarki süreçte yeradbilimin gelişim ve değişim süreci ele alınır. Yazar bu bölümde M. A. Kastren, N. İ. Nadejdin, V. V. Radlov, F. E. Korş, P. L. Maştakov, A. İ. Sobolevski gibi alanında uzman bilim adamlarının çalışmalarına değinir. Çağdaş dilcilerden ve toponimi alanında uzmanlaşanlardan ise özellikle V. A. Nikonov, E. M. Pospelov, B. A. Serebrennikov, N. İ. Tolstoy, V. N. Toporov, O. N. Trubaçev, A. İ. Popov, A. K. Matveyev, Yu. A. Karpenko'nun çalışmalarına fazlasıyla yer vermiştir (Otkupşçikov, 1976: 78-79). Verilen örneklerden yola çıkarak Murzayev'in yeradbilimi gerek kuramsal gerekse de ses, yapı ve semantik açıdan her yönüyle ele aldığı ve gerçekçi değerlendirmelerde bulunduğu sonucunu elde etmek mümkündür.

Murzayev 1973'te *Asya'da Arayış Yılları* (Godı iskanıy v Azii) eserini yazar. Çalışma dört bölümden oluşur. İlk bölümde Turan bölgesi toponimlerini, ikinci bölümde Orta Asya'daki dağ adlarını, üçüncü bölümde Moğolistan ve son bölümde Altay'dan Tibet'e kadar belli başlı toponimleri inceler. Çalışmanın giriş bölümünde Murzayev toponimleri bulunduğu tarihi baz alarak günlük olarak hazırlamıştır. Yaptığı seyahatleri, bulunduğu bölgeleri doğa, coğrafi konum, yüzey şekilleri gibi fiziksel özelliklerine göre inceler. Murzayev eserin giriş bölümünde şunları dile getirir:

“Bir günlük yazdım. Düşünüyorum da ülkende ne kadar çok seyahat edersen o kadar çok görürsün. Bu eşi benzeri olmayan doğanın güzelliğine ne kadar çok şaşırırsan vatanını o kadar çok seversin. Ve bu duygu sınır tanımaz” (Murzayev, 1973: 2).

Murzayev'in 1974'de kaleme aldığı *Toponim Denemeleri* (Oçerki toponimiki) başlıklı kitabı yeradbilimin teorikte ve pratikte uygulanma şekline örnek teşkil etmektedir. Eser iki ana bölümden oluşur. Eserin birinci bölümünde yazar, toponiminin genel sorunlarına değinir. *Toponiminin Yeri – Terminoloji* (Mesto toponimiki-Terminologiya) alt başlığında toponiminin bilimdeki yeri, önemi, diğer bilimlerle ilişkisi üzerinde durur. Bu bilim dalı için kullanılan terminolojiye değinir. SSCB'de toponimi alanında yapılan çalışmaları ana hatlarıyla gözden geçirir. Yerel coğrafi terimlerin toponimler üzerindeki etkisini ve kullanılan terminolojide özellikle anatomik söz varlığının büyük yer tuttuğunu belirtir (Eren, 1979: 479-480). Bu bölümde insan ve hayvan uzuvlarının yer adlarında kullanım sıklığına dikkat çeker. *Brov* (kaş) *glaz* (göz), *gorlo* (boğaz), *golova* (baş), *zub* (diş), *lob* (alın), *mozg* (beyin), *noga* (ayak), *nos* (burun), *palets* (parmak), *pleço* (omuz), *sertse* (kalp), *şeya* (boyun) vb. sözcüklerinin yer adlarına hangi anlamları yüklediğini ifade eder. Örnek vermek gerekirse *golova* sözcüğünün yer adlarında 'kaynak, başlangıç noktası, zirve, yükseklik' gibi anlamlarda kullanıldığı görülür ya da *sertse* sözcüğü 'ortada,

merkezi' anlamlarında kullanılır. Uzunların farklı dillerdeki kullanımı, terimlerdeki benzerlikler ve farklılıklar Murzayev'in ele aldığı diğer konudur.

Murzayev eserin ikinci bölümünde Türk dili ve Türk kültürünü ilgilendiren konulara değinmiştir. Orta Asya'daki *Alaşan, Alatag, Betpak-Dala, Gobi, Deşte-Kebir, Kızılkum, Takla-Makan* vb. yer adlarını çözümler. Örneğin *Alaşan* Orta Asya'da bulunan çöl ve dağ alanının adıdır. *Şan* Çince de dağ anlamına gelir ve *Nanşan, Beyşan, Tyan-Şan, İnşan* gibi birçok dağ adında kullanılmıştır. Orta Asya'da Türk kökenli yer adları oldukça fazladır. *Alatag, Alatau, Aladag, Alatoo, Alatuu* Orta Asya'da Türk dilli bölgelerde sıklıkla karşılaşılan yer adlarındandır. *Gobi* sözcüğü de fazlasıyla kullanılmaktadır. Murzayev'e göre *Gobi* adının temeli Moğolcadaki *Gov* terimidir. *Gov*, üzerinde nadir bitkilerin yetiştiği sulak olmayan düzlük ya da eğimli arazi, kuru bölge anlamlarına gelir. *Bord-Gobi, Dabasun-Gobi, Şargın-Gobi, Nomin-Gobi* yer adları örnek verilebilir. İçinde *kum* teriminin kullanıldığı yer adları da sayı olarak fazladır. *Karakum, Baş Garakum, Orta Garakum, Ayak Garakum, Ulu Garakum* vb. yer adları Türkmenistan, Kazakistan, Özbekistan, Azerbaycan, Doğu Türkistan ve Türk dilli halkların yaşadığı diğer bölgelerde sıklıkla kullanılmaktadır (Murzayev, 1974: 168-175). Sonuç olarak eserde yer adlarının özü, kökeni, gelişimi, mantıksal açıklaması, yayılışı, tekrar edilme sıklığı gibi özellikler incelenmiştir. Yer adlarının yazımı ve dilden dile çevirisi yapılırken sözcüğe birebir bağlı kalmaya gerek olmadığı ve sözcüğün o dilin yapısı ve mantalitesine uygun olarak kendi adını bulacağı ifade edilmiştir.

Murzayev 1979'da *Adlarda Coğrafya* (Geografiya v nazvaniyah) eserini kaleme alır. Çalışmasında adlarda araştırma yöntemleri, coğrafi terminoloji, adların sınıflandırılması, SSCB ve çağdaş dönem toponimi araştırmalarına değinir. Murzayev adları dönemin siyasi yapısı ve düşünce biçimiyle doğrudan ilişkilendirerek Ekim Devrimi'ne kadar *Novosibirsk – Novonikolayevsk, Sverdlovsk – Ekaterinburg, Kiovograd – Yelizavetgrad, Kızılorda – Akmeçet* olarak adlandırıldığını ifade eder. Devrimden sonra ise Rusya'da *Komsomolsk, Krasnoarmeysk, Oktyabrsk, Pervomaysk, Sovetsk, Çervonoarmeysk, Tselinograd, Noviy Put* adları görülmüştür. Murzayev eserinde:

“Coğrafi adlar belli tarihsel olaylar sonucunda ortaya çıkar. Adların kökeni o bölgede yaşayan halkların yaşamları ve dilleriyle doğrudan bağlantılıdır. Tarihi olaylar, halklar, diller değişebilir. Bu değişiklik yeni yer adlarının oluşmasına vesile olur. Bu nedene gayet açıktır ki, bir bölgeden tek tip adlandırma görmek mümkün değildir. Her bölge kendi dil yapısına uygun adlandırmalar yapar” (Murzayev, 1979: 29) şeklinde belirtir. Bu bağlamda *Çyornaya reçka (Karasu)* yer adı Kırgızca ve Kazakçada *Karasu*, Azericede *Garasu*, Hakas dilinde *Harasug*, Buryat dilinde *Harausan*, Moğolcada *Harus* veya *Hargol*, Tacikçede *Siehob*, Ermenicede *Sevdjur* veya *Sevget*, Komi dilinde *Sedva* şeklindedir.

Murzayev toponimlerin önemini *Yeradbilim ve Coğrafya* (Toponimika i Geografiya) kitabında şu cümlelerle ifade eder: “*Coğrafi adlar eski çağda konuşulan dilin koruyucusu olan halkın tanık olduğu tarihi olayların yansımasıdır. Toponimler rastlantı sonucu ortaya çıkmamıştır ve adlandırma sırasında yerin coğrafi konumu, ayırıcı özellikleri, iklimi, tarihi geçmişi gibi pek çok önemli ayrıntı göz önünde bulundurulur. Yeradbilim bu ayrıntıların bilimsel açıdan değerlendirilmesini sağlayarak bölgeyle ilgili tarihi, coğrafi, kültürel bilgiler sunar*” (Murzayev, 1995: 3).

Murzayev, yeradbilimci olarak alanında gerçekleştirdiği kapsamlı araştırmalarla diğer yazarlardan kısmen ayrılır. Tarihi bilgilere büyük önem veren Murzayev bulunduğu bölgenin tarihini araştırarak çalışmalarını yürütür. Fransız yazar Lusyen Febvre tarihin insanlık için vazgeçilmez bir öneme sahip olduğunu *Tarih İçin Savaşmalar* (Boi za istoriyu) adlı eserinde şu şekilde vurgular: “*Tarih insanın, insanlığın, yaşanmışlıkların bilimidir. Bütün insanlığın yaşadıklarına açıklık getiren, geçmişi yansıtan bilimdir. İnsanlardan bağımsız olarak fikirlerin var olma ihtimali var mıdır? Elbette hayır. Tarih gerçeklerden beslenerek kaleme alınır ve bu gerçekler insanlığın ta kendisidir*” (Febvre, 1901: 18-19).

Murzayev bilimsel çalışmalarını çoğunlukla yeradbilime ve yer adlarına yoğunlaştırarak, ağırlıklı olarak Orta Asya toponimleri üzerinde çalışır. 1948’de yazdığı *Moğolistan Coğrafi Adların Sistematiği ve Okunma Biçimleri* (Sistema mongolskih geografiçeskih nazvaniy i ih çteniye), *Kuzey-Doğu Çin’deki Coğrafi Adlar Sistematiği* (Sistema geografiçeskih nazvaniy Severo-Vostoçnogo Kitaya, 1955) ve 1957’de *Orta Asya’daki Coğrafi Adlar Sistematiği* (Sistema geografiçeskih nazvaniy Sredney Azii) çalışmalarını kaleme almıştır.

Murzayev’in yaptığı çalışmalar SSCB döneminde farklı ödüllerle onurlandırılmıştır. *Moğolistan Halk Cumhuriyeti. Fiziki-Coğrafi Tasviri* (Mongolskaya Narodnaya Respublika. Fiziko-geografiçeskoye opisaniye) eseri 1951’de ona SSCB devlet ödülünü getirir. 1970’de Rusya Bilim İnsanı seçilir. 1963’te V. A. Obruçev ödülü, 1947’de N. M. Prjevalskiy altın madalyası, 1959’da Alman Demokratik Cumhuriyeti A. Humbolt madalyası, SSCB – Moğolistan Halk Cumhuriyeti – Vietnam Demokratik Cumhuriyeti – Çin Halk Cumhuriyeti madalyası ödülleriyle layık görülür. 1961’de Leopoldina Bilimler Akademisi’nin seçkin üyesi ve Moğolistan Halk Cumhuriyeti’nin saygın profesörü olarak seçilir. 1933’ten itibaren SSCB Coğrafya Topluluğu’nun üyesidir ve uzun yıllar topluluğun Moskova şubesinin başkanlığını yapar. 1954’ten 1960’a kadar SSCB Bilimler Akademisi’nde müdür yardımcısı olarak görev alır.

Murzayev’in kitapları dışında *Coğrafi Adların Sırları* (Taynı geografiçeskih nazvaniy), *Coğrafi Adların Kaynakları* (U istokov

geografiçeskih nazvaniy), *İlk Yer Adları* (Perviçniye toponimi) *Toponim Araştırmalarının Temel Yönelimleri* (Osnovniye napravleniya toponimiçeskih issledovaniy), *Türkmenlerin Coğrafi Terminolojisi* (K geografiçeskoj terminologii turkmen), *Coğrafi Adların (toponimlerin) Kökenleri*, (O proishojdenii geografiçeskih nazvaniy), *Yerel Coğrafi Terimler / Coğrafi Adların Transkripsiyonu* (Mestniye geografiçeskiye termini / Transkriptsiya geografiçeskih nazvaniy), *Coğrafi Adların Oluşumunda Yerel Terimlerin Önemi* (Znaçeniye mestnih terminov v obrazovanii geografiçeskih nazvaniy), *Yerel Coğrafi Terimler ve Toponimlere Etkileri* (Mestniye geografiçeskiye termini i ih rol v toponimike), *Rus Ovalarının Coğrafi Terminolojisi Üzerine Notlar* (Zametki po geografiçeskoj terminologii Russkoj ravnini), *Milli Coğrafi Terimler Sözlüğü* (Slovar narodnih geografiçeskih terminov), *Moskova Toponimlerinin Coğrafi Terimleri* (Geografiçeskiye termini v toponimii Moskvi), *Tarihi ve Çağdaş Coğrafyada Nehir Adları* (Reçniye imena v istoričeskoj i sovremennoy geografii) başlıklı yazdığı makalelerinden bazılarıdır.

Bütün yaşamı boyunca bilime katkısından dolayı birçok ödüle layık görülen Murzayev son yazısını 1996 yılında *Türk Coğrafi Adları* (Tyurkskiye geografiçeskiye nazvaniya) başlığıyla 88 yaşında çıkarır ve 1 Ağustos 1998'de Moskova'da vefat eder. Murzayev Sovyet döneminin zorlu şartlarında dahi fikirlerini öne sürmekten kaçınmaz. Her koşulda çalışmalarını büyük bir hevesle yürütmeye devam eder. Küçük yaşta almış olduğu eğitim, doğayla iç içe oluşu, yaptığı geziler gelecekteki seçimlerini etkileyerek coğrafya bölümü okumasına ve bu alanda uzmanlaşmasına vesile olur. Yer adları araştırmalarına ışık tutarak özellikle Türk dilli halkların yaşadığı coğrafyaları inceleme alanı seçen, coğrafi terminolojiye açıklık getiren Murzayev Türkoloji alanına oldukça fayda sağlamıştır.

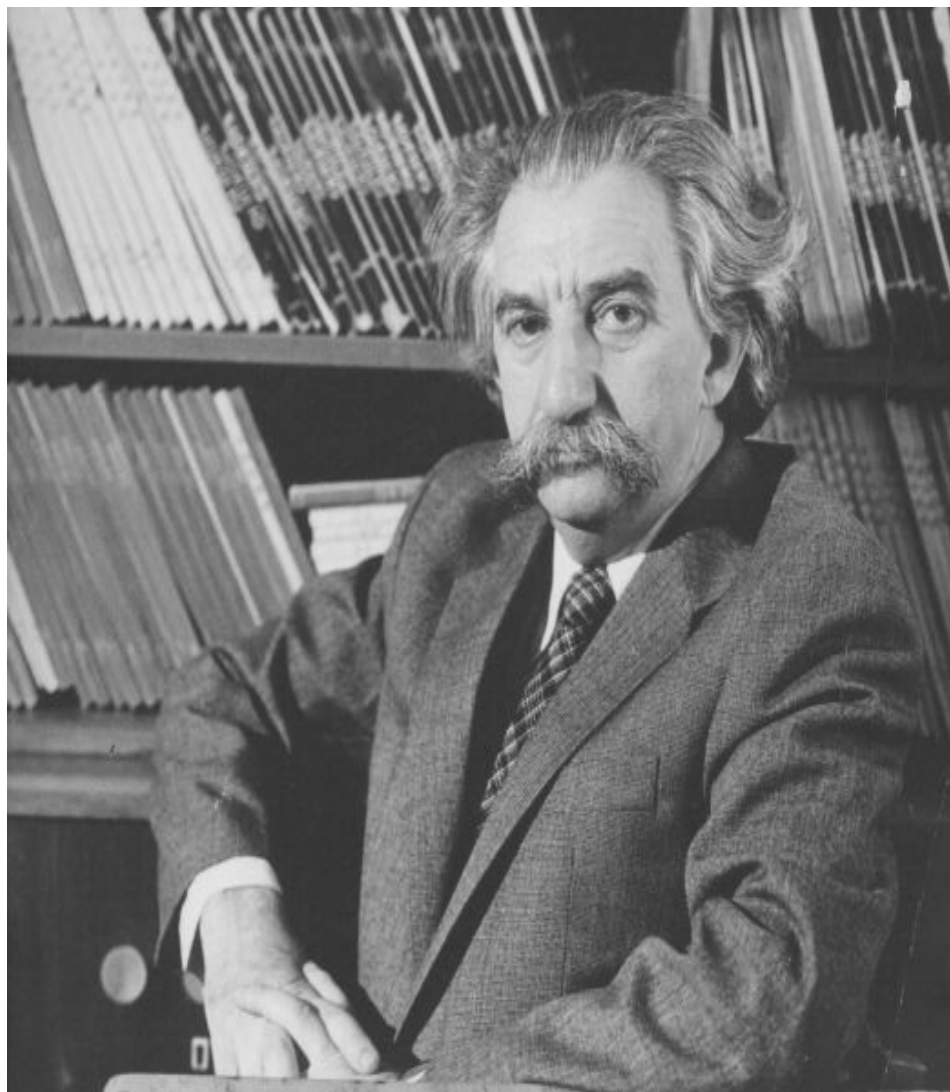
E. Murzayev'in Başlıca Eserleri:

1. Azatyan, A. A., Belov, M. İ., Gvozdetskiy N. A., Kamanin, L. G., Yugay, R. L., Murzayev E. M. *İstoriya Otkritiya i issledovaniya Sovetskoy Azii*. (1969). Moskva: Mısl.
2. *Geografiya v nazvaniyah*. (1979). Moskva: Nauka.
3. *Godi iskanii v Azii (XX. vek: Puteşestviya. Otkritiya. İssledovaniya)*. (1973). Moskva: Mısl.
4. *Lev Semenoviç Berg (1876-1950)*. (1983). Moskva: Nauka.
5. *Mongolskaya Narodnaya Respublika: Fiziko-geografiçeskoje opisaniye*. (1948). Moskva: Geografiz.
6. *Mongolskaya Narodnaya Respublika: Fiziko-geografiçeskoje opisaniye*. (1952). İzd. 2-e. Moskva: Geografiz.
7. *N. M. Prjevalskiy (Zameçatelniye geografii i puteşestvenniki)*. (1953). Moskva: Geografiz.
8. *N. M. Prjevalskiy*. (1952). Moskva: Geografiz.

9. *Neprotoryonnimi putyami. Zapiski geografa.* (1954). Moskva: Molodaya gvardiya.
10. *Oçerki toponimiki.* (1974). Moskva: Misl.
11. *Priroda Sintszyana i formirovaniye pustyn Tsentralnoy Azii.* (1966).
12. *Puteşestviya bez priklyuçeniy i fantastiki.* (1962). Moskva: Geografiz.
13. *Rasskazı ob uçenih i puteşestvennikah.* (1979). Moskva: Misl.
14. *Severo-Vostoçnyy Kitay. Fiziko-geografiçeskoye opisaniye.* (1955).
15. *Slovar mestnih geografiçeskih terminov.* (1959). Moskva: Geografiz.
16. *Slovar narodnih geografiçeskih terminov.* (1984). Moskva: Misl.
17. *Srednyaya Aziya.* 3-e izd. (1961). Moskva: Geografiz.
18. *Srednyaya Aziya. Fiziko-geografiçeskiy oçerk.* (1957).
19. *Toponimika i Geografiya.* (1995). Moskva: Nauka.
20. *Turkmenistan. Sovetskiy Soyuz. Geografiçeskoye opisaniye v 22 tomah.* (1969). Moskva: Misl.
21. *Tyurkskiye geografiçeskiye nazvaniya.* (1996). Moskva: Vostoçnaya literatura.
22. *V serdtse Azii.* (1990). Akademiya nauk SSSR. Moskva: Nauka.
23. *Vladimir Afanasyeviç Obruçev.* (1959).
24. *Zarubejnaya Aziya. Fiziçeskaya geografiya.* (1956). Moskva: Gosudarstvennoye uçebno-pedagogiçeskoye izdatelstvo Ministerstva Prosveşçeniya RSFSR.

KAYNAKÇA

1. Bondaletov, V. D. (2012). *Russkaya onomastika*. Moskva:URSS.
2. Eren, Hasan,(1979). *Tanıma ve Değerlendirmeler*, Türkoloji dergisi dizini, Cilt:8, Sayı:1.
3. Febvre, Lusyen. (1901). *Boi za istoriyu*, Moskva: Nauka.
4. Mirzahmetuli, M. (2015). *Tayni rusifikatsii kazahov*, Almatı: Kazıgurt baspası.
5. Murzayev, E. M. (1967). *Puteşestviye v jarkuyu zımu. Zapiski geografa*, Moskva: Mısl.
6. Murzayev, E. M. (1973). *Godı iskanıy v Azii*. Moskva: Mısl..
7. Murzayev, E. M. (1974). *Oçerki Toponimiki*. Moskva: Mısl.
8. Murzayev, E. M. (1979). *Geografiya v nazvaniyah*, Moskva: Nauka.
9. Murzayev, E. M. (1983). *Lev Semenoviç Berg 1876-1950* Moskva:. İzdatelstvo Nauka.
10. Murzayev, E. M. (1984). *Slovar Narodnih Geografiçeskih Terminov*. Moskva: Mısl.
11. Murzayev, E. M. (1995). *Toponimika i Geografiya*, Moskva: Nauka..
12. Otkupşçikov, YU. V. (1976). *O Geografiçeskom i Lingvistiçeskom aspektah toponomiçeskogo issledovaniya*, Leningrad.
13. Özer, Z. B. (2003). *Kelimelerin Tarihi Seyri*, Ankara.
14. Superanskaya A. V. (1999). *Portret uçenogo-Eduard Makaroviç Murzayev (1908-1998)*. Russkaya reç. 3.
15. Yatskovskaya, K. N. (2010). *Mongolica IX- Naş uçitel Eduard Makaroviç Murzayev (1908-1998)*. St. Petersburg: Rossiyskaya Akademiya nauk, İnstitut Vostoçnih rukopisey.

Yuri Mihaylovič Lotman (1922-1993)

BİR FİKİR MİMARİ: YURİ LOTMAN

Hakan SARAC*

ÖZET

Geçtiğimiz asrın tanınmış bilim insanı Yuri Mihayloviç Lotman (1922-1993) akademik dünyaya eşsiz bir miras bırakmıştır. Gelecek nesillere bırakmış olduğu bu değerli mirasın önemi günümüzde daha da artmıştır. Onu diğer bilginlerden farklı kılan sıra dışı kişiliği, bilimsel konularda yaratıcısı zekâsı ve çok yönlü bir araştırmacı olmasıdır. Bazı araştırmacılar için, Lotman, kültür tarihçisi, göstergebilimci, kimisi için ise edebiyatçı veyahut tarihçidir. Lotman incelediği eserlerde bilinmeyi ya da görülmeyeni ortaya koyabilme becerisine sahiptir. Yaşamı boyunca önüne çıkan zorlukların üstesinden gelerek yılmadan, kararlılıkla ilmi çalışmalarını sürdürmeyi başarmıştır. Araştırmacı, arkasında güçlü bir bilim ekolü, parlak fikir ve görüşler silsilesi, birbirinden farklı konularda yazılmış çok sayıda kitap, makale, deneme yazısı ve sağlam bir kişilik öyküsü bırakmıştır. Rusya Filoloji bilimlerinin çehresini değiştirerek onun bilim dünyasında nam salmasını sağlayan Lotman'ın ülkemiz akademik kesimlerce tanınması gerektiğini düşünmekteyiz. Bu bağlamda bu makalede, fikir ustası Lotman'ın kişiliği ve bilimsel çalışmalarındaki yaratıcı yönünü mercek altına alarak kendisiyle ilgili bilinmeyenleri ortaya koymaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Yuri Mihayloviç Lotman, Filoloji Bilimleri, Araştırmacı, Akademik Dünya, Sosyal Bilimler.

“Bilim ve sanat insan kültürünün iki gözü gibidir...”

Yu. M. Lotman

Giriş

Tarih boyunca bilim dünyasından nice bilgiler gelip geçmiştir. Bu seçkin kişiler, bilimin doğuşuna, oluşumuna ve gelişimine az ya da çok katkı sağlamıştır. Bazısı tıp, fizik ya da astronomi, bazısı da felsefe, psikoloji veyahut

* Dr., Moskova Devlet Üniversitesi, Filoloji Fakültesi, Karşılaştırmalı Dilbilim Bölümü, sarachk@mail.ru

edebiyat gibi farklı alanlarda hünelerini göstermişlerdir. Bilime sunmuş oldukları sansasyonel katkılar neticesinde kimisi dünyaca ünlü bir astronom, kimisi de herkesçe tanınmış bir felsefeci oluvermiştir. Geçmişten bugüne kadar gelen sayısız bilim insanının arasından az bir kısmının bugün hatırlandığını ve katkıda buldukları alandaki araştırmacılar tarafından takip edildiklerini söyleyebiliriz. Günümüz araştırmacıları, sayıları az da olsa kendini tarih sahnesinde unutulmaz kılan bilgelerin izlerini takip ederek onların bırakmış olduğu değerleri yaşatma ve geliştirme çabası içerisindeyler. Bundaki en büyük etkenin, bilgenin hayatı boyunca sergilemiş olduğu sağlam kişiliği ve bilim sahasında göstermiş olduğu yaratıcılığıyla doğrudan ilişkili olabileceğini düşünmekteyiz.

Yukarıda anlatılanlara istinaden, bu çalışmada, dünyanın birçok yerinde akademik çevrelerce kültür tarihçisi, göstergebilimci, dil felsefecisi olan Lotman'ın muazzam kişiliğini ve bilim sahasında yansımalarının görüldüğü yaratıcı yönlerini tanımaya çalışacağız. Bizi bu çalışmaya sevk eden en önemli nedenlerden birisi, Lotman'ın şahsi ve çalışmaları hakkında ülkemiz sınırları içerisinde yeterince çalışmanın bulunmamasıdır. Bu yüzden, bu çalışmayla birlikte Lotman'ın tanınmasının ülkemizde ilgili alan uzmanların çalışmalarına farklı bir boyut getireceğini ön görmekteyiz. Dahası, bu çalışma ile birlikte Lotman'ın bilinmesi, sosyal bilim alanında araştırma yapan milli akademisyenlerimizin sınır ötesinde gelişen bilimsel çalışmaları tanıma, inceleme ve takip etme imkânı sunacağını düşünmekteyiz. Bu bağlamda, bu çalışmanın sınırları içinde Lotman'ın kişiliği, dünya görüşü, bilim dünyasına katkısı ve akademiye derin izler bırakmış olan çalışmalarına kısaca değinmeye çalışacağız.

Lotman ve Bilimsel Çalışmaları

"Kültür tarihçisi, göstergebilimci ve edebiyat eleştirmeni Yuri Mihayloviç Lotman, söz konusu alanları harmanlayan bir kitaba imza atıyor. Gösterge kuramından yola çıkarak sanatsal anlamın üretim koşullarına değiniyor ve yolu kültürel belleğe uzanıyor. Anatomiden tutun da şehirciliğe kadar 'anlam'ın nasıl üretildiğini soruştururken, Dostoyevski, Tolstoy, Mandelştam, Puşkin ve pek çok önemli ismin eserlerini örnek alarak çözümlüyor. Lotman'dan dil felsefesi, edebiyat eleştirisi, kültür tarihi ve zihin felsefesinin sınırlarında dolaşan, içinde nefes aldığımız 'Semiyosfer'i anlamaya çalışıyor"¹⁵¹ (Sabri Gürses).

28 Şubat 1922 yılında Rusya'nın St. Petersburg şehrinde dünyaya gelmiş olan Lotman'ın ailesi Petersburg'un aydın kesimindedir. Sovyet dönemi

¹⁵¹ Edebiyat çevirmeni Sabri Gürses, Yu. M. Lotman'ın en önemli çalışmalarından biri olan *Düşünen Dünyaların İçinde* (Vnutri mıslyashih mirov) çalışmasını Türkçeye çevirmiştir.

edebiyatçılarından olan Liliya Mihaylovna Lotman'ın kız kardeşinin edebiyat çevresi, Lotman'ın 1939'da alanında yetkin ve tanınmış akademisyenlerin ders verdiği Leningrad Üniversitesi Filoloji Fakültesi'ni tercih etmesinde etkili olmuştur. Fakat Lotman, Filoloji Fakültesi'nde eğitime başladıktan bir yıl sonra 1940 yılının Ekim ayında yaşlılarıyla birlikte askeri görevini yerine getirmek üzere orduya çağrılır. Eğitimini yarıda bırakıp askere gitmesi Lotman'ın çok değerli altı yılını elinden almış olur. Kaybedilen bu süreç, Lotman'ın eğitimi ve gelişimi için en parlak, verimli ve yaratıcı olduğu zaman dilimidir. Yaşananlara rağmen, Lotman, içinde bulunmuş olduğu vahim durumu lehine çevirmeyi bilir. "*Cephe deyken bile boş durmayıp kendi gelişimine bulunduğu şartlar altında devam etti. Beraberinde askere götürmüş olduğu Fransızca ders kitabı üzerinde fırsat buldukça çalışmayı bildi. İkinci Dünya Savaşı öncesi Lotman kadrolu asker olarak orduda göreve başlamıştır. Belki de bu durum fikir ustasının savaş döneminde hayatını kurtarmıştır*" (Yegorov, 1995: 5).

Savaşın sona ermesiyle birlikte askeriyeden terhis alan Lotman, Leningrad Üniversitesi'nde yarım bırakmış olduğu eğitimine 1946'da devam eder.

Düşünce insanı Lotman, henüz öğrencilik yıllarında üstün zekasıyla ilk bilimsel buluşunu gerçekleştirir. Lotman, "*Saltıkov Şchedrin Devlet Halk Kütüphanesi El Yazmaları Bölümü'nde, Mason Maksima Nevzorova'nın notları arasında, kurucuları Mihail Orlov ve Matvey Dmitriyev-Mamanov olan Rus Şövalyeleri Cemiyeti ve ilk Dekabristlerin¹⁵² gizli örgütlerinden birinin program belgesinin bir kopyasını deşifre eder. Bulunan belge niteliğindeki bu kopya, D. Mamanov tarafından Rus Şövalyelerine Kısa Talimatlar (Kratkiye nastavleniya russkim rıtsaryam) adında hazırlanmıştır. Bu önemli belge, yazışmalarda ve Dekabristlerin soruşturmalarıyla ilgili mevzularda ismen bilinmekteydi. Fakat araştırmacılar uzunca bir süre ve detaylı araştırmadan sonra bu evrakın kaybolduğuna kanaat getirmişlerdi*" (Yegorov, 1995: 8). Fakat Lotman'ın üstün zekâsı sayesinde ortadan kaybolduğu sanılan bu belge ve ardındaki sır perdeleri gün yüzüne çıkmış olur. Daha sonra Lotman, evrak üzerinde yapmış olduğu detaylı incelemeden sonra bulmuş olduğu metin ile birlikte metnin üzerinde deşifre ettiği bulguları 1949'da yedinci sayısı yayımlanan Leningrad Üniversitesi'ne ait olan *Vestnik* dergisinde makale olarak yayımlar. Araştırmacı, bilimsel çalışmalarına dayanarak, *XVIII. yüzyılın 80'li yıllarında A. M. Kutuzov ve A. N. Radişçev Arasındaki Edebi ve Toplumsal Mücadele Tarihinden* (İz istorii literaturno-obşçestvennoy borby 80-h gg XVIII veka A. N. Radişçev i A. M. Kutuzov) başlıklı büyük bir makale kaleme alır. Bu çalışmada Lotman, Radişçev'in arkadaşı olan ve ideolojik olarak ayrı saflarda yer alan Mason Kutuzov'un polemiğine değinir. Bilgin, geniş ölçekte ele aldığı bu makalesini

¹⁵² 14 Aralık 1825 tarihinde, Rus hükümetine karşı, ülkeyi sosyal ve ekonomik açıdan refah seviyesine taşıma amacıyla ayaklanma başlatan ve katılan kişilerdir (Trotskiy, 2003: 76).

1950 yılında Leningrad Üniversitesi'nde bir derlemede yayınlar (Yegorov, 1995: 6).

Bu dönemde Lotman, XVIII. ve XIX. yılları arası Rus toplumsal düşünce yapısına ve edebiyatına, özellikle N. M. Karamzin'in ve A. N. Radişçev'in yaratıcılığına, ayrıca Rus Masonluk tarihine ilgi duymaya başlar. On yıllık bir süre zarfı içinde sağlam bir bilimsel temel oluşturan Lotman, Rus kültür tarihinde derin izler bırakmış olan Dekabristleri ve Rus edebiyatının dehası olarak görülen yazar Aleksandr Puşkin'i mercek altına alır (Yegorov, 1995: 7).

Hayatı boyunca Lotman'ın peşini talihsizlikler bırakmaz. Bu defa da, Stalin'in ölümünden önce Sovyet Rusya'sında *kozmpolitlere*¹⁵³ karşı uygulanan şiddetin dozajı artmaya başlar. Ülke içinde gözle görülür bir şekilde yürütülen *antisemitizm*¹⁵⁴ kampanyası, özellikle insanı yardım kuruluşlarında baş gösterir. Bu durum Yahudi olan Lotman'ın doktora eğitimine giden yolu tıkamıştır.

Öz yuvası olarak addettiği Leningrad Üniversitesi'nde eğitimine devam etme ve öğretim görevlisi olarak çalışma imkânlarından yoksun bırakılan araştırmacı koymuş olduğu hedeflerden şaşmaz. İلمي çalışmalarını yürüteceği ve eğitimine devam edeceği bir kurum arar kendisine. Bu konuda kendisine yardım eli uzatan Estonya'daki Tartu Üniversitesi olur. Lotman, Estonya'nın yolunu tesadüfen tutmuş olsa da aslında Tartu Üniversitesi'ni tercih etmesinde birkaç etken bulunmaktadır. Leningrad Şehir Üniversitesi'nin sahip olduğu ün, Estonya'da resmi olarak herhangi bir antisemitizm kampanyasının olmayışı ve Leningrad ile Estonya'nın arasında çok eskiye dayanan kültürel ve tarihsel ilişkilerin bulunması gibi etkenlerden söz edebiliriz. Lotman gibi, XIX. yüzyılın başlarında birçok Rus yazarın ve halk adamının (Dekabristler gibi) kaderi Estonya ile kesişmiştir. Bu kişilerin tarih sahnesinde iz bırakmış olmasında Estonya'nın rolünün büyük olduğunu düşünen Lotman, bu konu hakkında daha sonraları eser çıkarır. Lotman, Tartu Üniversitesi'nde eğitimci olarak göreve başlar. Araştırmacı daha sonra, Tartu Üniversitesi Öğretmenler Enstitüsü Rus Dili ve Edebiyatı Bölüm Başkanlığı görevine atanır.

Fikir mimarı Lotman, vakit kaybetmeden büyük bir azim ve şevkle doktora tezinin yazımını tamamlamayı başarır. Ardından seri bir şekilde yayın yapacağı, konusunu *Radişçev ve Karamzin'in Yaratıcılık İlişkileri Üzerine* (O tvorçeskikh vzaimootnoşeniyah Radişçeva i Karamzina) olarak belirlediği doktora sonrası tezini 1952'de Leningrad Üniversitesinde başarıyla savunur. 1958'de yayımlanan *Radişçev ve Mabli* başlıklı makale, Lotman için Rusya ve batı Avrupa ülkeleri arasındaki ilişkileri (çoğunlukla Rus-Fransız, aynı zamanda

¹⁵³ Kozmpolit, kendisini herhangi ırk ya da millete ait hissetmeyen, anavatanı olarak dünyayı kabul eden kişiye verilen addır (Uşakov, 2014: 273).

¹⁵⁴ Antisemitizm, Yahudilere karşı düşmanlık içeren ulusal ve dinî hoşgörüsüzlük tutumlarından biridir (Ojegov, Şedova, 2006: 26).

Rus-İtalyan, Rus-Alman ve Rus-İngiliz ilişkileri) konulu bir dizi eserin yazılmasına ön ayak olur. Bilge, 1958'de Almanya'da Almanca olarak yayımlanan *Rus edebiyatının Şiller'le tanışıklığının başlangıcını gösteren yeni materyaller* (Noviye materiyalı o naçale znakomstva s Şillerom v russkoy literature) 1967'de *Russo ve XVIII. yüzyıl Rus kültürü*, 1980'de ise *Dante ve Puşkin sorunu üzerine* başlıklı bir dizi makale ve çalışmasını yayın hayatına geçirir.

Tüm dikkatini ilmi çalışmalarına veren araştırmacı, Tartu Üniversitesi'nde kendisine sunulan imkanları sonuna kadar kullanır. Tecrübeli araştırmacı, gelecek nesillerin daha sağlıklı ve kalıcı bilimsel araştırmalar yürütebilmeleri adına, Tartu Üniversitesi bünyesinde hizmet verecek olan yeni birimlerin açılması yönünde girişimlerde bulunur. Daha sonra ülke sınırları ve yurtdışında akademik çevrelerce tanınacak olan Tartu Okulu'nun kuruluşunu gerçekleştirir. Bunun dışında, günümüzde Slavistler tarafından bilinen Tartu Üniversitesi Rus Edebiyatı Bölümü kurulur.

Rusya'nın bilim dünyasında tanınmasında rol oynayan N. I. Mordovçenko, G. A. Gukovski, M. K. Azadovski, V. Ya. Propp, B. V. Tomaşevski, B. M. Eyhenbaum, bilgenin çok değer verdiği bilim üstatlarıdır. Araştırmacının her şeyden önce bir birey ve eğitimci olarak kişiliğinin oluşumunda yukarıda adı zikredilen akademisyenlerin seminer ve derslerinin payı çok büyüktür. Lotman'ın yazışma öğretmenleri olarak addettiği V. M. Jirmunski, Yu. N. Tınyanov, L. V. Pumpyanskiy, M. M. Freidenberg gibi isimlerle birlikte Tartu Okulu muazzam bir eğitim kurumu haline dönüşür.

Leningrad Üniversitesi'nde yetişmiş olan bu eğitimciler, buradaki verimli çalışma atmosferini Tartu Üniversitesi'ne taşıyarak yeni nesil bilim dehalarının doğuşuna katkı sağlamışlardır. Daha sonra bu kişiler, Tartu Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi'nde bulunan bölümlerin çekirdek kadrosunu oluşturmuş ve Rusçanın yabancı dil olarak öğretilmesi konusunda önderlik etmişlerdir (Çernov, 1997: 6). Lotman hedefe ulaşmada karşılaşılan sıkıntılarla yılmadan mücadele eden yazarlara hayatı boyunca sonsuz saygı ve hayranlık duymuştur. Bu açıdan bakıldığında N. Karamzin ve Puşkin, bilgenin yaşamında örnek aldığı çok önemli kişilerdir.

Sovyet döneminde bireyin kendi sorunlarını tek başına çözmesi neredeyse olanaksızdır. Hükümetin izlemiş olduğu politika ve toplumun içinde bulunduğu durum, kişilerin şahsi yaşamına dair seçimlerini özgürce yapmasına pek imkân tanımamaktadır. *"Sovyet rejimine rağmen az da olsa ülke içinde düşünce özgürlüğü vardır. Bu krizi fırsata çevirmeyi bilen araştırmacı, gelişimini, fikir ve hedeflerini gerçeğe dönüştürme konusunda başarılı olmuştur"* (Yegorov, 1995: 5).

Lotman, yazar ve tarihçi olan N. Karamzin'in bilim alanındaki yaratıcı kişiliği hakkında, *N. M. Karamzin'in dünya görüşünün evrimi (1789-1803)* (Evolyutsiya mirovozzreniya N. M. Karamzina) adlı makalesiyle başlayarak *Edebiyat Eserleri* akademik yayın dizininde *Rus Gezginin Mektupları* (Pisma russkogo puteşestvennika) olarak tamamladığı kitabında bilimsel yayınlar vermeye başlar. Deneyim sahibi Lotman bu kitabı, N. A. Marçenko ve B. A. Uspenski ile ortaklaşa hazırlayarak 1984 yılında yayınlar. Bu eserle birlikte 1987'de Lotman, *Yazarlar Hakkında Yazarlar* (Pisateli o pisatelyah) olarak adlandırılan yayın dizininde *Karamzin'in Yaratılışı* (Sotvoreniye Karamzina) başlıklı bir eser daha bilim dünyasına kazandırır. Bir yıl sonra 1988'de ise Karamzin'in en karmaşık eseri olan *Kadim Rusya ve Yeni Rusya Üzerine* (O drevney i o novoy Rossii) olarak bilinen eseri hakkında bir makale kaleme alır. Lotman, daha öğrencilik yıllarında, Karamzin'in eserlerindeki yaratıcı ruhu yakalar. Üstat Lotman incelemelerinde Karamzin'in bırakmış olduğu bilimsel mirasın, devleti yönetenlerin ideolojileriyle örtüşmediğinin farkına varır.

Rus Edebiyatı Bölüm Başkanı G. A. Gukovski ve eğitimci N. I. Mordovçenko, öğrencilerinin hiçbir dönemde tehlikeli (ideolojileri gereği Sovyet hükümeti politikalarına ters düşmeleri ihtimali nedeniyle) sayılabilecek yazarlar hakkında araştırma yapmalarını yasaklamamış, aksine onları bu tür çalışmalar yürütmeleri hususunda teşvik etmiş ve desteklemiştir. Böylece, *"Lotman'ın kaleme aldığı Karamzin ve Masonlar Hakkında (O Karamzine i Masonah) başlıklı makalesi, bölüm başkanı G. A. Gukovski tarafından akademik derleme kitabının üçüncü cildine kabul edilir. Fakat bölüm başkanın tutuklanmasıyla birlikte Lotman'ın yazmış olduğu bu eser kayıplara karışır. Kayıp olan eserin KGB'nin arşivlerinde olabileceği tahmin edilmektedir"* (Yegorov, 1995: 9). Görüldüğü üzere, Lotman'ın Rus yazar Karamzin'in hakkında yazmış olduğu eserler, bilim dünyasına bırakmış olduğu mirasın önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Eserleriyle Lotman, Karamzin'in Rus edebiyatı ve tarihi için ne kadar önemli biri olduğunu gözler önüne sermiştir. Bu da Karamzin'in üzerindeki kötü imajı da silip atmıştır.

İlk zamanlarda Lotman, Tartu Üniversitesi eğitim bilimlerinde ücretli öğretmenlik yapmaktadır. 1954'te başarılı akademik çalışmaları neticesinde kendisine doçentlik unvanı verilir. Yaşamının geriye kalan kısmını bu okulun başarısı için geçirir. Bilge, 1960-1970 yılları arasında Rus Edebiyatı Bölüm Başkanlığı görevini yürütür. 1964 yılında ise başarılı bilimsel çalışmalarından dolayı araştırmacıya profesörlük unvanı layık görülür.

1970'li yıllarda hükümetin ilgili birimlerinde, Lotman ve çalışma arkadaşlarının Sovyet hükümeti ve ideolojisi için azımsanmayacak kadar tehlikeli oldukları kanaati oluşur. Lotman'ı kendi birimindeki görevinden alıp Estonya Filoloji Bölümü'ne geçirirler. Sorun ortadan kalkınca bilge, hayatının

sonuna kadar Rus Edebiyatı Bölüm Başkanlığı görevini sürdürür ve Rus edebiyatı bölümünde eğitim vermeye devam eder (Yegorov, 1995: 9).

Lotman'ın bilimsel yaratıcı yönünü farklı alanlarda göstermeyi başarmıştır. Dışarıdan bakıldığında devamlı ufkunu genişleten bir araştırmacı görüntüsü vermiştir. Üstat Lotman, *"edebiyat tarihi eleştirmenliğinden tutun da göstergebilimsel açıdan sanat ve kültürün incelenmesine kadar birçok konu hakkında araştırma yapmış ve çok önemli bulgular elde etmiştir. Sanatın dili ve edebi metnin yapısı gibi konular Lotman'ın bilimsel ilgi alanlarının ortak noktasını göstermektedir. Araştırmacı, tiyatro, şiir, düzyazı, resim sanatı, mimari, oyun ve çizgi roman gibi çeşitli alanlarda birçok yazı kaleme almıştır"* (Grigoriev, Daniel 1998: 7). Fikir ustası Lotman'ın uzmanlık alanının farklı şekilde tanımlanmasının, onun ilgi duyduğu bilim dallarının çeşitliliği ve bu alanların arasında keskin farklılıkların olmamasından kaynaklandığını düşünmekteyiz.

Akademik hayatının başında, doğası gereği, düşünce yapısı ve materyallere yaklaşımı dikkate alındığında Lotman bir tarihçi olarak göze çarpmaktadır. Bu yüzden, bilginin ilk çalışmaları, kullandığı kaynaklar ve onları yorumlama şekli açısından edebi olmasından daha ziyade tarihidir. Bu bağlamda, o dönemde bilginin ilgi duyduğu temel konu Batılı ülkelerin ve Rusya'nın sosyal düşünce yapısıdır. *Fransızlar ve Rus kültürüne etkileri* teması Lotman'ın en sevdiği ders konusu olmuştur. Tarihe olan ilgisi sayesinde Lotman, 1812 yılındaki savaşta Kutuzov'un en tanınmış fikir ustalarından olan Dorpat Üniversitesi profesörü A. S Kaysarov hakkında bir yazı yazmıştır. Bu eser, o dönemin Rus edebiyatı ders kitaplarına giren, XIX. yy. başlangıcı Rus edebiyatının gelişimi için yeni kaynak olmuştur.

Lotman'ın o dönemde çıkarmış olduğu kapsamlı ve içerik açısından yeni olan tarih konulu çalışmaları, daha sonraları genç akademisyenin filoloji bilimleri edebiyat alanında yazacağı eserlerin temelini oluşturur. Bu yüzden, Lotman'ın yapmış olduğu tarihsel ve edebi çalışmaları arasında net bir ayırım yapmak neredeyse imkânsızdır. Araştırmacı, *"Kadim Rusya döneminden Sovyet dönemine kadar geçen edebiyat tarihini üniversitede ders olarak okutur. Bunlarla birlikte üniversitede, Yazınbilime Giriş (Vvedeniye v literaturovedeniye) ve Edebiyat Teorisi başlıklı teorik dersler de verir"* (Çernov, 1997: 8).

Lotman, çalışma alanının sınırlarını genişletir. Bu şekilde, bilginin ilgi odağına yeni bilim alanları girmiş olur. Bu süre zarfı içinde filoloji bilimlerinin gelişimi amacıyla bir dizi konferans ve söyleşi programı düzenlenir. Bu dönemde Filoloji Bilimleri'nde gelişen en önemli olay, uzun yıllar araştırmacılarca tartışılacak olan *dilbilimde yapısalcılığın* ortaya çıkışıdır. Bu gelişmeyle filoloji, sosyal bilimin köklü alanlarıyla birlikte zikredilmeye başlanır. Bu konuda Lotman, *Dilbilimsel ve Yazınbilimsel Yapı Kavramının*

Sınırlandırılması Üzerine (O razgraçenii lingvistiçeskogo i literaturovedçeskogo ponyatiya strukturu) adlı bir makale yazar. Daha sonra bu çalışma farklı dillere çevrilmiştir. Tartu Üniversitesi eğitim kadrosu akademik açıdan çok yoğun günler yaşamıştır. Sosyal bilimciler ve matematikçiler birlikte bilim dünyasındaki güncel konu ve sorunları tartışmak amacıyla toplantılar düzenlemiştir. (Çernov, 1997: 11).

Düşünür Lotman öğrencilerine sonradan kitap olarak yayımlanacak olan *Yapısalcı Şiir Sanatı Üzerine Dersler* (Leksii po strukturalnoy poetike) konulu dersler vermeye başlamıştır. Bu süreçte Tartu Üniversitesi'nde üstat Lotman ve çalışma arkadaşları, *Bilimsel Çalışmalar* (Uçyoniyе zapiski) *Gösterge Sistemleri Üzerine Çalışmalar* (Trudı po znakovım sistemam) gibi akademik camiada ses getirecek bir dizi çalışmayı yayın hayatına geçirirler. Lotman'ın yukarıda bahsi geçen çalışması bu serinin ilk yayınıdır. Daha sonra bu çalışma farklı dillere tercüme edilir" (Çernov, 1997: 11).

1960'lı yıllarda Tartu Üniversitesi'nde akademik çalışmalar devam ederken çeşitli bilimsel faaliyetler planlanır. Böylece, 1964 sonrası gelişme gösteren bilim dalları için yaz okulları düzenlenmiş olur. Bu tarih itibarıyla filoloji bilimleri farklı alanlardan uzmanları bir arada toplayacak olan bir kanadının Tartu'da, diğer kanadının ise Moskova'da olduğu Tartu-Moskova Göstergebilim Okulu'nun varlığından bahsedebiliriz. Tartu'daki Göstergebilim Merkezi'nin başında Lotman ve B. M. Gasparov bulunurken, Moskova'daki merkezde ise Vyacheslav V. İvanov, V. H. Taparov ve B. A. Uspenski gibi deneyim sahibi bilginler bulunmaktadır.

Tartu-Moskova Göstergebilim Okulu'nun araştırmacıları bu ekolün amaçlarına hizmet edecek olan kendilerine özgü ve yeni bir çalışma metodu geliştirmişlerdir. Bu metot yapısalcı-göstergebilimsel çözümleme yöntemidir. Bu iki farklı merkezden oluşan göstergebilim okulu bilgeleri bu yöntem ile mitolojiyi, sanatı, edebiyatı, dili, folkloru ve kültürü göstergeler sistemi olarak değerlendirir. Bunlardan her birinin göstergelerden meydana geldiğini iddia ederler. Bu yüzden araştırmacılar bu yaklaşım esasıyla çalışmaları için belirledikleri materyalleri incelerler.

Lotman da çalışmalarında kullandığı materyalleri göstergebilimsel yöntemle işlemiştir. Ekolün sınırları içinde bu yaklaşım esasıyla Lotman, maddi ve manevi tüm kültür olgularını birer gösterge sistemi olarak tanımlar. Bunun dışında, Göstergebilim Okulu *dili*, dilbilimsel araştırmanın konusu olmaktan daha ziyade göstergebilimsel bir olgu olarak kabul etmektedir.

1960'lı yılların sonu 1970'in başında Tartu-Moskova Göstergebilim Okulu'nun yürütmüş olduğu bilimsel çalışmalarda *metin* kavramı ön plana çıkmıştır. Bu ekolün bilginleri *metin* kavramını, kültürün, sanatın, dilin eseri ve göstergebilim faaliyetleri olarak tanımlamaktadır. Onlara göre, *metin* kültürün

oluşumunu organize etmektedir. *Metin*, kültürün durağan olmadığını, ileriye dönük hareket halinde olduğunu göstermektedir. Göstergibilimciler, kültürün sürekli olarak karşılıklı etkileşim ve çatışma içerisinde bulunan kültür katmanlarında varlığını gösteren metinlerden oluştuğunu savunmuşlardır. Gerçekleştirdiği çalışmalarıyla Lotman, *metin* kavramıyla alakalı ortaya çıkarılan kuramların oluşumunda yapmış olduğu katkı azımsanmayacak kadar çoktur (Çernov, 1997: 9). Düşünce insanı Lotman çalışmalarında *metin* kavramının 3 önemli işlevi üzerinde durur. Bunlardan birincisi; *gönderici* ile *alıcı* arasında bilginin taşınma görevini üstlenmesi *taşıyıcı* işlevi, ikincisi; yeni anlamlar üretme *yaratıcı* işlevi ve sonuncusu ise; bilginin toplanmasını sağlayan *bellek* fonksiyonudur (Lotman, 1999: 18).

Lotman ve çalışma arkadaşları tarafından *metin* kavramına yönelik teorik olarak geliştirilen bu fikir ve görüşler çok önemli neticeleri beraberinde getirir. Farklı metinlerin incelenmesine yönelik geliştirilen düşünceler, okullarda ve üniversitelerde öğrencilere verilen edebiyat derslerinde uygulanmaya başlanır. Ekolün, göstergibilimsel yaklaşım çerçevesinde yürütmüş olduğu araştırmaların en dikkat çekenini 1972'de Lotman'ın yazmış olduğu *Şiir Metninin Analizi* (Analiz poetičeskogo teksta) çalışmasıdır (Çernov, 1997).

Tartu-Moskova Göstergibilim Okulu'nun akademik alanda göstermiş olduğu yoğun ve verimli çalışmalar bazı sorunların önemli ölçüde çözümlenmesini sağlar. Ekolün araştırma metodu olan *göstergibilimsel çözümlene yöntem* kesin olarak belirlenmiş olur. Sonradan kesin olarak gösterge sistemi özellikleri taşıdıkları belirlenen materyaller çalışmalara dahil edilir. Uzun yıllar boyunca tamamlanması süreci olan *göstergibilimsel kültür teorisi* oluşumu için zemin hazırlanmış olur. "*Yüzeysel ve eskiye dayalı yöntemlerden uzak olan üstat Lotman'ın, göstergibilim alanında yapmış olduğu yayınlar ya somut bir kültür materyalinin semiyotik açıdan çözümlenmesine ya da göstergibilimsel kültür teorisinin gelişimine yöneliktir*" (Lotman, 2002: 5).

Bu okul tarafından belirlenen kuramlar sayesinde kültür kavramının mekanizmasının anlaşılması için detaylı çalışmalar yürütülmüştür. Tartu-Moskova Göstergibilim Okulu, kültür kavramını göstergeler sistemi olarak tanımlamıştır. "*Kültürün yalnızca insanlar tarafından edinilen maddi ve manevi değerler bütünü olmadığı, bunun dışında onun bir çeşit 'bellek' olduğu öne sürülmüştür*" (Lotman, 2005: 348). Lotman'a göre, kültürün en önemli tanımlarından birisi de '*kalıtımsal olmayan kolektif bir bellek*' olmasıdır (Lotman, 1994: 8). Bunun dışında, Lotman, kültürün iletişimsel yönüne de dikkat çekmektedir. Bilgeye göre, "*Kültür, insanlar arasındaki iletişim biçimidir ve bu yalnızca insanların iletişim kurduğu grupta mümkündür. Kültür hem iletişimsel hem de sembolik bir niteliğe sahiptir*" (Lotman, 1994: 6). Çalışmalarında dil ile kültür arasındaki münasebete de değinen Lotman, "*dil ile kültür birbirinden ayrılmaz yapılarıdır. Ne kültürün içine nüfuz etmeyen dilin*

varlığından, ne de kendi merkezinde 'doğal dil' gibi bir yapıya sahip olmayan bir kültürün varlığından bahsedebileceğinin altını çizmektedir" (Lotman, 1993: 328).

Lotman'ın hem kişiliğinin hem de akademik hayatının oluşumunda büyük etkisi olduğu beyan ettiği Puşkin hakkında çok önemli çalışmalar ortaya koymuştur. Araştırmacı, "birçok bilge tarafından incelenen Puşkin'in Yevgeni Onegin adlı eseri ilgili yeni fikirler öne sürmüştür. Rus hayatının ansiklopedisi denilen Yevgeni Onegin, Lotman'ın sunmuş olduğu yorum ve görüşlerle birlikte XIX. yüzyılın başı Rus kültürü ve edebiyatının ansiklopedisi olarak anılmaya başlanmıştır. Böylece, Lotman, Puşkin'in eserlerine yönelik gerçekleştirmiş olduğu çalışmalarıyla Puşkin'in yeni bir biyografisinin ve onun yaratıcı kimliğinin ortaya çıkmasını sağlamıştır" (Çernov 1997: 10). Böylece, XIX. yüzyıl Rus edebiyatı farklı açılardan incelenmeye başlanmıştır. En önemlisi de Lotman'ın uzun yıllar boyunca Rus kültür hayatına hizmet edecek olan çok sayıda eseri bilim dünyasına kazandırmış olmasıdır.

Değerli düşünce insanı Lotman'ın araştırmalarının her biriyle bilim dünyasında derin izler bırakmış olduğu önemli fikir ve görüşlerini az da olsa sizlerle paylaşmaya çalıştık. Bu çalışmanın tarih, felsefe, göstergebilim, edebiyat, dilbilim, metinbilim ve kültürbilim gibi Sosyal Bilimler alanlarında akademik çalışmalarını sürdüren akademisyenlerimizin Lotman'ı ve bilimsel çalışmalarındaki yaratıcı yönlerini tanıması için bir başlangıç ve fırsat olabilir. Umuyoruz ki bu çalışma, yukarıda zikredilen bilim sahalarında bilgiye ve tavsiyeye ihtiyaç duyan kişi ve kişilerin eline ulaşır ve faydası dokunur.

Sonuç

Lotman'ın sıradışı kişiliği, yaratıcı zekâsı ve yaşam tarzı onu diğer araştırmacılardan daima farklı kılmıştır. Eline aldığı hemen hemen her eserde görülemeyen önemli noktaları tespit etmeyi bilmiştir. Dönemin siyasi baskılarına rağmen korkusuzca ve kararlılıkla bilim adına çalışmalarını devam etmiştir. Bilim dünyasına sunmuş olduğu fikirlerini her zaman geliştirme çabası içerisinde olmuş ve bilimsel faaliyetlerini bu doğrultuda yürütmeyi başarmıştır. Değerli bilim insanı Lotman, önceden sunmuş olduğu bir görüşü yenisiyle değiştirme söz konusu olduğunda hiç tereddütte kalmadan yeni olanı kabul edip beyan etmiştir.

Lotman'ın çalışmalarında sunmuş olduğu değerli görüş ve fikirleri yaşadığı dönemin ve günümüz araştırmacılar için ilham kaynağı olmuştur ve olmaya devam etmektedir. Farklı bilim dallarında araştırma yapmış olması kendisinin çok yönlü bir bilim insanı olarak değerlendirilmesini sağlamıştır. Bu yüzden, dün olduğu gibi bugün de Lotman'ın akademik kimliği konusunda farklı görüş ve görüşler bulunmaktadır.

Lotman'ın tasavvurlarındaki nitelik, incelemek üzere ele aldığı materyallere olan farklı bakış açısı, araştırmalarında kullandığı yöntemlerin çözüm üretici özelliği dışında, onun bilim dünyasında tanınmasını sağlayan diğer bir unsur, kırk yıl boyunca Tartu Üniversitesi'nde öğrencilerine ve misafirlere vermiş olduğu dersler, seminerler ve sunumlardır. Bu sayede fikir ustası Lotman'ın ünü ülke sınırlarını aşmıştır. Bu eğitim programlarına öğrencilerin yanı sıra yurt dışından ve yurt içinden uzmanlar katılım göstermiştir. Araştırmacının çalışmalarında uyguladığı sistemine ve fikirlerine ilgi öylesine büyüktü ki Moskova veya Petersburg'da düzenleyeceği bir eğitim programına katılmak neredeyse imkansız hale gelmiştir.

Fikir mimarı Lotman'ın bilim dünyasına kazandırdığı eşsiz fikirler yerli yabancı birçok araştırmacının dikkatini çekmiş, takdirini kazanmış ve çalışmaları İngilizce, Almanca, Fransızca, İsveççe, İspanyolca, Fince, Japonca, İtalyanca ve Çince gibi birçok yabancı dile çevrilmiş, makaleleri elliden fazla dergide yayımlanmıştır. Bir istatistiğe göre, bugüne kadar çalışmaları yabancı dillere en çok çevrilen isim Rusya Filoloji Bilimleri araştırmacısı Lotman olmuştur. Günümüzde ise bu değerli bilim insanı, fikirleri üzerine düzenlenen bilimsel toplantılarda ve yayınlanan eserlerde yaşatılmaktadır.

Yu. Lotman'ın Başlıca Eserleri

1. *Aleksandr Sergeyeviç Puşkin: Biografiya pisatelya* (1981).
2. *Analiz poetičeskogo teksta. Struktura stiha* (1972).
3. *Besedi o russkoy kulture. Bit i traditsii russkogo dvoryanstva XVIII - načalo XIX veka* (1993).
4. *Dialog s Ekranom. Sovmestno s Tsivyonom* (1994).
5. *Kultura i vzriv.* (1992)
6. *Lektsii po strukturalnoy poetike* (1964).
7. *Roman A. S. Puşkina 'Yevgeniy Onegin': Kommentarii* (1980).
8. *Semiotika kino i problemi kinoestetiki* (1973).
9. *Sotvoreniye Karamzina* (1987).
10. *Stati po tipologii kulturi: materiyalı k kursu teorii literaturı.* (1970, 1973)
11. *Struktura hudojestvennogo teksta* (1970).
12. *V şkole poetičeskogo slova: Puşkin, Lermontov, Gogol* (1988).
13. *Vnutri mislyaşih mirov* (1999).

KAYNAKÇA

1. Çernov, I. A. (1997). *Opit vvedeniya v sistemu Yu. M. Lotmana. O russkoy literature*. Peterburg: İskusstvo.
2. Grigoryev R. G. Daniel, S. M. (1998). *Paradoks Lotmana. Ob İskusstve*. Peterburg.
3. Lotman, Yu. M. (1993). *İzbrannıye Stati*. Tallin: Aleksandra.
4. Lotman, Yu. M. (1994). *Besedi o russkoy kulture*. Peterburg: İskusstvo-SPB.
5. Lotman, Yu. M. (2002). *Semiotika kulture v Tartusko-Moskovskoy Semiotičeskok Şkole. İstoriya i tipologiya russkoy kulture*. Peterburg.
6. Lotman, Yu. M. (2005). *Vospitaniye Duşi. Vospominaniya. İntervyu. Besedi o russkoy kulture (televizionniye leksii)*. Moskva.
7. Lotman, Yu. M. (2012). *Düşünen Dünyaların İçinde*. Çev. Sabri Gürses, 1. Baskı, Ankara: Bilgesu.
8. Ojegov, S. İ., Şedova, N. Yu. (2006). *Tolkoviy Slovar Russkogo Yazıka: 80.000 Slov i Frazelogičeskih Edinits*. Moskva: OOO A TEMP
9. Troitsky, N. A. (1997). *Rossiya v XIX veke: Kurs leksii*. Moskva: Vısşaya Şkola.
10. Uşakov, D. N. (2014). *Bolşoy Slovar Russkogo Yazıka*. Sovremennaya Redaksiya. Moskva: OOO Dom Slavyanskoy Kulture.
11. Yegorov, B. F. (1995). *Liçnost i Tvoçestvo Yu. M. Lotmana*. İskusstvo, 1, 5-20.

Vladimir Georgiyevich Marantsman (1932-2007)

BİLİM VE İNSAN: V. G. MARANTSMAN

Ekaterina TİMOFEEVA*

Çev. Yerke ÖZER**

ÖZET

Adı büyük harflerle yazılan öğretmen, eğitim bilimlerine sağladığı paha biçilemez katkı, Petersburg'da kurduğu bilimsel metodolojik okul, Dante'nin *İlahi Komedyası* ve *Pertarcha* sonelerinin çevirisi... Tüm bunlar gelecek kuşaklar için birer kültürel değer ve örnek teşkil etmektedir. Yaklaşık olarak 30 yıldır Rusya okullarında milyonlarca öğrenci, edebiyat derslerinde V. G. Marantsman'ın yazdığı ders kitaplarını takip etmektedir. Bu makale, her türlü acımasızlık, haksızlık ve kıskançlıklara rağmen karşı koyabilmiş yetenekli bir insana; yaşadığı zaman ve ülkeye hâkim olan resmî siyasi akımdan bağımsız, ideallerini koruyabilmiş bir bilim insanına ve onunla olan dostluğuma ithaf edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat, Sanat, Eğitim Kuramı, İlmi Okul, Edebi Çeviri, Yaratıcılık.

“Yıldızımın sessiz çağrısı, bulutların arasından hâkimane akıyor”.

V. G. Marantsman

Vladimir Georgiyeviç Marantsman, eğitimci, bilim insanı, tercüman ve şair. Okul çağı öğrencilerinin edebi gelişimini hedef alan Petersburg Bilimsel Metodoloji akımının kurucusu. A. İ. Herzen Rus Devlet Üniversitesi Rus Dili ve Edebiyatı Öğretimi Anabilim Dalı Başkanı ve Profesörü, Rusya Eğitim Bilimleri Akademisi üyesi. 350’yi aşkın bilimsel çalışmanın, edebiyat eğitiminin metodoloji meseleleri üzerine yazılmış çok sayıda eser ve ders kitaplarının yazarı. Rusya Federasyonu Eğitim ve Bilim Bakanlığı tarafından *akademik* yayın olarak kabul edilen ve böylece Rusya’da bilim alanında mevcut olan en yüksek derecelendirmeyi alan edebiyat eğitimi kitap serisinin yazarı. Dante ve Petrarcha sonelerinin eşsiz tercümanı...

* Doç. Dr. Gertzen Devlet Pedagoji Üniversitesi, Yabancı Diller Enstitüsü (St-Petersburg, Rusya).

** Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Halkbilimi Bölümü, yerkeozer@gmail.com

Marantsman 30 Temmuz 1932'de Leningrad (günümüzde St-Petersburg) şehrinde dünyaya gelmiştir. İtalyan olan annesi Marietta Serciyevna Dipinto (kızlık soyadı) İtalya'nın kuzeyinde yer alan Venedik'e yakın Triesto şehrinde dir. Anne tarafından dedesi, Garibaldi devrimi sırasında eşi ve çocukları ile birlikte İtalya'dan Rusya'ya kaçarak Kırım'a, Kerç şehrine yerleşmiş, burada sakin bir hayat sürmüş ve tarım işleri ile uğraşmıştır. 1917 yılı devrimi, Dipinto ailesini fırtınalı günler geçinceye kadar İtalya'ya dönmeye mecbur etmiştir. Ancak henüz çok genç bir kız olan Marietta'yı, Sovyetler Birliği'nden çıkarken sınırda, ailesinin tüm şaşkınlığına rağmen bırakmamışlardır. Müzik okulunda eğitim alan Marietta, ailede Sovyet pasaportuna sahip olan tek kişidir. 40 yıl boyunca '*demir perde*' gerisinde, yakınlarıyla yazışma, ana dili İtalyancayı konuşma, kimliğinin farkında olma ve hatırlama hakkından mahrum bir şekilde yaşamak onun kaderi olmuştur. 92 yaşına kadar yaşayan Marietta Sercievna, bütün olumsuzluklara rağmen hayata karşı olan umudunu koruyabilmiş ve İtalya'ya karşı beslediği, hayatı boyunca taşıdığı sınırsız sevgisini çok zor ve tehlikeli şartlarla örülü Stalin döneminde dünyaya gelmiş olan oğlu Vladimir'e, kelimenin tam anlamıyla '*ak sütüyle*' geçirmiştir. 1962 yılında '*Hruşçev baharı*' döneminde İtalya'daki ailesi '*Kızıl Haç*' kurumu aracılığı ile Marietta Sercievna'yı Leningrad'da bulmuş ve Triesto'da Adriyatik denizi kıyısında dokunaklı ve dram dolu bir aile buluşması gerçekleşmiştir.

O dönemde Marantsman artık Leningrad Pedagoji Enstitüsü'nü bitirmiş (1954) ve okullarda eğitim hizmeti vermektedir, 1963 yılından itibaren de Rus Dili ve Edebiyatı Öğretimi Anabilim Dalı'nda öğretim üyesi olarak görev yapar.

Sovyet döneminde, okullarında çalışan ve sıra dışı düşünen her öğretmen mutlaka zorluklar yaşamış, onun için zaman zaman gerçekten önemli olduğunu düşündüğü şeyleri gizlice öğretmek zorunda kalmıştır. Çok seslilik (plüralizm), yani resmi ideolojiden farklı düşünmek söz konusu dahi olamazdı. Bunun bedeli çok ağırdı; soruşturmalar açılır, görevinden ihraç ve toplumdaki izole edilirdi. Vladimir Georgiyeviç eğitim sürecindeki yenilikçi düşüncesini gizlememekle kalmamış, açıkça toplumsal düşüncenin dar görüşlülüğü ve durağanlığı ile mücadele etmiş ve derslerini olması gerektiği şekilde vermiştir. Onun bu korkusuzluğu üst düzey memurları çaresiz bırakmaktadır. Bilim yolundaki ilk doktora savunmasına engel olmaya çalışmışlardır. Her şeye rağmen bir süre sonra Marantsman doktora savunmasını¹⁵⁵ yapmış ve takip eden süreçte yalnızca bölüm başkanı olmakla kalmamış, Tez Savunma Kurulu'nun başına da geçmiştir.

Yıllar sonra, Marantsman'ın imzası için bölüme bir hanımefendi gelmiştir. Bu kadın bir zamanlar Marantsman'a karşı yürütülen kampanyada yer alan

¹⁵⁵ ÇN: Rusya'da profesörlük için şart olan ikinci doktora tezi Türkiye'de doçentlik monografisi ile eşdeğerdir.

mesai arkadaşıdır. Bu imza onun kariyerinde yükselmesi için önemlidir ve Marantsman'ın, geçmişteki olaylardan dolayı bu imzayı atacağından hiç de umutlu değildir. Bu endişesini, hanımefendi sonradan itiraf edecektir. Vladimir Georgiyeviç ise imzayı atmakla kalmamış, mesai arkadaşına bir de çay ikram etmiştir. Onun bu yüce gönüllü kişiliği, basit çıkardan ve kinden uzak oluşu hanımefendiyi çok derinden etkiler. Bölümde şaşkın ve mahçup bir şekilde oturan bu hanımefendi, Vladimir Georgiyeviç'in bu hakiki yüce gönüllülüğünü herkese anlatır.

Tüm inceliğine ve entelektüel yapısına rağmen, Marantsman ilmi ideallerini ve araştırma konularını savunurken boyun eğmeden korkusuz bir duruş sergilemektedir. “90'ların sonlarında edebiyat dersi ve programları üzerine yürütülen tartışmalarda hafızamıza bu şekilde kazınmıştır. Onun 5.-11. sınıflar edebiyatı deneysel programları, ayrıntılı bir düzenlemeden sonra özgün ‘akademik ders kitabının’ temelinde yer almıştır”. (Dialog traditsii i innovatsii, 2014:13). Marantsman'ın 9. sınıflar için yazdığı *Sanat Edebiyatı* adlı kitabı 1991 yılında, *Perestroyka* ve *Glasnost* döneminde, Rusya’da eğitim malzemelerini (ders kitaplarını) yayınlayan en önemli yayım evi (Prosveşçeniye) tarafından yayımlanır. Yüzlerce öğrenciyi etkileyecek dersler vermek elbette çok önemlidir; ama bu metodun tüm ülkeye yayılması için imkân sağlamak daha da önemlidir. Bu, edebiyat eğitiminde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Orta okul ve lise öğrencilerinin karşısına edebiyatı bir kültür kavramı olarak ilk defa öne çıkaran Marantsman’dır. Ders kitabının ilk baskısının tanım kısmında şöyle yazar: “Prof. V. G. Marantsman'ın çalışması Rusya Federasyonu Eğitim ve Bilim Bakanlığı tarafından yürütülen yarışmada birincilik kazanmıştır. Edebiyattaki gelişmeler, Marantsman tarafından, tüm dünya kültürünün gelişimi zemininde sergilenmiştir. Yazar, öğrencilerin eğitimine, eğitim programının dışında kalan edebiyat eserlerinin tanıtılmasına, eserlerin kendilerine ait değerlendirme ile yorumlanmasına önem vermektedir” (Marantsman, 1991: 2).

Herkesin aynı şekilde düşünmesi beklenen bir ülkede, okuldaki eğitime olan bu yeni bakış açısı, özgür ve taze bir soluktur. Marantsman'ın kitapları ve makaleleri yayımlanmaya devam etmektedir. Ülkedeki tüm eğitimciler hararetle onu okumakta, konferanslarda onu dinlemek için can atmaktadırlar. Ülkenin dört bir yanından öğrencileri Herzen St-Petersburg Üniversitesi’nde düzenlenen geleneksel *Herzen Konferansları’na* katılırlar (Dialog traditsii i innovatsii, 2014: 13).

1989 yılında Marantsman bölüm başkanlığı görevine getirilir, eğitimcilerin başvurduğu yaratıcı-bilimsel topluluk bir çekim merkezi haline gelmiştir. Bu, Sovyetler Birliği’nin dağıldığı bir dönemdir. Marantsman artık emindir: ‘demir perde’ yıkılmıştır; insanlığın biriktirdiği, sayısız bakış açısı, görüş ve yorumlar

kaleydoskopuna sahip bir kültür ve maneviyat tabakasının varlığı artık tüm ülkede duyulmaktadır.

Vladimir Georgiyeviç her ders kitabında okurlarıyla âdeta sohbet etmektedir. Örneğin, en küçük (11 yaş, 5. sınıf) okuyucularına şu şekilde seslenir: “*Şiir sanatı, dünyayı senden daha önce görülen şekilden farklı olarak yeniden görebilmekle başlar. Bunun için derin hissedebilen, keskin görüşlü, özgürce düşünen ve sadakatle seven biri olmak gerekir*” (Literatura 5 klass, 2008: 16).

15-16 yaşlarında ergenlik dönemini yaşayan 9. sınıf öğrencilerine de şöyle seslenmektedir: “*İnsan, okulda okurken, tüm gelişmelere yetişebilmelidir; çünkü insanı hayvandan ayıran, onun dolaysız içgüdüden başka bilinçli kültürel bir hafızaya sahip olmasıdır. Eğer dönemler zincirini çözen bu derin hafıza eksikse, insan ne kadar modern görünürse görünsün, neticede bir vahşiye dönüşür ve kendi dönemini bile anlayabilecek bir güce sahip olamaz*” (Marantsman, 1991: 3)

Marantsman, insanlığın kurtuluşunu sanatı idrak etme ve dünyanın güzelliğini hissedebilme yeteneğinde görmektedir: “*Sanat, dünyayı bir bütün olarak betimliyor, orada da hüküm süren tesadüfler değildir. Bu bir uzay boşluğudur, kaos değildir; bu nedenle sanat, zamanın baş döndürücü ritminde kaybolan çağdaş insan için bir kurtuluştur. O, insanı yalnızca kendi çağdaşları ile değil, tüm insanlık soyu ile bir bütünlük içinde görür. Sanat, tarih ve insanı ahenk içerisinde birleştiren mucizevi bir yoldur. O, insanlığın varoluşunun tüm yönlerini, ses tonlamasından düşünme yetisine; beden hareketinden ruhun hareketine kadar bütün olgularda, uyumlu hale getirmektedir*” (Dialog traditsii i innovatsii, 2014: 23).

Ölümünden kısa bir zaman önce Vladimir Georgiyeviç, lise öğrencileri için hazırladığı ders kitabının redaksiyonu ile ilgilenmektedir. Bu kitabında öğrencilere, edebiyat dünyasının çok çeşitliliğini göstermek isteyen Marantsman, sadece Sovyetler Birliği’nde değil, tüm dünyada günümüz orta öğretim programlarında yer verilmeyen Türk edebiyatına ayrılmış bir bölüm eklemek istemiştir. Bunun üzerine, Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Şerif Aktaş, *XX. Yüzyıl Türk Edebiyatı* adlı bir makale yazmış, fakat Marantsman’ın ani ölümüyle bu ders kitabı maalesef yayınlanamamıştır. Elbette, gelecek kuşaklar için, bu tür ders kitapları için, hedeflenen yeni bir yaklaşımın gerekliliğini savunabilmek için ve ülkenin yönetici yapılarını ikna edebilmek için özgün bir kişiliğe sahip olmak gerekir. Eğitim ve Bilim Bakanlığı yöneticilerinin Marantsman’ı arayarak, bölümde veya evinde ziyaret ederek Rusya’daki eğitim meseleleri üzerine tavsiyeler almaya geldiklerine ben defalarca şahit oldum.

Marantsman zamanla ilgili çok ince bir sezgiye sahiptir. Ülkenin dramatik dönemleri, acı ve kaygıyla karışık yüreğine yansımaktadır: *“Hümanist kültürden uzaklaşma yalnızca Rusya’da değil, tüm dünyada belirgin bir özellik haline gelmiştir. Artık erdemlilik alanında ne entelektüellik, ne duyguların derinliği ve gücü, ne azim, ne de toplumsal protestolar yer alabiliyordu”* (Marantsman, 2005: 3).

Marantsman zorluklara göğüs germeye alışmıştır, bu onun için olağan bir durumdur. Öğrencilerinin birisi anılarında şöyle der: *“1989 yılının Mart ayında SSCB milletvekili seçimleri kurultayında sınıf arkadaşlarım seçim noktalarında gözlemci olarak görev yapmaktaydılar. Seçim öncesi bir amfide toplanarak kimin hangi görevde yer alacağını ve genel olarak demokratik seçim nedir konusunu tartışıyorduk. Aniden Vladimir Georgiyeviç geldi (davetli değildi) ve sıraya oturdu; bize, öğrenci şehrinin civarındaki seçim noktalarına dağılmanızı önerdi. Sınıf arkadaşım Andrey imalı bir şekilde “siz komünist değil miydiniz, ülkeyi çıkmaza sokmamış mıydınız?” diye sordu. Vladimir Georgiyeviç gülümseyerek: “haydi, o zaman tüm eleştirilerinizi bana yöneltin, ben herkes adına cevap veririm” dedi. 90’lı yıllarda Vladimir Georgiyeviç’in başkanlığında bölümde defalarca çeşitli demokratik inisiyatifleri destekleme mektupları imzalamıştık. Tabii ki, buna okullarda edebiyat dersleri ile ilgili yenilikler de dahildi”* (Dialog traditsii i innovatsii, 2014: 28)

Korkusuz kişiliğini ve karşı koyma yeteneğini hayatının çeşitli dönemlerinde ve gündelik yaşamında göstermektedir. Bir gün Marantsman oğlunun evine misafirlğe gider. 70 yaşında, başında şapkası, elinde pastası binadan içeri girer. O anda elinde bıçak olan bir genç karşısına çıkarak cüzdanını vermesini ister. Marantsman, kızgınlık içinde *“Ne duruyosun, hadi sapla bıçağı!”* diyerek genci azarlar. Aniden parlayan yapısı, heybetli sesinin katlar arasındaki yankısı merakla bakan komşuların nazarında onun kimliğini ortaya koyar. Marantsman, birkaç net ifadeyle o gence hayatının ne kadar anlamsız ve işe yaramaz olduğunu anlatır. O genç ise mahcubiyetle başını öne eğerek çıkar gider. Etkileyici kişiliği kendisinin ve çevresindeki insanların yaptıklarına karşı yüksek beklentiler oluşturur. Meslektaşları ve öğrencileri hocanın yanında olmanın kolay olmadığı, fakat onun yanında her zaman kendilerini geliştirecek bir alanın olduğu konusunda hemfikirlerdir.

“Marantsman ile yapılan görüşmelerin, kişiliğinin, fikirlerinin ve sözlerinin insanlarda bıraktığı etki öylesine derin ve uzun ömürlü olmuştur ki, günümüzde öğrencileri ve takipçileri olarak pek çoğumuz, hâlâ bu anıların etkisi altındadır; aynı zamanda hem mutlu, hem acı anılara dalarak, onun estetik açıdan aydınlanmış güçlü bilim dünyasında bir süreliğine de olsa var olabilme ihtiyacı duymaktadır. Marantsman’ın muhteşem bir kişiliği, zekası ve yeteneği vardır. Onunla sohbet etme şansına sahip olan kişiler, bu sohbetleri anarken, o sıcaklığı hissederler. Onun özgürlük severliği, cesareti, zekasının

gücü, fikri ve duygusal arayışların gerginliği onu bir bilim insanı olarak kaçınılmaz yalnızlığa itmiş, kelimelerle ifade edilemeyecek pek çok olguya erişmesini sağlamıştır” (Dialog traditsii i innovatsii, 2014: 10).

İfade etmek zor mu? Oldukça zor... İletişim kurmak zor mu? Oldukça zor. Birkaç anımı paylaşmak istiyorum... Okulda onun ders kitaplarını kullanırdık. Ardından onun asistanı oldum ve aynı zamanda bölümde sekreter olarak çalışıyordum. Marantsman bir baba şefkatiyle her konuda ve her zaman beni desteklemiştir. Bazen öylesine sohbet eder gibiydik, bazen çocuklar gibi eğlenirdik...Bilim insanı olmasına rağmen çocuk olmayı başarabiliyordu! Bu sıcak atmosferde yalnızca benim yanımda olmakla kalmadı, aynı zamanda beni geliştirdiğinin farkına varmadan on yılımı geçirdim. Ancak yetenekli bir insanın sahip olabileceği özellikler: şefkat dolu, cömert ve kendi menfaatini hiç düşünmeyen biri olmak... *‘İnsanlara çok şey katan’* hoca olarak tanınırdı... Ağaçları ve çiçekleri severdi. Bayramları severdi. Hediye vermeyi severdi. Petersburg yakınlarında Pavlovsk şehri... Evindeki o büyük yuvarlak masanın etrafında toplanırdık. Her şey canlıydı. Çalışma, hayat, sohbet.... Her şey kaynıyordu. Ocakta her zaman çay ve bir tencere çorba hazır olurdu. (Eşi Elena Konstantinovna’ya misafirperverliği için teşekkür ederim). Bazen İtalyan mizacıyla aniden parlar ancak hiçbir zaman kötü niyetli değildir. İnanılmaz kırılğan bir ruh yapısına ve sıra dışı empati yeteneğine sahip olan Marantsman, her zaman bir güçsüzü savunduğu kadar, hakikati ve adaleti de korkusuzca savunurdu. Onun içinde gerçek bir şövalye ruhu yaşardı, o kendi asaleti içinde hiçbir zaman unvan, makam, toplumsal ve siyasî durumları pek önemsemezdi. İnsanlar ona saygı ve hayranlık duyarlardı, aynı zamanda çekinirlerdi. Bazen uzak şehirlerden yalnızca bir imzasını almak için gelirlerdi. Bazen de sadece onu bölümde görebilmek ve kapısına dokunabilmek için... Ne denilebilir ki! İnsanların bu yaklaşımı bir başkasını narsist yapabilirdi. Ama onu değil. Bazı insanlar onu despot ve hâkimiyet sahibi biri olarak görürdü. Bu, o hayattayken oluşmuş bir mitti. Evet, onunla birlikte çalışan herkesten yüksek mesleki nitelikler talep ederdi ve insanî samimiyet beklerdi. Evet, eklenebilecek bir özellik daha... Genelde yaratıcı insanların düzensiz ve dağınık olduğu düşünülür. O, aynı kanaatte değildi; disiplin ve dakikliğe hem kendisi dikkat eder, hem de başkalarından riayet etmelerini beklerdi. İş konusunda en ufak bir sorumsuzluğa dahi tahammülü yoktu. Bir gün böyle bir tepki ile ben de karşılaşmıştım. İşe geç kaldığım bir gün *“Kovuldunuz!”* kelimesini duydum. Sesi fakültenin koridorlarında ekolu bir biçimde yankılandı. Bunu söyledi ve laboratuvarın kapısını çarparak çıktı gitti. Birkaç dakika sonra daha da sinirli bir halde geri döndü:

-Neden geç kaldınız?

-Uyuyakalmışım.

-Uyuya mı kaldınız?!

Yüzünde donmuş bir şaşkınlık ifadesi vardı. Çıktı ve bir süre sonra geri döndü. “*Katya, lütfen bana bir kahve yapıp odama getirir misiniz?*”. Kahvesini yaptım ve odasına götürdüm. O, düşünceli ve güleryüzlü idi. Sakin bir ses tonuyla “*Kovulmadınız*” dedi. “*Neden? Ben uyuyakaldım ve geç kaldım...*” dedim dürüst bir şekilde. “*Çünkü kimse bugüne kadar bana bunu böyle söylememişi*” dedi, her kelimesini vurgulayarak. “*Neyi söylemedi*” diye şaşkınlıkla sordum. Az ve öz bir biçimde, “*gerçeği*” dedi.

İyi bilinir ki, toplumda yüksek konumda yer alan nüfuzlu insanların çevresinde çoğu zaman ikiyüzlü ve yılışık insanlar yer alır. Her şeyden önce bir insan olmayı başarabilen Marantsman, karşısında sıradan, samimi ve merhamet bilen insanlara ihtiyaç duymuştur. Bir bilim insanı olarak, sahtekarlığa ve istidatsızlığa karşı acımasızdı. Bir sanatsever olarak, dehanın ve kötülüğün bir arada olamayacağına inanıyordu. Okullardaki edebiyat eğitiminin yüksek bir amaca hizmet ettiğini düşünürdü. Edebi mirası, yalnızca bir entelektüel olarak sosyal gelişim aracı olarak değil, aynı zamanda duygusal edinim ve uygulanması olarak görmüştür. “*Eğitim sistemini öğrencinin gelişimi ile değerlendirmeliyiz. Uyarı merkezi, diğer tüm uyarıyı kendine çekmelidir. Bu, ruhani dünya için de geçerlidir. Ruhani hayatın içindeki başat alan her şeyi kendine çeker*”

Müzik alanında da çok yetenekli olan Marantsman, mesleğini seçerken bir müddet konservatuar ve edebiyat fakülteleri arasında kararsız kalır. Sonra söz kazanır. Sonra da sözüyle o kazanır. Onu dinleyen herkes her zaman onun mükemmel olan belagatına hayran olmuştur. Ona yalnızca çocuklar değil, kişiliği oturmuş yetişkin insanlar da ondaki sanatsal potansiyele ulaşma yeteneğine aynı şekilde hayran kalmışlardır. “*Marantsman’ın yanında her zaman bir kişilik estetiği hissedilmiştir, eğitim faaliyeti çerçevesinde dokunduğu her şeyde bir uyum hissediliyordu. Jestlerin gücü, anlam vurgusunun canlılığı, sorunun paradoksluğu, çıkarımların derinliği, onun, her zaman en önemli eğitici etkiye ulaşmasına yardımcı olmuştur: onu dinleyen ve arkalarında başarılı birer eğitim hayatı olan yetişkin insanlar onu sadece dinlemediler, aynı zamanda onun birer talebeleri oldular*” (Dialog traditsii i innovatsii, 2014: 23).

Marantsman, metodistlerin ve edebiyat öğretmenlerinin derslerinde alıntı yaptıkları şiirleri ezbere okumalarını isterdi, ayrıca her yetişkin insanın *Benim İçin ve Bana Dair* başlıklı bir şiir kitabının olması gerektiğini düşünürdü. Bu şiirler okul çağlarında toplamaya başlanmalıydı; üniversite yıllarında devam ettirilmeli ve yaşlılıkta da onlarla avunulmalıydı (Dialog traditsii i innovatsii, 2014: 25).

O, bir aydınlanma dönemi insanıdır, bu bizim çağımızda ender rastlanan bir durumdur. Konfersanlarının birinde bir katılımcının, Marantsman’ı ‘*Kadim Roma Yunanı*’ olarak adlandırması boşuna değildir. Onu diğerlerinden ayıran bir diğer özellik, sanatı algılayışındaki ansiklopedik bilgi, keskinlik ve

derinlikti; bilimden taviz vermemesi, sanattaki tutkusu ve sanat tarafından ele geçirilişi, hayata olan aşkı ve dünyaya duyduğu çocuksu güveniydi.

Öğrencisi olan Prof. Dr. G. G. Açkasova şöyle hatırlar: “*Marantsman, her şeyden önce zaman dışı bir insandı. Çok şey bilirdi; onların çok yönlü ve aynı zamanda farklı dönemlere ait olduğunu hissederdi. İlahi Komedyaya çevirisi ve onun antolojik şiirleri bize, Marantsman'ın Aydınlanma dönemi insanı olduğunu söylüyor; Pavlovsk'a yazdığı sonelerde o, Rusya'nın geçmişinden gelmektedir; Verdi'yi dinlerken, onunla sohbet eder gibidir; İtalya hakkında yazarken, ona yakın olanı özlemektedir. Marantsman kendi döneminden çok uzakta, kendine ait olmayan dönemleri hissederken, kendi kültürü gibi algılamıştır. Yabancı olan bir şeyi anında kendisine aitmiş gibi hissedebiliyordu*” (Dialog traditsii i innovatsii, 2014: 16).

Ölümünden kısa bir süre önce Marantsman, çeviri faaliyetleri arasında en önemli eseri olarak gördüğü, Dante'nin *İlahi Komedyası'nın* çevirisini tamamlamıştır. Filologlar, Anna Ahmatova'nın ulaşılmaz olarak gördüğü, Mihail Lozinski'nin çevirdiği *İlahi Komedyayı* çevirmenin ne anlama geldiğini bilirler.

Marantsman, on yılı aşkın bir süre boyunca bu çeviri üzerine çalışmış ve ilk kitap, Rusya Bilimler Akademisi üyesi Prof. M. L. Gasparov'un önsözü ile yayınlanmıştır. Gasparov yeni versiyonu benimsemiş, hatta çevirinin doğruluğunu onaylamıştır. Gasparov'un ifade ettiği gibi, “*her gelişmiş kültürde, eski edebiyat örnekleri bir değil, birkaç çeviride yer almalıdır. Her çeviri ne kadar mükemmel olursa olsun, özgün eserin çok katmanlı zorluğunu düzleştiriyor, orijinal eseri sadeleştirmek onu tek taraflı sunmaktadır. Okuyucu iki veya daha fazla farklı çeviriye karşılaştırarak birlikte değerlendirdiğinde, orijinal eserin bir tür stereoskopik görüntüsünü elde ederek ve onu farklı açılardan görebilir* (Dante, 2003: 2).

Marantsman, çevirisine yazdığı önsözde şöyle yazar: “*Rus şiiri acı ve umudun iç içe geçtiği Dante'ye karşı özel bir çekim hissetmiştir. Puşkin, Erzurum'a yaptığı yolculukta bile İlahi Komedyaya cildini elinden bırakamamıştır. Rus şiir sanatı Dante'ye olan sevgisini XIX. yüzyılın içinden geçirerek XX. yüzyılda onunla bütünleşmiştir. (...) Günümüz okuru için M. Lozinski'nin çevirisi ne kadar mükemmel olursa olsun, yarım asırlık bu çeviriden farklı bir çeviriye ihtiyaç duyulmaktadır. (...) Ben mümkün olduğu kadar anlaşılır, açıklamasız ve her satırı çağdaş okuyucuya anlamlı gelen bir metin oluşturmayı amaçladım*” (Dante, 2003:4).

Günümüzde Marantsman'ın çevirisi üç kez basılmıştır. Ömrünün son yıllarında İtalya'ya birçok seyahat gerçekleştirmiştir, edebiyatçıların konferanslarına katılmış, Roma Üniversitesi'nde dersler vermiş, şiirler yazmış, çevirmiş, Rus öğrencilerin halen derslerinde kullanmaya devam ettiği ders

kitaplarını kaleme almıştır. O, her yeni günü sevinerek yaşamıştır: “*Ben mutlu bir insanım, depresyonun ne olduğunu bilmiyorum. Benim umutsuzluğa düşecek zamanım yok, yapmam gereken o kadar çok şey var ki!*” Onun ani ölümüne inanmak hâlâ zordur. Akciğer kanseri... Bir ay içerisinde söndü... Alev almış gibi. Alev aldı, fakat sönmedi. O, yakın ve uzak insanların anılarında, yazılarında, kitaplarında yaşıyor... Onu şahsen tanıyan insanlar için o, kendisine imzalattıkları kitabın ilk sayfasındaki dileklerinde yaşıyor. Bu yazılar hâlâ bizi destekler, hayatımızı kolaylaştırır ve cesaretlendirir. Şakalaşırken annesi şöyle derdi: “*İlginçtir ki, oğlumun düşünceleri o kadar hafif, kitapları ise çok ağırdır*”.

Marantsman 5 Ocak 2007 yılında aramızdan ayrılır. Kaderin cilvesi, cenazesi 7 Ocak'ta, Hz. İsa'nın doğum gününde yapılır. Bu onun en sevdiği bayramdır...

Prof. Dr. Marantsman'ın adını yaşatan bilimsel okul da faaliyetlerini yürütmektedir. St. Petersburg'da düzenli olarak onun anısına uluslararası konferanslar düzenlenmektedir. “*Uzaktan bazı şeyler daha anlamlı gelir*” ve Marantsman'ın yalnızca metodoloji bilimine değil, aynı zamanda andragoji bilimine katkısı, öğretmenlerin gelişimi ve yüksek öğretim kurumlarındaki öğretim faaliyetleri için hazırladığı çeşitli alan metotları farklı açılardan görülebilir. ‘*Sözel öğretmenin yaratıcı konuşması*’ Marantsman'ın sanatsal potansiyelinde, yazarlık ve çevirmenlik yeteneğinde açık bir şekilde algılanmaktadır, çünkü ‘*söz, onu yılanın yılan terbiyecisinin dinlediği gibi dinliyordu*’ (Dialog traditsii i innovatsii, 2014: 27).

2008 yılında İstanbul Üniversitesi'nde L. N. Tolstoy anısına gerçekleştirilen uluslararası kongrede yanıma Bulgaristan'da eğitim veren iki hanımefendi yaklaştı. Benim St. Petersburg Pedagoji Üniversitesi'nden geldiğimi öğrendikten sonra heyecanla: “*Biz 80'lerde sizin üniversitede bulunmuştuk, Marantsman'ı dinlemiştik. Peki, ya siz? Onu hiç dinlediniz mi?*” Benim tek diyebildiğim ‘*Evet, dinlemiştim*’. Şaşkınlıktan başka bir şey diyemedim. Gözümün önünde bölümde asılı olan ve her yeri kırmızı bayraklarla işaretli harita canlandı. Bu yerler onun öğrencilerinin yaşadığı yerleri işaret ediyordu...Bunda şaşırtıcı bir şey yoktu. Aslında her şey şaşırtıcı idi. Onunla ilgili olan her şey...

Мне говорить, что сердце отдавать: Yüreğimi verdiğimi söylemek
и больно, и безумная отрада, Hüzün ve sınırsız huzur verir.
когда поймешь, как слова людям надо, İnsanlara Söz gerek. Bunu anladığında
когда наступит встречи благодать. Buluşmanın mutluluğu gelecek

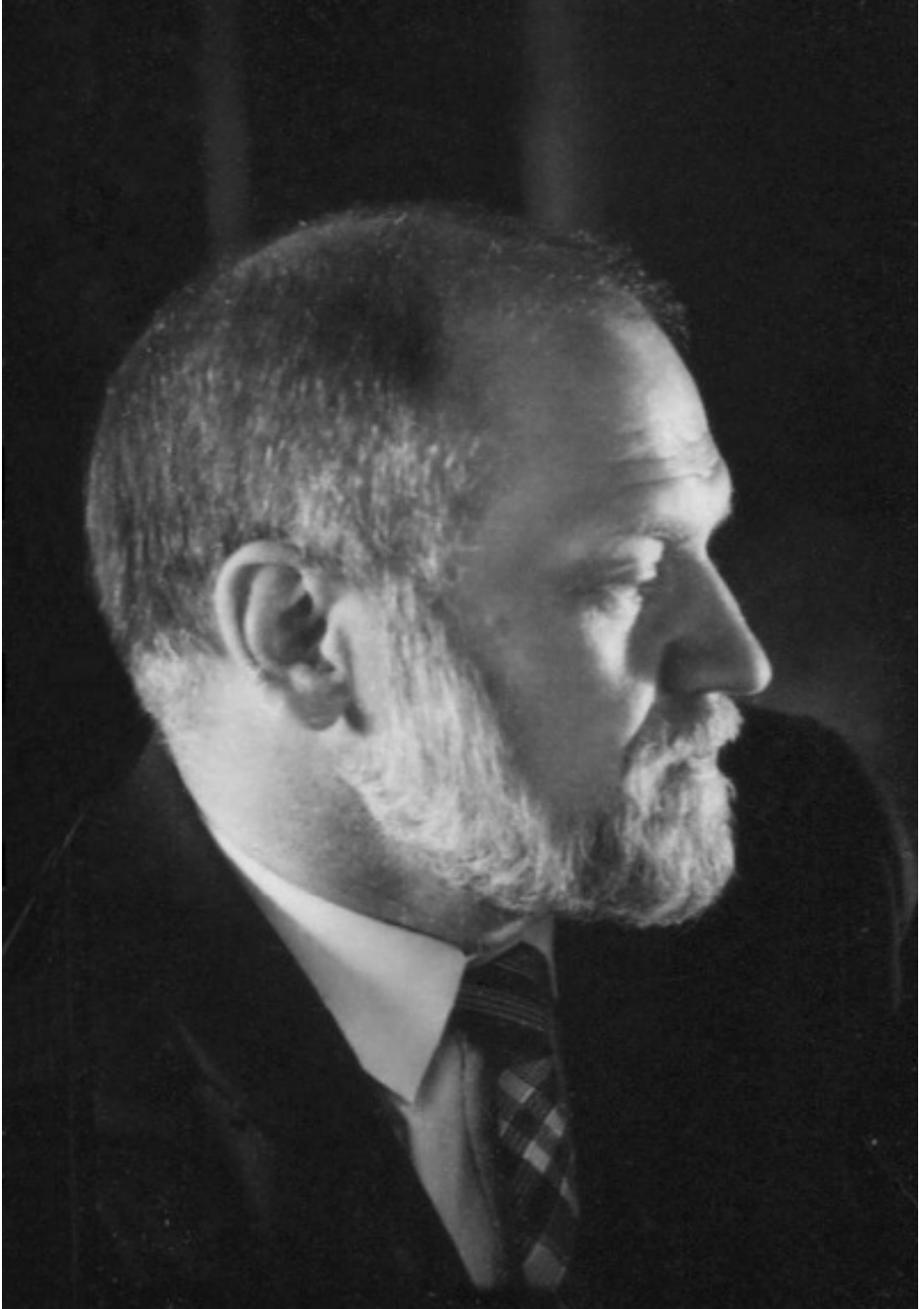
И, побеждая недостаток сил, Yetmeyen gücümü yenerek,
я отдаюсь зовущему полету, Çağırın sesin peşinde uçuyorum.
беру высокую до звона ноту En yüksek çanlayan sesi alarak
и открываю все, что я любил. Sevdiğim her şeyi keşfediyorum.

(V. G. Marantsman)

KAYNAKÇA

1. *Akademiçeskiy şkolniy učechnik – doroga v buduşşee.* (2007) I mejdunarodnaya nauçno-praktičeskaya konferentsiya pamyati V. G. Marantsmana. Materyalı konferentsii 6-7 noyabrya 2007 g. Sankt-Peterburg: Akademiya.
2. Benkovskaya T. E. (2012) *Jurnal Universum: Vestnik Gertsenovskogo universiteta.* Vıpusk № 3.
3. Dante A. (2003) *Bojstvennaya komediya.* Çev.: Marantsman V. G. Moskva: Klassiks Stil.
4. *Dialog traditsii i innovatsii v usloviyah transformatsii obşşestva i kulturi* (2014). Sbornik nauçnih statey i metodiçeskih rekomendatsiy po materiyalam I Mejdunarodnogo foruma slovesnikov (19–20 oktyabrya 2012 g., Sankt-Peterburg). Ed.: Prof. N. L. Mişatina, d.p.n., Doç.. E. R. Yadrovskaya, Sankt-Peterburg.: OOO Knijnıy Dom.
5. *Literatura. 10 klass. Akademiçeskiy şkolniy učechnik. V 2 çastyah.* (2008). Rusya Bilimler Akademisi Projesi. Editör: Marantsman, V. G. Moskva: Prosveşşeniye.
6. *Literatura. 11 klass. Akademiçeskiy şkolniy učechnik. V 2 çastyah.* (2009). Rusya Bilimler Akademisi Projesi. Editör: Marantsman, V. G. Moskva: Prosveşşeniye.
7. *Literatura. 8 klass. Akademiçeskiy şkolniy učechnik. V 2 çastyah.* (2008) Rusya Bilimler Akademisi Projesi. Editör: Marantsman, V. G., Moskva: Prosveşşeniye.
8. *Literatura. 9 klass. Akademiçeskiy şkolniy učechnik. V 2 çastyah.* (2008). Rusya Bilimler Akademisi Projesi. Editör: Marantsman, V. G. Moskva: Prosveşşeniye.
9. Marantsman V. G. (2008). *Literatura. 5 klass.* Akademiçeskiy şkolniy učechnik. V 2-h çastyah. Rusya Bilimler Akademisi ve Öğretim Akademisi Projesi. Moskva: Prosveşşeniye.
10. Marantsman V. G. (2008). *Literatura. 6 klass.* Akademiçeskiy şkolniy učechnik. V 2-h çastyah. Rusya Bilimler Akademisi ve Öğretim Akademisi Projesi. Moskva: Prosveşşeniye.
11. Marantsman V. G. (2008). *Literatura. 7 klass.* Akademiçeskiy şkolniy učechnik. V 2-h çastyah. Rusya Bilimler Akademisi ve Öğretim Akademisi Projesi. Moskva: Prosveşşeniye.
12. Marantsman V. G. *İnterpretatsiya hudojstvennogo proizvedeniya.* (2007). Fakultativniy kurs dlya starşeklassnikov i studentov. Uçebnoye posobiye. Sankt-Peterburg: Saga.
13. Marantsman, V. G. (1986). *Trud çitatelya.* Moskva: Prosveşşeniye.
14. Marantsman, V. G. (1991). *Hudojstvennaya literatura. Kniga dlya uçaşşihya 9 klassa.* Moskva: Prosveşşeniye.
15. Marantsman, V. G. (1997). *Pesni muz.* Pavlovsk.

16. Marantsman, V. G. (1999). *İzuçeniye tvorçestva A. S. Puškina v škole. Na puti k A. A. Puşkinu: posobiye dlya učitelya i uçaşçihsysya*. V dvuh çastyah. Moskva: Vlados.
17. Marantsman, V. G. (1999-2006). *Stihi. Poetiçeskiy almanah 'Peterburgskiy literatur'*. Sankt-Peterburg.
18. Marantsman, V. G. (2000). *Çelovek i kultura. Vvedeniye v kurs 'Mirovaya hudojestvennaya literatura*. Sankt-Peterburg: İzd. SpetsLit.
19. Marantsman, V. G. (2001). *Vremena goda. Besedi o poezii. Raboçaya tetrad po literature dlya uçaşçihsysya 5-6 klassov*. Moskva: Prosveşçeniye.
20. Marantsman, V. G. (2003). *Peterburg. Splav vekov*. Sankt-Peterburg.
21. Marantsman, V. G. (2005). *Tseli i struktura kursa literaturi v škole: Programmi obşçeobrazovatelnih učrejdeniy. Literatura. 5–9 klassı*. Moskva: Prosveşçeniye.
22. Marantsman, V. G. (2007). *Literatura. Programmi obşçeobrazovatelnih učrejdeniy. 5-6 klassı*. Moskva: Prosveşçeniye.
23. Marantsman, V. G. (2007). *Programmi obşçeobrazovatelnih učrejdeniy. 10-11 klassı*. Moskva, Prosveşçeniye.
24. Marantsman, V. G. (2008). *Çitatel i vremya. Raboçaya kniga po literature dlya 5-6 klassov*. Rusya Bilimler Akademisi Projesi. Moskva: Prosveşçeniye.
25. Marantsman, V. G. (2008). *Tvorçestvo N. V. Gogolya v školnom izuçenii*. Moskva: Prosveşçeniye.
26. Marantsman, V. G. (2009) *Metodiçeskiye rekomendatsii. 11. klass, Posobiye dlya učitelya*. Moskva: Prosveşçeniye.
27. Marantsman, V. G. *Seriya metodiçeskih rekomendatsiy po literature s 5 po 11 klassı*.
28. Marantsman, V. G. *Seriya program po literature s 5 po 11 klassı*.
29. Marantsman, V. G., Çirkovskaya T. V. (1977) *Problemnoye izuçeniye literaturnogo proizvedeniya v škole (Posobiye dlya učiteley)* Moskva: Prosveşçeniye.
30. *Metodika prepodovaniya literaturi. Posobiye dlya studentov i prepodovateley. V dvuh çastyah*. (1994). Ed.: O. Yu. Bogdanova, V. G. Marantsman. Moskva: Prosveşçeniye.

Murad Eskenderoviç Adji (1944-2018)

KAYBOLAN MİLLETİN SESİ: MURAD ADJİ

Zeynep Bağlan ÖZER*

ÖZET

Murad Adji, tarih bilimine farklı bakış açısı getiren ve tarih yazıcılığını sorgulayan bir bilim insanıdır. Bu makalede Rusya tarihi ile ilgili yeni değerlendirmelerde bulunan Murad Adji'nin hayatı, tarih ve tarihçilik araştırmalarına yol açan siyasî, toplumsal şartlar ve bireysel mücadelesi anlatılmaktadır. Rusya ve Türk halkları tarihi, Deşt-i Kıpçak, Altay, Sibirya, Kavimler Göçü, Tengricilik ve dinler tarihi Murad Adji'nin kitaplarının önde gelen konularıdır. Tarihi geniş kitlelere ulaştırmayı hedefleyen, farklı anlatım tarzı ve değerlendirmeleri ile eleştiri odağında kalan Murad Adji ve eserleri, tarihî coğrafya, arkeoloji, edebiyat ve dilbilim gibi muhtelif alanların bütünlüğü bağlamında tarih biliminde yeni araştırmalara yol açmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Murad Adji, Tarih ve Tarihçilik, Rusya Tarihi, Deşt-i Kıpçak, Kavimler Göçü, Tengricilik.

Giriş

Tarih nedir? Tarih yazıcılığına ne kadar önem verilmektedir? Resmî tarih yeniden değerlendirilebilir mi? Gizli ve açık siyasetin emrinde olan tarih yazıcılığında devamlılık, gerçekçilik ve güvenilebilirlik konuları zaman zaman tartışılan veya hiç tartışılmayan kalıplaşmış tezler oluşturmuştur. Tarihi hafızası olmayan bir toplumu yönetmek daha kolaydır. Bu sebeple resmî tarih yazıcılığı kadim zamanlardan beri önemsenmiştir. Resmî tarihin değerlendirilmesi asırlar içerisinde kalıplaşmış ve âdeta dogma haline geldiği için, sorgulanması daha da zorlaşmıştır. Gerçek âlimlerin birçoğu, yaşadığı dönemde çok sıkıntı çekmiş, eleştirilmiş, önemsenmemiş, hatta cezalandırılmıştır. 1937-1938 yıllarında, Sovyetler Birliği bilim dünyasından aydın kesimin imha edilmiş olması, sürgüne gönderilmesi ve çaresizleştirilmesi konusunda pek çok örnek verilebilir: Böyle zor dönemlerde bir bilim insanının davranışı, tercihleri çok şey ifade eder ve etmelidir. Sovyet döneminde mağdur edilen bilim insanlarının itibarları, ancak Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra iade edilmiştir. Sovyet dönemi resmi ideolojisinin zirve yaptığı 1960-1970'li yıllarda fen

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü. zeynepoz@gazi.edu.tr

bilimleri alanında dünya çapında kabul görmüş, takdire şayan başarılar şüphesiz vardır. Sovyet ideolojisinin sosyal bilimler alanında tesis ettiği hâkimiyet ve tercihleri, yeni bir insan nesli yetiştirme süreci açısından, araştırılması gereken önemli bir alandır; zira sosyal bilimler bir ideolojinin hayatın her alanına girmesi noktasında önemli araçlardan biridir.

Sovyetler Birliği döneminde imkânsız başarılar Murad Adji, çok yönlü bir akademisyen: coğrafyacı, felsefeci, tarihçi, Türkolog, araştırmacı yazar... O, Rusya'dan önceki Bozkır tarihini anlatmaya çabalamakta ve bu gayretine sebatla devam etmektedir. Rusya'nın geçmişi ile ilgili kadim ve çağdaş bilimsel kaynakları bir bütünlük içerisinde tahlil ederek, Rusya tarihini yeniden değerlendirme cesaretini ortaya koyuyor.

Murad Adji'nin Hayatı

Murad Adji, 9 Aralık 1944'de Moskova'da dünyaya gelmiştir. Kendisini ve ailesini *Biz, Polovets Soyundanız* (Mı – iz roda Polovetskogo) adlı eserinde takdim etmektedir. Kendi köklerini unutmuş ve kendini kaybetmiş bir Türk'ün hayatını anlatan bu kitap, *Ben kimim?* ve *Köklerim nedir?* soruları ile başlamaktadır. Adji'nin deyimi ile tarih alanındaki araştırmaları da bu sorulardan başlamıştır. Çocukluk dönemini, okul ve üniversite çağını Moskova'da geçirmiştir. Ailesi belli sebeplerden dolayı, aile içinde bile hiçbir zaman aile köklerinden ve aile büyüklerinden hiç söz etmemişlerdir. Bütün hayatları boyunca bir *Rus* gibi yaşamış, ömürlerini öyle geçirmişlerdir. Aslında Sovyetler Birliği döneminde pek çok ailenin kaderidir bu. Lise döneminde ihtiyaçtan dolayı gündüz fabrikada çalışır, akşamları ise okula giderdi. Adji şöyle der: "*Liseyi bitirdikten sonra Kumuk olduğumu öğrendim. Bu, 'Hırsız' damgasından daha kötüydü; çünkü, sonraki hayatımda olumsuz etkisini her adımda hissettim... Yıllar geçtikçe, yaşadıklarımın bir hizmete vesile olduğunu anladım. Bu, hayatın ibret verici bir dersi idi. Hayat beni 'Türkolog' yapıyordu*" (Adji, 2010: 52). Öteki damgası ilk etkisini üniversiteye giriş sınavlarında gösterir, başarılı olmasına rağmen adaletsiz bir farklı uygulamayla muhatap olur. Bütün zorluklara rağmen, Moskova Devlet Üniversitesi Coğrafya Fakültesi'ni 1964'de kazanır ve 1969 yılında da mezun olur. Lisansüstü eğitimine de aynı üniversitede devam eder. Doktora çalışmasındaki tezi, *Sibirya'nın Keşfinde İktisadî ve Matematiksel Modellenme* konusu ile ilgilidir. Sovyetler Birliği Metalürji Bakanlığı'nda Etüd ve Planlama (Ekonomide Öngörüler) Dairesi'nde çalışmıştır. Adji, Doktora Tezi Danışmanı V. F. Burhanov'un kendisine bilginin değil, ruh gücünün daha önemli olduğunu vurgulayarak mücadele etmeyi öğrettiğini, hayatı ve duruşu ile de iyi bir örnek teşkil ettiğini özellikle belirtir. Adji 1975 tarihinde İktisat ve Finans Enstitüsü Coğrafya Bölümü'nde göreve başlar ve burada 15 yıl öğretim üyesi olarak çalışır. Bilimsel gazetecilik ve televizyon programı çalışmaları ile araştırma

gezilerini de yoğun olarak bu dönemde yürütür. Akademik hayatında karşılaştıklarının sonraki bilimsel araştırmalarını ve yayınlarını önemli ölçüde etkilediği bariz bir şekilde görülür.

Bilindiği gibi, ciddi araştırmalar her zaman çok yönlülük ister. İktisat, fizik, kimya, tıp, tarih, tiyatro, etnografya ve edebiyat gibi alanlar, Murat Adji için her zaman birer yoğun ilgi odağıdır. İktisadî, toplumsal ve tarihî coğrafya araştırmaları Adji'yi hep tarihe yönlendirmektedir.

Tarih alanına ciddi olarak yönelmesinde 1983 yılında Moskova'da yayınlanmış olan *Sibirya: XX. Yüzyıl* adlı kitabının belirleyici olduğu düşünülebilir. Kendi deyimini ile “*coğrafyacı Murad Adji olmazsa idi, tarih yazıcılığını kaleme alan yazar Murad Adji de olmazdı*”. Bu kitabın yayınlanmasından sonra iktidar tarafından *kara listeye* alınmış olur. Bu *durgunluk* dönemi aynı zamanda hızlı değişimlere, yeni siyasî, iktisadî ve toplumsal politikalara yer açmaktadır. 1982 yılında L. İ. Brejnev'in ölümü, Sovyetler Birliği'nin de sonunun başlangıcı olur. Ülkeyi, 13 Kasım 1982 - 9 Şubat 1984 tarihleri arasında çok kısa bir süre için Yu. V. Andropov yönetir. Kısa süren bu Andropov dönemi alkole ve yolsuzluklara karşı mücadele ile tanınır. Sonra hükümetin başına çok hasta olan K. U. Çernenko geçer ve görevi Mart 1985 tarihine kadar devam eder. Çernenko'nun ölümünden sonra Sovyetler Birliği'nin başına M. S. Gorbaçev'in gelmesi ile bu çöküş hızlanmaya başlar. Sovyetler Birliği'nin son Cumhurbaşkanı Gorbaçev'in getirdiği *Yeniden Yapılanma* anlamına gelen *Perestrojka*, *Şeffaflık* (Glasnost), demokrasi ve özgürlük gibi yeni kavramlar Sovyet ideolojisinin *dokunulmaz* kalıplarını sarsmaya başlar. Bu süreçte Sovyetler Birliği üyesi cumhuriyetler de bir millî özbinliç arayışına girmiştir. 1986 yılı Aralık ayında Almatı'da başlayan ve *Jeltoksan* olarak adlandırılan isyanla Kazak gençlerinin ayaklanması Sovyetler Birliği döneminin sonunun aleni bir başlangıcıdır. Sovyetler Birliği üyesi tüm halklar zor bir dönemden geçmektedir. Mağazalar nerdeyse boş, halk gıda ve günlük ihtiyaçları için gerekli maddeleri bulabilmek için zamanlarının büyük bir kısmını kuyruklarda geçirmektedir. Sovyetler Birliği döneminde özellikle gösteriş maksadıyla her şeyin mevcut olduğu ve ucuz tutulduğu Moskova da buna istisna değildir. Aslında *bavul ticareti* olarak adlandırılan olgu, öncelikle Sovyetler Birliği içerisinde başlamıştır. Yoksulluk, kolay para kazanma ihtiyacı ve arzusu çoğu yüksek tahsilli insanları da farklı yollara düşürmüş, bu kargaşa içerisinde kayan, ruhen çöken ve sönen hayatlar maalesef çoktur. Bu dönemde siyasî değişimin yanı sıra kooperatifçilik ve özelleştirme gibi iktisadî yenilikler ile birlikte yolsuzluklar da artmaya başlar. Toplum hayatının her alanında yolsuzluk, hırsızlık ve rüşvet zirveye ulaşır. Bu dönem, tüm Sovyetler Birliği'nde olduğu kadar merkezi Rusya'nın da çalkantılı ve karmaşık bir dönemidir. Adji, bu zor dönemde de geziler yapmaya ve araştırmaya devam eder. Üniversitelerde kökleşmiş yolsuzluklar ve ideolojik hesaplaşmalardan

dolayı Adji, 1989 yılında üniversitedeki akademik kariyerini sonlandırmak zorunda kalır. Doçent unvanına sahip olan Adji'nin sonraki akademik kariyeri engellenmiş, tüm şartların sağlanmış olmasına rağmen Gazeteciler Odası'na dahi kabul edilmemiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılma süreci ve beraberinde getirdiği kargaşalar Murad Adji gibi aydınlar için aslında bir kurtuluştur. “*L. İ. Brejnev'in ölümünden sonra yönetimdeki değişim ve getirdiği karmaşa olmasaydı, sonum iyi olmazdı*”, der Adji.

Murad Adji, üniversiteden ayrıldıktan sonra Sovyetler Birliği'nin *Noviy Mir*, *Znaniye - Sila* gibi önde gelen bilimsel popüler dergileriyle çalışır. 1989 yılında *Vokrug Sveta* adlı ünlü popüler dergide bilim editörü olarak göreve başlar. Araştırmacı gazeteci olarak, Sovyetler Birliği döneminde daha çok *kaybolan* halklar ile ilgili etnografik yazılar hazırlar. İlk yazılarından biri Kumuklar, diğeri de Karaçaylar ile ilgilidir. Adji'ye takılan *Pantürkist* lakabı o zamandan kalmıştır. Pantürkizm, Sovyetler Birliği döneminde farklı düşünen insanlara yapıştırılan bir etikettir. Adji'nin dergideki işine de, “*Biz, Polovets Soyundanız*” adlı kitabından dolayı Pantürkizm ile suçlanarak *yukarıdan* gelen talimatla son verilir, aslında bu gazetecilik kariyerinin de sona erdirilmesidir. Böylece Murad Adji'nin hayatında, meslek olarak araştırmacı yazarlık dönemi başlar ve bundan sonra, Sovyet döneminde *Adjiyev* olarak taşımak zorunda kaldığı soyadı yerine ailesinin gerçek soyadı olan *Adji*'yi kullanır.

Murad Adji, XX. yüzyılın 90'lı yıllarında *sıcak bölgelere* giderek, Kafkasya'da yer alan savaşı anlatır. Bu geziler esnasında Kafkasya konusu onu yakından ilgilendirmeye başlar. Azınlık halkların hayatını anlatmak için araştırma gezilerine devam eder ve bu süreç, yeni konuları açarak, hayatının dönüm noktası olarak değerlendirilebilecek yeni bir konuma evrilir. Kendi halkının tarihini araştırırken, azınlıktaki diğer halkların tarihini de incelemeye başlar. Adji'nin kendi deyimi ile *Perestroyka* karmaşasında kitapları yayınlanır ve geniş okuyucu kitlesine ulaşmaya başlar. Bu kitaplar okuyucu nezdinde yankı bulur. Elbette, resmî ideolojinin yoğun eleştirilerine de maruz kalır. “*Okul çağından itibaren yalanı gerçek olarak gören yeni nesiller yetişti. Bir yalanı savunuyorlar. Her şeye inanarak yaşadıkları hayatlara hayran kalırsınız: olmayan şeyi görüyorlar fakat olanları görmüyorlar. Acı verici bir durum. Benim kimseye kızmaya hakkım yok... Kitaplarımla cevap veriyorum: Okuyunuz, karşılaştırınız, düşününüz. Bu duyarlı insanlara ortak atalarımızı, vatanımızın köklerini anlatıyorum*”, der Adji.

Murad Adji'nin Eserleri

Ben kimim? Köklerin nedir? Bu sorulardan yola çıkarak, Adji, öncelikle Kumuk halkının tarihini araştırmaya başlar. Sovyetler Birliği döneminde Kumukların resmî tarihi de diğer halkların olduğu gibi, Rusya'nın Kafkasya'yı işgalinden sonra XIX. yüzyılda başlatılır. Öncesi ne idi? Bu konu ile ilgili bir

dizi yazıdan sonra 1992 yılında Ribinsk'te daha önce ifade ettiğimiz *Biz, Polovets Soyundanız* adlı eseri ortaya çıkar.

Adji'nin Altay ve Sibirya'nın keşfi ile ilgili yoğun çalışmaları, geçmiş zamanlarda buraların bir yerleşim alanına nasıl dönüştüğünü anlamaya vesile olmuştur. Böylece Kavimler Büyük Göçü'nün Altay'dan başladığı tezinin derinlemesine incelenmesini sağlar. Her konuyu bir sonraki kitabında daha da derinleştirerek ve genişleterek, daha fazla araştırma kaynakları sunarak okuyucularına takdim eder. "*Vatanımız - Bozkır, beşiğimiz ise Altay*" diyor Murat Adji. Yazarın eserlerinde Avrasya'nın siyasî, sosyal, dinî ve etnik tarihi, Türk halkının Altay'daki hayatı ve sonra da Avrasya kıtasına nasıl iskân ettiği mevzuu anlatılmaktadır. Adji'nin, tüm eserlerinde işlediği konular: Deşt-i Kıpçak, Sibirya, Altay ve Tengricilik.

Murat Adji'nin, kitaplarında cevabını aradığı sorulardan biri, Kiev Rusyası Devleti'nin IX. asırda kurulduğu iddiasıyla ilgilidir. Ancak, Kiev şehir olarak gerçekte Rusya devletinin bir ürünü müdür? Yoksa eski zamanlarda Rus (veya Ros) olarak adlandırılan İskandinav devletinin bir ürünü mü? İskandinavlılardan önce bu Kiev Devleti'nin topraklarında kimler yaşadı? Bir millet kaybolabilir mi? *Rus* adı nereden geliyor? Kiev Rusyası ve Moskova Rusyası arasındaki farklılıklar nereden ve neden kaynaklanıyor? Kiev Rusyası neden Yunanlar için hep yabancı idi? Yunan Kilisesi tarafından gerçekleştirilmiş olan Rusya vaftizinin *Katolik* kökleri nereden geliyor? XVI. yüzyılda Moskova Rusyası, neden aniden Rusya olarak adlandırılmaya başlandı? *Çar* unvanı tam olarak ne zaman kullanıma girmişti? Kiril alfabesinin gerçek yüzü nedir? Rusya, Kafkasya'daki savaşı nasıl başlattı? Arşiv raflarındaki, Güney Rusya tarihi ile ilgili belgeler ve bulgular nereye kayboldu? Tarih, arkeoloji, coğrafya ve filoloji alanındaki bilimsel çalışmalar bir bütünlük bağlamında dikkate alındığında bu soruların bir temelini oluşturur.

Murat Adji'nin araştırmalarının sonucu 1994 yılında yayınlamış olduğu *Polovets Ovasının Pelini* (Polın Polovetskogo Poly) adlı kitabında yer alır. Bu eser 2001 yılında *Kaybolan Millet, Deşt-i Kıpçak Medeniyeti* adıyla tarafımdan Türk diline tercüme edilmiştir. Kitabın ana konusu *Deşt-i Kıpçak*'tır. Bu kitaba yönelik eleştirilerin çoğu, ağırlıklı olarak dipnotların olmayışı ve dolayısıyla bilimsel olmadığı yönündedir. Çağdaş bilim dünyasında, bir bilimsel araştırmamanın değeri maalesef, yapılmış olan atıf sayısına eşdeğer hale gelmiştir. Hâlbuki tüm kaynaklar metin içerisinde zaten yer almaktadır. Bunu sadece profesyonel tarihçiler değil, meraklı ve hazırlıklı okuyucu da muhakkak fark edebilir. Kitabın yayınlanma şartlarının da dikkate alınması gerekir. 1994 yılında, Rusya'da sansür hâlâ güçlü iken bu kitabın yayınlanmış olması bile başlı başına gerçekten bir mucizedir. Bunun bir ilmî cesaret olduğunu da özellikle belirtmek gerekir. Ayrıca, bu kitabın bugüne kadar Moskova'da 9. baskısının yapıldığını hatırlatmak yerinde olur. Adji, sonraki eserlerinde ve

kitabın yeni baskılarında, kullandığı ve atıfta bulunduğu bütün kaynakları her bölümün sonunda ve kaynakça kısmında sunmaktadır.

Murad Adji, Rusya tarihinin, belirtildiği gibi IX. yüzyılda değil, daha önce başladığını ve Rusya öncesi bu topraklarda kimlerin yaşadığını sorguluyor. “*Bu kadar yalanın arasında nasıl yaşıyoruz? Neresinden bakarsanız sonuç aynı: Büyük Bozkır’da Türkler yaşıyordu. Onlar önce Kiev Rusyası’nın, sonra da Moskova Rusyası’nın temelini atmışlardı. Bunlar Deşt-i Kıpçak’ın birer eyaleti idi*” (Adji, 2010:23). Mirasçısı olan Rusya, bu mirası neden gizlediğini ve yeni Rusya tarihinin nasıl yazıldığını Adji, bilimsel kaynaklara dayanarak araştırmaktadır.

Vakayinameler, bir milletin tarih içindeki gelişmesini incelemek için başvurulması gereken en önemli kaynakların başında gelir. Vakayinamelerin incelenmesi ve irdelenmesi, dünya tarihinin üzerindeki kalın perdeyi aralamakta önemli bir yer tutmaktadır. Adji, vakayinameler ile ilgili yaptığı araştırmalarının temelinde, Ord. Profesör B. A. Rıbakov başta olmak üzere *resmî* bilimin yanlışlarını ortaya koymaktadır. *Siyasî sipariş* üzerine yazılan eserlerin mevcudiyeti bugün artık bir sır değildir. Rusya tarih yazıcılığının köklerinde mevcut olan ve günümüze kadar uzanan tezatlar, bilim ideolojisiye mi hizmet ediyor, sorusunu akla getirebilir. Tarih araştırmalarında bu olgunun dikkate alınması büyük önem taşımaktadır. Murad Adji, “*Kadim Rusya tarihinin ‘Slavlaştırılması’ sürecinde meydana gelen vakayinamelerdeki metinlerin değiştirilmesi, değerlendirilmesi ve yeniden yazılması ameliyelerine Knez Mstislav’ın bızatıhi öncülük ettiği, onun emirleri doğrultusunda ve onun nezaretinde knezliğin yazım dairelerinde gerçekleştiği... Knez Mstislav, taç ve taht sahibi babası Knez Monomah’ın başlattığı gelecekteki Rusya tarihi projesi’ni uyguladığını ve kadim Rus edebiyatında Monomah’ın Öğretileri olarak bilinen metnin bilinmeyen tarafının bu olduğunu vurgulamaktadır. Yazara göre, bu büyük proje, vakayinamelerin yazımında özel bir üslup oluşturarak gerçekleştirilmiştir* (Adji, 2016:98).

Murad Adji’nin vakayinameler ile ilgili öne sürdüğü tezler, aslında yerli ve yabancı âlimlerin bilimsel eserlerinde yer almaktadır. Rusya tarihinin aslında *resmî* kabul gören IX. yüzyıl Kiev Rusyası’na değil, daha öncelere dayandığı konusunu bilhassa yabancı bilim insanları tarafından tespit edilen, Rusya arşivlerindeki Kiev Rusyası ile ilgili belgelerin düzenli olarak imha edildiği hususunu şaşkınlıkla karşılar. Bu konuda Murad Adji okuyucuyu ünlü arkeolog ve tarihçi Profesör M. K. Karger’in *Kadim Kiev* (Drevniy Kiev) adlı iki ciltlik eserine yönlendirmektedir. Adı geçen eserde Karger, “*arkeologların bulunduğu hemen hemen her şeyin esrarengiz bir şekilde devamlı olarak kayıplara uğradığını*” belirtmiştir.

Murad Adji, ortaya koyduğu tezi için Jordanes, Priskos, Marcellinus, Marco Polo, F. Buzand, Plano Carpini, İbn-Battuta, Thomsen, Tiesenhauzen,

Markiz de Küsten gibi yabancı seyyah ve araştırmacıların eserlerine başvurmaktadır. “Her yeni kitabımda konuya ne kadar derin inerse, yazdıklarımın sorumluluğunu daha fazla hissediyorum. Dolayısıyla ilk kuralım, yalan söylememek, birilerine uymaya çalışmamak. Acı ve tatlı, ama doğruları yazmaktır. ...Maalesef, Rusya tarih yazıcılığı doğuşundan itibaren batı bilim dünyasının hep gerisinde kalıyordu; kendi yüzü ve kendine has bir karakteri olmamıştı, her ‘yenilikleri’ kabul ediyordu. Rusya’nın Slav başlangıcını da kabul etti... Hâlbuki Kiev’in V. yüzyılda inşa edildiği ve Slavlar tarafından yapılmadığı zaten bilinmektedir. Slavlar o zaman yoktu...”

Kadim zamanlarda *Rus* ve *Slav* kelimeleri tarihî gerçekler bakımından birbirleriyle hiç uyuşmayan ve pekişmeyen farklı kavramlardır. Eski İskandinav halkların hayat tarzını belirten *Rus* kelimesinin ‘kürekçi, kürek çeken, gemici, denizci’ anlamına geldiğini belirten Murad Adji, Finlilerin ve Estonyalıların, İsveç’i bugünlerde de *Rousiya* olarak adlandırdığını vurgulamaktadır. Şimdiki Rusya’ya, Veniya; Rusya halkına da Venedi, yani Slavlar diyorlar. Murad Adji bu konuda, bilim insanlarının, yerli ve yabancı seyyahların eserlerine atıfta bulunmaktadır. Meselâ, Rus bilim insanı A. A. Şahmatov da, *Rus* ve *Slav* kelimelerinin eş anlamlı olmadığını belirtmiştir: ‘*Rus*’ kelimesi ile önceleri sadece *Varyaglar*’ın adlandırıldığını, ancak sonradan Kiev vilayeti sakinlerine de böyle dendiğini güneydekiler hatırlıyorlardı (Şahmatov, 2003:227). Vakayinamelerde çok sayıda eklemelerin ve düzeltmelerin mevcut olduğunu belirten Şahmatov şöyle der: “*Rus Devleti*’nin oluşumunun başlangıcında yer alan hadiselerle ait Kuzey ve Güney rivayetlerinin tarihbilimi tarafından birleştirilmesi umulur” (Şahmatov, 2003:231). Şahmatov’un, *Rus Vakayiname Yazıcılığı Tarihi* (İstoriya Russkogo Letopisaniya) adlı eserini inceleyerek, Murad Adji’nin tezlerinin doğruluğunu tespit etmek zor değildir. Dil ve tarih, birbirine bağlı araştırma alanlarıdır. Şahmatov’un yaptığı bu tespitlerin kaynağı, filoloji araştırmalarını tarih, arkeoloji ve etnoloji gibi bilim dalları ile bir arada yapmış olmasıdır. Sovyetler Birliği döneminde Şahmatov’un, Kadim Rus Edebiyatı ile ilgili, bilhassa vakayinameler üzerindeki çalışmaları, filoloji fakültelerinin programlarına bile dâhil edilmemiştir. Şahmatov’un, Rus dilinin temeli yabancı bir dil üzerinde kurulmuştur, demesinin arkasında tarihî gerçekler yer almaktadır. Şahmatov’un ortaya koyduğu teze karşı resmî bilim çevresi *diglossia kuramını* oluşturmaya çalışmıştır. Fakat çok daha ilginç olanı, B. A. Uspenski tarafından oluşturulan *diglossia kuramının*, Şahmatov’un fikirlerini doğrular nitelikte olmasıydı, yani *diglossia kuramı*, adıyla dahi iki dilin varlığını ortaya koyuyordu (Özer, 2004: 58). Murad Adji’nin, Şahmatov başta olmak üzere filoloji alanındaki yerli ve yabancı bilimsel kaynakları karşılaştırarak, çok ciddî olarak incelediği görülmektedir.

Kiril Alfabeti konusu da Murad Adji’nin eserlerinde önemli bir yer tutar. Slavların Maarifçileri Kiril ve Metodi Kardeşler’in resmî hikâyesi tezatlarla

doludur. Onlar Katolik Kilisesinin Azizleri'dir. Kiril, Roma'da Aziz Clement bazilikasında defnedilmiştir. Asıl adı Konstantin olan Kiril, adını vefatından üç gün önce Aziz Kiril günü almıştır. Dolayısıyla ona atfedilen alfabeyi keşfetmesi söz konusu olamaz. Bu alfabenin uygulanmasının, I. Petro döneminde, 1708 tarihinde başladığını ve bu uygulamanın arkasında, Yakov Bryus'un olduğunu anlatıyor, Murad Adji (Adji, 2008:236). Alfabe, her zaman dil siyasetinin en önde gelen silahıdır. Sovyetler döneminde, bilhassa Türk halklarına uygulanan alfabe değişimlerinin sebepleri ve neticeleri bilinmektedir. (Özer, 2016:358) Bir yüzyıl içerisinde üç-dört defa alfabeleri değişen Türk halkları, parçası oldukları Deşt-i Kıpçak'ı ne kadar hatırlıyor?

Murad Adji'nin Ortaçağ tarihiyle ilgili en çok başvurduğu kaynak, ünlü İngiliz tarihçi E. Gibbon'un *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi* (İstoriya upadka i kruşeniya Rimskoy İmperii)'dir. Adji'ye göre, ortaçağı en iyi anlatan Gibbon, o dönemin tarihî gerçeklerini, Kilise'nin ona karşı çıkmasına rağmen yazabilmiştir. Gibbon'un doğu dillerini bilmesi, seyahatnameleri okuyabilmesi araştırmalarını çok farklı bir boyuta götürmüştür. 7-9 Haziran 1976 tarihinde Roma'da gerçekleştirilmiş olan "*Ancient Rome 138-476 Gibbon, Edward Decline and fall of the Roman Empire*" adlı konferansta, Gibbon'un kendisi ve eseri yoğun eleştirilere maruz kalmıştır: Arap diline gösterdiği ilgiden dolayı İslam'a yakınlık duyduğu söylenmiş, annesini çocukluk çağında kaybettiği için plansız ve karmaşık okuma yaptığı gibi, birçok olumsuz yaklaşımlar da sergilenmiştir (1977). R. N. Parkinson, *E. Gibbon* adlı eserinde, İngiliz tarihçinin ünlü eserini şaheser olarak değerlendirmiştir (Parkinson, 1973). Murad Adji'nin, Gibbon için "*ortaçağı anlatan en iyi tarihçi*" demesini, *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi* adlı 7 ciltlik eserini 'yutarak' okuduğunu belirtmesini, yazarın çok geniş ve derin araştırmalar yaptığının göstergesi olarak almak gerekir. Resmî batı tarihinin temelini sarsan bu eser muhakkak her tarihçi tarafından incelenmelidir. Bu eserleri okumadan, incelemeyen, sadece yakın tarih kaynaklarına dayanarak veya *resmî tarih*'in arka planını ve ötesini merak etmeden Murad Adji'nin eserlerine *bilimsellikten uzak* demek ne kadar doğru olabilir?

Murad Adji'ye göre, Aydınlanma Dönemi'nin arkasında Türk mirasına ait her şeyin yok edilmesi vardır. Aslında her yeni edebî ve sanat akımının arkasında mutlaka siyasî hedefler mevcuttur. Rus vakayinamelerinin çoğunun XVII.-XVIII. yüzyılda, bu doğrultuda yeniden yazıldığı düşünülür. Aslı imha edilerek, izlerinin tamamen yok edilmesine *gayret* edilmiş olmasına rağmen, imha edilemeyen veya *dikkatsizlik sonucu unutulmuş* gerçek tarihî kaynaklar ve resimler hâlâ mevcuttur. Murad Adji'nin bu konuda kitaplarında verdiği yüzlerce örnek muhtelif yönleri ile diğer akademik çalışmalarda (A. A. Şahmatov, B. A. Larin, M. İ. Artamonov, A. A. Zimin vd.) da yer almaktadır. O. O. Suleymenov'un, Sovyetler Birliği döneminde 1978 yılında yayınlanan ve

resmî ideoloji tarafından üst düzey kurumlarda eleştirilen *Az i Ya* adlı eserinden önce de Rusya Bilimler Akademisi'nin Rus Edebiyatı Enstitüsü'nde buna benzer hararetli tartışmalar yaşanmıştır. 1960'lı yıllarda, Rusya Bilimler Akademisi'nde yer alan bir tartışmada, Rus tarihçisi A. A. Zimin, *İgor Destanı Vakayinamesi*'nin XII. yüzyılda değil, XVIII. yüzyılda ortaya çıktığını belirtir. “23 Şubat 1963 yılında Rusya Bilimler Akademisi'nin bünyesinde bulunan Rus Edebiyatı Enstitüsü'nde Prof. Dr. Aleksandr Aleksandroviç Zimin *İgor Destanı* ile ilgili bildirisini sunar. Bildirisinde, bu vakayinamenin XVIII. yüzyılda Spas Yaroslav Manastırı'nın Baş Rahibi İoil Bıkovski tarafından yazıldığını ileri sürer. Bıkovski'nin yazdığı bu eser, onun vefatından sonra, ünlü elyazmalar koleksiyoncusu A. İ. Musin-Puşkin tarafından kadim dönemlere ait bir vakayiname olarak takdim edilmiştir” (Zimin, 2010: 5). O zaman Zimin'in monografisinin yayınlanmasına şiddetle itiraz etmiş olan D. S. Lihaçev, hayatının son döneminde bu konudaki fikrini değiştirmiş, monografi ve onunla ilgili bu toplantı materyallerinin yayınlanmasını âdeta vasiyet etmiştir. Bu toplantının bilgileri uzun yıllar Bilimler Akademisi'nin arşivlerinde saklanmasına rağmen bu tartışmayla ilgili bazı kısımları Zimin'in eşi tarafından dergilerde yayınlanmıştır. Bu tartışmanın yankıları diğer bilim insanları tarafından (R. Yakobson, A. V. Solovyev, H. Baran, E. V. Duşçekina vd.) da farklı zeminlerde devam ettirilmiştir. Bu tartışmanın materyalleri ancak 2010 yılında St. Petersburg'da yayınlanmıştır. *İgor Destanı Vakayinamesi'nin Gerçekliliği Tartışmasının Tarihçesi* adlı bu eserin temelinde, ilk defa 1964 yılı Mayıs ayında Rusya Bilimler Akademisi'nde yapılan ve üç gün süren toplantının stenogramı yer almaktadır. Bilimler Akademisi'nin arşivinde muhafaza edilmiş bu stenogram, tartışmanın boyutunu tam olarak göstermektedir. Bu toplantıya katılanlar (B. A. Rıbakov, D. S. Lihaçev, E. M. Jukov, Ya. S. Lurye, N. A. Baskakov, A. N. Kotlyarenko, V. L. Yanin, F. P. Filin, V. B. Vilinbahov, B. V. Sapunov, L. A. Dmitriyev, N. K. Gudziy, A. N. Robinson, S. N. Azbelev, O. V. Tvorogov, A. A. Valiyova vd.) Zimin'in monografisi ile ilgili görüşlerini belirtmiştir. Bu makalelere de eserde yer verilmiştir. Kitabın Ek'inde tartışma konusu olan *İgor Destanı* ile ilgili mevcut bibliyografi sunulmuş, toplantıya katılanlarla ilgili bilgi verilmiş, yani o günleri yaşanan ve kayıt altına alınan her şey bir kitap olarak yayınlanmıştır. Bu örneği ayrıntılı olarak sunmamın nedeni, sansürün çok güçlü olduğu Sovyetler Birliği döneminde bir araştırmacının, dağılmış kaynakları bir araya getirerek, farklı bilgilere ve değerlendirmelere ulaşabildiğini görmekteyiz. Dolayısıyla Murad Adji'nin tezlerinin, bazı çevreler tarafından düşünüldüğü gibi, uydurulmadığı, aksine ciddi araştırmalar ve tahlillerin neticesinde ortaya konduğunu özellikle belirtmek gerekir.

Murad Adji'nin bütün eserlerinde eski çağ Türklerinin maddî kültürü bütün ayrıntılarıyla tanıtılır. Son iki asır içerisinde toplanmış olan arkeolojik veriler, bu izlerin Kavimler Büyük Göçü'nün başlangıç noktası Kadim Altay'dan

başladığını söylemektedir, der Murad Adji. Bu keşfin kendisine ait olmadığını, bunun S. V. Kisilev, S. İ. Rudenko, A. P. Okladnikov gibi arkeologlar tarafından ortaya konduğunu vurgulamaktadır (Adji, 2010: 15). Bu âlimler Sovyetler Birliği döneminde çalışıyorlardı ve sansürcüler onları *yorum yapmaya* zorluyordu. Netice olarak, ünlü arkeologlar bazı şeyleri gizlemek veya en azından açıkça ifade edememek zorunda kalıyorlardı. Altay'daki arkeolojik kazıları yürüten Rudenko, sansürden dolayı hiçbir zaman *Türk* adını kullanamamıştır. Arkeoloji alanında o kadar çok değerli çalışmaları var ama doktorasını, ancak *teknik bilimler* alanında savunabildi, çünkü “Rudenko *Moskova tarzı* tarihi bilgileri tahrir etmek istemedi”. Okladnikov da *Türk* kelimesini kullanamıyordu; onun yerine *kaybolan millet* terimini tercih etmişti. Siyaset tarzı ve resmî ideoloji, âlimlerin çalışmalarını büyük ölçüde etkiler. Dolayısıyla doğru-yanlış karışık olgular ortaya çıkabilir. Murad Adji'ye göre, önemli olan, bu keşiflerin yapılmış ve yayınlanmış olmasıdır. Bu verilere dayanarak yeni araştırmalar, tahliller, tespitler ve değerlendirmeler yapılabilir.

Rusya tarihinde millî düşünce var mı? Murad Adji'ye göre yoktur... Aleksandr Nevski, millî kahraman ilan edilmiştir. Hâlbuki uydurulan kahramanların uydurulan bir tarihe yol açtığını ve Aleksandr Nevski'nin, Don-Kışot gibi edebî bir kahraman olduğunu anlatan Murad Adji şöyle der: “*Aleksandr Nevski, 'nin biyografisini Roma yazmıştır. Nevski, 1240 tarihinde Neva nehrindeki savaşa katılmış mı? Bu savaş İsveçliler ile Finliler arasında geçiyordu. N. M. Karamzin'in eserinde bu olgu yer alıyor, ama dipnot kısmında. Buz üzerindeki çatışmada bu Rus kahramanını kimse görmemiştir*”. Bu savaşın neden olamayacağını şöyle anlatır: “*Kadim Rusya'nın iktisadî imkânları bu savaşların olmadığını gösteriyor, çünkü Rusların o zamanlarda ordusu yoktu. Gençler Batı Han'ın ordusunda hizmet ediyordu. Kendi ordusunu oluşturmak veya paralı asker tutmak için yeterli kaynakları yoktu. Dmitri Donskoy da uydurulmuş bir kahramandır. Bunun ispatını gene N. M. Karamzin'in çalışmalarında buldum. Aziz mertebesine ne zaman getirilmiştir? M. S. Gorbaçev döneminde!? Gözlerime inanamadım. Patrikhane'ye tekrar başvurdu. Doğrudur. Peki, niye? Onun 'kahramanlığı' Sergi Radonej'in hayat hikâyesine (jitiye) uymadığı için Kilise buna karşı çıkmıştı. Sonra geri adım attı. Rus kilisesinde böyle 'şişirilmiş' azizlerin sayısını kim biliyor? Bu felsefî bir konudur*” (Adji, 2010:10).

Rusya tarihinde ‘*Tatar-Moğol boyunduruğu*’ olarak bilinen olgunun perde arkasını sorgulayan Adji, bu terimin ne zaman ve neden kullanmaya başladığını incelemiştir. Bu terim ilk kez 1823 tarihinde lise öğretmeni R. A. Naumov tarafından kullanılmış, çünkü “*Ruslar açısından Tatar ve Moğol arasında hiçbir fark yoktu, ikisi de Doğuluydu*”. Daha sonra bu bakış açısı bilim çevreleri tarafından da benimsenmiştir. Bu konuda Murad Adji, “*W. Tiesenhauzen bu karmaşıklığı açıklığa kavuşturmaya cesaret ederek, tarih bilimine büyük bir*

katkı sağladı...” diyerek, onun *Altınordu Tarihine Ait Metinler* (Sbornik materialov, odnosyaşçihsy k istorii Zolotoy Ordı) adlı kitabının detaylı bir incelemesini sunmaktadır. (Adji, 2016: 332) ‘*Tatar-Moğol*’ terkininin mantıksızlığını diğerk araştırmacıların da dile getirdiğini ifade ederken, S. M. Solovyev’e atıfta bulunmaktadır: “*Bazıları, farklı soyların ve halkların karışımına getireceğim bu ad için belki beni eleştirirler. Ama bizde Tatar adı ile tanınan halk Türk kavminin bir parçasıdır. Atalarımızın, Rusya tarihinde görülen sömürgelerini bu kelime ile adlandırmış oldukları gerçeğini söylemeyiz. Kadim veya çağdaş Ruslar Moğol gerçeğini bilmiyor, sadece Tatarları tanımaktalar*” (Adji, 2016: 335). Murad Adji, 1948 tarihinde A. A. Novoselski’nin *XVII. yüzyılın İlk Yarısında Moskova Devletinin Tatarlar ile Mücadelesi* (Borba Moskovskogo gosudarstva s tatarami v pervoy polovine XVII veka) adlı akademik çalışmasının nerdeyse her sayfasında *Belgorod Tatarları, Don Tatarları, Ryazan Tatarları, Tula Tatarları* gibi Merkezî Rusya’da yaşayan Tatarlardan söz etmektedir. Peki, şimdi nerede onlar? diye merak ediyor Adji.

Ünlü Rus filolog N. A. Baskakov’un Türk Kökenli Rus Soyadları adlı eserini incelediğinizde Altın Orda kökenli Rus asilzadelerinin ortaya çıkışını görebilirsiniz: ***Kutuzov, Turgenev, Aksakov, Uşakov, Yusupov, Kozakov, Suvorov, Karaulov, Ahmatov, Bakayev, Berdyayev, Ogarev, Karamzin, Timiryazev, Çaadayev, Tarakanov, Mansurov, Kurakin, Baskakov, Bulgakov, Davidov, Godunov...*** Bu isimlerin çoğu, Rusya tarihine, edebiyatına ve çeşitli sanatlarına büyük katkılarda bulunan ünlü insanlardır. Kişiadbilim araştırmalarının temelinde tarih, din, halk gelenekleri, değerleri ve inanışları, toplumun kültürel kodları vardır. Baskakov’un bu değerli bilimsel çalışmasının devamı da bir gün muhakkak yapılır ve yapılmalıdır, çünkü Türk kökenli Rus soyadı sayısının 300’den fazla olduğu bir gerçektir. Türkoloji alanındaki bu tür keşifler genel olarak, maalesef, yabancı araştırmacılar (V. Thomsen, V. V. Radlov, V. Barthold, M. Fasmer, E. N. Şipova vd.) tarafından yapılmaktadır. Murad Adji bunun yanı sıra diğerk muhtelif kaynaklara da başvurmaktadır. Meselâ, ünlü Rus yazar, edebiyatçı ve eleştirmen Yu. Tınyanov’dan da şu satırları dikkatlerimize sunmaktadır: “*Çok sisli Rus asilzade devleti, insanları bazen kabul ediyordu ve bazen de kovuyordu; kağıtları karıştırıyor, duruma göre gerçek ve sahte evraklar düzenliyordu, yerli halkı yakından denetliyordu, yatak odalar dahi devletin ilgi alanı olabiliyordu. Çünkü bir şecereye ihtiyaçları vardı, soy arayışındaydılar. Hâlbuki şecere yazımında en kolay ilk sayfalardır, çünkü tartışılmaz kısmı orasıdır, sonra daha zor olanı gerçekleştiriyordu; Tereddide yer bırakmayan ilk sayfalar Türk dilinde okunuyordu. Şanslı olanlar sahte ‘şecerelere’ sahip oluyordu, genel olarak Prusya veya kontrol edilmesi imkânsız uzak arşivler kaynak olarak gösteriliyordu*” (Adji, 2016: 359). Murad Adji’nin Rusya’da kimin kim olduğunu söylemek güçtür, anlamak ise tamamen imkânsızdır demesinin bir

temeli vardır, çünkü Deşt-i Kıpçak'ın yüzü ustaca değiştirilmektedir. Bu değişimin bariz örneklerinden biri *Kazaklar* veya başka bir deyişle *Kozaklar*'dır.

Murad Adji, Kazaklar ile ilgili farklı dönemlere ait bilimsel kaynakları inceleyerek, kitaplarında ayrıntılı bilgi vermektedir; Kazakların geçmişi yok edilirken, pek çok Rusyalının kendisinin de aynı soydan geldiğini hiç düşünmediğini ve Sovyetler Birliği döneminde adını kaybeden ilk halkın da Kazaklar olduğunu belirtmektedir. “*Deşt-i Kıpçak'ta özgür sınıf olarak sadece Kazaklar kalmıştı*”, 1723 tarihinde atamanlık sisteminin kurulmasıyla bu özgür ruhunu tamamen kaybetmiştir. “9 Eylül 1769 tarihinde Kazaklar'ın millî kıyafetleri yerine Rus askerî üniforması giyme zorunluluğuna dair Kıyafet Kararnamesi çıkmıştı... 18 Ağustos 1801 tarihinde yeni bir Kararname ile Don Kazaklarına evde de Rus üniforması giyme mecburiyeti getirilmiştir” (Adji 201: 366,367). Murad Adji, arşiv kaynaklarını da kullanarak, Kazakların Ruslaştırma sürecini anlatıyor. Rus yazarı Lev Tolstoy'un *Kazaklar* (Kazaki) adlı eserinde Kazakların hayat tarzını, alışkanlıklarını ve geleneklerini gözlemleyebilirsiniz. Murad Adji, ünlü Rus yazarı N. V. Gogol'ün ‘*Ölü Canlar*’ adlı eserini de örnek vererek, bozkırda iskânın nasıl yapıldığını göstermektedir. Bugünlerde vuku bulan Rusya ve Ukrayna sorunlarının kökü kadim zamanlara uzanmaktadır. Ukraynalı Türkolog Omelian Pritsak'ın “*Ukraynalılar, Türk dili konuşan Slavlar*” ifadesini hatırlatmak yerinde olur.

Murad Adji'nin, kitaplarında bilimsel kaynaklar ile birlikte edebî eserleri de kullanması, anlattığı konuları âdeta canlandırmakta ve farklı açılardan değerlendirmenizi sağlamaktadır. Rus edebiyatı eserlerini, dönemin tarihî ve siyasî durumunu dikkate alarak ‘*yeniden okumak*’ gerekir. Tarihin sadece kronolojiden ve verilerden ibaret olmadığını unutmamak gerekir. Tarihin arkasında toplum ve insanlar vardır. “*Tarih, insan bilimidir. Elbette, tarih olgulara dayanır, ama bu insan hayatını merkeze alan olgulardır. Tarihinin amacı bu olgulara şahitlik eden insanları anlamak, onların zihninde yer alan fikirleri değerlendirmektir. Tabii ki tarihçi metinleri kullanır, ama bunlar insan odaklı metinlerdir. Kelimelerden oluşan bu metinler insanın özünden oluşur. Ve her bir kelimenin kendi hikâyesi var. Farklı zamanlarda onlar farklı sese sahiptir; hatta maddî anlam taşıyan kelimeler dahi daha önceki anlamı ile aynı değerde değildir. Çok nadiren aynı anlamı taşırlar*” (Fevr, 1991: 20). Tarihi anlatan edebî eserler insanın duygularını ön plana çıkarır. Edebiyat, yazarın gözüyle bir nevi tarihin (doğru veya yanlış) yansımasıdır. Meselâ, gerçek tarihî şahıslar masal ve efsane kahramanlarına dönüşebilir. Folklor kahramanları tarihî hadiselerin canlı şahitleri ve kahramanları olarak tarihi yansıtabilir. Kadim insanların duyguları, umutları ve faaliyetleri, dünya görüşü ve değerler nizamı da gerçek tarihi, yani insanların ve toplumların hayatını anlatabilir. Masalların perde arkasında belli bir toplumun ruhanî değerleri, dinî inanışları, gelenekleri,

komşuları ile ilişkileri, savaşları ve hayat tarzı mevcuttur. Bu, gelecek nesillere bıraktığı öğütler ve öğretilerdir. Adji'nin tüm eserlerinde bunu hissedebilirsiniz. Türk kültürünün kadim geleneklerini bu tarzda anlatması, hatta bununla ilgili metinlerin içerisine şiirler yerleştirilmiş olması önemlidir. Bu, Rus şairlerinin eski zamanların yankısını ve ruhunu şiirlerine taşıyabilmiş olması demektir. Bu şiirler genelde XVIII.-XX. yy. ünlü Rus şairlerine ve ortaçağ Türk şairlerine aittir. Zaman ve mekân arasındaki iletişimin hiç kopmadığı görülür. Metin içinde metin, devir ve üslupların belâgat sanatıyla birbirine gönderme yapmasını sağlar. Bu tür anlatım tarzı Adji'nin bu ifadesini daha iyi anlamamızı sağlar: "*A. S. Puşkin'in masallarında, L. N. Tolstoy'un ve N. M. Karamzin'in eserlerinde Türklerin millî-kültürel gelenekleri geniş bir şekilde yansıtılmaktadır.*" Kadim tarihe, arkeolojiye, coğrafyaya, Türk mitolojisine, Türk dillerine ve edebiyatlarına başvurmadan yapılacak filoloji araştırmalarının eksik kalacağı konusunda Murad Adji çok haklıdır.

Tarihi anlatan eserler genel olarak bilim adamlarına ve araştırmacılara yönelik olarak kaleme alınmaktadır. Aynı bilginin farklı meslek sahibi, farklı yaşta ve seviyede olan insanlara ve onların çocuklarına hitap etmesi çok önemlidir.

Murad Adji'nin ***Büyük Bozkır. Türk'ün Armağanı*** (Velikaya Step. Prinoşeniye Tyurka) adlı jübile kitabına *Kıpçaklar, Kıpçaklar, Oğuzlar ve Armageddon'un Nefesi* eserinin ikinci baskısı dâhil edilmiştir. Ayrıca, daha önce yayınlanmamış olan *Çar Atilla* (Tsar Atilla) piyesi ile *Kafkas Savaşları ve Dünya* (Kavkazskaya Voyna i Mir) filminin senaryosu yer almaktadır. Bu kitabı kendi halkıma ithaf ediyorum, diyor Adji. Yazar, bu kitabı özellikle aile okumaları için hazırlamıştır. Bu amaç doğrultusunda, bilimsel-edebî bir anlatım üslubu sergilenmektedir.

M. Adji'nin ***Kıpçaklar. Türklerin ve Büyük Bozkırın Kadim Tarihi*** (Kıpçaki. Drevnyaya istoriya tyurkov i Velikoy Stepı) adlı eseri 1999 tarihinde Moskova'da yayınlanmıştır. 2002 tarihinde tarafımdan Türk diline çevrilmiştir. Bu kitap, çocuklar ve onların anne-babalarına ithaf edilmiştir. Bu çok önemli bir unsurdur. Kitabın muhtevasında Kıpçak soyunun yeryüzünde meydana getirdiği medeniyetlerden; o medeniyetlerden günümüze kadar kalan izlerinden söz etmektedir. Konuların anlatımı açık ve akıcıdır. Geniş okuyucu kitlesine hitap eden bu kitap, pek çok önemli tarihî konuları takdim etmektedir. Meselâ, *Kadim Altay Resimleri, Çam Bayramı, Aktaş Hani, Türkler ve Bizans, Bizanslı Prikos'un Gözüyle Türkler, Yeni Deşt-i Kıpçak* gibi konuların çocukların da anlayabileceği şekilde bilimsel verileri ihmal etmeden anlatmak kolay değildir. Kitapta yer alan çok zengin ve renkli resimler dünya müzelerinde, sergilerinde mevcuttur. Bu, çocukların mimari ve sanat alanında da bilgi sahibi olmalarına vesile olur. Bu resimlerin sunulması karşılaştırmalı araştırmalara vesile olabilir, mimari dilinin de tarih araştırmalarındaki önemini vurgular.

Kıpçaklar, Oğuzlar adlı eseri ilk defa Moskova’da 2001 yılında yayınlanmıştır. Bu eser, Türk halkını anlatan trilojinin 2. kitabıdır. Ortaçağ dönemini anlatan bu eser, Altay’ı, Kavimler Göçünü, Atilla’dan sonraki dönemi, Avrupa’daki Türkler’in hayatı, Kilise faaliyetleri, İslam’ın doğuşu ve birbirine bağlı pek çok konuyu kaleme almaktadır. Kitabın en önemli özelliklerinden biri, Türk kültürü izlerini anlatan resimler ihtiva etmesidir. Görsel metin olarak adlandırabileceğimiz bu resimlerin belgesel niteliğinde olduğunu özellikle belirtmek gerekir. Bu eserde okuyucunun dikkatini çekecek *İngiliz Kıpçakları* başlıklı bir bölüm vardır. *İngiliz Kıpçakları* terkihi ilk bakışta hiçbir zaman bir araya gelemeyecek bir kavram gibi görünmektedir. Adı geçen kitap, öğretici, eğitici ve düşündürücü yönleriyle değerlidir. Çocukların da anlayacağı bir tarzda yazılmış bu eserler, geçmişimizi düşünmeyi, kendimizi tanımayı, sorulara cevap aramayı amaçlar. Tarihçi Tümen Somuncuoğlu’na göre, “*Akademik manada ilmî kriterlere uygun olmamakla suçlansa bile Adji’nin kitapları, edebiyattan uzaklaşmış ulaşılamayan geniş kitlelere, sıkıcı ve kuru tarih kitaplarının ulaşmakta zorlandığı kitlelere ulaşarak, kendi misyonu gerçekleştirmiştir. Murad Adji, Rus ilmi muhitinde hâkim olan anlayışlara karşı çıkma ve resmî tarihe meydan okuma duygusu ile yerleşmiş birçok düşünceyi sorgulamaktadır. Murad Adji’nin yazdıklarını bu etkenleri göz önünde bulundurarak değerlendirmek gerekmektedir*”.

Murad Adji’nin kitaplarının özel bir hedefi vardır. Eserlerini okurken, tarihî bir roman, efsane, mit, hatta masal okuyor izlenimine kapılabilirsiniz. *Tarih biliminin* alanını ve sınırlarını çizen ve bu sınırların ötesine çıkmanın yasak olduğunu düşünen bir tarihçi için bu kitaplar zihinde, çok soru işaretleri bırakır, hatta ‘*böyle masalsı bir tarih olabilir mi*’ dedirtir. Adji’nin eserleri bu anlatım tarzına rağmen konu ile ilgili temel bilgisi olan ve araştırmayı seven bir okuyucuya hitap etmektedir.

Avrupa, Türkler ve Büyük Bozkır (Evropa, Tyurki, Velikaya Step) adlı eserinde Adji 25 yıldır üzerinde çalıştığı Kavimler Göçü tezini ortaya koymaktadır. Bu eser ilk defa, 1998 yılında Moskova’da yayınlanmıştır. Bu eser, metin türünün en iyi gelenekleri temelinde yazılmış bilimsel-popüler bir kitap olarak değerlendirilebilir. Kabul gören çok saygın bilimsel kaynaklara dayanarak, yazar, tarihe ilgisi olan okuyuculara hitap ediyor. Bir toplumun, günümüzde hâlâ nadir rastlanan bu tür eserlere ihtiyacı olduğunu düşünmekteyiz. Türk diline 2016 yılında tarafımdan çevrilmiştir. Kitapta yer alan *giriş*, okuyucuya kitabın amacını ve konu ile ilgili ön bilgileri sunmaktadır. Giriş beş bölümden oluşmaktadır: 1. Biz Kıpçak’ız; 2. Altay; 3. Kavimler Göçü; 4. Ruhani hazinemiz; 5. Avrupa Kıpçakları. *Avrupa, Türkler ve Büyük Bozkır* eseri dört bölüm içermektedir. Bir bölüm niteliğindeki EK kısmı Aziz Georgi’yi anlatmaktadır. Dünyada *Aziz Georgi, St. George, Hz. Hızır, Hz. Circis, Hıdır* olarak tanınan *mitolojik* kahramanların aslında gerçek tarihî kahraman olduğunu

düşünen Adji, bu bölümde efsanevî olguların arkasındaki tarihî hadiseleri araştırıyor. Metinlerle ilgili açıklamalar kitabın sonunda yer almaktadır. İlk bakışta çelişki gibi görünen bilgiler, aklı selimle bakılınca, aslında birbirini tamamlayan bilgilerdir. Meselâ, bir taraftan dinî bir simge olarak takdim edilen haç, Ek'te muhtelif kompozisyonlarda kullanılan bir süs unsuru olarak açıklanmaktadır. Dolayısıyla Ek bölümünü de ana metni tamamlayan bir metin olarak çok dikkatli okumak gerektiğini vurgulamak gerekir.

Murad Adji, 3. bölümün *Kaybolmuş Miras* başlığı altında kaleme alınan kısmında, Türklerin ruhanî mirasının az bilindiğini ileri sürüyor. **Abbat, akafist, altar, artos, bog, bursa, gospodi, duh, eres, ikona, kadilo, kamilavka, kampana, klobuk, kolokol kukul, manastır, kondak, labarum, irmos, orar, nimb** gibi kelimelerinin etimolojik incelemesini vererek, bu söz varlıklarının Türk kökenli olduğunu düşündüğünü söylemektedir. Kaybolmuş bu Türk kültür değerlerinin etraflıca araştırılması gerektiğini düşünen Adji, bu konunun sadece dilbilim kapsamında kalmaması gerektiğini belirtir. Her kelimenin arkasında tarihin bir kesiti olduğu düşünülürse, bu sözcüklerin tarihî bir belge olarak değerlendirilmesi gerekebilir. Çünkü bu söz varlığı askerî, iktisadî, bilim, din ve kültür alanlarındaki gelişmenin birer simgesidir: **karaul, karandaş, pay, şarovarı, tovar, bulat, baş, başka, arba, izba, tovariş, dengi, terem, arık, koşma, kazna, kaznaçey, arkan, başmak, uyma, kanon, koçevnik...** Murad Adji'nin dediği gibi “*Rus dili söz varlığının en az yarısı Türk kökenlidir veya Türk dilinden türetilmiştir. Bu doğaldır. Öyle olması gerekiyor: Kiev Rusyası'nın dil gelenekleri devam eder. Batıy Han tarafından kovulan Türkler, Moskova Rusyası'nı kurarlar. Rürükler'in kölesi olanlar, zaman içerisinde Slav olmuşlardır. Türk dili çok nadir bir özelliğe sahip: gramer yapısı hafif ve hareketli, fakat başka bir dille bir araya gelince her zaman üstünlük sağlıyor! Bu özelliği bütün uzmanlar da doğruluyor*” (Adji, 2008: 238). Filolojide, bu tespiti doğrulayan yüzlerce çalışma mevcut...

Hizip ve Hizipçiler adlı bölümde, Kilise politikaları anlatılmaktadır. Yunan Kilisesi ile Roma Kilisesinin bu topraklarda hakimiyet kurabilmek için giriştikleri, aralarındaki amansız mücadeleye de ayrıntılı olarak değinmektedir. “*Rusya'da 'Üçüncü Roma' fikrini ilk defa XVI. yüzyılın başında Pskov'lu rahip Filofey ortaya atmıştır. Böylece 'Üçüncü Roma' fikriyle Moskova Rusyası'nın siyasî kuramını oluşturmuştu. Bu düşünceyle Rusya, dünyayı en kusursuz ve dindar çarlık olduğuna inandırmış oluyordu. Gelecekteki bu trajedinin yönetmenliğini üstlenen Yunanlılar 'Üçüncü Roma' düşüncesini yapabildikleri kadar pohpohluyorlardı, çünkü Moskova'nın ne pahasına olursa olsun bu rolü almak istediğini hissediyorlardı. Ama senaryoya göre, Rusya'nın 'dindarlıkta' herkesi geçmesi gerekiyordu. Türk tarihinin sayfaları, işte bu zaman diliminde Moskova Rusyası'nın tarihine geçmeye başlamıştır*” (Adji, 2016: 293). Yazar, Yunan Kilisesinin sinsî siyaseti sayesinde zafere nasıl ulaştığını ve bu sürecin

Rusya tarihini nasıl etkilediği çok sayıda kaynak kullanarak ortaya koymaktadır. Böylece 1666 tarihinde gerçekleşen hizibin perde arkasında XVI. yüzyılda yer alan hadiseler vardır. “1613 tarihinde Rus tahtına oturan Mihail Romanov’un gelmesi bir tesadüf mü?”, “Onu tahta kim oturttu?” diye, soruyor Murad Adji. 1613 tarihine kadar Mihail Romanov’un soyunun adının Kobil olduğunu, sonra Koşkin olarak değiştirildiğini belirtiyor. *Üçüncü Roma* hayali ile soyadını değiştiriyor, böylece Romanov hanedanı hâkimiyet için ilk adımı atış oluyor. Kargaşa (Smuta) olarak bilinen bu dönemin dikkatlice araştırılması ve gerçek amacın irdelenmesi gerekir.

Kargaşa dönemi, XVIII. yüzyılda yer alan köklü değişimlerin temelidir. Bu konu daha ayrıntılı ve kapsamlı olarak *Türkler ve Dünya: Saklanan Tarih* adlı eserinde yer alıyor. Murad Adji’nin, bu eserini, çalışmalarının zirvesi olarak belirtmesinin sebebi, daha önceki eserlerinde ele aldığı konuları bu defa daha derin ve geniş kaynaklara dayandırmasıdır. “Çalışma masamda yüzlerce kitap vardı. Bu kitabı yazmak için 1500 kaynak inceledim. Başlıca eserleri kitabın her bölümünden sonra ekledim. Coğrafya, fen ve analitik bir bilim dalıdır. Bu bilimin yöntemlerini kullanarak ‘resmî’ tarihçilerin ikna edici bulmadığı sonuçlara vardım”, der Murad Adji. Resmî tarih savunucularının bu kitabı kabul etmeleri zordur. Yazar, ortaya koyduğu her konu ile ilgili geniş bilgi ve başvuru kaynakları, metin içerisinde ve kaynakça kısmında sunmaktadır. Adji, araştırmalarında hiçbir zaman tek bir kaynakla yetinmiyor. Aynı konu ile ilgili birkaç kaynağı, bazen çelişkili kaynakları, dolayısıyla çelişkili sonuçları da birlikte araştırıyor. “Ben yeni bir şey keşfetmiyorum, mevcut olan kaynakları tahlil ediyorum, bu bir coğrafyacının kaderidir”, diyor Murad Adji. Bu vesile ile Sovyet döneminde, ünlü Rus tarihçi L. N. Gumilev’in etrafında meydana gelen şiddetli tartışmalar akla geliyor. Eserleri ancak, Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra kabul görmüştür. Gumilev’in *Kadim Rusya ve Büyük Bozkır* adlı eserinin Önsözü’nü yazan ünlü Rus edebiyatçı Profesör D. S. Lihaçev, araştırmacının eserindeki önemli şeyi vurgulamaktadır: “Gumilev ile ayrıntılar konusunda tartışmak istemem, onun tezinde her şey bir birine bağlıdır. Gumilev, tarihin büyük resmini çiziyor. Bu resmi ancak bir bütünlük içerisinde ya kabul edersiniz veya etmezsiniz” (Gumilev, 2000: 9). Ayrıca, araştırmacının kültür tarihi incelemelerinde *fizikî coğrafya yöntemlerini* kullanmasını önemseyen Lihaçev, bu eserin geleneksel tarih anlayışının ötesinde olduğunu ve tarih bilimine büyük katkı sağladığını kabul etmektedir. Gumilev’in eserlerinin geniş kitleler tarafından algılanması çok zor; tarihçilerin de donanımlı olması gerektiğini hatırlatmak yerinde olur. “Tarih felsefesi açısından çok değerli olan çalışmalarını ancak ‘sansürün’ izin verdiği ölçüde yapmıştır; fakat mümkün olanın en azami derecesinde. Gumilev, Deşt-i Kıpçak ile ilgili çok az şey söylerdi. Çünkü bu konu yasaklanmıştı. Her şeye rağmen, Gumilev’in gerçek tarihe çok yaklaştığını” belirtir Murad Adji (2010: 12).

Kadim zamanlarda dinin siyaseti etkilediği ve belirlediği bilinmektedir; dolayısıyla din ve siyaset ikilemi (din siyaseti) tarih araştırmalarında daima göz önünde bulundurulmalıdır. Murad Adji, eserlerinde Rusya'nın Hıristiyanlaşma sürecinin iç ve dış siyasî sebepleri üzerinde durur. Hıristiyanlığa ait simgelerin ortaya çıkışını kendine has tarzıyla anlatıyor. Meselâ, Hıristiyanların Yılbaşı kutlamalarında temel motif olarak kullanılan, Rusça *yel, yolka* denilen çam ağacıyla ilgili etimolojik inceleme neticelerini veriyor, buradan hareketle bu sözcüğün *yukarıya*, yani semaya doğru uzanan *yol* anlamına geldiğini ifade ediyor. Hıristiyanlığın Rusya'ya nasıl geldiğini inceleyen Adji, Ermeni Kiliselerini ve tapınakları kim inşa etmiş, kim kutsamış olduğunu da soruyor. Bu tapınaklarda niye doğuya dönülür? Kadim Ermeni tapınaklarında Türk damgalar neden yer alıyor? "III. Vaçagan Şapeli'nin yanındaki manastırın bir duvarında "Türk kıyafetli, Kıpçakların klobuk dedikleri şapkadan giymiş, eyeri üzengisiz bir atlının resmini" örnek olarak gösterip, "Bu atlı bir papaz olabilir mi? Neden bu atlı şaşırtıcı derecede Altay ve Güney Sibirya'daki kaya üstü Bedizlere benzer? Bu gerçekler, en eski Ermeni tapınakları ve manastırlarının duvarlarından esef dolu gözlerle dünyaya bakmaya devam ediyor..." (Adji, 2016: 425-426).

Kilise tarihinin, dünyanın tarihî seyrini büyük ölçüde etkilediği son derece aşikârdır ve tarih araştırmalarında bunun dikkate alınması önemli bir gerekliliktir. Bu araştırma Adji'yi adım adım *Tengricilik* konusuna götürmektedir. Kavimlerin Büyük Göçü ile birlikte Tengricilik inancının dünya dinlerinin gelişmesindeki etkisini anlatıyor Adji. Bugünlerde dinbilimciler, dilbilimciler ve felsefeciler Tengricilik konularını farklı yönleri ile incelemeye başladılar. Akademik çalışmalarda ve bibliyografilerde Murad Adji'nin eserlerinin yer aldığını özellikle belirtmek isteriz. Meselâ, Profesör Z. K. Sabitova'nın *Günümüzde Geçmiş* (Proşloye v nastoyaşçem) adlı monografisinde Adji'nin Tengricilik'e dair konular: Slavlarda ve Türklerde *Üst ve Alt* (Gök ve Yer) kavramlarının karşılaştırmalı dilbilimsel incelenmesi verilmektedir. Karşılaştırmalı incelemeler farklı toplumların evrensel boyutunu ortaya koyar: kadim mimari ve sanat eserleri daha farklı *okunmaya* başlar; dinî geleneklerdeki ortak unsurlar ortaya çıkar; halk danslarında kadim inanışların evreleri, kaya üstü resimlerde insanın hayat tarzı görülür. Demek ki, hiçbir şey iz bırakmadan kaybolmaz. Adji'nin eserlerinde bu konular ile ilgili geniş, bilimsel kaynakların derin ve kapsamlı tahlilleri yer almaktadır. Rus kaynaklarıyla birlikte yabancı kaynakları da araştırmacıların dikkatine sunarak, tarihî hadiselerle ilgili derin, kapsamlı ve karşılaştırmalı incelemeler yapma imkânı vermektedir, çünkü Adji'nin deyimi ile "Büyük Bozkır, geniş ve esrarengiz ülke, bir kitapta anlatamazsınız; bir kişi bu yolu tek başına geçemez".

Çağdaş bilim tarihinde bilimsel olarak nitelendirdiğimiz her kaynak, hatta klasik olarak kabul görmüş kaynaklar dahi muhakkak dikkatli ve diğer muhalif

kaynaklar ile karşılaştırılarak değerlendirilmelidir. Araştırmalarda ilk kaynak aranmalı ve ilk kaynağa gidiş yolu ciddi olarak araştırılmalıdır. Buradan yola çıkarak Adji, Rusya tarihçisi V. N. Tatişçev'in çalışmalarını sorguluyor. Adji'ye göre, V. N. Tatişçev, N. M. Karamzin, S. M. Solovyev ve B. Rıbakov gibi tarihçilerin, çalışmalarını Cizvitlerin sunduğu modele göre yaptığını çok az kişi bilir. Örnek olarak, Yakov Bryus'un yönlendirmesiyle ilk Rus tarihçisi Tatişçev XVIII. yüzyılda *Rusya Tarihi* (İstoriya Rossiyskaya) adlı eserini göstermektedir. Bu kitaba karşı M. V. Lomonosov da bir kitap yazarak orada ifade edilen görüşlere karşı çıkmış, fakat onun eseri çok iyi bilinen bir sebepten dolayı yayınlanmamış ve sonra, Rusya tarihinde pek çok defa görüldüğü üzere her şey gibi ortadan kaybolmuştur. Böylece IX. yüzyıl, Kiev ve Slav tezi üretilmiştir. Adji, IX. yüzyıl Rusya tarihinin önceki dönemini irdeliyor. Bilindiği gibi, Kiev Rusyası öncesi ile ilgili genel olarak Skandinav ve Slav teorileri kabul görür ve tartışılır. Adji, bilimsel çalışmalarıyla Türk teorisini ortaya koyuyor. Deşt-i Kıpçak olarak adlandırılan o büyük ülkenin adı kullanımdan ve tarihî kaynaklardan çıkartılmıştı. Hâlbuki adı silinmek istenen bu ülke, bizim vazgeçemeyeceğimiz vatanımız, tarihimizin bir gerçeğidir. Rusya tarihçileri arasından bu olguyu açık bir şekilde dile getiren var mı? Bu soruya cevaben “*Yok!*”, diyor Adji.

XVIII. yüzyıl Rusya tarihi içinde “*kökten değişim asrı*” olarak değerlendirilebilir, ama incelendiğinde görüleceği üzere bunun hazırlıkları çok önceden yapılmış, değişim süreci bu hazırlıklarla başlamıştır. Adji, Rusya'da XVII. yüzyıldan itibaren çeşitli reformların yapıldığını, tarihî ve toplumsal hafızanın değiştirildiğini ve her reformdan sonra halkın daha kötü şartlara mahkûm edildiğini belirtir. Büyük Petro'nun 1697-1698 yıllarında yaptığı Avrupa seyahati esnasında Leibniz, Rusya Bilimler Akademisi'nin kurulmasını tavsiye eder, çarın gayri resmi danışmanlığını da Mazarini ve Newton yapar (*doğu fen bilimlerini iyi bilen ve etkilenen Newton genel olarak fizikçi olarak tanınır, Harezmi'yi bilen var mı?*); İlgi çekici bir durum, tam da bu dönemde vakayinameler konusunda kararlar alınmış ve hayata geçirilmiş, yani Rusya tarihinin temeli oluşturulmaya başlanmıştır.

Murad Adji, *Geçmiş Yılların Hikayesi* (Povest Vremennıh Let) olarak bilinen çok ünlü Rus vakayinamesini Yakov Bryus (Jakob Bruce)'un ortaya çıkardığını ifade ediyor. Bryus, I. Petro'nun yanında yer alan ve ona yakın olan insanlardan biridir. 1719 yılında Rusya tarihini yazmak üzere V. Tatişçev'in ismi önerildiğinde, Bryus da elinde bulunan *Radzivil Vakayinamesi*'ni kopyalayarak, V. Tatişçev'e verir. Adji bu ünlü vakayinamenin Yakov Bryus'un eline nasıl geçtiğini araştırır. Diğer adıyla *Radzivil Vakayinamesi*'nin ortaya çıkış macerasını şöyle anlatır: “*1606 yılında nereden geldiği tam olarak bilinmemekle birlikte eser Stanislav Zenoviç'in elinde bulunmaktadır. Kitabın ilk resmî sahibi olarak bilinen bu şahıs, adı geçen kitabı, Cizvit olarak tanınan*

Yanus Radzivil'e hediye eder. Onun oğlu Boguslav Radzivil de bu eseri 1671 yılında Kenigsberg (günümüzde Rusya'nın Kaliningrad şehri) kütüphanesine teslim eder. Ve Yakov Bryus 1711 tarihinde bu eserin kütüphanede olduğunu keşfeder. Hatta bazı tarihçiler bu keşfin I. Petro'ya ait olduğunu da dile getirirler” (Adji, 2008:54) Bu eser daha sonra, 1760 tarihinde Rusya Bilimler Akademisi Kütüphanesi'ne verilmiştir.

Deşt-i Kıpçak, Rusya tarihinin gerçekten unutulmuş bir sayfasıdır. “Sovyet dönemi, büyük bir boşluk oluşturdu. Kadim Rus'un sebep olduğu, sonraki Rusya'nın yüzünü değiştiren hadiselerden ancak imayla bahsedebiliriz. Sansürün kaldırıldığını, ama sansürcülerin hâlâ var olduğunu hatırlıyoruz. Korku 'resmî' bilimi boğuyor, gerçekleri söylemeyi engelliyor. Bu bir trajedidir. Tarih yazıcılığı olguların değil, kelimelerin bilimine dönüşmüş bir durumda...” (Adji 2008). Rus tarihçi Profesör M. İ. Artamonov'a göre, vakayinamelerde Hazarlar ile ilgili bilgilerin yok denecek kadar az olmasının sebebi, vakayinamelerin geç dönemlerde yazılmış olmasıdır. (Artamonov, 2008: 24) Gumilev'in tashih ve notlarıyla hazırlanmış olan, Artamonov'un *Hazar Tarihi. Türkler, Yahudiler, Ruslar* adlı eserini okuyan dikkatli okuyucunun, Murad Adji'nin eserlerinde ortaya koyduğu tezleri daha ciddi değerlendireceği kanaatindeyim. Bu konuda çok farklı görüşlerin olması tabiidir. Profesör S. A. Pletneva'nın, hocası Artamonov'un anısına yazdığı makalede¹⁵⁶ “*Hazar kağanlığı gibi büyük bir devlet, Rusya tarihinde nasıl kayboldu!*” diye sitem etmesi, insanı düşünmeye sevk etmektedir. Adji'nin kitapları Rusya'nın unutulmuş, silinmiş, değiştirilmiş ve yeniden yazılmış tarihini aramaktadır.

“*Arkeoloji bilimi o kadim zamanlar hakkında genel olarak her şeyi ortaya koymuştur. Arkeolojik bulgulara elinizle dokunabilirsiniz. Fakat Yakov Bryus tarafından yetiştirilmiş tarihçiler, bu bilgileri ve bulguları bir araya getirerek Rusya'nın ve Avrupa'nın beşiği olarak Altay'ı görememişlerdir*”, der Adji.

Murad Adji okuyucuya daha yakın olabilmek ve kendini daha iyi anlatabilmek için sohbet ve *soru-cevap* tarzındaki metinleri önemser. Meselâ, *Armageddon Nefesi* (Dihaniye Armageddona) adlı eseri, okuyucu ile bir sohbet niteliğindedir. “*Neden bir coğrafyacı olarak tarih ile ilgileniyorsunuz?*” sorusuna şöyle cevap veriyor: “*Beni ilgilendiren tarihin kendisi değil, tarihten çıkartılan derslerdir, çünkü 'tecrübe öğretir'. Geçmişin 'tahlilini' kimse yapmıyor. Bu, maalesef geleneklerimizde yok. Böyle bir tarihin ne faydası var? Kendinizi aldatabilirsiniz, belki başkalarını da, ama neyin uğruna? Demek ki, tecrübe öğretmiyor. Kendimizi ve köklerimizi bilmememiz, Rusya halkını bu hazin neticeye getirdi. Dünyanın bu en zengin ülkesinde, dünyanın en fakir halkı yaşıyor”* (Adji, 2008).

¹⁵⁶ S. A. Pletneva'nın makalesinin Türkçe çevirisi bu kitapta yer almaktadır.

Murad Adji'nin *Baki Gökyüzü Olmadan* (Bez veçnogo sinego neba) adlı eseri de bu konulara devam etmektedir. Geniş bir kitleye hitap eden bu eserler, okuyucuyu pek çok konuda bilgilendirmekte, Adji ile ilgili diyalogların yer alması da yazar hakkında bilgi edinmenizi sağlamaktadır..

Aile kitabı dizisi, eğitim ve öğretim açısından genç nesillerin yetişmesinde önemli bir adım olabilir; Rusya'da yaygın olan bu tür kitapların hazırlanması süreci, Türkiye için de desteklenmeli ve teşvik edilmelidir. Kitapların okuyucu için yazıldığını unutmamak gerekir.

Adji'nin ortaya koyduğu tez, resmî tarih bilimi ile çelişmekte, Rusya tarihini temelden sarsmaktadır. Bu sebeplerden dolayı da *resmî tarih* temsilcileri tarafından kabul görmemektedir. Bu tür değerlendirmeler için ünlü Rus tarihçi F. İ. Uspenski'nin 11 Mayıs 1888 tarihinde yaptığı, *X. Yüzyılda Rus ve Bizans* başlıklı konuşmasını hatırlamak yerinde olur: “*Rusları kendi kadim tarihini bilmedikleri için suçlarlar. Kadim dünya tarihinin ne durumda ve ne halde olduğunu düşünürsek, bu sitem belli bir derecede anlaşılabilir. Bizim (Rusların) tarihimizin acı bir tarafı var, ona dokunduğunuz zaman şiddetli acı tüm yapıya yayılabilir. Kadim tarihe, biri ne kadar dikkatli ve ne kadar yüzeysel olarak da dokunursa dokunsun, muhakkak bu acı tarafına dokunur ve Rusya tarihinin tüm yapısını sarsar. Teorik açıdan bakıldığında bu, tarihte akıl ve inanç, vakayiname yazıcılığı ve tarihî yaratıcılık meselesidir. Pratik açıdan bakıldığında tüm meselenin özü: Rusya tarihinin temeli millî mi, yoksa yabancı unsurlar mı içeriyor?* (Uspenski, 1888:1) Bu karmaşık ve karanlık sorunların açıklanmasının zor olduğunu belirten Uspenski, gene de bundan kaçınmanın mümkün olmadığını belirtiyor ve folklor unsurlarını kullanarak, problemi şöyle özetliyor: “*X. yüzyılın tarihine götüren yolda bir yazı görürsünüz: bu yola devam edersen İskandinavmanî'ye gidersin; hayatta kalırsın, ama çok dolaşırsın, soyunu ve kabileni unutursun. Diğer yazıda ise, bu yol Slav Rusyası'na götürür, ama bu Rusya'nın nerede olduğunu kimse bilmez: bu yola devam eden atını ve silahını kaybeder, İskitler, Roksalanlar, Varyaglar, Hazarlar gibi canavarların saldırısına uğrar, Dniyepr'in (Öz nehri) kıyılarında düşman saldırılarına maruz kalır. Akıbeti de belli olmaz. Üçüncü bir yol levhası yok, sadece bir uyarı var: yeni yolu kendin ararsın, atını kaybedersin, kendini de ölüme sürüklersin. Buna benzer tehditkâr yazılar meraklıları korkutmazdı. Zaman zaman kadim Rusya tarihi yolculuğu yapılırdı” (Uspenski, 1888: 2). Bu yola çıkan Adji, zorluklara rağmen sebatla çalışmalarına devam ediyor. “*Kader bana karşı çok merhametli davrandı, çok fazla imkânlar tanıdı. Demek ki, sorumluluğum çok fazla.... Başarabildim mi? Okuyucuların takdirine bırakıyorum...*”, der Adji.*

Türk halkları tarihi ile ilgili tezlerin bilimsellikten uzak, birilerinin *milliyetçilik* uğruna tarihî olguları istediği gibi kullandığını ve asırlar içerisinde oluşmuş resmi tarih ile çelişkili olduğunu belirterek, Murad Adji'nin kitapları çoğu *aydınlar* tarafından *folk-history*, yani tarihe folklor yaklaşımı diye

eleştirilir. “Benim ‘folk-tarihim’ pelin otu gibi acıdır”, der Adji. 25 yıl içerisinde ‘resmî tarih bilimi’ (prof-history) tarafından dikkate alınmayan Murad Adji eserlerinin bir gün muhakkak gündeme geleceği kanaatindeyim. Bu kitaplarda yer alan önemli konular tartışılabilir. Aynı kaynaklar kullanılarak teyit edilebileceği gibi gerekirse, farklı değerlendirmeler sunularak kaliteli eleştiriler de yapılabilir. Sovyetler Birliği döneminde (1937-1938) bilim uğruna hayatını kaybeden pek çok alimlerin çalışmalarına resmî bilim dünyası maalesef kayıtsız kalmıştı. Kimse itiraz etmemiş, sessiz kalmayı tercih etmişlerdi. *Ceza* ise resmî ideolojinin temsilcileri tarafından kesiliyordu. Maalesef, *bilim* insanların kaderi bu...

Murad Adji, bu çalışmalarının bir gün mutlaka hedefine ulaşacağını, düşmanca tavır sergileyenlerin de sakinleşeceğini ve en şiddetli Slavofiller’den birinin merak saikiyle de olsa kendi tarihini, düşünceyi ve akli rehber edinerek araştırmaya başlayacağını ve o zaman *Türk izlerini* saklamaya ihtiyaç duymayacaklarını, aksine gurur duyacaklarını düşünmektedir.

Sonuç

Her toplum için kadim tarihini dünya tarihi bağlamında bilmek ve değerlendirmek çok önemlidir. Dolayısıyla bir âlimin görevlerinden biri de, sosyal bilimlere popülerleştirmek olmalıdır. Bir halkın dünya görüşünü belirleyen ve uzun vadede ülkenin gelişimini etkileyen bilhassa tarih bilimi için bunu vurgulamak yerinde olur. Murad Adji, farklı eğitim düzeyinin ve farklı yaş gruplarındaki insanlardan meydana gelen geniş bir okuyucu kitlesine, anlaşılır bir tarz ve üslupla ulaştırarak, bu önemli tarihî görevi en iyi şekilde yerine getirmektedir. Adji, unutulmuş bir edebî geleneği canlandırarak herkesin anlayabileceği bir tarzda yazmaktadır.

Adji farklı halkların tarihî, dinî ve millî-kültürel ortak geleneklerini tespit ederek, tarihî hadiseler arasındaki görülen veya görülmeyen gizli bağları dünya tarihi ve kültürü bağlamında bir bütünlük içerisinde sunmaktadır. Altay, Sibirya, Kavimler Göçü, Deşt-i Kıpçak, Tengricilik, Rusya öncesi tarih, Türk tarihinin dünyaya bağlamında önemi ve yeri, din siyaseti gibi konularının birbirine sıkı sıkıya bağlı olduğunu ortaya koyan Murad Adji, cevaplandırıldığı sorularla birlikte belki daha fazla sayıda ve önemdeki yeni soruları da gündeme getirmektedir.

Adji, Çarlık Rusya’sından çok daha önce başlayan ve bugüne kadar istikrarla devam ettirilen Altay, Sibirya ve Orta Asya halklarına uygulanan Ruslaştırma siyasetinin evrelerini, uygulamalarını ve sonuçlarını örneklerle sunmuş; coğrafi adların değiştirilmesinin bu siyasetin ayrılmaz bir parçası olduğunu net bir şekilde göstermiştir. Büyük siyasî değişimler ve jeopolitik sınırların oluşması neticesinde meydana çıkan *yeni devletler* yeni siyasetin çıkarına uygun tarihlerini, yeniden yazıyorlardı. Asırlar boyunca bilinçli olarak

uygulanan alfabelerin değişimi, sömürgeci dil siyaseti ve aynı halkın farklı Şekillerde adlandırılması gibi unsurlar tarih bakış açısını ve dünya görüşünü bir bütünlük içerisinde görmeyi engelliyordu. Pek çok tarihî ve coğrafi kavramın ağdaş bilime yansımaları genel olarak yeni tarih bakış açısı esas alınarak Őekillenmektedir.

Adji'nin tarih araştırmalarında sergilediği bu yeni ve çok yönlü yaklaşım, yerli ve yabancı kaynakların karşılaştırılmasını, dil coğrafyası ve arkeoloji bilgisini, parça parça malumatların arayışı ve bir araya getirmesini, haksız yere unutulmuş bilim insanlarının bilimsel eserlerinin incelenmesini, tarih dünya görüşünün tamamen farklı bir bakış açısıyla değerlendirmesini sağlamıştır. Bu yaklaşımın sayesinde, belli bir ülke tarihini bugünlerde yapıldığı gibi çevreden izole ederek, geçmiş ile bir bağı kurmadan ağdaş siyasî haritalar çerçevesinde araştırmanın doğru olmadığını daha iyi idrak edebiliriz. Dogma haline getirilmiş eski yöntemler, araştırma alanını ideolojik unsurlarla sınırlandırmaktadır.

Adji'nin kitaplarında, geçmiş ile bugün arasında hâlâ canlılığını koruyan bir bağ var; bu yaşayan bağ yeni araştırmalara ve değerlendirmelere yeni yollar ve imkânlar sağlamaktadır. Bu konuların pek çoğu, elbette tam olarak yeni konular değil. Bugüne kadar bu konularda pek çok araştırma ve değerlendirmeler yapılmıştır. Adji'nin yaptığı Şey, mevcut kaynakları kullanmak, araştırmalarını bir bütünlük içerisinde yapmak ve farklı değerlendirmelerde bulunmaktır. Eleştirilerin çoğu, yazarın tarihçi olmadığını noktasında odaklanmaktadır. Başlı başına bir uzmanlık alanı olan tarihî coğrafya, iktisadî coğrafya ve dil coğrafyası gibi önemli alanlarda tarihçiliğin olmadığını ileri sürmek ne kadar doğru olabilir. Adji, birbirine bağlı olan tarih ve coğrafya kavramlarını ayırmıyor. Ona göre, bir coğrafyacı, dünyada olan her Şeyi araştıran insandır. Dolayısıyla fizikî coğrafya, iktisadî coğrafya, siyasî coğrafya, tarihî coğrafya'nın yanı sıra tıbb coğrafya ve hatta spor coğrafyası gibi bilim alanları da var. Coğrafyanın bağımsız alanlarından biri lkebilim, yani halkbilim: Ülkenin ve halkın geleneklerini, hayat tarzlarını, tarihini, kültürünü, doğasını ve ekonomisini araştıran bir bilim dalıdır. Adji, coğrafya biliminin tanımını verirken, ağdaş coğrafyanın sadece bir bilim dalı olmadığını, doğa ve topluma dair bütün bilimlerin bir sentezi olduğunu vurgulamaktadır: *“Coğrafya bilimi, tahmin veya bireysel görüşlere dayanan bir bilim alan değildir. Coğrafya, matematik gibi bir fen bilimidir, çünkü araştırma ve tahlil yöntemleri daha çok fen bilimlerine dayanır”*. Dolayısıyla tarih araştırmalarında bu durum, eksiden ziyade artı olarak değerlendirilmelidir.

Bilimde çok yönlülük esastır. Aksi takdirde tahlil etme ve karşılaştırma yapma imknlarınız sınırlı olur. Dil, tarih, kültür, felsefe, psikoloji, antropoloji, coğrafya ve arkeoloji gibi diğer bilim dalları ile de çok yakın ve ayrılmaz münasebette iken, ilmî araştırmaların tek taraflı olması, istenilen doğru arayışı sağlayamaz. Çünkü yaşadığımız çağda ilmin bütünleşmesi, kaçınılmaz bir

zaman talebidir. Adji'ye göre, geçmişin bilinmesi ve doğru değerlendirilmesi, bugünü ve yarını doğru değerlendirmemizi sağlar.

Tarih biliminin psikoloji ile ilgili bağlantısı da çok önemlidir. Belki de bir tarihinin çözmesi gereken araştırma alanının en zor kısmı. Adji'nin eserlerinde yer alan duygusal değerlendirmelerin temelinde farklı devirlerde yaşayan insanların hislerini, duygularını anlama ve canlandırma çabası yatmaktadır. Bu açıdan baktığımızda, Adji'nin eserleri araştırmacılarına daha geniş ve derin bir inceleme alanı sunmaktadır. Adji'nin çalışmalarında esas aldığı bilimsel kaynaklara göz atıldığında, bu kaynakların her tarihçi için geçerli, dünya literatüründe kabul gören ciddi bilimsel çalışmalar olduğu hemen fark edilir. Adji, kaynakları çok dikkatli kullanır, birçok kaynağı karşılaştırarak inceler. Bilim dünyasında kabul görmüş kaynakları esas almakla birlikte mevcut, ama farklı sebeplerden dolayı raflarda unutulmaya terk edilmiş kaynakları da değerlendirir. Yaşadığımız XXI. yüzyılda, büyük bir imkân olarak, bilgiye ulaşmak kolaylaşmıştır. Murad Adji, eserleri ile elektronik ortamda ulaşabileceğimiz çoğu tarihî kaynakları işaretlemiştir. Eserleri İngilizce'ye, İspanyolca'ya, Almanca'ya ve diğer yabancı dillere çevrilmiş olan yazarın web-sayfasından ulaşılabilen kitapları, makaleleri, sohbetleri ve anıları, meraklı okuyucularını ve araştırmacılarını beklemektedir. Adji'nin ortaya koyduğu tezler, Yüksek Lisans ve Doktora konuları olarak ileri araştırmaların temelini oluşturabilir. Türk dünyası tarihini ilgilendiren bu önemli konuların araştırılması ve yeniden değerlendirilmesi, tarih bilimini insana ve toplumlara yakınlaştırmayı, ortak değerlerimizi aramayı, *öteki* olanı kendimizde, kendimizi *öteki* olanda bulmamızı sağlar.

Murad Adji 7 Mart 2018 tarihinde aramızdan ayrılmıştır. Eşsiz eserleri ile tarih yazıcılığını sorgulayan, kültürlerarası etkileşimin nedenlerini arayan, millî bilinç kavramına tarihî boyut kazandırmaya çabalayan bilim kahramanı Murad Adji'nin hayat yolunun ve eserlerinin yeni nesil araştırmacıların yetişmesine ve gelişmesine, tarih bilimine çok yönlü yaklaşılmasına vesile olacağını ümit etmekteyiz.

KAYNAKÇA

1. Adji, M. (1992). *Mı - iz roda Polovetskogo!* Rıbinsk. 144 s.
2. Adji, M. (1994). *Polın Polovetskogo polya*. Moskva: Kontekst. 352 s.
3. Adji, M. (1998). *Evropa, Tyurki, Velikaya Step*. Moskva: Mısl. 334 s.
4. Adji, M. (1999). *Kıpçaki. Drevnyaya istoriya tyurkov i velikoy stepi*. Moskva: OAO Novosti. 175 s.
5. Adji, M. (2000). *Polın Polovetskogo Polya*. 2-e izdaniye. Moskva: OAO Novosti. 454 s.
6. Adji, M. (2001). *Kaybolan Millet. Deşt-i Kıpçak Medeniyeti*. Çev: Özer, Z. B. AKM Yayınları. 302 s.
7. Adji, M. (2001). *Kıpçaki. Oguzı. Srednevekovaya İstoriya Tyurkov i Velikoy Stepı*. Moskva. OAOcNovosti. 215 s.
8. Adji, M. (2002). *Kıpçaklar*. Çev.: Özer, Z. B., AKM Yayınları. 312 s.
9. Adji, M. (2006). *Aziatskaya Evropa*, Moskva. AST. 1128 s.
10. Adji, M. (2006). *Srednevekovaya istoriya tyurkov i Velikoy Stepı. Kniga dlya şkolnikov i ih roditeley*. Moskva, AST. 214 s.
11. Adji, M. (2008). *Dihaniye Armageddona*. Moskva: AST. 254 s.
12. Adji, M. (2014). *Polınnıy moy put*. Moskva: AST. 960 s.
13. Adji, M. (2014). *Velikaya Step. Prinoşeniye tyurka*. Moskva: İzdatelstvo AST. 672 s.
14. Adji, M. (2015). *Tyurki i mir. Sokrovennaya istoriya*, Moskva: AST. 638 s.
15. Adji, M. (2016). *Avrupa, Türkler ve Büyük Bozkır*. Çev.: Özer, Z. B., Doğu kitabevi. 480 s
16. Adji, M. (2016). *Saga o velikoy stepi. Oçerki naşey istorii*. Moskva: İzdatelstvo AST. 608 s.
17. Adji, M. *İstoriya tyurkov. Takimi znali nas*. Moskva: İzdatelstvo AST. 317 s.
18. Adji, M. (2010). *Bez veçnego sinego neba. Oçerki naşey istorii*. Moskva.
19. Artamonov, M. İ. (2008). *Hazar Tarihi. Türkler, Yahudiler, Ruslar*. Rusçadan çeviren D. Ahsen Batur. 3. Baskı, İstanbul: Selenge Yayınları. 670 s.
20. Baskakov, N. A. (1997). *Türk Kökenli Rus Soyadları*. Çev.: Samir Kazımoğlu. Türk Dili Kurumları Yayınları. 234 s.
21. *Edward Gibbon and the decline and fall of the Roman Empire* (1977). Ed.: G. W. Bowersock, John Clive, Stephen R. Graubard. Cambridge. Massachusetts. Harvard University Press.
22. Fevr, L. (1991). *Boyi za istoriyu*. Pervod A. A. Boboviça, M. A. Boboviça i Yu. N. Stefanova. Nauka. 635 s.
23. Gumilev, L. N. (2000). *Drevnyaya Rus i Velikaya Step*. (Önsöz, Lihaçev D. S.) Moskva: AST. 839 s.
24. Özer, Z. B. (1998). *Kaybolan Millet. Murad Adji. Polın Polovetskogo Polya*. Bilge, No 16. Mart, AKM Yayınları, s.61-64.
25. Özer, Z. B. (2004). *Rus Dilinin Gelişme Evreleri*, Ankara. 174 s.

26. Özer, Z. B. (2016). *Sovyet Dönemi Alfabe Politikaları: Kazakistan Örneği. Prof. Dr. Altan Aykut'a Armağan. Rus Dili ve Edebiyatı İzinde*. Editör: Prof. Dr. Ayla Kaşoğlu. İstanbul: Çeviribilim Yayınları. s. 358-377.
27. Parkinson, R. N. (1973). *Edward Gibbon Twayne's English authorsseries*, TEAS 159 . New-York. 158 s.
28. Pletneva S. A. (1998). *Mihail İllarionoviç Artamonov (k 100-letiyu so dnya rojdeniya)*. *Problemy Arheologii*. No 4, s.202-213.
29. Sabitova, Z. K. (2007). *Proşloye v nastoyaşçem*. Almatı: Kazak Universiteti. 318 s.
30. Somuncuoğlu, T. B. (2007). *Kumuk Yazar Murad Adji*. Bilge, No 50. Mart. AKM Yayınları. s.217-219.
31. Şahmatov, A. A. (2003). *İstoriya Russkogo Letopisaniya. Tom 1. Povest vremennih let i drevneysiye russkiye letopisniye svodi*. Kniga 2. Rannee russkoye letopisaniye. Sankt-Peterburg: Nauka.1022 s.
32. Tiesenhauzen, W. (1941). *Altınordu Tarihine Ait Metinler*. Çev.: İsmail Hakkı İzmirli. Türk Tarih Yayınları. No 2. İstanbul: Maarif matbaası. 456 s.
33. Uspenski, F. İ. (1888). *Rus i Vizantiya v X veke. Reç, proiznesennaya 11 maya 1888 goda v torjestvennom sobranii Odesskogo Slavyanskogo Blagotvoritelnogo obşçestva v pamyat 900-letiya yubileyu kreşçeniya Rusi*. Odessa. 38 s.
34. Zimin, A. A. (2010). *İstoriya spora o podlinnosti Slova o polku İgoreve. Materiyalı diskussii 1960-h godov*. Institut russkoy literaturı Rossiyskoy Akademii Nauk. Vstupitelnaya statiya, sostavleniye, podgotovka tekstov i kommentarii L. V. Sokolovoy. Sankt-Peterburg: Puşkinskiy Dom. 791 s.
35. İnternet: www.adji.ru adresinden 01.07.2017 tarihinde alınmıştır.

DİZİN

A

- Adji, M. 143, 156, 396, 407, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479.
- Ahmatova, A. 148, 273, 403, 448
- Ahmed Yesevî 109
- Ahmetov, Z. 93, 95, 96, 104, 121.
- Aksakov, K. S. 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 465.
- Alektorov, A. E. 82, 164.
- Alimkulov, T. 89, 93, 94, 100, 121.
- Altınсарin, I. 73, 167, 168.
- Artamonov, M. İ. 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 403, 462, 473, 478, 479.
- Avezov, M. 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 103, 109, 119, 121, 122, 123, 162, 171, 174.
- Azadovski, M. K. 82, 232, 431.

B

- Bahtin, M. 232, 235, 350, 353, 354, 356, 357, 362.
- Balasagun, Y. 109.
- Barhudarov, S. G. 187, 192, 259, 261
- Baskakov, N. A. 40, 55, 141,, 156, 180, 192, 463, 465, 478.
- Baytursınulı, A. 73, 92, 96, 122, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176.

- Bely, A. 65, 130, 131, 136, 210, 284.
- Belinski, V. G. 3, 7, 10, 12, 40, 41, 49, 86.
- Berdyayev, N. A. 128, 210, 241, 249.
- Berg, L. S. 413, 414, 421.
- Bernşteyn, N. A. 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 305, 306, 307.
- Blok, A. 130, 320.
- Bogatryov, P. G. 232, 313.
- Bondarski, M. S. 396
- Bökeyhanulı, A. 90, 92, 96, 161.
- Brik, O. 111, 311, 312.
- Brugmann, K. 143.
- Bulgakov, S. N. 180, 210, 231, 241, 249, 465.
- Buslayev, F. İ. 51, 53, 144, 150, 155, 232.
- Byron, G. 92, 96, 368.

C

- Courtenay, B. 154, 183, 257, 265, 317.
- Cumabayev, M. 161, 162, 167.

D

- Dal, V. 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 33, 34, 35, 36, 78.
- Dostoyevski, F. M. 75, 76, 77, 85, 90, 92, 127, 129, 132, 133, 135, 187, 246, 273, 289, 368, 428.
- Duvakin, V. D. 351

Duvlatulı, M. 93, 160, 161, 162,
167.

E

Eyhenbaum, B. M. 272, 287, 311,
312, 314, 431.

F

Farabî. 95, 99, 109.
Florenski, P. 134, 136, 241, 249.
Fortunatov, F. F. 66, 144, 146, 150,
180, 181, 189.
Fuzulî, 95, 100.

G

Gaspıralı, İ. 164, 169, 171.
Gibbon, E. 462, 478, 479.
Gogol, N. V. 49, 50, 52, 143, 187,
273, 274, 285, 289, 437, 452.
Gorki, M. 188, 222, 233, 245, 246,
252, 263, 265, 316.
Gumilev, L. N. 83, 339, 342, 379,
393, 470, 473, 478.

H

Hegel, F. 41, 42, 214, 215, 340,
352, 355, 358, 359, 360.
Hjelmslev, L. 318.
Hlebnikov, V. 312, 313, 320, 323.
Hodgetts, J. F. 144.
Homer, 50, 142, 180, 249, 355.
Homyakov, A. S. 41, 42, 46, 48, 54,
55, 149.
Humboldt, W. 61, 62, 63.

I

Iskakulı, K. 97, 101, 102, 119.

İ

İlminski, N. İ. 164, 168.
İşimova, A. O. 142, 156.

J

Jirmunski, V. M. 66, 259, 272, 368,
374, 386, 431.
Jubanov, K. 91, 93, 100, 122.

K

Karamzin, N. M. 430, 431, 432,
454, 464, 465, 467, 472.
Karger, M. K. 460.
Karski, S. F. 154, 155.
Kaşgarlı Mahmud, 418.
Kireyevski, İ. V. 41, 42, 48, 54.
Klejn, L. S. 330, 345.
Korş, F. Ye. 145, 146, 180, 181,
182, 418.
Kostiletski, N. F. 75, 76.
Kökpay, J. 101, 119, 120.
Köprülü, M. F. 92, 122, 173.
Kırilov, İ. A. 18, 96, 120, 163, 168,
170, 180, 273.
Kudayberdiulı, Ş. 73, 109, 119,
167.
Kunanbayulı, A. 73, 89, 92, 93, 96,
101, 102, 105, 106, 107, 108,
109, 110, 111, 112, 113, 114,
115, 116, 117, 118, 119, 122,
123, 167.

L

Larin, B. A. 255, 256, 257, 258,
259, 260, 261, 262, 263, 264,
265, 266, 267,
Lermontov, M. Yu. 76, 90, 92, 96,
100, 121, 143, 170, 273, 437.

Lihacev, D. S. 203, 261, 262, 266,
267, 365, 366, 367, 368, 369,
370, 371, 372, 373, 374, 375,
376, 377, 378, 379, 380, 381,
382, 383, 384, 385, 386, 387,
388, 463, 470, 475.

Lomonosov, M. V. 3, 4, 5, 6, 7, 8,
9, 10, 11, 12, 27, 41, 44, 48, 52,
54, 288, 289, 472.

Losev, A. F. 213, 239, 240, 241,
242, 243, 244, 245, 246, 247,
248, 249, 250, 251.

Lotman, Yu. M. 427, 428, 429, 430,
431, 432, 433, 434, 435, 436,
437, 438.

Lyapuşkin, İ. İ. 334, 341, 344.

M

Marantsman, V. G. 441, 442, 443,
444, 445, 446, 447, 448, 449,
450, 451, 452.

Margulan, A. H. 82, 85.

Markiz, K. 461.

Marr, N. Ya. 265, 270, 280, 281,
282, 340.

Mayakovski, V. 311, 312, 313, 316,
320.

Merejkovski, D. 129, 130, 131,
132, 136.

Mirzahmetulı, M. 90, 91, 92, 93,
95, 101, 102, 109, 123, 412,
423.

Momişulı, B. 93, 101.

Mukanov, S. 91, 93, 162.

Murzayev, E. M. 411, 412, 413,
414, 415, 415, 416, 417, 418,
419, 420, 421, 422, 423.

Müsirepov, G. 91, 123, 162.

N

Nekrasov, N. A. 50, 76, 96, 263.

Nısanbayev, A. 109, 123.

Nikonov, V. A. 396, 397, 407, 408.

Nizamî 92, 95.

O

Ojegov, S. İ. 185, 186, 188, 189,
191, 192, 287, 438.

Okladnikov, A. P. 391, 392, 393,
394, 395, 396, 397, 398, 399,
400, 401, 402, 403, 404, 405,
406, 407, 408, 464.

Oksman, Yu. G. 285.

Ö

Özer, Z. B. 89, 143, 150, 156, 183,
192, 263, 268, 407, 412, 423,
455, 461, 478, 479.

P

Pasternak, B. 311, 312, 313, 320.

Piotrovski, B. B. 334, 337, 338,
340, 342, 345.

Pletneva, S. A. 329, 340, 342, 355,
473, 479.

Pospelov, G. N. 349, 350, 351, 352,
357, 358, 359, 360, 361, 362.

Potebnya, A. A. 59, 60, 61, 62, 63,
64, 65, 66, 67, 68.

Preverzev, V. 350, 351.

Pritsak, O. 466.

Propp, V. Ya. 232, 235, 431.

Puşkin, A. S. 4, 11, 12, 18, 21, 33,
34, 50, 53, 56, 66, 92, 96, 143,
170, 184, 185, 188, 273, 274,
277, 279, 283, 284, 285, 286,

287, 290, 320, 352, 428, 430,
431, 436, 437, 448, 467.

R

Radişev, A. N. 429, 430.
Radlov, V. V. 73, 74, 418, 465.
Reformatski, A. A. 183, 189, 190,
191, 192.
Rerih, N. K. 197, 198, 199, 200,
201, 202, 203, 204, 205.
Ribakov, B. A. 333, 334, 460, 463,
472.
Rozanov, V. V. 127, 128, 129, 130,
131, 132, 133, 134, 135, 136.

S

Sabitova, Z. K. 471, 479.
Saltikov-Şcedrin, E. 96, 284, 285.
Saussure, F. 281, 312, 317.
Semyenov-Tyan-Şanski, P. P. 75,
77, 78, 79, 81, 84, 85, 413.
Seyfullin, S. 74, 161, 162, 174.
Sobolevski, A. İ. 152, 156, 418.
Sokolov, B. M. 221, 222, 223, 224,
225, 226, 227, 228, 229, 230,
231, 232, 233, 234, 235.
Sokolov, Y. M. 221, 222, 223, 224,
225, 226, 227, 228, 229, 230,
231, 232, 233, 234, 235.
Sokolov Kardeşler, 221, 222, 223,
224, 226, 228, 229, 230, 232,
233, 234.
Solovyev, V. S. 130, 132, 211, 230,
231, 249.
Somuncuoğlu, T. 468, 479.
Superanskaya, A. V. 413, 414, 415,
423.

Ş

Şahmatov, A. A. 139, 140, 141,
142, 143, 144, 145, 146, 147,
148, 149, 150, 151, 152, 153,
154, 155, 156, 181, 230, 231,
255, 263, 272, 273, 281, 312,
374, 385, 461, 462, 479.
Şerba, L. V. 257, 261, 265, 273,
368.
Şklovski, V. 311, 312, 313, 314,
315, 316, 317, 323, 387.
Şpet, G. G. 209, 210, 211, 212, 213,
214, 215, 216, 217, 218.

T

Tatişev, V. N. 472.
Thomsen, V. 460, 465.
Tınyanov, Yu. 272, 314, 431, 465.
Tiesenhausen, W. 460, 464, 479.
Tihonravov, N. S. 146.
Tolstoy, L. N. 92, 230, 273, 274,
286, 287, 466, 467.
Tomaşevski, B. V. 185, 313, 431.
Trubetskoy, N. S. 277, 278, 311,
312, 313, 317, 321.
Turgenev, İ. S. 50, 76, 86, 143, 465.
Tyutçev, F. İ. 50.

U

Uspenski, B. A. 432, 434, 461
Uspenski, F. İ. 474, 479.
Uşakov, D. N. 179, 180, 181, 182,
183, 184, 185, 186, 187, 188,
189, 190, 191, 192, 193, 259,
276, 278, 283, 284, 438, 465.

V

Valihanov, Ç. 71, 74, 75, 76, 77,
78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85.

Velidi, Z. 173

Vıgotski, L. S. 299, 300.

Vinogradov, V. V. 141, 144, 166,
185, 186, 261, 271, 272, 273,
274, 275, 276, 277, 278, 279,
280, 281, 282, 283, 284, 285,
286, 287, 288, 289, 290, 291,
292, 357, 362, 387.

Vinokur, G. O. 34, 183, 185, 186,
189, 190, 193, 261.

Y

Yagiç, İ. V. 145.

Yakobson, R. O. 189, 212, 311,
312, 313, 314, 315, 316, 317,
318, 319, 320, 321, 322, 323,
324, 325, 326, 463.

Z

Zatayeviç, A. V. 83, 170.

Zimin, A. A. 387, 462, 463, 479.

Çarlık Rusyası, Sovyetler Birliği ve Post-Sovyet dönemlerinde yaşamış olan bilim insanlarının hayatlarını, mücadelelerini ve çalışmalarını anlatan makalelerden oluşan bu kitabın amacı, bir bilim şahsiyetinin nasıl oluştuğunu ve geliştiğini göstermek, gençlere örnek teşkil etmesini sağlamak; zor ve sıkıntılı dönemlerdeki davranışlarını, dik duruşlarını, ahlâkî değer sistemlerini ve dünya görüşlerini ortaya koymaktır. Bu şahsiyetler, genç araştırmacıların çalışma hayatına ışık tutabilir; bazen hocası, bazen de bir yol arkadaşı olabilir. Bıraktıkları bilimsel mirasa dokunduklarında yeni hedefler oluşturabilecek yeni araştırma alanları açılabilir, yeni yollar keşfedilebilir, mevcut olgulara yeni anlamlar yüklenebilir, hayatın doğru amacını aramaya ve bulmaya vesile olabilir.

Bilindiği gibi, her eser, muhakkak arkasında duran insanı yansıtır. Biz, bu insanı anlamaya ve anlatmaya özen gösterdik. Ayrıca, bu vesile ile Rusya tarihinin üç yüz yılını bilim şahsiyetlerinin hayatları, faaliyetleri ve eserleri ile ortaya koymaya çabaladık. Resmî tarihi yansıtan yazılı kaynaklar bazen yetersiz kalabilir, doğrulukları sorgulanabilir, karşılaştırılarak incelenebilir. Bilim insanlarının gözüyle, kalemle anlatılan zaman dilimleri de tarihin canlı bir kesiti olduğu için okuyucunun ilgisini çekebilir.

Gazi Kitabevi Tic. Ltd. Şti.

Döğol Caddesi No: 49/B Beşevler - ANKARA
Tel: (0.312) 223 77 73 - 213 32 82 • Faks: 215 14 50

www.gazikitabevi.com.tr

info@gazikitabevi.com.tr